MANAGEMENTUL PATRIMONIULUI MONDIAL: DE LA SITUAȚIA DIN ROMÂNIA LA EXEMPLE DE BUNE PRACTICI

Sergiu Musteață (ed.)

Editura ARC Editura MEGA

MANAGEMENTUL PATRIMONIULUI MONDIAL: DE LA SITUAȚIA DIN ROMÂNIA LA EXEMPLE DE BUNE PRACTICI

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE IAȘI

MANAGEMENTUL PATRIMONIULUI MONDIAL: DE LA SITUAȚIA DIN ROMÂNIA LA EXEMPLE DE BUNE PRACTICI

Sergiu Musteață (ed.)

CHIȘINĂU · CLUJ-NAPOCA – 2020

Volum publicat în cadrul proiectului „Protejarea prin dezvoltarea unor strategii durabile pentru o mai bună ocrotire a siturilor de patrimoniu mondial UNESCO din România – HERO" (http://archaeo-heritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași, în perioada 2017-2019.

Editorul volumului: *Sergiu Musteață*
Redactor: *Lilia Toma*
Copertă și concepție grafică: *Mihai Bacinschi*
Imagine coperta 1: *Camil Iamandescu*, orașul istoric Sighișoara

Editura Arc, str. G. Meniuc nr. 3, Chișinău;
tel.: (+373 22) 73-36-19, 73-53-29; fax (+373 22) 73-36-23
e-mail: info.edituraarc@gmail.com; www.edituraarc.md

Editura MEGA, str. Piața 1 Mai, nr. 4-5,
Cluj-Napoca, 400141, România
tel.: (+40) 264 439263
e-mail: mega@edituramega.ro
www.edituramega.ro

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Managementul patrimoniului mondial: de la situația din România la exemple de bune practici / Institutul de Arheologie, Iași; editor: Sergiu Musteață. – Chișinău: Arc; Cluj-Napoca: Editura Mega, 2020 (Tipogr. "Bons Offices"). – 608 p.: fig., fot., tab.

Texte: lb. rom., engl. – Rez.: lb. engl. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. și în subsol. – Apare cu susținerea Consiliului Naț. al Cercet. Ști. (CNCS). – 100 ex.

ISBN 978-9975-0-0424-4 (Arc). – ISBN 978-606-020-271-4 (Editura Mega).

008+7/9(082)=135.1=111
M 20

CUPRINS

Sergiu MUSTEAȚĂ, *Starea patrimoniului mondial din România. Introducere* 7

Capitolul 1. Patrimoniul cultural mondial din România 37

Gherghina BODA, *Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural (Paris, 1972) și implementarea ei în România. Studiu de caz: Sarmizegetusa Regia* 39

Vitalie BÂRCĂ, *Cetățile dacice din Munții Orăștiei după 20 de ani de la înscrierea lor în Lista patrimoniului mondial. Realizări, nerealizări, probleme actuale și perspective* 63

Anca FILIP, *Aspecte actuale privind protecția și gestiunea monumentului istoric „Biserici din Moldova" înscris în lista patrimoniului mondial* 127

Elena COZMA, *Starea de conservare a bisericilor pictate din Moldova* 149

Adrian CRĂCIUNESCU, *Satele cu biserici fortificare din Transilvania* 163

Aura PINTEA, *Starea de conservare a bisericilor de lemn din Maramureș* 181

Christoph MACHAT, *World Heritage Sites in Transylvania: "Sighișoara" and the "Villages with Fortified Churches"* 213

Iozefina POSTĂVARU, *Monitoring Policies, Programs and Regulations on the UNESCO Site "Villages with Fortified Churches in Transylvania"* 227

Natalia DĂNILĂ-SANDU, Paula VARTOLOMEI, Loredana AXINTE, *The Importance of Interdisciplinary Collaboration in Conservation of Historical Monuments* 239

Cristina Claudia POPESCU, *Cultural Tourism, Digital Technology, and Heritage at the Monastery of Horezu* 251

Samad John SMARANDA, *Siturile naturale ale patrimoniului mondial UNESCO din România* 265

Irina IAMANDESCU, *O nouă abordare în implementarea Convenției patrimoniului mondial* 289

Capitolul 2. Lista indicativă a României 309

Sergiu MUSTEAȚĂ, Elena COZMA, *Lupta pentru Roșia Montană: peisajul cultural vs. industria minieră* 311

Andrea POPA, Alexandru POPA, *Castrul roman de la Brețcu. Încercare de evaluare a principalelor particularități ale sitului în contextul înscrierii în Lista patrimoniului mondial* 357

Cristian UNGUREANU, *Muzica geometrică a pietrei de la Trei Ierarhi. Noi aspecte investigative* 387

Sebastian CĂTĂNOIU, *Parcul Natural Vânători Neamț – peisaj cultural monahal* 399

Elena COZMA, *Mass-media și clasa politică din România vs. monumentele din Lista indicativă UNESCO – Raport de presă 2019* 411

Capitolul 3. Managementul patrimoniului mondial: exemple de bune practici 423

Colleen SWAIN, *World Heritage, Our Heritage: A Community Process for World Heritage Management* 425

Irina ARPENTII, *Peconstruction and management of the Historic Centre of Warsaw – The UNESCO World Heritage Site. A Community Involvement* 451

Ákos CAPDEBO, *Citizen Participation in the Revitalization of Budapest* 461

Ramil KHAIRUTDINOV, Airat SITDIKOV, Sergey BOCHAROV, *World Cultural Heritage Sites of Tatarstan: Incorporation and Preservation Experience* 467

Andrea POPA, *Analiza planurilor de management ale sitului UNESCO de epocă romană Hadrian's Wall din Marea Britanie* 481

Adrian CRĂCIUNESCU, *Monumentele UNESCO din Turcia: managementul sitului de la Göbekli Tepe* 495

Elena COZMA, *Regensburg: un exemplu de management eficient al centrului istoric* 511

Vitalie BÂRCĂ, *Administrarea cetății Sarmizegetusa Regia, înscrisă în Lista patrimoniului mondial. Realizări, nerealizări, probleme actuale și perspective* 525

Capitolul 4. Combaterea infracțiunilor de patrimoniu 569

Ion DRABINEAC, *O perspectivă criminologică asupra traficului obiectelor de artă și antichități* 571

Ion DRABINEAC, *Traficul ilicit și jefuirea proprietății culturale în timpul conflictului armat* 589

STAREA PATRIMONIULUI MONDIAL DIN ROMÂNIA. INTRODUCERE

Sergiu MUSTEAȚĂ

Abstract

The article is structured in four parts. The introduction presents some of the most important stages and aspects of the World Heritage Convention. In the second part, the author summarizes the implementation of this Convention by Romania during the last three decades. In the third part are analyzed the activities and results of the HERO project that targets the sites inscribed in the World Heritage List in Romania, implemented in the last three years by a team of Romanian scholars. The conclusions summarized the most important aspects regarding the state of the World heritage in Romania, the duties of the state institutions, the essential problems and the perspectives for improving the management of this field.

Keywords: World Heritage, World Heritage List, Tentative List, Romania.

Introducere

Patrimoniul cultural este o resursă comună a oamenilor din întreaga lume, reprezentând relația umanității cu trecutul și tradițiile sale. Moștenirea culturală este diversă, iar oamenii au o responsabilitate comună să o înțeleagă și să o protejeze pentru generațiile viitoare[1]. Din 1972, UNESCO a instituit un cadru internațional de protecție pentru patrimoniul cultural și natural (Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural) pe care îl consideră ca având o valoare universală excepțională. Din 1972 și până astăzi această convenție a fost ratificată de 193 de state din întreaga lume, realitate care demonstrează că este unul dintre cele mai populare și mai atractive tratate internaționale. Timp de peste 48 de ani s-a creat un sistem de protejare, valorificare și promovare a monumentelor culturale și naturale la nivel mondial. În bază acestei convenții s-au constituit: Comitetul Patrimoniului Mondial, Centrul Patrimoniului Mondial, Fondul patrimoniului mondial, Lista patrimoniului mondial, Lista patrimoniului mondial în pericol etc.[2].

Lista patrimoniului mondial este în continuă creștere prin includerea anuală a unor noi situri din toată lumea. În anul 2020, Lista patrimoniului mondial cu-

[1] World Heritage Centre, „Investing in World Heritage: past achievements, future ambitions". Paris, *World Heritage Papers* 2, 2002.

[2] World Heritage Centre, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, 2015, https://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (accesat 20.04.2020).

prinde 1121 de bunuri, dintre care 869 de situri culturale, 213 situri naturale și 39 de situri mixte din 167 de țări semnatare ale Convenției patrimoniului mondial (1972). Din numărul total de situri înscrise în Lista patrimoniului mondial, datorită stării lor de conservare, 53 de bunuri sunt înscrise și în Lista patrimoniului mondial în pericol. Pe lângă aceste două liste, mai există Lista indicativă a monumentelor care au potențial pentru a fi nominalizate în Lista patrimoniului mondial. Lista indicativă include 1732 de situri propuse de 178 de state[3].

În 1994, la Conferința de la Nara a fost adoptat Documentul privind autenticitatea patrimoniului, în care se precizează că „protejarea și îmbunătățirea diversității culturale și a patrimoniului din lumea noastră ar trebui promovate activ ca un aspect esențial al dezvoltării umane"[4]. Astăzi, mulți factori afectează autenticitatea și integritatea patrimoniului cultural: proiecte industriale, urbanizarea agresivă, turism intensiv[5], lucrări de restaurare excesivă, investiții necorespunzătoare sau intervenții private necorelate etc. De aceea, avem nevoie de standarde, și anume instituirea „unui sistem eficient de protecție colectivă a patrimoniului cultural și natural cu valoare universală excepțională, organizat permanent și în conformitate cu metodele științifice moderne". În acest context trebuie foarte atent analizate și administrate riscurile la care sunt expuse siturile de patrimoniu cultural și natural[6].

Problema conservării, gestionării și promovării patrimoniului este actuală și importantă din mai multe puncte de vedere: științific, tehnologic, socioeconomic și cultural[7]. Protecția patrimoniului autentic recunoscut de UNESCO a fost reconfirmată la cea de-a 39-a Sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial de la Bonn, Germania (2015). Participanții la această ședință au subliniat necesitatea de a revizui starea de conservare a siturilor de patrimoniu mondial și de a înscrie noi situri pe Lista patrimoniului mondial[8]. În acest context, avem nevoie de o abordare critică pentru situația reală a fiecărui sit, începând o discuție cu privire la un document de politici pentru conservarea și promovarea siturilor de patrimoniu mondial și stabilirea unui model de gestionare a patrimoniului în funcție de nevoile și specificitățile fiecărui sit. Acest proces ar trebui să implice dezbateri publice și discuții cu privire la modalitățile prin care ar putea

---

[3] https://whc.unesco.org/en/list/ (accesat 20.04.2020).

[4] *Nara Document of Authenticity*, Nara, Japan, 1994.

[5] World Heritage Centre, *Managing Tourism at World Heritage Sites a Practical Manual for World Heritage Site Managers*. Paris, World Heritage Manual 1, 2002.

[6] St. Herb, *Risk Preparedness: a management manual for world cultural heritage*, ICCROM, Rome, 1998.

[7] The Riga Charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage, adopted by regional conference, Riga, 24 October 2000, Latvian National Commission for UNESCO – World Heritage Centre, ICCROM.

[8] https://whc.unesco.org/en/sessions/39COM/decisions/ (accesat 20.04.2020).

fi posibilă îmbunătățirea tuturor aspectelor legate de aceste situri[9]. Cercetarea ar trebui să joace un rol important în acest proces, iar UNESCO încurajează statele părți să pună la dispoziție resurse pentru a efectua cercetări, deoarece cunoștințele și înțelegerea sunt fundamentale pentru identificarea, gestionarea și monitorizarea bunurilor culturale patrimoniului mondial[10].

Declarația de la Budapesta (2002), adoptată de Comitetul Patrimoniului Mondial cu ocazia celei de-a 30-a aniversări de la adoptarea Convenției patrimoniului mondial, a reiterat valoarea și importanța domeniului conservării și îndeamnă statele membre să consolideze credibilitatea Listei patrimoniului mondial, ca mărturie reprezentativă și echilibrată geografic, să asigure conservarea eficientă a proprietăților înscrise, să promoveze dezvoltarea unor măsuri eficiente de consolidare a capacității, inclusiv asistență pentru pregătirea nominalizării bunurilor pe Lista patrimoniului mondial, să contribuie la creșterea conștientizării, implicării și sprijinului public pentru patrimoniul mondial etc. Obiectivele strategice adoptate în Declarația de la Budapesta au fost completate, în anul 2007, cu cei cinci „C" pentru a spori rolul comunităților: Credibilitate, Conservare, Consolidarea capacităților, Comunicare, Comunități[11]. Astfel, putem observa că treptat domeniul protejării patrimoniului cultural și natural a trecut de la o abordare pur științifică la una comunitară, unde publicul larg are un rol deosebit în procesele decizionale, de proiectare, protejare, valorificare și promovare[12].

În martie 2017, Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite, pentru prima dată în istoria ONU, a adoptat Rezoluția 2347 (2017), care confirmă rolul patrimoniului cultural în menținerea păcii și securității internaționale. În acest context, Irina Bokova, director general al UNESCO, a declarat că distrugerea deliberată a patrimoniului este o crimă de război, iar atacul asupra patrimoniului a devenit o tactică de război și o strategie de purificare culturală. Prin urmare, apărarea patrimoniului cultural este mai mult decât o chestiune culturală, este un imperativ de securitate, fiind inseparabilă de apărarea vieții umane. Armele nu sunt suficiente pentru a învinge extremismul violent. Construirea păcii necesită cultură, educație, prevenire și

---

[9] A. Pedersen, *Managing Tourism at World Heritage Site: a practical manual for world heritage site managers*. World heritage manuals 1, UNESCO, Paris, 2002. Thomas, L., J. Middleton, *Guidelines for Management Planning of Protected Areas*, IUCN, The World Conservation Union, 2003.

[10] H. Stovel, „Monitoring World Heritage". Paris, UNESCO World Heritage Centre, *World Heritage Papers* 10, 2004.

[11] https://whc.unesco.org/en/decisions/1217/ și https://whc.unesco.org/en/decisions/5197 (accesat 20.04.2020).

[12] UNESCO World Heritage Centre, „Mobilizing Young People for World Heritage". Paris, *World Heritage Papers* 8, 2003. M.-T. Albert, M. Richon, M.J. Vinals, A. Witcomb (eds), „Community development throught World Heritage", Paris, UNESCO World Heritage Centre, World Heritage Papers 29, 2012.

patrimoniu[13]. Doar o abordare comună și integrată va permite îmbunătățirea standardelor UNESCO de conservare și protejare a patrimoniului mondial.

Patrimoniul mondial din România

România a semnat Convenția UNESCO în 1990[14] și a reușit să includă în Lista patrimoniului mondial până în prezent opt bunuri de patrimoniu (șase situri culturale și două situri naturale): Delta Dunării (1991), Biserici din Moldova (1993), Mănăstirea Horezu (1993), Sate cu biserici fortificate din Transilvania (1993), Cetăți dacice din Munții Orăștiei (1999), Centrul istoric din Sighișoara (1999), Biserici din lemn din Maramureș (1999) și Pădurile virgine de fag (2017) – (Tabelul 1, Fig. 1). Alte șaisprezece bunuri culturale și naturale din România sunt incluse în Lista indicativă[15]. În 2017, Institutul Național al Patrimoniului a finalizat procesul de actualizare a Listei indicative a României, care cuprinde 18 situri culturale și 1 sit natural, dar pe Lista indicativă a UNESCO a ajuns în ianuarie 2020 o singură propunere: Frontierele Imperiului Roman – Dacia[16].

Tabel 1. Siturile din România înscrise în Lista patrimoniului mondial

Nr.	Sit	Înscris	Criterii
CULTURAL			
1.	Bisericile din Moldova	1993, 2010	(i)(iv)
2.	Mănăstirea Horezu	1993	(ii)
3.	Satele cu biserici fortificate din Transilvania	1993, 1999	(iv)
4.	Cetățile dacice din Munții Orăștiei	1999	(ii)(iii)(iv)
5.	Centrul istoric al Sighișoarei	1999	(iii)(v)
6.	Bisericile de lemn din Maramureș	1999	(iv)
NATURAL			
7.	Delta Dunării	1991	(ix)
8.	Păduri de fag seculare și virgine din Carpați și alte regiuni ale Europei	2007, 2011, 2017	(vii)(x)

[13] *Resolution 2347 (2017) for the protection of heritage*, adopted by the Security Council at its 7907th meeting, on March 27, 2017: S/Res/2347 (2017), http://en.unesco.org/news/security-council-adopts-historic-resolution-protection-heritage (accesat 20.04.2020).

[14] Decretul nr. 187/1990 pentru acceptarea Convenției privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural, adoptată de Conferința generală a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură la 16 noiembrie 1972, în vigoare de la 31 martie 1990. Text publicat în Monitorul Oficial al României, nr. 46, 1990.

[15] https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=ro (accesat 20.04.2020).

[16] Institutul Național al Patrimoniului. *Concluziile Comisiei de evaluare a propunerilor de revizuire a Listei indicative a României privind Lista patrimoniului mondial UNESCO*. 20-21 februarie 2017. https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6447/ (accesat 20.04.2020). https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-indicativa-unesco (accesat 20.04.2020).

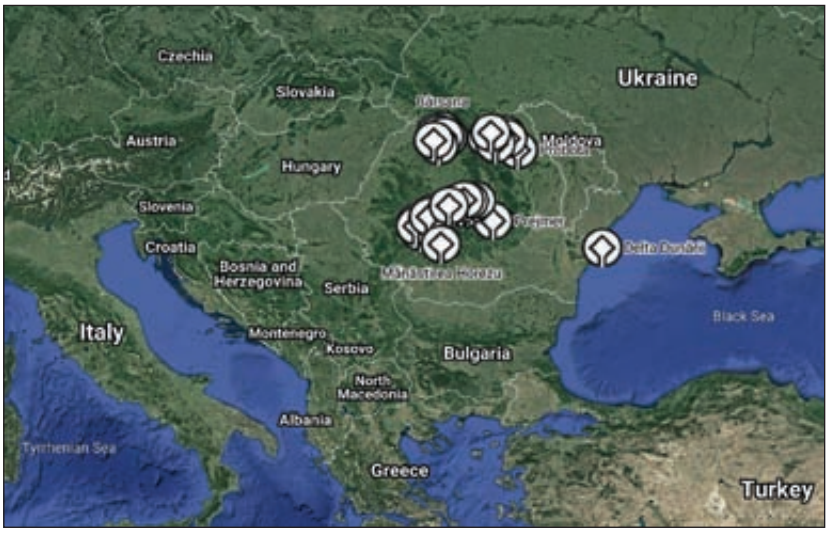

Fig. 1. Harta siturilor românești incluse în Lista patrimoniului mondial (Sursa: https://whc.unesco.org/en/statesparties/ro).

Deși, România a reușit să înscrie primele situri în Lista patrimoniului mondial în anii 1991, 1993 și 1999, implementarea reală a Convenției patrimoniului mondial, din punct de vedere normativ, a început abia în anul 2000, când a fost aprobat de Guvern primul instrument legal privind instituirea măsurilor de protecție a monumentelor istorice aparținând Listei patrimoniului mondial[17]. În anul 2004, Guvernul a aprobat *Metodologia privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial* și *Metodologia privind elaborarea și conținutul planurilor de protecție și gestiune a acestor monumente*[18]. Câțiva ani mai târziu, a fost aprobată *Hotărârea de Guvern privind stabilirea măsurilor necesare pentru finanțarea, elaborarea și actualizarea documentației de amenajare a teritoriului și de urbanism pentru monumentele istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial*[19]. În anul 2010 Guvernul a aprobat Programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice incluse în Lista patrimoniului mondial UNESCO, modificat prin Hotărârea Guvernului nr. 1102 din 2 noiembrie 2011[20]. În ultimii 30

[17] Legea 564/2001 pentru aprobarea și modificarea OG 47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial.

[18] Hotărârea Guvernului nr. 493/2004 pentru aprobarea Metodologiei privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și a Metodologiei privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial.

[19] Hotărârea Guvernului nr. 738/2008 privind stabilirea măsurilor necesare în vederea finanțării, elaborării și actualizării documentațiilor de amenajare a teritoriului și urbanism pentru zonele cu monumente istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial.

[20] Hotărârea Guvernului nr. 1268 din 08 decembrie 2010 privind aprobarea Programului de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO, modificată prin Hotărârea Guvernului nr. 1102 din 2 noiembrie 2011.

de ani, România a elaborat diverse reguli și legi privind protecția patrimoniului cultural[21], dar există încă loc pentru îmbunătățirea cadrului legislativ național, în special în ceea ce privește gestionarea patrimoniului cultural și natural, combaterea arheologiei negre, traficul ilegal de antichități etc., care afectează, în cele mai dese cazuri, siturile înscrise în Lista patrimoniului mondial din România.

La fiecare șase ani, statele părți sunt invitate să prezinte Comitetului Patrimoniului Mondial un raport periodic privind aplicarea Convenției patrimoniului mondial, inclusiv starea de conservare a monumentelor de patrimoniu mondial situate pe teritoriile sale. Rapoartele privind situația siturilor din România sunt realizate periodic, dar majoritatea sunt doar o formalitate fără niciun plan de dezvoltare strategică și planuri de management (în ciuda legislației românești specifice care abordează această problemă). Există o discrepanță semnificativă între vizibilitatea și importanța acordată siturilor incluse în Lista patrimoniului mondial. Reieșind din situația actuală a stării conservării siturilor din România incluse în Lista patrimoniului mondial, considerăm că este necesară elaborarea unui mecanism de evaluare adecvată, obiectivă, cu un personal instruit, care să-și asume aceste responsabilități[22]. Problemele privind calitatea evaluării ar putea fi prevenite prin metode mai bune de monitorizare și gestionare, în timp ce cooperarea regională ar putea fi un factor pentru a identifica cele mai bune practici de protejare și management[23]. Dar constatăm că, la nivel național, interesul pentru patrimoniul cultural și natural înscris în Lista patrimoniului mondial este destul de modest. Acest lucru este ilustrat de faptul că, până în prezent, a fost publicată o singură carte despre siturile UNESCO din România[24].

Procesul de evaluare, conservare și gestionare a siturilor trebuie să implice toate părțile interesate la nivel național, regional și local, cu participarea savanților și a comunităților locale de la același nivel la altele diferite. Doar o abordare comună și integrată va face posibilă respectarea standardelor UNESCO de conservare și menținere a statutului de patrimoniu mondial. Abordarea de integrare este singura modalitate adecvată de gestionare durabilă a patrimoniului mondial[25]. În plus, necesitatea unei abordări relevante, echilibrate și realiste este încurajată de

---

[21] Legislație arheologică, http://archaeoheritage.ro/legislatie/ (accesat 20.04.2020).

[22] S. Musteață, „Evaluarea și monitorizarea siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial din România", *Plural. History. Culture. Society,* vol. 6. No. 2, 2018, 63-77.

[23] World Commission on Protected Areas (WCPA), *Best Practice Guidelines*, www.iucn.org/about/union/commssion/wcpa/wcpa_puball/wcpa_bpg/ (accesat 20.04.2020). B. M. Feilden, J. Jokilehto, *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*, ICCROM, Rome, 1998.

[24] L. Fuci, G. Herea, E. Peterliceanu, *Monumente UNESCO din România*, prefață de Nicolae Manolescu, ambasadorul Romaniei la UNESCO, Editura Proema, Baia Mare, 2009.

[25] E. de Merode, R. Smeets, C. Westrik, „Linking Universal and Local Values: Managing a Sustainable Future for World Heritage". Paris, UNESCO World Heritage Centre, *World Heritage Papers* 13, 2004.

UNESCO în *Ghidul operațional de implementare a Convenției privind patrimoniul mondial*. Strategiile de conservare și planurile de management ar trebui să se bazeze pe următoarele domenii: protecție fizică, vizibilitate, amintire și trimitere, prezentarea conținutului și a site-urilor. Protecția și gestionarea siturilor culturale ar trebui să fie o abordare complexă și să respecte principiul conservării prin dezvoltarea de strategii durabile ale Listei patrimoniului mondial[26]. Gestionarea durabilă a site-urilor ar trebui să fie urmată de un proces de consultare permanent între organismele responsabile, profesioniști și comunitățile locale[27].

Lipsa de norme și sistem de management efective, lipsa de cooperare între administrația publică centrală și locală și o participare modestă a comunității sunt doar unele dintre cele mai problematice aspecte ale stării actuale a patrimoniului mondial din România. Cu toate acestea, cea mai critică problemă este lipsa unei filozofii și viziuni naționale de conservare a patrimoniului. Moștenirea culturală nu este inclusă în planurile și strategiile de dezvoltare locală, zonală și națională. Pentru a depăși această situație, avem nevoie de o abordare cuprinzătoare din partea tuturor părților interesate. Reieșind din aceste realități, am realizat în ultimii ani un proiect care, pe de o parte a provocat comunitățile profesionale și administrative la un șir de discuții privind starea patrimoniului mondial din România, pe de altă parte am studiat, analizat, comparat diverse aspecte ale acestui domeniu în căutarea soluțiilor pentru un management eficient al acestei moșteniri universale.

Proiectul HERO (2017-2019)

În perioada iulie 2017 – decembrie 2019, sub egida Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași, o echipă compusă din șapte specialiști a implementat proiectul „Protejarea prin dezvoltarea unor strategii durabile pentru o mai bună ocrotire a siturilor de patrimoniu mondial UNESCO din România – HERO" – PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737, care a fost susținut financiar de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI) – http://archaeoheritage.ro/. Din echipa de implementare a proiectului au făcut parte: Sergiu Musteață (director proiect), Irina Iamandescu, Adrian Crăciunescu, Alexandru Popa, Vitalie Bârcă, Andrea Chiricescu, Ștefan Caliniuc și Elena-Loredana Cozma.

---

[26] N. Mitchell, M. Rössler, P.-M. Tricaud (eds), „World Heritage Cultural Landscapes: A Handbook for Conservation and Management", *World Heritage Papers* 26, 2009; UNESCO World Heritage Centre, „Managing Historic Cities", *World Heritage Papers* 27, 2010; UNESCO, ICCROM, ICOMOS and IUCN, *Managing Cultural World Heritage*, Paris, UNESCO World Heritage Centre, 2013.

[27] G. Solar, „Site management plans: What are they all about?", *World Heritage Review* 31, 2003.

Proiectul a avut o abordare multidisciplinară și s-a bazat pe dezvoltarea unor parteneriate între diferite instituții din România și din străinătate interesate în domeniul proiectului și transferul de bune practici privind întreținerea, conservarea și managementul patrimoniului cultural, participarea comunității și cooperarea cu administrația publică locală. Scopul principal al proiectului a fost identificarea și dezvoltarea modelelor inovatoare de bune practici, adaptate la specificul cultural și social-economic local, pentru protejarea și gestionarea patrimoniului mondial UNESCO din România. Proiectul a avut următoarele obiective:

1. Dezvoltarea unei echipe de experți reprezentativă, parte a unei rețele profesionale extinse, care va studia cele mai bune practici pentru conservarea siturilor de patrimoniu mondial, gestionarea lor durabilă și transferul de cunoștințe, pentru îmbunătățirea situației din România.
2. Pentru a evalua starea reală a siturilor de patrimoniu mondial din România se vor identifica principalele probleme și se vor căuta soluții adecvate pentru o mai bună conservare și promovare a lor. Analiza se va baza pe criterii reale de evaluare, conservare, gestionare și promovare a siturilor patrimoniului mondial.
3. Dezvoltarea unui mecanism eficient de comunicare între comunitatea academică, administrativă, societatea civilă și comunitățile locale pentru conservarea și gestionarea durabilă a siturilor de patrimoniu mondial din România.
4. Propunerea soluțiilor pentru îmbunătățirea situației existente, în special prin elaborarea unui document de politici pentru protejarea siturilor UNESCO din România, însoțit de planuri de management ale siturilor. Dezvoltarea durabilă ar trebui să se bazeze pe o relație echilibrată și armonioasă între măsurile de conservare, nevoile sociale, activitatea economică și mediul cultural.
5. Împărtășirea cunoștințelor și experienței privind bunele practici de conservare cu colegii din alte țări europene.

În anii 2017-2019, proiectul a fost promovat la un șir de evenimente naționale și internaționale, atât prin intermediul unor prezentări generale ale proiectului, al unor comunicări științifice în probleme de management al siturilor UNESCO, propunerea unor teme de discuție sau organizarea sesiunilor în cadrul celor mai prestigioase forumuri europene și internaționale, cât și prin organizarea sau coorganizarea în România a mai multor evenimente importante – trei seminare tematice, două mese rotunde și două conferințe internaționale. În continuare vom prezenta succint, în ordine cronologică, acțiunile realizate: evenimente organizate, participări la evenimente științifice și publicații:

1. Seminarul „Managementul siturilor UNESCO din România”, București, 30-31 martie 2018, a fost organizat în parteneriat cu Facultatea de Istorie a Universității din București și Institutul Național al Patrimoniului (Fig. 2). La seminar au participat peste 40 de experți în domeniul moștenirii culturale de la Universitatea din București, INP, Ministerul Culturii și Identității Naționale, Ministerul Mediului, Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice, Ministerul Afacerilor Interne, reprezentanții APL din județele unde sunt situri UNESCO – jud. Hunedoara, jud. Alba, jud. Mureș, jud. Maramureș, jud. Sibiu și jud. Suceava. La seminar au fost dezbătute un șir de subiecte actuale pentru România privind managementul patrimoniului mondial, cum ar fi Convenția patrimoniului mondial cultural și natural și România; Autenticitatea – un factor neabordat de legislația internă, dar determinant în evaluarea UNESCO; Revizuirea cadrului normativ privind managementul siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial; Planul de management – un document strategic pentru gestionarea unui sit UNESCO. Concepte, standarde și bune practici la nivel european; Investigații asupra unor monumente din Lista indicativă a României. Ansamblul Brâncuși de la Târgu Jiu și ansamblul rupestru de la Basarabi–Murfatlar; Implicarea comunităților locale în managementul siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial. Studiu de caz: Peisajul cultural minier Roșia Montană – un posibil model; Tendințe ale muzeologiei contemporane și siturile UNESCO; Programul Național LIMES – o nouă abordare privind înscrierea unui sit în Lista patrimoniu-

Fig. 2. Partcipanții la Seminarul „Managementul siturilor UNESCO din România”, București, 30 martie 2018

lui mondial UNESCO; Managementul siturilor naturale transnaționale – un posibil model; O excursiune arheologică. Monumente romane restaurate și muzee de sit la Dunărea de Jos. Totodată, în cadrul seminarului s-a discutat și starea unor situri, cum ar fi Cetățile dacice din Munții Orăștiei; Bisericile din Moldova; Mânăstirea Hurezi; Bisericile de lemn din Maramureș; Satele cu biserici fortificate din Transilvania și Centrul istoric al Sighișoarei. Seminarul a fost o foarte bună ocazie de a întruni oameni din domeniul protejării patrimoniului cultural, care au menționat necesitatea și importanța unor astfel de întruniri. Doar prin intermediul comunicării pot fi clar delimitate problemele actuale ale domeniului și căutate soluții de redresare a situației. Astfel, toți participanții au optat pentru multiplicarea unor astfel de întruniri și discuții pe teme actuale.

2. Seminarul „Planul de management al siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial", Cisnădioara, 13-14 iulie 2018, a fost organizat în parteneriat cu INP și Consistoriul Superior Evanghelic de la Sibiu. La eveniment au participat 20 de experți în domeniul patrimoniului cultural din cadrul INP, echipa proiectului și reprezentanți ai APL din județele Alba, Hunedoara, Mureș, Maramureș, și Sibiu, unde sunt situri înscrise în Lista patrimoniului mondial (Fig. 3). Tema de bază a seminarului a fost planul de management al unui sit UNESCO dintr-o perspectivă multilaterală: Vorbim de plan de management sau de plan de administrare; Frontiera Imperiului Roman din Germania. Planul de management al unui sit UNESCO în retrospectivă; Frontiera Imperiului Roman din Marea Britanie – flexibilitatea „impusă" a unui plan de management al unui sit UNESCO;

Fig. 3. Participanții la Seminarul „Planul de management al siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial", Cisnădioara, 13 iulie 2018

Monitorizarea și raportarea în contextul Convenției patrimoniului mondial; Evaluarea stării de conservare a unui sit de patrimoniu vs. planul de management; Documentațiile de urbanism – instrument de protecție și componentă a sistemului de management al monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial. Studiu de caz: Biserici din Moldova; Sarmizegetusa Regia – restaurare și punere în valoare. Rezultatele preliminare ale etapei de studii și cercetare; Cine trebuie să elaboreze un plan de management; Exemple de planuri de management și structura unui plan de management. Dezbaterile din cadrul seminarului au evidențiat un șir de aspecte privind necesitatea urgentării elaborării planurilor de management pentru fiecare sit din România înscris în Lista patrimoniului mondial. Lipsa acestui document reprezintă un impediment în asigurarea unui sistem eficient de protejare, promovare și valorificare a lor.

3. Seminarul „Evaluarea monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial și raportarea periodică", Baia Mare, 19-22 septembrie 2019, a fost organizat în colaborare cu Direcția Județeană pentru Cultură din Maramureș și Institutul Național al Patrimoniului (Fig. 4). Scopul seminarului a fost de a discuta rolul procesului de evaluare a siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial din România și raportarea periodică la Centrul Patrimoniului Mondial. Participarea a peste 50 de experți în domeniul patrimoniului cultural din diverse județe ale țării a permis, pe de o parte, organizarea unei dezbateri profesionale pluridisciplinare privind realitățile domeniului și, pe de altă parte, repartizarea sarcinilor pentru elaborarea rapoartelor de evaluare pentru fiecare sit înscris în Lista patrimoniului mondial. În cadrul

Fig. 4. Participanții la Seminarul „Evaluarea monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial și raportarea periodică", Baia Mare, 19 septembrie 2019

seminarului s-au discutat următoarele teme de bază: Monitorizarea siturilor în contextul Convenției patrimoniului mondial; Evaluarea și raportarea stării siturilor din Lista patrimoniului mondial; Raportarea periodică, ciclul III, 2018-2024: Cine și cum trebuie să realizeze rapoartele și prezentarea situației siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial din România: Biserici din Moldova, Sate cu biserici fortificate din Transilvania, Mănăstirea Hurezi, Cetățile dacice din Munții Orăștiei, Biserici de lemn din Maramureș, Centrul istoric al Sighișoarei, Păduri străvechi și seculare de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei. Totodată, participanții la seminar au avut ocazia să facă cunoștință cu rezultatele unui proiect privind promovarea patrimoniului cultural în mediul online și să facă o vizită de studiu la bisericile de lemn înscrise în Lista patrimoniului mondial: Biserica de Lemn „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril" din Plopiș și Biserica de Lemn „Cuvioasa Paraschiva" din Deseși.

Mese rotunde

1. Masa rotundă „Rolul poliției de patrimoniu în protejarea moștenirii culturale românești", 15 iunie 2018, a fost realizată în parteneriat cu Facultatea de Istorie a Universității din București și Direcția de Investigații Criminale a Poliției Române (Fig. 5). La dezbateri au participat atât reprezentanții Poliției Române, cât și colegi de la Universitate, Muzeul Național de Istorie a României, Institutul Național al Patrimoniului și Institutul de

Fig. 5. Participanții Masa rotundă „Rolul poliției de patrimoniu în protejarea moștenirii culturale românești", 15 iunie 2018

Arheologie al Academiei Române. La masa rotundă au participanți și studenți ai programului de masterat în domeniul patrimoniului cultural al Universității din București. Scopul dezbaterilor a fost discutarea rolului instituțiilor statului în protejarea patrimoniului cultural, în combaterea acțiunilor îndreptate împotriva obiectivelor de patrimoniu, anchetarea cazurilor de comerț ilegal cu bunuri culturale și în valorificarea durabilă a patrimoniului cultural național. Astfel, prin acest eveniment am scos în evidență problema săpăturilor ilegale și a traficului ilicit de bunuri culturale, care afectează siturile UNESCO din România.

2. Masa rotundă „Protecția patrimoniului cultural în România – provocări ale societății contemporane", 25 iunie 2019, a fost organizată în parteneriat cu Facultatea de Științe Socio-Umane a Universității „Lucian Blaga" din Sibiu (Fig. 6). Scopul activității a fost de a pune în discuție rolului instituțiilor statului în protejarea patrimoniului cultural, în combaterea acțiunilor îndreptate împotriva obiectivelor de patrimoniu, anchetarea cazurilor de comerț ilegal cu bunuri culturale și în valorificarea durabilă a patrimoniului cultural național. *Key speaker* al evenimentului a fost prof. univ. dr. Augustin Lazăr de la Universitatea „1 Decembrie 1918", procuror general al României (2016-2019), iar panelişti au fost prof. univ. dr. Sergiu Musteață și dr. Marius Ciută. La eveniment au participat peste 40 de specialiști din muzee, agenții și direcții ale structurilor centrale și locale, studenții din cadrul programelor de studii în domeniul istoriei și patrimoniului cultural.

Fig. 6. Participanții la Masa rotundă „Protecția patrimoniului cultural în România – provocări ale societății contemporane", Sibiu, 25 iunie 2019

Conferință internațională

Conferința Internațională „Past for the future and future for the past: preservation and promotion of the World Heritage Sites", Sighișoara, 10-14 octombrie 2018, a fost organizată în parteneriat cu Primăria municipiului Sighișoara și Institutul Național al Patrimoniului. La eveniment au participat 50 de specialiști în domeniul patrimoniului cultural din SUA, Germania, Ungaria, Austria, Olanda, Rusia, Marea Britanie, Republica Moldova și România. Lucrările conferinței au fost deschise de trei invitați, care au prezentat practici de succes în managementul siturilor UNESCO din SUA, Ungaria și Germania. Comunicările au fost structurate în cadrul a patru sesiuni: Strategies for Preservation and Safeguarding World Heritage Sites – 8 comunicări; World Heritage Sites – Management and Sustainable Development – 12 comunicări; World Heritage and Local Communities – Consulting, Involving, Participation – 5 comunicări; Cultural Tourism, Digital Technology, and Heritage – Promotion, Valorisation, Use/Reuse of World Heritage Sites – 5 comunicări; Heritage and Education – 5 comunicări. Prezentările și discuțiile au demonstrat atât importanța domeniilor abordate, cât și schimbul de experiențe între experții

Fig. 7. Vizită de studiu a participanților la Conferința Internațională „Past for the future and future for the past: preservation and promotion of the World Heritage Sites", Sighișoara, 10-14 octombrie 2018, la una din bisericie fortificate

din diverse state. Pentru a mări impactul dezbaterilor, lucrările conferinței au fost publicate într-o culegere de studii. Conferința a finalizat cu vizite de studii la câteva situri culturale importante din România – satele cu biserici fortificate de la Biertan și Ațel, centrul istoric al Sibiului, vizite care au provocat discuții privind modul lor de protejare și valorificare (Fig. 7). Astfel, conferința internațională a fost un real succes al proiectului, a întrunit experți din diverse state, care au prezentat experiențele lor în cercetarea și administrarea siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial.

Expoziție și catalogul monumentelor UNESCO din România

În colaborare cu Institutul Național al Patrimoniului, am realizat Expoziția monumentelor UNESCO din România, care a fost lansată la București pe data de 18 decembrie 2018, în cadrul Conferinței Anuale a INP „Un an pentru patrimoniu". Expoziția „World Heritage in Romania – Situri din România în Lista patrimoniului mondial UNESCO" prezintă în limbile română și engleză toate siturile din România – culturale și naturale[28]. INP a publicat, în anul 2018, și un catalog al siturilor UNESCO din România în limba engleză, care include ilustrații și informații despre fiecare monument. Pentru a mări impactul acestei realizări, dar și pentru popularizarea monumentelor UNESCO, preconizăm organizarea unor noi expoziții în perioada următoare.

[28] A se vedea articolul Irinei Iamandescu din acest volum.

Coorganizatori

1. În parteneriat cu dr. Corina Borș de la Muzeul Național de Istorie a României, am organizat Sesiunea no. 28 „Management, protection and access to the archaeological heritage", parte a Annual Conference of European Association of Archaeologists, Maastricht, August 30-September 01, 2017. În cadrul ședinței au fost prezentate șapte comunicări, iar la dezbateri au luat parte peste 20 de experți din diverse state europene.

2. În colaborare cu echipa de implementare a proiectului „Bibliographia classica orae septentrionalis Ponti Euxini. III. Ars, res sacrae & mythologica", PN-III-P4-ID-PCE-2016-0279, director de proiect Victor Cojocaru, am organizat Simpozionul Internațional „Advances in Ancient Black Sea Studies: Scholarly Traditions & Preservation of Cultural Heritage", 20-24.08.2018, Constanța, România. În cadrul simpozionului au fost organizate două sesiuni VIIIB și IXA, dedicate protejării patrimoniului cultural, care au inclus șapte comunicări. Lucrările simpozionului urmează să fie publicate într-un volum separat, care va mări impactul discuțiilor, iar unele lucrări din sesiunile dedicate patrimoniului cultural au intrat în culegerea de studii editată de echipa proiectului nostru.

3. În parteneriat cu Primăria municipiului Iași, am organizat Simpozionului Național „Patrimoniul cultural al județului Iași: evidență, protejare și valorificare", Iași,

30-31 octombrie 2018, la care au participat 25 de specialiști în domeniul protejării patrimoniului din România. De comun acord cu reprezentanții administrației municipiului Iași și ai Institutului Național al Patrimoniului, am decis ca în prima zi a simpozionului să discutăm un subiect actual pentru România – Lista indicativă a siturilor cu potențial de a fi nominalizate pentru Lista patrimoniului mondial. Au fost prezentate șapte comunicări la această temă. Totodată, au fost discutate și diverse aspecte ale stării siturilor înscrise în Lista UNESCO. Astfel, tema Listei indicative a fost prima discuție la nivel național după actualizarea ei din anul 2017. La fel, s-au abordat și aspecte privind etapele necesare privind pregătirea dosarelor pentru nominalizarea lor. În acest context, s-a evidențiat necesitatea multiplicării acestor discuții în anii următori cu implicarea largă atât a reprezentanților INP, cât și a reprezentanților APL și a managerilor siturilor propriu-zise.

4. S. Musteață împreună cu John H. Jameson (SUA) au organizat Sesiunea #136 „The Interpretation and Presentation of Archaeological and Cultural Heritage Sites: New Trends and Transnational Perspectives" din cadrul 24th EAA Annual Meeting, Barcelona, 5-8 September 2018. La sesiune au fost prezentate șapte comunicări, inclusiv una realizată de doi membri ai proiectului (S. Musteață și E. Cozma).
5. S. Musteață împreună cu colegi din diverse state europene au organizat Sesiunea #763 „Cultural Property: from looting and illegal trade to restitution", 24th EAA Annual Meeting, Barcelona, 5-8 September 2018. La sesiune s-au prezentat 11 comunicări, inclusiv două comunicări privind moștenirea culturală a României (S. Musteață și C. Borș).
6. S. Musteață împreună cu Alicia Castillo (Spania) au organziat sesiunea nr. 301 „The Role of ICAHM in Supporting ICOMOS and UNESCO in the Context of World Heritage Sites", în cadrul 25th Annual Conference of European Association of Archaeologists, Berna, September 03-08, 2019. La sesiune au fost prezentate opt comunicări, printre care și comunicarea lui S. Musteață, „Access to the World Heritage Sites in Romania. A case of Dacian fortresses", iar la dezbateri au participat peste 40 de experți în domeniul patrimoniului cultural.

Vizite de studiu la siturile din România înscrise în Lista patrimoniul mondial

În scopul documentării și al promovării proiectului, în perioada 2017-2019 au fost efectuate mai multe vizite de studii în țară și peste hotare. În cadrul deplasărilor de documentare din țară, prioritate s-a acordat siturilor înscrise în Lista

patrimoniului mondial – Cetățile Dacice din Munții Orăștiei (Sarmizegetusa Regia, Coșteşti-Blidaru, Coșteşti-Cetate, Luncani-Piatra Roșie, Căpâlna, Bănița), Centrul istoric al Sighișoarei, Sate cu biserici fortificate din Transilvania (Prejmier, Biertan, Valea Viilor, Câlnic, Saschiz-Keisad, Dârju și Viscri), Biserici din Moldova (Probota) și Mănăstirea Hurezi. În anul 2018 au fost documentate și unele situri incluse în Lista indicativă – Biserica Trei Ierarhi din Iași, Mănăstirea Curtea de Argeș, Bisericile din Densuș, Strei, Sântămăria-Orlea, Streisângiorgiu, Ostrov; Centrul istoric al Sibiului și Roșia Montana. În anul 2019 au continuat vizitele de studiu la celelalte situri din Lista patrimoniului mondial, după cum urmează: Biserici din Moldova (Humor, Arbore, Sucevița, Voroneț, Suceava, Probota, Pătrăuți, Moldovița); Biserici de lemn din Maramureș (Ieud, Poienii Izei, Bârsana, Deseşti, Budeşti, Șurdeşti, Plopiș și Rogoz). Scopul acestor vizite, realizate pe parcursul anilor 2017-2019, a fost documentarea stării reale a siturilor și colectarea informației pentru procesul lor de evaluare. Observațiile privind starea siturilor din România înscrise în Lista patrimoniului mondial se regăsesc în articolele publicate de membrii echipei, inclusiv în volumul de față. Totodată, ca rezultat al constatării unor nereguli în procesul de implementare a proiectului de restaurare a Mănăstirii Probota, în luna iunie 2019 a fost sesizat Institutul Național al Patrimoniului și Comisia Monumentelor. A. Crăciunescu, în urma vizitei la Mănăstirea Hurezi din decembrie 2017, a sesizat INP privind unele nereguli la acest sit (acoperiș, scări etc.). Cu ocazia vizitei din mai 2019 a dlui prof. dr. Toshiyuki Kono, președinte al ICOMOS, organizație care este consultantul oficial al UNESCO privind patrimoniul cultural mondial, A. Crăciunescu a prezentat situația perimetrului din zona cetății Sighișoara și a orașului de jos. De asemenea, având în vedere intenția scoaterii la concurs a proiectării reabilitării centurii de fortificații, a fost inspectată starea a trei dintre turnurile acesteia – al Croitorilor, al Măcelarilor și al Cositorarilor. Cu această ocazie, A. Crăciunescu a organizat împreună cu Fundația Mihai Eminescu Trust, la sediul acesteia din cetate, o dezbatere cu Federația pentru Patrimoniu Transilvănean – TransylvaNet, pe tema rolului organizațiilor nonguvernamentale în gestionarea durabilă a obiectivelor patrimoniului cultural. Prof. Toshiyuki Kono a făcut o prezentare privind aspectele de implicare a societății/comunității în salvarea unui bun cultural important al Japoniei – portul și golful Tomonoura. Este interesant cazul Japoniei în acest sens, dat fiind că acceptarea Convenției a avut loc la doi ani după România, dar această țară are deja 19 obiective culturale și 4 naturale în Listă și a avut și trei mandate ca țară componentă a Comitetului Patrimoniului Mondial. Documentarul foto realizat a fost dat echipei INP desemnate pentru monitorizarea sitului. În anii 2018-2019, S. Musteață și A. Crăciunescu au vizitat satele cu biserici forti-

ficate, constatând o serie de nereguli în managementul acestor situri. Spre exemplu, la Biertan, s-a constatat problema managementului spațiului public central al localității, predominanța comerțului ambulant de suvenire în dauna cuprinderii mai largi a fondului construit din localitate în sprijinul activităților turistice. La Viscri, am aflat despre intențiile legate de modernizarea străzii principale a satului într-o manieră neadecvată caracterului zonei și despre piedicile administrative apărute în calea utilizării operative a unei parcări publice la limita satului, menită să descurajeze traficul auto al nerezidenților. La Prejmier, am găsit unele probleme tehnice la incinta fortificată, care nu par a fi monitorizate corespunzător. Am mai constatat lipsa oricărei inspecții a monumentului de către reprezentanții din teritoriu ai Ministerului Culturii, care au această atribuție, reglată prin norme la cel puțin o inspecție pe an. În ce privește spațiul localității, aici am constatat excesul în amenajare și în maniera de executare a pavajelor, un control scăzut asupra materialelor de acoperiș ori a menținerii tâmplăriilor istorice Aceste și multe alte detalii au fost prezentate în raportul adresat INP. În cadrul postmonitorizării o activitate importantă a fost reprezentată de sesizările înaintate organismelor responsabile privind intervenții nepotrivite în zonele de protecție ale monumentelor înscrise în LPM, precum și demersuri și măsuri pentru conservare și restaurare pentru toate monumentele înscrise în LPM. Totodată, rezultatele vizitelor de studii au servit drept bază a discuțiilor de la cel de-al treilea seminar „Evaluarea monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial și raportarea periodică", organizat la Baia Mare în perioada 19-22 septembrie 2019.

Analiza cadrului legal românesc privind gestiunea și protecția siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial și propuneri de îmbunătățire

În perioada 2017-2019 membrii proiectului au participat la mai multe întruniri și discuții privind cadrul legal pentru gestiunea și protecția siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial din România, în timpul cărora s-au făcut un șir de propuneri pentru îmbunătățirea legislației românești[29]. Legislația în vigoare din România tratează protecția, gestiunea și monitorizarea patrimoniului mondial UNESCO prin prevederile general aplicabile privind protecția patrimoniului imobil și prin legislație specifică, în principal:

- Ordonanța Guvernului nr. 47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial, adoptată prin Legea nr. 564/2001;
- Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice, republicată.

[29] Acest compartiment este expus în baza Raportului de activitate în cadrul proiectului de către Irina Iamandescu.

Dar și prin acte normative subsecvente, a căror corelare este necesară:

- Hotărârea Guvernului nr. 493/2004 pentru aprobarea Metodologiei privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și a Metodologiei privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial;
- Hotărârea Guvernului nr. 738/2008 privind stabilirea măsurilor necesare în vederea finanțării, elaborării și actualizării documentațiilor de amenajare a teritoriului și urbanism pentru zonele cu monumente istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial;
- Hotărârea Guvernului nr. 1268/2010 privind aprobarea Programului de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO, cu modificările și completările ulterioare, a cărei valabilitate a încetat în anul 2016. Acest lucru blochează în fapt funcționarea comitetelor de organizare UNESCO la nivel de județ, respectiv coordonarea măsurilor anuale de protecție pentru fiecare monument.

În urma analizei legislației în vigoare au fost stabilite mai multe lacune care împiedică realizarea unui management adecvat al siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial, printre care:

- lacunele legislației române în ce privește chestiunile strămutărilor și ale reconstrucțiilor în condițiile în care acestea afectează fundamental autenticitatea monumentelor;
- lipsa cvasitotală a referirii la autenticitate în cadrul normativ românesc și necesitatea adaptării la practica UNESCO, în care conceptul de autenticitate este determinant atât la înscrierea în Lista UNESCO, dar și în acțiunile de monitorizare, totul în contextul în care la nivel mondial există interpretări variate referitoare la acest concept;
- diferența semantică a noțiunii de „gestiune” și cea de „management”, care rezultă din traducerile diferite posibile a fi făcute din textele Convenției în franceză sau engleză. Concluzia se reflectă în nevoile determinării unor obiective social-economice înainte de a întocmi un plan de gestiune al siturilor respective;
- lipsa unui structuri manageriale eficiente și a obligativității unor planuri de management pentru fiecare sit;
- lipsa unui buget dedicat siturilor respective etc.

În acest context, au fost realizate în perioada 2017-2019 o serie de întruniri și discuții privind elaborarea și actualizarea actelor normative care să reglementeze administrarea siturilor din Lista patrimoniului mondial, cum ar fi proiectul *Hotărârii de Guvern privind stabilirea măsurilor necesare în vederea gestiunii, protecției și*

monitorizării bunurilor de patrimoniu cultural înscrise în Lista patrimoniului mondial și în Lista indicativă a României pentru includerea acestora în Lista patrimoniului mondial și a zonelor lor de protecție. Sub coordonarea Irinei Iamandescu, membru al echipei proiectului nostru, INP a elaborat proiectul de revizuire al sistemului de protecție și gestiune reglementat prin hotărârile de Guvern menționate mai sus. În vederea finalizării acestui proces de revizuire, Ministerul Culturii și Identității Naționale, prin OMCIN nr. 2686/31.08.2018, a constituit un grup de lucru MCIN-INP, din care dr. Irina Iamandescu a făcut parte, pentru elaborarea proiectului de HG privind stabilirea măsurilor necesare în vederea gestiunii, protecției și monitorizării monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și în Lista indicativă a României pentru includerea acestora în Lista patrimoniului mondial și a zonelor lor de protecție. Acest proiect de HG a fost analizat și avizat de Comisia Națională a Monumentelor Istorice în decembrie 2018 și în iulie 2019, fiind în prezent pe circuitul de avizare interministerială în vederea aprobării până la sfârșitul acestui an. În scopul facilitării aplicării imediate a viitoarei HG, INP a organizat, sub coordonarea dr. Irina Iamandescu, un prim curs intensiv de tip workshop de pregătire a personalului ce va fi implicat în managementul siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial, în parteneriat cu Biroul regional UNESCO (Veneția) și găzduit de Consiliul Județean Hunedoara („Managing World Heritage properties – national capacity building workshop for Romania", Deva, July 16-18 2019). Workshop-ul a fost coordonat de unul dintre autorii manualului de management pentru patrimoniul cultural al UNESCO, Jane Thompson, și a beneficiat de participarea reprezentanților UNESCO. De asemenea, dr. Irina Iamandescu a participat activ, în colaborare cu Comisia comună a Camerei Deputaților și a Senatului pentru relația cu UNESCO, la revizuirea proiectului de lege inițiat în Senatul României privind reglementarea regimului juridic al Cetăților Dacice din Munții Orăștiei, proiect care a fost avizat de comisiile de specialitate din Senat și urmează să parcurgă întreg circuitul parlamentar de avizare pentru a fi aprobat de Camera Deputaților în cel mai scurt timp posibil procedural. Este de menționat faptul că lipsa reglementării clare a dreptului de proprietate și administrare pentru Cetățile Dacice este principalul impediment în buna protecție și gestionare a acestora.

A. Crăciunescu coordonează echipa de elaborare a Codului Patrimoniului Cultural, unde rezultatele proiectului vor fi cu certitudine integrate, ținând cont că aspectele specifice legate de patrimoniul UNESCO nu au fost analizate în mod particular. Rezultatele proiectului urmează a fi cuprinse în sinteza textului proiectului de lege al Codului Patrimoniului Cultural, cel puțin în ceea ce privește:

– clarificarea cursului administrativ pe care dosarele de nominalizare le au către UNESCO;

– unificarea normelor legate pe programul de gestiune într-un singur act normativ;
– introducerea obligativității constituirii bazei de date fotografice rezultate din consemnarea sistematică, cel puțin o dată pe an, a situațiilor din teren a tuturor imobilelor cuprinse în perimetrele protejate;
– definirea autenticității, cu precizarea mai clară a condițiilor administrative în care s-ar putea face strămutări sau reconstrucții, cu precizarea limitelor substanței istorice ale monumentelor în raport cu un termen inițial – T0 – la care se face inventarierea, evaluarea și clasarea.

În contextul elaborării proiectului Codului Patrimoniului Cultural sunt analizate mai multe convenții și acte normative internaționale. Spre exemplu, a fost analizat un document recent (iunie 2019), elaborat de Unitwin Network for Underwater Archaeology sub egida UNESCO. Acesta se referă la un cod de bune practici promovat de UNESCO în domeniul arheologiei subacvatice. Respectiva zonă este cu totul neacoperită în prezent în România din punctul de vedere al reglementării sau măcar al unor date centralizate și disponibile publicului privind această ramură distinctă a arheologiei.

Comunicări la conferințe și publicații

Participarea la conferințe facilitează schimbul de idei, informații și promovează rezultatele cercetărilor noastre realizate în cadrul proiectului. Pe parcursul anilor 2017-2019 am reușit să prezentăm peste **60 de comunicări** la diverse evenimente academice din țară și de peste hotare, fiind publicate **16 rezumate**. Totodată, membrii echipei de implementare a proiectului au elaborat pe parcursul anilor 2017-2019 peste **30 de studii**, care au fost publicate sau sunt în curs de apariție în mai multe reviste și culegeri de studii din țară și de peste hotare.

Volumul de față este printre rezultatele proiectului descris mai sus. Culegerea cuprinde un studiu introductiv privind starea patrimoniului mondial din România și prezentarea realizărilor proiectului, urmată de 27 articole grupate în trei capitole. Primul capitol, „Patrimoniul cultural mondial din România", includ studii privind implementarea în România a Convenției patrimoniului mondial și rapoarte privind starea de conservare a monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial. Al doilea capitol, „Lista indicativă a României", conține un studiu despre dezbaterile din mass-media română a siturilor din această listă și câteva articole despre monumente care au potențial de a fi înscrise în Lista patrimoniului mondial. Al treilea capitol, „Managementul patrimoniului mondial: exemple de bune practici", cuprinde articole privind exemple de management eficient al

siturilor din Lista patrimoniului mondial din diverse state și un studiu despre traficul ilicit de bunuri culturale, care vizează direct și siturile cu valoare universală excepțională.

În baza celor expuse mai sus, considerăm că proiectul „Protejarea prin dezvoltarea unor strategii durabile pentru o mai bună ocrotire a siturilor de patrimoniu mondial UNESCO din România – HERO" a fost realizat cu succes și a adus o contribuție importantă la cercetare și la sensibilizarea opiniei publice privind starea patrimoniului mondial din România. Totodată, au fost consolidate relațiile de colaborare cu un șir de instituții din țară și de peste hotare, care ne-au permis nu doar organizarea unor evenimente comune pe parcursul anilor 2017-2019, dar și trasarea unor perspective pentru anii următori. În acest context se înscriu și cursurile universitare în domeniul moștenirii culturale ținute de membrii echipei proiectului la diverse universități din România; realizare ce a permis distribuirea rezultatelor cercetării și contribuția noastră directă la formarea tinerilor specialiști în domeniul protejării patrimoniului cultural.

Concluzii

În perioada implementării proiectului, dar și în cercetările noastre anterioare, am constatat că, implementarea Convenției UNESCO din 1972 diferă de la un stat la altul, dar în multe țări există o înțelegere insuficientă a obiectivului principal al Convenției, care include atât patrimoniul mondial cultural, cât și cel natural[30]. România, din punctul de vedere al managementului patrimoniului cultural și natural, este o țară centralizată, cu o legislație națională aplicată tuturor județelor. Deși au trecut trei decenii de la aderarea României la Convenția privind protecția patrimoniului mondial, implementarea ei lasă de dorit la mai multe capitole, inclusiv în ceea ce privește numărul monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial. În comparație cu alte state europene, România rămâne cu mult în urma Italiei, Spaniei, Franței și Marii Britanii. Astfel, România, cu opt situri înscrise în Lista patrimoniului mondial, împarte locurile 19-21 cu Norvegia și Ungaria (Tabel 2). Bineînțeles că este un clasament subiectiv, dar oricum aceste date ne ajută să înțelegem nu doar numărul de situri declarate de o valoare universală excepțională, dar și despre politica statelor în acest domeniu.

[30] B. Gaillard, „Historical perspective on the transposition of the 1972 UNESCO World Heritage Convention in the national legislation of its states parties", International Conference „Historical Perspective of Heritage Legislation. Balance between Laws and Values" (Tallinn: ICOMOS Estonia, 2017), 61.

Tabel 2. Numărul bunurilor de patrimoniu din statele europene înscrise în Lista patrimoniului mondial[31]

Nr.	Țara	Bunuri			Total
		culturale	naturale	mixte	
1.	Italia	50	5	-	55
2.	Spania	42	4	2	48
3.	Germania	43	3	-	46
4.	Franța	39	5	1	45
5.	Marea Britanie	27	4	1	32
6.	Federația Rusă	18	11	-	29
7.	Grecia	16	-	2	18
8.	Portugalia	16	1	-	17
9.	Polonia	15	1	-	16
10.	Suedia	13	1	1	15
11.	Belgia	13	1	-	14
12.	Cehia	14	-	-	14
13.	Elveția	9	3	-	12
14.	Austria	9	1	-	10
15.	Olanda	9	1	-	10
16.	Bulgaria	7	3	-	10
17.	Croația	8	2	-	10
18.	Danemarca	7	3	-	10
19.	Ungaria	7	1	-	8
20.	Norvegia	7	1	-	8
21.	**România**	**6**	**2**		**8**
22.	Finlanda	6	1	-	7
23.	Slovacia	5	2	-	7
24.	Ucraina	6	1	-	7
25.	Serbia	5	-	-	5
26.	Slovenia	2	2	-	4
27.	Albania	2	1	1	4
28.	Belarus	3	1	-	4
29.	Lituania	4	-	-	4
30.	Muntenegru	3	1	-	4
31.	Islanda	1	2	-	3
32.	Malta	3	-	-	3
33.	Armenia	3	-	-	3
34.	Azerbaijan	3	-	-	3
35.	Georgia	3	-	-	3
36.	Bosnia-Herțegovina	3	-	-	3
37.	Cipru	3	-	-	3
38.	Irlanda	2	-	-	2
39.	Estonia	2	-	-	2
40.	Letonia	2	-	-	2
41.	Sfântul Scaun/Vatican	2	-	-	2
42.	Luxemburg	1	-	-	1
43	Andora	1	-	-	1
44.	San Marino	1	-	-	1
45.	Macedonia de Nord	-	-	1	1
46.	Republica Moldova	1	-	-	1

[31] Tabel realizat după datele de pe pagina oficială UNESCO: https://whc.unesco.org/en/list/&order=region (accesat 22.04.2020).

România nu a reușit pe parcursul celor trei decenii să creeze un cadrul normativ adecvat privind managementul siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial. Mai sus am arătat actele normative adoptate, unele dintre ele fiind cu termen limitat, iar discuțiile privind un proiect de act normativ care ar integra prevederile hotărârilor anterioare într-o singură lege sunt destul de anevoioase. Comisia permanentă comună a Camerei Deputaților și Senatului pentru relația cu UNESCO a devenit mai activă, respectiv vizibilă, în contextul discuțiilor din ultimii ani în jurul dosarului peisajului minier de la Roșia Montana și a situației cetăților dacice din Munții Orăștiei[32]. Dar, cu siguranță, această Comisie ar putea face mult mai mult și ar putea veni cu inițiative legislative care să contribuie la îmbunătățirea administrării și protejării siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial.

Comisia Națională Română UNESCO are o activitate destul de modestă în ceea ce privește protejarea, promovarea și valorificarea siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial, deși printre obiectivele sale culturale are preconizate mai multe obiective în acest sens:

- promovarea și sprijinirea diversității culturale și a dialogului între culturi și civilizații;
- informarea cu privire la utilizarea unor mecanisme eficace pentru protecția și salvgardarea patrimoniului material și imaterial;
- dezvoltarea sinergiilor pentru punerea în aplicare a convențiilor UNESCO referitoare la cultură;
- promovarea rolului culturii și al diversității culturale în dezvoltarea durabilă a României[33].

Considerăm că, pe lângă unele activități anuale cu ocazia Zilei Patrimoniului Mondial din România, CNR UNESCO ar putea iniția, coordona și implementa mult mai multe proiecte în domeniul protejării și promovării moștenirii declarate de o valoare universală excepțională.

Din punct de vedere executiv, Ministerul Culturii este autoritatea publică centrală responsabilă de elaborarea și aplicarea strategiei și politicilor în domeniului culturii, inclusiv a patrimoniului cultural material și imaterial[34]. Deși în organigrama ministerului există mai multe structuri în subordinea cărora ar trebui să fie și monumentele înscrise în Lista patrimoniului mondial (Direcția patrimoniu cultural, Direcția relații internaționale și afaceri europene, Unitatea de politici publice, Strategii, management cultural etc.), în realitate ele rămân în

[32] https://www.senat.ro/ComponentaComisii.aspx?Zi=&ComisieID=22214D9C-85E1-4787-9588-472CCDD1B2C2 (accesat 22.04.2020).

[33] https://www.cnr-unesco.ro/ro/subcomisie/cultura (accesat 22.04.2020).

[34] http://www.cultura.ro/directia-patrimoniu (accesat 22.04.2020).

umbră. Cât privește colaborarea cu UNESCO pagina oficială web a ministerului se reduce la câteva informații succinte despre această organizație mondială și trece în revistă convențiile la care a aderat România, iar informațiile despre anumite activități sunt destul de vechi[35]. Din păcate, patrimoniul natural și cultural sunt abordate separat de către Guvernul României. Nu există o coordonare comună în ceea ce privește politicile și măsurile de protejare, conservare și valorificare a patrimoniului natural și cultural. Deseori sunt atestate situații de conflict între reprezentanții acestor domenii. De aceea, cred că este necesară o abordare integrată a acestor domenii, atât din punct de vedere legislativ, cât și din punct de vedere administrativ.

Astăzi, siturile culturale din România înscrise Lista patrimoniului mondial sunt în responsabilitatea Institutului Național al Patrimoniului, care este o instituție din subordinea Ministerului Culturii. INP are în structura sa Secția de patrimoniu mondial, cu doi angajați, care, pe lângă multe alte obligații, sunt responsabili și de siturile din Lista patrimoniului mondial. Astfel, atribuțiile principale ale INP în raport cu siturile înscrise în Lista patrimoniului mondial, pe de o parte, sunt mari, iar pe de altă parte, sunt destul de limitate, deoarece majoritatea deciziilor sunt consultative și necesită aprobarea ministrului culturii, care deseori este destul de rigid la propunerile INP:

a) monitorizează activitățile de protejare, restaurare, consolidare și punere în valoare a monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO, de la faza de proiect până la execuție, inclusiv activitatea de reparații și întreținere, și sesizează cu celeritate Ministerul Culturii și Identității Naționale și autoritățile competente cu privire la problemele constatate, după caz;
b) fundamentează și propune includerea în Programul național de restaurare a monumentelor istorice a lucrărilor de proiectare și execuție pentru monumentele înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO, pe care le supune aprobării Ministerului Culturii și Identității Naționale;
c) coordonează din punct de vedere științific și elaborează dosarele de nominalizare a obiectivelor ce se vor înscrie în Lista patrimoniului mondial, pe care le supune avizării Consiliului științific și aprobării managerului pentru înaintare către Ministerul Culturii și Identității Naționale și Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice;
d) colaborează cu administrațiile locale pe raza cărora se află monumente înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO în vederea elaborării programelor de gestiune și protecție pentru acestea;

[35] http://www.cultura.ro/unesco (accesat 22.04.2020).

e) asigură reprezentarea Institutului în cadrul comitetelor de organizare UNESCO, prin desemnarea de responsabili pentru activitatea științifică și metodologică de protejare a fiecărui monument istoric înscris în Lista patrimoniului mondial UNESCO;
f) colaborează cu departamentele de specialitate din cadrul Ministerului Culturii și Identității Naționale, Ministerului Mediului și Ministerului Apelor și Pădurilor pentru stabilirea acțiunilor comune și corelarea activităților în domeniul patrimoniului mondial cultural și natural;
g) colaborează cu ONG-urile din domeniul protecției patrimoniului cultural pentru elaborarea unor acțiuni de conștientizare și educare a populației cu privire la valorile și potențialul monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO și informează Ministerul Culturii și Identității Naționale cu privire la rezultatul colaborării;
h) colaborează cu instituții din domeniul turismului pentru integrarea în circuite cultural-turistice a monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO sau în Lista indicativă a UNESCO și informează Ministerul Culturii și Identității Naționale cu privire la rezultatul colaborării;
i) propune colaborarea Ministerului Culturii și Identității Naționale cu Ministerul Afacerilor Externe, Ministerul Educației Naționale, Comisia Națională a României pentru UNESCO, Comisia permanentă comună a Camerei Deputaților și Senatului pentru relația cu UNESCO și cu celelalte ministere, autorități, instituții cu atribuții în domeniu, în scopul integrării monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial din România în cadrul programelor internaționale de protejare a patrimoniului, precum și cu celelalte organisme internaționale specializate în protecția monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial a UNESCO;
j) elaborează și actualizează în urma cercetărilor Institutului, precum și la propunerea altor persoane sau instituții de specialitate Lista indicativă a UNESCO, în baza avizului favorabil al Consiliului Științific și aprobării managerului, a validării Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice și aprobării Ministerului Culturii și Identității Naționale;
k) elaborează secțiunea privind patrimoniul mondial din Strategia în domeniul protejării patrimoniului cultural;
l) asigură realizarea raportării periodice privind monumentele înscrise în Lista patrimoniului mondial solicitată de Centrul Patrimoniului Mondial UNESCO, conform calendarului și termenelor stabilite de acesta, în colaborare cu persoana desemnată prin ordin al ministrului culturii și identității naționale ca punct focal pentru Convenția patrimoniului mon-

dial, cu autoritățile și instituțiile cu atribuții în domeniu, raportare pe care o transmite spre aprobare Ministerului Culturii și Identității Naționale[36].

Siturile naturale din România înscrise în Lista patrimoniului Mondial (Delta Dunării și Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei) sunt în administrarea Ministerului Mediului, Apelor și Pădurilor care, prin subdiviziunile sale, asigură managementul lor, cum ar fi instituția „Delta Dunării" – rezervație a biosferei sau, în cazul pădurilor de fag, managementul temporar este asigurat, în baza unui memorandum, de către Ministerul Mediului, Ministerul Apelor și Pădurilor și Ministerul Culturii.

Din cauza lipsei prevederilor legale adecvate, nu s-a reușit crearea în România până în prezent a unui sistem de management eficient al acestor situri. Nu au fost stabilite responsabilitățile autorităților centrale, județene și locale, de aceea unele situri „sunt uitate" până în prezent. Respectiv, nu există până astăzi o viziune națională privind administrarea patrimoniului mondial din România. Ceea ce s-a făcut a fost sporadic și nu se poate urmări o continuitate în politicile de protejare și valorificare a acestei moșteniri. Inclusiv din punct de vedere instituțional, nu a fost o continuitate în activitatea unei instituții de stat responsabile de aceste situri, desele intervenții birocratice și comasări de instituții au afectat abordarea adecvată a managementului monumentelor patrimoniului mondial din România.

Majoritatea siturilor din România înscrise în Lista patrimoniului mondial nu au planuri de management și dezvoltare durabilă. Există o discrepanță semnificativă între protejarea, conservarea și promovarea siturilor incluse în Lista patrimoniului mondial. Aceste probleme ar putea fi prevenite prin metode mai bune de monitorizare și gestionare, în timp ce cooperarea regională ar putea fi un factor determinant pentru identificarea celor mai bune modalități de a face acest lucru la nivel regional. Preluând experiența altor state, unde instituțiile de stat naționale elaborează regulile generale de activitate în domeniul protecției patrimoniului cultural și natural, iar administrațiile regionale, locale și alte instituții interesate de acest domeniu le implementează. Se cere o descentralizare reală, și nu doar declarativă, a domeniului patrimoniului cultural. Însă, pentru a implementa această rigoare, este necesară responsabilizarea la maximum a personalului care activează în instituțiile de profil de toate nivelurile. Totodată, sunt necesități imperioase formarea personalului calificat în domeniul managementului patrimoniului cultural și natural, mărirea numărului de angajați, care să facă față cerințelor și normelor de protejare, valorificare și protejare; deoarece este practic imposibil să implementezi politici, strategii și proiecte adecvate cu un personal redus, cum

[36] Art. 38 din Regulamentul de organizare și funcționare a Institutului Național al Patrimoniului, https://patrimoniu.ro/institutul-national-al-patrimoniului/organigrama (accesat 22.04.2020).

ar fi cazul INP, care are doar doi angajați, responsabili pentru tot ce înseamnă activitate în domeniul patrimoniului mondial din România. Conducerea statului trebuie să înțeleagă că, fără a investi în resursa umană, este imposibil să realizezi strategii de dezvoltare durabilă. Aceeași problemă trebuie evidențiată și în chestiunea descentralizării: cum pot să acționeze cele opt județe cu monumente UNESCO fără să aibă personal de specialitate – cel puțin un post cu atribuții exclusive în fiecare consiliu județean ar fi o condiție obligatorie pentru a putea vorbi despre descentralizare. Sistemul de management le va acorda județelor un rol concret, dar e obligatoriu ca Guvernul să adopte un sistem de management eficient și să oblige administrațiile publice să creeze astfel de posturi, cu atribuții exclusive și cu un grad de autonomie decizională corespunzător cu gradul de specializare al postului – altfel nu vor putea atrage profesioniști adevărați, iar posturile vor fi ocupate de funcționari fără pregătire corespunzătoare.

În final, consider că pentru asigurarea unui sistem de management eficient și durabil, se cere o viziune națională privind protecția patrimoniului cultural și natural. Ambele componente trebuie să fie parte a unei abordări integrate; cultura nu poate apărea și exista fără mediul natural, iar acolo unde cultura se suprapune peste natură, valoarea locului se multiplică. De aceea, sperăm că această abordare să se regăsească în Strategia națională privind protejarea monumentelor istorice, care se va elabora anul acesta în cadrul proiectului „Monumente istorice – planificare strategică și politici publice optimizate", ce cuprinde și Codul patrimoniului cultural. Această strategie reprezintă primul prilej pentru o tratare integră a protecției patrimoniului cultural și natural din România[37].

P.S. Pe data de 2 noiembrie 2020, Ministerul Culturii a publicat pentru dezbateri publice Nota informativă și proiectul Hotărârii de Guvern pentru aprobarea Regulamentului-cadru și a componenței comitetelor de organizare UNESCO, constituite pentru monumentele istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial, http://www.cultura.ro/proiect-de-hotarare-74 (accesat 03.11.2020). Deși s-a discutat mult la acest subiect, proiectul propus conține multe lacune și, din păcate nu facilitează crearea unui sistem de management eficient al siturilor din România înscrise în Lista patrimoniului mondial.

[37] https://www.umpcultura.ro/monumenteistorice (accesat 22.04.2020).

Capitolul 1

PATRIMONIUL CULTURAL MONDIAL DIN ROMÂNIA

CONVENȚIA PRIVIND PROTECȚIA PATRIMONIULUI MONDIAL CULTURAL ȘI NATURAL (PARIS, 1972) ȘI IMPLEMENTAREA EI ÎN ROMANIA. STUDIU DE CAZ: SARMIZEGETUSA REGIA*

Gherghina BODA

Abstract

The notion of cultural heritage of humanity is relatively recent, but its protection and conservation dates back to the Renaissance. Over time, this type of initiatives has been supported legislatively, which provided a legal framework, including the obligation to protect and rescue humanity's exceptional natural and cultural assets. One form of legislation on the protection and conservation of heritage is the Paris Convention of November 1972 which, for the first time, brought to public attention the idea of World Heritage. Romania adopted the convention by Decree No. 187/1990. Since then, our country has managed to list eight UNESCO cultural and natural sites and with the promulgation of Law No. 410 of December 29, 2005 on the protection of intangible cultural heritage, it registered six other heritage elements, the Romanian culture thus occupying a well-deserved place among the cultures of the world. The 1972 Convention is important due to the impetus given to the countries of the world to preserve, protect and promote their national values, but also to place them among other world property of exceptional value.

Keywords: world heritage, culture, protection, convention, Paris, implementation.

Introducere

Distrugerile bunurilor culturale din timpul celor două războaie mondiale în mod expres, la care se adaugă cele din timpul altor conflicte armate din istoria omenirii, cele datorate degradării naturale, fizice și chimice sau provocate de om, schimbările demografice și climatice, dar și conștientizarea tot mai pregnantă a importanței trecutului pentru societățile umane au impus luarea unor măsuri la nivel mondial de protecție și conservare a acestor bunuri, îndeosebi a celor cu o valoare culturală universală. În perioada contemporană, răspândirea turismului de masă la nivel global, tentația izolaționismului comunitar, sciziunile intergeneraționale, criza economică și apariția unor provocări în ce privește vi-

* Acest articol reprezintă varianta modificată și completată a materialului în limba engleză publicat în revista *Plural*, nr. 2, 2018, și a materialului publicat în limba română în volumul *Perspective și interpretări ale muzeologiei și patrimoniului în sec. XX-XXI*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2018.

olările grave ale valorilor libertății, toleranței și democrației pe care se bazează societățile noastre au impus cu și mai mare necesitate adoptarea unor măsuri speciale în ceea ce privește patrimoniul cultural și natural[1].

Atunci când vorbim despre patrimoniu, avem în vedere că „nu este un lucru, un obiect sau un loc", ci, mai degrabă, „o construcție socială, una în care un artefact material, un monument, un sit sau o practică culturală este înzestrată cu sens", adică cu semnificație, ceea ce demonstrează faptul că patrimoniul nu este imuabil, ci dimpotrivă[2]. Societățile umane sunt caracterizate de o mare diversitate culturală și patrimonială în timp și spațiu, care „în lumea noastră este o sursă de neînlocuit de bogăție spirituală și intelectuală pentru toată omenirea. Protecția și consolidarea diversității culturale și a patrimoniului în lumea noastră ar trebui promovată în mod activ ca un aspect esențial al dezvoltării umane", iar „în cazurile în care valorile culturale par a fi în conflict, respectul pentru diversitatea culturală cere recunoașterea legitimității valorilor culturale ale tuturor părților"[3].

Istoria omenirii cuprinde numeroase informații despre inițiativele unor conducători în ceea ce privește conservarea și restaurarea unor monumente sau bunuri culturale, aceștia intuind valoarea lor deosebită atât pentru generațiile prezente, cât mai ales pentru generațiile viitoare, precum și despre inițiative legislative care să susțină aceste demersuri. Nici societatea contemporană nu a făcut excepție de la această mișcare istorică de protecție, conservare și restaurare a unor bunuri culturale comune de o valoare deosebită. A doua jumătate a secolului XX s-a remarcat prin numeroase inițiative legislative privitoare la patrimoniu. O importanță deosebită o are constituirea UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) la 16 noiembrie 1945, în cadrul Conferinței de la Londra, atunci când s-a semnat actul său de naștere[4]. România a devenit membru UNESCO în anul 1956.

Politicile UNESCO au avut în vedere observația conform căreia „deoarece războaiele încep în mințile oamenilor, tot acolo trebuie construită și apărarea păcii", de unde „scopul Organizației este de a contribui la pace și securitate prin promovarea colaborării între națiuni prin educație, știință și cultură, în vederea respectării universale a justiției, a statului de drept și a drepturilor omului și a

---

[1] *Strategia patrimoniului cultural european pentru secolul XXI (CM/Rec(2017)1)* (Adoptată de Comitetul de Miniștri la 22 februarie 2017 la cea de-a 1278-a Întâlnire a Miniștrilor Adjuncți), 2018, p. 7, https://patrimoniu.ro/images/ST21-ROMANA.pdf

[2] Aurélie Elisa Gfeller, „Negotiating the meaning of global heritage: 'cultural landscapes' in the UNESCO World Heritage Convention, 1972–92". *Journal of Global History*, 8, 2013, p. 484, DOI: 10.1017/S1740022813000387.

[3] *The Nara Document on Authenticity* (1994), p. 46, https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf

[4] *Basic Texts* (Paris: UNESCO 2018), p. 5, http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002617/261751e.pdf#page=6

libertăților care sunt afirmate pentru popoarele lumii, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie, de Carta Organizației Națiunilor Unite"[5]. Deși educația a stat la baza constituirii UNESCO, din activitățile sale a făcut parte și conservarea patrimoniului cultural. Încă de la Conferința sa generală din 1948, UNESCO a recomandat crearea, sub auspiciile sale, a unui comitet internațional de experți însărcinat cu „cooperarea cu statele în cauză în conservarea monumentelor și siturilor cu valoare istorică", acesta, denumit Comitetul internațional pentru monumente, situri artistice și istorice și excavații arheologice, fiind înființat în 1950, pentru ca la Conferința generală din 1956, UNESCO să adopte o recomandare cu privire la principiile internaționale aplicabile excavațiilor arheologice, dar fără caracter obligatoriu[6]. După adoptarea Convenției de la Paris din 1972, UNESCO și-a propus și misiuni referitoare la patrimoniul mondial, acestea concretizându-se în: încurajarea țărilor semnatare ale Convenției din 1972 să-și protejeze și conserve propriul patrimoniu cultural și natural; încurajarea statelor părți să elaboreze planuri de management referitoare la patrimoniu și să instituie sisteme de raportare cu privire la starea de conservare a siturilor din cadrul patrimoniului mondial; furnizarea de asistență de urgență la aceste situri în caz de pericol imediat; încurajarea participării populației locale la conservarea propriului patrimoniu național; încurajarea statelor părți ale Convenției să propună situri sau bunuri din teritoriile lor naționale pentru a fi înscrise în Lista patrimoniului mondial; ajutarea statele părți la salvarea patrimoniului național și furnizarea de asistență tehnică și profesională; sprijinirea activităților menite să sensibilizeze populația în privința conservării patrimoniului mondial; încurajarea cooperării internaționale în domeniul conservării patrimoniului cultural și natural al lumii[7].

După Primul Război Mondial s-a născut ideea de a crea o mișcare internațională cu misiunea de a proteja bunurile de patrimoniu. Însă evenimentul care a dat naștere unei conștiințe internaționale în privința patrimoniului mondial a fost decizia de a construi barajul Aswan din Egipt, care ar fi dus la inundarea templelor din Abou Simble, tezaure ale civilizației Egiptului antic de o valoare excepțională[8]. În anul 1959, la invitația guvernelor din Egipt și Sudan, UNESCO a lansat o campanie internațională prin care a salvat aceste temple, demontându-le, mutându-le și reasamblându-le în alt loc, campanie care a costat aproximativ 80 de milioane de dolari, jumătate provenind din donațiile a 50 de țări[9]. Aceasta a fost prima și cea mai mare dintr-o serie de campanii, printre care Mohenjo-Daro

[5] *Ibid.*, pp. 5-6.
[6] Aurélie Elisa Gfeller, „Negotiating the meaning...", p. 487.
[7] *Notre patrimoine mondial*, http://whc.unesco.org/fr/apropos/
[8] *Ibid.*
[9] *Ibid.*

(Pakistan), Fez (Maroc), Kathmandu (Nepal), Borobudur (Indonezia) și Acropole din Atena (Grecia), succesul acestora subliniind necesitatea unui instrument internațional de acest tip, care a devenit din ce în ce mai urgent pe măsură ce lumea s-a reconstruit după distrugerile celui de-al Doilea Război Mondial[10]. Toate acestea au condus în cele din urmă la pregătirea unui proiect de convenție pentru protecția patrimoniului cultural, inițiat de UNESCO și de Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor (ICOMOS).

Însă artizanii unor concepte și organisme cu rol de identificare, protecție, conservare și de înscriere pe o listă a patrimoniului mondial a tuturor bunurilor culturale cu o valoare excepțională au fost Statele Unite ale Americii.

În anul 2008, Christina Cameron și Mechtild Rössler au realizat 31 de interviuri cu persoane implicate într-un fel sau altul în elaborarea și promovarea Convenției patrimoniului mondial, adoptată în 1972. Unul dintre aceștia a fost Russell E. Train (n. 1920), lider american de mediu, care a adus informații despre originile conceptului de patrimoniu mondial, atribuind nașterea ideii în anul 1965 la Conferința privind cooperarea internațională care a avut loc la Casa Albă, convocată de președintele Lyndon Jonson, și la care el a participat ca delegat din partea Fundației pentru Conservare, al cărei președinte era atunci[11]. Train afirmă că ideea patrimoniului mondial i-a aparținut lui Joseph Fisher, președintele comisiei pentru mediu, concept care însă se referea doar la „aspectele naturale, sălbatice ale patrimoniului mondial, și nu la cele culturale", idee care a devenit parte a raportului final al Conferinței, sub forma unei recomandări în scopul stabilirii unei „încrederi în patrimoniul mondial care ar fi responsabil pentru comunitatea mondială, pentru stimularea eforturilor de cooperare internațională, pentru identificarea, stabilirea, dezvoltarea și gestionarea zonelor superbe naturale și pitorești ale lumii atât pentru prezent, cât și în beneficiul viitor al întregii lumi"[12]. Ideea unui patrimoniu mondial a rămas în această primă fază doar la stadiul de concept consemnat într-un raport, până în 1968, când, în timpul administrației președintelui Richard Nixon, acesta o va transforma într-o inițiativă internațională formală, astfel că în 1971, cu ocazia centenarului primului parc național și a debutului mișcării parcurilor naționale la nivel mondial, propune crearea a World Heritage Trust, precursor al Patrimoniului Mondial[13]. Această idee a fost preluată în 1968 și de Uniunea Internațională pentru Con-

[10] Henry Cleere, „The 1972 UNESCO World Heritage Convention". *Heritage & Society*, vol. 4, nr. 2, 2011, p. 174, http://dx.doi.org/10.1179/hso.2011.4.2.173

[11] Christina Cameron, Mechtild Rössler, „Voices of the pioneers: UNESCO's World Heritage. Convention 1972-2000". *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, vol. 1, nr. 1, 2011, p. 45, http://dx.doi.org/10.1108/20441261111129924.

[12] *Ibid*., pp. 45-46.

[13] *Ibid*., p. 47.

servarea Naturii (UICN), propunere prezentată la Conferința Națiunilor Unite asupra Dezvoltării Umane de la Stokholm din 1972[14].

Toate părțile implicate au convenit asupra unui text unic – *Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural,* care a fost adoptată la 16 noiembrie 1972 în cadrul celei de-a 17-a sesiuni a Conferinței generale a UNESCO de la Paris, desfășurată în perioada 17 octombrie–21 noiembrie. La aceeași conferință au fost adoptate și recomandările privind protecția pe plan național a patrimoniului cultural și natural.

Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural, 1972

Am putea afirma că această Convenție a patrimoniului mondial a rezultat din fuzionarea a două inițiative: planul guvernamental al SUA pentru „o încredere în patrimoniul mondial", menit să încurajeze „eforturile internaționale de cooperare pentru identificarea, înființarea, dezvoltarea și gestionarea superbei lumi naturale și a zonelor pitorești și siturilor istorice pentru beneficiul prezent și viitor al întregii lumi", și un instrument care abordează patrimoniul cultural elaborat în cadrul UNESCO, planul fiind să creeze „Crucea Roșie pentru monumente, grupuri de clădiri și situri de valoare universală"[15].

Noutatea acestei convenții constă în reunirea în cadrul aceluiași document a noțiunilor de protecție a naturii și conservare a bunurilor culturale, Convenția recunoscând interacțiunea dintre existența umană și natură și nevoia fundamentală de a păstra echilibrul între acestea două[16]. Documentul conține un preambul, 8 părți și 38 de articole.

Preambulul cuprinde constatările și considerațiile care au dus la apariția acestei Convenții – amenințarea tot mai mare a patrimoniului cultural și natural cu distrugerea atât din cauze naturale, cât mai ales umane; diminuarea acestui patrimoniu din cauzele arătate; insuficiența resurselor economice, tehnice și științifice deținute de statele pe teritoriul cărora se află bunurile care trebuie salvate; necesitatea încheierii unor convenții internaționale în scopul protejării și conservării acestor bunuri unice și de neînlocuit, indiferent de poporul căruia îi aparțin; necesitatea cooperării internaționale pentru salvarea patrimoniului mondial; elaborarea unor prevederi sub forma convențiilor care să stabilească un sistem eficient de

[14] *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf

[15] Aurélie Elisa Gfeller, „Negotiating the meaning ...", p. 489.

[16] *Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf

protejare colectivă a patrimoniului mondial de o valoare excepțională, organizat după metode științifice și moderne într-o formă permanentă[17].

Prima parte, **„Definiții ale patrimoniului cultural și natural”**, enumeră componentele acestuia în cadrul a trei articole: **patrimoniul cultural** este format din *monumente* („opere de arhitectură, de sculptură sau de pictură monumentală, elemente sau structuri cu caracter arheologic, inscripții, grote și grupuri de elemente care au o valoare universală excepțională din punct de vedere istoric, artistic sau științific”, *ansambluri* („grupuri de construcții izolate sau grupate, care, datorită arhitecturii lor, a unității și a integrării lor în peisaj, au o valoare universală excepțională din punct de vedere istoric, artistic sau științific”), *situri culturale* („lucrări ale omului sau opere rezultate din acțiunile conjugate ale omului și ale naturii, precum și zonele incluzând terenurile arheologice care au o valoare universală excepțională din punct de vedere istoric, estetic, etnologic sau antropologic”) (art. 1)[18]; **patrimoniul natural** este format din: „monumentele naturale constituite de formațiuni fizice și biologice sau de grupări de asemenea formațiuni care au o valoare universală excepțională din punct de vedere estetic sau științific”; „formațiunile geologice și fiziografice și zonele strict delimitate constituind habitatul speciilor animale și vegetale amenințate, care au o valoare universală excepțională din punct de vedere estetic sau științific”; „siturile naturale sau zonele naturale strict delimitate, care au o valoare universală excepțională din punct de vedere științific, al conservării sau al frumuseții naturale” (art. 2)[19] și datoria fiecărui stat participant de a identifica și delimita bunurile situate pe teritoriul său cuprinse în primele două articole (art. 3)[20].

Partea a II-a, **„Protecția națională și protecția internațională a patrimoniului cultural și natural”**, cuprinde patru articole, prin care se stipulează obligativitatea fiecărui stat parte a Convenției de a identifica, ocroti, conserva, valorifica și transmite viitoarelor generații propriul patrimoniu (art. 4), în acest sens statul parte urmând să ia măsurile necesare: adoptarea unei politici generale de integrare a patrimoniului atât în viața colectivă, cât și în programele de planificare generală, înființarea de servicii specializate cu atribuții specifice în acest sens, extinderea cercetării științifice și tehnice și perfecționarea metodelor de intervenție în caz de pericol, facilitarea creării sau dezvoltării de centre naționale sau regionale de pregătire în domeniul ocrotirii, conservării și valorificării patrimoniului cultural și natural (art. 5), toate statele părți obligându-se

[17] *Ibid.*

[18] *Convenție din 16 noiembrie 1972 privind protectia patrimoniului mondial cultural și natural* (București: Monitorul Oficial nr. 46, 31.03.1990), http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/50265

[19] *Ibid.*

[20] *Ibid.*

la cooperare internațională și ajutor, fiecare respectând bunurile patrimoniale ale celuilalt (art. 6 și 7)[21].

Partea a III-a, **„Comitetul interguvernamental pentru protecția patrimoniului mondial cultural și natural”,** în cadrul a șapte articole, prevede crearea Comitetului Patrimoniului Mondial, compus din 15 state părți prezente la Convenție, urmând a fi mărit la 21 de state, asigurarea reprezentativității echitabile a diferitelor regiuni și culturi din lume, adoptarea unui regulament intern, prezentarea de către fiecare stat a inventarului bunurilor sale de patrimoniu, întocmirea și ținerea la zi a unei *Liste a patrimoniului mondial*, modul de organizare și funcționare a acestui comitet, activitățile desfășurate etc.

Partea a IV-a, **„Fondul pentru protecția patrimoniului mondial cultural și natural”,** cuprinde trei articole, care explică modul de gestionare și utilizare a acestui fond, condițiile și modalitățile de asistență financiară internațională.

Partea a V-a, **„Condiții și modalități ale asistenței internaționale”**, în cadrul a opt articole, încearcă să lămurească ce bunuri pot beneficia de asistență internațională, formele pe care le îmbracă această asistență, precum și obligativitatea statului beneficiar de a continua să ocrotească, să conserve și să valorifice bunurile astfel salvate.

Partea a VI-a, **„Programe educative”**, prin art. 27 și 28, îndeamnă statele părți să desfășoare programe de educare și informare prin care să întărească respectul și atașamentul popoarelor lor față de propriul patrimoniu cultural și natural, în caz de asistență internațională având obligația de a promova și valorifica bunurile salvate, precum și relevarea rolului pe care l-a avut aceasta.

Partea a VII-a, **„Rapoarte”**, cuprinde art. 29, prin care se stipulează că toate statele părți trebuie să întocmească rapoarte care să cuprindă prevederile legislative, reglementările, precum și alte măsuri adoptate în vederea aplicării Convenției, pe care le vor prezenta la Conferința generală și care vor fi aduse la cunoștința Comitetului Patrimoniului Mondial, care, la rândul său, va prezenta un raport al activității desfășurate.

Ultima parte, **„Clauze finale”**, cuprinde nouă articole, prin care sunt aduse la cunoștință redactarea textului Convenției în limbile engleză, arabă, spaniolă, franceză și rusă, instrumentele de ratificare și modalitățile de aderare, de denunțare a convenției și de revizuire.

Patrimoniul cultural mondial se referea inițial doar la bunurile materiale. Din 1972 acesta se extinde și la cele naturale. Din 17 octombrie 2003, odată cu semnarea la Paris a Convenției pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial, Lista se extinde.

---

[21] *Ibid.*

Anterior acestei Convenții, au existat preocupări privitoare la protecția patrimoniului (carte, rezoluții, declarații, recomandări) care, deși nu au avut un caracter normativ, au influențat legislația internațională prin asimilarea lor în actele normative. Printre cele mai importante, putem aminti: Recomandarea UNESCO privind salvarea frumuseții și a caracterului peisajelor și siturilor (11 dec. 1962); Recomandarea UNESCO referitoare la protecția bunurilor culturale periclitate de lucrări publice sau private (19 nov. 1968); Recomandarea UNESCO referitoare la protecția la nivel național a patrimoniului cultural și natural (16 nov. 1972). Ulterior, aceste recomandări au fost urmate și de altele, cum ar fi: Recomandările UNESCO privind peisajul istoric urban, UNESCO (nov. 2011); Recomandarea CE referitoare la Carta europeană a amenajării teritoriului - R (84) 2; Recomandarea CE referitoare la protecția patrimoniului arheologic în contextul planificării teritoriale – R (89) 5; Recomandarea CE referitoare la protecția și punerea în valoare a patrimoniului arhitectural rural – R (89) 6; Recomandarea CE referitoare la conservarea siturilor culturale, integrată politicilor peisajului – R (95) 9; Recomandările Adunării parlamentare referitoare la arheologie, îndeosebi Recomandările nr. 848 (1978), nr. 921 (1981) și nr. 1.072 (1988); Recomandarea CE asupra promovării unui turism legat de punerea în valoare a patrimoniului cultural în perspectivele dezvoltării durabile – R (2003) 1; Recomandarea 1752 (2006) a Adunării parlamentare a Consiliului Europei privind conservarea și exploatarea potențialului peisajer al Europei ș.a.[22].

De asemenea, au fost încheiate anumite convenții, anterioare celei din 1972, cum ar fi Convenția culturală europeană, semnată la Paris la 19 decembrie 1954, Convenția europeană privind infracțiunile asupra bunurilor culturale, semnată la Delphi la 23 iunie 1985, Convenția pentru salvgardarea patrimoniului arhitectural al Europei, semnată la Granada la 3 octombrie 1985, Convenția europeană pentru protecția patrimoniului arheologic, semnată la La Valletta la 16 ianuarie 1992 ș.a.[23].

În paralel a fost desfășurată o activitate științifică internațională deosebit de activă și prolifică, guvernată de carte adoptate la reuniuni ale organismelor internaționale de specialitate, cum este ICOMOS, printre cele mai importante putând fi menționate[24]: *Carta de la Veneția privind conservarea și restaurarea monumentelor istorice* (1964), *Carta europeană a patrimoniului architectural* (Amsterdam, 1975), *Carta de la Florența privind grădinile istorice* (1981), *Carta de la Toledo* (1986) și

[22] *Strategia de dezvoltare teritorială a României. Studii de fundamentare*, 2014, p. 7, http://sdtr.ro/upload/STUDII/20.%20Raport_Protectia%20monumentelor%20istorice%20si%20a%20patrimoniului%20construit_.pdf

[23] *Convenția europeană pentru protecția patrimoniului arheologic (revizuită),* La Valletta, 16 ianuarie 1992, 29 iulie 1997, https://lege5.ro/Gratuit/gy2temzw/conventia-europeana-pentru-protectia-patrimoniului-arheologic-revizuita-la-valetta-16-ianuarie-1992

[24] *Ibid.*

Carta de la Washington (1987) *pentru conservarea orașelor istorice și a zonelor urbane, Carta pentru gestiunea patrimoniului arheologic* (1990), *Carta privind protecția și gestionarea patrimoniului cultural subacvatic* (1996) ș.a., ceea ce a condus la o lărgire a sferei patrimoniului, la o mai bună teoretizare a anumitor aspecte, dar și la o modernizare a practicilor patrimoniale[25]. În 1999, ICOMOS adoptă *Carta patrimoniului vernacular,* care are în vedere arhitectura vernaculară, adică „modul tradițional și natural prin care comunitățile își asigură locuirea [...] un proces continuu incluzând schimbări necesare și adaptare continuă ca răspuns la constrângerile sociale și de mediu", supraviețuirea acestei tradiții fiind amenințată în întreaga lume de omogenizarea economică, culturală și arhitecturală[26], ceea ce contribuie la o lărgire considerabilă a patrimoniului. În același an apare și *Carta internațională a turismului cultural* (1999), iar în 2008 apar alte două carte – *Carta itinerariilor culturale* și *Carta pentru interpretarea și prezentarea siturilor culturale de patrimoniu*.

De remarcat că după Convenția din 1972, numărul statelor membre s-a mărit permanent, iar alte organisme, cum ar fi ICOMOS, adoptă diverse carte, recomandări, rezoluții sau declarații cu scopul de a proteja, restaura sau conserva elementele de patrimoniu cultural național și internațional.

Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural din 1972 se poate declara, pe bună dreptate, cel mai important acord de conservare a patrimoniului din lume, precum și cel mai de succes instrument internațional care influențează activitatea patrimoniului în aproape orice țară din lume, reușind totodată să reunească două inițiative internaționale separate, dezvoltate pe direcții similare de protejare: a patrimoniului cultural și a parcurilor naturale[27]. Acum, din perspectiva trecutului, putem conchide că această Convenție a fost una vizionară, înaintea timpului său, întrucât a surprins esența unei reale interdependențe a culturii și a naturii, viziune care a prefigurat evoluțiile conceptuale și legislative ulterioare, inclusiv introducerea conceptului de peisaj în dezvoltarea culturală[28].

Una dintre consecințele acestei Convenții este și adoptarea conceptului de „dezvoltare durabilă" de către comunitatea internațională, astfel că protecția și conservarea patrimoniului natural și cultural ni se prezintă ca o contribuție importantă la dezvoltarea durabilă[29].

---

[25] *International Charters for Conservation and Restoration,* Paris, https://www.icomos.org/charters/charters.pdf

[26] *Patrimoniu vernacular,* s.l., s.a., https://www.arhitectura-gpmh.ro/patrimoniu-vernacular/

[27] Christina Cameron, Mechtild Rössler, „Voices of the pioneers...", p. 42.

[28] *Ibid*., p. 43.

[29] *Ghidul de aplicare a Convenției*, p. 10, http://whc.unesco.org/en/guidelines/

Deși are numeroase plusuri, Convenția prezintă și anumite slăbiciuni. Printre acestea am putea menționa: în tradiția de atunci, Convenția a recunoscut doar situri arheologice, monumente și centre istorice urbane; percepția diferită asupra conceptului de „valoare universală remarcabilă", criteriul principal pentru înscrierea pe Listă, între „cultural" și „comunitățile naturale", atât la nivel guvernamental, cât și profesional[30]; o insuficiență a fundamentelor sale juridice; afirmarea prea timidă a caracterului juridic obligatoriu al Convenției, ceea ce ridică mai multe dificultăți la receptarea acesteia în dreptul intern; ambiguitățile privind rolul fiecărui actor în protecția patrimoniului mondial; sublinierea în continuare a rolului expertului cu care se confruntă statele și Comitetul; consolidarea ponderii organismelor de experți; necesitatea realizării progreselor în ceea ce privește gradul de precizie al normelor de fond ale legii patrimoniului și stabilirea caracterului lor obligatoriu; lipsa controlului și sancționarea nerespectării de către state a angajamentelor lor, ceea ce reduce eficiența întregului sistem; mecanismele de monitorizare și control în aplicarea Convenției pot fi percepute de unele state ca un instrument de presiune, deoarece publicitatea făcută în jurul acestor mecanisme poate afecta imaginea autorităților publice și statul le poate confunda cu o sancțiune; raritatea mecanismelor juridice de răspuns la nerespectarea Convenției; perceperea textului Convenției de către nespecialiști ca un set de reguli sau de declarații de intenție fără un caracter juridic obligatoriu[31]; vicierea întregului concept din preambulul Convenției de faptul că nominalizările pentru înscrierea pe Lista patrimoniului mondial ar putea fi făcute numai de guvernele naționale, astfel că în 1994 Comisia a lansat „strategia globală pentru o listă reprezentativă, echilibrată și credibilă a patrimoniului mondial", al cărei obiectiv era „de a se asigura că lista reflectă diversitatea culturală și naturală a lumii de valoare universală remarcabilă"[32]; nereușita Comitetul Patrimoniului Mondial de a rezolva problema concurenței aparente între o serie de state membre care își doresc înscrierea a cât mai multe bunuri culturale pe Listă, ceea ce conduce la o slăbire a rigurozității procesului de selecție, uneori dublată de presiuni politice interne[33] ș.a.

De asemenea, trebuie semnalate și alte aspecte referitoare la monumentele și siturile din Listă, care constituie pentru țările de origine un factor generator de venituri din turism, ceea ce conduce adeseori la efecte negative. Afluența mare de vizitatori, dezvoltarea micului comerț din zonă și lipsa unor norme clare de desfă-

[30] Henry Cleere, „The 1972 UNESCO World Heritage Convention". *Heritage & Society*, 2011, 4:2, p. 175, http://dx.doi.org/10.1179/hso.2011.4.2.173.

[31] Clémentine Bories, „La Convention du patrimoine mondial à l'aube de son 40e anniversaire: un colosse aux pieds d'argile?". *Annuaire français de droit international*, vol. 56, 2010, pp. 139-165, https://www.persee.fr/doc/afdi_0066-3085_2010_num_56_1_4605

[32] Henry Cleere, *op. cit.*, pp. 175-176.

[33] *Ibid.*, p. 177.

șurare a vizitei au condus adeseori la afectarea parțială sau chiar la distrugerea mediului înconjurător, a peisajului cultural în care era amplasat monumentul respectiv și chiar a acestuia din urmă. De asemenea, igienizarea uneori excesivă efectuată în urma vizitatorilor și-a dovedit efectele nocive. Partea bună constă în faptul că, în momentul punerii în circuitul turistic, monumentul este supus restaurării și conservării. Doar că și aici pot interveni probleme în cazul în care nu se respectă detaliile arhitecturale, materialele utilizate, tehnicile cele mai potrivite etc., ceea ce poate conduce la compromiterea aspectului original al monumentului și chiar la degradarea sa, exemple de acest tip existând în multe state ale lumii.

Cu toate acestea, Convenția din 1972 rămâne pasul legislativ inițial cel mai important în privința protecției patrimoniului cultural și natural, baza viitoarelor convenții internaționale și naționale care au îmbunătățit conținutul textului inițial, au modificat unele aspecte neclare, au redefinit anumite concepte și au lărgit considerabil aria de cuprindere a patrimoniului.

România și Convenția de la Paris din 1972

România a aderat la Convenție în anul 1990 prin Decretul nr. 187 din 30 martie, publicat în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 46 din 31 martie. Deși țara noastră a aderat destul de târziu la Convenție, după 1990 a încercat să se alinieze prevederilor acesteia, să o implementeze conform recomandărilor din Ghidul de aplicare a Convenției și să-și înscrie cele mai importante monumente patrimoniale în Lista patrimoniului mondial Unesco. România este o țară deosebit de bogată în monumente istorice, și aici ne referim la vestitele cetăți dacice cu cele două capitale – Sarmizegetusa Regia și Ulpia Traiana, la bisericile de lemn și piatră, la cetățile, castelele și palatele care au sfidat timpul și ni s-au dezvăluit mai mult sau mai puțin, în funcție de trecerea vremii și a omului peste ele, la operele de artă plastică, decorativă, sculpturală, grafică, ceramică etc., toate acestea constituind un fond deosebit de divers și de valoros nu numai pentru cultura românească, ci și pentru cea universală.

Implementarea Convenției a reclamat existența unei legislații naționale favorizante ocrotirii bunurilor de patrimoniu cultural material imaterial și natural. România a beneficiat de o legislație privind patrimoniul cultural destul de bogată, care este în vigoare și care acoperă toate marile domenii cu implicații în protecția patrimoniului cultural. Astfel, „România are în prezent o lege a monumentelor istorice din 2001, o lege privind arheologia inițiată ca ordonanță în 2000, o lege a patrimoniului mobil din 2001, o lege a muzeelor și colecțiilor din anul 2003, o lege a patrimoniului imaterial din anul 2008, o lege a patrimoniului industrial din anul 2008. Legislația în domeniul urbanismului, cu trimitere la zonele protejate,

se bazează pe o hotărâre a Guvernului din anul 1996, care a adoptat Regulamentul general de urbanism, pe o lege din 2000 privind amenajarea teritoriului național, care are o secțiune dedicată zonelor protejate, precum și pe legea specifică a urbanismului din anul 2001. La fel ca legea autorizării în construcții, care, fiind adoptată în 1991, este una dintre cele mai vechi, legea urbanismului a fost amendată de mai multe ori, ultimele schimbări fiind chiar în curs de adoptare în 2016, în paralel cu eforturile de codificare a legislației acestui domeniu"[34].

O altă măsură legislativă care a condus la includerea valorilor culturale românești în circuitul mondial o reprezintă promulgarea Legii nr. 410 din 29 decembrie 2005 privind protejarea patrimoniului cultural imaterial, publicată în M.O. nr. 17 din 9 ianuarie 2006[35], care a condus la înscrierea unor elemente de patrimoniu imaterial în Lista UNESCO, fapt extrem de benefic pentru țara noastră, la fel ca pentru celelalte state, care astfel nu numai că și-au salvat tradițiile, ci le-au și adus în atenție mondială.

Suita aceasta de legi și-a demonstrat ineficiența în anumite cazuri, ceea ce a condus la multiple inițiative de amendare a acestora, iar, în anul 2008, la includerea ideii de codificare pe agenda publică. Astfel că „propunerea de codificare a legislației patrimoniului cultural vizează prioritar: **a)** clarificarea definirii patrimoniului și a scopurilor pentru care se iau măsurile administrative care se referă la acest patrimoniu; **b)** simplificarea și transparentizarea mecanismelor care guvernează activitățile de protejare și de punere în valoare a patrimoniului cultural; **c)** introducerea de măsuri care ar aduce completări unui cadru legislativ mult mai larg decât cel deja enunțat explicit, dat fiind gradul mare de interferență a problemelor de protejare și punere în valoare a patrimoniului cultural cu alte domenii (cum ar fi educația, în general, și pregătirea profesională, în particular; alte chestiuni reglementate prin alte coduri, precum cele privind dreptul muncii ori regimul fiscal); **d)** consacrarea unui set de reguli majore, văzute drept un „decalog al patrimoniului", astfel încât acestea să poată sta la baza oricăror politici publice din acest domeniu"[36].

Aderarea României la Uniunea Europeană a impus alinierea legislației naționale la cea europeană în ceea ce privește patrimoniul cultural. *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene,* prin art. 167, stabilește principiile și cadrul actu-

---

[34] *Hotărârea nr. 905 din 29 noiembrie 2016 pentru aprobarea tezelor prealabile ale proiectului Codului patrimoniului cultural*, p. 3, https://lege5.ro/Gratuit/geztqobqgeyq/hotararea-nr-905-2016-pentru-aprobarea-tezelor-prealabile-ale-proiectului-codului-patrimoniului-cultural

[35] *Legea nr. 410/29 dec. 2005 privind acceptarea Convenției pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial, adoptată la Paris la 17 oct. 2003, adoptată de Parlamentul României, cu respectarea prevederilor art. 75 și ale art. 76 alin. (2) din Constituția României, republicată,* 29 dec. 2005, http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=69449

[36] *Hotărârea nr. 905 din 29 noiembrie 2016 pentru aprobarea tezelor prealabile ale proiectului Codului patrimoniului cultural*, p. 7, https://lege5.ro/Gratuit/geztqobqgeyq/hotararea-nr-905-2016-pentru-aprobarea-tezelor-prealabile-ale-proiectului-codului-patrimoniului-cultural

al privind politicile în domeniul culturii, astfel că „Uniunea contribuie la înflorirea culturilor statelor membre, respectând diversitatea națională și regională a acestora și punând în evidență, în același timp, moștenirea culturală comună" (1); „Acțiunea Uniunii urmărește să încurajeze cooperarea dintre statele membre și, în cazul în care este necesar, să sprijine și să completeze acțiunea acestora în următoarele domenii: îmbunătățirea cunoașterii și a diseminării culturii și istoriei popoarelor europene; conservarea și protejarea patrimoniului cultural de importanță europeană; schimburile culturale necomerciale; creația artistică și literară, inclusiv în sectorul audiovizualului" (2); „În acțiunile întreprinse în temeiul celorlalte dispoziții ale tratatelor, Uniunea ține seama de aspectele culturale, în special pentru a respecta și a promova diversitatea culturilor sale" (4)[37]. Iar *Agenda europeană pentru cultură* (2007) își propune trei obiective strategice: „a) promovarea diversității culturale și a dialogului intercultural; b) promovarea culturii drept catalizator al creativității în cadrul Strategiei de la Lisabona pentru creștere economică, ocuparea forței de muncă, inovare și competitivitate; c) promovarea culturii ca element vital în relațiile internaționale ale Uniunii", punând accentul pe „diversitatea culturală și rolul transversal al culturii", pe „rolul culturii și al creativității ca factori importanți pentru dezvoltarea personală, coeziunea socială, creșterea economică, crearea de noi locuri de muncă, inovare și competitivitate", „subliniind legătura strânsă între cultură și dezvoltare" și „importanța aprofundării dialogului intercultural la nivel internațional"[38].

Astfel că, în ceea ce privește patrimoniul, România a aderat la convenții europene și mondiale importante, „ale căror dimensiuni trebuie să fie integrate în planificarea strategică a teritoriului: Convenția culturală europeană (Consiliul Europei, adoptată prin Legea 77/1991); Convenția UNIDROIT privind bunurile furate sau exportate ilegal, Roma, 1995 (Legea nr. 149/1997); Convenția europeană pentru protecția patrimoniului arheologic, adoptată la La Valletta la 16 ianuarie 1992 (Consiliul Europei, adoptată prin Legea nr. 150/1997); Convenția europeană a peisajului, Florența, 20 octombrie 2000 (Consiliul Europei, adoptată prin Legea nr. 451/2002); Convenția pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial, UNESCO, Paris, 2003 (Legea nr. 410/2005) și Convenția privind protecția și promovarea diversității culturale, UNESCO, Paris, 2005 (adoptată prin Legea 248-2006)"[39].

---

[37] *Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene*, 2012, pp. 121-122, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_2&format=PDF

[38] *Prezoluție a Consiliului din 16 noiembrie 2007 privind o agendă europeană pentru cultură*, p. 1, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A32007G1129%2801%29

[39] *Strategia de dezvoltare teritorială a României. Studii de fundamentare*, 2014, p. 6, http://sdtr.ro/upload/STUDII/20.%20Raport_Protectia%20monumentelor%20istorice%20si%20a%20patrimoniului%20construit_.pdf

Pe plan național, în anul 2009 s-a instituit o comisie prezidențială de analiză a stării patrimoniului național, care și-a finalizat activitatea cu emiterea unui raport[40]. Iar *Strategia națională de apărare a țării pentru perioada 2015-2019* include, printre obiectivele naționale de securitate, „promovarea identității naționale, inclusiv prin prezervarea și valorificarea patrimoniului cultural și natural, precum și prin încurajarea responsabilă a domeniilor de excelență”[41].

Ca un omagiu adus patrimoniului, la cea de-a 34-a sesiune a Comitetului UNESCO (Brazilia, 25 iulie–3 august 2010) s-a hotărât, printre altele, ca ziua de 16 noiembrie să fie declarată Ziua Patrimoniului Mondial. Privitor la această hotărâre, la 15 mai 2013, Parlamentul României adoptă Legea nr. 160/2013, care, prin art. 1, declară ziua de 16 noiembrie Ziua Patrimoniului Mondial UNESCO din România, lege intrată în vigoare la data de 20 mai 2013[42]. Cu această ocazie sunt organizate diverse manifestări și activități culturale, sociale, artistice și științifice prin care se promovează patrimoniul național și mondial, prin care se încearcă educarea și sensibilizarea populației față de aceste valori, îndemnându-le la protejarea lor și prin care instituțiile culturale, îndeosebi muzeele, își prezintă public comorile pe care le dețin.

Implementarea Convenției în România a însemnat și înscrierea monumentelor și siturilor de valoare excepțională pe Lista patrimoniului mondial, primul înscris fiind situl natural Delta Dunării[43]. Alături de acesta, România mai are înscrise în Listă următoarele: **I. Situri culturale –1) Biserici din Moldova** (1993, 2010): 1. Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul” din satul Arbore; 2. Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sfântul Gheorghe” a Mănăstirii Humor; 3. Biserica „Buna-Vestire” a Mănăstirii Moldovița; 4. Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci” din Pătrăuți; 5. Biserica „Sfântul Gheorghe” a Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou” din Suceava; 6. Biserica „Sfântul Gheorghe” a Mănăstirii Voroneț; 7. Biserica „Învierea Domnului” a Mănăstirii Sucevița; 8. Biserica „Sfântul Nicolae” a Mănăstirii Probota; **2) Mănăstirea Horezu** (1993); **3) Sate cu biserici fortificate din Transilvania** (1993, 1999): Siturile rurale Câlnic, Prejmer, Viscri, Dârjiu, Saschiz, Biertan, Valea Viilor; **4) Cetățile Dacice din Munții Orăștiei** (1999): Sarmizegetusa Regia – Grădiștea de Munte, Costești Cetățuia**,** Costești

---

[40] *Hotărârea nr. 905 din 29 noiembrie 2016 pentru aprobarea tezelor prealabile ale proiectului Codului patrimoniului cultural*, p. 4, https://lege5.ro/Gratuit/geztqobqgeyq/hotararea-nr-905-2016-pentru-aprobarea-tezelor-prealabile-ale-proiectului-codului-patrimoniului-cultural

[41] *Strategia națională de apărare a țării pentru perioada 2015-2019*, București, 2015, p. 9, https://www.presidency.ro/files/userfiles/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_1.pdf

[42] *Legea nr. 160/2013 privind declararea zilei de 16 noiembrie Ziua Patrimoniului Mondial UNESCO din România*, 15 mai 2013, https://lege5.ro/Gratuit/gm3dembsha/legea-nr-160-2013-privind-declararea-zilei-de-16-noiembrie-ziua-patrimoniului-mondial-unesco-din-romania

[43] UNESCO, domenii, http://www.cultura.ro/unesco

Blidaru, Luncani-Piatra Roșie, Bănița, Căpâlna); **5) Centrul Istoric Sighișoara** (1999); **6) Biserici de Lemn din Maramureș** (1999): Biserica „Intrarea Maicii Domnului în Biserică" din Bârsana, **„**Sfântul Nicolae" din Budești, „Sfânta Paraschiva" din Desești, „Nașterea Maicii Domnului" din Ieud-Deal, **„**Sfinții Arhangheli" din Plopiș, „Sfânta Paraschiva" din Poienile Izei, „Sfântul Arhanghel" din Rogoz, „Sfinții Arhangheli" din Șurdești[44]; **II. Situri naturale**: **Delta Dunării** și **Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei** (2017): pădurile vizate din România fiind cele de la Izvoarele Nerei, Cheile Nerei-Beușnița, Domogled-Valea Cernei, județul Caraș-Severin; Masivul Cozia, Lotrișor, județul Vâlcea; Codrul secular Șinca, județul Brașov; Codrul secular Slătioara, județul Suceava; Groșii Țibleșului și Strâmbu Băiuț, județul Maramureș[45]; **III. Patrimoniul cultural imaterial:** (2005/2008): Ritualul Călușului; (2009): Doina; (2012): Ceramica tradițională de Horezu; (2013): Colindatul de ceată bărbătească; (2015): Jocul fecioresc din România; (2016): Tehnici tradiționale de realizare a scoarței în România și Republica Moldova; (2017): Mărțișorul – practici tradiționale asociate zilei de 1 Martie, dosar comun cu Bulgaria, Republica Macedonia, Republica Moldova[46].

Înscrierea acestor situri culturale și naturale pe Listă a fost urmată în România de o bună protecție legislativă, și anume Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice și Legea nr. 564/2001 pentru aprobarea OG nr. 47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial, cu modificările și completările ulterioare. Prin aceste legi se stabilesc o serie de responsabilități ale **proprietarilor** (privitor la gestiunea curentă, întreținere, restaurare), ale **autorităților locale** (avizare, cofinanțare, coordonare a comitetelor de organizare UNESCO) și ale **autorităților centrale** (Ministerul Culturii, Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice**,** Ministerul Administrației și Internelor, Institutul Național al Patrimoniului), organisme cu roluri importante în avizare, coordonare, elaborare de metodologii, cofinanțare de lucrări de restaurare, relația cu UNESCO, elaborarea documentațiilor de urbanism și elaborare de metodologii, paza și monitorizarea monumentelor înscrise în Listă, coordonarea științifică în cadrul comitetelor de organizare UNESCO și în elaborarea de dosare pentru noi propuneri în Lista patrimoniului mondial[47].

---

[44] *Lista Patrimoniului Mondial – UNESCO*. s.l., s.a., https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco

[45] *Ibid*.; *Ziua Patrimoniului Mondial UNESCO din România*, s.l., s.a., https://www.agerpres.ro/documentare/2018/11/16/ziua-patrimoniului-mondial-unesco-din-romania--211165

[46] *Lista Patrimoniului Mondial – UNESCO*. s.l., s.a., https://patrimoniu.ro/patrimoniu-imaterial/inventarul-elementelor-vii-de-patrimoniu-cultural-imaterial

[47] *Ibid*.

Referitor la pregătirea listelor indicative care cuprind siturile considerate a avea o valoare excepțională, România a trimis o asemenea listă în anul 1991, care astăzi se află în curs de revizuire conform cerințelor Convenției, aceasta fiind completată în 2004 cu Centrul Istoric al Sibiului și ansamblul său de piețe, în 2012 – cu Satele istorice Hollókő și Rimetea și împrejurimile lor, ca extindere a poziției Hollókő (Ungaria), în 2015 – cu Pădurile seculare de fag ale Carpaților, ca extindere a seriei deja existente în Lista patrimoniului mondial (cu componente în Ucraina, Slovacia și Germania), la care participă și alte țări europene, și în 2016 – cu Peisajul Cultural Minier al Roșiei Montane, „realizate în noul format cerut de UNESCO și, împreună cu nominalizarea Ansamblului Monumental Calea Eroilor realizat de Constantin Brâncuși la Târgu Jiu – dosar în curs, vor rămâne în lista indicativă nefiind supuse procedurii de revizuire”[48].

Se observă că preocupări legislative pentru protejarea, conservarea și restaurarea monumentelor culturale și naturale materiale și imateriale au existat tot timpul în țara noastră, specialiștii preocupându-se permanent de îndeplinirea cerințelor Convenției. Cu toate acestea, se constată în plan practic numeroase carențe care rezultă din neconcordanța existentă între modul în care se percepe statutul unui sit recunoscut oficial UNESCO și unele interese politice sau economice, manifestate atât la nivel local, cât și național. Administrarea defectuoasă a monumentelor incluse pe Lista patrimoniului mondial sau lipsa de interes a autorităților decidente au determinat numeroase organizații nonguvernamentale și asociații să sesizeze aceste nereguli distructive, la luări de poziție oficiale care au creat presiuni la nivel legislativ. Braconajul arheologic, nerespectarea unor situri descoperite în cursul construcției de autostrăzi, demolările haotice și neautorizate din multe orașe și localități rurale, afectarea ecosistemelor naturale prin defrișări masive etc. au condus la distrugerea totală sau parțială a multor monumente arheologice, istorice și naturale, elemente importante ale patrimoniului național.

Studiu de caz: Cetatea dacică Sarmizegetusa Regia

Capitala Daciei a intrat sub autoritatea Consiliului Județean Hunedoara prin Hotărârea nr. 1237 din 12 decembrie 2012, astfel înscriindu-se „trecerea unui monument istoric, cuprins în Lista patrimoniului mondial UNESCO, în inventarul centralizat al bunurilor din domeniul public al statului și în administrarea Ministerului Culturii, precum și transmiterea acestuia din administrarea Ministerului Culturii, în administrarea Consiliului Județean Hunedoara. Publicat în Monitorul Oficial cu numărul 876 din data de 21 decembrie

[48] *Ibid.*

2012”[49]. Această Hotărâre emisă de autoritățile județene s-a înscris pe direcția Legii-cadru a descentralizării nr. 195/2006, cu modificările și completările ulterioare, cea din 2017 (HG 229) precizând că „Ministerul Culturii și Identității Naționale a inițiat încă din anul 1996 procesul de descentralizare, realizându-se în cadrul acestuia mai multe transferuri de competențe ale unor instituții publice de cultură către autoritățile administrației publice locale”, strategia vizând „transferul la nivelul județelor al competențelor privind implementarea politicilor naționale și reglementărilor în domeniul culturii, după cum urmează: **a)** competențele exercitate de direcțiile județene pentru cultură și patrimoniul național, respectiv a municipiului București; **b)** competențele privind: avizarea concesionării, dării în folosință gratuită instituțiilor de utilitate publică sau închirierii clădirilor monument istoric proprietate publică a unității administrativ-teritoriale; avizarea intervențiilor asupra monumentelor istorice de clasă B; avizarea clasării și declasării monumentelor istorice de clasă B; avizarea documentațiilor de urbanism și amenajarea teritoriului pentru instituirea, delimitarea și reglementarea construirii zonelor de protecție a monumentelor istorice de clasă B sau a zonelor construite protejate cu monumente istorice de clasă B”[50].

Pentru o mai bună administrare a monumentului, Consiliul Județean Hunedoara înființează, prin Hotărârea nr. 40/2013, Administrația Monumentului Istoric Sarmizegetusa Regia. Complexitatea problemelor din zonă duce tot în 2013 la înființarea Serviciului Public de Administrare a Monumentelor Istorice, căruia i s-a repartizat suma anuală de 12 miliarde, prin care se acoperea toată activitatea de administrare și înființarea unui „Consiliu Științific, format din specialiști și reprezentanți ai organismelor angrenate în gestionarea administrativă și științifică a monumentului. Acest consiliu, format din reprezentanți ai muzeelor din Deva și Cluj, ai Direcției de Cultură Județene, ai Universității Babeș-Bolyai, ai Academiei Române, al Institutorului Național al Patrimoniului, al Ministerului Culturii și ai administrației, deși are rol consultativ, trasează linia administrării corecte, în limitele legii, a monumentului”[51]. S-au luat măsuri privind igienizarea zonei, asigurarea pazei de către jandarmii montani și firma de pază angajată de Consiliul Județean Hunedoara, supraveghere video modernă la cetatea dacică de la Costești, stabilirea a două trasee turistice dotate cu bănci, coșuri de gunoi și panouri explicative, renovarea cabanei arheologice, construirea a două pavilioane

[49] *Raport de monitorizare al Cetăților Dacice din Munții Orăștiei*, 2015, p. 1, https://patrimoniu.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizare-Cetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf

[50] Hotărârea nr. 229/2017 privind aprobarea *Strategiei generale de descentralizare*, https://lege5.ro/Gratuit/ge2tmojsga2q/hotararea-nr-229-2017-privind-aprobarea-strategiei-generale-de-descentralizare

[51] *Ibid.*, pp. 2-3.

destinate pazei și administrației etc., măsuri care au condus la eradicarea totală a braconajului arheologic în acest sit, la creșterea numărului de vizitatori și la o mediatizare mai elaborată și sistematică[52].

În aceeași direcție, Consiliul Județean Hunedoara și Institutul Național al Patrimoniului au încheiat un protocol de colaborare și un contract de prestări servicii privind elaborarea de „studii și investigații (etapa I și II) și DALI (etapa III) pentru monumentul istoric Sarmizegetusa Regia – punct Dealul Grădiștii", studiile elaborate de specialiștii INP stând la baza viitoarelor lucrări de conservare, restaurare și de punere în valoare a sitului arheologic[53].

Datorită problemelor de ordin practic apărute în cadrul siturilor arheologice ale cetăților dacice din Munții Orăștiei, s-au inițiat mai multe propuneri legislative menite să ajute implementarea directivelor europene privitoare la patrimoniul național înscris pe Listă: *Proiectul de lege vizând regimul juridic al ansamblurilor și siturilor istorice și arheologice care fac parte din Lista patrimoniului mondial UNESCO și unele măsuri privind protejarea Cetăților Dacice din Munții Orăștiei*, care vizează, pe lângă Sarmizegetusa Regia și cetățile Costești-Blidaru, Cetățuie, Bănița, Piatra Roșie și Căpâlna, proiect inițiat de senatorul hunedorean Viorel Sălan la 7.06.2019 și adoptat la Senat pe 3 oct. 2019. Acesta își propune „ca obiect de reglementare regimul special de protejare a Cetăților Dacice din Munții Orăștiei, cuprinzând ansamblul măsurilor speciale de protecție, de ordin științific, juridic, administrativ, financiar, fiscal și tehnic menite să asigure paza, întreținerea și reparațiile curente, inventarierea, conservarea, consolidarea și restaurarea, precum și punerea în valoare a respectivelor monumente"[54]; *Hotărârea privind stabilirea măsurilor necesare în vederea gestiunii, protecției și monitorizării monumentele istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și în Lista indicativă a României pentru includerea acestora în Lista patrimoniului mondial și a zonelor lor de protecție*, act normativ inițiat în august 2018 și aprobat în 2019 de reprezentanți ai Ministerului Culturii și Identității Naționale și ai Institutului Național al Patrimoniului în vederea reglării chestiunilor de tehnică legislativă. Acesta „are ca scop organizarea unui sistem unitar de gestiune, protecție și monitorizare a: a) monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO (LPM), recunoscute a avea valoare universală excepțională în baza Convenției privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural, acceptată de România prin Decretul nr. 187/1990, denumită în continuare Convenția, b) monumentelor istorice pentru care Româ-

[52] *Ibid.*

[53] *Proiect de lege vizând regimul juridic al ansamblurilor și siturilor istorice și arheologice care fac parte din Lista patrimoniului mondial UNESCO și unele măsuri privind protejarea Cetăților dacice din Munții Orăștiei. Expunere de motive*, p. 2, https://www.senat.ro/Legis/PDF/2019/19L407EM.pdf

[54] *Ibid.*, p. 4.

nia a depus la Comitetul Patrimoniului Mondial de pe lângă UNESCO dosarul pentru includerea acestora în Lista patrimoniului mondial în vederea protejării valorii universale excepționale potențiale, înscrise în lista denumită în continuare Lista indicativă a României pentru Lista patrimoniului mondial UNESCO (LI), c) zonelor de protecție a monumentelor istorice mai sus amintite"[55].

Observăm că măsurile adminstrative luate se subordonează obiectivelor înscrise în diversele programe de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în LPM și LI și a zonelor de protecție ale acestora și că sunt menite să gestioneze optim acest sit și să dezvolte turismul cultural, au avut în vedere scăderea și chiar eliminarea totală a cazurilor de defrișări ilegale în sit, a practicilor desfășurate de căutătorii de comori, de intrare în sit pentru practicarea unor ritualuri esoterice sau de altă natură etc., existente datorită numărului insuficient al personalului de pază care trebuie să asigure protecția unui teritoriu foarte întins, instalarea unor sisteme video moderne de supraveghere, aplicarea unor măsuri preventive de conservare acolo unde acestea se impun, altfel spus alocarea de fonduri insuficiente de către autoritatea județeană, fapt care conduce la obligativitatea legală a unei implicări mult mai ridicate a factorului politic județean. De asemenea, lucrările efectuate la drumurile care duc la sit, precum și la parcarea din fața sitului au fost efectuate deficitar, rezultatele negative fiind vizibile la puțin timp de la finalizarea lor. Dacă acestui sit i s-a acordat o atenție destul de mare de către autoritățile județene, celelalte cetăți dacice nu beneficiază de aceeași atenție. Și nu putem remarca că în România există nenumărate situri, monumente UNESCO, care sunt neglijate într-o măsură mai mică sau mai mare de către administratorii lor, sunt administrate defectuos sau nu sunt finanțate suficient.

Se observă că nu de puține ori interesele economice sau politice primează în fața valorii incomensurabile a unor situri de patrimoniu. Am adăuga că România nu a avut în decursul timpului o „cultură a patrimoniului", care să se reflecte intrinsec în psihologia poporului român. A existat în perioada comunistă o anumită educație patriotică, care după anii 1989 și-a pierdut substanța din cauza lipsei acestui tip de educare a tinerelor generații în școală sau familie.

Nu a existat o perspectivă unitară de dezvoltare și punere în valoare a unor situri cu efecte benefice în plan turistic, economic și, implicit, de dezvoltare durabilă regională sau națională. Orgoliile locale și regionale vizavi de monumentele

[55] *Hotărâre privind stabilirea măsurilor necesare în vederea gestiunii, protecției și monitorizării monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și în Lista indicativă a României pentru includerea acestora în Lista patrimoniului mondial și a zonelor lor de protecție. Notă de fundamentare*, 2019, p. 2, http://e-consultare.gov.ro/w/hotarare-privind-stabilirea-masurilor-necesare-in-vederea-gestiunii-protectiei-si-monitorizarii-monumentele-istorice-inscrise-in-lista-patrimoniului-mondial-si-in-lista-indicativa-a-romaniei-pentru-i/

aflate pe teritoriul lor au condus la lipsa unei viziuni teoretice și practice sustenabile, care să determine colaborări interjudețene și interregionale. Practic, s-a refuzat patrimonializarea unitară națională a bunurilor culturale și naturale materiale și imateriale. La acestea s-a adăugat managementul neperformant cauzat de imixtiunea politicului în numirea managerilor, care, nu de puține ori, au demonstrat nu numai o slabă pregătire profesională, ci adeseori o pregătire în cu totul alt domeniu decât cel în care au fost numiți să manageriez.

Referindu-ne la județul Hunedoara, se observă o lipsă de coordonare clară între turismul cultural și cel religios, lipsa unei strategii județene, ținând cont de bogăția patrimonială a județului, aflat pe locul al doilea la nivel național după bogăția patrimonială, după județul Constanța, în sensul în care nu există o infrastructură modernă, și o lipsă a unităților de cazare, care să absoarbă numărul foarte mare de turiști veniți în județ, majoritatea serviciilor turistice fiind asigurate de particulari. Din acest motiv, există riscul, voit sau nu, ca un patrimoniu promovat în mod profesionist în beneficiul turiștilor și al dezvolării durabile a comunităților, să degenereze într-o „comercializare" a patrimoniului.

Cu toate acestea, autoritățile județene s-au implicat activ în amendamentele legislației privitoare la cetățile dacice, un exemplu fiind adresa nr. 6559 din 5.07.2019 referitoare la *Propunerea legislativă privind regimul juridic al ansamblurilor și siturilor istorice și arheologice care fac parte din Lista patrimoniului mondial UNESCO și unele măsuri privind protejarea Cetăților dacice din munții Orăștiei*, Instituția Prefectului sesizând anumite aspecte ambigue care ar trebui modificate în textul legislativ (regimul juridic al acestor monumente, inventarul bunurilor care alcătuiesc domeniul public al unităților administrativ-teritoriale, reglementările privitoare la cetățile dacice, renumerotarea articolelor)[56].

O altă carență este faptul că importanța includerii acestor monumente pe Lista UNESCO nu a fost explicată aproape deloc populației sau comunităților care le dețin, nu au fost promovate suficient la nivel național și internațional, fapt care a condus la o lipsă de percepție corectă a conceptului de bun patrimonial/cultural și de educație adecvată scopului definit de Convenție în privința protejării, conservării și promovării acestor bunuri culturale. Educația patrimonială nu a fost cuprinsă în nicio strategie, consecința fiind neaprecierea justă a valorii monumentelor cultural-istorice și naturale, deficiențe de patriotism local și național, neimplicare civică în protejarea acestora, de unde vandalizările repetate în siturile istorice sau naturale, fie ale căutătorilor de comori, fie ale populației locale sau turiștilor.

O altă deficiență o reprezintă mentalitatea politică românească, care a pus mereu în plan secund problema patrimoniului național și a culturii în general.

[56] Instituția Prefectului – Județul Hunedoara, Adresa nr. 6559 din 5.07.2019.

Fondurile financiare alocate de ministerele de resort au fost, de regulă, insuficiente și reduse an de an, ceea ce a avut un impact negativ asupra multor monumente arheologice, istorice și naturale. Unele, foarte puține la număr, au fost salvate de către autoritățile locale, uneori în colaborare cu diverse organisme private, care au înțeles importanța națională a acestora. Însă în ultimii ani, sub presiunea unor factori interni și externi, acest tip de mentalitate începe să se schimbe, dovadă stau unele exemple de bună practică din diverse zone ale țării unde s-au luat măsuri de conservare și restaurare a unor monumente, instalații industriale sau etnografice, zone naturale etc. și de punere a acestora în circuitul turistic, o conștientizare activă a importanței și valorii lor sociale, culturale, patrimoniale naționale și culturale.

Concluzii

Convenția din 1972 are marele merit că a reușit să organizeze solidaritatea internațională a unor state aflate pe diverse niveluri de dezvoltare, că a creat o coerență mondială în privința protejării și conservării patrimoniului comun al umanității și că a adus la același numitor puncte de vedere uneori divergente în privința acestui patrimoniu. Textul Convenției se prezintă ca un corpus de principii utile pentru modul în care bunurile culturale și naturale cu valoare excepțională trebuie administrate, protejate și puse în valoare de către statele deținătoare. Deși Convenția prezintă o serie de avantaje pentru statele părți, mai ales pentru cele care nu dispun de resurse financiare sau personal de specialitate bine pregătitit, chiar dacă prezintă multe aspecte pozitive, are și o serie de slăbiciuni, mai ales de ordin juridic, care pot afecta negativ aplicarea prevederilor sale. Și aici ne referim în primul rând la caracterul obligatoriu al aplicării normelor și la o enunțare juridică a sancțiunilor în situația în care statele părți nu respectă prevederile Convenției. Referitor la aspectele juridice ale Convenției, Clémentine Bories afirma că „pentru ca această convenție să devină un instrument juridic cu adevărat eficient, este necesar să se clarifice și să se dezvolte modalitățile de aplicare și, în general, toate dispozițiile acesteia. Asta, cu costul unei revizuiri care să-i consolideze caracterul obligatoriu și să clarifice din punct de vedere juridic responsabilitățile fiecărui actor implicat în implementarea acestuia”[57]. De aici, necesitatea ca raportul între memorie/patrimoniu, istorie și implicații juridice să beneficieze de o sensibilă cercetare atât de către istorici sau juriști, cât și de decidenții politici.

În aplicarea sa, Convenția s-a lovit de specificitățile patrimoniale ale unor state, de natura regimului politic, de mentalitate și, nu în cele din urmă, de voin-

[57] Clémentine Bories, „La Convention du patrimoine mondial...”, p. 165.

ță politică. Deși Convenția s-a erijat într-o structură de ansamblu, unitară, unele state părți nu au reușit decât în mică măsură să-și armonizeze legislația internă cu cea derivată din prevederile Convenției.

Nu trebuie omis faptul că această Convenție a constituit un element de noutate și originalitate care a reflectat realitățile vremii, dar care, în condițiile lumii contemporane și ale noilor transformări din domeniul cultural-patrimonial, necesită recalibrări, atât principiale, cât și practice.

Referitor la România, putem observa că, deși a înregistrat progrese importante în sfera patrimoniului și s-a conformat legislativ prevederilor Convenției, țara noastră trebuie să-și regândească strategiile în vederea creării unei concordanțe reale între politicile locale și cele naționale, în scopul unei promovări cât mai bune pe plan internațional a valorilor patrimoniale românești.

Importanța Convenției din 1972 rezidă în impulsurile date statelor lumii în a-și conserva, proteja și promova valorile naționale, a le înscrie într-un circuit universal de bunuri cu valoare excepțională, a le populariza, a transmite informațiile despre ele tuturor statelor lumii, a „crea" cultură și educație patrimonială, a forma și a dezvolta respect și considerație față de creația umană, indiferent de țara de proveniență. De aici, importanța unui principiu fundamental al UNESCO, anume că „patrimoniul cultural al fiecăruia este patrimoniul cultural al tuturor. Responsabilitatea pentru patrimoniul cultural și conducerea acestuia aparțin, în primul rând, comunității culturale care a generat-o și, ulterior, celor cărora le pasă. În plus la aceste responsabilități, aderarea la carte internaționale și convenții dezvoltate pentru conservarea patrimoniului cultural obligă la luarea în considerare a principiilor universale și a responsabilităților care decurg din acestea. Echilibrarea propriilor cerințe cu cele ale altor comunități culturale este, pentru fiecare comunitate, foarte de dorit, cu condiția ca atingerea acestui echilibru să nu submineze valorile lor culturale fundamentale"[58].

Bibliografie

Basic Texts (Paris: UNESCO 2018), http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002617/261751e.pdf#page=6

Bories, Clémentine. „La Convention du patrimoine mondial à l'aube de son 40e anniversaire: un colosse aux pieds d'argile?". *Annuaire français de droit international*, vol. 56, 2010, https://www.persee.fr/doc/afdi_0066-3085_2010_num_56_1_4605

Cameron, Christina, Rössler, Mechtild. „Voices of the pioneers: UNESCO's World Heritage. Convention 1972-2000". *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, vol. 1, nr. 1, 2011, http://dx.doi.org/10.1108/20441261111129924.

[58] *The Nara Document on Authenticity* (1994), p. 46, https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf

Cleere, Henry. „The 1972 UNESCO World Heritage Convention". *Heritage & Society*, vol. 4, nr. 2, 2011, http://dx.doi.org/10.1179/hso.2011.4.2.173

Convention concerning the Protection of The World Cultural and Natural Heritage, https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf

Convenție din 16 noiembrie 1972 privind protectia patrimoniului mondial cultural și natural, București: Monitorul Oficial nr. 46, 31.03.1990, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/50265

Convenția europeană pentru protecția patrimoniului arheologic (revizuită), La Valletta, 16 ianuarie 1992, 29 iulie 1997, https://lege5.ro/Gratuit/gy2temzw/conventia-europeana-pentru-protectia-patrimoniului-arheologic-revizuita-la-valetta-16-ianuarie-1992

Gfeller, Aurélie Elisa, „Negotiating the meaning of global heritage: 'cultural landscapes' in the UNESCO World Heritage Convention, 1972–92". *Journal of Global History*, 8, 2013, DOI: 10.1017/S1740022813000387.

Hotărârea nr. 905 din 29 noiembrie 2016 pentru aprobarea tezelor prealabile ale proiectului Codului patrimoniului cultural, https://lege5.ro/Gratuit/geztqobqgeyq/hotararea-nr-905-2016-pentru-aprobarea-tezelor-prealabile-ale-proiectului-codului-patrimoniului-cultural

Hotărârea nr. 229/2017 privind aprobarea Strategiei generale de descentralizare, https://lege5.ro/Gratuit/ge2tmojsga2q/hotararea-nr-229-2017-privind-aprobarea-strategiei-generale-de-descentralizare

Hotărâre privind stabilirea măsurilor necesare în vederea gestiunii, protecției și monitorizării monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și în Lista indicativă a României pentru includerea acestora în Lista patrimoniului mondial și a zonelor lor de protecție. Notă de fundamentare, 2019, http://e-consultare.gov.ro/w/hotarare-privind-stabilirea-masurilor-necesare-in-vederea-gestiunii-protectiei-si-monitorizarii-monumentele-istorice-inscrise-in-lista-patrimoniului-mondial-si-in-lista-indicativa-a-romaniei-pentru-i/

Ghidul de aplicare a Convenției, http://whc.unesco.org/en/guidelines/

Instituția Prefectului – Județul Hunedoara. Adresa nr. 6559 din 5.07.2019.

International Charters for Conservation and Restoration, Paris, https://www.icomos.org/charters/charters.pdf

Legea nr. 410/29 dec. 2005 privind acceptarea Convenției pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial, adoptată la Paris la 17 oct. 2003, București, 29 decembrie 2005, http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=69449

Legea nr. 160/2013 privind declararea zilei de 16 noiembrie Ziua Patrimoniului Mondial UNESCO din România, București, 15 mai 2013, https://lege5.ro/Gratuit/gm3dembsha/legea-nr-160-2013-privind-declararea-zilei-de-16-noiembrie-ziua-patrimoniului-mondial-unesco-din-romania

Lista patrimoniului mondial – UNESCO, https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco

Notre patrimoine mondial, http://whc.unesco.org/fr/apropos/

Patrimoniu vernacular, s.l., s.a., https://www.arhitectura-gpmh.ro/patrimoniu-vernacular/

Proiect de lege vizând regimul juridic al ansamblurilor și siturilor istorice și arheologice care fac parte din Lista patrimoniului mondial UNESCO și unele măsuri privind protejarea Cetăților Dacice din Munții Orăștiei. Expunere de motive, p. 2, https://www.senat.ro/Legis/PDF/2019/19L407EM.pdf

Prezoluție a Consiliului din 16 noiembrie 2007 privind o agendă europeană pentru cultură, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX%3A32007G1129%2801%29

Raport de monitorizare al Cetăților Dacice din Munții Orăștiei, 2015, https://patrimoniu.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizare-Cetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf

Strategia de dezvoltare teritorială a României. Studii de fundamentare, 2014, http://sdtr.ro/upload/STUDII/20.%20Raport_Protectia%20monumentelor%20istorice%20si%20a%20patrimoniului%20construit_.pdf

Strategia națională de apărare a țării pentru perioada 2015-2019, București, 2015, https://www.presidency.ro/files/userfiles/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_1.pdf

Strategia patrimoniului cultural european pentru secolul XXI (CM/Rec(2017)1) (Adoptată de Comitetul de Miniștri la 22 februarie 2017 la cea de-a 1278-a Întâlnire a Miniștrilor Adjuncți), 2018, https://patrimoniu.ro/images/ST21-ROMANA.pdf

The Nara Document on Authenticity (1994), https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf

Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, 2012, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0001.02/DOC_2&format=PDF

UNESCO, domenii, http://www.cultura.ro/unesco

Ziua Patrimoniului Mondial UNESCO din România, https://www.agerpres.ro/documentare/2018/11/16/ziua-patrimoniului-mondial-unesco-din-romania--211165

CETĂȚILE DACICE DIN MUNȚII ORĂȘTIEI DUPĂ 20 DE ANI DE LA ÎNSCRIEREA LOR ÎN LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL. REALIZĂRI, NEREALIZĂRI, PROBLEME ACTUALE ȘI PERSPECTIVE

Vitalie BÂRCĂ

Abstract

The six fortresses were included among the World Heritage Sites on December the 2nd 1999, subsequent to the decision CONF209VIII.C.1, as cultural sites identified with number 906. Their listing was justified by criteria II, III and IV.

These fortresses form a complex known under the generic name of *Cetățile dacice din Munții Orăștiei* (*The Dacian fortresses of the Orăștiei Mountains)*. They are a unique blend of external cultural influences and local traditions in terms of building techniques, the ancient military architecture in general, being the grand expression of the Dacian Kingdom civilisation of the 1st century BC – early 2nd century AD.

Although currently at international and national level there are many laws, conventions and recommendations regulating most aspects related to the sites' protection, their compliance and applicability in Romains is still less desirable. Above fortresses make no exception to this effect.

Romania signed in 1990 the *World Cultural and Natural Heritage Protection Convention* adopted by UNESCO in 1972. However, the effective enforcement of the Convention took place only in 2000, when it was approved by the Government, setting up protection measures of the historical sites part of the World Heritage. Unfortunately, the implementation process of the Convention was fruitless, while the resulted legal framework does not provide corresponding protection and management of the World Heritage sites in Romania. In the case of the Dacian fortresses, some of the existing legal provisions were not applied and complied with, which made that five of these sites (Bănița, Costești-*Blidaru*, Costești-*Cetățuie*, Piatra Roșie and Căpâlna) are left without legal administrator. Issues with which are confronted the five sites are multiple: lack of security, structures in ruin, dislodged walls, vandalism, traces of archaeological poaching, inadequate access routes or in poor state, monuments covered by vegetation, lack of control of the touristic inflow, absence of visiting rules, to which add the lack of research, preservation and restoration activities. Their poor state is due to the fact they are not administered by anyone.

There are no management plans drafted to date for all the fortresses composing this fortification complex, to which adds the lack of managers and administration plans.

For 20 years, a series of key issues related to their administration legality remained unsolved, like for instance: clarifying the legal regime of all land lots on which respective sites lay, including of those in the related protection areas, and their registration; land cadastre works; establishment of the administration rights holders of the remains on the

World Heritage list of sites; inclusion of the sites and protection areas in P.U.Z and P.U.G type documentations of the administrative-territorial units within the range of which lay respective sites; there are no documentations prepared and drafted for large scale feasibility studies for each fortress.

The single exception is Sarmizegetusa Regia, for which in the autumn of 2018 was completed the approval documentation of intervention works (D.A.L.I.).

At Sarmizegetusa Regia, under the administration of the County Council of Hunedoara from the end of 2012, things have changed and discrepancies between this site and those left un-administered are increasingly visible. The Administration of the historical site of Sarmizegetusa Regia was set up, security/surveillance 24/24, video surveillance, a Consulting Scientific Council was set up and visiting regulation of the site was drafted and applied. There were created visiting routes and explanatory panels made with texts in Romanian and English for each monument, while in the pavilion by the access to the site adequate informative materials may be acquired. The access road to Sarmizegetusa Regia was paved, while at ca. 1 km from the entrance into the fortress a parking lot was set up. The site has a cared appearance and is permanently cleaned, regardless the season. It also benefits of a website, which provides a series of important information on the history of research, objectives, locations, visiting routes, events, schedule and visiting regulation but also other numerous aspects. All taken measures led to touristic inflow and behaviour control.

The County Council of Hunedoara also funds the archaeological excavations, which led to significantly increased period of archaeological research, thus contributing to remarkable results and impressive finds. A series of preservation works were carried out and a Doors Open Day is held. Also, cooperation protocols were signed with a series of institutions from the country and abroad. Their key goal is to scientifically, culturally and touristically value these fortresses, as well as to ensure both implementation and facilitate experience and good practice exchanges with similar entities at international level.

Past all such positive facts, there are though a series of aspects that still require remedy. Amongst count the dislodgment of blocks and constructional elements on certain stretches of the fortification walls or the pentagonal tower, the poor state of the Roman baths ruins, the issue of the trees falling onto the monument and lack of management plans, to which further add the lack of draft and submission of projects to access European funds for historical sites.

Even though one may not yet speak of perfect administration or a sound administration model at Sarmizegetusa Regia, the positive advances in its management, research and valuation, with mainly beneficial results in the form of improvement for the better of the site image and promotion, give us hope that in a short time, the other fortresses in this fortified complex will benefit of a treatment fitted to their universal value.

In order to remedy the situation of these monuments it would be necessary to take urgent measures for the improvement of the legal framework and its periodical adjustment according to new trends and strategies recommended by UNESCO, as well as the draft of new regulations for the sites on the list of World Heritage sites in Romania, and a special law for the Dacian fortresses in the Orăștiei Mountains. Last

but not least, an intervention from the World Heritage Committee would be beneficial, which has the necessary authority to imperatively require the Romanian State to remedy all existing issues.

Keywords: World Heritage List, cultural heritage, sites, UNESCO, administration, Dacian fortresses of the Orăștiei Mountains, Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Căpâlna, Piatra Roșie, Sarmizegetusa Regia.

Introducere

Cercetarea și documentarea monumentelor istorice reprezintă instrumente vitale și fundamentale pentru înțelegerea și protejarea lor adecvată. Chiar dacă există numeroase legi, convenții și recomandări care reglementează mai toate aspectele legate de protejarea monumentelor, respectarea și aplicarea lor lasă încă de dorit în cazul mai multor monumente atât la nivel național, cât și internațional. Nu reprezintă o excepție în acest sens nici cetățile dacice din Munții Orăștiei, înscrise în Lista patrimoniului mondial.

Recunoașterea valorii universale a acestui complex fortificat, format din șase cetăți, aduce României atât prestigiu, cât și responsabilități. Acestea din urmă implică, printre altele, un cadru legal adecvat, asigurarea unor condiții optime pentru administrarea, protejarea, restaurarea, conservarea, cercetarea și punerea în valoare a acestor monumente unice ce aparțin patrimoniului universal.

România se numără printre cele 193 de state care au semnat *Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural,* adoptată de UNESCO la 16 noiembrie 1972, la Paris. Această convenție reprezintă unul dintre cele mai puternice și mai concrete instrumente internaționale create de UNESCO, având drept scop crearea unui program mondial coerent și închegat pentru identificarea, protecția și conservarea moștenirii culturale și naturale de o valoare universală deosebită. Cel mai important și mai vizibil rezultat al acestei convenții este indiscutabil Lista patrimoniului mondial, ce a fost stabilită în anul 1978. Aceasta reprezintă un instrument-cheie pentru protejarea și conservarea patrimoniului universal. Dacă în anul 1978 lista conținea 12 monumente, astăzi aceasta însumează un număr de 1121 de monumente. Dintre acestea 869 sunt culturale, 213 naturale, iar 39 mixte[1]. În ultimii 40 de ani popularitatea acestei convenții a crescut constant, ea fiind implementată cu succes în toată lumea, fapt ce a contribuit la protejarea și conservarea patrimoniului universal de excepție[2].

---

[1] http://whc.unesco.org/en/decisions/2630

[2] M.-T. Albert, B. Ringbeck, *40 Years World Heritage Convention. Popularizing the protection of cultural and natural heritage* (Berlin–Boston: De Gruyter, 2015).

Câteva date generale și de ordin tehnic

Cele șase cetăți dacice se află pe teritoriul României și au fost înscrise în Lista patrimoniului mondial la 2 decembrie 1999, prin decizia CONF 209 VIII.C.1[3]. Ele sunt înscrise în lista siturilor culturale și au numărul de identificare 906[4]. Înscrierea acestora în Lista patrimoniului mondial a fost justificată prin criteriile II, III și IV[5].

Criteriul (II): Cetățile dacice reprezintă o fuziune a tehnicilor și conceptelor arhitecturii militare care au creat un stil unic. Criteriul (III): Regatul geto-dacic din mileniul I a. Chr. a atins un nivel excepțional socioeconomic și cultural simbolizat prin acest grup de cetăți. Criteriul (IV): Dealul fortificat și succesorul lui mai evoluat, *oppidum*, au fost caracteristice pentru epoca târzie a fierului în Europa, și cetățile dacice sunt exemple excepționale ale acestui tip de fortificații.

Sarmizegetusa Regia[6] (Fig. 3), capitala Regatului Dac, alături de cetățile Bănița (Fig. 8/1), Costești-*Blidaru* (Fig. 4/2, 5/2), Costești-*Cetățuie* (Fig. 4/1, 5/1), Piatra Roșie (Fig. 4/3) și Căpâlna[7] (Fig. 8/2) sunt printre cele mai cunoscute monumente antice din România. Ele reprezintă o sinteză unică a unor influențe culturale externe și a unor tradiții locale în privința tehnicilor de construcție, în general a arhitecturii militare antice, reprezentând expresia monumentală a civilizației Regatului Dac. Cele șase cetăți, ca și altele din interiorul sau din afara acestui areal, au fost amplasate pe forme de relief înalte, în poziții greu accesibile. Particularitățile terenului au fost puse în valoare, pentru ca ele să beneficieze de o excelentă apărare naturală, unele dintre ele fiind ridicate pe stânci înalte, cu pereți aproape verticali[8]. Aceste cetăți delimitează o arie de

---

[3] http://whc.unesco.org/en/news/165/

[4] http://whc.unesco.org/en/list/906/documents/

[5] http://whc.unesco.org/en/decisions/2630; În descriere se menționează: „Built in the 1st centuries B.C. and A.D. under Dacian rule, these fortresses show an unusual fusion of military and religious architectural techniques and concepts from the classical world and the late European Iron Age. The six defensive works, the nucleus of the Dacian Kingdom, were conquered by the Romans at the beginning of the 2nd century A.D.; their extensive and well-preserved remains stand in spectacular natural surroundings and give a dramatic picture of a vigorous and innovative civilization" (http://whc.unesco.org/en/list/906/).

[6] Pentru istoricul cercetărilor de la Sarmizegetusa Regia de până la Primul Război Mondial vezi A. Pețan, *Sarmizegetusa Regia. 1. Redescoperirea cetății* (Alun: Editura Dacica, 2018).

[7] Pentru istoricul cercetării acestor fortificații vezi H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei* (București: Editura Științifică și Enciclopeică, 1989), 121-173; G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)* (Cluj-Napoca: Mega, 2005), 17-23, cu toată bibliografia; R. Mateescu, "Digging and Excavating at Sarmizegetusa Regia in the 19th and 20th Century", in *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013*, eds. F. Mitthof, G. Schörner [TYCHE Sonderband 9] (Viena: Verlag Holzhausen, 2017), 357-362.

[8] Pentru arhitectura militară vezi I. Glodariu, *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec. II a. Chr. – I p. Chr.)* (Cluj-Napoca: Dacia, 1983); Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări*, 69 sqq.; R. Mateescu, P. Pupeză, „Elemente de arhitectura militară" / "Aspects of the military architecture", in *Când*

cca 150 km^2, care, vreme de aproape două veacuri, a fost cel mai intens locuită zonă din Dacia[9] (Fig. 1).

Toate aceste cetăți sunt datate în perioada sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr. și formează un complex cunoscut sub numele generic de *Cetățile dacice din Munții Orăștiei*[10]. Din punct de vedere geografic, toate cele șase cetăți sunt situate în Munții Șureanu (Sebeș)[11], grupă muntoasă a Munților Șureanu-Parâng-Lotrului, aparținând lanțului muntos al Carpaților Meridionali. Toate cele șase cetăți dacice, alături de alte câteva, formează un compex de fortificații unitar, situat în interiorul acestui areal muntos[12] (Cf. Fig. 1).

Cele șase cetăți înscrise în Lista patrimoniului mondial sunt, alături de alte fortificații din zonă, expresia concretă a nivelului de dezvoltare excepțional al civilizației dacice din perioada sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr. Sarmizegetusa Regia este vârful de lance al acestui complex fortificat, care reprezintă un exemplu pentru fenomenul evoluției de la centrele fortificate la aglomerările protourbane (*oppida*), caracteristice sfârșitului epocii fierului din Europa[13]. Descoperirile arheologice, anvergura sitului, rezultatele recente furnizate de scanarea LIDAR și măsurătorile topografice, precum și prezența mai multor principii ale urbanismului clasic indică faptul că la Sarmizegetusa Regia avem de-a face cu o așezare urbană[14].

---

viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual, ed. C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016), 221-249.

[9] Mateescu, Pupeză, „Elemente de arhitectura," 221.

[10] Cetățile dacice de la Bănița (jud. Hunedoara) și Căpâlna (jud. Alba) au o poziție oarecum periferică în cadrul sistemului de fortificații dacice din Munții Orăștiei. Prima este situată la limita vestică a văii Jiului, în partea sudică a Munților Șureanu, iar cea de-a doua – în zona nord-estică. Cetatea de la Bănița avea rolul de a apăra dinspre sud accesul spre Sarmizegetusa Regia (Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu*, 26), iar cea de la Căpâlna controla Valea Sebeșului și avea menirea să apere debușeul din zona intracarpatică a drumului ce pornea de la sud de Carpați, trecând pe lângă cetățile dacice de la Polovragi, și pe cel ce venea dinspre est, de la cetatea dacică de la Tilișca. Cetatea de la Căpâlna făcea legătura facilă și cu cetatea dacică de la Cugur, situată mai la vest, cf. I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989), 126-130.

[11] Cf. în acest sens *Geografia României*, vol. III, *Carpații românești și Depresiunea Transilvaniei* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987), 303-306; Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări*, 21 sqq.; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 12-13. Munții Șureanu (Sebeș) sunt delimitați la nord de Valea Mureșului, la est – de Munții Cindrel, la sud – de depresiunea Petroșani, iar la vest – de depresiunea Hațeg. Spre vest aceștia se extind mult sub numele de Platforma Luncanilor. Acești munți formează un ansamblu de suprafețe nivelare cu înălțimi cuprinse între 950 și 1000 m și puțin peste 2000 m, fără a fi despărțite de denivelări accentuate (Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări*, 21-23).

[12] Sintagma *cetățile dacice din Munții Orăștiei* poate fi folosită atât pentru fortificațiile cu ziduri din piatră de la Bănița și Căpâlna, cât și pentru alte câteva, tocmai datorită faptului că ele aparțin acestui sistem de fortificații din Munții Orăștiei, ridicat în jurul Sarmizegetusei (Cf. Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări*, 69 sqq.).

[13] Vezi în acest sens G. Florea, *Dava et oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième Âge du Fer* (Cluj-Napoca: Acad. Roumaine, Centre d'études transylvaines, 2011).

[14] V. Bârcă, "Positive and negative aspects in the management of the Dacian Fortresses in the Orăștie Mountains listed among UNESCO world heritage sites," *Journal of Ancient History and Archaeology* 6, nr. 1 (martie 2019): 81, DOI: 10.14795/j.v6i1.385.

Tabel cu informații geografice[15]

Numele monumentului	Coordonate[16]	Zona de protecție	Zona protejată a zonei de protecție	Anul înscrierii
Sarmizegetusa Regia. Sat. Grădiștea de Munte, com. Orțișoara de Sus, jud. Hunedoara, România	47°27´–45°497´ latitudine nord; 23°09'–29°31´ longitudine est.	66 ha	281,2 ha	1999
Costești-*Cetățuie*. Sat. Costești, com. Orțișoara de Sus, jud. Hunedoara, România	47°27´–45°497´ latitudine nord; 23°09´–29°31´ longitudine est.	8 ha	81,8 ha	1999
Costești-*Blidaru*. Sat. Costești, com. Orțișoara de Sus, jud. Hunedoara, România	47°27´–45°497´ latitudine nord; 23°09´–29°31´ longitudine est.	0,9 ha	288 ha	1999
Luncani-Piatra Roșie. Sat. Luncani, com. Boșorod, jud. Hunedoara, România	47°27´–45°497´ latitudine nord; 23°09´–29°31´ longitudine est.	18,3 ha	123 ha	1999
Bănița. Sat. Bănița, com. Bănița, jud. Hunedoara, România	47°27´–45°497´ latitudine nord; 23°09´–29°31´ longitudine est.	20,1 ha	120,4 ha	1999
Căpâlna. Sat**.** Căpâlna, com. Săsciori, jud. Alba, România	47°27´–45°497´ latitudine nord; 23°09´–29°31´ longitudine est.	4,1 ha	42 ha	1999

Suprafața zonelor de protecție, precum și cea a zonelor protejate a zonelor de protecție a acestor cetăți au fost stabilite conform datelor trimise către UNESCO în anul înscrierii în Lista patrimoniului mondial și au fost transpuse ulterior pe suport digital și introduse în GIS de Institutul Național al Patrimoniului. Pe aceste planuri noi sunt delimitate atât siturile, cât și zona de protecție și zona protejată a zonei de protecție. De asemenea, au fost reactualizate fișele analitice de evidență ale celor șase cetăți dacice din Munții Orașției înscrise în Lista patrimoniului mondial. Acestea au fost realizate cu ocazia întocmirii de către Institutul Național al Patrimoniului, în anul 2007, a albumului *România*.

[15] Informațiile privind suprafața zonei de protecție și suprafața zonei protejate a zonei de protecție sunt preluate din Raportul de monitorizare a Cetăților Dacice din Munții Orăștie din 2012, https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco/9-monumente-istorice/34-raport-de-monitorizare-a-cetatilor-dacice-din-muntii-orastiei

[16] http://www.cimec.ro/Monumente/UNESCO/UNESCOro/indexOrast.htm

Monumente UNESCO, precum și cu ocazia noii Liste a monumentelor istorice (din anul 2010)[17], reactalizată în anul 2015[18].

Rapoartele de monitorizare a Cetăților Dacice din Munții Orăștiei din 2012 și 2015 și alte informații legate de acestea se regăsesc pe pagina Institutului Național al Patrimoniului, la fel ca în cazul celorlalte monumente din România aflate pe Lista patrimoniului mondial[19].

Cele șase cetăți sunt proprietatea publică a statului român, iar instituția guvernamentală responsabilă pentru acestea este Ministerul Culturii și Identității Naționale și Institutul Național al Patrimoniului, în calitate de consultant științific. În realitate, aceste monumente, exceptând Sarmizegetusa Regia, care se află în administrarea Consiliului Județean Hunedoara, nu au fost până la adoptarea de către Parlamentul României a Legii nr. 23/2020 privind regimul juridic al Cetăților dacice din Munții Orăștiei, care fac parte din Lista patrimoniului mondial UNESCO și unele măsuri pentru protejarea acestora în administrarea și grija niciunei instituții centrale sau locale a statului român[20].

Cadrul legal și o serie de aspecte ale situației la zi a acestor cetăți

La ora actuală cetățile de la Sarmizegetusa Regia, Bănița, Costești-*Blidaru*, Costești-*Cetățuie*, Piatra Roșie, Căpâlna sunt situri arheologice de interes arheologic prioritar, fiind apărate și protejate în acest sens de Ordonanța de Guvern nr. 43/2000, de Legea nr. 5/2000 și de Ordinul Ministrului Culturii și Cultelor nr. 2684/2003. Ele sunt monumente istorice din categoria siturilor arheologice de importanță națională și universală, fiind încadrate în clasa A, beneficiind de protecția Legii nr. 422/2001 și sunt monumente incluse în Lista patrimoniului mondial din 1999, în această calitate fiind protejate de Ordonanța de Guvern nr. 47/2000 aprobată cu modificări prin Legea nr. 564/2001.

---

[17] Cf. D. Mihai, *Raport de monitorizare a Cetăților Dacice din Munții Orăștiei* (București, 2015). https://patrimoniu.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizare-Cetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf

[18] https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-monumentelor-istorice

[19] https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco

[20] Cf. V. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în Lista patrimoniului mondial," *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018); V. Bârcă, "Positive and negative aspects in the management of the Dacian Fortresses in the Orăștie Mountains listed among UNESCO world heritage sites," *Journal of Ancient History and Archaeology* 6, nr. 1 (martie 2019), DOI: 10.14795/j.v6i1.385; A. Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei. Probleme actuale și perspective," *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018); M.-M. Ciută, „Cetatea dacică de la Căpâlna (com. Săsciori, jud. Alba). După 19 ani… UNESCO," *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018).

Pentru a putea implementa *Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural*, pe care România a acceptat-o și semnat-o prin Decretul 187/1990, autoritățile centrale au elaborat un cadru legislativ național care să contribuie la protejarea, conservarea și punerea în valoare a monumentelor de patrimoniu[21]. Astfel, punerea în aplicare efectivă a Convenției a avut în anul 2000, când a fost elaborată Ordonanța de Guvern nr. 47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial. OG nr. 47/2000 a fost aprobată cu modificări prin Legea nr. 564/2001.

Din păcate, așa cum s-a arătat recent[22], multe reglementări din cadrul acestei legi nu sunt respectate și aplicate nici de autoritățile centrale și nici de cele locale.

În anul 2004 a fost aprobată Hotărârea de Guvern 493/2004, care reglementează atât monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial (anexa nr. 1), cât și metodologia privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial (anexa nr. 2). H.G. 493/2004 prevede, printre altele, că starea de conservare a monumentelor trebuie monitorizată de două ori pe an. Din păcate, până la această dată nu au fost elaborate planurile de management ale celor șase cetăți dacice ce formează acest complex fortificat înscris în Lista patrimoniului mondial. La această lipsă a planurilor de management se adaugă lipsa managerilor pentru aceste monumente, dar și lipsa unor planuri de gestiune conform articolului 6 din Ordonanța de Guvern nr. 47/2000 și Legea nr. 564/2001 și conform Hotărârii de Guvern nr. 1268 din 2010, cu modificările și completările ulterioare[23] din Hotărârea de Guvern nr. 1102 din 2011. Nu în ultimul rând, trebuie spus că pentru cetățile de la Bănița, Costești-*Blidaru*, Costești-*Cetățuie*, Piatra Roșie, Căpâlna nu există planuri anuale de protecție și gestiune a acestora, nici o strategie pe termen scurt care să rezolve problemele stringente.

Lipsa documentației necesare pentru administrarea acestor cetăți, a managererilor de sit, a personalului de specialitate adecvat, delimitarea clară a responsabilităților și a statutului acestor situri, precum și lipsa planurilor de gestiune sunt doar câteva dintre multiplele probleme care creează impedimente în administrarea adecvată a acestor monumente.

Programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial a fost aprobat în anul 2010 prin Hotărârea de Guvern nr. 1268

---

[21] Cu toate acestea, trebuie reiterat că există încă suficient loc pentru îmbunătățirea cadrului legislativ național. De asemenea, trebuie menționat că deși elaborarea unor acte normative a durat mult timp, unele aspecte nu au ajuns să fie reglementate nici până astăzi, punând în pericol unele dintre aceste monumente. Mai mult decât atât, o serie de aspecte reglementate în actele sus-menționate nu sunt aplicate nici astăzi.

[22] Cf. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 78-97; Bârcă, "Positive and negative aspects," 108-119; Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei," 115 sqq.

[23] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 81; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

(actualizată prin Hotărârea de Guvern nr. 1102 din 2011[24]). Acesta prevedea înființarea de comitete de organizare UNESCO[25] (COU), elaborarea planurilor anuale pentru fiecare monument în baza Programului-cadru și numirea de coordonatori ai acestor monumente, care aveau în sarcină și implementarea planurilor.

În anul 2012, prin Hotărârea nr. 64/2012, Consiliul Județean Alba a înființat Comitetul de Organizare UNESCO pentru cetatea dacică Căpâlna, avându-l coordonator pe dr. Constantin Inel, directorul adjunct al Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia. Doi ani mai târziu, Consiliul Județean Hunedoara a înființat, prin Hotărârea nr. 83, comitetele de organizare UNESCO[26] pentru cetățile dacice Bănița, Costești-*Blidaru*, Costești-*Cetățuie*, Piatra Roșie și Sarmizegetusa Regia, toate avându-l coordonator pe dr. Cătălin Cristescu[27], cercetător la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva și membru în colectivul de cercetare arheologică de la Sarmizegetusa Regia.

Din luna august a anului 2016 dr. Cătălin Cristescu nu mai este coordonatorul acestui comitet, iar din 2018 a rămas fără coordonator și COU pentru cetatea dacică Căpâlna[28]. Această stare a lucrurilor indică, așa cum am semnalat recent[29], nerespectarea prevederilor din H.G. nr. 1268/2010, unde la articolul 11, litera b, se stipulează că membrii COU fac inspecții de monitorizare periodice cu privire la lucrările de întreținere a monumentului de cel puțin două ori pe an.

Din păcate, cei doi coordonatori ai monumentelor nu au avut suficiente prerogative legale pentru a acționa și a conduce în mod real activitatea de management a acestora. Mai mult decât atât, o serie de priorități și cerințe înaintate spre rezolvare autorităților centrale și locale de către cele două COU, care ar fi contribuit la bunul mers al lucrurilor, inclusiv la îndeplinirea atribuțiilor COU, au fost ignorate, iar soluționarea acestora nu s-a materializat[30].

---

[24] Hotărârea de Guvern nr. 1102 a fost dată la 2 noiembrie 2011 și a intrat în vigoare la 14 noiembrie 2011, odată cu publicarea ei în Monitorul Oficial al României.

[25] Din comitetul de organizare UNESCO face parte: un reprezentant al Ministerului Culturii, un reprezentant al direcției județene de cultură, un reprezentant al consiliului județean, un reprezentant al structurii specializate din cadrul Poliției Române, un reprezentant al comunității locale și coordonatorul monumentului, numit de consiliul județean (cf. art. 10, alin. 1 al Hotărârii de Guvern 1268/2010).

[26] Conform Hotărârii de Guvern 1268/2010 (art. 10, alin. 2), comitetul de organizare UNESCO are ca atribuții: **1.** elaborarea unei strategii de întreținere a monumentelor și de prevenire a posibililor factori de amenințare a integrității acestora; **2.** elaborarea planului de protecție, a planului de conservare, a planului de întreținere, precum și a planului de reabilitare, promovare și punere în valoare a monumentului; **3.** raportarea periodică a stării de conservare a monumentelor, a problemelor generale sau specifice constatate în urma inspecțiilor de monitorizare; **4.** organizarea unor dezbateri publice prin care să se atragă atenția asupra importanței păstrării în bune condiții a monumentului și a măsurilor avute în vedere pentru îmbunătățirea stării lui de conservare, a promovării și a punerii sale în valoare.

[27] Mulțumesc și pe această cale colegului și prietenului dr. Cătălin Cristescu pentru amabilitatea de a-mi semnala o serie de informații legate de problemele esențiale ale cetăților dacice din Munții Orăștiei.

[28] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 82; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[29] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 82; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[30] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 82; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

Nu au fost elaborate până în prezent nici planurile de management ale celor șase cetăți dacice, iar faptul că *Programul de protecție și gestiune a acestor monumente* a expirat de circa trei ani[31], iar elaborarea și aprobarea unui alt proiect pentru un nou program de protecție nu a intrat în procesul legislativ până la această dată[32] face ca aceste comitete (rămase și fără coordonatori) să funcționeze fără acoperire legală. La această lipsă a planurior de management se mai adaugă lipsa unor planuri de gestiune, precum și inexistența (exceptând Sarmizegetusa Regia, singurul monument care beneficieaă de un administrator legal) unei minime strategii pe termen scurt care să rezolve problemele stringente.

O altă problemă nerezolvată de către autoritățile române este legată de paza permanentă a monumentelor, deși aspectele privind paza și protecția monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial sunt stipulate într-o serie de aricole din Ordonanța de Guvern nr. 47/2000, Legea nr. 564/2001 și Hotărârea de Guvern nr. 1268/2010[33]. Parcurgând textul acestor acte legislative, se poate remarca obligativitatea autorităților centrale și locale de a asigura paza acestor monumente arheologice de importanță universală. Pentru rezolvarea acestei probleme stringente au fost formulate numeroase solicitări, ce au fost trimise inclusiv către președintele României, prim-ministrul României, ministrul Culturii, Comisia permanentă din Parlamentul României pentru relația cu UNESCO, dar și la Instituția Prefectului din Județul Hunedoara[34].

La ora actuală, dintre cele șase cetăți dacice din Munții Orăștiei doar Sarmizegetusa Regia beneficiază de servicii de supraveghere și pază 24/24. Aceasta se află însă în administrarea Consiliului Județean Hunedoara de la finele anului 2012, fapt ce explică evoluțiile pozitive în gestionarea acestei cetăți[35]. Ca urma-

---

[31] Lipsa coordonatorilor și a comitetelor de organizare este datorată ignoranței, disprețului și dezinteresului manifestate de Ministerul Culturii și Guvernul României, care trebuiau să emită încă din luna noiembrie 2016 o altă hotărâre de guvern privind *programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial*.

[32] Potrivit Legii nr. 564/2001, art. 6, alin. 2, *„programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial se elaborează pentru perioade de 5 ani de către Ministerul Culturii și Cultelor, se avizează de Comisia Națională a Monumentelor Istorice și se aprobă prin hotărâre a Guvernului".*

[33] Pentru mai multe detalii și opinii vezi Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 83-84; Bârcă, "Positive and negative aspects," 112-113; Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei," 118, 122, 124, 127-129.

[34] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 83; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[35] Pentru a asigura supravegherea/paza permanentă a zonei și a stopa braconajul arheologic și acțiunile de vandalism, Consiliul Județean Hunedoara a angajat pentru asigurarea pazei permanente la Sarmizegetusa Regia o firmă specializată în astfel de servicii. Angajarea unei firme private s-a făcut din cauza că Ministerul Afacerilor Interne nu vrea să asigure paza sitului 24/24 ore, așa cum prevede articolul 6, aliniatul 6 din Legea nr. 564/2001 și articolul 11, litera a din Hotărârea de Guvern nr. 1268/2010, din cauza că monumentele istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial nu se regăsesc pe lista obiectivelor păzite cu exceptare de plată din Hotărârea de Guvern nr. 1486/2005, care reglementează asigurarea

re a acestor măsuri, fenomenul braconajului arheologic și distrugerile deliberate au dispărut complet în zona administrată. Din păcate. nu același lucru se poate spune despre celelalte cetăți, unde braconajul arheologic, distrugerile deliberate și actele de vandalism [dislocări și spargeri de blocuri din structurile antice, din vetrele de foc, inscripții personalizate pe blocurile zidurilor și ale unor construcții (Fig. 30/4) etc.] sunt întâlnite nu rareori[36], inclusiv în așezarea de la Fețele Albe, aflată în apropierea capitalei Regatului Dac[37]. Aceste fenomene antropogene sunt o problemă majoră pentru cele cinci monumente neadministrate, fiind factori negativi care afectează starea lor de conservare.

Această stare a lucrurilor indică faptul că la nivelul autorităților centrale nu există suficientă voință nici pentru aplicarea legii în vigoare, nici pentru elaborarea și modificarea unor legi care să permită paza și protecția lor 24/24 ore. În acest sens trebuie menționat că paza acestor monumentele istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial de către subunitățile Ministerului de Interne (Jandarmeria Română) nu se efectuează din cauza că acestea nu se regăsesc pe lista obiectivelor păzite cu exceptare de plată din Hotărârea de Guvern nr. 1486/2005, care reglementează asigurarea pazei și protecției obiectivelor, bunurilor și valorilor cu efective de jandarmi. Este invocat și faptul că aceste monumente nu întrunesc o serie de condiții pentru paza lor permanentă. În acest sens a fost făcută chiar și o evaluare, în urma căreia au fost formulate niște solicitări și cerințe care nu pot fi puse în practică într-un sit înscris în Lista patrimoniului mondial. În recent aprobata Lege (nr. 23/2020) privind regimul juridic al Cetăților dacice din Munții Orăștiei, care fac parte din Lista patrimoniului

pazei și protecției obiectivelor, bunurilor și valorilor cu efective de jandarmi. De asemenea se invocă faptul că aceste monumente nu întrunesc o serie de condiții pentru paza lor permanentă.

[36] Cf. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 84-85; Bârcă, "Positive and negative aspects," 113. Pentru mai multe informații vezi și https://adevarul.ro/locale/hunedoara/video-traficantii-comori-s-au-intors-cetatile-dacilor-ultimul-atac-lungul-sir-actelor-braconaj-arheologic-1_55fbe660f5eaafab2cbc9af8/index.html;
http://stiri.tvr.ro/cetatea-dacica-costesti-din-muntii-orastiei-a-fost-vandalizata_65334.html#view;
https://gddhd.ro/breaking-news/vandalismul-din-cetatile-dacice-e-de-fapt-braconaj-arheologic-patru-cetateni-cehi-cercetati-pentru-furt-de-bunuri-de-patrimoniu-din-cetatile-din-muntii-orastiei/;
http://proalba.ro/doi-braconieri-de-comori-prinsi-in-flagrant-la-cetatea-dacica-din-capalna-au-folosit-detectoare-de-metale-in-siturile-arheologice;
https://adevarul.ro/locale/hunedoara/cetate-dacica-vandalizata-sfantul-gyurcan-profanatorul-ofera-1000-euro-recompensa-gasirea-lui-1_56997fcc37115986c689139c/index.html;
https://glasul-hd.ro/cetatile-dacice-de-la-costesti-si-blidaru-au-fost-vandalizate/

[37] În toamna anului 2018, în perimetrul așezării de la Fețele Albe a izbucnit un puternic incendiu provocat de lumânările și candelele aprinse de un grup cu preocupări spirituale, care practică ritualuri de conectare la energiile acestor locuri sacre antice. Incendiul a afectat o mare parte a zidurilor și a construcțiilor realizate din blocuri de calcar (Bârcă, "Positive and negative aspects," 113). Vezi în acest sens http://www.replicahd.ro/arde-in-situl-fetele-albe-lumanarile-puse-de-credinciosi-daci-risca-sa-faca-scrum/?fbclid=IwAR0SjgWP6KKIFBheLTsZXQnidp6YiszVVyAVXl6upwDJUbRpPXdZ2tGnWtI;
https://adevarul.ro/locale/hunedoara/cetatile-dacice-jurul-sarmizegetusei-regia-fost-lasate-prada-profanatorilor-1_541fc40a0d133766a8545b6c/index.html

mondial UNESCO și unele măsuri pentru protejarea acestora, aprobată de Parlamentul României și publicată în Monitorul Oficial, Partea I nr. 229 din 20 martie 2020, cu o serie de amendamente[38], în articolul 1, aliniatul 5, se prevede: „Consiliile județete au obligația să asigure paza monumentelor istorice, a zonei de protecție a acestora, să stabilească mijloacele de protecție și să monitorizeze punerea în aplicare a acestora, iar Ministerul Afacerilor Interne, prin intermediul Jandarmeriei Române, are obligația să asigure măsurile de ordine și siguranță publică".

Starea de fapt a cetăților dacice neadministrate

Lipsa unui administrator legal în cetățile de la Bănița, Costești-*Blidaru*, Costești-*Cetățuie*, Piatra Roșie și Căpâlna[39] face ca în perimetrul acestora să întâlnești construcții care se ruinează, ziduri dislocate în mai multe locuri, acte de vandalism, dar și urme ale braconajului arheologic cu detectoare de metale[40]. Chiar dacă în ultimii ani distrugerile pe suprafața acestor situri unice în lume, provocate de către căutătorii de comori sau de lipsa de educație și simț civic al vizitatorilor s-au diminuat, pericolul pentru integritatea acestor monumente persistă, iar daunele produse în unele cazuri nu mai pot fi remediate. Actele recente de vandalizare din cetatea de la Costești-*Cetățuie*, unde au fost dislocate patru blocuri din cel de-al doilea turn-locuință, iar unul dintre blocurile de fundație ale turnului de pe platoul superior a fost mutat și ciobit, precum și actele de vandalizare din primăvara anului 2019, când lângă templul situat în afara valului cetății un grup cu preocupări spirituale a săpat 12 gropi dispuse în cerc, în care au amplasat pietre, fiind surprinse și urme de foc[41], confirmă faptul că lipsa unui administrator are și va avea consecințe negative nu doar pe termen scurt, ci mai ales mediu și lung. În lipsa unei susțineri financiare substanțiale din partea Ministerului Culturii și Identității Naționale și a autorităților locale, aceste monumente riscă să degradeze semnificativ, iar porțiuni din ele să dispară fizic în decursul timpului, dacă nu se vor aloca în permanență resurse financiare pentru conservarea, restaurarea și protejarea lor.

La 20 de ani de la înscrierea acestor cetăți în Lista patrimoniului mondial, căile de acces la aceste cetăți dacice fără administrator nu sunt corespunzătoare, în unele cazuri acestea fiind într-o situație precară, iar accesul anevoios

---

[38] https://www.senat.ro/legis/PDF/2019/19L407CR.pdf

[39] https://lege5.ro/Gratuit/gm3dkmjvgm2a/legea-nr-23-2020-privind-regimul-juridic-al-cetatilor-dacice-din-muntii-orastiei-care-fac-parte-din-lista-patrimoniului-mondial-unesco-si-unele-masuri-pentru-protejarea-acestora

[40] Cf. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea"; Bârcă, "Positive and negative aspects," Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei"; Ciută, „Cetatea dacică de la Căpâlna".

[41] http://www.replicahd.ro/un-nou-templu-in-cetatea-dacica-costesti/?fbclid=IwAR2bTWHtZEThJnLK8C3KxpnLthiWVrNrwknA8DKCYJ8NT_vVy248Zjg8R8Q

(Fig. 10/2-3, 12/2, 16/3-4, 18/4). Bunăoară, accesul la cetatea Băniţa este unul foarte dificil şi se poate realiza doar dinspre calea ferată Simeria-Petroşani, care taie aşezarea civilă de la poalele cetăţii. Chiar şi aşa nu există nici măcar o cărare amenajată pentru accesul turiştilor, urcuşul fiind unul periculos şi aproape impracticabil pentru un necunoscător. Într-o stare deplorabilă se află şi drumul judeţean 668A, care duce către cetatea Piatra Roşie din direcţia Boşorod, iar porţiunea care ar trebui să facă legătura cu valea unde se află cetăţile Costeşti-*Blidaru*, Costeşti-*Cetăţuie* şi Sarmizegetusa Regia nu poate fi parcursă decât cu tractoare articulate forestiere sau cu vehicule off-road. Utilizarea căilor de acces spre cetatea Piatra Roşie de către maşinile şi tractoarele care transportă zilnic masă lemnoasă din zonă au afectat semnificativ acest drum, contribuind la diminuarea numărului celor dornici să viziteze această fortificaţie[42]. Trebuie menţionat că exploatarea forestieră în zona acestor cetăţi de circa o jumătate de secol este un factor negativ indirect aflat în conexiune cu utilizarea şi degradarea infrastructurii de transport din zonă.

La cetatea Costeşti-*Blidaru* se poate ajunge doar pe jos, parcurgând 2 km pe un drum dificil, neamenajat şi neîntreţinut, iar la Costeşti-*Cetăţuie* – în urma parcurgerii a 3 km pe un drum întreţinut acceptabil. Drumul de urcare spre cetatea Căpâlna este amenajat nesatisfăcător, este abrupt şi destul de dificil, însă relativ accesibil autoturismelor de teren. Aşadar, infrastructura rutieră precară şi căiile de acces dificile şi neamenajate corespunzător la cinci dintre cele şase cetăţi dacice contribuie semnificativ la diminuarea numărului de vizitatori.

Pentru toate cele cinci cetăţi neadministrate nu există un plan de gestiune anual, aşa cum prevede legea. Facilităţile pentru vizitatori lipsesc aproape complet, iar panourile de informare de la intrarea în situri, realizate cu decenii în urmă, sunt în unele cazuri aproape ilizibile (cf. Fig. 10/6; 12/3-4; 16/2; 18/3). În aceste cetăţi lipsesc panourile explicative pentru fiecare obiectiv în parte, iar în localităţile în raza cărora se află unele dintre aceste cetăţi nu există centre sau chioşcuri de informare. Ajunşi la aceste cetăţi, turiştii constată că nu există materiale informative adecvate şi că nu au de unde să achiziţioneze un pliant sau o broşură cu toate informaţiile primare despre monument. Lipsa unui control al fluxului turistic, lipsa pazei şi a regulelor de vizitare au un impact negativ asupra acestor monumente, care ajung să sufere tot mai frecvent de pe urma comportamentului inadecvat al unor turişti.

Vegetaţia din aceste situri neadministrate a pus stăpânire pe monumente, iar suprafeţe importante ale zidurilor şi construcţiilor sunt acoperite cu straturi de muşchi, licheni, briofite, dar şi alte microorganisme. Prezenţa acestor microorganisme reprezintă factori negativi care contribuie la degradarea structurilor din

[42] În anul 2019 ultima porţiune a drumului de acces spre cetatea Piatra Roşie a fost asfaltată de către autorităţile locale pe o porţiune de 2660 m.

piatră din aceste cetăți. Amplasarea acestor fortificații dacice într-o zonă montană face ca ele să fie expuse la intemperii, precum umiditate excesivă[43], temperaturi scăzute[44], precipitații abundente[45] și furtuni[46], la alunecări de teren – toate cu multiple efecte negative ce contribuie la o deteriorare rapidă. Toate acestea sunt factori naturali negativi ce afectează starea de conservare a monumentelor. Această stare a lucrurilor indică o dată în plus că măsurile de conservare și restaurare trebuie să fie susținute și efectuate în permanență, în caz contrar aceste monumente riscă să se degradeze semnificativ, iar porțiuni din ele să dispară fizic.

În toate aceste cetăți neadministrate întâlnești la tot pasul construcții care se ruinează și ziduri dislocate în mai multe locuri. De la an la an ele au un aspect tot mai neîngrijit, iar deteriorarea monumentelor este tot mai accentuată.

În cetățile de la Bănița monumentele abia se mai văd pe teren (Fig. 20/2-6), iar la Piatra Roșie[47] (Fig. 16/5-6; 17/1-6) și Căpâlna[48] (Fig. 18/5-6; 19) situația nu este cu mult mai bună. În toate aceste cetăți se remarcă o stare de conservare precară. Drumul către cetatea de la Bănița este dificil, fiind posibil doar pentru alpiniști și aproape imposibil pentru restul celor dornici de a vedea cetatea, chiar și pentru specialiști, ceea ce face ca aceasta să fie ferită de acte de vandalizare sau braconaj arheologic. Pe de altă parte, cei care sunt preocupați și iubesc istoria sunt privați de posibilitatea de a vizita această cetate, care în vremurile ei de glorie veghea și controla accesul pe valea Jiului. Atunci când ajungi la fața locului, constați că monumentul este neglijat și abandonat chiar dacă face parte din Lista patrimoniului mondial. Cetatea de la Căpâlna se află și ea într-o stare deplorabilă (construcții în ruină, ziduri dislocate etc.), fiind năpădită de vegetație[49]. Recent, în incinta cetății au fost efectuate tăieri de arbori de mari dimensiuni, care au afectat starea de integritate a zidurilor. Tăierile au fost realizate în lipsa unei supravegheri arheologice din partea unor specialiști ai instituțiilor abilitate și au afectat integritatea zidurilor[50]. În primăvara anului 2019, pe drumul de acces în zona de protecție a monumentului, autoritățile locale din localitatea Săsciori[51], în raza căreia se află

[43] Cele șase cetăți sunt situate în zone împădurite, cu multă umezeală, care afectează structurile lor de la suprafața solului.

[44] Temperaturile negative din timpul iernii afectează structurile construite de la suprafață, precum și pe cele din sol de la mică adâncime, iar diferențele frecvente de temperatură în unele perioade ale anului contribuie semnificativ la deteriorarea structurilor din piatră ale acestor monumente.

[45] Ploile și frigul sunt factori care afectează cel mai mult aceste monumente.

[46] Furtunile din ultimii ani au dus la prăbușiri de fagi peste vestigii.

[47] Pentru cetatea de la Piatra Roșie există un îngrijitor/paznic, plătit de Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva.

[48] În cazul cetății de la Căpâlna ținem să menționăm că aceasta este păzită de o persoană angajată de Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia.

[49] Pentru mai multe aspecte vezi și Ciută, „Cetatea dacică de la Căpâlna," 157-159, 161-162, Fig. 7; 11.

[50] Cf. Ciută, „Cetatea dacică de la Căpâlna," 161-162, Fig. 11/b.

[51] Pădurea din zonă este în proprietatea primăriei.

cetatea, au tăiat toți arborii fără nicio aprobare sau supraveghere, deși lucrările ar fi trebuit avizate de Ministerul Culturii și Identității Naționale și de Direcția pentru Cultură a jud. Alba și efectuate sub strictă supraveghere arheologică. În urma acestor acțiuni a fost afectat stratul arheologic și a fost distrus drumul de acces pentru turiști. În anul 2019, în această cetate au fost înregistrate acte de vandalism și cazuri de braconaj arheologic cu utilizare de detectoare de metale[52].

Dintre cele cinci cetăți fără administrator legal situația cea mai bună o găsim la Costești-*Blidaru*, unde există un paznic/îngrijitor, care, atât cât poate, se ocupă și de întreținerea și de aspectul cetății (cf. Fig. 11). Cu toate acestea, și aici se remarcă dislocări ale zidului cetății, dar și o degradare semnificativă a cisternei. Fiindcă cetatea Costești-*Blidaru* este mai greu accesibilă, distrugeri deliberate în acest sit se întâlnesc mai rar. La Costești-*Cetățuie*, până nu de mult cea mai vizitată și mai îngrijită cetate, se remarcă o deteriorare a aspectului și o delăsare față de aceasta (Fig. 12/4-6; 14; 15). În perimetrul cetății întâlnești la tot pasul construcții care se ruinează și ziduri dislocate. Un exemplu în acest sens sunt turnurile-locuință I și II, la care se poate constata inclusiv starea avansată de degradare a acoperișurilor din tablă (Fig. 13/1-6; 30/5-6). Acestea prezintă fisuri și găuri ce permit pătrunderea apei și a zăpezii, emplectonul zidurilor și elevația din cărămidă fiind astfel avariate în mai multe locuri[53]. Sistemul de protecție al acestor turnuri, realizat în anii '80 ai sec. XX, este într-o stare precară, aproape căzut în unele zone și are un aspect inestetic[54]. În câteva locuri ale acestor ziduri din cărămidă se remarcă o serie de distrugeri intenționate. În ultimii ani s-au înmulțit distrugerile cauzate intenționat la zidurile cetății, dar și inscripțiile personalizate pe blocurile zidurilor cetății. În umplutura dintre zidurile de piatră se pot remarca multe urme de pași, care indică faptul că turiștii și-au croit propria potecă peste ruine. Mai mult decât atât, cetatea este devastată de vitele cornute mari lăsate să pască în preajma zidurilor ei de către localnici[55]. În multe locuri de pe suprafața cetății vezi, în anumite perioade ale

---

[52] Mulțumesc și pe această cale colegului dr. Marius Ciută pentru amabilitatea de a ne furniza aceste informații, dar și multe altele legate situația acestui monument.

[53] https://adevarul.ro/locale/hunedoara/video-inventarul-dezastrului-cetatea-costesti-doua-decenii-clasarea-unesco-zeci-blocuri-antice-distruse-iremediabil-niciun-vinovat-1_5c7d1505445219c57edf5abe/index.html#photo-head

[54] În anul 2020 au demarat lucrările pentru schimbarea protecției metalice cu acoperiș din tablă la cele două turnuri-locuință. Această intervenție este realizată de voluntarii Organizației Neguvernamentale „Ambulanța pentru monumente" (cf. http://www.replicahd.ro/ambulanta-pentru-monumente-ajuns-la-costesti-voluntarii-au-nevoie-rapid-de-fonduri/). Acest proiect-pilot are ca obiectiv să acționeze eficient în domeniul salvgardării patrimoniului imobil prin punerea în siguranță a unor obiective de patrimoniu importante aflate în stare avansată de degradare sau de precolaps. Pentru mai multe detalii legate de acest proiect vezi http://ambulanta-pentru-monumente.ro. În paralel, se vor reașeza în poziția originară, sub îndrumarea arheologilor, istoricilor și arhitecților, elementele din piatră căzute sau vandalizate (informații dr. Cătălin Cristescu).

[55] https://adevarul.ro/locale/hunedoara/title-1_5802a6525ab6550cb898d7af/index.html

anului, filtre de țigări, plastic și resturi de lumânări și candele care au fost aprinse de turiști cu preocupări spirituale[56]. Ca urmare a furtunilor și a vânturilor puternice, în iarna anului 2019, o serie de arbori s-au rupt sau au fost smulși din rădăcini, trunchiurile acestora prăbușindu-se peste unele monumente[57] (Fig. 30/1-3).

Pentru remedierea unor astfel de situații Consiliul Județean Hunedoara în parteneriat cu Consiliul științific care răspunde de cetățile dacice din Munții Orăștiei, Serviciul Public de Administrare a Monumentelor Istorice, Parcul Național Grădiștea Muncelului-Cioclovina, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Direcția Silvică Hunedoara și Prefectură au întreprins o serie de acțiuni de igienizare la cetățile dacice Costești-*Cetățuie*, Costești-*Blidaru*, Piatra Roșie și la așezarea de la Fețele Albe[58].

Începând cu 1 octombrie 2019, primăria comunei Orțișoara de Sus a semnat un contract cu o persoană fizică autorizată pentru servicii de întreținere și igienizarea permanentă a cetății Costești-*Cetățuie*[59].

În ceea ce privește activitățile de conservare, restaurare și punere în valoare a acestor monumente, trebuie spus că astfel de măsuri nu au fost întreprinse în ultimele două decenii în niciuna dintre aceste cetăți fără administrator. În cazul cetăților Bănița, Piatra Roșie și Căpâlna trebuie menționat că, deși acestea au fost dezvelite și în parte cercetate mai multe decenii în urmă, ele nu au beneficiat niciodată de lucrări de conservare și restaurare. În cetățile Costești-*Cetățuie* și Costești-*Blidariu* ultimele, și singurele, lucrări de conservare și restaurare au fost realizate la începutul anilor ’80 ai sec. XX. Pentru cetatea de la Căpâlna în anul 2013 a fost înaintat un proiect de cercetare, restaurare și valorificare. Acesta a fost avizat de Ministerul Culturii, dar nu a fost pus în practică din cauza problemei regimului juridic incert. Un alt proiect pentru cetatea de la Căpâlna se află la Institutul Național al Patrimoniului care a lansat recent o licitație pe Sistemul Electronic de Achizitii Publice (S.E.A.P.) privind servicii de proiectare pentru elaborare: studii și investigații, elaborarea Documentației de Avizare a Lucrărilor de Intervenții (D.A.L.I.), elaborarea proiectului pentru autorizarea lucrărilor de

[56] Starea în care a ajuns în ultimii ani cetatea de la Costești-*Cetățuie* este datorată și faptului că persoana care se ocupa de îngrijirea cetății s-a pensionat, iar muzeul din Deva, al cărui angajat era, nu mai are pârghii legale de a angaja o persoană care să îngrijească ceva ce nu îi aparține.

[57] https://adevarul.ro/locale/hunedoara/video-inventarul-dezastrului-cetatea-costesti-doua-decenii-clasarea-unesco-zeci-blocuri-antice-distruse-iremediabil-niciun-vinovat-1_5c7d1505445219c57edf5abe/index.html#photo-head

[58] http://www.ziare.com/deva/stiri-actualitate/actiune-de-igienizare-a-patru-cetati-dacice-6698087; https://www.avantulliber.ro/2019/09/02/actiune-voluntara-de-igienizare-la-costesti-cetatuie/ https://gddhd.ro/actualitate/cetatea-nimanui-ecologizata-de-voluntari/ Aceste acțiuni, alături de alte eforturi, reprezintă pași care demonstrează că autoritățile județene sunt mai responsabile decât cele centrale și că pot să îngrijească în condiții optime toate cetățile dacice, și nu doar pe cea de la Sarmizegetusa Regia.

[59] Informații amabile de la Cristian Zgăvârdean, jurist la primăria comunei Orțișoara de Sus.

construcție (P.A.C.), elaborarea proiectului tehnic de execuție (P.T.E), inclusiv a detaliilor de execuție (D.E.), elaborarea documentației tenhnice de organizare a execuției lucrărilor (D.T.O.E.) și asistență tehnică pentru lucrări de restaurare, consolidare și punere în valoare a monumentului[60]. În ceea ce privește cercetările arheologice trebuie menționat că în afara cetății Costești-*Cetățuie* unde în anii 2017-2018 au fost efectuate astfel de investigații, în celelalte patru monumente fără administrator astfel de investigații nu se mai efectuează de mai mulți ani. La Costești-*Blidariu*, care a beneficiat de-a lungul timpului de multe investigații arheologice[61], ultimile cercetări, cei drept situate în afara cetății, au fost efectuate în anii 2007-2011 și au avut drept scop cercetarea turnurilor din punctele La Vămi, Poiana lui Mihu și Platoul Faeragului situate la vest și nord-vest de cetate[62]. La Bănița cercetări sistematice au fost realizate în anii 1960-1961, iar la Piatra Roșie după o pauză de mai bine de jumătate de secol[63] în anul 2004[64], cele două cetăți au avut parte și de cele mai puține cercetări arheologice. În cetatea de la Căpâlna investigații arheologice sistematice au fost realizată în anii 1939, 1942, 1954, 1965-1967 și 1982-1983. În anul 1996 pe una dintre terasele situate la baza dealului pe care se află fortificația a fost efectuată o săpătură arheologică cu prilejul unor suspiciuni legate de efectuarea unor braconaje arheologice care ar fi dus la descoperirea unui depozit de unelte din fier[65]. Lipsa activităților de cercetare, conservare și restaurare în cazul acestor cetăți reprezintă un factor negativ care va trebui remediat, alături de celelate probleme existente, de către autoritățile în administrarea cărora vor ajunge aceste monumente.

Facilitățile pentru vizitatori lipsesc aproape complet în toate cetățile neadministrate, iar panourile de informare de la intrarea în situri, realizate cu decenii în urmă, sunt în unele cazuri aproape ilizibile, în cetatea de la Băniţa un astfel de panou nu există. Tabla cu însemnele UNESCO din cele cinci cetăți neadministrate este ruginită, iar regulamentele de vizitare fie lipsec, fie sunt de nedescifrat. Nu există în aceste cetăți nici panouri explicative pentru obiectivele din perimetru.

---

[60] Mulțumesc și pe această cale colegului dr. Gabriel Rustoiu, managerul Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, pentru amabilitatea de a ne furniza aceste informații. Pentru detali vezi și https://alba24.ro/cetatea-dacica-de-la-capalna-primii-pasi-spre-restaurare-si-punere-in-valoare-cati-turisti-ar-putea-sa-o-viziteze-anual-729233.html

[61] Primele cercetări arheologice au fost efectuate în 1953 și au fost coordonate de C. Daicoviciu.

[62] A. Pescaru, G. Florea, R. Mateescu, P. Pupeză, C. Cristescu, C. Bodo, E. Pescaru, "The Dacian fortress from Costesti-Blidaru – recent archaeological research. The Towers from La Vami, Poiana lui Mihu, Platoul Faeragului," *Journal of Ancient History and Archaeology* 1, nr. 1 (martie 2014): 3-28. DOI: 10.14795/j.v1i1.16.

[63] Acestea au fost întreprinse în anul 1949 sub conducerea profesorului C. Daicoviciu.

[64] I. Glodariu, G. A. Florea , L. D. Suciu, V. I. Ferencz, „Luncani, com. Boșorod, jud. Hunedoara – Piatra Roșie," *Cronica cercetărilor arheologice – campania 2004* (Mangalia, 2005): 211-213.

[65] Cf. Ciută, „Cetatea dacică de la Căpâlna," 155.

În localitățile unde se află unele dintre aceste cetăți nu există centre sau chioșcuri de informare, iar despre punerea lor în valoare și promovare nici nu poate fi vorba. Așadar, avem nimic mai mult decât indicatoare care semnalizează prezența acestor monumente și panouri de prezentare, de cele mai multe ori sunt într-o situație precară, și o lipsă totată a oricăror panouri de educare și informare a vizitatorilor.

Nu au fost rezolvate timp de 20 de ani și o serie de probleme vitale pentru legalitatea administrării acestora situri, precum[66]:

- clarificarea regimului juridic al tuturor terenurilor pe care se află monumentele menționate, inclusiv al celor din zonele de protecție aferente, și luarea în evidență a acestora;
- cadastrarea terenurilor;
- stabilirea titularilor dreptului de administrare a vestigiilor din Lista patrimoniului mondial;
- cuprinderea monumentelor și a zonelor de protecție în documentațiile de tip P.U.Z și P.U.G.[67] ale unităților administrativ-teritoriale pe raza cărora se află monumentele respective;
- nu au fost pregătite și elaborate documentații pentru întocmirea unor studii de fezabilitate de amploare pentru fiecare cetate în parte[68].

Singura excepție o reprezintă Sarmizegetusa Regia, pentru care a fost finalizată și aprobată în toamna anului 2018 documentația de avizare a lucrărilor de intervenții (D.A.L.I.)[69].

Lipsa reglementărilor urbanistice a dus la apariția unor noi construcții (case de locuit și case de vacanță) în vecinătatea cetăților Costești-*Cetățuie* și Căpâlna, iar pe Valea Grădiștei au apărut numeroase pensiuni, restaurante și case de vacanță. Unele dintre acestea au o arhitectură ce nu este specifică zonei, fiind un factor negativ ce duce la alterarea aspectului arhitectonic al zonei.

Situația precară în cinci dintre cele șase cetății este datorată faptului că acestea nu au fost până primăvara anului 2020, așa cum am arătat, în administrarea nimănui. Deși Consiliul Județean Hunedoara și coordonatorul Comitetului

---

[66] În cazul acestor aspecte nerezolvate trebuie menționat că soluționarea lor intră în sarcina autorităților locale și centrale, fapt stipulat în articolul 7 din Ordonanța de Guvern nr. 47/2000 și Legea nr. 564/2001 pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial.

[67] În luna februarie a anului 2019 membrii comisiilor reunite de buget-finanțe din Parlamentul României au adoptat un amendament la proiectul de buget al Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice, prin care va fi alocată cu prioritate suma necesară pentru realizarea unui Plan Urbanistic Zonal pentru cetățile dacice din Munții Orăștiei. Amendamentul a fost propus de Comisia UNESCO din cadrul Parlamentului, prin președintele Ionel Palăr.

[68] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 86; Bârcă, "Positive and negative aspects," 113.

[69] Acest proiect a fost elaborat de Institutul Național al Patrimoniului, la solicitarea Consiliului Județean Hunedoara, care a finanțat realizarea acestuia.

de Organizare UNESCO al acestor monumente au solicitat în repetate rânduri autorităților centrale abilitate transmiterea dreptului de administrare a celorlalte cetăți dacice din județul Hunedoara[70], acest lucru a fost refuzat constant[71]. În ciuda succesului preluării în administrare a Sarmizegetusei Regia de către Consiliul Județean Hunedoara[72], Ministerul Culturii și Identității Naționale nu a dorit să întreprindă demersurile necesare pentru a face posibilă predarea spre administrare și a celorlalte cetăți din cadrul acestui complex fortificat[73]. În expunerea de motive a Proiectului de lege privind regimul juridic al ansamblurilor și siturilor istorice și arheologice care fac parte din Lista patrimoniului mondial, și unele măsuri privind protejarea cetăților dacice din Munții Orăștiei[74], depusă în anul 2019 la Senatul României[75], se menționează că încredințarea administrării cetăților dacice către consiliul județean este cea mai bună soluție în contextul actual, având in vedere modelul de administrare, ca exemplu de bună practică, pe care Consiliul Județean Hunedoara îl exercită la Sarmizegetusa Regia[76]. În data de 1 octombrie 2019 Comisia pentru administrare publică a Senatului a aprobat cu majoritate de voturi această propunere legislativă și a întocmit un raport care conține și o serie de amendamente admise[77]. Din textul articolelor acestei propuneri legislative rezultă foarte clar că acestea vor fi administrate de către autoritățile județene, care vor trebui să asigure administrarea acestor cetăți cu toate celelate obligații (paza, protejarea, întreținerea, punerea în valoare, finanțarea lucrărilor de restaurare, conservare, cercetare, consolidare, conser-

[70] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 85; Bârcă, "Positive and negative aspects," 112-113. Pentru solicitările mai recente vezi și http://hunedoaralibera.ro/oficial-cj-hunedoara-solicita-cetatile-dacice-din-muntii-orastiei/
https://gddhd.ro/actualitate/cetatile-dacice-cerute-din-nou-in-administrare/

[71] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 85; Bârcă, "Positive and negative aspects," 113.

[72] Efectele pozitive deosebite ale preluării în administrarea Consiliului Județean Hunedoara a zonei pe care se află principalele vestigii ale sitului Sarmizegetusa Regia au fost remarcate și de către reprezentanții Ministerului Culturii și ai Institutului Național al Patrimoniului din cadrul comitetelor de organizare UNESCO.

[73] Un prim pas în acest sens trebuie făcut de Ministerul Culturii și Identității Naționale, care are obligația să întreprindă demersurile necesare pentru ca aceste monumente să fie înscrise în inventarul centralizat al bunurilor proprietate publică a statului, așa cum s-a procedat și în cazul Sarmizegetusei Regia, care reprezintă o condiție obligatorie ca aceste cetăți să obțină un administrator. Acest lucru nu a fost întreprins nici până astăzi, deși din Legea nr. 213 din 17 noiembrie 1998 privind proprietatea publica si regimul juridic al acesteia rezultă foarte clar în anexa 1.I, nr. 27 că ansamblurile și siturile istorice și arheologice fac parte din domeniul public al statului. Următorul pas este desemnarea printr-o hotărâre de guvern ca administrator a Ministerului Culturii și Identității Naționale, care poate transfera dreptul de administrare autorităților județene.

[74] http://www.ces.ro/newlib/PDF/proiecte/2019/b225.pdf

[75] https://www.senat.ro/Legis/PDF/2019/19L407FG.pdf

[76] http://www.ces.ro/newlib/PDF/proiecte/2019/b225.pdf

[77] https://www.senat.ro/legis/PDF/2019/19L407CR.pdf

vare etc.)[78]. Toate aceste articole care au memirea de a reglemnta reglementează situația cetăților se regăsesc și în Legea nr. 23/2020 privind regimul juridic al Cetăților dacice din Munții Orăștiei, care fac parte din Lista patrimoniului mondial UNESCO și unele măsuri pentru protejarea acestora[79].

Administrarea cetății Sarmizegetusa Regia. Realizări, nerealizări și probleme actuale[80]

Capitala Regatului Dac se află în administrarea Consiliului Județean Hunedoara din decembrie 2012. Trecerea în administrarea autorităților județene s-a făcut prin Hotărârea de Guvern nr. 1237/2012, publicată în Monitorul Oficial cu numărul 876 din data de 21 decembrie 2012. Una dintre primele măsuri luate de autoritățile județene a fost înființarea administrației monumentului istoric Sarmizegetusa Regia, care în prezent se numește Serviciul Public de Administrare a Monumentelor Istorice. În urma preluării în administrare a acestei cetăți de către Consiliul Județean, lucrurile s-au schimbat în bine[81], iar imagini dezolante precum cele de până în anul 2012 (Fig. 24) nu se mai întâlnesc[82]. De șapte ani situl beneficiază de servicii de supraveghere 24/24 ore, operate de o firmă specializată, de liniște și ordine publică asigurată de Jandarmeria Română (Fig. 25/2-4), de supraveghere video și de un plan de pază. Măsurile luate au contribuit la dispariția braconajului arheologic și a actelor de vandalism în zona administrată. Ținând cont de faptul că situl este mult mai mare decât zona administrată, trebuie de urgență găsite soluții pentru extinderea supravegherii/pazei asupra întregului monument, chiar dacă supravegherea/paza unor astfel de suprafețe mari este dificilă. Implicarea autorităților centrale și locale în găsirea urgentă a unor soluții este imperios necesară, mai ales că în anii precedenți, în aceste zone nesupravegheate ale monumentului au fost descoperite și sustra-

[78] https://www.senat.ro/legis/PDF/2019/19L407CR.pdf

[79] https://lege5.ro/Gratuit/gm3dkmjvgm2a/legea-nr-23-2020-privind-regimul-juridic-al-cetatilor-dacice-din-muntii-orastiei-care-fac-parte-din-lista-patrimoniului-mondial-unesco-si-unele-masuri-pentru-protejarea-acestora

[80] Pentru o analiză mai amplă vezi V. Bârcă, "Accomplishments and failures in the management of fortress Sarmizegetusa Regia, a UNESCO World Heritage Monument", *Journal of Ancient History and Archaeology* 6, nr. 4 (decembrie 2019).

[81] S. A. Vasilescu, *Bune practici de administrare la Sarmisegetusa Regia*. Seminar „Managementul siturilor UNESCO din România," București, 30-31 martie 2018; V. Bârcă, *Aspecte pozitive și negative în administrarea Cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în lista patrimoniului mondial UNESCO*. Simpozionul „Patrimoniul cultural al județului Iași: evidență, protejare și valorificare," Iași, 30-31 octombrie 2018; Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 88-93; Bârcă, "Positive and negative aspects," 114-117.

[82] Deși situația din acest sit s-a schimbat mult în bine, trebuie spus că mai sunt foarte multe de făcut, dar și că mai este loc pentru modificări și îmbunătățiri consistente în administrarea, conservarea și protejarea acestui sit.

se ilegal, ca urmare a braconajului arheologic, majoritatea tezaurelor și a depozitelor cu piese de o valoare innestimabilă.

În perimetrul administrat, dar și în anumite locuri din zona de protecție (Fig. 25/1, 3), se fac periodic igienizări silvice. Aceste acțiuni, alături de cele de curățare a structurilor din piatră, au schimbat în bine fața monumentului. Recent, la intrarea în sit au fost instalate grupuri sanitare moderne. Acestea au fost amplasate într-un loc ceva mai potrivit decât unde se aflau înstalate cele vechi. De curând au fost realizate pentru vizitatori locuri de refugiu (foișoare) din lemn cu caracter mobil și provizoriu.

O altă măsură benefică a fost formarea unui colectiv complex și crearea Consiliului științific consultativ, format din specialiști din toate instituțiile care au atribuții în protejarea patrimoniului și cercetarea monumentului. Consiliul veghează ca deciziile luate asupra monumentului să fie corecte și în limitele legii.

Situl beneficiează de un program și regulament[83] de vizitare (Fig. 21/1-2), care contribuie la o protecție eficientă a monumentului și la asigurarea un sistem turistic civilizat. De asemenea, au fost stabilite două trasee de vizitare în incinta cetății și create panouri explicative cu texte în română și engleză pentru fiecare monument în parte (Fig. 2/2; 22/1-4, 23/1). Pe tot perimetrul sitului și pe drumul de acces spre sit au fost amplasate coșuri de gunoi, dar și bănci realizate din lemn[84]. La pavilionul administrației de la intrarea în sit pot fi achiziționate materiale informative adecvate (pliante, broșuri, cărți) cu informații primare despre monument, dar și diverse suveniruri (Fig. 21/6). Din anul 2016 au fost introduse audioghiduri în limbile română și engleză, iar din 2017 în germană, franceză, italiană și maghiară. Acestea furnizează informații ample despre monument și istoria lui[85], fiind astfel înbunătățită semnificativ infrastructura de interpretare și prezentare a monumentului.

Administrația și Jandarmeria au fost dotate cu două pavilioane din lemn cu caracter mobil și provizoriu (Fig. 21/6). Clădirea de la intrarea pe Valea Albă a fost renovată, iar în interiorul acesteia funcționează baza de supraveghere a văii, sala expozițională și sediul central pentru jandarmerie. În anii 2015-2016, ca urmare a accesării de fonduri europene de către autoritățile județene[86], a fost modernizat drumul județean 705A[87], care face accesul spre Sarmizegetusa Regia (Fig. 25/5-6). La circa 1 km de la intrarea în cetate a fost amenajată o parcare pentru mașini (Fig.

[83] În anul 2016 Regulamentul de vizitare a sitului a fost modificat și înbunătățit.

[84] Recent au fost montate foișore din lemn pentru adăpostul turiștilr și instalate noi grupuri sanitare.

[85] Această posibilitate de informare ar putea fi suplimentată, în perioada când numărul turiștilor este foarte mare, și de prezența unor specialiști pentru efectuarea de ghidaje profesioniste.

[86] Valoarea totală a lucrărilor a fost de 41.587.526,93 lei, din care contribuția Uniunii Europene a fost de 29.078.140,63 lei.

[87] Lungimea drumului modernizat este de 18 km.

21/4). Pe această porțiune de 1 km accesul este doar pietonal (Fig. 21/5). Eforturile realizate de Consiliul Județean Hunedoara și de administrația sitului au făcut ca situl să aibă un aspect îngrijit (Fig. 22/5; 23/2-4, 6) și o curățenie permanentă, indiferent de anotimp, astfel atingând unele dintre standardele pe care trebuie să le întrunească monumentele din Lista patrimoniului mondial[88]. Toate măsurile luate au dus la un control al fluxului și al comportamentului turiștilor la Sarmizegetusa Regia, ceea ce reprezintă un factor pozitiv. Efectele pozitive ale administrării acestui monument și investițiile în infrastructura rutieră care asigură accesul spre Sarmizegetusa Regia au contribuit la dezvoltarea industriei turistice în zonă.

Pentru cei interesați să viziteze Sarmizegetusa Regia a fost realizat un website dedicat acestui monument[89]. Acesta furnizează o serie de informații importante despre istoricul cercetărilor, obiective, localizare, trasee de vizitare, evenimente, program și regulament de vizitare, dar și alte numeroase aspecte. Evenimentele și acțiunile ce au loc la Sarmizegetusa Regia, dar și o serie de aspecte tehnice sunt promovate și pe pagina oficială a administrației de pe Facebook[90]. De asemenea a fost creat un website complex dedicat cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în Lista patrimoniului mondial[91]. Acesta a fost realizat ca urmare a Programului multianual de cercetări arheologice din Munții Orăștiei, finanțat de Ministerul Culturii din România și coordonat de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca[92].

De patru ani Consiliul Județean Hunedoara sprijină financiar și cercetările arheologice sistematice, fapt ce a dus la prelungirea semnificativă a perioadei de desfășurare a acestora, contribuind astfel la obținerea unor rezultate remarcabile și la descoperiri impresionante[93]. În sprijinul Consiliului Județean Hunedoara a venit Universitatea Babeș-Bolyai, care a pus la dispoziția cercetătorilor o bază arheologică ultramodernă. Tot aici trebuie amintit sprijinul logistic oferit arheologilor de Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva și de Muzeul Național de Istorie

[88] Aplicarea cu strictețe a regulamentului a contribuit la menținerea ordinii, la eliminarea comportamentelor necorespunzătoare și a vandalismului și la protejarea elementelor arhitecturale din zona administrată. De la an la an se poate remarca și o atitudine mult mai civilizată a vizitatorilor în relația cu monumentul și cu mediul natural în care acesta se află.

[89] https://cetateasarmizegetusa.ro/

[90] https://www.facebook.com/sarmizegetusaregiapaginaoficiala/

[91] http://www.cetati-dacice.ro/ro

[92] Programul s-a desfășurat pe o perioadă de patru ani (2012-2015), timp în care s-au efectuat cercetări arheologice sistematice și pluridisciplinare în cetățile dacice din Munții Orăștiei. Scopul acestui proiect de finanțare a fost sporirea informației științifice privind monumentele și locuirea dacică din Munții Orăștiei. În cadrul programului au fost achiziționate o serie de echipamente și s-au făcut investiții în analize și cercetări pluridisciplinare care au contribuit la creșterea semnificativă a calității actului științific.

[93] Mulțumesc și pe această cale colectivului de cercetare de la Sarmizegetusa Regia, condus de prof. univ. dr. Gelu Florea, pentru deschiderea și amabilitatea de a ne prezenta la fața locului descoperirile din ultimii doi ani.

a Transilvaniei, dar și efortul echipei de la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca care de patru ani de zile realizează scanarea cu tehnologii 3D a săpăturilor arheologice și a vestigiilor descoperite[94] (Fig. 27). De asemenea, trebuie menționată realizarea de măsurători topografice cu metode moderne și întocmirea unui plan exact al sitului și al întinderii lui[95] de o echipă de la Facultatea de Geografie din cadrul Universității Babeș-Bolyai. Ca urmare a acestor măsurători, s-a constatat că pe axa sa principală, de-a lungul coamei centrale a dealului, situl se întinde pe o lungime de 4,5 kilometri și cuprinde peste 260 de terase antropogene, amenajate în Antichitate, dar și că se întinde pe o suprafață de aproape 400 de hectare de teren plan[96]. Amintim aici și scanarea sitului prin tehnologia LIDAR, realizată în anul 2012[97] de o echipă de specialiști angajată de BBC, care lucra, în colaborare cu Discovery Channel, la realizarea filmului documentar „Rome's Lost Empire". Rezultatele relevate de scanarea LIDAR sunt acum în faza de prelucrare și vor fi publicate în curând[98]. Datele furnizate de această tehnică activă de teledetecție vor contribui la o mai bună înțelegere a realităților de la Sarmizegetusa Regia. Așadar, activitățile de cercetare sunt un factor pozitiv în cazul capitalei Regatului Dac, unde au loc atât cercetări arheologice sistematice, cât și multidisciplinare.

În anul 2017 a fost înlocuit gardul de protecție de la drumul pavat, care se afla într-o stare precară (Fig. 22/5), tot atunci fiind schimbați și stâlpii de lemn din sanctuarul mare circular (Fig. 23/2). Toate aceste măsuri și eforturi au dus inevitabil la un interes crescut față de acest monument și la o creștere a numărului de turiști de la 30 de mii în anul 2013 la 75 de mii în 2019. Un lucru pozitiv și benefic pentru vizitatori este cel legat de organizarea Zilei Porților Deschise pe șantierul arheologic Sarmizegetusa Regia. Pe parcursul acestei zile cei interesați pot vizita șantierul și primi explicații legate de cercetările arheologice aflate în curs, dar pot beneficia și de un amplu ghidaj la monumentele din cetate din partea specialiștilor.

---

[94] Echipa este condusă de prof. univ. dr. Călin Neamțu.

[95] Cf. G. Florea, "Excavations in Sarmizegetusa Regia: Recent Results and Perspectives," in *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013,* eds. F. Mitthof, G. Schörner [TYCHE Sonderband 9] (Vienna: Verlag Holzhausen, 2017), 363-367.

[96] Vezi Florea, "Excavations in Sarmizegetusa Regia," 363, Fig. 113/1-2.
Mulțumesc și pe această cale prietenului dr. Răzvan Mateescu, membru al colectivului de cercetare de la Sarmizegetusa Regia, pentru amabilitatea de a ne furniza această informație, dar și multe altele legate de cercetările arheologice și protejarea acestui monument.

[97] Cf. Florea, "Excavations in Sarmizegetusa Regia," 364-365.

[98] O scanare laser prin tehnologie LIDAR va fi realizată pentru Sarmizegetusa Regia și cetatea Costești-*Cetățuie* și de Institutul Național al Patrimoniului, a se vedea: https://adevarul.ro/locale/hunedoara/sarmizegetusa-regia-rosia-montana-costesti-vor-scanate-tehnologie-ultima-generatie-detaliile-proiectului-cele-mai-misterioase-locuri-antice-1_5a074c075ab6550cb80f3e21/index.html; https://www.libertatea.ro/stiri/cetatea-dacica-sarmizegetusa-regia-va-fi-scanata-din-avion-1896379

În luna martie a anului curent Consiliul Județean Hunedoara a încheiat pe o perioadă de cinci ani un protocol de cooperare pentru punerea în valoare a cetăților dacice din Munții Orăștiei cu Universitatea Babeș-Bolyai, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca. Obiectivul principal al acestui document este stabilirea unui cadru legal de cooperare, colaborare și finanțare a cercetărilor arheologice sistematice de la cetățile dacice din Munții Orăștiei, iar scopul esențial constă în punerea în valoare din punct de vedere științific, cultural și turistic a acestora. Pentru realizarea obiectivelor și atingerea scopului acestui protocol, Consiliul Județean Hunedoara s-a angajat să finanțeze anual cercetările arheologice sistematice din perimetrul cetăților dacice din Munții Orăștiei cu suma de cel puțin 100.000 lei[99], dar și asigurarea implementării și a facilitării schimbului de experiență și bune practici cu alte entități similare de la nivel internațional. În acest sens, în luna noiembrie 2018, Consiliul Județean Hunedoara a semnat la Glux-en-Glenne (Franța) un protocol de colaborare pe o perioadă de cinci ani cu Bibracte E.P.C.C.[100]. Nu în ultimul rând trebuie menționat și protocolul încheiat între Universitatea Babeș-Bolyai și Universitatea Bordeaux. În baza acestuia, începând din acest an, la săpăturile arheologice de la Bibracte vor participa arheologi și studenți români, iar la Sarmizegetusa Regia vor veni pentru schimb de experiență arheologi și studenți francezi.

Trebuie amintită aici și implementarea proiectului „Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO. Scanarea, restaurarea digitală și contextualizarea artefactelor dacice din Munții Orăștiei”[101], proiect elaborat și implementat de Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca în parteneriat cu Universitatea Babeș-Bolyai, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei și Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva. Proiectul, care s-a încheiat la finele anului 2018, a fost finanțat prin Mecanismul Financiar SEE 2009-2014, linia de proiecte: PA16/RO12 Conservarea și revitalizarea patrimoniului cultural și natural[102].

Pentru contribuția deosebită adusă la conservarea și îmbunătățirea patrimoniului cultural european Comisia Europeană și Europa Nostra au acordat acestui proiect o mențiune specială. Astfel de mențiuni au fost atribuite unui număr de 11 proiecte din 9 țări[103].

---

[99] https://www.avantulliber.ro/2019/03/31/protocol-pentru-sustinerea-cercetarilor-arheologice-in-muntii-orastiei/?fbclid=IwAR2eTJscjPjG_smHlHbsn7plx6Ti6yR5RLchkIf4rZAC9CgWdA0uHBB32HU

[100] https://www.avantulliber.ro/2018/11/12/protocol-de-colaborare-privind-administrarea-siturilor-arheologice-bibracte-franta-si-sarmizegetusa-regia/

[101] Mulțumesc și pe această cale prof. univ. dr. Călin Neamțu de la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, managerul acestui proiect, pentru amabilitatea de a ne furniza o serie de informații legate de realizarea și implementarea acestui proiect.

[102] Proiect finanțat printr-un grant SEE oferit de Islanda, Liechtenstein și Norvegia.

[103] https://www.europanostra.org/2019-european-heritage-awards-europa-nostra-awards-special-mentions/?fbclid=IwAR0TWd4NXNG-YgMf0vzAYg1FidCWxnqMXu9-2iC8vwvk43L2ZyapBebWOrU

În cadrul proiectului s-a efectuat digitizarea a peste 500 de artefacte reprezentative din patrimoniul dacic în vederea promovării acestora la nivel internațional, precum și conversia a peste 500 de artefacte digitizate descoperite în siturile dacice incluse în Lista patrimoniului mondial (Fig. 26). A fost creată o bază de date sub forma unei platforme web deschise pentru gestionarea modelelor 3D și a metadatelor în concordanță cu portalul Europeana[104], care poate fi completată ulterior cu alte modele 3D scanate. A fost realizată reconstituirea digitală a unor locuințe și anexe, ateliere, temple și fortificații dacice din Munții Orăștiei și s-a creat un tur virtual al muzeului, disponibil online. Ca urmare a cercetărilor efectuate, a fost publicat un amplu catalog al pieselor reale și virtuale, precum și reconstituiri ale pieselor, construcțiilor și cetăților dacice, vizibile în format normal sau anaglyph[105]. Din 2015 încoace, la Ziua Porților Deschise, vizitatorii au avut ocazia să interacționeze cu tehnologii 3D de ultimă generație, folosite pentru punerea în valoare a multora dintre vestigiile dacice din Munții Orăștiei în cadrul acestui proiect (Fig. 28).

În cadrul proiectului au fost amenajate două spații expoziționale multimedia, unul la Muzeul National de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca și altul la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva, care găzduiesc cele două expoziții mixte: real/virtual, „Incursiuni dacice în mediul virtual". Acestea oferă vizitatorilor posibilitatea interacțiunii cu mediul virtual reprezentat de artefactele digitizate și monumentele reconstituite virtual[106].

Implementarea acestui proiect a contribuit la facilitarea accesului la patrimoniul dacic din Munții Orăștiei, publicul interesat de aceste monumente accesând ușor numeroase informații despre siturile dacice și înțelegând importanța acestor vestigii din Munții Orăștiei.

Dincolo de toate aceste lucruri pozitive, există și o serie de aspecte care rămân a fi remediate. Printre acestea se numără dislocarea blocurilor și a elementelor constructive pe anumite porțiuni ale zidului fortificației (Fig. 22/1) sau a turnului pentagonal (parte a zidului de susținere a terasei a XI-a) (Fig. 23/5), precum și starea precară în care se află ruinele băii romane, care nu sunt foarte vizibile, fiind acoperite de pământ, vegetație și părți din arbori căzuți. Într-o situație șubredă se află și ce a mai rămas din scara de acces realizată din lespezi de calcar pe latura sudică a templului mare de calcar de pe terasa a XI-a[107].

---

[104] Europeana.eu este un portal internet care funcționează ca o interfață către milioane de cărți, picturi, filme, obiecte de muzeu și înregistrări din arhive etc. care au fost digitizate în Europa.

[105] Cf. https://dacit.utcluj.ro/results

[106] Pentru mai multe informații despre acest proiect și rezultatele remarcabile obținute vezi https://dacit.utcluj.ro/; https://www.facebook.com/dacit.utcluj; http://www.fonduri-patrimoniu.ro/proiecte_doc_101_cand-viata-cotidiana-antica-devine-patrimoniu-unesco-scanarea-restaurarea-digitala-si-contextualizarea-artefactelor-dacice-din-muntii-orastiei_pg_0.htm

[107] Bârcă, "Positive and negative aspects," 117.

O altă problemă de rezolvat, dar care nu ține de administratorul sitului, este legată de arborii bătrâni și bolnavi[108], care pun în pericol zi de zi atât monumentele, cât și viețile vizitatorilor. Prăbușirea tot mai frecventă a acestora, ca urmare a unor vânturi puternice sau furtuni, a devenit o problemă a cărei rezolvare nu suferă amânare (Fig. 29).

Pentru a proteja vizitatorii, administrația sitului Sarmizegetusa Regia a amplasat la intrarea în sit un panou care îi avertizează pe turiști asupra pericolelor pe care le-ar putea întâmpina pe traseele de vizitare din cetatea dacică (Fig. 21/3).

Din cauza suprapunerii pe aceeași suprafață a statutului de sit arheologic cu cel de arie naturală protejată și a situației juridice neclare în ceea ce privește legislația care protejează monumentele UNESCO, cea care ocrotește fondul forestier și cea a Parcului Natural Grădiștea Muncelului-Cioclovina, s-a ajuns în situația în care nu se pot efectua cercetări în unele zone ale sitului sau se pot efectua doar cu aprobarea celor de la Romsilva. Din cauza acestei legislații, nu se poate interveni nici asupra arborilor prăbușiți peste monumente, iar orice fel de intervenție aduce după sine plângeri penale[109]. Distrugeri ale monumentului de către arborii căzuți sunt tot mai frecvente în ultimii ani[110], dar măsurile legislative care să remedieze aceste anomalii se lasă așteptate, deși s-au făcut numeroase demersuri în acest sens[111]. Astfel, nici cererea de scoatere a vestigiilor de la Sarmizegetusa Regia din fondul forestier și nici inițiativa legislativă a parlamentarilor din județul Hunedoara pentru scoaterea celor șase cetăți din fondul forestier nu au avut sorți de izbândă. În expunerea de motive a Proiectului de lege privind regimul juridic al ansamblurilor și siturilor istorice și arheologice care fac parte din Lista patrimoniului mondial depus la Senatul României se prevede, printre altele, ca suprafețele de teren pe amplasamentul cărora se află cetățile dacice înscrise în Lista patrimoniului mondial să fie scoase definitiv din fondul forestier național, fără niciun fel de compensații sau obligații bănești, în vederea realizării studiilor, cercetărilor, proiectelor și a execuției lucră-

[108] Cetățile dacice din județul Hunedoara înscrise în Lista patrimoniului mondial se află pe teritoriul Parcului Natural Grădiștea Muncelului-Cioclovina. Acesta reprezintă o arie naturală protejată, al cărei scop este protecția și conservarea unor habitate și specii naturale importante sub aspect forestier, floristic, faunistic etc. Prin regulamentul acestui parc sunt interzise activitățile de exploatare și utilizare a resurselor naturale, mai ales în zonele de protecție integrală. În raza acestora din urmă se află și unele cetăți dacice, fapt ce îngreunează adeseori atât activitățile de cercetare arheologică, restaurare și conservare, cât și administrarea acestor monumente.

[109] Cf. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 93; Bârcă, "Positive and negative aspects," 117.

[110] Cf. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 93; Bârcă, "Positive and negative aspects," 117.

[111] Ca urmare a unor discuții și negocieri, s-a aprobat înlăturarea arborilor bătrâni și bolnavi de pe suprafața sitului. Acțiunea s-a desfășurat la finele lunii ianuarie și începutul lunii februarie a anului 2018 și a fost realizată sub supravegherea angajaților administrației și a arheologilor de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva. Aceste acțiuni au avut și o serie de oponenți, dar și o mediatizare excesivă, în multe cazuri informațiile furnizate fiind exagerate sau inexacte.

rilor de întreținere, conservare, restaurare și punere în valoare a monumentelor[112]. Aceste prevederi se regăsec și în articolul 1, aliniatele 8 și 9 din acest proiect legislativ[113], inclusiv în raportul asupra acestei propuneri legislative din 01.10.2019, întocmit și aprobat de Comisia pentru administrare publică a Senatului[114].

O problemă majoră care trebuie remediată urgent este cea legată de lipsa planurilor de management atât pentru Sarmizegetusa Regia, cât și pentru celelate cinci cetăți[115], deși de la includerea lor în Lista patrimoniului mondial au trecut două decenii[116].

La nerealizările administratorului cetății Sarmizegetusa Regia se adaugă lipsa întocmirii și depunerii unor proiecte pentru accesarea de fonduri europene destinate monumentelor istorice, deși noul program de finanțare oferă sume substanțiale pentru monumentele UNESCO[117]. Lipsa depunerii de solicitări de finanțare până în anul 2019 se datorează faptului că din 2013 și până în prezent nu s-au realizat și rezolvat o serie de probleme și aspecte obligatorii care să permită depunerea unor proiecte de finanțare. Printre acestea se numără lipsa Planului Urbanistic Zonal, a documentației de avizare a lucrărilor de intervenții (D.A.L.I.), finalizată și aprobată de curând, sau cea a unui plan de analiză și previziune financiară, dar și a unui plan de management și marketing al sitului, toate necesare pentru a putea depune o cerere de finanțare cu șanse reale de reușită[118].

În anul 2019 au fost efectuate mai multe prezentări ale proiectului „Restaurarea și punerea în valoare a sitului arheologic Sarmizegetusa Regia"[119], care este

---

[112] http://www.ces.ro/newlib/PDF/proiecte/2019/b225.pdf

[113] https://www.senat.ro/legis/PDF/2019/19L407CR.pdf

[114] https://www.senat.ro/legis/PDF/2019/19L407CR.pdf

[115] Planul de management trebuie să aibă o structură care să conțină concepte esențiale și o serie de elemente-cheie care să contribuie la o administrare, protejare și punere în valoare a sitului pe termen lung atât în beneficiul sitului, cât și al întregii omeniri. În cazul cetăților dacice întocmirea planurilor de management este vitală pentru viitorul acestor monumente. În elaborarea planurilor de management pot fi folosite ca exemplu cele ale unor situri care sunt modele mondiale de bună practică, fiind numeroase astfel de cazuri și pe teritoriul european (a se vedea Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 94; Bârcă, "Positive and negative aspects," 117-118).

[116] O primă abordare structurată a planurilor de management ale siturilor UNESCO a fost publicată în anul 1993 și republicată cinci ani mai târziu: B. Feilden, J. Jokilehto, *Management Guidelines for World Heritage Cultural Sites* (Rome: ICCROM, 1993). În cadrul acestui volum sunt punctate și aspectele managementului siturilor din Lista patrimoniului mondial, lucrarea fiind un document de referință și astăzi. Pentru cadrul general al sistemului de management vezi *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* din februarie 2005 și cel din iulie 2017: https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf; https://whc.unesco.org/en/guidelines/).

[117] Programul Operațional Regional 2014-2020, Axa prioritară 5. *Conservarea, protecția și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural* prin prioritatea de investiții 5.1. *Conservarea, protejarea, promovarea și dezvoltarea patrimoniului natural și cultural*.

[118] Cf. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 94; Bârcă, "Positive and negative aspects," 118.

[119] Mulțumesc și pe această cale colegilor Ștefan Bâlici, Irina Iamandescu și Virgil Apostol pentru amabilitatea de a ne furniza o serie de informați legate de principiile de intervenție și implementarea acestui proiect.

rodul protocolului de colaborare și al contractului privind elaborarea de studii de investigații și a D.A.L.I.[120] pentru monumentul istoric de la Sarmizegetusa Regia, încheiat între Consiliul Județean Hunedoara și Institutul Național al Patrimoniului. Potrivit directorului I.N.P., dr. Ștefan Bâlici, proiectul are trei obiective principale: **1.** conservarea vestigiilor arheologice și a materialului istoric care există; **2.** recuperarea înțelesurilor și a caracteristicilor arhitecturale ale ruinelor; **3.** interpretarea și prezentarea monumentului[121].

Studiile și documentațiile realizate de specialiștii de la Institutul Național al Patrimoniului vor sta la baza viitoarelor lucrări de conservare, restaurare și punere în valoare a sitului arheologic Sarmizegetusa Regia[122].

În luna noiembrie a anului curent Consiliul Județean Hunedoara a depus o cerere de finanțare pentru implementarea proiectului „Capitala Daciei – muzeu viu al patrimoniului cultural european" în cadrul Programului RO – Cultura, APEL „Restaurarea și revitalizarea monumentelor istorice", program finanțat de Granturile SEE și Norvegiene 2014-2021[123]. Partenerii acestui proiect sunt Mihai Eminescu Trust și Universitatea din Oslo[124]. Proiectul depus spre finanțare vizează conservarea, restaurarea și punerea în valoare a monumentului Sarmizegetusa Regia[125]. Principalele activități ce se vor derula în cadrul proiectului sunt: **1.** restaurarea și revitalizarea monumentului istoric Sarmizegetusa Regia, aici fiind incluse și serviciile de proiectare și execuție a lucrărilor de restaurare în conformitate cu documentația tehnică D.A.L.I. întocmită în acest scop și în baza Notei conceptuale și temei de proiectare nr. 6124 din 21 octombrie 2019[126]; **2.** realizarea de structuri/panouri modulare amplasate temporar la fața locului în vederea realizării unui spațiu destinat activităților informative, educative și culturale. Prin aceste tipuri de activități se urmărește promovarea patrimoniului cultural mobil (ceramică, obiecte din metal etc.) și a patrimoniului imaterial, inclusiv obi-

---

[120] Proiectul elaborat la faza D.A.L.I., predat de Institutul Național al Patrimoniului, ai cărui indicatori tehnici au fost aprobați de către beneficiar (CJ Hunedoara), se intitulează: „Conservarea, restaurarea și punerea în valoare a sitului arheologic Sarmizegetusa Regia".

[121] https://www.cotidianul.ro/restaurarea-sitului-sarmizegetusa-regia-unesco/

[122] https://www.cotidianul.ro/restaurarea-sitului-sarmizegetusa-regia-unesco/

[123] Informații amabile de la Sorin Adrian Vasilescu, vicepreședintele Consiliului Județean Humedoara. https://glasul-hd.ro/capitala-daciei-muzeu-viu-proiect-de-restaurare-a-sarmizegetusei-regia/?fbclid=IwAR18P_JtuhqrKy5Y0KDPQ1bx1fbzEUiE6E3QmRDZ587_I-O-gotZMszJJZg

[124] http://www.cjhunedoara.ro/documente/convocatoare/2019/PH%20SITE%2031%20OCT%202019/22%20PH%20NCTP%20CAPITALA%20DACIEI.pdf

[125] Proiectul este un extras din cel realizat de Institutul Național al Patrimoniului (informații amabile Irina Iamandescu).

[126] Nota conceptuală (conform H.G. nr. 907/2016, anexa 1) pentru acest obiectiv de investiții elaborată de Institutul Național al Patrimoniului a fost aprobată de Consiliul Județean Hunedoara la finele lunii octombrie 2019; http://www.cjhunedoara.ro/documente/convocatoare/2019/PH%20SITE%2031%20OCT%202019/22%20PH%20NCTP%20CAPITALA%20DACIEI.pdf

ceiuri populare și artizanat, aparținând zonei rurale a județului Hunedoara și, în special, zonei Sarmizegetusa Regia; **3.** organizarea unui expoziții internaționale cu titlul „Capitala Daciei – muzeu viu al patrimoniului cultural european"; **4.** digitizarea și promovarea monumentului prin asigurarea vizitării online a monumentului, prin intermediul documentației și al fotografiilor realizate în diferite etape de restaurare a sa[127].

De asemenea se află în pregătire o propunere de finanțare pentru Sarmizegetusa Regia prin Programul Național de Reformă 2019[128].

În ceea ce privește celelalte cetăți, trebuie spus că pentru acestea nu pot fi obținute astfel de finanțări, fiind dificilă obținerea de fonduri prin competiție pentru conservarea, protejarea și promovarea acestora chiar și de la instituții și entități naționale.

Cu toate problemele semnalate și relatate în rândurile de mai sus, trebuie menționat că efortul constant al celora care se ocupă de administrarea, protejarea, valorificarea sau cercetarea capitalei Regatului Dac este lăudabil și merită susținut și încurajat atât de autoritățile centrale și locale, de mediul academic și cultural, cât și de societatea civilă. Ar fi necesară în acest sens și o susținere fermă din partea Academiei Române, care a fost implicată, de-a lungul mai multor decenii, printr-o serie de cercetători din institutele subordonate, la cercetarea celor șase cetăți înscrise în Lista patrimoniului mondial.

Evoluțiile pozitive în administarea, cercetarea și punerea în valoare a Sarmizegetusei Regia din ultimii șapte ani, cu rezultate preponderent benefice, concretizate prin schimbarea în bine a imaginii sitului și promovarea acestuia, chiar dacă dificultățile sunt prezente, ne dau speranța că în scurt timp și celelate cetăți din cadrul acestui complex fortificat vor beneficia de un tratament pe măsura valorii lor universale[129].

Cert este că încă nu putem vorbi de o administrare perfectă sau de un model de administrare solidă la Sarmizegetusa Regia, dar este evident că acestă cetate a părăsit statutul de monument neadministrat, așa cum este cazul celorlalte cinci cetăți, și se apropie considerabil de ceea ce înseamnă normalitate. Suntem încrezători că de la an la an disfuncționalitățile vor dispărea, greșelile și nerealizările vor fi tot mai puține, în ciuda complexității sitului, iar eforturile celor implicați în administrarea, cercetarea și punerea în valoare a acestui monument se vor înteți.

---

[127] http://www.cjhunedoara.ro/documente/noutati/finantari%202019/Anunt%20rez%20selectie%20parteneri%20RoCultura.pdf

[128] Șt. Bâlici, *Evaluarea stării siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial – UNESCO: Cetățile dacice din Munții Orăștiei (1999). Monitorizarea anuală efectuată de INP*, Seminar „Evaluarea monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial și raportarea periodică", Baia Mare, 20-21 septembrie, 2018.

[129] Bârcă, "Positive and negative aspects," 119.

Concluzii

Așadar, după 20 de ani de când cele șase fortificații, recunoscute pentru unicitatea lor în lume, au fost înscrise în Lista patrimoniului mondial, se constată că modul în care cinci dintre aceste cetăți sunt protejate, îngrijite și puse în valoare este departe de ceea ce ar trebui să fie și la mare distanță de ceea ce prevăd legile naționale și internaționale în domeniul protecției și punerii în valoare a patrimoniului cultural. Așa cum rezultă din cele expuse mai sus, în cazul acestor monumente există un număr mare de probleme și aspecte nerezolvate care au dus la degradarea unora dintre aceste cetăți. Dacă măsurile autorităților centrale și locale se vor lăsa așteptate în continuare, vom asista la situații în care porțiuni din ele să dispară fizic în decursul timpului, mai ales că aceste cetăți sunt amplasate într-o zonă montană, fiind expuse intemperiilor (umiditate excesivă, temperaturili scăzute, precipitații abundente etc.), care contribuie la o deteriorare accelerată a lor.

Situația precară în care au ajuns cinci din cele șase monumente de interes universal relevă faptul că statul român, prin Ministerul Culturii și Identității Naționale, care are menirea de a proteja patrimoniul cultural, dă dovadă de un dispreț și un dezinteres total față de aceste cetăți în loc să întreprindă demersurile necesare pentru luarea unor decizii în reglementarea situației acestor monumente și în organizarea administrării lor. Inactivitatea și lipsa de acțiune ale autorităților centrale ale statului, la care se adaugă opoziția în a da spre administrare cetățile fără stăpân autorităților locale, indică o lipsă de responsabilitate și respect în raport cu aceste monumente ce aparțin patrimoniului universal.

Pentru remedierea situației acestor monumente ar fi necesar să se întreprindă de urgență demersuri susținute pentru îmbunătățirea cadrului legal și ajustarea periodică a acestuia conform noilor direcții și strategii pe care le recomandă UNESCO. De asemenea, este necesară elaborarea unei noi legi privind siturile din Lista patrimoniului mondial din România. Aceasta ar trebui să prevadă crearea unui sistem integrat de reglementări, corelat cu recomandările UNESCO, dar și corelarea măsurilor de protecție directă cu reglementările privind urbanismul și amenajarea teritoriului. Acestea din urmă ar trebui să fie corelate cu Codul patrimoniului cultural. De asemenea, ar trebui să reglementeze și o serie de aspecte legate de monitorizarea și gestionarea monumentelor, dar și cu privire la implicarea autorităților locale, a proprietarilor, a comunității academice și a societății civile interesate în gestionarea, protecția și punerea în valoare a acestor monumente. Adoptarea unei astfel de legi ar contribui semnificativ la înbunătățirea managementului monumentelor din România. Ar fi benefică și organizarea unor dezbateri și discuții pentru realizarea unui document de po-

litici pentru conservarea și promovarea monumentelor din Lista patrimoniului mondial, precum și stabilirea unui model pentru gestionarea patrimoniului în funcție de nevoile și particularitățile fiecărui monument. Cert este că principala direcție de urmat este adoptarea unor politici de patrimoniu adecvate, care să aibă la bază modele de bune practici în administrarea monumentelor. Pentru cetățile dacice din Munții Orăștiei este nevoie și de o lege aparte. Așadar, propunerea legislativă care reglementează toate aspectele legate de regimul juridic al ansamblurilor și siturilor istorice și arheologice care fac parte din Lista patrimoniului mondial și unele măsuri privind protejarea cetăților dacice din Munții Orăștiei[130], depusă la Senatul României anul curent, cere o adoptare imediată. Nu în ultimul rând, ar avea un efect pozitiv intervenția Comitetului Patrimoniului Mondial (World Heritage Committee), care are autoritatea necesară să solicite imperativ autorităților statului român să remedieze toate problemele existente.

În încheiere, nu putem decât să sperăm că în cel mai scurt timp vor fi luate toate măsurile necesare ca situația actuală din aceste cetăți să fie remediată cât de repede posibil de către autorităților centrale și locale, care au obligația să protejeze aceste monumente istorice parte a patrimoniului cultural universal.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Bibliografie

Albert, Marie-Theres, Ringbeck, Birgitta. *40 Years World Heritage Convention. Popularizing the protection of cultural and natural heritage*. Berlin–Boston: De Gruyter, 2015.

Bâlici, Ștefan. *Evaluarea stării siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial – UNESCO: Cetățile dacice din Munții Orăștiei (1999). Monitorizarea anuală efectuată de INP*. Comunicare la Seminarul „Evaluarea monumentelor înscrise în Lista patrimoniului mondial și raportarea periodică", Baia Mare, 20-21 septembrie, 2019.

[130]https://www.senat.ro/legis/PDF/2019/19L407CR.pdf

Bârcă, Vitalie. *Aspecte pozitive și negative în administrarea cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO.* Comunicare la Simpozionul „Patrimoniul cultural al județului Iași: evidență, protejare și valorificare", Iași, 30-31 octombrie 2018.

Bârcă, Vitalie. „Câteva observații privind administrarea cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în Lista patrimoniului mondial" / "A few notes on the management of the Dacian fortresses from the Orăștiei Mountains on the list on UNESCO world heritage sites", *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018): 78-111.

Bârcă, Vitalie. "Positive and negative aspects in the management of the Dacian Fortresses in the Orăștie Mountains listed among UNESCO world heritage sites", *Journal of Ancient History and Archaeology* 6, nr. 1 (martie 2019): 108-148. DOI: 10.14795/j.v6i1.385.

Bârcă, Vitalie. "Accomplishments and failures in the management of fortress Sarmizegetusa Regia, a UNESCO World Heritage Monument", *Journal of Ancient History and Archaeology* 6, nr. 4 (decembrie 2019).

Berecki, Sándor, Czajlik, Zoltán, Soós, Zoltán, eds. *Historical Landscapes. Aerial Photographs of Transylvanian Archaeological Sites and Monuments*, CMM, I. Budapest–Târgu Mureș: L'Harmattan–Mega, 2012.

Daicoviciu, Hadrian, Ferenczi, Ștefan, Glodariu, Ioan. *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*. București: Editura Științifică și Enciclopeică, 1989.

Feilden, Bernard, Jokilehto, Jukka. *Management Guidelines for World Heritage Cultural Sites*. Rome: ICCROM, 1993.

Florea, Gelu. *Dava et oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième Âge du Fer.* Cluj-Napoca: Acad. Roumaine, Centre d'études transylvaines, 2011.

Florea, Gelu. "Excavations in Sarmizegetusa Regia: Recent Results and Perspectives". In *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900.* Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013 [TYCHE Sonderband 9], edited by Fritz Mitthof, Günther Schörner, 363-367. Viena: Verlag Holzhausen, 2017.

Geografia României, vol. III, *Carpații românești și Depresiunea Transilvaniei*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987.

Gerster, Georg. *Flug in die Vergangenheit. Archäologische Stätten der Menschheit in Flugbildern*, edited by Charlotte Trumpler. München: Schirmer-Mosel, 2003.

Gheorghiu, Gabriela. *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*. Cluj-Napoca: Mega, 2005.

Glodariu, Ioan. *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec. II a. Chr. – I p. Chr.).* Cluj-Napoca: Dacia, 1983.

Glodariu, Ioan, Moga, Vasile. *Cetatea dacică de la Căpâlna*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Glodariu, Ioan, Florea, Gelu, Aurel, Suciu, Liliana, Daniela, Ferencz, Iosif, Vasile. „Luncani, com. Boșorod, jud. Hunedoara – Piatra Roșie", in *Cronica cercetărilor arheologice – campania 2004* (Mangalia, 2005): 211-213.

Mateescu, Răzvan. *Istoriile unui templu*. Cluj-Napoca: Mega, 2012.

Mateescu, R. "Digging and Excavating at Sarmizegetusa Regia in the 19th and 20th Century". In *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900.* Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013 [TYCHE Sonderband 9], edited by Fritz Mitthof, Günther Schörner, 357-362. Viena: Verlag Holzhausen, 2017.

Mateescu, Răzvan, Pupeză, Paul. „Elemente de arhitectura militară" / "Aspects of the military architecture". In *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual,* edited by Călin Neamțu, Gelu Florea, Gabriela Gheorghiu, Cristina Bodó, 221-249. Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016.

Mihai, Daniela. *Raport de monitorizare a Cetăților Dacice din Munții Orăștiei.* București, 2015. https://patrimoniu.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizare-Cetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf

Musteață, Sergiu. „Evaluarea și monitorizarea siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial din România" / "Evaluation and monitoring of the World Heritage Sites in Romania", *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018): 63-77.

Neamțu, Călin, Bârcă, Vitalie, Buna, Zsolt, "Promoting and capitalizing on the vestiges from Sarmizegetusa Regia by modern multimedia methods, Plural. History-Culture-Society 8, nr. 1 (iunie 2020): 150-173. DOI: https://doi.org/10.37710/plural.v8i1_8.

Neamțu, Călin, Florea, Gelu, Gheorghiu, Gabriela și Bodó, Cristina, eds. *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual.* Cluj-Napoca: Only One, 2016.

Pescaru, Adriana, Florea, Gelu, Mateescu, Răzvan, Pupeză, Paul, Cristescu, Cătălin, Bodo, Cristina, Pescaru, Eugen. "The Dacian fortress from Costesti-Blidaru – recent archaeological research. The Towers from La Vami, Poiana lui Mihu, Platoul Faeragului," *Journal of Ancient History and Archaeology* 1, nr. 1 (martie 2014): 3-28. DOI: 10.14795/j.v1i1.16.

Pețan, Aurora. *Sarmizegetusa Regia. 1. Redescoperirea cetății.* Alun: Editura Dacica, 2018.

Pețan, Aurora. „Cetățile dacice din Munții Orăștiei. Probleme actuale și perspective," *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018): 112-149.

Vasilescu, Sorin Adrian. *Bune practici de administrare la Sarmisegetusa Regia*. Comunicare la conferința „Managementul siturilor UNESCO din România", București, 30-31 martie 2018.

1

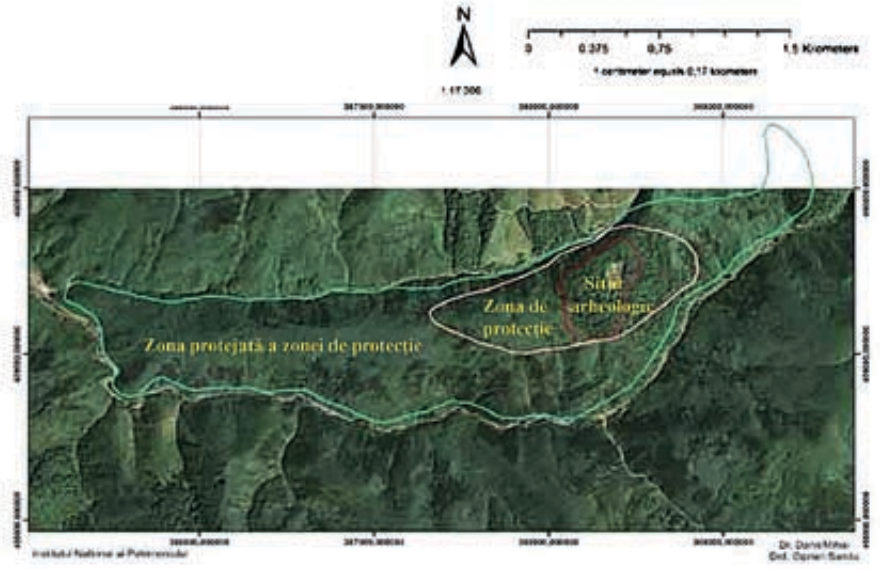

2

Fig. 1. Harta cu localizarea cetăților dacice înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO (**1**); Cetatea dacică de la Sarmizegetusa Regia, cu indicarea sitului, a zonei de protecție și a zonei protejate a sitului (**2**) (sursa: https://patrimoniu.gov.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizareCetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf).

Fig. 1. Map with the location of the Dacian fortresses included among the UNESCO World Heritage sites (**1**); The Dacian fortress at Sarmizegetusa Regia, with the indication of the site, protection area and the protection area of the site (source: https://patrimoniu.gov.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizareCetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf).

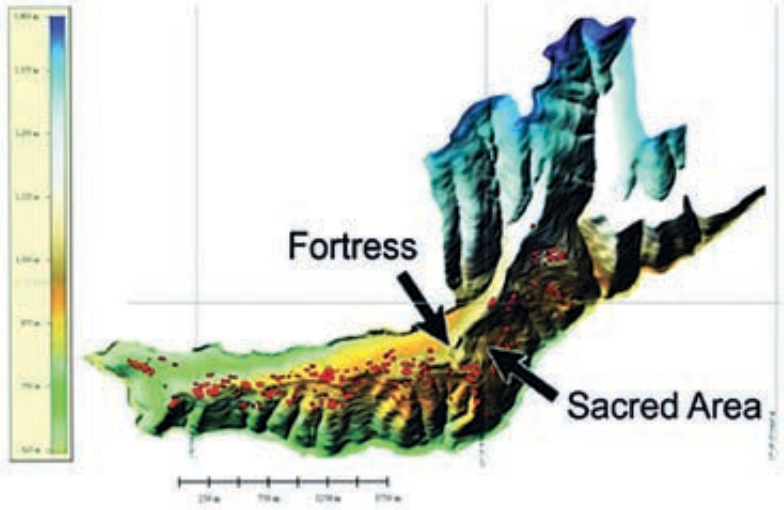

1

2

Fig. 2. Sarmizegetusa Regia. Harta arheologică generală a sitului (**1**) (după G. Florea, 2017); Planul cu abiectivele arheologice și traseele de vizitare (**2)** (după R. Mateescu, P. Pupeză, 2016).
Fig. 2. Sarmizegetusa Regia. General archaeological map of the site (**1**) (after G. Florea, 2017); Plan with the archaeological points and visiting routes (**2**) (after R. Mateescu, P. Pupeză, 2016).

1

2

Fig. 3. Vedere aeriană de ansamblu asupra cetății Sarmizegetusa Regia (**1**) (foto Sándor Berecki, 2018); Vedere aeriană asupara zonei sacre (**2**) (după R. Mateescu, 2012).
Fig. 3. General aerial view of the Sarmizegetusa Regia fortress (**1**) (photo Sándor Berecki, 2018); Aerial view of the sacred area (**2**) (after R. Mateescu, 2012).

1

2

3

Fig. 4. Vedere aeriană asupra cetății Costești-Cetățuie (**1**); Costești-Blidaru (**2**) și Piatra Roșie (**3**) (foto Sándor Berecki, 2018).
Fig. 4. Aerial view of the Costești-Cetățuie (**1**), Costești-Blidaru (**2**) and Piatra Roșie fortresses (**3**) (photo Sándor Berecki, 2018).

1

2

Fig. 5. Vedere aeriană asupra cetății Costești-Cetățuie (**1**) și Costești-Blidaru (**2**) (foto Eugen Pescaru).
Fig. 5. Aerial view of the Costești-Cetățuie (**1**) and Costești-Blidaru (**2**) (photo Eugen Pescaru).

1

2

Fig. 6. Vedere aeriană asupra cetății Costești-Blidaru (**1**) (după G. Gerster, 2003); Zidul din blocuri de calcar și bucăți de micașist de la Costești-Blidaru (**2**) (după R. Mateescu, P. Pupeză, 2016).
Fig. 6. Aerial view of the Costești-Blidaru (**1**) (after G. Gerster, 2003); wall of limestone blocks and mica schist pieces from Costești-Blidaru (**2**) (after R. Mateescu, P. Pupeză, 2016).

1

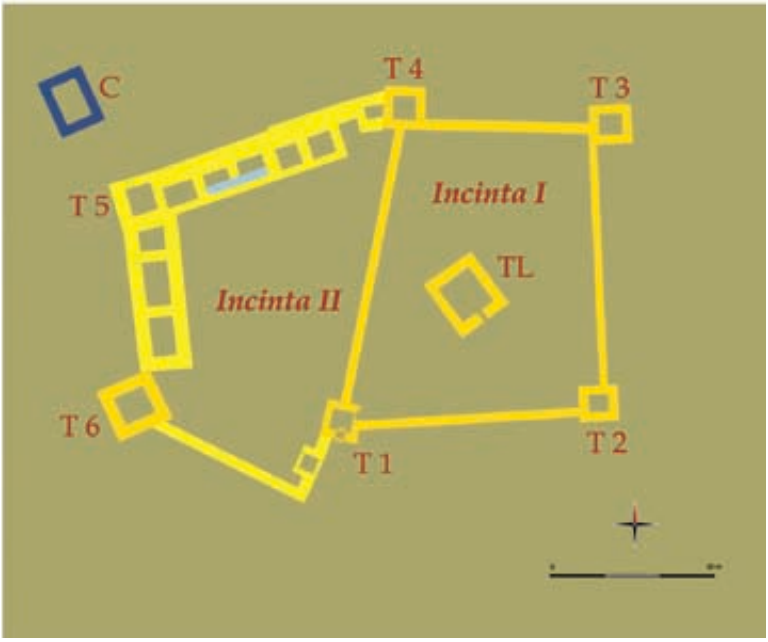

2

Fig. 7. Planul cetății de la Costești-Cetățuie (**1**) și Costești-Blidaru (**2**) (după R. Mateescu, P. Pupeză, 2016). **TL –** turn locuință; **T –** turn; **TM –** templu; **TV –** turn de veghe; **C –** cisternă; **ZC –** sid de contraforți; **SM –** scară monumentală; **V –** val.

Fig. 7. Plan of the Costești-Cetățuie (**1**) and Costești-Blidaru (**2**) fortresses (after R. Mateescu, P. Pupeză, 2016). **TL –** tower-house; **T –** tower; **TM –** temple; **TV –** guard tower; **C –** cistern; **ZC –** buttresses wall; **SM –** monumental stairs; **V –** bulwark.

1

2

Fig. 8. Vedere aeriană asupra cetății Bănița (**1**) (foto Sándor Berecki, 2018) și Căpâlna (**2**) (după S. Berecki, Z. Czajlik, Z. Soós, 2012).
Fig. 8. Aerial view of the Bănița (**1**) (photo Sándor Berecki, 2018) and Căpâlna fortresses (**2**) (after S. Berecki, Z. Czajlik, Z. Soós, 2012).

1

2

Fig. 9. Dealul Cetății (Dealul Bolii) pe care se află cetatea Bănița (**1**); vedere de pe cetatea Bănița (**2**) (foto Sergiu Musteață, 2018).
Fig. 9. Cetății Hill (Bolii Hill) on which lies the Bănița fortress (**1**); view from the fortress of Bănița (**2**) (photo Sergiu Musteață, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 10. Panouri de semnalizare (**1**, **4**, **5**), drumul de acces (**2-**3) și panoul explicativ (**6**) pentru cetatea Costesti-Blidaru (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 10. Signalling panels (**1, 4, 5**), access road (**2-3**) and explanatory panel (**6**) for the Costesti-Blidaru fortress (photo Vitalie Bârcă, 2018).

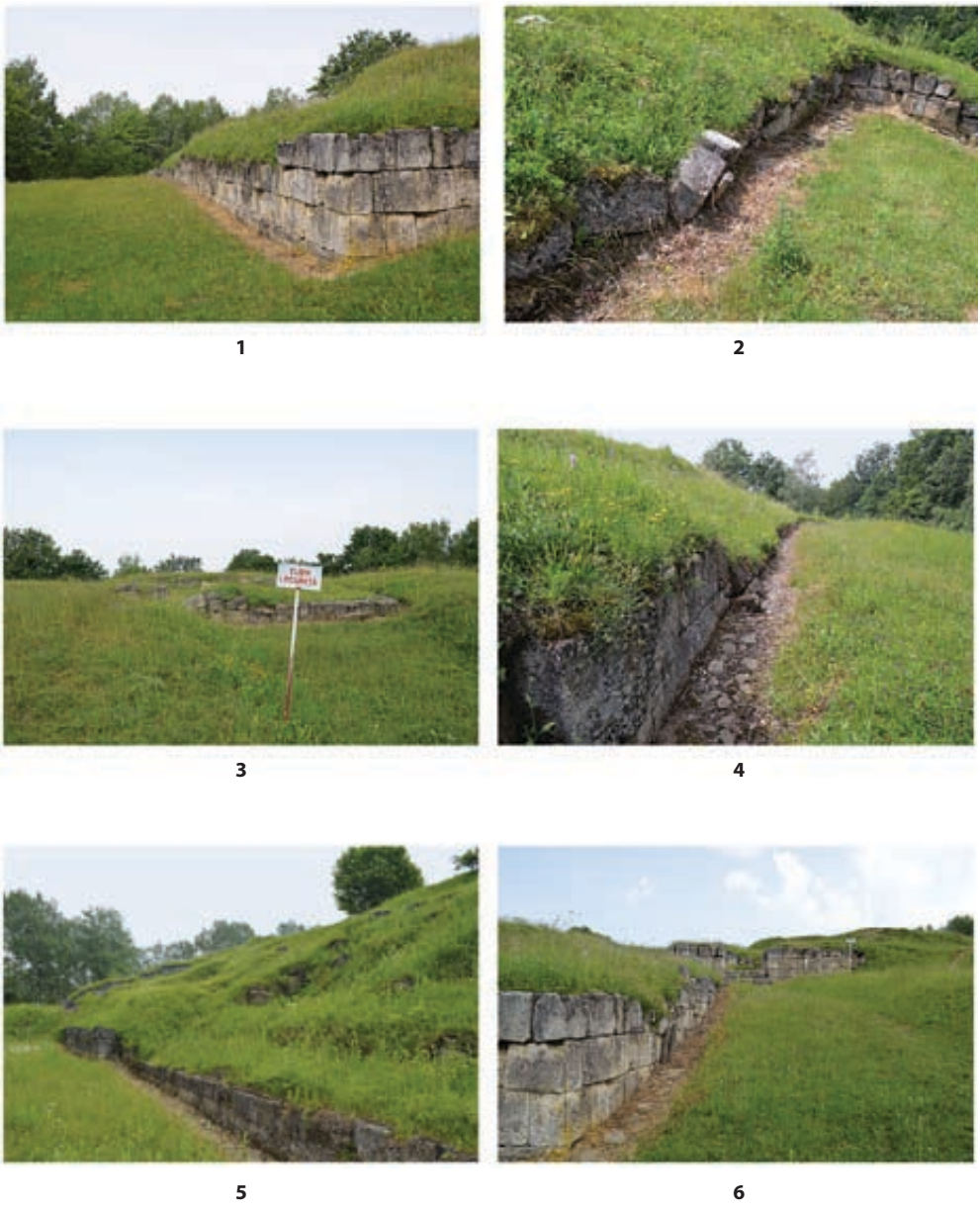

Fig. 11. Imagini cu zidurile și turnul locuință de la Costești-Blidaru (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 11. Images with walls and tower-house from Costești-Blidaru (photo Vitalie Bârcă, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 12. Panouri de semnalizare (**1**), drumul de acces (**2**), panourile explicative (**3-4**) și porțiuni din zidurile cetății de la Costești-Cetățuie (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 12. Signalling panels (**1**), access road (**2**), explanatory panels (**3-4**) and wall parts of the fortress at Costești-Cetățuie (photo Vitalie Bârcă, 2018).

Fig. 13. Scara monumentală cu trepte masive din piatră (**1**) și turtnurile-locuință din cetatea Costești-Cetățuie (**2-6**) (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 13. Monumental stairs with massive stone stairs (**1**) and tower-houses from the fortress at Costești-Cetățuie (**2-6**) (photo Vitalie Bârcă, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 14. Imagini cu zidurile și bastioanele de la Costești-Cetățuie (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 14. Images with the walls and bastions from Costești-Cetățuie (photo Vitalie Bârcă, 2018).

1 2 3 4 5 6

Fig. 15. Imagini cu sanctuarele (**1-4**), bastionul (**5**) și parte din valul de pământ (**6**) de pe latura vestică de la Costești-Cetățuie (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 15. Images of the sanctuaries (**1-4**), bastion (**5**) and part of the earth embankment (**6**) on the western side of Costești-Cetățuie (photo Vitalie Bârcă, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 16. Panouri de semnalizare și explicative (**1-2**), porțiuni din drumul ce duce spre cetate (**3-4**) și scara de acces și drumul pavat (**5-6**) de la Piatra Roșie (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 16. Signalling and explanatorypanels (**1-2**), parts of the access road to the fortress (**3-4**), access stairs and paved road (**5-6**) from Piatra Roșie (photo Vitalie Bârcă, 2018).

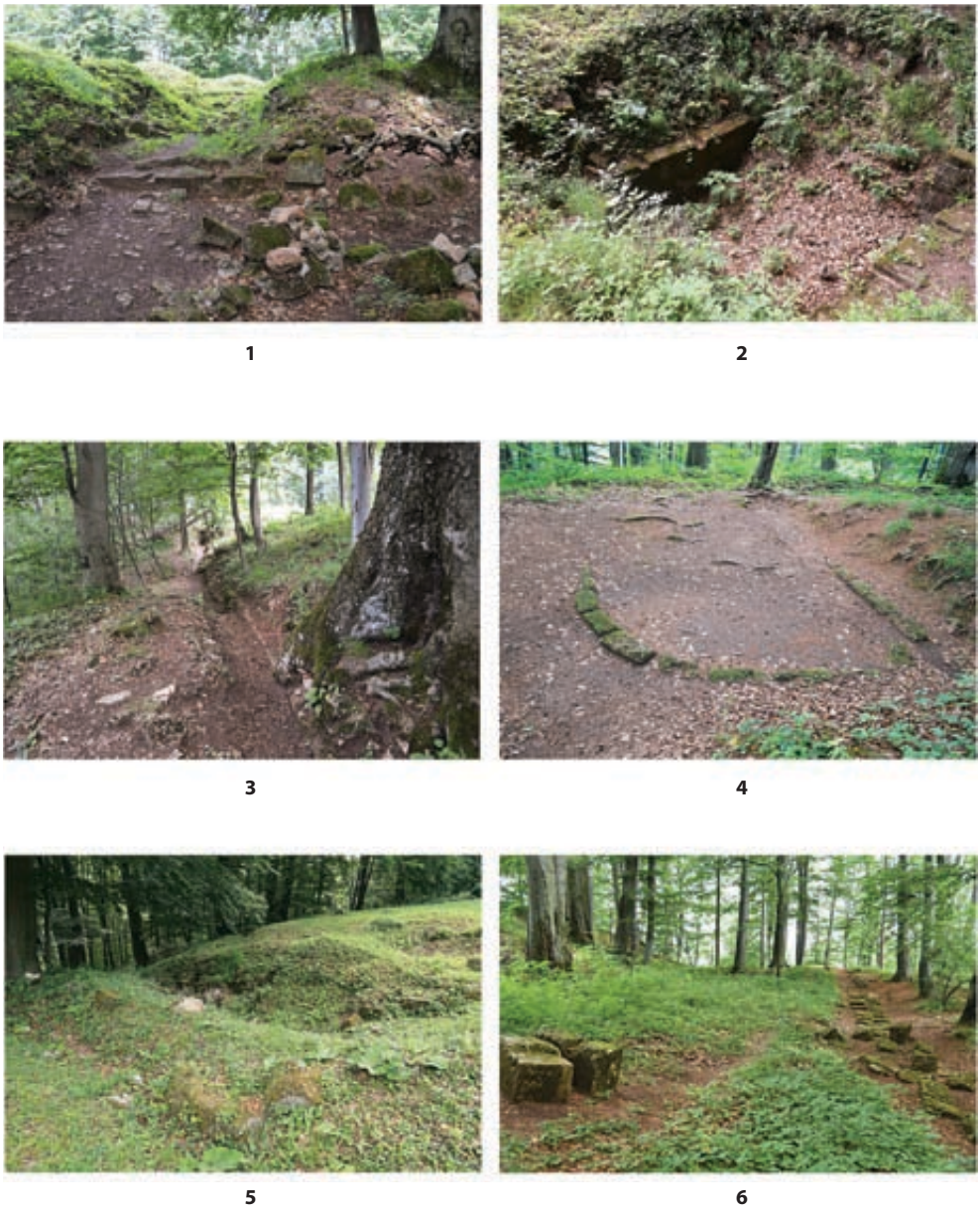

1 2

3 4

5 6

Fig. 17. Imagini cu intrarea în incinta de pe platoul cetății (**1**), ziduri, bastioane și construcții de la Piatra Roșie (**2-6**) (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 17. Images with the entrance in the enclosure on the fortress plateau (**1**), walls, bastions and buildings from Piatra Roșie (**2-6**) (photo Vitalie Bârcă, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 18. Panouri de semnalizare (**1-2**) și explicative (**3**), porțiuni din drumul de acces (**4**) și imagini cu turnul (**5-6**) din cetatea de la Căpâlna (foto Sergiu Musteață).
Fig. 18. Signalling (**1-2**) and explanatory (**3**) panels, parts of the access road (**4**) and images of the tower (**5-6**) from the fortress at Căpâlna (photo Sergiu Musteață).

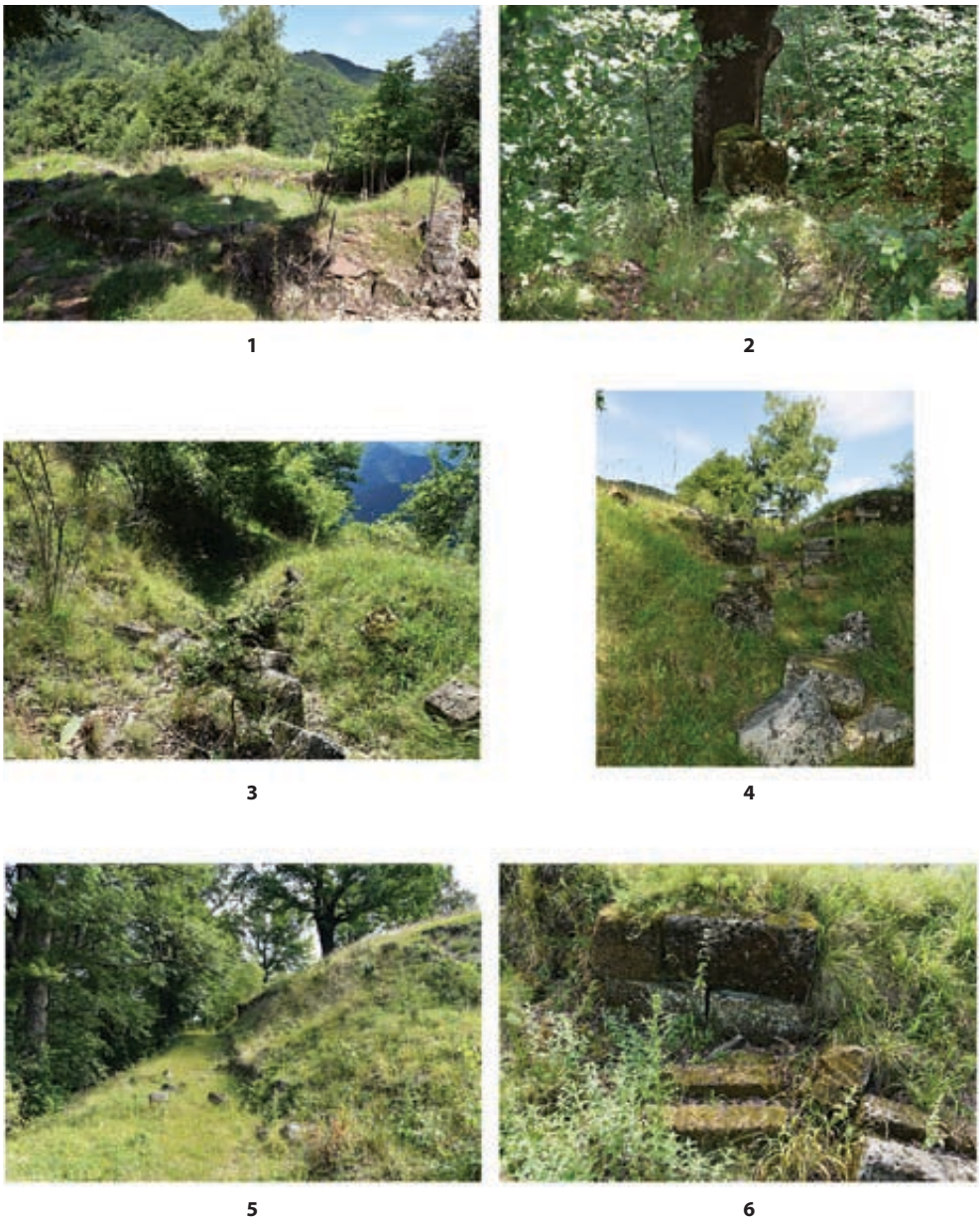

Fig. 19. Imagini din cetatea de la Căpâlna (foto Sergiu Musteață).
Fig. 19. Images from the fortress at Căpâlna (photo Sergiu Musteață).

1

2

3

4

5

6

Fig. 20. Imagini din cetatea de la Bănița (foto Cătălin Cristescu).
Fig. 20. Images from the fortress at Bănița (photo Cătălin Cristescu).

1

2

3

4

5

6

Fig. 21. Sarmizegetusa Regia. Panouri explicative (**1-2**) și de avertizare (**3**), parcarea amenajată la circa 1 km de sit (**4**), drumul de acces (**5**), pavilioanele mobile din lemn pentru Administrație și Jandarmerie (**6**) (foto Vitalie Bârcă, 2018).

Fig. 21. Sarmizegetusa Regia. Explanatory (**1-2**) and warning panels (**3**), parking set up at ca. 1 km from site (**4**), access road (**5**), mobile wooden pavilions for Management and Gendarmerie (**6**) (photo Vitalie Bârcă, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 22. Zidul cetății (**1-3**, **6**); panolul explicativ (**4**) și drumul pavat (**5**) de la Sarmizegetusa Regia (foto Vitalie Bârcă, 2018).
Fig. 22. Fortress wall (**1-3**, **6**), explanatory panel (**4**) and paved road (**5**) from Sarmizegetusa Regia (photoVitalie Bârcă, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 23. Sarmizegetusa Regia. Panou explicativ (**1**); imagini cu zona sacră (**2**); drumul pavat (**3**); templul mare de calcar de pe terasa a XI-a (**4**); turnul pentagonal (**5**); canal din elemente de calcar de pe terasa a XI-a (**6**) (foto Vitalie Bârcă, 2018).

Fig. 23. Sarmizegetusa Regia. Explanatory panel (**1**), images of the sacred area (**2**), paved road (**3**); large limestone temple on terrace XI (**4**); pentagonal tower (**5**); channel of limestone elements on terrace XI (**6**) (photo Vitalie Bârcă, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 24. Sarmizegetusa Regia înainte de preluarea în administrare de către Consiliul Județean Hunedoara. Drumul de acces către Sarmizegetusa Regia înainte de modernizare (**1**); aspect dezolant și gunoie lăsate de turiști (**2-4**); grup cu preocupări spirituale pe altarul de andezit (**5**); acte de vandalizare și braconaj arheologic (**6**) (foto Sorin Adrian Vasilescu).
Fig. 24. Sarmizegetusa Regiaprior its take over under the administration of the County Council of Hunedoara.Access road to Sarmizegetusa Regia prior modernising (**1**); discouraging view and trash left by tourists (**2-4**); group with spiritual concerns on the andesite altar (**5**); vandalising and archaeological poaching actions (**6**) (photo Sorin Adrian Vasilescu).

1

2

3

4

5

6

Fig. 25. Sarmizegetusa Regia. Igienizare silvică în perimetrul administrat (**1**); asigurarea liniștei și ordinei publice de către Jandarmeria Română (**2**); lucrări de intreținere și toaletare a spațiilor verzi din zona sacră (**3**); supravegherea/paza sitului de către firma privată de pază (**4**); modernizarea și asfaltarea drumului ce duce spre Sarmizegetusa (**5**); vedere aeriană asupra drumului modernizat (**6**) (foto Sorin Adrian Vasilescu).

Fig. 25. Sarmizegetusa Regia. Trees' cutting in the managed perimeter (**1**); ensuring the quiet and public order by the Romanian Gendarmerie (**2**); maintenance and toiletry works of the green spaces in the sacred area (**3**); surveillance/security of the site by the private security company (**4**); modernising and asphalting the road leading to Sarmizegetusa (**5**); aerial view of the modernised road (**6**) (photo Sorin Adrian Vasilescu).

1

2

3

4

Fig. 26. Aspecte din timpul scanării artefactelor (**1-3**); tipul de aparatură utilizat pentru scanarea artefactelor (**4**) (după C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016).
Fig. 26. Aspects from during the scanning of the artefacts (**1-3**); type of devices used to scan the artefacts (**4**) (after C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016).

Fig. 27. Aspecte din timpul scanării monumentelor (**1-4**): o etapă din procesul de prelucrare a datelor provenite din scanarea monumentelor (**5**) (**1**, **4-5 -** după C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016); (**2-3 -** foto Răzvan Mateescu, 2018).
Fig. 27. Aspects from during the scanning of the monuments (**1-4**); a stage in the process of processing data resulted from the monuments' scan (**5**) (**1**, **4-5 -** after C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016; **2-3 -** photo Răzvan Mateescu, 2018).

1

2

3

4

Fig. 28. Ziua porților deschise. Interacțiunea vizitatorilor cu tehnologii 3D (sursa: https://www.facebook.com/dacit.utcluj (**1-3**); https://dacit.utcluj.ro/ (**4**)).
Fig. 28. Door Open Day. The visitors' interaction with 3D technologies (source: https://www.facebook.com/dacit.utcluj (**1-3**); https://dacit.utcluj.ro/ (**4**)).

1

2

3

Fig. 29. 1-3. Arbori căzuți (foto Răzvan Mateescu (**1**), Vitalie Bârcă (**2**) Sorin Adrian Vasilescu (**3**).
Fig. 29. 1-3. Fallen trees (photo Răzvan Mateescu (**1**), Vitalie Bârcă (**2**), Sorin Adrian Vasilescu (**3**).

1

2

3

4

5

6

Fig. 30. Copaci rupți sau smulși din rădăcini în perimetrul cetății Costeși-Cetățuie (**1-3)**; blocuri dislocate de la turnurile-locuință din cetatea Costești-Cetățuie (**5-6**) (foto Daniel Guță); inscripție scrijelită pe unul din blocurile de calcar ale turnului-locuință (**4**) (foto Vladimir Brilinsky).
Fig. 30. Broken or un-rooted trees within the perimeter of the Costeși-Cetățuie fortress (**1-3)**; dislodged blocks from the tower-houses in the fortress at Costești-Cetățuie (**5-6**) (photo Daniel Guță); inscription scratched on one of the limestone blocks of the tower-house (**4**) (photo Vladimir Brilinsky).

ASPECTE ACTUALE PRIVIND PROTECȚIA ȘI GESTIUNEA MONUMENTULUI ISTORIC „BISERICI DIN MOLDOVA" ÎNSCRIS ÎN LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL

Anca FILIP

Abstract

The richness, the high value and the diversity of cultural heritage in Romania is represented also by religious heritage – active places of religion and worship. The eight parish and monastery churches from Northern Moldavia, built from the late 15th century to the late 16th century, composing the cultural serial property "Churches of Moldavia" inscribed on the World Heritage List ref 598bis, are unique, authentic and well preserved. The Outstanding Universal Value consists, mainly, in their mural paintings covering the facades, exhibiting a coherent and unitary iconographic program in complete cycles of religious themes with great aesthetic value: exceptional composition, the elegance of the figures and harmony of the colours.

The legal framework and management system are adequate for the effective protection of the WHL property, but they can be enforced. The monitoring of the "Churches of Moldavia", including the state of conservation, the restoration works and the factors affecting the property, play an important role in the protection and management of the WHL property.

Key words: World Heritage List, Churches of Moldavia, OUV, management system, monitoring, state of conservation, protection, restoration, factors affecting the property

Date de identificare:

Numele monumentului istoric înscris în Lista Patrimoniului Mondial: Biserici din Moldova.

Tipul monumentului istoric: Serial, Cultural

Număr de identificare în Lista Patrimoniului Mondial: 598bis

Anul înscrierii: 1993; **extindere:** 2010

Informații generale privind elementele componente ale monumentului istoric serial:

ID LPM	Denumire și localizare	An înscriere în LPM	Coordonate geografice	Cod LMI 2015[1]
598-001	**Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din satul Arbore**, comuna Arbore, județ Suceava	1993	N47 43 60.00 E25 55 60.00	SV-II-m-A-05487.01

[1] Lista Monumentelor Istorice din România (LMI), anexă la Ordinul ministrului culturii nr. 2.828/2015, publicat în Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 113 bis, 15.02.2016. https://patrimoniu.ro/images/lmi-2015/LMI-SV.pdf

598-002	**Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Humor**, comuna Mănăstirea Humorului, județ Suceava	1993	N47 35 38.00 E25 51 15.00	SV-II-m-A-05570.01
598-003	**Biserica „Buna-Vestire" a Mânăstirii Moldovița**, comuna Vatra Moldoviței, județ Suceava	1993	N47 40 39.00 E25 32 50.00	SV-II-m-A-05673.01
598-004	**Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți**, comuna Pătrăuți, județ Suceava	1993	N47 43 58.00 E26 11 41.00	SV-II-m-A-05581.01
598-005	**Biserica „Sf. Nicolae" a Mânăstirii Probota**, oraș Dolhasca, județ Suceava	1993	N47 22 60.00 E27 30 0.00	SV-II-m-A-05592.01
598-006	**Biserica „Sf. Gheorghe" a Mânăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava**, județ Suceava	1993	N47 40 0.00 E26 16 60.00	SV-II-m-A-05469.01
598-007	**Biserica „Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Voroneț**, oraș Gura Humorului, județ Suceava	1993	N47 31 60.00 E25 52 0.00	SV-II-m-A-05675.01
598bis-008	**Biserica „Învierea Domnului" a Mânăstirii Sucevița**, comuna Sucevița, județ Suceava	2010	N47 46 42.00 E25 42 46.00	SV-II-m-A-05651.01

Declarația de Valoare Universală Excepțională (OUV)

România a acceptat Convenția Patrimoniului Mondial prin *Decretul nr. 187 din 30 martie 1990 pentru acceptarea Convenției privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural, adoptată de Conferința generală a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură la 16 noiembrie 1972*.

La a 17-a Sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial, Cartagena, Columbia, 1993, a fost înscris în Lista Patrimoniului Mondial bunul cultural serial „Biserici din Moldova" din România, alcătuit din șapte biserici: Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți (1487), Biserica „Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Voroneț (1488, 1547), Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din Arbore (1503, 1541), Biserica „Sf. Gheorghe" a Mânăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava (1514-1522), Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Humor (1530), Biserica „Sf. Nicolae" a Mânăstirii Probota (1530), Biserica „Buna-Vestire" a Mânăstirii Moldovița (1532). Înscrierea s-a realizat în baza criteriilor (i) (iv), notându-se, în mod special, valoarea excepțională a picturilor murale exterioare, care constituie un fenomen european unic.[2]

Acest grup de biserici ilustrează în mod strălucit originala sinteză arhitecturală și artistică reprezentată de „stilul moldovenesc", cristalizat în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504) și al descendenților săi direcți, voievozii Bogdan

[2] https://whc.unesco.org/archive/repcom93.htm#598, https://whc.unesco.org/en/decisions/3350

al III-lea (1504-1517), Ştefăniţă (1517-1527) şi Petru Rareş (1527-1538, 1541-1546). A fost un secol „de aur", de intens efort de ctitorire de biserici şi mânăstiri, depus de domnitori, boieri şi înalţi ierarhi. În timpul domniilor lui Petru Rareş aceste biserici au fost pictate în frescă la exterior, cu cicluri complexe de teme religioase, fenomen cultural şi spiritual unic, cu valoare artistică excepţională.

La a 34-a Sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial, Brazilia, 2010, în baza Deciziei 34 COM 8B.39, odată cu extinderea bunului cultural serial „Biserici din Moldova" prin înscrierea Bisericii „Învierea Domnului" a Mânăstirii Sucevița (1584-1601, ctitoria lui Gheorghe, Ieremia şi Simion Movilă), a fost adoptată următoarea Declaraţie de Valoare Universală Excepţională[3]:

Scurtă sinteză

Bisericile cu pictură murală exterioară din nordul Moldovei, construite în perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al XV-lea şi sfârşitul secolului al XVI-lea, sunt capodopere inspirate din arta bizantină. Aceste opt biserici din nordul Moldovei sunt unice în Europa. Ele sunt autentice şi, în mod deosebit, bine conservate. Departe de a fi doar simple decoraţii murale, picturile alcătuiesc o acoperire sistematică a tuturor faţadelor şi reprezintă cicluri complete complexe de teme biblice. Compoziţia lor excepţională, eleganţa personajelor şi armonia culorilor se integrează perfect în peisajul înconjurător.

Criteriul (i):

reprezintă o capodoperă a geniului creativ uman;

Picturile exterioare ale bisericilor din nordul Moldovei acoperă toate faţadele. Ele reprezintă un fenomen artistic unic şi omogen, inspirat direct din arta bizantină. Sunt capodopere de pictură murală de o valoare estetică excepţională prin cromatismul lor desăvârşit şi remarcabila eleganţă a personajelor. Ele ilustrează cicluri complexe de teme biblice, în tradiţia creştină ortodoxă.

Criteriul (iv):

constituie un exemplu excepţional de tip constructiv, arhitectural sau tehnic de ansamblu sau peisaj, care ilustrează etape semnificative din istoria omenirii;

Acoperirea completă cu pictură a suprafeţelor exterioare ale bisericilor este un detaliu de înalt rafinament arhitectural şi de decoraţie a bisericilor adoptat în Moldova, care ilustrează contextul cultural şi religios în perioada cuprinsă între sfârşitul secolului al XV-lea şi sfârşitul secolului al XVI-lea.

[3] https://whc.unesco.org/en/decisions/4022

Integritate și autenticitate

Biserica Mânăstirii Sucevița nu a suferit nicio modificare importantă de-a lungul istoriei sale. Ea și-a conservat integral arhitectura originară de la sfârșitul secolului al XVI-lea, precum și ansamblul de picturi murale, atât interioare cât și exterioare. Mânăstirea și-a conservat aspectul inițial, în special incinta istorică. Peisajul înconjurător, de tip rural și forestier, a suferit puține transformări și schimbări până în prezent.

Picturile murale sunt autentice, deoarece au suferit doar intervenții minimale. Ele se află în bună stare de conservare. Lucrările de restaurare întreprinse începând cu anii 1970 au fost realizate cu grijă, un accent deosebit fiind pus pe respectarea autenticității motivelor, a pigmenților și a condițiilor de conservare. Restaurarea acoperișului a redat bisericii aspectul inițial, documentat pe baza surselor iconografice vechi.

Sistemul de protecție și gestiune

Legislația în vigoare din România asigură protecția și gestiunea patrimoniului mondial UNESCO prin prevederile următoarelor acte normative:

Decretul nr. 187/1990 pentru acceptarea Convenției privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural, adoptată de Conferința generală a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură la 16 noiembrie 1972.

Ordonanța Guvernului nr. 47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista Patrimoniului Mondial aprobată prin *Legea nr 564/2001.*

Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice – republicată, cu completările și modificările ulterioare.

Hotărârea Guvernului nr. 493/2004 pentru aprobarea Metodologiei privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial și a Metodologiei privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial.

Hotărârea Guvernului nr. 738/2008 privind stabilirea măsurilor necesare în vederea finanțării, elaborării și actualizării documentațiilor de amenajare a teritoriului și urbanism pentru zonele cu monumente istorice care fac parte din Lista Patrimoniului Mondial.

Hotărârea Guvernului nr. 1268/2010 privind aprobarea Programului de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO modificată prin *Hotărârea Guvernului nr. 1102/2011.*

Pentru eficientizarea măsurilor de protecție și gestiune și organizarea unui sistem unitar al acestora, Institutul Național al Patrimoniului a inițiat proiectul actului normativ *Hotărâre privind stabilirea măsurilor necesare în vederea gestiunii, protecției și monitorizării monumentele istorice înscrise în Lista Patrimoniului Mondial și în Lista indicativă a României pentru includerea acestora în Lista Patrimoniului Mondial și a zonelor lor de protecție,* pe care Ministerul Culturii l-a supus dezbaterii publice în luna iunie a anului 2019.

Un rol important, în cadrul sistemului de protecție și gestiune a patrimoniului mondial, îl are activitatea de monitorizare. Instituțiile responsabile cu monitorizarea monumentului istoric „Biserici din Moldova" înscris în Lista Patrimoniului Mondial sunt Institutul Național al Patrimoniului și Departamentul Monitorizare Monumente UNESCO din cadrul Muzeului Național al Bucovinei, Suceava.

Activitatea de monitorizare desfășurată de responsabilul din cadrul Institutului Național al Patrimoniului urmărește: evaluarea stării de conservare, intervențiile de conservare-restaurare în curs de desfășurare și comportarea post-restaurare, stadiul realizării/actualizării documentațiilor de urbanism, intervențiile în zonele de protecție ale monumentelor istorice, activitatea de avizare a intervențiilor asupra monumentelor istorice și în zona lor de protecție, evaluarea măsurilor de pază și protecție, semnalizarea monumentelor istorice, evaluarea măsurilor de promovare și punere în valoare a monumentelor la nivel local, național și internațional, evaluarea factorilor de risc din zonele de protecție (dezvoltare imobiliară, alunecări de teren, transfer de proprietate, infrastructura de transport etc.), evaluarea impactului reprezentat de dezvoltarea turismului. În acest scop se realizează inspecții periodice în teren, care includ și întâlniri cu deținătorii monumentului istoric și cu autoritățile locale cu atribuții în protecția și gestiunea acestuia. Raportul de monitorizare întocmit anual, care prevede și măsuri pentru remedierea problemelor semnalate, este publicat în Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, publicație a Institutului Național al Patrimoniului.

În cadrul Muzeului Național Bucovina din Suceava funcționează, începând cu anul 2008, Departamentul de monitorizare a monumentelor înscrise în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO, ai cărui specialiști întocmesc rapoarte bianuale privind starea de conservare a celor opt monumente istorice care alcătuiesc monumentul istoric serial „Biserici din Moldova", cu accent pe componentele artistice, care constituie atributul principal pentru înscrierea acestor monumente istorice în Lista Patrimoniului Mondial. Aceste rapoarte sunt înaintate Ministerului Culturii, Institutului Național al Patrimoniului, Direcției

Județene pentru Cultură Suceava, Consiliului Județean Suceava și Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților.

Starea de conservare a componentelor artistice precum și intervențiile de conservare-restaurare a picturilor murale interioare și exterioare în curs de derulare sunt monitorizate și de membrii Secțiunii Componente Artistice a Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice.

Stare de conservare. Intervenții de conservare – restaurare

Intervențiile de conservare–restaurare desfășurate asupra celor opt biserici care alcătuiesc monumentul istoric serial „Biserici din Moldova" înscris în Lista Patrimoniului Mondial, precum și asupra ansamblurilor medievale din care acestea fac parte, au constituit o prioritate pentru Statul Român, încă de la sfârșitul anilor '50 ai secolului XX. Intervențiile majore desfășurate de Direcția Monumentelor Istorice au continuat și după desființarea acesteia în anul 1978, fiind finanțate astăzi din fonduri provenite de la bugetul statului, alocate de Ministerului Culturii prin Programul Național de Restaurare derulat de Institutul Național al Patrimoniului, prin Programul Național de Construcții de Interes Public și Social realizat de Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice și de Compania Națională de Investiții, prin fonduri europene și prin fonduri proprii.

Toate cele opt biserici sunt în cult. Două dintre ele, Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din satul Arbore și Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți, sunt biserici parohiale, celelalte șase funcționând în cadrul unor mânăstiri. Statutul funcțional le oferă acestora un tip de protecție tradițională, foarte eficientă, asigurată de parohii și de obștile mânăstirești, care asigură paza, întreținerea curentă și, nu în puține cazuri, finanțarea intervențiilor de conservare-restaurare.

Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din satul Arbore

În perioada 2000-2016, peste 90% din suprafața picturii murale interioare și exterioare a bisericii a fost restaurată sub coordonarea expertului restaurator Oliviu Boldura. Lucrările au fost finanțate din fonduri provenite de la bugetul statului alocate din fondul Ministerului Culturii prin Programul Național de Restaurare, derulat de Institutul Național al Patrimoniului. În prezent suprafețele de pictură nerestaurată, cu precădere în zona mormântului ctitorului din pronaos, prezintă un proces activ de degradare din cauza sărurilor și atacului biologic generate de umiditatea de capilaritate. (foto 02) Este necesa-

Fig. 1. Ansamblul Bisericii „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul" din satul Arbore

Fig. 2. Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din satul Arbore, starea de conservare a picturii din pronaos, în zona arcosoliului, foto octombrie 2017

ră continuarea intervențiilor de conservare-restaurare și aplicarea unor soluții de captare a apei subterane și de îndepărtare a sa de biserică, posibil prin introducerea unor drenuri.

În perioada 2013-2014 a fost reparată șarpanta bisericii și s-a înlocuit învelitoarea din draniță. În anul 2015 s-au executat reparații la gardul de incintă: înlocuirea draniței și a elementelor din lemn deteriorate. Trotuarul perimetral și rigola au fost reparate în anul 2017. Aceste intervenții s-au realizat din fondurile parohiei.

Starea generală de conservare a monumentului istoric și a ansamblului din care face parte este bună.

Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Humor

În perioada 1995-1997 s-au desfășurat intervenții de urgență de conservare a picturii murale exterioare, sub coordonarea expertului restaurator Dan Mohanu, finanțate prin Programul Național de Restaurare, acestea fiind ultimele

Fig. 3. Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sfântul Gheorghe" a Mânăstirii Humor și turnul clopotniță, intervenții de conservare-restaurare a picturii murale din pridvor, foto decembrie 2018

Fig. 4. Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Humor, detaliu fațada sud, degradări ale picturii murale, foto decembrie 2018

intervenții asupra picturii exterioare, atributul principal datorită căruia Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Humor a fost inclusă, în anul 1993, în grupul de biserici care alcătuiesc poziția serială „Biserici din Moldova", înscrisă în Lista Patrimoniului Mondial. În ultimii ani, starea de conservare a picturii exterioare s-a înrăutățit, fiind prezente degradări active, cu pierdere de frescă (desprinderi la nivelul straturilor componente ale frescei, lacune de culoare) și lacune la nivelul stratului suport, degradări mai accentuate fiind situate deasupra soclului și în zonele foarte expuse, aflate la o înălțime accesibilă vizitatorilor.

Începând cu anul 2005, din fonduri proprii, au fost efectuate intervenții de conservare-restaurare ale picturii murale din interiorul bisericii (altar, naos, gropniță și pronaos) și din pridvor,

sub coordonarea expertului restaurator Maria Dumbrăvician. În prezent, pictura interioară a bisericii și cea din pridvor, sunt restaurate integral.

Acoperișul bisericii cu învelitoare din draniță prezintă unele forme de degradare biologică datorate prezenței mușchilor și lichenilor. El nu mai asigură protecția necesară picturii interioare recent restaurate și nici picturii exterioare, aflată deja în pericol. Sunt necesare intervenții urgente de reparații la nivelul șarpantei și de schimbare a învelitorii din draniță, care datează din anul 1991.

La baza zidurilor este prezentă umiditatea de capilaritate. Trotuarul perimetral necesită reparații. Acești factori au întreținut dezvoltarea atacului biologic în zona inferioară a pridvorului, pe soclu, pe fațadele de N și V ale bisericii. Sunt necesare intervenții de curățare ale soclului și banchetei din piatră de săruri, mușchi și licheni, precum și reparații ale trotuarului perimetral și ale rigolei.

Biserica „Buna-Vestire" a Mânăstirii Moldovița

Lucrări de conservare-restaurare a picturii murale exterioare și interioare s-au desfășurat sub coordonarea specialistului restaurator Ana-Maria Baciu, finanțate de Uniunea Europeană, Guvernul României și de către mânăstire – beneficiarul investiției, prin Programul operațional regional Nord-Est Regio al Uniunii Europene. Lucrările au fost finalizate în anul 2013. Este necesară intervenția asupra suprafețelor de pictură exterioară care nu au fost restaurate în baza acestor

Fig. 5. Biserica „Buna-Vestire" a Mănăstirii Moldovița, foto decembrie 2018

Fig. 6. Biserica „Buna-Vestire" a Mănăstirii Moldovița, detaliu fațada vest pridvor, degradări ale picturii murale, foto noiembrie 2019

Fig. 7. Biserica „Buna-Vestire" a Mănăstirii Moldovița, probleme provocate de umiditatea de capilaritate în pridvor, foto noiembrie 2019

lucrări: absida fațadei de S și turla. În același timp, se pot observa degradări active și ale stratului de frescă de pe fațada de V a pridvorului, deasupra soclului, într-o zonă foarte expusă, aflată la o înălțime accesibilă vizitatorilor. Și aici sunt necesare intervenții urgente de punere în siguranță a suprafețelor afectate.

În toamna anului 2016, în regie proprie, au fost executate lucrări de refacere a trotuarului perimetral și a rigolei, pe șapă armată din beton. Au fost înlocuite dalele din piatră ale trotuarului de protecție și ale rigolei. În urma acestor lucrări s-a constatat o creștere a umidității de capilaritate a zidurilor, vizibilă atât la interiorul cât și la exteriorul bisericii, cu precădere în pridvor și pronaos.

Umiditatea de capilaritate a produs, în timp, degradări și în exteriorul bisericii, la soclu și banchetă. Pe fațada de N acestea prezintă atac biologic.

Acoperișul bisericii prezintă degradări similare celor de la acoperișul Bisericii „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Humor, necesitând intervenții la nivelul șarpantei și înlocuirea învelitorii din draniță.

Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți

Restaurarea picturii interioare a fost finalizată în anul 2015. Intervențiile s-au desfășurat sub coordonarea expertului restaurator Ion Chiriac. Lucrările au fost finanțate din fonduri provenite de la bugetul statului alocate din fondul Ministerului Culturii prin Programul Național de Restaurare, derulat de Institutul Național al Patrimoniului.

În timp, s-au agravat degradările șarpantei și ale învelitorii din draniță – numeroase găuri cauzate de păsări, la care s-a adăugat atacul biologic pe suprafețe extinse (mușchi, licheni, fungi etc.) – acestea nemaiputând asigura protecția necesară monumentului istoric. Pardoseala interioară ale dușumele din lemn era degradată, prezentând atac biologic care punea în pericol pictura interioară, ico-

Fig. 8. Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din satul Pătrăuți și turnul clopotniță

nostasul și piesele de mobilier. Și trotuarul perimetral, și rigola erau degradate și nu mai asigurau preluarea corectă a apelor pluviale. Era prezentă pe soclu umiditatea de capilaritate.

Fig. 9. Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din satul Pătrăuți, frescă interioară perete vest "Cavalcada Sfintei Cruci"

În anul 2017 a fost elaborată documentația tehnică pentru restaurarea ansamblului alcătuit din biserica înscrisă în Lista Patrimoniului Mondial și clopotnița sa din lemn, prin fonduri provenite de la bugetul statului alocate prin „Programul Național de Construcții de Interes Public și Social" derulat de Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice și Compania Națională de Investiții CNI S.A. Lucrările prevăzute constau în: cercetare arheologică în interiorul bisericii, înlocuirea șarpantei în volumul acoperișului existent, înlocuirea învelitorii din șiță de brad cu același material, curățarea și plombarea soclului, înlocuirea ferestrelor existente în biserică și în turlă cu ferestre metalice cu grilă de ventilație,

Fig. 10. Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din satul Pătrăuți, foto octombrie 2019

curățarea ancadramentelor din piatră, înlocuirea pardoselii din scândură cu pardoseală din cărămidă de epocă așezată pe cant, refacerea trotuarului perimetral și a rigolelor, plombări și refaceri de zidărie la nivelul podului și a coronamentului zidurilor. Se prevăd și lucrări de conservare-restaurare a clopotniței.

Șantierul de restaurare s-a deschis în data de 9 septembrie 2019, în prezent lucrările fiind în plină desfășurare. Termenul de finalizare a investiției este 9 mai 2021.

Biserica „Sf. Nicolae" a Mânăstirii Probota

Urmare a includerii în Lista Patrimoniului Mondial a Bisericii „Sf. Nicolae" a Mânăstirii Probota, în perioada 1995-2001 s-a desfășurat un amplu proiect de cercetare, restaurare și punere în valoare a întregului ansamblu mânăstiresc, ce a avut ca scop principal restaurarea picturilor murale din interiorul și exteriorul bisericii, dar și cercetarea arheologică a întregii incinte fortificate. Acest proiect s-a derulat sub egida UNESCO, fiind co-finanțat de Japan Trust Fund for World Heritage și Ministerul Culturii. Proiectul a fost implementat de echipe pluridisciplinare de experți, constituind, în același timp, și șantier-școală pentru studenți din Europa și America de Sud[4]. Lucrările au prilejuit descoperiri extraordinare: frescele interioare din vremea lui Petru Rareș, care fuseseră complet acoperite de o repictare din anul 1844, precum și ruinele caselor domnești ale lui Petru Rareș

[4] Sinigalia, Tereza, Oliviu Boldura, *Medieval Monuments of Bukovina*, Editura ACS, București, 2015, p. 226-227

Fig. 11. Biserica „Sfântul Nicolae" a Mânăstirii Probota, clisiarnița și turnul-clopotniță înainte de restaurare

și Vasile Lupu, care, la vremea înscrierii bisericii în patrimoniul mondial erau necercetate, fiind acoperite de pământ.

În timp, învelitoarea și șarpanta bisericii s-au degradat, afectând starea de conservare a monumentului istoric și punând în pericol frescele exterioare și interioare cu valoare excepțională. Pe fațada de N, era prezent atacul biologic la nivelul banchetei, soclului și trotuarului perimetral. Se remarca prezența mușchilor și lichenilor pe suprafețe etinse în faze de dezvoltare avansate. La fel, la nivelul turlei, pe contraforturi și local, pe fațada S, la nivelul soclului și pe banchetă. Trotuarul de protecție și rigola din jurul bisericii nu mai asigurau preluarea corectă a apelor pluviale, necesitând reparații urgente.

Starea de conservare a ruinelor celor două case domnești și a ruinelor chiliilor din incinta mânăstirii era foarte precară, bolțile și zidurile acestora fiind în pericol de prăbușire, fiind necesare intervenții urgente de punere în siguranță și consolidare a acestora.

Clisiarnița, turnul clopotniță, celelalte turnuri necesitau intervenții de restaurare și punere în valoare.

În luna octombrie a anului 2017 a fost semnat contractul de finanțare din fonduri europene, pentru intervenții ample de restaurare a întregului ansamblu al Mânăstirii Probota, fiind prevăzute următoarele lucrări principale:

– la biserica înscrisă în Lista Patrimoniului Mondial: reparații, înlocuirea elementelor degradate ale șarpantei și a învelitorii din șiță, revizuirea banchetei perimetrale din piatră, tratamente de biocidare și hidrofugare, sistematizare verticală, introducere a unui sistem de încălzire sub pardoseală și a unui sistem interior de iluminat arhitectural;
– la clisiarniță: injectări, rețeseri ale zidăriei din piatră, revizuirea șarpantei și învelitorii, eliminarea umidității, refacerea tencuielilor, pardoselii, tâm-

plăriei, reparații la scara în spirală, refacerea trotuarului perimetral și a rigolei, introducere sistem de încălzire;
– la ruinele caselor domnești din incinta istorică: conservare, consolidare și reparații și rezidiri ale zonelor degradate, cu reconstituiri de arce și bolți la nivelul beciurilor, refacerea hidroizolației și a terasei înierbate, reparații ale scărilor și pardoselilor, ale paramentului și tâmplăriei;
– la turnurile de colț NE și SE: injectări, rostuiri, plombări ale zidurilor, eliminarea umidității, înlocuire a elementelor degradate ale șarpantei și învelitorii, restaurarea ancadramentelor din piatră, executare de scări, realizare de trotuare perimetrale și rigole;
– la turnul de intrare: revizuirea învelitorii din cupru, injectări, rostuiri ale zidăriei, restaurarea ancadramentelor din piatră, refacerea tencuielilor, a pardoselii, a tâmplăriei;
– la zidul de incintă și drumul de strajă: injectări, rostuiri ale zidăriei, înlocuire a elementelor degradate ale șarpantei și învelitorii, înlăturarea umidității, realizarea de scări;
– amenajarea incintei: alei, trotuare, sistematizare verticală, amenajarea spațiilor verzi, iluminat arhitectural.

Lucrările au început la 16 iulie 2018, urmând a fi finalizate în luna septembrie 2020.

Fig. 12. Biserica „Sfântul Nicolae" a Mânăstirii Probota și ruinele Casei domnești Vasile Lupu în restaurare, foto mai 2019

Fig. 13. Mânăstirea Probota, ruinele Casei domnești Vasile Lupu înainte de restaurare, foto sept 2017

Fig. 14. Mânăstirea Probota, ruinele Casei domnești Vasile Lupu în restaurare, foto mai 2019

În ansamblul lucrărilor desfășurate, trebuie făcută o mențiune specială privind intervențiile asupra ruinelor casei domnești a lui Vasile Lupu, care s-au făcut prin înălțarea zidurilor existente cu până la 3,5 m, proiectul nerespectând condițiile din avizul Ministerului Culturii, care solicita o revenire în avizare cu detalierea acestor intervenții. A rezultat un volum masiv, care modifică relațiile de vizibilitate între componentele ansamblului mânăstirii, mai ales palierele de vizibilitate spre și dinspre Biserica „Sf. Nicolae", înscrisă în patrimoniul mondial.

Biserica „Sf. Gheorghe" a Mânăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava

Pictura interioară a bisericii a fost restaurată în cea mai mare parte, cu excepția zonei baldachinului Sfântului Ioan cel Nou amplasat în naos. Intervențiile

Fig. 15. Biserica „Sfântul Gheorghe" a Mânăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava

Fig. 16. Biserica „Sfântul Gheorghe" a Mânăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava, baldachinul cu moaștele Sfântului Ioan cel Nou, foto septembrie 2015

Fig. 17. Biserica „Sfântul Gheorghe" a Mânăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava, martorii fixați pe fațada de nord pentru monitorizarea fisurii, foto noiembrie 2019

s-au desfășurat din fonduri proprii, în perioada 2001-2006, sub coordonarea expertului restaurator Oliviu Boldura. Dintre degradările picturii murale prezente pe această suprafață nerestaurată enumerăm: depuneri aderente și neaderente de fum, praf, pânze de păianjeni, lacune și fisuri ale stratului suport și ale stratului de culoare, eflorescențe saline. De menționat sunt și desprinderile și lacunele apărute la nivelul tencuielii de la amvon.

Alți factorii care afectează starea de conservare a monumentului sunt: starea șarpantei și a învelitorii din țiglă, care prezintă degradări, permițând scurgerea apelor meteorice în podul bisericii și pe pereții exteriori. În zona cornișei, se observă degradări ale zidăriei și tencuielii, datorate apei meteorice. Același tip de degradare se observă și pe contraforturi, sub ferestre și pe pereții pridvorului de sud.

Este prezentă și umiditatea de capilaritate în pereți, care afectează atât pictura interioară cât și pe cea exterioară, precum și soclul, baza pereților și contraforturile.

Sunt necesare intervenții de conservare-restaurare a picturii murale exterioare și interioare, cu prioritate a picturii interioare din naos, a iconostasului și baldachinului care adăpostește moaștele Sfântului Ioan cel Nou, precum și reparații ale învelitorii, soclului și trotuarului perimetral.

Este monitorizată o fisură străpunsă, amplasată pe parapetul unei ferestre a fațadei nordice a pronaosului, care

coboară și pe soclu, pe trotuarul perimetral și care urcă și deasupra ferestrei. Pe fațada sudică, fisura are aceeași poziționare, dar este mult mai fină și este vizibilă doar la exterior bisericii. În anul 2019 au fost montați martori pentru monitorizarea evoluției acestei fisuri. Este necesară identificarea cauzelor apariției fisurii, stabilirea măsurilor pentru înlăturarea acestora și a intervențiilor de consolidare.

În anul 2019 au fost finalizate intervențiile de restaurare a turnului clopotniță al mănăstirii, demarate în anul 2011 din fondurile Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților.

Urmare a incendiului care a distrus la începutul anului 2015 clădirea din lemn care adăpostea birouri ale Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților și spații ale seminarului teologic, clădire amplasată în exteriorul incintei din zid a mănăstirii, aceasta fost refăcută din zidărie de cărămidă. În urma acestui incendiu, în anul 2015, a fost lărgită strada principală de acces către mânăstire, latura NV, pentru fluidizarea circulației auto și facilitarea accesului mașinilor de intervenție.

Biserica „Sf. Gheorghe" a Mânăstirii Voroneț

Pictura murală de la interiorul și exteriorul bisericii a fost restaurată sub coordonarea expertului restaurator Oliviu Boldura, începând cu anul 2000, prin Programul Național de Restaurare și din fonduri proprii ale mânăstirii, fiind într-o stare bună de conservare. Sunt restaurate și iconostasul și stranele. Icoana de hram cu reprezentarea Sfântului Gheorghe și ușa monumentală dintre

Fig. 18. Biserica „Sfântul Gheorghe" a Mânăstirii Voroneț și turnul clopotniță, foto decembrie 2018

Fig. 19. Biserica „Sfântul Gheorghe" a Mânăstirii Voroneț, ușa mitropolitului Grigorie Roșca după restaurare, foto octombrie 2017

Fig. 20. Mânăstirea Voroneț, refacerea zidului de incintă, foto noiembrie 2019

pronaos și naos au fost restaurate în perioada 2014-2016 de experții restauratori Dana Postolache și Ion Darida. Cu prilejul restaurării ușii a fost descoperită o inscripție aparținând mitropolitului Grigorie Roșca, al doilea ctitor al bisericii, căruia i se datorează construirea exonartexului și pictarea la exterior a bisericii. Și aceste intervenții s-au efectuat din fonduri proprii ale mânăstirii.

Prin Programul Național de Restaurare, în perioada 2004-2005, au avut loc intervenții ample de restaurare a acoperișului bisericii, care a fost reconformat prin restrângerea streșinilor și revenirea la învelitoarea de șindrilă, au fost consolidate și puse în valoare ruinele chiliilor și s-a realizat amenajarea și sistematizarea verticală a incintei.

În perioada 2011-2016, din fonduri proprii, pe ruinele chiliilor de pe laturile de S și V ale incintei istorice au fost construite un arhondaric, cu bibliotecă și sală de conferințe și chilii.

Zidurile de incintă de pe laturile de E și N, ridicate în anul 1973, prezentau fisuri și desprinderi, cu ieșire din planul vertical, datorate umidității din sol. În primăvara anului 2018, o jardinieră din zidărie din piatră de la exteriorul zidului de N al incintei s-a prăbușit. Proiectul de intervenții de urgență pentru consolidarea zidului a fost elaborat în anul 2018. În anul 2019 au fost demarate lucrări ample de refacere a zidului pe laturile de N și E ale incintei, care sunt în desfășurare.

Biserica „Învierea Domnului" a Mânăstirii Sucevița

Pictura murală a bisericii este restaurată sub coordonarea expertului restaurator Oliviu Boldura, începând cu anul 2000, lucrările fiind finanțate prin Programul Național de Restaurare. Restaurarea picturii murale interioare urmează a fi încheiată în toamna anului 2020. Acest șantier de restaurare poate fi considerat un reper pentru restaurarea de pictură murală din România. Aici s-au format și perfecționat generații de specialiști restauratori. Vitraliile bisericii au fost restaurate din fonduri proprii, începând cu anul 2014.

În perioada 2004-2009, prin Programul Național de Restaurare și cu finanțare de la Inspectoratul de Stat în Construcții s-au desfășurat intervenții de consolidare și restaurare ale ansamblului mânăstiresc, constând în refacere șarpantă și învelitoare chilii E și turnuri, liftare acoperiș chilii NE cu refacere șarpantă și amenajare mansardă, consolidare-restaurare corp chilii E, amenajare paraclis.

Cu finanțare din fonduri europene, prin Programul operațional regional Nord-Est Regio, în perioada 2010-2012 s-a derulat proiectul „Restaurarea și conservarea patrimoniului cultural și modernizarea infrastructurii conexe la Mânăstirea Sucevița". Principalele lucrări au constat în amenajarea și sistematizarea verticală a incintei mânăstirii și amenajarea muzeului.

Fig. 21. Biserica „Învierea Domnului" a Mânăstirii Sucevița

Fig. 22. Mânăstirea Sucevița în restaurare, foto august 2018

Fig. 23. Mânăstirea Sucevița în restaurare, foto octombrie 2019

Lucrările de consolidare – restaurare – reabilitare a ansamblului: biserica înscrisă în Lista Patrimoniului Mondial, turnul clopotniță, turnul de SV și zidul de incintă, proiectate și avizate în anul 2016 au primit finanțare prin Programul Național de Construcții de Interes Public și Social derulat de Ministerul Dezvoltării Regionale și Administrației Publice și Compania Națională de Investiții și sunt în curs de execuție începând cu anul 2018. Șef de proiect complex este expert restaurator arh. Constanța Carp. Lucrările prevăzute sunt următoarele:

- la biserică: consolidare prin injectarea fisurilor, tiranți metalici introduși deasupra tiranților de lemn existenți, plombarea cheii arcului dintre naos și pronaos, rețeserea zidăriei și introducerea de tije metalice și de armături în foraje executate în ziduri; restaurare prin revizuirea șarpantei, înlocuirea învelitorii cu același material – șiță din brad, repararea treptelor și a pardoselii pridvorului, termoizolarea extradosului bolților și revizuirea instalațiilor;
- la turnul de SV: consolidare prin țeseri, plombări, injectări ale zidăriei; restaurare prin revizuirea șarpantei, înlocuirii învelitorii cu tablă de cupru, reparații la trepte și pardoseli și la drumul de strajă;
- la turnul clopotniță: restaurare prin revizuirea șarpantei, înlocuirii învelitorii cu tablă de cupru, protecția contraforților, reparații la trepte și pardoseli, revizuirea tâmplăriei, instalarea de obloane din lemn, repararea eșafodajului clopotelor;
- la zidul de incintă: restaurare prin revizuirea șarpantei, înlocuirii învelitorii cu tablă de cupru, refaceri de tencuieli, reparații la scările de acces și la drumul de strajă;

Termenul de execuție al lucrărilor, conform autorizației de construire, este de 3 ani.

Factori care pot influența autenticitatea și integritatea monumentului istoric. Amenințări și riscuri

Construcții și dezvoltare. Presiunea dezvoltării imobiliare se manifestă prin tendința de intensificare a construirii în zona de protecție a monumentelor istorice și de schimbare a funcțiunilor tradiționale ale construcțiilor de locuit existente în pensiuni turistice. Sunt afectate de această tendință zonele de protecție ale monumentelor istorice, mai ales parcelele din imediata lor vecinătate, aflate într-o relație directă de vizibilitate cu acestea. Cele mai periclitate de presiunea imobiliară sunt mânăstirile Humor, Voroneț și Sucevița.

Infrastructura de transport este dezvoltată, asigurând în mod optim accesul către monumentele istorice care alcătuiesc monumentul istoric serial „Biserici din Moldova". Excepțiile sunt reprezentate de Mânăstirea Probota, al cărei drum principal de acces dinspre Suceava este în stare rea - fiind însă demarat proiectul de reabilitare al acestuia - și de Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din satul Arbore, unde vibrațiile provocate de circulația autovehiculelor de mare tonaj în imediata vecinătate a incintei istorice pot reprezenta o amenințare pentru stabilitatea monumentului istoric.

Fig. 24. Voroneț, amenajări pentru consolidarea terenului în zona de protecție a mânăstirii, la NV de incinta istorică, realizate pentru a stopa alunecarea versantului provocată de lucrări de construire pe pantă

Fig. 25. Sucevița, spațiu comercial construit în zona de protecție a mănăstirii, în parcarea de sit, care obturează vizibilitatea către mânăstire dinspre nord

Impactul turismului cultural și religios se manifestă diferit la monumentele istorice care alcătuiesc monumentul istoric serial „Biserici din Moldova". Cel mai mare număr de vizitatori și pelerini fiind înregistrat la mânăstirile Voroneț, Sucevița, Moldovița și Humor, fără însă a reprezenta, deocamdată, un factor de risc.

Nu au fost identificate amenințări și riscuri datorate **poluării, modificărilor climatice, altor activități umane (activități ilegale, distrugeri voluntare ale patrimoniului), modificării modului tradițional de viață al comunităților locale.**

Elena COZMA

Abstract

The World Heritage List includes eight painted churches located in the north of Moldova, founded between the 15th and 16th centuries. Their authenticity lies in their fresco paintings, true works of Byzantine art, well preserved until now. Both the interior and exterior walls are painted entirely with religious scenes, the harmony of colours, the elegance of the compositions and features, the symmetries and scenes that blend perfectly with their surrounding landscape make them unique in Europe. These were mostly inscribed on the World Heritage List in 1993, with the exception of the "Resurrection of the Lord" Church of Sucevita Monastery, which by extension was included in the list in 2010.

In this report, we will include the list of churches included in the UNESCO list with their identification data, their state of conservation, the factors that affect the sites, the infrastructure, the degree of pollution, the financial resources, the access to the sites.

Keywords: UNESCO, church, Byzantine art, prezervation, fresco paintings, World Heritage List.

Introducere

În lista monumentelor mondiale sunt înscrise opt biserici pictate aflate în nordul Moldovei ctitorite între secolele al XV-lea și al XVI-lea. Autenticitatea lor stă în picturile lor executate pe frescă, adevărate opere de artă bizantină, bine conservate până acum. Atât pereții interiori cât și cei exteriori sunt pictați în întregime cu scene religioase, armonia culorilor, eleganța compozițiilor și a caracteristicilor, simetrii și scene ce se îmbină perfect cu peisajul înconjurător lor le face unice în Europa. Acestea au fost majoritatea înscrise în Lista patrimoniului mondial în anul 1993, cu excepția Bisericii „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița, care prin extensie a fost inclusă în listă în anul 2010.

În cadrul acestui raport vom cuprinde lista bisericilor cuprinse în lista UNESCO cu datele lor de identificare, starea lor de conservare, factorii care afectează siturile, infrastructura, gradul de poluare, resursele financiare, accesul la situri.

- Denumirea monumentului istoric înscris în Lista patrimoniului mondial: Biserici din Moldova
- Tip de monument: cultural, serial
- Numărul de identificare în listă: 589 bis
- Anul înscrierii: 1993, cu extindere în 2010

ID	Cod LMI	Denumire	Localizare	Coordonate geografice	Suprafață (ha)	Zonă de protecție (ha)
598 bis		**Biserici din Moldova**			**18,49**	**234,62**
598 bis —001	SV-II-a-A-05487	Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul”	satul Arbore, com. Arbore, jud. Suceava	N47 43 60.00 E25 55 60.00	2,54	28,59
598 bis —002	SV-II-a-A-05570	Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe” a Mănăstirii Humor	com. Mănăstirea Humorului, jud. Suceava	N47 35 38.00 E25 51 15.00	4,27	27,90
598 bis —003	SV-II-a-A-05673	Biserica „BunaVestire” a Mănăstirii Moldovița	com. Vatra Moldoviței, jud. Suceava	N47 40 39.00 E25 32 50.00	4,00	44,00
598 bis —004	SV-II-a-A-05581	Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci” din Pătrăuți	com. Pătrăuți, jud. Suceava	N47 43 58.00 E26 11 41.00	0,67	26,64
598 bis —005	SV-II-a-A-05592	Biserica „Sf. Nicolae” a Mănăstirii Probota	oraș Dolhasca, jud. Suceava	N47 22 60.00 E27 30 0.00	1,00	28,54
598 bis —006	SV-II-a-A-05469	Biserica „Sf. Gheorghe” a Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou”	oraș Suceava, jud. Suceava	N47 40 0.00 E26 16 60.00	1,34	4,84
598 bis —007	SV-II-a-A-05675	Biserica „Sf. Gheorghe” a Mănăstirii Voroneț	oraș Gura Humorului, jud. Suceava	N47 31 60.00 E25 52 0.00	3,27	37,71
598 bis —008	SV-II-a-A-05651	Biserica „Învierea Domnului” a Mănăstirii Sucevița	com. Sucevița, jud. Suceava	N47 46 42.00 E25 42 46.00	1,40	36,40

Criterii

Pentru înscrierea monumentului serial, cultural „Biserici din Moldova” s-au îndeplinit criteriile (i) și (iv).

Criteriul (i) – reprezintă o capodoperă a geniului creativ uman: Picturile exterioare ale bisericilor din Moldova de Nord acoperă toate fațadele. Acestea întruchipează un fenomen artistic unic inspirat în mod direct din arta bizantină. De asemenea sunt adevărate opere de artă murală și sunt de o valoare estetică covârșitoare în privința cromaticii și a eleganței remarcabile a figurilor. Acestea prezintă ciclurile evenimentelor biblice și din Sfânta Scriptură ale tradiției creștine ortodoxe.

Criteriul (iv) – constituie un exemplu excepțional al unui tip de clădire, ansamblu sau peisaj arhitectural sau tehnologic care ilustrează etape semnificative din istoria omenirii: Ideea de acoperire completă a fațadelor exterioare ale bisericilor cu picturi este un exemplu indubitabil al unui tip de construcție și decor adoptat în Moldova, care ilustrează contextul religios și cultural al regiunii balcanice de la sfârșitul secolului al XV-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Integritate și autenticitate:

Biserica de la Sucevița nu a suferit alterări semnificative odată cu trecerea timpului. Și-a păstrat în totalitate structura arhitecturală de la sfârșitul secolului al XV-lea și picturile, atât cea din interior, cât și cea externă. Amsamblul mănăstiresc care o înconjoară și-a păstrat forma inițială și, în particular, incinta originală. Peisajul rural și împădurit din împrejurimi a suferit schimbări minore de-a lungul timpului.

Picturile murale sunt autentice, fiind supuse unor intervenții minore și se află într-o stare de conservare foarte bună. Lucrările de restaurare care au avut loc încă din timpul anilor 1970 au fost întocmite cu grijă pentru a se respecta autenticitatea în ceea ce privește motivele și pigmenții. Restaurarea acoperișului a făcut ca biserica să își recâștige aparențele originale, așa cum era documentat de către izvoarele iconografice antice.[1]

Sistemul de management al sitului: Siturile sunt manageriate de către personalul monastic (măicuțe, călugări, preoți etc.) și nu există un plan de management.

Starea de conservare a siturilor:

Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din satul Arbore

Conform raportului întocmit de către Institutul Național de Patrimoniu în 2017, starea de conservare a bisericii este una bună. Până în anul 2016 s-au efectuat lucrări de conservare-restaurare ale picturii interioare și exterioare. Finanțarea a venit prin Programul Național de Restaurare. Din păcate, în zidurile exterioare au apărut fisuri, care în timp se pot accentua. Conform raportului întocmit de către Muzeul Bucovinei, în data de 20.06.2019, în interior au apărut urme de șiroire a apei meteorice (în naos, absidă nord; pronaos – sub fereastră)[2].

---

[1] https://whc.unesco.org/en/list/598 (accesat la data 30.10.2019).

[2] Raport privind starea de conservare a monumentelor din județul Suceava înscrise în Lista patrimoniului mondial întocmit de Muzeul Bucovinei, 20.06.2019, p. 3.

a

b

c

Fig. 1. Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din satul Arbore

Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Humor

Starea generală de conservare este una bună. În prezent sunt efectuate lucrări de restaurare a picturii exterioare, din fonduri proprii. Se poate observa că aceasta a suferit degradări, existând zone unde tencuiala s-a desprins și au căzut bucăți sau este fisurată. Pictura interioară a fost restaurată în întregime.

Fig. 2. Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Humor

Biserica „Buna Vestire” a Mănăstirii Moldovița

Biserica se află într-o stare bună de conservare. Au avut loc lucrări de restaurare în perioada 2010-2013, însă au rămas tronsoane care nu au beneficiat de acest program. Degradarea acestora se accentuează prin trecerea timpului și efectele umidității asupra picturii exterioare, putând fi observate zone unde tencuiala prezintă fisuri sau zone unde au căzut bucăți din tencuială, fragmentele fiind pierdute, mai ales la baza zidurilor, marginile frescelor etc.

a

b

c

Fig. 3. Biserica „Buna Vestire” a Mănăstirii Moldovița

Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți

Biserica se află într-o stare bună de conservare, pictura interioară fiind restaurată. Acoperișul prezintă degradări datorate îmbătrânirii materialelor, astfel învelitoarea bisericii și a turlei nu mai asigură în mod eficient izolarea acestora. Zidul de incintă prezintă crapături, fisuri superficiale și profunde, degradări evolutive din cauza acțiunii mediului înconjurător.

a

b

c

Fig. 4. Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți

Biserica „Sf. Nicolae" a Mănăstirii Probota

Atât pictura interioară cât și cea exterioară necesită lucrări de restaurare, în interior existând bucăți (ex.: lângă altar) din tencuială care au căzut, prezintă crăpături, fisuri, iar cea exterioară fiind și ea în stare precară de conservare, la baza geamurilor și în partea de jos aceasta fiind căzută și irecuperabilă. În anul 2017 s-a semnat contractul de cofinanțare din Fondul European de Dezvoltare Regională prin Programul Operațional Regional 2014-2020 pentru lucrări de restaurare asupra întregului ansamblu mănăstiresc.[3]

a

b

Fig. 5. Biserica „Sf. Nicolae" a Mănăstirii Probota

[3] https://www.lumeasatului.ro/articole-revista/spiritualitate/4387-trei-biserici-unesco-reabilitate-cu-bani-europeni.html (accesat la data 30.10.2019)

Biserica „Sf. Gheorghe" a Mănăstirii „Sf. Ioan cel Nou" din Suceava

Deși pictura interioară a fost restaurată până în anul 2006, se poate observa că în partea de jos, mai ales unde sunt strane, pictura este în continuare afectată de prezența acestora. În zona baldachinului Sfântului Ioan cel Nou pictura a rămas nerestaurată. Gradul de conservare al bisericii este afectată, în parte, de starea precară a șarpantei și acoperișului și de prezența gradului mare de umiditate. De asemenea, există fisuri în zidurile de N și S ale bisericii, în dreptul ferestrelor. Fisura este vizibilă și în interior, și în exterior, fiind accentuată mai ales pe partea de N, pe parapet și soclu.[4]

Fig. 6. Biserica „Sf. Gheorghe" a Mănăstirii „Sf. Ioan cel Nou" din Suceava

[4] Raport INP, Anca Filip – „Biserici din Moldova", 2017, pp.121-122.

Biserica „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița

Starea de conservare a monumentului este una bună. Lucrări de restaurare au loc și în acest moment prin PNR și prin POR 2014-2020 la întreg ansamblul monastic.

a

b

c

Fig. 7. Biserica „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița

Biserica „Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Voroneț

Starea de conservare a bisericii este una bună, atât pictura interioară, cât și cea exterioară fiind restaurate.

a

b

c

Fig. 8. Biserica „Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Voroneț

Factori care afectează starea de conservare a monumentelor

Așa cum am prezentat și mai sus, factorii principali care afectează monumentele din cadrul ansamblului UNESCO sunt: umiditatea, circulația intensă a camioanelor de mare tona chiar prin fața bisericii (în cazul celei din Arbore), lipsa lucrărilor de salvare și restaurare (precum în cazul bisericii din Suceava), construcțiile noi care sunt prezente în interiorul zonei de protecție a monumentelor (cele mai afectate fiind Humor, Sucevița și Voroneț).

Resursele financiare:

În conformitate și cu cele prezentate mai sus, ansamblul serial „Biserici din Moldova" își atrage resursele financiare necesare întreținerii, conservării și restaurării monumentelor din cadrul său din următoarele surse: Fondul European de Dezvoltare Regională prin Programul Operațional Regional 2014-2020, Programul Național de Restaurare implementat de INP, fonduri proprii ale parohiilor, fonduri alocate de autoritățile locale și/sau județene, fonduri de la Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților, donații etc.

Accesul la situri

Există indicatoare de semnalizare pentru fiecare sit în parte, poziționate corect în puncte cheie, vizibile. Serviciul de turism al Consiliului Județean Suceava participă la fiecare târg de turism. În interiorul fiecărui ansamblu monastic se găsesc spre vânzare materiale de promovare, precum broșuri, cărți poștale etc.

În ceea ce privește promovarea în on-line, doar cinci dintre acestea au un site propriu de prezentare și promovare: Biserica „Buna Vestire" a Mănăstirii Moldovița (https://manastireamoldovita.wgz.ro/), Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți (http://biserica.patrauti.ro/biserica/pictura-exterioara.html), Biserica „Sf. Nicolae" a Mănăstirii Probota (http://www.manastireaprobota.ro/istoric.html), Biserica „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița (https://manastirea-sucevita.ro/) și Biserica „Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Voroneț (https://www.manastireavoronet.ro/prezentare-generala-manastirea-voronet/). Celelalte patru beneficiază de promovare pe site-uri dedicate turismului (ex.: http://www.romanianmonasteries.org/), pe pagini cu profil creștin orthodox (ex.: crestinortodox.ro, doxologia.ro) și, bineînțeles, fiecare beneficiază de descriere detaliată și fotografii pe Wikipedia.org.

Publicații despre situri:

- Volumul „Romania. Patrimoine mondial / World Heritage", coordonatori: prof. dr. ing. Dan Lungu, prof. dr. Tereza Sinigalia, Institutul Național al Monumentelor Istorice, București, 2007.

Aparițiile în mass-media ale ansamblului serial „Biserici din Moldova" sunt foarte rare (2-3 articole pe an, în medie) atât în presa locală, cât și națională cu știri pe teme precum acordarea de fonduri pentru restaurare și conservare[5], furturi din cutia milei, hramuri[6] etc.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Bibliografie

- Raport privind starea de conservare a monumentelor din județul Suceava înscrise în Lista Patrimoniului Mondial întocmit de Muzeul Bucovinei, 20.06.2019.
- Filip, Anca, Raport INP – *Biserici din Moldova*, 2017.
- Lungu, Dan, Sinigalia, Tereza (cood.), *Romania. Patrimoine Mondial/World Heritage*, Institutul Național al Monumentelor Istorice, București, 2007.
- http://www.obiectivdesuceava.ro/local/un-milion-de-lei-de-la-bugetul-local-al-sucevei-pentru-manastirea-sf-ioan-cel-nou-si-biserica-penticostala-filadelfia/ (accesat la data 30.10.2019).
- https://doxologia.ro/manastirea-sucevita-serbat-hramul (accesat la data de 30.10.2019).
- https://manastireamoldovita.wgz.ro/(accesat la data de 30.10.2019).
- http://biserica.patrauti.ro/biserica/pictura-exterioara.html(accesat la data de 30.10.2019).
- http://www.manastireaprobota.ro/istoric.html(accesat la data de 30.10.2019).
- https://manastirea-sucevita.ro/(accesat la data de 30.10.2019).
- https://www.manastireavoronet.ro/prezentare-generala-manastirea-voronet/(accesat la data de 30.10.2019).

[5] http://www.obiectivdesuceava.ro/local/un-milion-de-lei-de-la-bugetul-local-al-sucevei-pentru-manastirea-sf-ioan-cel-nou-si-biserica-penticostala-filadelfia/ (accesat la data 30.10.2019).

[6] https://doxologia.ro/manastirea-sucevita-serbat-hramul (accesat la data de 30.10.2019).

- http://www.romanianmonasteries.org/(accesat la data de 30.10.2019).
- https://whc.unesco.org/en/list/598 (accesat la data 30.10.2019).
- https://www.lumeasatului.ro/articole-revista/spiritualitate/4387-trei-biserici-unesco-reabilitate-cu-bani-europeni.html (accesat la data 30.10.2019).

Adrian CRĂCIUNESCU

Abstract

The position 596 bis of the UNESCO World Heritage List (WHL) consists of the villages of Biertan, Valea Viilor, Dîrjiu, Prejmer, Viscri, Saschiz, and Câlnic located in Sibiu, Mureș, Harghita, Brașov and Alba counties. The serial character of the position derives from extending the initial position with no. 596 in the WHL – „Biertan and his fortified church", the first registered by Romania in 1993, along with the Hurezi Monastery. Although the name of the serial position suggests an emphasis on the respective villages described as belonging to the Saxon colonization, practically, the focus is on their churches, selected by their distinct types of fortification. Due to different ease of access, each of the 7 components of the serial position has a completely different type of life and economic potential, generating relatively distinct urban pressures, with obviously different effects on urban transformations. When changes occurred, they have been intrusive mainly in terms of exterior finishes of the houses, their roof shapes or window openings and their traditional joinery. The lack of substantial investments has limited the emergence of other built volumes, although there are many cases of non-compliance with the traditional setting resulting from the change of the functional profile.

Management plans for WHL objectives are not effective in preserving their authenticity and integrity due to their formal nature. Their official management plan is, in fact, a document only ascertaining a state that may have been at a certain moment and indicating some site managers, data that have expired anyway in the meantime. The management plan should otherwise determine routine operations such as monitoring and control, periodic reporting and database building for future comparisons and analyzes, exceptional operations such as the coordination of interventions that may be necessary to combat the effects of violation of the law or to react to natural incidents. Within the sites, one could observe that, despite theoretical periodic monitoring programs, the authenticity and integrity of the sites are quite aggressively affected in all the villages belonging to WHL. Observing photographs provided by the Google Street View shows that the situations that should have been reported were many more and with a greater diversity of issues. Data recording is inefficient without using a village plan at a scale of at least 1: 5000. Reporting relating only to postal numbers and providing the description of incidents will remain just a simple bureaucratic gesture, difficult to subsequently really integrate into a reaction plan. An effective measure would be to carry out surveys of the sites with the help of drones, with a frequency of at least one every year.

Keywords: management, reporting, authenticity, monitoring, development.

Fig. 1. O vedere asupra caselor cu nr. 4 și 6 din strada Aurel Vlaicu, Biertan; una dintre acestea și-a pierdut obloanele tipice locului. 02.05.2019.

Introducere

Poziția 596 bis din Lista patrimoniului mondial (LPM) este formată din satele Biertan, Valea Viilor, Dîrjiu, Prejmer, Viscri, Saschiz și Câlnic, aflate pe cuprinsul județelor Sibiu, Mureș, Harghita, Brașov și Alba. Denumirea oficială este de „Sate cu biserici fortificate din Transilvania", dar publicul are tendință să le identifice drept „bisericile fortificate săsești", pentru care zona de sat este percepută mai curând o zonă de protecție a fiecăreia dintre aceste fortificații.

Caracterul serial al poziției derivă din extinderea în 1999 a poziției inițiale din LPM cu nr. 596 – „Biertan și biserica sa fortificată", ce fusese înscrisă alături de Mânăstirea Hurezi în anul 1993. Acestea au fost primele două obiective culturale românești, urmând înscrierii în LPM în 1991 a Deltei Dunării, ca obiectiv al patrimoniului natural. România a aderat la Convenția patrimoniului mondial abia în 1990, grație decretului Consiliului Provizoriu de Uniune Națională nr. 187 din 30 martie al acelui an.

O problemă majoră derivă din concurența cu cetatea Sighișoarei în argumentația criteriilor de definire a valorii universale, prin invocarea civilizației săsești în pericol de dispariție în România în urma emigrației masive din ultimii 30-40 de ani. Această chestiune a fost, de altfel, una dintre cauzele majore ale eșecului parțial al dosarului de înscriere în LPM a centrului istoric al orașului Sibiu, ce invoca, printre altele, același criteriu. Dispariția reală a comunității care a generat satele respective face ca modul de utilizare a patrimoniului respectiv să fie considerabil diferit, cu sincope importante în ce privește întreținerea sa, ambele aspecte influențând negativ pe termen lung autenticitatea și integritatea siturilor respective.

O a doua problemă majoră este generată de faptul că, dată fiind etapa istorică, în 1993 dosarul Biertan a fost centrat pe prezentarea aspectelor istorice și științifice ale complexului fortificat, pe mentalitatea concentrării acestei atenții asupra obiectivului istoric unicat. Din acest motiv, una dintre primele obiecții ale specialiștilor internaționali la acel moment a fost că zona de protecție era prea restrânsă și că aceasta ar fi trebuit să fie extinsă la nivelul peisajului, ceea ce includea nu numai satul, ci și colinele odinioară viticole. La acel moment, chestiunea planului de management era una relativ secundară și fără o corespondență adecvată în legislația și practica din România. De altfel, planul de management publicat pe pagina oficială UNESCO este datat abia 2013[1], la 20 de ani de la prima înscriere și la 14 ani de la extinderea serială a poziției, cu toate că documentul respectiv indică semnătura ministrului Ion Caramitru, deci ar fi anterior anului 2001. Totuși, raportul periodic din 2006[2] arată lipsa totală a unui plan de management. În plus, legislația națională privitoare la monumentele istorice a intrat în vigoare abia după doi ani de la extinderea din 1999, ceea ce a făcut necesar ca, în 2000, să fie emisă o ordonanță specială (O.G. nr. 47/2000) dedicată gestionării patrimoniului mondial pe teritoriul României.

Tipurile

La momentul selectării satelor cu biserici fortificate menite a extinde poziția inițială a Biertanului, criteriul de selecție principal a fost tot unul centrat pe obiectivul istoric major, anume bisericile fortificate din acele sate, și mai puțin pe satele însele. În ciuda faptului că numele poziției seriale sugerează un accent pe satele respective, descrise ca aparținând colonizării săsești, este evident că practic întreaga atenție (administrativă, mediatică, turistică) se concentrează chiar și în prezent pe aceste obiective centrale ale bisericilor fortificate. La momentul 1999 au fost alese acele sate care gravitau în jurul unor tipuri distincte de fortificare a bisericilor.

Astfel, satul Saschiz are o biserică și un turn-clopotniță fortificate, dar fără incintă, fortificația principală fiind plasată separat, pe dealul adiacent localității.

Satul Câlnic are particularitatea de a avea două rânduri de fortificație eliptică, dar care au ca element dominant interior un donjon, și nu biserica, care este, de fapt, o capelă nobiliară.

Satul Dârjiu este unul secuiesc, dincolo de limita nord-estică a colonizării săsești. Reprezintă un tip de fortificație specială a bisericii pe întreg cuprinsul

[1] World Heritage List. Villages with Fortified Churches in Transylvania, https://whc.unesco.org/en/list/596/documents/ (accesat august 2019).

[2] *Ibidem*, Secțiunea „Periodic reporting".

podului, cu guri de aruncare pe console și cu guri de tragere pe tot perimetrul nivelului superior al bisericii, fortificația de incintă fiind rectangulară, cu turnuri de colț dispuse pe bisectoarele unghiurilor laturilor acesteia.

În vecinătate, Prejmer are un tip special de fortificație circulară, cu barbacană și cu cel mai complex sistem de celule de depozitare, dispuse pe trei niveluri, asociate cu drumul de strajă. Totul este centrat pe o biserică specială prin originea sa presupus teutonă și marcată de caracterul cistercian al goticului utilizat în construcția sa.

Biertan este unic prin complexul său de trei inele concentrice de fortificație, ce urmează curbele de nivel ale unei coline din centrul satului, cu mai multe tipuri de turnuri ce protejează cea mai importantă biserică episcopală a sașilor.

La Viscri se află o fortificație eliptică, pe curbele de nivel ale unei coline, iar caracterul principal este dat de turnurile masive cu nivel de strajă realizat pe sistemul medieval primitiv, în care consolele și gurile de aruncare aferente sunt cuprinse în șarpantele acestor turnuri.

Valea Viilor reprezintă tipul fortificării complexe a bisericii, cu turn-clopotniță și turn masiv peste corul bisericii, cu legătură prin podul fortificat, cu guri de aruncare pe arce suprapuse contraforților.

Prin urmare, modul de selectare a satelor respective a depins de intenția de a cuprinde în poziția serială a câte unui exemplu reprezentativ sau unic dintre toate tipurile de fortificații ale satelor săsești, care în trecut erau în număr de peste 200 de obiective. Cele 7 sate ale poziției seriale se află în amplasări diferite prin raportare la drumurile naționale și la nivelul de dezvoltare economică, ce decurge din tranzitul de persoane sau de mărfuri și servicii.

Presiunile în raport cu poziționarea economico-geografică

Satele Saschiz și Prejmer se află în relație directă cu drumuri intens circulate, ușor accesibile din centre urbane mari, cum sunt Brașovul și Sighișoara. Din această cauză aceste sate sunt unele fie de tranzit, fie de acces facil pentru opriri scurte.

La polul opus al accesibilității sunt satele Dârjiu, Câlnic și Valea Viilor, acestea fiind, din acest motiv, și mai puțin vizibile în media sau în ofertele turistice. În fapt, nu accesibilitatea în sine ar fi o problemă, ci faptul că Valea Viilor și Câlnic, deși în apropiere de DN 14 și de DN14B, respectiv de Drumul European 81, sunt oarecum capete de destinație la circa 5 km din calea principală, fără a fi ușor integrabile în circuite turistice. Apariția coridorului autostrăzii A1 care dublează drumul european E81 face ca tranzitul să fie și mai accentuat și mai rapid, Câlnic devenind chiar mai greu accesibil din acest punct de vedere. Iar Dârjiu este în

relație cu un drum județean, departe de orice altă potențială destinație de turism cultural, precum și de un centru urban în jurul căruia să poată fi considerat a gravita din punct de vedere economic.

Deși sunt aflate în afara circulațiilor majore, satele Biertan și Viscri sunt totuși în vecinătatea acestora, dar și a altor destinații turistice majore, ceea ce le plasează întotdeauna în diferitele variante de circuite de turism cultural. Având în vedere că cele două sate încadrează Sighișoara, centrul major care oferă cazare, turiștii sunt, de regulă, aduși în cele două sate cu autocare pentru vizite scurte ale obiectivelor principale, adică ale bisericilor fortificate. Acest comportament este susținut și de notorietatea deosebită pe care cele două sate o au. Biertanul are o celebritate ce datează de peste un secol, din timpul administrației austro-ungare, în timp ce Viscri a căpătat această notorietate recent, grație interesului Prințului Charles de Wales de a se implica în conservarea acestui loc, inclusiv prin achiziționarea unei case din marginea satului.

Din aceste cauze legate de accesibilitate diferită, fiecare dintre cele 7 componente ale poziției seriale are o cu totul altă viață și potențial economic, generând și presiuni edilitare relativ distincte. Rezultând din profilele economico-geografice diferite, efectele asupra dezvoltării locale și a transformărilor edilitare sunt destul de evident diferite. O posibilă clasificare a celor 7 sate ar putea fi făcută în trei categorii bazate pe gradul de conectare la rețeaua rutieră.

Prima categorie ar fi a satelor care au o viață economică relativ modestă și independentă de existența patrimoniului său cultural. S-ar putea spune că această situație se regăsește în satele Dârjiu, Câlnic și Valea Viilor, adică în satele mai puțin conectate la restul teritoriului.

A doua categorie este cea a satelor care au o economie ce nu depinde de patrimoniul său cultural, dar este substanțial influențată de prezența acestuia în localitate sau în vecinătatea acesteia. Cele două sate cu tranzit auto accentuat sunt aflate în această categorie, Prejmer și Saschiz.

A treia categorie este cea care tinde să depindă în mod esențial de patrimoniul său cultural. Este vorba despre satele cu cea mai mare notorietate, anume Biertan și Viscri. Acestea, în realitate, sunt atât beneficiare ale turismului, cât și potențiale victime ale acestuia.

Efectele contextului economic

Pentru cele trei sate rămase în zona mai lentă a economiei, Dârjiu, Valea Viilor și Câlnic, mediul construit al satelor este și relativ mai modest. Se poate observa că viața din aceste sate duce la schimbări relativ puține în ce privește structura generală a așezărilor. Atunci când s-au produs schimbări, acestea au avut însă o

manifestare agresivă mai ales în ceea ce privește finisajele exterioare ale caselor. Alte schimbări țin de modificări punctuale ale acoperișurilor în formă și material de învelitoare și ale golurilor de fereastră, cu schimbarea substanțială a tâmplăriilor tradiționale. Lipsa altor tipuri de investiții a limitat apariția altor volume, deși există și cazuri de nerespectare a tipicului de amplasare și de construire. De altfel, Dârjiu și Valea Viilor sunt și sate relativ mai mici, care în mod tradițional au fost legate preponderent de activități agricole. În Dârjiu fondul construit a fost destul de consistent transformat în cursul anilor '60-'80, cu o arhitectură destul de omogenă, specifică epocii. Puține case specific secuiești mai supraviețuiseră în perioada în care satul a fost înclus în LPM. La Valea Viilor schimbările neadecvate din punct de vedere al volumelor noi se află în periferiile legate de axa principală a satului și înspre zona centrală a satului – legate de finisaje. Și la Câlnic, într-o mai mică măsură, inserțiile sau transformările din anii '60-'80 sunt foarte prezente, însă aici ponderea caselor cu specificul sec. XVIII-XIX este mai mare în zona vetrei satului, având în vedere și întinderea mai mare a acesteia comparativ cu celelalte două sate menționate. Prin urmare, aici presiunea se leagă de schimbarea standardelor de locuire și mai puțin de schimbări de funcțiune.

În satele conectate direct la zonele cu dinamică economică mai mare – Saschiz și Prejmer – se observă același tip de transformări, însă cu o pondere net superioară atât în utilizarea de finisaje inadecvate, cât și în transformări și inserții volumetrice atipice pentru tradiția locului. În plus, în aceste sate are loc și o diversificare funcțională, care duce inclusiv la modificarea modului de utilizare al parcelelor sau al împrejmuirilor. Existența unor resurse financiare mai mari se poate percepe și din modul cum este tratat spațiul public – prin prezența mai stridentă a rețelelor edilitare sau a modului de rezolvare a pavajelor, în special la Prejmer. Pe de altă parte, prezența mult prea puternică a arterei de circulație (E60) din Saschiz are și efecte adverse, dat fiind că traficul pietonal are capacitate limitată după lărgirea străzii centrale inițiale și dat fiind că traficul auto impune restricții de traversare în siguranță. În ambele localități se observă refuncționalizări ale unor case pentru nevoile unor activități comerciale (magazine, birouri de asigurări) sau turistice (pensiuni, baruri cu terase), care au condus la schimbări ale fațadelor sau ale spațiului public imediat învecinat.

Fiind cele două sate conectate la turismul ce tinde să fie unul de masă, Biertan și Viscri au un caracter distinct în grupul celor 7. Ambele sate au o stare de conservare mult mai bună decât restul ca urmare a interesului pentru patrimoniu, ce aparent este asumat la nivel local. La Biertan explicația poate fi găsită în faptul că, fiind dintre cele mai vechi înscrieri în LPM și pentru că deja se bucura de notorietate și de interesul pentru potențialul turistic al locului, urmărirea disciplinei în construcții a fost relativ mai strictă. În același timp, probabil

că a existat o mai rapidă înțelegere locală a faptului că, alterând autenticitatea fondului construit, potențialul câștig ce rezultă din fluxul turistic masiv ar fi în pericol. La Viscri explicația mai simplă este că lipsa resurselor financiare a ținut satul într-o lipsă de acțiune în zona activităților de construcții până la organizarea exemplară a Fundației Mihai Eminescu Trust. Prin urmare, atunci când au apărut nevoile de lucrări, acestea puteau deja să fie ținute sub un control eficient de calitate pe plan local. În acest loc efectul creșterii turistice a fost generat și de notorietatea astfel căpătată în ce privește grija pentru autenticul detaliului, promovată inclusiv de interesul Prințului de Wales pentru acest loc. De aceea, interesul economic și cel pentru patrimoniu au ajuns să fie întrepătrunse în acest mic sat, astfel încât evoluția firească a fost către o simbioză între cele două. În consecință, aici se află o concentrație mai mare de proprietăți reabilitate în scopul transformării lor în pensiuni sau case de vacanță. Deși cu evoluții diferite, consecințele sunt relativ similare în cele două sate, excesele prezente în toate celelalte cinci fiind aici foarte rare. Problema majoră din cele două sate, care nu se regăsește în celelalte cinci, este afluxul de turiști în manieră concentrată, unitatea de măsură fiind autocarul. Frecvent piața centrală din Biertan este ocupată de autocare, ce au aici spațiu rezervat.

Problema similară este tratată altfel la Viscri, unde de multă vreme se încearcă amenajarea unui parking periferic, cu interzicerea accesului auto nonrezident în sat, cel puțin în perioada caldă a anului. În viitor, supraexpunerea turistică tinde să genereze o problemă reală legată de autenticitatea vieții rurale locale, oricum accentuată de schimbarea radicală a profilului etnico-cultural al locuitorilor din ultima jumătate de secol. Nu este de dorit, dar este probat de destinații turistice

Fig. 2. Aglomerare de autocare turistice în piața centrală din Biertan, la inspecția dintr-o zi de sâmbătă din afara sezonului turistic principal (13.10.2018).

mult mai celebre și de o mai mare capacitate, precum Veneția, Brugge și – de ce nu – Sighișoara, faptul că turismul de masă tinde să altereze radical viața comunităților locale până la punctul în care adevărații membrii ai comunității nu își mai permit economic să trăiască în locurile respective. Din acest motiv, planurile de management ar trebui să excludă tipul de viziune economică bazat pe activitățile turistice sau ale celor derivate direct din acestea și să încerce identificarea unor direcții de dezvoltare alternative, care să fie compatibile și să poată fructifica țesutul rural și fondul său construit într-o manieră durabilă.

Managementul

Din acest punct de vedere, planurile de management/gestiune ale obiectivelor din LPM nu sunt de niciun ajutor pentru prezervarea autenticității și integrității acestora. Prima deficiență a acestora este caracterul formal al prevederilor normate. După cum am remarcat în mai multe ocazii[3], totul se leagă de alegerea traducerii sintagmei „plan de gestiune" din textul Convenției UNESCO – fie din versiunea engleză, fie din versiunea franceză. Diferențele de nuanță între cuvântul intrat direct din engleză, „management", și cel preexistent în română pe filieră franceză, „gestiune", sunt esențiale. Un *plan de gestiune* ar presupune că există niște linii directoare deja trasate, care trebuie doar implementate în anumite formule determinate prin respectivul plan. Un *plan de management* ar presupune că există și o cercetare prealabilă a specificului local, care să genereze niște măsuri specifice acelui context anume. Prin urmare, aveam o concluzie în expunerea mea – că nu este totuna să spui cum administrezi niște constrângeri cu a spune cum să constrângi o administrare.

În realitate, planul de gestiune aplicabil siturilor UNESCO ar trebui să fie ultima dintre trei trepte de adecvare la situațiile de pe teren. De fapt, aceasta ar trebui să fie o abordare standardizată a punerii în valoare a oricărei zone protejate și, prin extensie, a administrării publice a oricărei dezvoltări urbanistice a unei localități. Prima treaptă ar trebui să fie echivalentul oricărui plan de afaceri, ce debutează printr-o clasică analiză SWOT. Orice investitor sau administrator al unei afaceri va avea grijă ca, în primul rând, să înțeleagă ce puncte tari și ce puncte slabe prezintă structura afacerii sale și să previzioneze toate oportunitățile și amenințările care i-ar putea afecta activitatea pe termen mediu și lung. În ce privește administrarea zonei protejate, este esențială identificarea punctelor care sunt purtătoare de valori sau de elemente nocive prin parcurgere imobil cu imobil și perimetru cu perimetru. Este vitală asocierea tipului de țesut și de fond

[3] Una dintre ocazii a fost simpozionul din cadrul proiectului desfășurat la Cisnădioara în august 2018, unde am avut prezentarea „Planul de gestiune: «management» sau «administrare»?".

construit cu un set de activități compatibile și de determinat care dintre acestea există sau se prefigurează pentru teritoriul economic mai larg. Apoi, tendințele culturale sau economice nocive (vezi apetența pentru o anumită modă legată de forme, finisaje sau culori) trebuie identificate sau anticipate prin analogie cu alte contexte similare (vezi experiența supraexpunerii turistice a unor situri similare în zone mai avansate economic), pentru a putea fi contracarate la nevoie. Toate acestea trebuie cuprinse într-o documentație pe care o are în vedere echipa de lucru la noul Cod al Patrimoniului Cultural și care ar trebui să poarte denumirea de „Plan local de peisaj". La nivel comparativ, un astfel de document ar putea fi echivalat cu actul administrativ prin care Ministerul Culturii informează proprietarii privați de monumente istorice privitor la valoarea și localizarea acestora și la „obligația de folosință a monumentului istoric".

A doua treaptă este conceperea unui plan urbanistic general al localității care să se subordoneze constrângerilor acestui plan local de peisaj. În prezent, deși chestiunea elaborării acestor documentații de urbanism este menționată încă din raportul de monitorizare, doar la Saschiz există un plan urbanistic general nou, întocmit în manieră profesionistă de un elaborator cu experiență deosebită pe zona patrimoniului cultural. Restul satelor au documentații vechi sau unele în lucru într-un stadiu relativ mai avansat, cum este cazul satelor Viscri și Biertan[4]. Aceste documentații de urbanism ar trebui, în mod ideal, să fie deopotrivă instrumente de dezvoltare și de control.

Cum dezvoltarea este un proces, acest proces ar trebui să facă obiectul celei de-a treia trepte, despre care spuneam că ar fi planul de gestiune. Cu alte cuvinte, planul de gestiune ar trebui să servească drept plan tactic de aplicare a unei strategii de dezvoltare durabilă, ceea ce presupune obiective stabilite pe termene medii și scurte, operațiuni de rutină cum sunt cele de monitorizare și control, operațiuni de raportare periodică și constituire de baze de date pentru comparații și analize viitoare, operațiuni excepționale precum coordonarea unor intervenții ce ar putea fi necesare pentru combaterea unor efecte ale încălcării legii ori ale unor incidente tehnice sau dezastre naturale.

În ce privește satele cu biserici fortificate, constatăm că planul de gestiune publicat pe pagina oficială a UNESCO este în fapt un document constatator al unei stări ce poate era cea a momentului respectiv și de indicare a unor responsabili de situri, cu contactele lor, date oricum expirate între timp. Pe de altă parte, documentul menționează o serie de programe ce erau în curs sau urmau să se deruleze ca parte a unor politici susținute de Ministerul Culturii. Acestea sunt prezentate

[4] Informații oferite de responsabilul cu raportarea periodică aferentă sitului UNESCO 569bis din INP, arh. Iozefina Postăvaru.

ca acțiuni independente, dat fiind că nu există nicio schemă generală care să arate conexiunile directe dintre acestea ori dacă ele ar fi avut o astfel de interrelaționare. În cele din urmă, fiecare dintre satele poziției LPM are o scurtă descriere a situației istorice și juridice împreună cu un set de direcții de acțiune de urmat pentru prezervarea unor elemente de finisaj, împrejmuiri, tratament al spațiului public. Măsura eficienței acestora poate fi dată de o raportare la spațiul public din centrul Biertanului. La acel moment al începutului anilor 2000 se constata deja problema parcării numeroaselor autocare pe marginea străzii sau în zona pieței, cu afectarea perceperii cetății și a centrului. Era propusă amenajarea rigolelor de scurgere a apelor pe străzile principale și amenajarea părții carosabile în manieră tradițională, cu pământ bătut cu pietriș. Astăzi constatăm că strada este nu numai asfaltată, dar este chiar și lărgită peste profilul inițial (aceeași măsură în Strada Mare din Prejmer), că rigolele nu se mai percep ca atare și că parcarea este amenajată exact în zona centrală, autocarele fiind și mai numeroase, în continuare în dreptul primăriei. În plus, presiunea turistică face ca spațiul public din imediata vecinătate a accesului în cetate să fie permanent ocupat de căsuțe din lemn pentru vânzătorii de suveniruri, ceea ce sugerează o stare de fapt deja evocată. Turiștii vin cu autocarele, vizitează biserica fortificată și apoi se îmbarcă din nou în autocare spre o altă destinație, ceea ce impune pentru succesul comercial ca acei vânzători să fie ambulanți și plasați între parcare și obiectiv. Un management adecvat ar impune ca acest comerț să fie localizat măcar în imobilele perimetrale pieței, forțând oarecum un parcurs mai lung al turiștilor, eventual atragerea acestora în pensiunile locale sau în unitățile de alimentație publică din localitate.

Fig. 3. Concentrare de barăci comerciale cu caracter provizoriu (în fapt, permanente) la intrarea în incinta fortificată a Biertanului. Starea de fapt este aceeași de câțiva ani, imaginea aceasta fiind luată la inspecția din teren din 02.05.2019.

Acesta este unul dintre efectele formalismului unui astfel de document, formalism care este prezent în însăși reglementarea planului de gestiune și a procedurii de monitorizare prin Hotărârea Guvernului nr. 493/2004. Din păcate, la fel ca mai recentul manual UNESCO pentru raportarea periodică, care aduce procesul în faza completării unui formular online, aceste linii directoare nu par a fi concepute decât pentru a genera o anumită statistică, de a oferi un suport pentru identificarea unor persoane responsabile și a cadrului necesar bifării unor activități mai mult sau mai puțin țintite către niște finalități practice.

Un alt aspect negativ este că partea de management este total lipsită de capacitatea de a genera și efecte coercitive eficiente, acolo unde ar fi cazul, ceea ce ar însemna că gestionarea unor astfel de situri se face în mod ideal, fără necesitatea unor corecții. Că instrumentul ar trebui să fie mai precis și mai eficient în această privință o dovedește raportul de monitorizare din 2015, care menționează că faptele constatate, de natură penală, nu au fost urmărite în instanță, din cauză că cercetarea procurorilor s-a încheiat cu neînceperea urmăririi penale.

Autenticitate, integritate, raportările de până în prezent

Se poate constata pe teren că, în ciuda unor teoretice programe de gestiune și de monitorizare periodică, autenticitatea și integritatea siturilor sunt destul de agresiv afectate într-o măsură sau alta în toate satele aparținând LPM. Monitorizarea de până în prezent are rezultatele publicate pe pagina Institutului Național al Patrimoniului la nivelul ciclurilor 2011[5] și 2015[6]. Rapoartele au o mare parte din text identic, o mare parte din textele respective fiind rezervate descrierii istoricului clasării obiectivelor și indicării cadrului legal. Chiar și partea de text aferentă constatării stării de fapt este pe alocuri identică. Observarea martorilor fotografici oferiți de programul Google Street View arată că situațiile raportabile ar fi trebuit să fie mult mai multe și cu o diversitate mai mare a problemelor constatate, așa cum am și arătat mai sus.

În vizitele pe teren am constatat că, inclusiv pentru elementele centrale din LPM, anume bisericile fortificate, nu există o suficientă implicare a autorităților în chestiunea monitorizării menținerii autenticității și integrității. Nu există obligațiile de folosință, și nici inspecțiile regulate (o dată pe an) prevăzute de Legea 422/2001, nu sunt efectuate de către servicile monumentelor istorice din direcți-

[5] https://patrimoniu.ro/monumente-istorice/lista-patrimoniului-mondial-unesco/9-monumente-istorice/77-raport-de-monitorizare-a-sitului-sate-cu-biserici-fortificate-din-transilvania, accesat august 2019.

[6] https://patrimoniu.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizare-Sate-cu-biserici-fortificate-din-Transilvania-2015.pdf, accesat august 2019.

ile județene pentru cultură respective. Chestiunea am constatat-o atât eu în vizita făcută la cetatea din Prejmer[7], dar este notată și în planșele de PUG Saschiz, în categoria disfuncționalităților constatate.

Măsuri

Exemplul Prejmer poate fi relevant pentru nivelul de pregătire pentru eventuale situații de incidente tehnice. În zona de acces către drumul de strajă din incintă se pot observa niște crăpături destul de pronunțate, care deja se pot înscrie în definiția fracturilor. O astfel de problemă tehnică necesită cel puțin o monitorizare atentă, prin montarea de martori care să determine dacă procesul de fracturare este încă activ și care este dinamica acestuia. Ține de responsabilitățile atât ale administratorilor bunului cultural, cât și de sarcinile de serviciu ale direcțiilor pentru cultură. Lipsa unor astfel de elemente denotă formalismul sistemului de monitorizare actual. Constatând un fenomen similar la una dintre casele din Viscri, am putut să recomand o astfel de atenție sporită, mai ales că, întrebând despre potențialele cauze, rezulta că unele lucrări de întreținere care au presupus săpătură în vecinătatea zonei afectate ar putea fi sursa respectivei pro-

Fig. 4, 5. Fracturi apărute în zidăria de la cetatea Prejmer, cu continuitate prin zona podestului scării de acces către drumul de strajă, până în structura de peste culoarul care face legătura dintre barbacană și incinta principală. Pentru o astfel de problemă tehnică ar fi trebuit deja să fie montate plăcuțe din sticlă pe cele două părți care mărginesc fractura, pentru a putea constata dinamica acesteia. Imaginile au fost luate la inspecția pe care am făcut-o la 05.07.2019.

[7] Întrebând persoanele din zona pazei și a vânzărilor de bilete despre eventualele inspecții dinspre DJPCN Brașov sau despre datoriile pe care le-ar avea rezultate din obligația de folosință, am constatat, la 05.07.2019, că subiectul este o surpriză, neexistând cunoștință nici despre sarcinile pe care l-ar fi avut prin obligația de folosință și nici despre vreo eventuală tutelă ce ar putea exista dinspre direcția județeană pentru cultură.

Fig. 6. Schimbarea culorilor sau a tâmplăriilor (precum cea de la aceste case din Biertan – 02.05.20119) este greu de documentat în lipsa unei consemnări fotografice constante, la un interval de timp rezonabil.

bleme. Firește, tipul acesta de reacție presupune o observație atentă și un instrument eficient de consemnare a datelor incidentelor tehnice, precum și capacitatea de interpretare a acelor date. Instrumentul cel mai potrivit pentru acest lucru este obligația de folosință a monumentului istoric și implicarea activă a proprietarului sau deținătorului bunului cultural și o bună comunicare a acestuia cu specialiștii intermediați de către inspectorii direcțiilor pentru cultură județene.

Pentru ieșirea din zona formalului, planurile anuale ar trebui să fie mai curând pliate pe o rutină a verificării respectării regulilor din gama activităților de urbanism și construcții și de calibrare a monitorizării stării tehnice a fondului construit în zonele esențiale ale degradărilor ce au sau ar putea avea impact structural.

O astfel de monitorizare permanentă, cu un ritm constant care să fie cel puțin unul semestrial, nu poate fi făcută în mod eficient fără o documentare fotografică și fără un sistem de fișare compact și centrat pe aspectele esențiale. De asemenea, consemnarea datelor este ineficientă în lipsa utilizării unui plan al localități la o scară de cel puțin 1:5000, preferabil pe un plan 1:2000. Includerea într-un raport a referirilor doar la numerele poștale și a descrierii unor abateri și a unor incidente tehnice va rămâne doar un simplu gest birocratic, greu de integrat ulterior în mod real într-un plan de reacție.

Propunerile mele pentru a asigura o mai bună monitorizare și planificare anuală pentru satele cu biserici fortificate din LPM sunt următoarele:

– Elaborarea de urgență a tuturor obligațiilor de folosință pentru monumentele istorice din perimetrele protejate.
– Determinarea rapidă a valorilor, localizarea precisă a acestora în perimetrul delimitat, inclusiv pentru zona tampon a siturilor, și stabilirea restricțiilor și permisivităților (constructive și funcționale) în cadrul unor

Fig. 7, 8. Unele aspecte sunt și pozitive, precum mare parte din starea satului Viscri, surprinsă în inspecția făcută în mai 2019. În imaginea 7 am ilustrat o stradă amenajată în manieră adecvată, cu piatră de râu. Imaginea 8 cuprinde în cadru marginea estică a satului în dreptul casei Prințului de Wales, cu drumul menținut în forma tradițională, cu pământ și pietriș bătut. În timpul redactării articolului acest aspect urma deja o schimbare radicală prin transformarea acestei străzi într-una pentru trafic greu, cu fundații și suprafață din beton, în ciuda opoziției comunității locale, grupată în jurul Fundației Mihai Eminescu Trust.

planuri locale de peisaj, așa cum sunt acestea avute în vedere în Tezele prealabile ale Codului Patrimoniului Cultural.

– Dotarea cu tehnică fotografică adecvată a persoanelor însărcinate cu monitorizarea și efectuarea unor raiduri de monitorizare cu ritmicitate, cel puțin semestrial la nivelul detaliilor de finisaj și de structură. Atributul acestei monitorizări cu ritm mai des ar trebui delegat aparatului administrativ al primăriilor locale și direcțiilor județene pentru cultură; baza de date formată periodic urmând a fi transmisă responsabilului de monitorizare din punctul focal UNESCO de la INP.
– Efectuarea unei monitorizări urbanistice a siturilor cu ajutorul dronelor, cu consemnarea stadiului construcțiilor cel puțin anuală. Acest atribut ar putea fi realizat cu un singur echipament de zbor, de către INP, în cadrul inspecției anuale la situri.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Tipuri semnificative de agresiuni în satele cu biserici fortificate, așa cum sunt documentate în special prin martorii de imagine din Google Street View

Alterarea volumelor tradiționale și a formelor acoperișurilor; „fațadizări”

1. Prejmer: volume tradiționale în 2009

2. Prejmer: volume atipice noi în 2012

3.Saschiz: acoperiș tradițional în 2009

4.Saschiz: acoperiș/ fațadă noi în 2018

Dispariția și înlocuirea volumelor tradiționale

5. Saschiz: volum tradițional în 2009

6. Saschiz: volum nou atipic în 2018

7. Prejmer: volum dispărut post 2009

8. Prejmer: volum nou atipic în 2018

Înlocuirea finisajelor și culorilor de fațadă; schimbarea materialelor de învelitoare

9. Câlnic: culori în 2012

10. Câlnic: culori în 2018

11. Prejmer: țiglă în 2009

12. Prejmer: tablă amprentată în 2019

Înlocuirea tâmplăriilor; alterarea aspectului spațiului public

13. Saschiz: fațadă/tâmplărie în 2009

14. Saschiz: fațadă/tâmplărie în 2018

15, 16 Prejmer: alterarea spațiului public prin exces în amenajare în 2019 (foto personale)

Aura PINTEA

Abstract

The study represents an analysis of the state of conservation of the eight wooden churches in Maramures, Romania inscribed on the World Heritage List in 1999. The author describes the site management system, research, conservation and restoration activities. At the same time, the factors that affect the wooden churches, the impact of tourism and the constructions around them are analyzed too.

Keywords: wooden churches, Maramureș, Romania, conservation, preservation.

Justificarea înscrierii

Cele opt biserici UNESCO reprezintă *summum*-ul civilizației lemnului în Maramureș, proces evolutiv început în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, când atât condiții prielnice (mărirea suprafețelor defrișate ale pădurilor pentru dobândirea de noi suprafețe agricole, în paralel cu procesul de specializare a unor meșteșugari desprinși din starea țăranilor), cât și conjuncturi potrivnice („schismaticilor" – românii reprezentanți ai culturii ortodoxe – li s-a interzis formal edificarea lăcașurilor de cult prin Conciliul de la Buda, 1279, dar nu aveau nici resurse pentru construcții trainice și monumentale)[1].

Bisericile de lemn din Maramureș au fost incluse în Lista patrimoniului mondial în 1999, pe baza criteriului IV:

> *Bisericile din lemn din Maramureș sunt exemple excepționale ale unei arhitecturi religioase și vernaculare din lemn, fruct al interacțiunilor între tradiții religioase ortodoxe și influențe gotice, într-o interpretare particulară a tradițiilor arhitecturale ale lemnului, reflectând o înaltă maturitate artistică și deosebite abilități meșteșugărești.*[2]

Ele au fost alese cu intenția de a scoate la iveală principalele caracteristici ale bisericilor de lemn din această regiune: șase dintre ele definesc biserica maramureșeană clasică, una (cea de la Rogoz) reprezintă bisericile de tip nord-transilvan și una (cea de la Plopiș), tranziția între cele două.

---

[1] Ioan-Aurel Pop, *Transilvania în secolul al XIV-lea (cca 1300-1456),* în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nagler (coord.), *Istoria Transilvaniei,* vol. I *(până la 1541),* 2003.

[2] UNESCO, Wooden Churches of Maramureș, http://whc.unesco.org/en/list/904

Informații geografice:
– Coordonate geografice:
– Suprafața proprietății (ha):
– Suprafața zonei de protecție (ha):

Nume	Coordonate (longitudine / latitudine)	Proprietate (ha)	Zone protecție (ha)	Total (ha)
Biserica Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, sat. Bârsana, com. Bârsana, România	47.821 / 24.056	2.8	6.19	8.99
Biserica Sfântul Nicolae, sat. Budești, com. Budești, România	47.724 / 23.979	0.6	4.99	5.59
Biserica Sfânta Parascheva, sat. Desești, com. Desești, România	47.774 / 23.857	1.23	8.806	10.036
Biserica Nașterea Maicii Domnului, sat. Ieud-Deal, com. Ieud, România	47.677 / 24.238	0.73	4.84	5.57
Biserica Sfinții Arhangheli, sat. Plopiș, com. Șișești, România	47.592 / 23.604	0.29	10.1	10.39
Biserica Sfânta Parascheva, sat. Poienile Izei, com. Poienile Izei, România	47.699 / 24.115	0.98	5.75	6.73
Biserica Sfinții Arhangheli, sat. Rogoz, oraș Târgu-Lăpuș, România	47.47 / 23.928	0.58	7.29	7.87
Biserica Sfinții Arhangheli, sat. Șurdești, com. Șișești, România	47.607 / 23.757	1.73	7.01	8.74
Total (ha)		**8.94**	**54.976**	**63.916**

Extras din Raportul de monitorizare, realizat de Corneliu Constantin (INP) 2017.

Zonele de protecție

Prin programul „Retrospective Inventory", desfășurat de INMI în perioada 2006-2008, au fost delimitate zonele de protecție ale celor opt biserici de lemn din Maramureș aflate pe Lista patrimoniului mondial (cf. Raportul de monitorizare, realizat de Corneliu Constantin – INP, 2017).

Pentru șapte dintre cele opt biserici (excepție fiind Biserica din Rogoz) au fost întocmite PUZ-uri restrânse în cadrul proiectului „Circuitul bisericilor de lemn din Transilvania de Nord", întocmit de Direcția de Dezvoltare Regională din cadrul Consiliului Județean Maramureș.

Situația planurilor urbanistice generale pe localități:

Bârsana: aviz MCIN nr. 398/U/2017, înregistrat cu nr. 8834/21.11.2017, fără HCL, în curs de actualizare

Budești: aviz MCIN, avizul nu a fost trimis către DJC Maramureș, HCL 26/30.07.2007

Deseşti: aviz MCIN, avizul nu a fost trimis către DJC Maramureș, HCL 1/29.01.2010

Ieud, aviz MCIN nr. 437/U/2017, înregistrat cu nr. 9569/15.12.2017, fără HCL, în curs de actualizare;

Poienile Izei, aviz MCIN, avizul nu a fost trimis către DJC Maramureș, HCL 16/29.07.2013

Șișești (pentru Șurdești și Plopiș), aviz MCIN 188/U/2015, înregistrat cu nr. 4614/05.08.2015, HCL 59/21.10.2015

Târgu Lăpuș (pentru Rogoz), aviz MCIN, avizul nu a fost trimis către DJC Maramureș, HCL 4/28.02.2005.

Sistemul de management al sitului

Bisericile de lemn din Maramureș înscrise în LPM sunt folosite în cult ca biserici de parohie (Budești, Deseşti, Șurdești) sau ca paraclise ale bisericilor de parohie (Bârsana, Ieud, Poienile Izei, Plopiș, Rogoz). Modul de folosire a bisericilor nu a fost modificat de la înscrierea lor în LPM.

Prin Hotărârea nr. 49/06.03.2013, Consiliul Județean Maramureș numește comitetele de organizare UNESCO pentru bisericile din Bârsana, Ieud, Rogoz și Deseşti, care între timp și-au încetat activitatea conform HG nr. 1268/2010, articol unic, aliniatul 2, valabilitatea lor fiind de 5 ani, nefiind prevăzută o prelungire a celor actuale sau realegerea unor comitete noi la sfârșitul perioadei, iar o altă hotărâre de guvern întârzie să fie adoptată.

„Planul anual de protecție și gestiune a monumentelor înscrise în LPM" nu a fost întocmit.

Starea de conservare a sitului / Activități de cercetare, conservare, restaurare / Resurse financiare

Consiliul Județean Maramureș prin Direcția de Dezvoltare Regională a întocmit proiectul „Circuitul bisericilor de lemn din Transilvania de Nord", care a avut ca obiect șaisprezece biserici din zonă, printre care și cele șapte biserici din lemn înscrise în LPM. Lipsește Biserica din Rogoz, la care un astfel de proiect a fost derulat anterior. Implementarea acestui proiect a fost finalizată (execuția) în 2016. Din păcate, multe lucrări au început deja să se degradeze (învelitoarea din șindrilă a gardurilor de incintă, pavajul din piatră etc.), în unele cazuri instalațiile

sanitare nu pot fi folosite din lipsa unor racorduri la rețelele comunale. Punctele de informare amenajate în cadrul acestui proiect sunt folosite, există o persoană ale cărei date de contact sunt afișate vizibil și care ajunge destul de prompt pentru a deschide biserica și a da câteva explicații foarte sumare (persoanele sunt angajate direct de Consiliul Județean).

În lipsa finanțărilor prin Programul Național de Restaurare (până la apariția noilor norme metodologice prin Ordinul Ministerului Culturii nr. 2978/2019 finanțarea proiectelor de restaurare la bisericile de lemn a fost oprită), Direcția Județeană pentru Cultură Maramureș a inițiat colaborări cu factorii responsabili cu protejarea, inspectarea și punerea în valoare a bisericilor de lemn monumente istoric din Maramureș.

În urma unor îndelungate discuții desfășurate pe parcursul anului 2017, s-au semnat la începutul lunii august 2017 două protocoale de colaborare între Instituția Prefectului – județul Maramureș, Direcția Județeană pentru Cultură Maramureș, Inspectoratul pentru Situații de Urgență „Gheorghe Pop de Băsești", Sucursala Baia Mare a Societății de Distribuție a Energiei Electrice Transilvania Nord SA și Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului, respectiv Episcopia Ortodoxă Română a Maramureșului, prin care se alcătuia un grup de lucru cu câte un reprezentant al fiecărei instituții (din partea DJC Maramureș, la deplasările pe teren au participat inspector/director interimar Aura Pintea și inspector Loredana Roman), care să evalueze starea unor monumente istorice reprezentative, dintre care au făcut parte și aproape toate bisericile înscrise în LPM.

La 28 februarie 2018, ca o continuare firească a protocoalelor de colaborare încheiate între DJC Maramureș, Instituția Prefectului – județul Maramureș și episcopiile Ortodoxă a Maramureșului și Sătmarului și Greco-Catolică a Maramureșului, s-a încheiat un acord de cooperare sub egida „Uniți, protejăm patrimoniul", la întâlnirile cu toți cei opt preoți administratori ai monumentelor UNESCO din județ, a participat și arhitectul-șef al județului Maramureș, arh. George Lazăr, și s-a întocmit o listă a lucrărilor prioritare la bisericile UNESCO.

Pe baza acordului, am expus problemele bisericilor de lemn membrilor Comisiei de Cultură a Consiliului Județean Maramureș, care au hotărât pentru prima dată rezervarea a 250.000 lei pentru lucrări în regim de urgență la **bisericile UNESCO prin Programul județean de acordare a sprijinului financiar pentru unitățile de cult din județul Maramureș, fiind alese pentru început, conform discuțiilor anterioare, bisericile din Ieud Deal (150.000 lei)** și **Șurdești (100.000 lei)** în anul **2018**.

În subsidiar, acordul prevedea conștientizarea comunităților de importanța monumentelor UNESCO, de nevoia de a-i apropia și responsabiliza pe membrii lor, astfel s-au organizat, prin colaborarea semnatarilor acordului, vizite și eveni-

mente în incinta bisericilor UNESCO din Rogoz și Plopiș, precum și implicarea localnicilor în igienizarea cimitirelor (Bârsana).

În **2019**, Consiliul Județean Maramureș acordă încă **75.000 lei** pentru finalizarea lucrărilor de la **Biserica „Sf. Arhangheli" din Șurdești** și alocă **175.000 lei** pentru schimbarea învelitorii la **Biserica „Intrarea Maicii Domnului în Biserică" din Bârsana.**

În 2020, din aceleași surse, se acordă **200.000 lei** pentru schimbarea învelitorii bisericii de lemn „Cuvioasa Paraschiva" din Deseși.

Toate lucrările s-au făcut cu avizul CNMI și cu autorizații de construire conform legii. Totodată, are loc cel mai amplu proiect de restaurare a unei biserici de lemn din ultima vreme în Maramureș datorită eforturilor preotului din Plopiș, Daniel Pop, care a obținut, pe baza unui proiect de restaurare întocmit de firma SC „Restitutio" SRL Ploiești și coordonat de arh. Călin Hoinărescu, expert atestat MC, o finanțare în cadrul Programului operațional regional 2014-2020 în valoare de **4.858.074,67 lei**, din valoarea totală a proiectului de **5.715.381,97 lei**, cu data de finalizare la 5.03.2021. Proiectul „Restaurare, consolidare și punere în valoare a bisericii de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil și a utilităților anexe, sat. Plopiș, nr. 109, com. Șișești, jud. Maramureș" are ca obiective creșterea atractivității turistice a bisericii, prin valorificarea imaginii originale a bisericii, impulsionând dezvoltarea turistică a zonei de implementare a proiectului.

Factori care afectează starea de conservare a monumentelor

Factori naturali

În ultima vreme fenomene extreme meteorologice au avut loc și în Maramureș, furtuni deosebit de violente, cu vânturi impresionante (îndeosebi furtuna din 17.09.2017) au dus la distrugerea unor arii importante cu zone împădurite, trei turle de biserici de lemn monument istoric au fost doborâte, însă cele opt biserici înscrise în LPM au rezistat acestor încercări, dovedindu-se încă o dată a fi creații excepționale din punct de vedere arhitectural.

Învelitorile din șindrilă, cu o durată de viață de aproximativ 20 de ani, tind să se degradeze accelerat dacă se află în apropierea unor arbori de înălțimi considerabile, care duc la o accentuată umiditate, mai ales în părțile dinspre nord, unde se dezvoltă mușchi vegetali specifici. Acești arbori se pot dovedi periculoși și în timpul furtunilor în cazul în care igienizarea lor nu se execută la timp și profesionist.

Tot în timpul furtunilor mari, descărcările electrice reprezintă, în cazul bisericilor de lemn, de obicei situate pe vârful unor dealuri și/sau fiind cele mai înalte clădiri din sat, un pericol extrem în cazul în care instalațiile de paratrăsnet nu există, nu sunt certificate de firme atestate sau au suferit degradări în timp.

Un alt factor natural care influențează protecția dată de învelitorile de lemn îl reprezintă atacurile ciocănitorilor, care, mai ales în zona turnului (cel mai greu accesibilă pentru reparații) fac găuri, prin care ulterior pătrunde apa pluvială.

Factori antropici

Având în vedere faptul că biserica de la Deseşti este biserică parohială (satul nu şi-a construit o biserică nouă), iar în altele se slujeşte încă periodic, pe lângă aspectul pozitiv al menţinerii sentimentului de apartenenţă între comunitate şi monumente, apar şi riscuri în ceea ce priveşte întreţinerea şi folosirea reţelei electrice (acolo unde este cazul), utilizarea lumânărilor în cimitir şi în apropierea bisericilor, igienizări ale cimitirului, care presupun arderea materialului vegetal (frunze, vreascuri, uneori coroane funerare), coroborate cu măsuri deficitare cu privire la protecţia antiincendiu (chiar dacă există stingătoare cu termene de expirare în parametri, pentru incendii mai mari nu există decât în rare cazuri mijloace de prevenire specializate, hidranţi, acces facil pentru autoutilitare – maşini de pompieri).

Impactul turismului asupra sitului

Cele opt biserici sunt împrăştiate în opt localităţi din şapte comune, unele în mijlocul unor localităţi traversate de un drum naţional, altele mai izolate, greu accesibile pentru turişti, Semnalizarea monumentelor UNESCO lasă de dorit în toate localităţile. Legea monumentelor istorice pune în sarcina primarului localităţii amplasarea de plăcuţe indicatoare, cu asistenţa specialiştilor din cadrul Direcţiei Judeţene pentru Cultură. În Maramureş nu avem cunoştinţă de astfel de iniţiative, cu excepţia a două proiecte care au fost însă iniţiate de ONG-uri. Unul dintre proiecte viza semnalizarea rutieră a monumentelor UNESCO, la intrarea în localitate, celălalt proiect viza realizarea de totemuri în apropierea incintei monumentului. Astăzi aceste semnalizări sunt degradate, unele chiar distruse de vreme sau de oameni.

Numărul mic de broşuri care să ajute la atragerea turiştilor, lipsa unor puncte de informare despre grupul bisericilor de lemn UNESCO din Maramureş în aeroporturile şi gările din zonă duc la obţinerea informaţiilor aproape exclusiv de pe internet, unde nu toate sursele sunt de încredere.

De o atragere deosebită a valurilor de vizitatori se bucură complexul mănăstiresc din Bârsana sau Cimitirul Vesel din Săpânţa, care au ajuns să fie considerate de mulţi „monumente UNESCO", apărând astfel de confuzii pe paginile de prezentare on-line a atracţiilor turistice din Maramureş. Biserica veche de lemn din Bârsana este vizitată de mult mai puţini turişti decât Mănăstirea Bârsana, care este mult mai bine semnalizată, are un acces generos, locuri de parcare.

Construcții și dezvoltare

Chiar dacă pe alocuri satele maramureșene par încremenite în timp, fiind locuite ele se transformă de la un an la altul, de multe ori proprietarii și autoritățile nu conlucrează în sensul sprijinirii proiectelor de calitate, realizate legal și care oferă și garanția unei dezvoltări durabile a localității și în ceea ce privește turismul.

Multe prevederi legale, precum și planurile urbanistice din zonele de protecție ale monumentelor istorice, în general, și ale celor UNESCO în special, nu sunt respectate. Există construcții ridicate fără autorizație de construire sau la care nu s-a cerut aviz al DJC. Sunt rare reabilitările de case vechi, de lemn, ale gospodăriilor tradiționale cu anexele necesare, fiind înlocuite cu clădiri moderne, din materiale și finisaje noi, „la modă" pentru o scurtă perioadă de timp, supradimensionate și ulterior prea puțin utilizate, de multe ori lăsate în părăsire în stadii incipiente, din lipsa banilor.

Ordinul Arhitecților din România, Filiala Nord-Vest, a observat lipsa unei consultanțe de specialitate în cadrul primăriilor din Maramureș și a întocmit patru ghiduri de arhitectură rurală, care trebuie popularizate în rândul localnicilor din cele patru țări etnografice ale Maramureșului, fiecare cu specificul ei, pentru a păstra tradițiile și simbolurile arhitecturale din zonă, fapt ce nu vine în contradicție cu nevoia oamenilor de a-și crea condiții moderne de trai.

Fig. 1. Modele de Ghiduri de arhitectură

Accesul la situri

Semnalizarea rutieră cu privire la prezența bisericilor UNESCO a fost realizată în 2005 la inițiativa unei asociații, cu sprijinul financiar și logistic al Direcției Județene pentru Cultură. Atunci s-au amplasat indicatoarele prevăzute în Ordinul Ministerului Culturii nr. 2237 din 27 aprilie 2004 privind aprobarea Normelor metodologice de semnalizare a monumentelor istorice: atât panouri la intrarea în localitate, cât și săgeți de ghidaj rutier la intersecții. Din păcate, timpul scurs și-a spus cuvântul, în acest moment cele mai multe dintre ele arată jalnic sau au dispărut de tot.

Fig. 2. Placă de inscripționare la intrarea în localitate cu monument înscris în Lista Patrimoniului Mondial

Fig. 3. Săgeata semnalizare rutieră montată la intersecții importante

Fig. 4. Diverse panouri de dirijare și semnalizare fără respectarea normelor în vigoare, cu design, materiale și culori diferite care pot descumpăni turiștii

Fig. 5. Panouri de marcare a monumentului istoric (totem) amplasate în incinta sau la intrare în incinta monumentului

Există și inițiative locale, din diferiți ani și cu diverse finanțări, fiind amplasate semnalizări, însă fără să fie solicitate avizele necesare (a se vedea mai jos).

Modul neunitar de a realiza aceste semnalizări poate zăpăci de-a dreptul un turist aflat în trecere.

Imediat lângă intrările în curtea bisericilor au fost instalate, în anul 2007, la inițiativa unei alte asociații, panouri informative în trei limbi străine, însă și acestea au fost afectate de trecerea timpului și de intemperii.

Deoarece bisericile au fost așezate în mijlocul satului, de obicei pe o colină, accesul cu autocarele este destul de greoi de cele mai multe ori. Dacă la Budești biserica are acces direct la drumul național, celelalte biserici sunt legate de drumurile naționale sau județene prin ulițe înguste (înainte doar prin cărări sau chiar prin curțile localnicilor, așa cum ne spun rapoartele de monitorizare mai vechi). În ultimul timp drumul de acces a devenit mai ușor prin amenajările realizate prin proiectul „Circuitul bisericilor de lemn".

Fig. 6. Intrarea pe drumul amenajat prin proiectul "Circuitul bisericilor de lemn" – captură Google Map

Din păcate, la biserica veche de pe Dealul Jbâr din Bârsana, accesul din strada principală spre uliță este atât de îngust, încât cu greu poate intra un autocar, chiar dacă există o mică parcare amenajată prin proiectul „Circuitul bisericilor de lemn" în apropierea bisericii.

Publicații despre sit

În general, materialele de popularizare sunt realizate de fiecare preot în parte după posibilități și reprezintă, de obicei, broșuri de scurtă întindere. Preotul Ioan Pop din Poienile Izei a publicat, în 2008, la Editura Trinitas, volumul „Biserica Sf. Cuvioasă Paraschiva", cu prezentarea bisericii în limbile română, engleză, franceză și germană.

La începutul anilor 2000 DJC Maramureș a intenționat să publice din fonduri proprii pentru toate cele opt biserici câte o broșură mai consistentă (22 p.), bilingvă (română și engleză), distribuită gratuit, însă a făcut acest lucru doar pentru cinci biserici (Bârsana, Budești, Desești, Ieud, Poienile Izei).

Consiliul Județean Maramureș, prin Biroul de Turism, a întocmit materiale pentru întreg situl Biserici de lemn din Maramureș înscrise în Lista Patrimoniului Mondial.

În contextul anului 2018, „Anul european al patrimoniului cultural", la inițiativa Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș, în colaborare cu Direcția Județeană pentru Cultură Maramureș, Facultatea de Litere din cadrul Centrului Universitar Nord Baia Mare al Universității Tehnice din Cluj-Napoca, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș și SC Aedilis Proiect SRL s-a întocmit proiectul „Biserici din Țara Lăpușului. Tururi virtuale", cofinanțat de Administrația Fondului Cultural Național. Instituțiile maramureșene de cultură implicate în proiect au vizat să faciliteze accesul la valorile culturale locale și să încurajeze cât mai multe persoane să descopere și să aprecieze patrimoniul cultural al României și al Europei. În cadrul acestui prim proiect a fost vizată și biserica de lemn "Sf. Arhangheli Mihail și Gavril" din Rogoz, înscrisă în patrimoniul UNESCO, alături de alte 30 de biserici de lemn din aceeași zonă etnografică. Acest demers reprezintă un prim-pas dintr-un proiect mai amplu, care vizează toate aceste lăcașuri de cult. Următorul pas a fost realizarea unui proiect similar în Țara Chioarului, în 2019, în parteneriat intrând și Ordinul Ahitecților din România, filiala NV, comuna Copalnic Mănăștur și CNIPT Baia Sprie. În cadrul acestui proiect între cele 30 de biserici de lemn vizate, s-au numărat alte două biserici de lemn înscrise în LPM, biserica "Sf. Arhangheli Mihail și Gavril" din Plopiș și biserica "Sf. Arhangheli Mihail și Gavril" din Șurdești. Primele două proiecte din această serie l-au avut drept coordonator pe Florin Vasile Pop.

În 2020 un nou proiect coordonat de Rada Pavel din cadrul Centrului Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale „Liviu Borlan" Maramureș, alături de partenerii obișnuiți deja, dar și câțiva noi, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Muzeul Maramureșan Sighetu Marmației, Direcția Județeană pentru Cultură Maramureș, Facultatea de Litere Baia Mare, Ordinul Arhitecților din România – Filiala Nord-Vest, Asociația Valea Verde, Asociația Ghizilor de Turism Maramureș și Asociația pentru Promovarea Turismului și Dezvoltare Durabilă Nord-Vest, au vizat bisericile de lemn din Țara Maramureșului, în cadrul cărora sunt incluse alte cinci biserici UNESCO: Bârsana, Budești Josani, Deseşti, Ieud Deal și Poienile Izei, în rândul celor mai reprezentative 32 biserici de lemn din zonă. Pentru fiecare monument istoric inclus în proiect, s-au realizat tururi virtuale (cu diferite „puncte de stație" – puncte de rotire 360 grade), având menirea de a promova aceste obiective culturale într-un mod atractiv și actual. Turul virtual este, de asemenea, un foarte important instrument educațional, noile generații, puternic tehnologizate, fiind mult mai atrase de realitatea virtuală decât de modalitățile clasice de predare. Realizarea fotografiilor de detaliu, dar și realizarea tururilor virtuale reprezintă mărturii ale stării actuale de conservare, dar și documente utile în vederea lucrărilor ulterioare de restaurare și reabilitare ce se impun. Nu sunt deloc de neglijat nici avantajele pe care tururile virtuale le pot avea în contextul cu care ne confruntăm în această perioadă, cel al epidemiei de coronavirus, care îi constrânge pe oameni să își anuleze călătoriile.[3]

Bârsana – Biserica de Lemn „Intrarea Maicii Domnului în Biserică"

Scurtă prezentare:

Biserica „Intrarea Maicii Domnului în Biserică" aparține grupului de biserici tipice pentru Maramureș de dimensiuni reduse cu acoperiș în două ape. În Lista monumentelor istorice și în datările anterioare, apărea ca dată a construirii anul 1720, însă la ultima restaurare, în 1997, în urma studiilor dendrocronologice, s-a concluzionat că prima etapă a construirii bisericii datează din 1711[4]. Biserica este mărturia unui proces des întâlnit care privește bisericile și casele de lemn, cel al „mutării" (strămutarea bisericii pentru a o așeza în altă parte). Studiile științifice confirmă mărturiile documentare și orale, precum și topografice, dovedind chiar două mutări ale bisericii. Inițial ar fi fost ridicată de vrednicul Ioan Ștefanca, retras în sihăstrie în 1711, la doi kilometri de râul Iza, pe un mic afluent numit Valea Slatinei, în locul care se numește și astăzi Părul Călugărului, datorită

[3] Extrase din comunicatele de presă ale inițiatorilor proiectelor din cadrul Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale „Liviu Borlan" Maramureș

[4] Al. Baboș, *Three Centuries of Carpentering Churches*, Lund, 2000, p. 105.

existenței unui păr pădureț multisecular, a cărui cioată mai putea fi văzută în anii 1980[5]. În 1739 este pomenit episcopul Gavriil Ștefanca[6], fiul ctitorului, ca ultim episcop ortodox al Maramureșului, cu reședința la Mănăstirea Bârsana, însă nu la Părul Călugărului, pe Valea Slatinei, ci pe malul celălalt al Izei, în locul numit Podurile Mănăstirii. Această mutare a bisericii s-ar fi datorat ultimei invazii a tătarilor, din 1717, când bârsănenii morți în lupte au fost îngropați pe platoul de la Podurile Mănăstirii fără serviciu religios, iar bisericuța mănăstirii a fost adusă acolo pentru a se săvârși sfinte liturghii de pomenire. În 1791 bunurile mănăstirii au fost confiscate de statul austriac, iar călugării, pentru că nu au fost de acord cu trecerea forțată la uniatism (greco-catolicism), s-au retras cu arhivă cu tot la Mănăstirea Neamțului, bisericuța rămânând părăsită. În 1805, după o serie de epidemii de ciumă (marea epidemie în 1710 și mica epidemie din 1742), când oamenii secerați de molimă au fost înmormântați în grabă pe Dealul Jbârului, preotul și credincioșii (care erau deja greco-catolici) și aveau o altă biserică parohială, au hotărât strămutarea bisericii în incinta cimitirului ciumaților. Astfel, biserica nu a fost niciodată biserică parohială ci întotdeauna a slujit ca loc de rugăciune pentru sufletele plecate fără binecuvântare.

Lucrările de transformare la care biserica a fost supusă fac parte integrantă din existența sa și îi conferă valori importante din punct de vedere istoric și artistic. De îndată ce biserica a fost strămutată, i s-a adăugat porticul și a fost pictată păstrând o parte importantă din substanța sa originară.

Pictura realizată de Toader Hodor și Ioan Plohod se dovedește a fi de o valoare deosebită, căci ea constituie ansamblul decorativ structurat după legile barocului cel mai coerent din județul Maramureș. Iconostasul se încadrează în același stil. (Anca Pop Bratu)

Configurația spațială și volumetria bisericii sunt cele care caracterizează bisericile tipice pentru Maramureș. Este de semnalat ca element specific prezența porticului dezvoltat pe două nivele, detaliu relativ puțin regăsit în construcțiile de acest gen din România.

Intervenții notabile asupra bisericii au avut loc în 1929, când s-au făcut reparații la turn și acoperiș, și în 1965, când Direcția Monumentelor Istorice din cadrul Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă a executat reparații capitale la această biserică.

Ultima intervenție majoră a avut loc în 1997, după un proiect realizat de SC Manisa SRL, coord. Niels Auner, urmată de restaurarea picturii, care s-a întins pe o perioadă foarte mare de timp.

---

[5] Valeriu Sabău, *Biserica umblătoare din Bârsana,* în *Formula AS*, anul X, nr. 441, noiembrie 2000.

[6] Al. Baboș, *Trasing a Sacred Building Tradition*, Lund, 2004, p. 245.

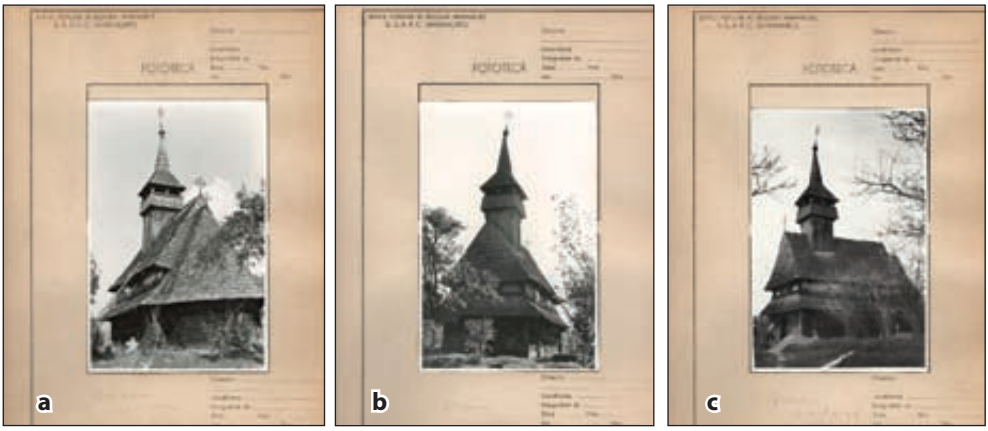

Fig. 7. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, probabil de dinainte de intervențiile din 1965.

Situația bisericii în 2020

Până la începutul anului 2018 preot paroh a fost Gheorghe Urda, care s-a pensionat. În locul lui a fost numit Ioan Ardelean, preotul paroh de la Desești, însă în scurt timp acesta s-a întors, fiind cerut insistent înapoi de comunitatea din Desești. Astfel, la Bârsana a fost numit paroh Marcel Oprișan, fost preot misionar în cadrul Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale (Anglia și Scoția). La scurt timp, preotul a curățat cimitirul (cel mai mare dintre cele 8 – cu o suprafață de 2,8 ha), care era năpădit de vegetație sălbatică, a reînceput să slujească în biserică ocazional – solicitând consultare specialiștilor din cadrul DJC Maramureș.

Am colaborat cu preotul Oprișan în ceea ce privește obținerea avizului pentru lucrările de schimbare a învelitorii (consultarea CZMI și CNMI), precum și cu arhitectul-șef al județului Maramureș, George Lazăr, pentru obținerea finan-

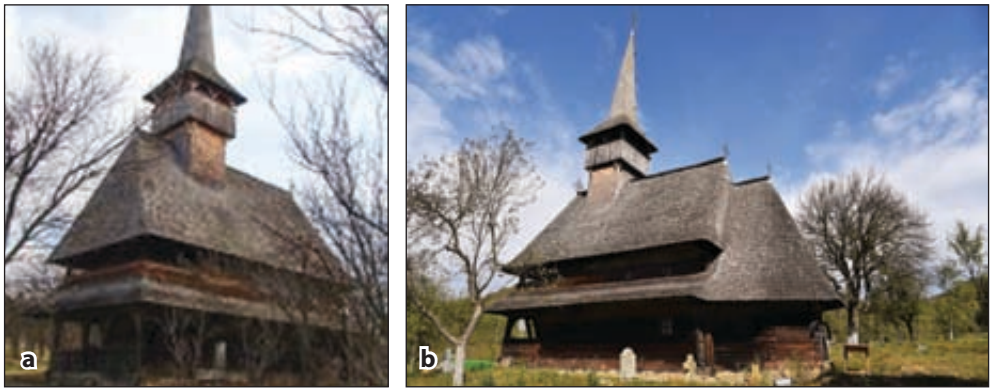

Fig. 8. a) Bârsana 2017 (DJC Maramureș), **b)** Bârsana, septembrie 2019 (Sergiu Musteață)

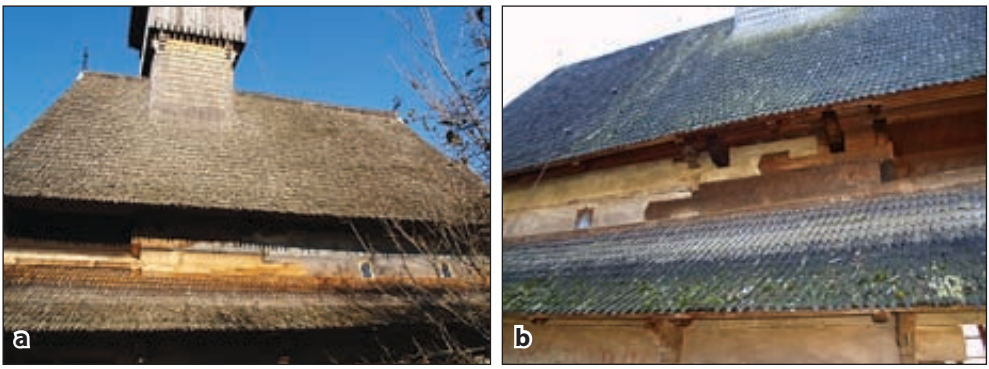

Fig. 9. Fotografii realizate de DJC Maramureș în 2018-2019

Fig. 10. Fotografii din timpul șantierului octombrie 2019 (realizate de preotul paroh Marcel Oprișan)

țării din partea Consiliului Județean Maramureș și punerea în practică a proiectului. Până la sfârșitul anului 2019 a fost înlocuită învelitoarea din draniță și modernizat paratrăsnetul asigurând o bună protecție împotriva intemperiilor pentru încă aproximativ 20 de ani.

Cu ocazia restaurării picturii murale, din biserică a fost scos iconostasul, precum și icoane valoroase atribuite zugravului Teodor Hodor și au fost depozitate temporar la Muzeul din incinta Mănăstirii Bârsana. Academicianul Marius Porumb afirma, la Baia Mare, în septembrie 2019, că trebuie readuse în biserică, însă pentru continuarea păstrării lor la muzeu se poate aduce argumentul că în biserica-monument, în lipsa unui sistem de securitate și a unor condiții speciale de temperatură și umiditate, ele s-ar afla în pericol de distrugere.

Preotul a încercat să reducă din impactul negativ al lipsei icoanelor vechi, expunând niște icoane contemporane și câteva aspecte din procesul de restaurare al picturii (imagini înainte și după), însă i s-a sugerat să realizeze eventual un pliant/album cu aceste imagini, nu să fie expuse pe pereții bisericii.

O intervenție făcută fără consultarea DJC Maramureș a fost realizată la soclul de piatră din spatele altarului, unde câteva pietre s-au dislocat și s-a intervenit cu mortar pentru stabilizare.

Fig. 11. Fotografie realizată de Sergiu Musteață în septembrie 2019

2017

2019

Budești Josani – Biserica de Lemn „Sf. Nicolae”

Scurtă prezentare:

Biserica de Lemn „Sf. Nicolae” din Budești, a fost ridicată în 1643, dată inscripționată pe vechiul portal al bisericii (menționată de Ion Bârlea în „Însemnările” sale) și confirmată, ulterior, de cercetările dendrocronologice, potrivit cărora, lemnele bisericii au fost doborâte în iarna dintre anii 1641 și 1642, o parte chiar în vara anului 1642 (Al. Baboș). A fost cea mai ambițioasă și mai impresionantă prin dimensiuni construcție a vremii, fiind concepută ca să încapă un număr de 300 de enoriași. Constituie exemplul cel mai elocvent de biserică tipică pentru Maramureș, cu spațiul său interior supraridicat, care se manifestă la exterior prin acoperișul în două ape. Este cea mai mare biserică de lemn din secolul al XVII-lea care a supraviețuit timpurilor. Având deja dimensiuni mari, ea n-a putut fi lărgită în

funcție de creșterea populației, astfel încât și-a păstrat forma sa originară. Cele trei încăperi specifice cultului, pronaosul, naosul și altarul, surprind prin amploarea lor, care denotă iscusința și îndrăzneala meșterului constructor. Biserica produce o puternică emoție prin monumentalitatea sa, prin robustețe, prin decorații interioare și exterioare și prin icoanele pe sticlă și lemn pe care le deține în patrimoniu și care sunt în parte opera a doi pictori de o valoare certă, Alexandru Ponehalschi în 1762 (pronaos, naos, tâmpla) și Ianoș Opriș în 1812 (altar). Această biserică se distinge, în ansamblul celor 8 biserici, prin omogenitatea sa compozițională, prin claritatea și simplitatea sa structurală. În dosarul de restaurare al picturii se emite opinia că Ponehalschi autorul picturii icoanelor mobile ale tamplei si a unor icoane praznicare, iar autorul picturii naosului si pronaosului nu se cunoaste. Turnul-clopotniță ridicat pe pronaos străjuie coama cu cele patru turnulețe la colțuri; element prin care edificiul atrage atenția, acesta nefiind întâlnit la alte biserici de lemn din Țara Maramureșului din actualul teritoriu românesc. Cele 4 turnuri mici care încadrează turnul clopotniță sunt o caracteristică arhitecturală a multor biserici transilvănene, însă în Maramureșul istoric apar doar la bisericile de piatră. Se spune că prezența acestor turnulețe ar fi indicat faptul că odinioară, sfatul bătrânilor avea drept de judecată în localitate. În curtea bisericii, se păstrează „masa moșilor", unde se țineau pomeni pentru morți, făcută din lespezi mari de piatră și pe care se mai disting, inscripționate, numele vechilor familii din Budești.

Situația în 2020

O restaurare generală a bisericii a avut loc în 1999, pe baza unui proiect întocmit de SC Manisa Construct SRL, coord. Niels Auner. În timpul lucrărilor s-au descoperit fragmente din portalul alterat în 1923, reconstituirea acestuia făcându-se cu ajutorul surselor bibliografice, precum și luând ca model portalul bisericii din Sârbi Susani, care are un decor sculptat asemănător, reprezentând un calendar al anului liturgic bizantin. În plus, în portalul din Budești decorul îmbina și o pisanie lungă, ce reprezintă unul dintre cele mai complexe și mai vechi izvoare epigrafice de limbă română de acest gen din Maramureș și din Transilvania[7]. Pisania atestă ca an al consacrării (sfințirii) bisericii anul 1643: *„[Această beserică, în [zilel]e lui pop[a Tinu] l și a l[u po]pa Grigo[rie a]u făcut nimeș [Ștefan Atanasie, Budești] 1643. Au plea[tit] [Lupea șu c'Ana... Renic Ionaș, Oniță] Mari [ncaș] au fo[st] Gozdă Ion meșter"* (după Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, 1909). Deși nu este complet de acord cu „citirea" pisaniei de către I. Bârlea, Al. Baboș precizează că studiile dendrocronologice confirmă datarea din pisanie (lemnele tăiate în 1641-1642).

[7] Al. Baboș, *Portalul bisericii din Budești Josani, restituire*, în Memoria Ethnologica, nr. 70-71, ianuarie-iunie, 2019, pp. 110-121.

Restaurarea picturii parietale și a celor 29 de icoane pe lemn din patrimoniul bisericii din Budești-Josani a început în septembrie 2007 și s-a finalizat în noiembrie 2009. Lucrările de conservare-restaurare au fost realizate de Cornelia Săvescu (restaurator expert).

Fig. 12. Portalul recosntituit al bisericii din Budești

Deși starea generală de conservare este în acest moment bună, în câțiva ani trebuie să se realizeze înlocuirea învelitorii din șindrilă, care are o perioadă de viață de aproximativ 20 de ani.

În cadrul proiectului „Circuitul bisericilor de lemn din Transilvania de Nord" au fost realizate următoarele lucrări: parcare, alei pietonale, centru de informare turistică, grup sanitar, iluminat accese și iluminat arhitectural, împrejmuire.

Deseşti – Biserica de Lemn „Cuvioasa Paraschiva"

Biserica „Sfânta Paraschiva" din Deseşti a fost construită în anul 1770, când biserica de lemn tipică pentru Maramureș, definită prin supraînălțarea pereților vizibilă în exterior, prin acoperișul în două ape și prin turnul clopotniței de influență gotică, era deja elaborată ca formă și structură. Meșterii constructori care au ridicat-o nu au făcut decât să șlefuiască forma și structura. Grija pentru calitatea lemnului, pentru realizarea îmbinărilor și a decorațiilor sculptate, pentru proporția turnului, a foișorului și a coamei pentru acoperișul conform cu corpul bisericii sunt cu totul remarcabile.

Pictura de tradiție postbizantină realizată de Radu Munteanu dă naștere unui ansamblu arhitectural de mare virtuozitate, constituindu-se ca una dintre operele reprezentative pentru pictorul de fresce. Specialiștii[8] au susținut că autorul tâmplei bisericii din Deseşti ar fi Alexandru Ponehalski, bazându-se pe asemănările iconografice și stilistice. Mai nou însă, Al Baboș, el însuși susținător al acestor teorii în articolele sale mai vechi, crede că totuși autorul fruntarului din Deseşti este Radu Munteanu, deoarece Ponehalski s-a limitat la execuția unor icoane mobile după realizarea picturii murale din Berbești în 1769, nevrând să se supună hotărârii episcopului Ivan Bradacs din Muncaci din vara aceluiași an, care cerea zugravilor să-și probeze cunoștințele în fața lui și să obțină o permisiune de a rămâne activi în cadrul diocezei.[9]

---

[8] Anca Pop Bratu, *Pictura murală maramureşeană*, București, p. 23.

[9] Al. Baboș, *Cum arăta biserica de lemn din Berbești?*, p. 27, sursa: academia.edu

Așezarea într-un spațiu cu multă iscusință pe terasa unui deal, în mijlocul cimitirului, contribuie la punerea în valoare a bisericii. Patrimoniul mobil deținut de parohie contribuie de asemenea la definirea spațiului interior și la crearea unei ambianțe specifice bisericilor ortodoxe din Maramureș.

Această biserică se face remarcată în contextul altor biserici de lemn prin armonia bine dozată a elementelor constitutive, prin structura aparent decorată cu ornamente sculptate, prin amploarea spațiului interior, prin masivitatea și expresivitatea volumelor.

Situația în 2020

În 1996-1998 s-au efectuat ultimele lucrări de restaurare a Bisericii de Lemn din Deseşti, inclusiv a picturii parietale. În acest moment biserica deține una dintre cele mai bine păstrate și mai ample picturi murale din bisericile maramureșene. Starea șindrilei care acoperă biserica este însă din ce în ce mai precară și se impune înlocuirea ei. Conform listei de priorități, anul acesta este rândul bisericii din Deseşti să-și schimbe învelitoarea, Consiliul Județean Maramureș acordând 200.000 lei pentru această lucrare, deși conform postării preotului paroh Ioan Ardelean pe una din rețelele de socializare, costul întregului demers se ridică la 220.000 lei, restul de fonduri fiind solicitat membrilor parohiei, având în vedere faptul că biserica „Sf. Paraschiva" este biserica parohială a satului.

Fig. 13. Biserica din Deseşti, 2018

În cadrul proiectului „Circuitul bisericilor de lemn din Transilvania de Nord" au fost realizate următoarele lucrări: parcare, alei pietonale, centru de informare turistică, grup sanitar, iluminat accese și iluminat arhitectural, împrejmuire.

Fig. 14. Biserica din Deseşti, octombrie 2020 (foto: preot paroh Ioan Ardelean)

Ieud Deal – Biserica de Lemn „Naşterea Maicii Domnului"

Biserica „Naşterea Fecioarei" din Ieud este unul dintre cele mai frumoase lăcaşuri de cult din Maramureş. Este impresionantă prin amplasarea sa pe un versant pietros, pe malul pârâului Ighişor, în cimitirul satului. Planul este cel obişnuit în bisericile ortodoxe şi volumetria este tipică pentru bisericile din Maramureş cu acoperiş în două ape fără portic. Ceea ce este remarcabil pentru această biserică este spaţiul interior, cel mai elaborat poate din punctul de vedere al concepţiei, al realizării tehnice, al detaliilor sculptate, cărora li s-a adăugat pictura acoperind întreaga suprafaţă, operă a pictorului de fresce Alexandru Ponehalschi (1782).

În contextul bisericilor de lemn, Biserica Ieud Deal se face remarcată prin spaţiul interior în mod minuţios elaborat. Scara de acces în turn, monoxilă (tăiată dintr-o singură bogată de lemn) contribuie la configurarea unui ansamblu autentic, arhaic şi rafinat în acelaşi timp. Spre deosebire de alte monumente, acest ansamblu cuprinde: o clopotniţă de lemn plasată într-unul din colţurile cimitirului, Drumul crucii, format dintr-o serie de 14 mici construcţii de zidărie care adăpostesc tablourile staţionărilor pe muntele Golgota (realizată la începutul secolului al XX-lea), şi împrejmuirea cu zidărie de piatră.

Bătrânii satului susţin şi astăzi că biserica s-a ridicat în 1364, informaţie prezentă pentru prima dată în Şematismul Diocezei Gherla din 1900, care a folosit probabil ca sursă datele culese şi transmise de Tit Bud, vicarul Maramureşului. în volumul *Date istorice despre protopopiatele, parohiile şi mănăstirile române din Maramureş din timpurile vechi până în anul 1911,* Tit Bud explică datarea pe baza unei inscripţii de pe grinda din podul bisericii. Ulterior inscripţia pomenită de Tit Bud este „recitită" diferit, deoarece atât textul cât şi cifrele sunt redate în caractere chirilice, şterse de vreme. De fapt, inscripţia, începută pe talpa longitudinală, lângă fereastra vestică: „În anul Domnului 18..." este întreruptă şi rescrisă pe talpa transversală, luminată mai bine de fereastra vestică:

„În anul Domnului 1827 maistori Cionca Alexa cu Iusco Ion crâsnicu". Astfel, inscripția menționată de Tit Bud și preluată în tradiția orală a comunității, deoarece arăta că biserica din Ieud este cea mai veche biserică de lemn din Maramureș, atesta de fapt doar data unei intervenții ulterioare de refacere și reparație a turnului.[10]

Ridicată după 1717[11], biserica și-a păstrat forma și substanța originare. În interior nu sunt decât două schimbări față de aspectul originar, modificări care, de fapt, se fac remarcate la majoritatea bisericilor de lemn: tribuna pe peretele de vest al naosului și deschiderea practicată în peretele pronaosului.

În 1997 s-a realizat datarea fermă a bisericii în al doilea deceniu al sec. al XVII-lea prin metoda dendrocronologică de către cercetătorul islandez Olafur Eggertsson.

Situația în 2020

Ultima restaurare generală s-a făcut în 1999 (structură, învelitoare, pictură), finanțată de Ministerul Culturii. Învelitoarea, aflată în stare gravă de degradare, a fost înlocuită în toamna-iarna lui 2018, cu finanțare din partea Consiliului Județean Maramureș.

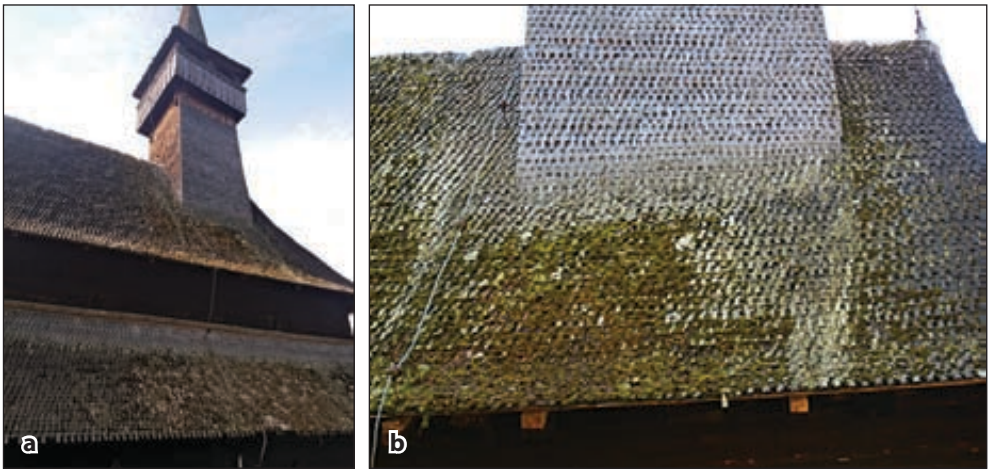

Fig. 15. Fotografii realizate de DJC Maramureș în 2018

[10] Arhiva digitală a UNRMI, http://www.uniunearestauratorilor.org/lucrari.html

[11] Un document datând din 2 ianuarie 1365 (când regele Luis I de Anjou îi confiscă o jumătate din domeniul Cuhea – incluzând și satul Joad lui Bogdan, uzurpatorul autorității ungurești din Moldova, și i-o dă fiilor lui Sas, pentru a recompensa bunurile pierdute de aceștia din urmă, dar și pentru fidelitatea lor către coroană) atestă existența satului. Chiar dacă, după tradiție, biserica „de pe deal", a cărei sărbătoare de hram este Nașterea Maicii Domnului, datează din 1364, totuși ea nu este mai veche de 1717; probabil, datează de la jumătatea secolului al XVIII-lea, când a înlocuit vechea biserică de lemn, distrusă de tătari (http://www.cimec.ro/Monumente/UNESCO/UNESCOro/indexC54.htm).

Fig. 16. Biserica din Ieud Deal, 2019 (foto: preot paroh Alexandru Brici)

Biserica nu are electricitate (sursa de curent existând în afara bisericii, la 3 m de intrarea în biserică), nu are instalații de apă sau încălzire.

În imediata apropiere a monumentului UNESCO s-au construit clădiri fără avizul DJC Maramureș din materiale și cu forme improprii zonei.

Plopiș – Biserica de Lemn „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”

Biserica de Lemn „Sfinții Arhangheli” este o construcție ridicată la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Situată în zona Chioarului, ea este rezultatul influenței bisericilor din Maramureș în ceea ce privește configurația volumetrică, silueta și monumentalitatea, dar și a bisericilor tipice pentru nordul transilvănean, interpretat adesea într-o formulă originală.

Raportul între corpul bisericii realizat după sistemul Blockbau și acoperișul decroșat la nivelul altarului denotă un simț al armoniei cu totul extraordinar. Turnul-clopotniță, care se ridică pe pronaos, are o structură robustă, impusă de înălțimea mare a turnului cu coamă piramidală, străjuită în patru colțuri de patru turnulețe, care dau bisericii o siluetă relansată și care îi conferă monumentalitate.

Plasată în vârful unei coline, de unde pare a dialoga cu biserica din Șurdești, al cărei model l-a preluat parțial, această biserică reprezintă exemplul ideal de simbioză perfectă între relief, natură și creația omului.

Biserica din Plopiș prezintă o serie de elemente prin care se diferențiază de celelalte lăcașuri de cult din ținut. Mai întâi înălțimea pereților permite două rânduri de ferestre, fără ca retragerea tipică pentru bisericile din Maramureș să se regăsească aici; rezultă astfel un amplu spațiu interior, boltit, trilobat (este singura biserică ce prezintă acest tip de boltă).

Geniul meșterilor constructori este evident când vorbim despre biserica din Plopiș; îl descoperim în alegerea și amplasarea într-un spațiu care pune în valoare monumentalitatea bisericii. Volumetria armonios proporționată, tehnica de execuție, decorația, silueta care se profilează în cadrul natural, totul pledează pentru includerea bisericii printre capodopere. Ea reprezintă un exemplu pentru tipul de construcții religioase din zona Chioarului.

Situația în 2020

Biserica se află în acest moment în plin șantier de restaurare. S-au înlocuit elementele de lemn afectate de factori de degradare biologici, fluctuații de temperatură și umiditate, s-au luat măsuri pentru consolidarea elementelor de structură afectate de deplasări ale pereților longitudinali ca urmare a acțiunilor seismice sau ale vântului, s-au desfăcut plăcile de piatră din pardoseală și s-a realizat aerisirea pereților de lemn, s-a înlocuit învelitoarea de draniță și elementele de lemn afectate de umezeală.

Urmează să fie restaurate pictura murală, iconostasul, ușile împărătești pe baza unui proiect de restaurare componente artistice realizat de expertul restaurator Cornelia Săvescu. Din păcate, chiar la intrarea în cimitir, preotul ortodox Da-

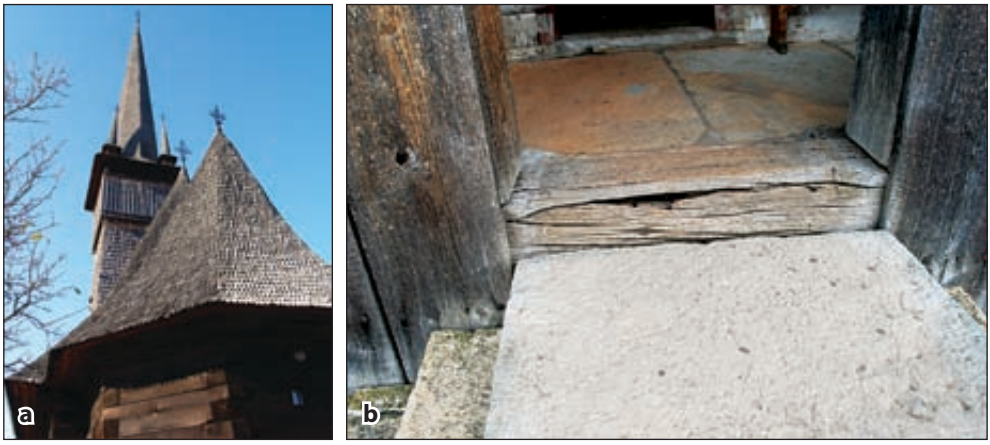

Fig. 17. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2017

Fig. 18. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2018-2019, în timpul restaurării

niel Pop a permis amplasarea unor monumente funerare din piatră lucioasă neagră cu poze color ale decedaților, în total dezacord cu alte monumente funerare din cimitir și cu biserica de lemn. DJC Maramureș a emis un avertisment preotului și a discutat în repetate rânduri despre importanța menținerii monumentelor funerare la dimensiuni modeste pentru a nu răpi din măreția bisericii de lemn.

Fig. 19. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2018

Poienile Izei – Biserica de Lemn „Cuvioasa Paraschiva"

Biserica de Lemn „Sfânta Paraschiva" din Poienile Izei, este printre cele mai vechi biserici de lemn din Maramureș. În 1516, există o referire la câteva biserici de lemn construite în stil românesc *„capella lignea more walachorum"* în Ruscova, Rozavlea și Poienile Izei.[12] Tradiția orală, citată atât de Al. Baboș (martor G. Puicaru 1997) cât și de autorii (anonimi) ai istoricului aflat în arhiva DJC Maramureș, pomenește de existența unui schit sau a unei bisericuțe modeste, localizată de G. Puicaru „pă Gruieț", care poate fi biserica menționată în actul din 1516. Având în vedere creșterea numărului de credincioși, localnicii au început construcția unei alte biserici (în 1460 (!) se zice în istoric), care a rămas neterminată timp de mai multe zeci de ani. Probleme legate de construirea bisericii pomenește și G. Puicaru, care spune că după ce a fost terminată, localnicii au învelit-o cu paie până când și-au permis să îi facă o învelitoare din lemn.

Finalizarea bisericii este și ea incertă: în Șematismul Eparhiei Greco-Catolice de Maramureș 1936 și în Scurt istoric al bisericii întocmit de preotul paroh din 1969 aflat în arhiva DJC, se dă anul 1602, actualul preot paroh, Ioan Pop, în lucrarea sa publicată în 2008 afirmă o atestare documentară în 1604 (fără să arate sursa, care e posibil să fie I.D. Ștefănescu *Arta veche a Maramureșului* (Ed. Meridiane, București, 1968), dată preluată și de echipa care a întocmit proiectul de restaurare în 2011 (Sc Manisa SRL). În istoricul anonim din arhiva DJCMM se spune că biserica a fost sfințită în 1632, după cum reiese din inscripția pe un antimis slavon, dată folosită și de Al. Baboș, cu rezerve, în *Three Centuries of Car-*

[12] Geza Entz, „Mittelallerliche Rumänische holzkirchen in Siebenbtirgen", *Omagiu lui Gheorghe Oprescu*, pp. 159-171, București, 1961, după Al. Baboș, Three centuries..., p. 35).

pentering Churches. Cu toate acestea, în Lista monumentelor istorice 2015, datarea este 1700, iar în dosarul de nominalizare a grupului celor 8 biserici de lemn în Lista patrimoniului mondial, biserica din Poienile Izei are ca datare atât anul 1604, cât și 1632. Este necesară o cercetare amănunțită cu metode moderne pentru a stabili o datare certă.

Valoarea istorică nu rezidă doar în vechimea sa, ci și în faptul că ea reprezintă un exemplu tipic pentru bisericile din Maramureș, plecând de la construcțiile din vremuri străvechi care mai există încă. De dimensiuni relativ modeste, spațiul său interior se lărgește datorită supraînălțării, relevată în sec. XVIII, și, în consecință, crește și suprafața picturală. Biserica este impresionantă prin formele sale clare, net definite, elementele structurale aparent tratate, astfel încât să devină decorative, silueta relansată înconjurată de vegetația cu care ea se armonizează.

Pe parcursul existenței sale biserica s-a dezvoltat în funcție de gustul proprietarilor săi (parohii diferitelor momente), în funcție de tradiția cultului, a credinței religioase și a vieții din satul din care ea face parte integrantă ca lăcaș sfânt, unic în zonă. Mai curând modestă, formată din pronaos, naos și altar, ea se mărește în secolul al XVIII-lea prin realizarea supraelevării; apoi biserica se mărește pe partea de vest prin porticul și tribuna naosului, modificări cerute de credincioși pentru a respecta modelul bisericilor din Maramureș, cu acoperiș în două ape și turn de factură gotică.

Existența bisericii pe parcursul a patru secole a constituit o evoluție la care au contribuit generații succesive de meșteri constructori, fini cunoscători ai lemnului, ai tehnicilor de construcții moștenite din tată în fiu, artiști anonimi care au contribuit la definirea unui mic dar impunător edificiu de cult, mărturie a genialității creatorilor săi. Din aceste etape de construcție, biserica din Poienile Izei este o probă de evoluție a tipului de edificiu de cult specific Maramureșului; ea este un exemplu care ilustrează în același timp viața religioasă a unei mici comunități, beneficiară a unei relative independențe, grație amplasării sale.

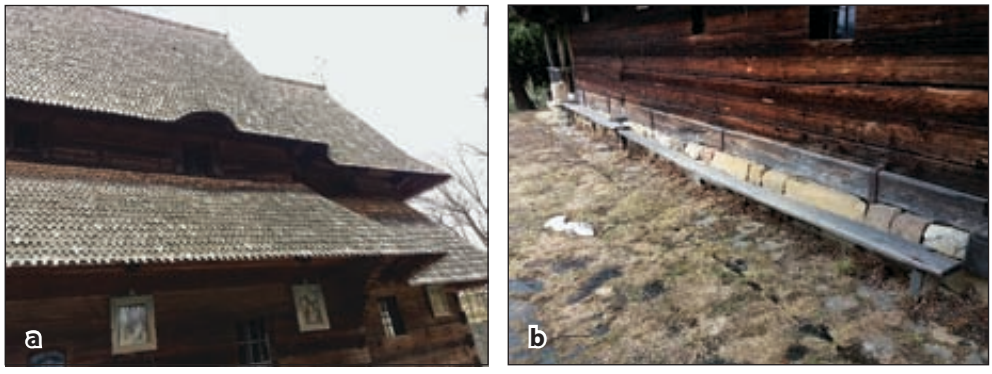

Fig. 20. Biserica de Lemn „Cuvioasa Paraschiva"

Fig. 21. Zona de protectie a bisericii, cu interventii neavizate

Situația în 2020

Deși există un proiect realizat de SC Manisa Construct SRL și coordonat de arh. Niels Auner încă din 2011 de restaurare și consolidare, precum și un proiect de conservare-restaurare pictură realizat de Sanda Bucur, biserica din Poienile Izei nu a reușit să obțină o finanțare pentru a le pune în operă. Astfel, situația bisericii este cea din observațiile experților care au întocmit proiectul de restaurare, la care se adaugă degradările survenite în cei 8 ani scurși de atunci. Totuși, nu sunt semne de infiltrații, dislocări ale materialului lemnos, biserica aflându-se într-o stare de conservare relativ bună.

Din păcate, și în zona de protecție a acestei biserici se poate observa apariția de la an la an a unor clădiri noi, cu volumetrie, gabarite, materiale de finisaj și colorit al fațadelor ce nu sunt în armonie cu zona înconjurătoare.

Rogoz – Biserica de Lemn „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”

Biserica „Sf. Arhangheli” din Rogoz, ridicată în 1661, este un exemplu de referință pentru bisericile din Țara Lăpușului. Totuși, nici o altă biserică nu prezintă o atare abundență de decorații, care face din biserica din Rogoz o bijuterie arhitecturală. Fiecare element structural devine și piesă decorativă atât în spațiul interior, cât și în spațiul exterior. Silueta asimetrică a acoperișului, datorată streșinii lărgite către nord, supradimensionate de altfel de-a lungul întregului corp al bisericii, îi conferă o notă specifică subliniată de nota în filigran a turnului clopotniței, fragil și impozant în același timp. Radu Munteanu și Nicolae Man, care au realizat pictura în 1785, au contribuit la finisarea spațiului interior.

Biserica prezintă o configurație planimetrică tipică pentru majoritatea bisericilor din Lăpuș: pronaos, naos și altar, desprins din intrarea situată pe partea de sud. Spre deosebire de bisericile tipice pentru Maramureș, prezintă spații interioare mult mai mici; pereții nu depășesc trei metri în înălțime, bolta semicilindrică plecând de la această înălțime. Acoperișul este unic pentru toată biserica. Trăsăturile specifice pentru biserica „Sfinții Arhangheli" din Rogoz sunt: pronaosul cu acces spre sud, naos dreptunghiular și absida altarului în retragere, poligonală, cu șapte laturi. La aceasta se adaugă întregul arsenal de elemente ornamentale prezente aici într-o densitate nemaiîntâlnită în alte biserici de lemn.

Biserica și-a conservat în mare parte forma, substanța, utilizarea, funcția și expresia sa inițială. Odată terminată pictura, datând din 1785, în secolul al XIX-lea s-a construit tribuna, biserica a fost repictată în 1838 și au fost mărite ferestrele naosului.

Situația în 2020

Ultimele intervenții la Biserica de Lemn din Rogoz au avut loc la sfârșitul anilor '90, pe baza unui proiect realizat de SC Manisa Construct SRL și coordonat de arh. Niels Auner, datat 1996. Partea de pictură a proiectului „Intervenție urgentă și restaurare pictură murală" a fost coordonat de Mihai Pop, din echipă făcând parte restauratorii Adrian Chișiu și Dorin Handrea. În acest proiect se amintesc intervențiile anterioare: prima intervenție cunoscută fiind adăugarea corului, care a fost pictat în 1834, conform inscripției, intervenții majore s-au făcut în 1960-1961, iar în 1991 s-a schimbat acoperișul.

Astfel, după aproape 20 de ani, starea învelitorii este medie, necesitând înlocuirea șindrilei în următorii 2-3 ani.

Fig. 22. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2019

Șurdești – Biserica de Lemn „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”

Construită în 1766, de meșterul constructor Macarie, Biserica de Lemn „Sfinții Arhangheli” din Șurdești este exemplul cel mai sudic de biserică tipică pentru Maramureș, cu acoperiș dublu. În secolul al XIX-lea a fost construit porticul pe două nivele și a fost ridicată turla. Clopotnița măsoară 54 m în înălțime, de trei ori mai mult decât lungimea edificiului. Structura denotă prezența aici a unor meșteri constructori ingenioși. Biserica a fost realizată în momentul în care modelul tipic pentru Maramureș era stabilit; constructorii din Șurdești au reluat toate elementele în forma lor cea mai evoluată și le-au pus în armonie cu multă îndemânare. Rezultatul – o adevărată operă de artă. Monumentală, solidă, bine amplasată, cu decorație bine dozată și executată cu o deosebită grijă pentru detaliu, Biserica din Șurdești ajunge la o perfecțiune structurală și estetică.

Biserica din Șurdești beneficiază deja de un renume, de care este demnă. Este cea mai înaltă biserică istorică de lemn din lume, cu ai săi 72 de metri înălțime, fiind doar de curând întrecută de biserica de la Săpânța Peri (75 m – în 2003), însă diferența de timp între construirea celor două lăcașuri (de peste două veacuri) spune multe despre măiestria și ambiția constructorilor bisericii din Șurdești.

Situația în 2020

La întâlnirea cu cei opt preoți administratori de biserici UNESCO la începutul anului 2018, biserica din Șurdești se afla în cea mai gravă stare, din cauza stării deplorabile a învelitorii. Apa pluvială se infiltra prin acoperiș până în interiorul bisericii.

Deși este necesară o restaurare totală a acestei biserici, preotul nu a reușit să acceseze fonduri europene, așa cum s-a sperat inițial, astfel că a solicitat Consiliului Județean Maramureș și a fost alocată, în 2018, suma de 100.000 lei, iar în 2019 – o completare de 75.000 lei pentru înlocuirea învelitorii, turnul, mai puțin afectat de intemperii, a rămas cu vechea învelitoare.

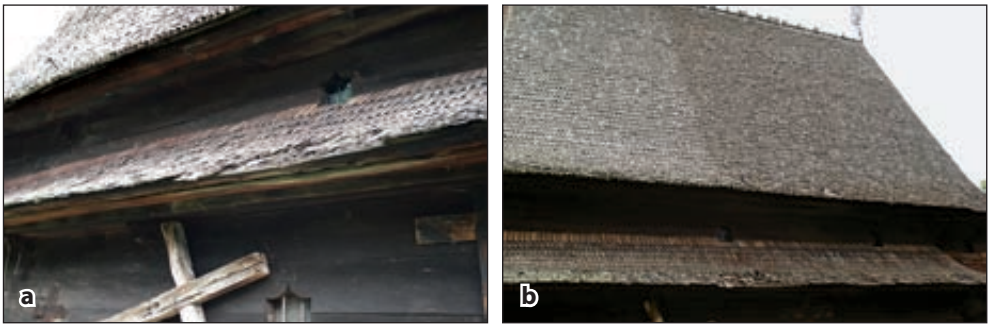

Fig. 23. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2017-2018

Fig. 24. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2017-2018

Având în vedere faptul că cimitirul din jurul bisericii din Șurdești este încă deschis (există locuri pentru noi morminte și există solicitări din partea aparținătorilor pentru ridicarea de monumente funerare noi pentru cei înmormântați cu ani în urmă în cimitir, DJC Maramureș acordă o grijă deosebită în ultima vreme ca aceste noi monumente să aibă o înfățișare cât mai apropiată cu a monumentelor funerare istorice, mai ales pentru că în Lista monumentelor istorice sunt incluse, ca parte a ansamblului Bisericii „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril" din Șurdești, și „monumentele funerare din cimitir", cod MM-IV-m-A-04769.02. Preotul solicită, pentru fiecare loc în parte, acordarea unui aviz din partea DJC Maramureș, care atașează o schiță agreată, precum și condiții stricte pentru forma, înălțimea și materialul din care se va construi monumentul funerar. Avem în această privință colaborarea preotului greco-catolic, care impune regula și enoriașilor.

Din păcate, anterior introducerii acestor reguli, au existat și în acest cimitir abateri de la regulile de bun-simț, care ar trebui să guverneze aceste demersuri, însă nu la nivelul celor de la Plopiș.

Fig. 25. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2019

Fig. 26. Fotografii din arhiva DJC Maramureș, 2019

În încheiere, putem concluziona că bisericile de lemn din Maramureș, între care cele mai de seamă reprezentante ale genului au fost înscrise în prestigioasa Listă a patrimoniului mondial UNESCO, sunt nu numai creații excepționale arhitecturale, meșteșurărești și artistice, dar și adevărate organisme vii, cu probleme de sănătate provocate de dăunători (păsări, insecte, fungi), de natura dezlănțuită în unele cazuri (turlele multor biserici de lemn au fost greu încercate în timpul furtunii din septembrie 2017, trei dintre ele prăbușindu-se, niciuna însă aparținând unei biserici UNESCO; la Plopiș martori oculari povestesc cum turla se mișca din cauza vântului, dar elasticitatea deosebită a îmbinărilor au făcut ca biserica să rămână integră), dar și de nepăsarea și incultura oamenilor. În jurul acestor biserici există atât persoane dezinteresate, care le consideră vetuste, depășite, care îi îndreaptă mai curând pe turiști cu mândrie către biserica nouă din sat, la construcția căreia și-au adus și ei aportul, dar și oameni conștienți de valoarea unei biserici vechi, care îi întreține cimitirul chiar dacă nu mai este funcțional și nu au rude îngropate acolo, care susțin demersurile de restaurare prin donații sau voluntariat, care transmit copiilor lor sentimentul de mândrie și de interes pentru aceste monumente și care spun pentru a mia oară legenda construirii sau strămutării bisericii turiștilor interesați. Este important ca preoții administratori, localnicii, instituțiile responsabile și autoritățile publice să-și îndrepte eforturile spre un scop comun, acela al întreținerii, reabilitării și punerii în valoare a monumentelor istorice în general și a bisericilor UNESCO în special, pentru a demonstra

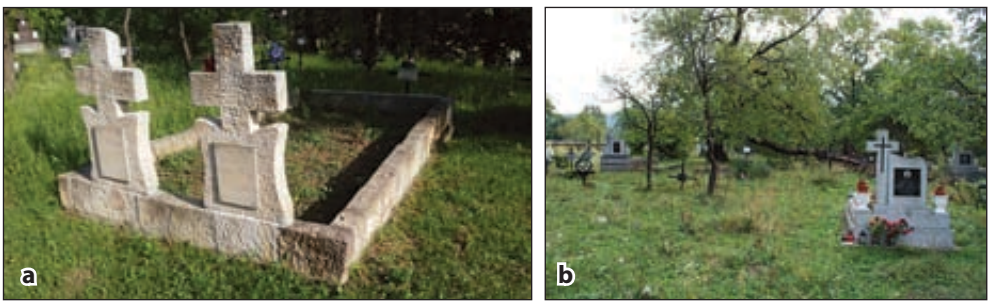

Fig. 27.

că lanțul atâtor generații protectoare, de la construirea lor și până acum nu este întrerupt, că se pot mândri nu numai cu ctitorii noi, strălucitoare și „la modă", dar și cu transmiterea următoarelor generații a comorilor primite de la strămoșii lor.

Reabilitările învelitorilor la bisericile monument de la Șurdești, Ieud, Bârsana și Deseşti din ultimii doi ani pot părea pași mici și timizi în realizarea unei protecții și puneri în valoare potrivite pentru aceste obiective reprezentative pentru întreg județul, însă au fost tot atâtea lecții de responsabilitate, de asumare și stăruință din partea factorilor de decizie enumerați mai sus. De la înțelegerea priorităților fără parti-pris-uri (deși au fost și bănuieli la un moment dat – unul dintre vicepreședinții Consiliului Județean era din Ieud – cu toate acestea, preoții prezenți la primele întâlniri pot atesta că după Șurdești, învelitoarea de la Ieud era cea mai degradată), la întocmirea documentațiilor supuse avizării comisiilor zonale și naționale ale monumentelor istorice (una dintre condițiile acordării finanțărilor), găsirea meșterilor care să facă lucrări de calitate, primirea banilor și finalizarea proiectelor, putem spune că acest demers, ce nu s-a încheiat încă, este un efort de echipă, chiar dacă a fost deja asumat în scopuri electorale de unii sau de alții, (unii chiar fără să aibă vreo contribuție), important este că procesul continuă, că a avut rezultatele scontate și că poate în viitor se va putea face și mai mult pentru aceste splendide mărturii ale trecutului, dacă le recunoaștem cu responsabilitate și sinceritate problemele și neajunsurile și căutăm soluții salvatoare.

Christoph MACHAT

Abstract

Both positions, inscribed on the World Heritage List in 1999 are related to the built heritage of the German population, the Transylvanian Saxons, which was recorded in the framework of an ICOMOS German-Romanian exhaustive inventory project, the documentation being used for the nomination dossiers. Both also belong to the built vernacular heritage — thus "filling a gap" inside the WHL. The small city of Sighișoara (position No. 902) preserves the initial medieval town planning conception, connecting the upper with the lower town, the medieval fortifications and most of the typical houses with their gateways, telling about the initial status as "farming citizens" (Ackerbürger). Management problems are related to maintenance and consolidation works, but also to traffic and tourism. The „Villages with fortified churches" (position No. 596) is the result of enlarging the position of the Biertan fortified church (inscribed in 1993) by different types of church fortifications in the historic German settlement areas — Câlnic, Valea Viilor, Biertan, Saschiz, Viscri, Prejmer — and also the fortified church of Dârjiu as one example for the Hungarian Secui fortifications. Most of the management problems are related to the fact that the entire villages except Dârjiu are included in the core area protected by the UNESCO WH Convention.

Keywords: medieval fortifications, fortified churches, German colonisation, settlement patterns, vernacular heritage, World Heritage List, maintenance, tourism, management problems.

The World Heritage Convention of UNESCO was ratified by the Romanian Government in 1990 and the re-established National Commission for Historical Monuments prepared a list of 15 proposals for the UNESCO Tentative list, including the historic city of Sighișoara and the fortified church of Biertan among the former German settlements of Transylvania. The presence of the Saxons[1] in Transylvania goes back to the middle of the 12th century, when the Hungarian King Geza II invited German colonists to stabilise this Eastern border region permanently, for both economic and defense reasons, and the first

[1] Early documents mention the groups of "priores Flandrenses", later also "Teutonici", "Latini", "Saxones", and finally the royal Hungarian chancellery used "Saxones" as a collective designation for the Transylvanian Germans (of all tribes). See C. Machat, "Settlement Patterns of the Germann Colonisation in Transylvania/Romania". In: C. Machat (ed.), *The Cultural Landscape of the Wendland Circular Villages, ICOMOS Journals of the German National Committee LXVII*, 35-41. Aachen–Berlin, 2018, 35.

provostship of the new settlers in Sibiu was confirmed in 1191 by Pope Celestine III. After the severe devastations produced by the Mongolian invasion of 1241-42 in Transylvania, the groups of settlers were invited again and, at the end of the 13th century, the colonisation of Transylvania is considered to have been accomplished. The "Andreanum", given by King Andrew II in 1224, represents the basic document of territorial and personal statute jurisdiction for the Transylvanian Saxons up to the end of the 19th century[2]. Unfortunately, the political events throughout the 20th century and, especially the political and social changes after World War II, determined the German population to try to leave the country, and in 1990 a first massive emigration to Germany took place. The second wave followed in 1991.

Since 1990, the villages have been threatened by the emigration of the Saxon population to Germany in particular, and many of them have already been abandoned. For this reason, between 1991 and 1998, an exhaustive recording and scientific inventory of all the 247 former German settlements became a very urgent duty. Based on a scientific method proved in Germany since 1980 and financed by the German Federal Government, the inventory was implemented with Romanian specialists within the framework of a cooperation agreement between ICOMOS Germany, ICOMOS Romania and the Romanian National Commission for Historical Monuments[3]. On the maps at a scale of 1:5000, all the buildings of heritage value in each (entire) settlement have been marked, the geomorphological characteristics of the surrounding cultural landscape and the settlement patterns have been indicated, also documented by aerial photographs and followed by index-cards with detailed descriptions of all the buildings[4]. The results are under publication in the bilingual (German-Romanian) series "Topography of Monuments in Transylvania", the first volume including 10 villages in the Braşov District, having been introduced already during the ongoing project work in 1994[5]. Five more volumes followed up till 2015.

In 1993, the UNESCO World Heritage Committee – as a gesture of courtesy towards Romania (which still had no legislation for monuments' protection) – included 3 proposals from the historical regions of the country on the

---

[2] E. Wagner, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*. Köln–Wien, 1976, 9, 15–23.

[3] The project was also included in the working plan of the International Committee for Vernacular Architecture CIAV of ICOMOS. See C. Machat, "Conservation Management of the Vernacular Heritage". In: *Conservation and Revitalisation of Vernacular Architecture and ICOMOS-CIAV Annual Meeting 1997*, 98-104. Bangkok, 1997, 98-104.

[4] C. Machat, "Die Dokumentation des siebenbürgisch-sächsischen Kulturgutes (1991–1998) und ihre Ergebnisse: Weltkulturdenkmäler und Denkmaltopographie". In: *Ars Transilvaniae* 23, 17-30. Bucureşti, 2013.

[5] C. Machat (ed.), *Denkmaltopographie Siebenbürgen. Kreis Kronstadt 3.3 / Topografia monumentelor din Transilvania, Judeţul Braşov 3.3*. Innsbruck: Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 1994.

WHL: for Moldavia – the ensemble of churches with external mural paintings of Bucovina, for Muntenia – the monastery of Horezu, and for Transylvania - the fortified church of Biertan. One year later, the representatives of the Transylvanian Saxons in Germany succeeded to convince the German UNESCO Commission that only one church fortification on the WHL is not sufficient to really represent that specific type of historical monument, but the "family" of about 150 preserved fortified churches in Transylvania (initially about 300). As a result, the German Ambassador in Bucharest, together with the president of the Romanian National Commission for Historical Monuments, asked the coordinator of the documentation project – the author of this article – to work out a proposal for enlarging the Biertan position, based on the scientific results of the inventory.

In the first half of 1995, all the (former) Saxon villages had been visited and studied and the overview on the settlement patterns and the diversity of church fortifications permitted the preparation of the proposal for the enlarged position "Villages with fortified churches". It was published in 1995 by ICOMOS Germany in the bilingual (German-French) edition of "Denkmäler in Rumänien/Monuments en Roumanie" together with the other 14 UNESCO Tentative List proposals of the Romanian National Commission[6]. What is most interesting and important for the knowledge about the history of colonisation are the specific patterns, which are almost the same in all settlements, reflecting the land-use system, going back to the second half of the 12th century: rows of narrow and deep plots with houses whose gables face the street, attached to each other and aligned along one or both sides of the public spaces – the streets and/or the settlement square. The plots are closed on the rear side by barns and followed by orchards. Differences from village to village are related only to the specific topography of the surrounding landscape, but similar patterns are preserved also in the market towns and in the outskirts of towns, like Sighişoara. In all the settlements, the church is in the centre of the village (the same is in towns), for defence reasons located on a hill or in marshland, in the event of enemy attacks offering short refuge distances for all families. Unfortunately, we have no documents concerning the first groups of settlers in Transylvania, but many location documents from the Naumburg or Meißen[7] area in Germany

[6] C. Machat (ed.), *Denkmäler in Rumänien : Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes - Monuments en Roumanie*. München: Lipp, 1995.

[7] H.-D. Kahl, "Vom Wendenkreuzzug nach Siebenbürgen?". In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, Siebenbürgisches Archiv 8, 162-199. Köln–Wien, 1971, 164, 1 and note 19; see also M. Hardt, *The Beginning of Colonisation in Eastern Central Europe in the High Middle Ages*. In: The Cultural Landscape of the Wendland Circular Villages, ICOMOS Journals of the German National Committee LXVII, ed. By Christoph Machat, Aachen-Berlin 2018, 6-9, note 16.

from the second half or the 12th century are related to new settlements with the same patterns, mentioning also the free choice of the church location. Presumably the same happened in Transylvania, and the locators brought with them not only the knowledge of the settlement structure, but also that of church fortifications from their homelands, where due to repeated medieval territorial conflicts the numerous "vernacular" church fortifications followed the model of the feudal knights' castles. The first church fortification works may have started in Transylvania immediately after the Mongolian invasion (1242), and perhaps the fortified seats of the locators' families — like that in Câlnic (German Kelling), documented in 1269[8] — had served as models. The fortification works continued especially after the first Ottoman invasion in Transylvania in 1395 and were completed around 1500 (including the large fortification works of the cities). Today about 150 church fortifications are preserved, because after the loss of any strategic or defence function in 1711, when the last armed conflict in Transylvania — the rebellion of the "Kuruz" fighters[9] — ended, they were included in the yearly course of events in the public life of the community, i.e. for storage (food, goods of the families) and education (classrooms).

The selection criteria for the proposals were quite simple: to find representative examples for different types of church fortifications in well preserved villages, representing at the same time the different historical regions of German settlements in Transylvania, For the Western settlement area of course it had to be the already mentioned **Câlnic**, the only preserved seat of the locators' family of Kelling, where the whole village is well preserved, and where, in 1430, the local community forced the family to leave definitely, bought the fortified seat and enlarged it with one more ring wall. The second is the village of **Valea Viilor** (German Wurmloch) in the central part of the Wineland, the church preserving the most powerful fortification with a tower over the choir with four defence levels opposite the western tower also with defence levels. For **Biertan** (German Birthälm), the largest church fortification with 3 ring walls (and the seat of the Saxon Lutheran bishop 1572–1867) not only the entire (well preserved) village has been included, but also the vineyard terracess on the north-western slope of the hill. Next is the village of **Saschiz** (Keisd) in the "Haferland" (land of oat) with the church in the centre, which is the result of a complete rebuilding as a fortress 1493-1496 (after demolishing the romanesque parish church) (The separate clock tower was remodelled at the end of the 17th century following the

[8] E. Wagner, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*. Köln–Wien, 1976, 27-30; regarding the locators and their position in Transylvania see also H. Fabini A. Fabini, *Kirchenburgen in Siebenbürgen* (Fortified Churches in Transylvania), Wien/Köln/Graz, 1986, 11.

[9] H. Roth, *Kleine Geschichte Siebenbürgens*. Köln–Weimar–Wien, 1966, 66f.

example of the famous clock tower in Sighișoara). On the western hill, a peasants' refuge fortification from the 14th century is also preserved. Not very far to the East, the village of **Viscri** (Deutsch-Weißkirch) is one of the smallest, also well preserved Saxon settlements, where, in 1715, a fire destroyed parts of the fortified church, and the Transylvanian Saxon Administration had to start a call for donations in order to help the peasants to make the necessary repair works in 1717. And in 1743, a part of the defence levels were put down and the storage system with small family compartments was abandoned in favour of galleries for chests. Last but not least, the village of **Prejmer** (Tartlau) in the Eastern plane of Țara Bârsei (Burzenland) shows a very strong and powerful fortificaton surrounding the early Gothic church (without its own fortifications). Inside the fortification walls, there are more than 300 well preserved small half timber compartments for storage on four levels.[10] Finally, the fortified church of **Dârjiu** (Hungarian Ders) has been added as an example for the small group of the Hungarian Secui church fortifications preserved in Transylvania. Initially, it had been a separate Romanian proposal for the Tentative List[11], but during the meeting of the WH Committee 1996 in Berlin, colleagues from the WH panel (ICOMOS; WH Centre) suggested including it in the enlarged position of the villages with church fortifications in Tranylvania[12].

Unfortunately, the village of Dârjiu suffered severe interventions on the built heritage and the traditional settlement patterns have been changed after 1945; for this reason, only the church fortification area has been included. As it has been already mentioned, all the other six (former) Saxon villages are well preserved and, inside the administration borders of each one, the entire settlement is included in the core protection area, also with important geomorphological characteristics of the surrounding cultural landscape (outside the borders) in some cases. It is worth pointing out that these villages are outstanding examples of vernacular heritage — the settlement structure with the land-use system, the architecture of the family farmsteads, the church fortifications and their survival up to our days due to re-use and maintenance works of the community. Their inscription on the WHL is an important contribution to "fill

[10] For the detailed presentation, description and historical documentation of all the villages, see C. Machat (ed.), *Denkmäler in Rumänien : Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes - Monuments en Roumanie*. München: Lipp, 1995.

[11] A. Kovacs, "L'eglise Unitarienne de Dârjiu/Die Unitarierkirche in Dârjiu". In: C. Machat (ed.), *Denkmäler in Rumänien*, 1995, 38-41.

[12] It was the beginning of a policy for a better control against the increasing number of inscriptions/positions on the WHL, accepting groups/families of monuments or serial nominations (national/international) inside one position.

the gaps" of underrepresented categories of monuments on the list, as stated a couple of years later during ICOMOS workshops in Munich (2003) and Paris (2004) and followed by a study published in 2005[13]. Management problems are related less to maintenance works and/or monitoring the state of conservation of the fortified churches, but to the traditional family farmsteads – as most of the owners, the Saxon population, emigrated and only part of the new owners identify themselves with that specific architectural heritage. Due to the lack of specialists it is almost impossible to organise a periodic monitoring work or to offer WH education courses to the owners or periodic consultations at the level of the village administration. The efficiency of such consultative works is visible in the villages, where non-governmental organisations, like the Mihai Eminescu Trust Foundation, have been active for a couple of years now.

When at the end of 1996 the Romanian colleagues from the ministry of culture/state conservation office started to prepare the nominiation dossiers for the "Villages with fortified churches in Transylvania", the complete documentation resulting from the inventory project was available. At the same time, an exhaustive inventory for the historic centre of Sighişoara (German Schässburg) was completed and also used for the nomination dossier[14]. **Sighişoara** is the best preserved small fortified medieval city in Transylvania (even in Romania), and the upper town as an ensemble already figuring on the first list of historic monuments in Romania, published in 1959. Both parts of the settlement, the upper and the lower town, have been founded by German colonists around the year 1200 (archaeologically proved), in a privileged position, at the crossing of two valleys with strategic and commercial routes, surrounded by a very picturesque landscape. The initial medieval town planning conception is well preserved: the lower town with the central market square is connected with the upper town by a road passing under the clock tower (up to the middle of the 16th century town hall) and ending on the central upper square, turning to the North-West and culminating with the church on the top of the hill[15]. The medieval fortification walls with defence towers (built and defended by the craftmen's guilds) surrounding the upper town are preserved as well as most of the typical houses with their gate-

[13] *The World Heritage List Filling the Gaps – an Action Plan for the Future*. An ICOMOS study compiled by Jukka Jokilehto, contributions from Henry Cleere, Susan Denyer and Michael Petzet. *Monuments & Sites,* edited by ICOMOS. München, 2005.

[14] C. Machat (ed.), *Denkmaltopographie Siebenbürgen. Stadt Schäßburg 4.1 / Topografia monumentelor din Transilvania. Municipiul Sighişoara 4.1.* Köln: Rheinland-Verlag, 2002.

[15] P. Niedermaier, "Le centre historique de Sighişoara/Der historische Stadtkern von Sighişoara-Schäßburg". In: C. Machat (ed.), *Denkmäler in Rumänien: Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes - Monuments en Roumanie*, 52-59. München: Lipp, 1995.

ways, telling us about the initial status as "farming citizens" (in German "Ackerbürger") — also part of vernacular heritage like those in the outskirts of the city. In 1676, a big fire destroyed more than a half of the houses in the upper town (called "castle"), together with 7 towers and parts of the clock tower – the apperance and facades of today are the result of the repair and rebuilding works up to the end of the 17th century.

It is obvious that the management problems inside the core protection area of the historic city are multiple: First of all the medieval fortifications, especially the ring wall, but also the towers, need regular maintenance and monitoring. One example: in 1998, one small portion of the eastern wall collapsed, and the inscription on the WH list in 1999 was obviously conditioned to the execution of the necessary repair works as soon as possible. This never happened, and a very large part of that wall is missing today. At the same time, vegetation took over large parts of the walls and the long term activities of the roots will produce more damage. Unfortunately, landslips have produced serious damages of the walls at the northern and the eastern edges of the upper city for two years now, requiring urgent geological consolidation works in the first instance. Other management problems are related to increasing tourism and traffic. As medieval cities are not built for car traffic and parking places, damages in the pavement and overcrowded public spaces during summertime were the result. In the meantime, the traffic is better controlled, but the new pavement is very bad executed and needs continous repairworks. As a result of the increasing tourism, many private houses have been transformed into hotels, hostels or ‚bed and breakfast' and along the main streets of the upper city one souvenir shop follows the other, exposing kitch products on the historic facades. It is the duty of the municipal council to work out statutes with clearly defined regulations concerning all the services related to tourism and to the best preservation management for the WH site. A cooperation agreement with the Romanian Institute of Heritage INP was signed in 2018, including especially the consolidation works for the medieval fortifications. As in the next few months Sighișoara will celebrate 20 years of inscription on the WH List, perhaps the fortifications will be under repair, maintenance and consolidation works at least.

Fig. 1. Sighișoara, aerial view from south-west (photo by Georg Gerster).

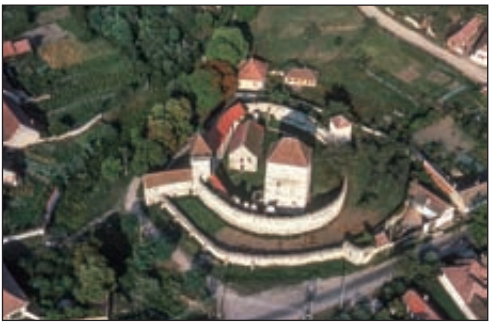

Fig. 4. Câlnic, the (enlarged) fortification of the family seat (photo by Georg Gerster).

Fig. 2. Biertan, aerial view of the fortified church from south-west (photo by Georg Gerster).

Fig. 5. Valea Viilor, aerial view of the village from south-east (photo by Georg Gerster).

Fig. 3. Câlnic, aerial view of the village from south-west (photo by Georg Gerster).

Fig. 6. Valea Viilor, the fortified church from south (photo by C. Machat 2009).

Fig. 7. Biertan, aerial view of the entire village with vine terraces (photo by Georg Gerster).

Fig. 9. Saschiz, the fortified church with the clock tower (photo by C. Machat).

Fig. 8. Saschiz, aerial view of the village from south-west (photo by Georg Gerster).

Fig. 10. Saschiz, the peasants' refuge fortification (photo by C. Machat).

Fig. 11. Viscri, aerial view of the village from south-west (photo by Georg Gerster).

Fig. 14. Dârjiu, fortified church (photo by C. Machat 1999).

Fig. 12. Prejmer, aerial view of the fortifications around the church (photo by Georg Gerster).

Fig. 15. Sighișoara, view from the clock tower on the lower town with the marke square (photo by C. Machat).

Fig. 13. Prejmer, courtyard of the fortification with storage compartments (photo by C. Machat 2009).

Fig. 16. Sighișoara, clock tower and the market square in the upper town (photo by C. Machat)

Fig. 17. Sighișoara, aerial view on the upper town from south-east (photo by Georg Gerster).

Fig. 19. Sighișoara, view on the church on the hill from Schoolstreet (photo by C. Machat).

Fig. 18. Sighișoara, upper town, Schoolstreet, traditional houses with gateways (photo by C. Machat).

Fig. 20. Sighișoara, collapsed fortification wall on the western slope (photo by C. Machat).

Fig. 21. Sighișoara, southern fortification walls with the tinmakers' tower (photo by C. Machat).

Fig. 22. Sighișoara, north-east edge of the upper town, landslips below the catholic church (photo by C. Machat).

Bibliography

ICOMOS (2005). *The World Heritage List Filling the Gaps – an Action Plan for the Future*. An ICOMOS study compiled by Jukka Jokilehto, conributions from Henry Cleere, Susan Denyer and Michael Petzet. *Monuments & Sites,* edited by ICOMOS. München.

Fabini, H. and A. Fabini (1986). *Kirchenburgen in Siebenbürgen* (Fortified Churches in Transylvania), Wien/Köln/Graz.

Hardt, M., *The Beginning of Colonisation in Eastern Central Europe in the High Middle Ages*. In: The Cultural Landscape of the Wendland Circular Villages, ICOMOS Journals of the German National Committee LXVII, ed. By Christoph Machat, Aachen-Berlin 2018, 6-9.

Kahl, H.-D., "Vom Wendenkreuzzug nach Siebenbürgen?". In: *Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, Siebenbürgisches Archiv 8, 162-199. Köln–Wien, 1971.

Kovacs, A., "L'eglise Unitarienne de Dârjiu/Die Unitarierkirche in Dârjiu". In: C. Machat (ed.), *Denkmäler in Rumänien*, 1995, 38-41

Machat, C. (ed.), *Denkmaltopographie Siebenbürgen. Kreis Kronstadt 3.3 / Topografia monumentelor din Transilvania, Județul Brașov 3.3*. Innsbruck: Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 1994.

Machat, C. (ed.), *Denkmäler in Rumänien : Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes - Monuments en Roumanie*. München: Lipp, 1995.

Machat, C., "Conservation Management of the Vernacular Heritage". In: *Conservation and Revitalisation of Vernacular Architecture and ICOMOS-CIAV Annual Meeting 1997*, 98-104. Bangkok, 1997.

Machat, C. (ed.), *Denkmaltopographie Siebenbürgen. Stadt Schäßburg 4.1 / Topografia monumentelor din Transilvania. Municipiul Sighișoara 4.1.* Köln: Rheinland-Verlag,

2002. Machat, C., "Die Dokumentation des siebenbürgisch-sächsischen Kulturgutes (1991–1998) und ihre Ergebnisse: Weltkulturdenkmäler und Denkmaltopographie". In: *Ars Transilvaniae* 23, 17-30. Bucureşti, 2013.

Machat, C., "Settlement Patterns of the Germann Colonisation in Transylvania/Romania". In: C. Machat (ed.), *The Cultural Landscape of the Wendland Circular Villages, ICOMOS Journals of the German National Committee LXVII*, 35-41. Aachen–Berlin, 2018.

Niedermaier, P. "Le centre historique de Sighişoara/Der historische Stadtkern von Sighişoara-Schäßburg". In: C. Machat (ed.), *Denkmäler in Rumänien : Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes - Monuments en Roumanie*, 52-59. München: Lipp, 1995.

Roth, H., *Kleine Geschichte Siebenbürgens.* Köln–Weimar–Wien, 1996.

Wagner, E., *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191-1975*. Köln–Wien, 1976.

MONITORING POLICIES, PROGRAMS AND REGULATIONS ON THE UNESCO SITE "VILLAGES WITH FORTIFIED CHURCHES IN TRANSYLVANIA"

Iozefina POSTĂVARU

Abstract

The protection of the historical monuments included into the World Heritage List benefits from a set of legal regulations in Romania that assign responsibilities to all levels of government as well as to the administration and owners. However, unlike most states that are signatories to the World Heritage Convention, no Management Plan or exclusively dedicated management bodies have been set up in our country. All the aspects described below represent a sum of efforts but not, as it should be, a concerted effort though. However, through its funding, monitoring and scientific guidance activities, the National Institute of Heritage is able to draw an overview of the situation.

Keywords: Villages with Fortified Churches, Transylvania, programs, regulations, monitoring.

Introduction

"The Restoration Project of the Belfry Tower of the Fortified Evangelical Church in Saschiz is funded through the *Investment Priority 5.1* of the *Regional Operational Program 2014-2020* and counts a total value of 2.32 million lei, 2.16 million lei out of which represent the requested grant, and 25.064 lei represent the co-financing provided by the project beneficiary, the Saschiz Evangelical Parish". This announcement is made in an online article[1] also listing the opinions of Mrs. Dorothea Ziegler, the guide of the Fortified church in Saschiz (part of the UNESCO serial property): "Even if the fortified church is completely restored, a big question will remain: what will happen to the Saxon houses, a good part of which is just across the fortified church, being in an advanced state of degradation (*Fig. 1*). The site is valuable in its entirety: the church and the village. After the Saxons had left, many houses were taken by the state, before the Revolution of 1989. After the revolution (in 1989, following the retrocession), many Saxons

[1] C. Ivanov, "Turnul bisericii din Saschiz - restaurat cu fonduri europene. Legenda saschizenilor care au legat turnul cu sfori pentru a nu fi furat" ["Bellfry Tower of the Fortified Church in Saschiz - restored with European funds. The legend of the Saxons who have tied the tower with strings so as not to be stolen"]. Hotnews.ro, 10 August 2017. Online: hotnews.ro/stiri-administratie_locala-21947803-video-turnul-bisericii-din-saschiz-restaurat-fonduri-europene-vezi-imagini-filmate-drona.htm..

sold their hoses (...), others kept them, but now they are all selling them, with little exceptions. They are connected to these places, but (…) their children have grown abroad, in Germany, they feel nothing about these places (...). They have a claim to live like in Germany, but there is no infrastructure here. We have no canalization, no gas. Under these current conditions, in Saschiz at least, the cultural heritage of the Saxons will disappear. The whole village is a UNESCO site, there are very strict laws for restoration, renovation, and construction, but there is no money to comply with these rules, which are otherwise very good. The solution would be for people to receive help for restoration, and the population to be trained how to do it, to have a visiting architect for counseling. Otherwise, people do things secretly, even if they are fined, and superb houses are destroyed". To this very serious problem, several types of responses have been given and registered through the monitoring activity I have been running since 2011.

Urban regulations

Within the Program of the Ministry of Regional Development and Public Administration (MDRAP), based on *Government Decision no. 738 of 9 July 2008 on establishing the necessary measures for the financing, elaboration and updating of urban planning for the historical monuments that are part of the World Heritage List*, the Zonal Urban Plans (PUZ) were finalized and endorsed in 2011. As regards the Core zone of Saschiz village, PUZ contains analyses and regulations for each of the up to 600 parcels with buildings of the site. The street front survey also includes proposals for the reconstruction of the destroyed houses, like the ones Mrs. Dorothea Ziegler was talking about in the quoted article. Only that reconstruction is admitted, according to UNESCO principles, that relies on rigorous historical documentation.

Even though, unfortunately, the Zone Urban Plans (PUZ) are not in force because they were not yet promulgated by a Government Decision, fortunately, in 2016-2017, the Municipality of Saschiz updated its General Urban Plan (PUG) and the PUZ provisions have been taken over, as required by the law (*Fig. 2*). The General Urban Plan (PUG) for Saschiz village (part of the UNESCO serial property) has been publicly debated, involving representatives of local authorities and owners and it received the endorsement of the National Commission of Historical Monuments in November 2017. Trying to valorise the cultural resources in order to enhance the authenticity of the site, PUG Saschiz established the *Referential Historical Zones* in the same shape as the old so-called *Nachbarschafts* (*Neighbourhoods)* — the traditional Saxon locative units organized on the basis of the mutual support.

Guidelines and sanctions

Saschiz Built Heritage Code for Local Government Representatives and *Saschiz Building Managers' Good Practice Guide* was a program developed by a team of specialists in cultural heritage, architects and student architects, at the initiative of the Saschiz Municipality; the Local Council adopted these documents by its Decision, in 2012[2] and spread them both online and door to door. A negative vote on the adoption of these documents came from one local councillor, the owner of an exceptional household. Dated 1805, the house belonged to the series with that Saschiz-specific niche in the facade, which, in Gerhard Schuster's theory, reproduce the shape of the roof of the Belfry Tower of the Fortified Church — the symbol and pride of the Saxon community[3]. The owner destroyed the house and the household for the sake of ''upgrading"; the Police opened criminal proceedings and the Court in Sighișoara ordered a prosecution in April 2018.

The Law [RoParl 2001: art. 24(2) and 55(2)] also provides for *the return to the original state* in such cases of the destruction of cultural properties, but the loss is irrecoverable, because the built heritage is not renewable, as stipulated by one of the *10 Theses of the Code of the Cultural Heritage,* adopted by the government in 2016[4].

"For all rural communities, cultural heritage and scenic landscape are unique chances of economic development. Any intervention that affects the authentic character of the villages decreases the value of the properties and endangers the future prosperity of their inhabitants" states an open letter of Mihai Eminescu Trust Foundation[5].

Programs and Funding

On the opposite side, in the above-quoted article, Florentina Călugăr, the director of the "Târnava Mare" Local Action Group (GAL), states that the initiatives of the authorities for valorising the valuable built heritage have motivated

---

[2] Consiliul Local al Comunei Saschiz. "Hotărârea nr. 23 din data de: 16 noiembrie 2012". Online: www.saschiz.ro/fisiere/hcl/Hotararea_nr_23_din_data_de_16_noiembrie_2012.pdf.

[3] G. Schuster, "Giebel und Töre: zur Fassadengestaltung des Sächsischen Bauernhauses in Siebenbürgen" ["Gable and gates: for the facade design of the Saxon farmhouse in Transylvania"]. *Revista monumentelor istorice* 61/1, 1992, 83-85.

[4] Romanian Government. "Hotărârea nr. 905/2016 pentru aprobarea tezelor prealabile ale proiectului Codului patrimoniului cultural".

[5] D. Stancovici, Federația TransylvaNet: "Case istorice din Transilvania sunt desfigurate prin instalarea ilegală a unor contoare electrice pe fațadele clădirilor din secolele XVIII şi XIX" ["Historic houses in Transylvania are disfigured by illegally installing electric meters on the facades of buildings in 18th and 19th centuries"]. News.ro, 9 May 2017. Online: www.news.ro/social/federatia-transylvanet-case-istorice-din-transilvania-sunt-desfigurate-prin-instalarea-ilegala-a-unor-contoare-electrice-pe-fatadele-cladirilor-din-secolele-xviii-si-xix-foto-1922404509222017051316963297..

the young people in the village who, in their turn, have accessed European funds[6] to turn the Saxon households into traditional guesthouses: "Interest on the investment in tourism has grown heavily in the recent years. The money of the first session has already been used in four projects, two out of which are in Saschiz." In the same optimistic tone, Johann Schaaser, the son of the former curator of the Fortified Evangelical Church in Saschiz, tells about the guesthouse he organized at the foot of the Burgberg (Citadel's Hill): "We tried to make the building as authentic as possible, with a beautiful view of the Citadel". The same, the houses of the household no. 354 in Saschiz demonstrate that "Patience, determination and time make the impossible - possible", as the inscription says ("Spruch") in the Saschiz-style niche of the facade[7] (*Fig. 3*). Mihai Eminescu Trust Foundation restored the facades of two traditional Saxon houses near the Fortified Church and the evangelical confessional community rehabilitated and turned the former house of the school teachers into a museum.

"The Saschiz Municipality has officially launched the restoration project of the fourteenth-century Refuge Citadel with a total value of almost 8.5 million lei, which is intended to recreate the touristic circuit of this edifice, a historical monument located in the village of Saschiz, which is a UNESCO site (*Fig. 4*). Before the walls and the towers, built almost seven centuries ago, were same as earth, the authorities had got European money for reconstruction", says an online article[8]. The funding was obtained on the basis of DALI (*Documentation for Interventions*) phase of the project, which had undergone repeated filtering and public debates. The following phase, the PT (Technical Project) which had a very short time for elaborating because of the deadlines required by the funding mechanism, had to follow the recommendations of the National Commission of the Historic Monuments (CNMI), being eventually endorsed on 25 April 2018.

National Conservation Plan

Observing the provisions of the Law no. 422/2001, through the National Conservation Plan, funds coming from the State Budget of the Ministry of Culture are managed by the National Institute of Heritage (INP) for the research, consolidation, conservation and valorisation of the historical monuments. Belonging to the UNESCO World Heritage List is a criterion for setting the priorities of

---

[6] "Cetatea de la Saschiz intră în renovare. Localitatea, cunoscută datorită Prințului Charles" ["The Citadel in Saschiz is being renovated. The village, known thanks to Prince Charles"]. Stirileprotv.ro, 4 February 2018. Online: stirileprotv.ro/stiri/travel/cetatea-de-la-saschiz-intra-in-renovare-localitatea-cunoscuta-datorita-printului-charles.html.

[7] "Geduld, Vernunst und Zeit macht moglich die unmoglichkeit 1888 IA"

[8] ProTV 2018, Cetatea de la Saschiz intră în renovare…

the National Plan of Conservation. Between 1997 and 2017, conservation works were carried out on 18 UNESCO sites, all belonging to religious cults: Churches with exterior painting from Moldova, Hurezi Monastery, the Wooden Churches in Maramureș. Among the Transylvanian Fortified Churches, the works were completed at Saschiz, Dârjiu and at the parish house in Câlnic. The Fortified Church in Valea Viilor must still await the solving of the blockade produced in 2017, since worship edifices are no longer considered as State ownership.

Norwegian Funds

The architectural restoration of the Unitarian Fortified Church in Dârjiu was completed through the National Plan of Conservation in 2017. The restoration of the frescoes painted by Paul of Ung in 1409 was funded with the Norwegian money (*Fig. 5*). The same funding covered one exhibition arranged in the space of the supply rooms. One sector of the exhibition is dedicated to the group of the Transylvanian Fortified Churches on the World Heritage List and it is the first one designed to be itinerant to all these objectives (*Fig. 6*).

Control and Advising

"The district road no. 104 L that goes to Viscri is full of big pits. Only the gorgeous scenery of the area can determine the tourists to forget the nightmare of the road. The road represents also the great upset of the villagers, who have been working for years to make Viscri look impeccable (*Fig. 7*). Unfortunately, people cannot repair the road, which belongs to the district Council. There are 30.000 tourists annually at Viscri, mostly foreigners" (Suciu 2016). Meanwhile, the district Council obtained the necessary European financing through the PNDR (National Region Development Program) and the total investment in the repair of the 29.7 km long road amounts to 29.7 million lei. For about 2 km, this road crosses the World Heritage Site and its Buffer zone, and hence, the Planning Permission on this section may not be issued without the National Commission of Historical Monuments' approval. The project must present solutions that do not affect the integrity and the authenticity of the site. They have been already severely affected by the sacrifice of the poplar curtain that participated in the historical image and in the "gorgeous scenery of the area". In this case, the only acceptable solution is the replanting of poplars and the Brasov district Council, responsible by Law no. 564/2001 with the elaboration of the Annual Plans of Protection and Management for the UNESCO Sites on the territory of the district, will have to solve this issue.

Prior consultations as the one organized at Bunești Town Hall in March 2018 on modernization of the roads at Viscri would prevent the repeated rejection by the National Commission of the Historical Monuments of the non-compliant projects as the extension of the School of Viscri (former Town Hall) which contradict the traditional way of occupying the plot, morphology, materials or as the new PUG proposal.

What should not be forgotten, as it would constitute a violation of the law, is that certified professionals only must may out all these interventions while these ones have to receive the endorsement of specialized commissions.

Protection and Management

The Site with the code 596 bis on the UNESCO World Heritage List—Villages with Fortified Churches in Transylvania—is a "Serial Property" consisting of 7 rural localities which belong administratively to 5 different districts: Câlnic (Alba District), Valea Viilor and Biertan (Sibiu District), Saschiz (Mureș District), Dârjiu (Harghita District), Viscri and Prejmer (Brașov District). The historical monument included into the World Heritage List is, in this case, the ensemble of the historical nuclei of the 7 localities dominated by their fortified churches, together with an area of 553 ha. This territory, invested by national and international legislation with the highest protection, is entered in the List together with the Protected Area ("Buffer Zone") which is designed to preserve the specificity of the surrounding cultural landscape and totals an area of 3728 ha.

The protection of the historical monuments included in WHL benefits from a set of legal regulations in Romania that assign responsibilities to all levels of government as well as to the administration and owners. However, unlike most states that are signatories to the World Heritage Convention, no exclusively dedicated to the management bodies have been set up in our country.

Monitoring

Monitoring, a specific tool of the UNESCO World Heritage Committee, is being done in Romania, following legal regulations (Law No. 564/2001 and Government Decision No. 493/2004 for the approval of the Methodology on the monitoring of historical monuments listed in the World Heritage List). Monitoring is, according to these, the complex of activities that periodically assess the results of protection measures on historical monuments registered in the World Heritage List. In Romania, this task is among the many other attributions within the responsible institution, unlike most of the signatories to the World Heritage Convention states, where there are services allocated exclusively to this activity.

Under these circumstances, collaboration between governmental and non-governmental bodies is beneficial bilaterally and especially for historical monuments. A common database, with rigorous administration, would avoid overlaps, waste of resources, would streamline information, speed up and potentiate actions to protect the Romania's cultural heritage as universal heritage. To ensure the efficient implementation of the World Heritage Convention, it is essential that all the actors involved have access to up-to-date knowledge on the application of the Convention and on the state of conservation of World Heritage properties.

All the aspects described above represent a sum of efforts and not, as it should be - a concerted effort. In terms of the World Heritage Convention, this needed orchestration of efforts is called *Site Management Plan*. Until these Plans are also completed for the World Heritage Sites in Romania, the Symposium "Past for the Future and the Future for the Past. Preservation and Promotion of the World Heritage Sites" is, I believe, a salutary exercise of cooperation.

Fig. 1. Former Saxon Evangelical School and old houses across de Fortified Church in Saschiz in critical state of conservation due to the abandonment (Photo Iozefina Postăvaru, 2017)

Fig. 2. Typology of the occupancy of the plots of the households, in the General Urban Plan (PUG) of Saschiz (2016). Designer and photo credit Quattro Design

Fig. 3. Facade of the house no. 354 in Saschiz. The inscription from 1888 was discovered during the restoration (Photo Georgiana Stoian, 2016)

Fig. 4. The Fortified Church and the Refuge Citadel in Saschiz, each of them is at a different stage of restoration (Photo Iozefina Postăvaru, 2017)

Fig. 5. Frescoes from 1409 in the Fortified Church in Dârjiu, restored in 2017 (Photo Iozefina Postăvaru 2017)

Fig. 6. Fortified church in Dârjiu, restored in 2010-2018. In the exhibition organized in the supply rooms of the precincts, one sector is dedicated to the group of the Transylvanian Fortified Churches on the World Heritage List (Photo Iozefina Postăvaru, 2017)

Fig. 7. The village with Fortified Church in Viscri; southern view (Photo George Dumitriu, 2007)

Fig. 8. Former Saxon household in Biertan arranged as a boarding house (Photo Iozefina Postăvaru, 2018)

Bibliography

CLCS (2012) = Consiliul Local al Comunei Saschiz. "Hotârârea nr. 23 din data de: 16 noiembrie 2012". Online: www.saschiz.ro/fisiere/hcl/Hotararea_nr_23_din_data_de_16_noiembrie_2012.pdf.

Ivanov, C., "Turnul bisericii din Saschiz - restaurat cu fonduri europene. Legenda saschizenilor care au legat turnul cu sfori pentru a nu fi furat" ["Bellfry Tower of the Fortified Church in Saschiz - restored with European funds. The legend of the Saxons who have tied the tower with strings so as not to be stolen"]. Hotnews.ro, 10 August 2017. Online: hotnews.ro/stiri-administratie_locala-21947803-video-turnul-bisericii-din-saschiz-restaurat-fonduri-europene-vezi-imagini-filmate-drona.htm.

ProTV (2018) = "Cetatea de la Saschiz intră în renovare. Localitatea, cunoscută datorită Prințului Charles" ["The Citadel in Saschiz is being renovated. The village, known thanks to Prince Charles"]. Stirileprotv.ro, 4 February 2018. Online: stirileprotv.ro/stiri/travel/cetatea-de-la-saschiz-intra-in-renovare-localitatea-cunoscuta-datorita-printului-charles.html.

RoGov (2016) = Romanian Government. "Hotărârea nr. 905/2016 pentru aprobarea tezelor prealabile ale proiectului Codului patrimoniului cultural".

RoParl (2001) = Romanian Parliament. "Legea nr. 422 din 18 iulie 2001 privind protejarea monumentelor istorice republicată".

Schuster, G., "Giebel und Töre: zur Fassadengestaltung des Sächsischen Bauernhauses in Siebenbürgen" ["Gable and gates: for the facade design of the Saxon farmhouse in Transylvania"]. *Revista monumentelor istorice* 61/1, 1992, 77-86.

Stancovici, D., Federația TransylvaNet: "Case istorice din Transilvania sunt desfigurate prin instalarea ilegală a unor contoare electrice pe fațadele clădirilor din secolele XVIII şi XIX" ["Historic houses in Transylvania are disfigured by

illegally installing electric meters on the facades of buildings in 18th and 19th centuries"]. News.ro, 9 May 2017. Online: www.news.ro/social/federatia-transylvanet-case-istorice-din-transilvania-sunt-desfigurate-prin-instalarea-ilegala-a-unor-contoare-electrice-pe-fatadele-cladirilor-din-secolele-xviii-si-xix-foto-1922404509222017051316963297.

Suciu, S., "Drumul spre Viscri intră în sfârşit în reparaţii. Investiţia se ridică la 29,7 milioane de lei" ["The road to Viscri is finally undergoing repairs. The investment amounts to 29.7 million of lei"]. Adevărul.ro, 11 October 2016. Online: adev.ro/pbio5u.

Natalia DĂNILĂ-SANDU,
Paula VARTOLOMEI, Loredana AXINTE

Abstract

The outstanding value of the eight historic monuments of Northern Moldavia, due to the exceptional elegance of their architecture and harmony of the chromatic palette of their mural paintings, as well as to the complexity of the religious themes displayed on the facades and interior walls, their authenticity and good state of preservation in spite of the harsh weather conditions, led to their acknowledgement as common universal patrimony. Seven of the UNESCO monuments from Suceava district were enlisted as World Heritage properties in 1993: Beheading of Saint John the Baptist in Arbore, The Assumption of the Virgin church of Humor monastery, The Annunciation church of Moldovița monastery, The Holy Cross church of Pătrăuți, Saint Nicholas church of Probota monastery, Saint George church of the monastery of Saint John the New in Suceava and Saint George church of Voroneț monastery, while The Resurrection church of Sucevița monastery was added in 2010 as an extension to the group. The inscription of these monuments was made according to criteria (i) and (iv). Basically, the monitoring activity relies on the importance of interdisciplinary collaboration for diagnosis. There also must be a continuative cooperation with specialists in the conservation. A periodic monitoring of the state of conservation of all the components of the monument is compulsory, as an outdoor historic monument cannot be isolated from the environmental factors. When problems occur, they are signalled to the responsible parties. Quick and proper interventions are desirable, so that the large scale interventions could be avoided, as the latest imply large financial issues which usually contribute to the delay of the interventions.

Keywords: monitoring, preventive conservation, UNESCO, monuments, degradation factors.

1. Introduction

Outdoor monuments are constantly subjected to combined actions of various degradation factors. Monitoring these monuments is a key point for their preservation – either in order to determine the degradation factors occurred and to adopt the best solutions for stopping them or for slowing down the degradation processes at least. Therefore, a periodical monitoring of the state of conservation is required as an undertaking in preventing situations that may threaten the integrity of these monuments.

This present paper will refer to the monitoring activity of mural surfaces and to the tracking of the state of conservation of the structural elements that effect directly or indirectly the mural paintings and that of the cultural mobile assets belonging to the eight UNESCO monuments from Suceava County, beginning with 2008.

These properties, built from the late 15th century to the late 16th century, with their inner and outer wall paintings, are masterpieces inspired by Byzantine art combined with the originality and creative genius of the local painters[1]. The quality of the materials and the technical craft employed in their creation are also to be noted. One of the best examples to be pointed out is the freshness and good state of conservation of the blue *azurite* pigment (a base copper carbonate) on the outer walls of several of these monuments, compared to the same blue pigment used in other countries[2].

2. Monitoring of historic monuments

During its seventeenth session in Cartagena, Columbia, 1993, The World Heritage Committee established three levels of monitoring: *systematic monitoring* – indicating a continuous activity, *Ad – hoc monitoring* – applied upon the request from state parties or the WH Committee (usually in case of natural disasters, wars or other threats that may have been identified) and *administrative monitoring* – this being related basically to the management of the UNESCO properties by the state parties, the steps taken to insure the good preservation of these objects.

According to the Romanian legislation, *monitoring* is the activity through which *the results of the protective measures of historic monuments, World Heritage properties from Suceava District in this case, are being periodically evaluated*[3].

One of the most important steps in monitoring is establishing the state of preservation of the property, this being the basis for planning the necessary measures which are to be taken in order to maintain the good state of conservation or to solve the primarily specified problems.

The complexity of the objectives to be monitored and the need of an interdisciplinary team rely in different types of materials and various factors affecting them. The monitoring team from Suceava District is basically formed from re-

---

1 T. Sinigalia, *Eglises de Moldavie/Churches of Moldavia în România, Patrimoine mondial/World Heritage*. Bucharest: Ministerul Culturii și Cultelor, Institutul Național al Monumentelor Istorice, 2007, 4.

2 I. Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*. Bucharest: ACS, 3rd ed, 2011, 331.

3 Romanian Government. "Hotărâre de Guvern nr. 493 din 1 aprilie 2004, pentru aprobarea metodologiei privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și a Metodologiei privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial".

storers of mural and wood paintings. However, the Department for Monitoring UNESCO Monuments from Suceava District, which is part of the Regional Restoration Laboratory of Bucovina Museum, is working in collaboration with other specialists (biologists, chemists, physicists, historians, restorers of other specializations, etc.) depending on the complexity of the issues involved.

The first stages in monitoring UNESCO monuments from Suceava constituted in gathering all the data related to them: historic and technological data, comprising all the structural elements (foundations, walls, vaults, roofs etc.) and the artistic components (mural paintings, stone sculptures, mobile assets etc.), information related to their state of conservation, as well as all the relevant data about the interventions to the structure, mural paintings or surroundings, going back as far as possible. All the acquired information is compiled into a database in order to serve as a baseline for further investigations and as term of comparison.

The on-site investigation is concentrating mainly on mural paintings. The state of conservation of structural elements such as roofs and sidewalks is taken into consideration because of their inherit connection to the preservation of the artistic components. These investigations concentrated on determining the types of specific degradations, their recurrence and causes and a certain hierarchy of exposed surfaces specific for each of the eight monuments (for ex. the southern wall of the burial chamber – the church of Probota monastery, the *Arcosolium* at Arbore, deteriorated roofs at Pătrăuți and Arbore churches etc.).

The monitoring investigation relies basically on visual assessment of the state of conservation of the monument in general, and of the mural painting in particular. In certain cases, the visual investigation is followed by laboratory investigations and microclimate monitoring. The on-site information is recorded in written form and with the help of digital cameras – an important tool in tracing the smallest changes in the state of conservation of the monument (loss of small colour particles, chromatic changes that may indicate excessive moister, undesired human attitude toward the patrimony assets, etc.), through comparison with the baseline information. Afterwards, periodical reports are being elaborated; these are sent to all the institutions involved in the management of these monuments. Together with the assessment of the state of conservation, a list of recommendations on maintenance and needed interventions is attached.

2.1. Systematic monitoring

During on-site and laboratory investigations, we tried to identify the most exposed areas of the monuments in general, as well as the most frequent problems related to these monuments in particular.

Decay of the structural elements that are meant to insure proper isolation from exterior factors are by far the most encountered problems related to these monuments. Some of these monuments, such as Arbore, Sucevița, Pătrăuți had or still have serious problems caused by infiltration of meteoric water through the holes in their roofs (some of which can be easily observed from the ground level) (*Fig. 1*). In the case of Arbore, the roof of the church was replaced entirely in 2012–2013, while other monuments, such as Pătrăuți and Sucevița, are part of restoration projects that also envisage the replacement of the roofs, besides other complex interventions at present.

Monuments are generally in need of periodic specialized investigations of the roofs, a need determined mainly by the perishable nature of wood and the natural degradation factors to which the monuments are permanently and generally subjected.

Rising damp maintained by the deteriorated sidewalks and non-functional rain water collection and drainage systems is another problem frequently encountered on-site. In some cases humidity was maintained by excessive vegetation (Northern facade – Voroneț) or underground waters, like in the case of the church of Moldovița, where a geotechnical study showed that underground waters intersect the foundations of the monument from north to east[4].

Degradations caused by excessive humidity can evolve very quickly like in the case of the eastern apse of the church of Moldovița where a detached fragment fell before it could be consolidated (*Fig. 2*). In some cases, these types of deteriorations did not visibly evolve and the detached fragments continued to be maintained by their capacity of self-bearing only. However, if not consolidated in time, they could have resulted in loss of mural painting and extension of the affected area.

Another consequence of the excessive humidity caused by rising damp is the biological decay visible mainly on northern facades (*Fig. 3*), encountered also on the western and eastern exterior walls and less on the southern ones.

Friable stones and mortars from the plinths (*Fig. 4/a, **b***) are also to be mentioned as they are clear witnesses to the existence of a permanent source of humidity and an input of salts from soil or cement mortars from previous interventions (*Fig. 4/c*).

[4] M. Surugiu and A. Predescu, "Etude pour combattre le phénomène d'humidité excessive de l'ensemble de Moldovița". In: *Colloque sur la conservation et la restauration des peintures murales, Suceava, Romania, July, 1977"*, 35-39.

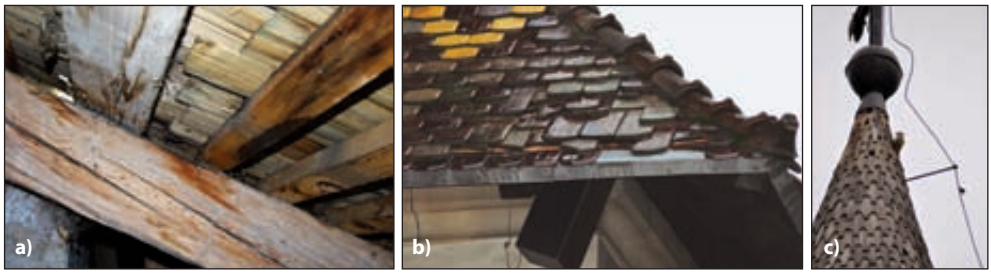

Fig. 1. Damaged roof covers of the church of Sucevița monastery (a), St. George church of St. John the New monastery in Suceava (b) and The Holly Cross church in Pătrăuți (c).

Fig. 2. Church of Moldovița monastery, Eastern facade, apse. Evolution of the state of conservation from 2008 (a, b) till 2010 (c).

Fig. 3. *Saint Nicholas* church of Probota monastery, Northern facade, apse (a). Biological decay of stone elements from the plinth; lichens in different stages of evolution (b, c).

Fig. 4. The Holy Cross church of Pătrăuți, Western facade (a), St. George church of St. John the New monastery in Suceava, Southern facade, buttress, detail (b), the church of Humor monastery, South-eastern side of the altar (c).

The most serious problem regarding loss of adherence and cohesiveness of the paint layer was encountered in the burial chamber of the church of Probota monastery (*Fig. 5*) and the southern wall under the *Arcosolium* beneath Luca Arbore's tomb in Arbore (*Fig. 6*). In both cases the decay is favoured by high humidity caused either by rising damp or by condensation or infiltration and the presence of salts, determined by on-site tests and chemical investigations as being nitrates (NO_3+). Similar cases have been encountered at some of the other monuments.

In 2008, in the burial chamber and the nave of the church of Probota monastery, mainly on the inferior registries of the northern wall, a pinkish veil was noted, later determined as fungi (*Penicillium spp. (P1, P2, P3), Aspergillus spp. (P5), Fusarium spp. (P1, P2) and Mucor spp. (P4)*); later a patina with the same aspect was observed also on the inferior mural surfaces of the narthex. The same type of degradation was encountered at Sucevița, in the exonarthex and the narthex of the church (*Fig. 7/b, c*).

In the above cases the biological growth was observed directly on the mural painting, while at Arbore the problem was encountered first on Luca Arbores tombstone. Biological investigations determined the existence of a fungus growth also on the surface of the *Funeral picture*, as well as on the already restored areas near the *Arcosolium* (*Alternaria sp., Ulocladium sp., Aspergillus sp.* (possibly *A. niger), Drechslera sp. (Bipolaris sp.), Penicillium sp., Mycelis sterilia*).

In 2009, microclimate parameters (T and RH) have been recorded at *St. George* church of *St. John the New* monastery. The recording was made during two to three weeks in spring and autumn, using wireless *data loggers* and the results of this microclimate monitoring were systemized into graphical representations and tables in order to ease the visibility of the fluctuations.

The temperature variations were very small resulting in obvious changes of the RH values. When this happened during the religious services, the change in RH occurred contrary to the common phenomenon, as it had the tendency to rise together with the temperature values and fall afterwards when the interior was ventilated. On holidays, (Sundays and other religious celebrations, specific to the orthodox cult), the recordings showed a raise of 1-2 °C and 15-20% of RH, the peak being recorded at 12 o'clock (during the High Mass), while between 12:00 and 17:00, the recordings showed a continuous decrease of temperature and humidity values and, starting with 17:00 (at the time of the evening religious service), the temperature remained low, while the RH slightly increased (with max. 10–11%).

Man, by its attitude and by its actions or lack of both, produces the worst aggressions on all kind of patrimony. The most frequent aggressions on mural paintings related to man's activities are the incisions, some rather old, having even documentary values, and others representing just actions of vandalisms (*Fig. 8*).

Fig. 5. Church of Probota monastery, burial chamber, southern wall (a), detail (b), small fragment of paint maintained only by its self-bearing capacity (c).

Fig. 6. Beheading of Saint John the Baptist church from Arbore, narthex, south wall, Arcosolium, Funeral picture of Luca Arbore's family, area affected by loss of adherence (a), detail with salt efflorescence and fragments of paint (b, c).

Fig. 7. Nave of the church of Probota monastery, northern wall (a), exonarthex of the church of Sucevița monastery, eastern wall; area visibly affected by biological growth (b), detail (c).

Fig. 8. Church of Sucevița monastery , narthex, northern wall, near the iconostasis, incision related to the iconostasis dating (a), *St. George* church of *St. John the New* monastery, exonarthex, eastern wall, incised names and deterioration of aesthetic treatment of the lacunas of the pain layer (b), portrait of a saint – 2008 (c) and 2011 (d).

2.2. Ad Hoc monitoring

Between 2008 and 2012 the cases in which ad hoc monitoring was made were scarce, being mainly related to decay caused by excessive rainfall and damaged roof covers.

In June-July 2010, excessive rainfall and a damaged roof cover determined the infiltration of rain water which affected the wooden structure of the roof as well as the masonry structure of the church of Sucevița monastery. Together with the church, some of the buildings from the monastery complex were also affected.

In the same period, a similar problem was encountered at Arbore, where the roof cover of the church is in a rather poor state of conservation (*Fig. 9/a*). As a result of the rain water infiltration, a big spot appeared right beneath the eaves on the southern wall (*Fig. 9/b*). It was present mainly on the mortars from previous interventions covering the area, affected in the past by total loss of the support layer due to long-term infiltration humidity (the church remained without a roof for almost 100 years), and, fortunately, to a small degree, only on the mural paintings close to the superior border of the broken pain layer (*Fig. 9/c*). Because the attic of the church is not accessible, the damage to the back of the vaults and of the arches could not be determined, although some earlier interventions with cement[5]

[5] O. Boldura, *Pictura murală din nordul Moldovei. Modificări estetice și restaurare/ Mural painting from the north of Moldavia. Aesthetic modifications and restoration*. Suceava: Accent Print, 2007, 198.

may cause serious problems to the indoor mural paintings (especially in the area of the arches and the narthex vault). The damaged roof cover and the broken border of the paint layer that has a considerable width, allows the birds to build up nests and to access the attic of the monument. This means that the outdoor mural painting as well as the indoor surfaces could be subjected also to decay caused by their activity, especially because of the irreversible chemical modifications caused by the acid action with a corrosive effect resulted from the bird excrements.

The most recent case of ad hoc monitoring came from *The Holy Cross* church in Pătrăuți, in April 2012. As a result of a damaged roof cover, mainly by woodpeckers, and the infiltrations resulted from melted snow, salt efflorescence reappeared on an already restored surface in the northern apse of the nave. The problem related to the roof cover is not recent, and the surface has been subjected to this kind of degradation mechanism before (*Fig. 10/a, b*).

However, the continuous exposure to humidity may result in a serious loss of paint layer or even the decay of masonry, which may intervene in a longer or shorter period. The efflorescence has been determined by the means of *in situ* tests as nitrates and sulphates (*Fig. 10/c, d*). The on-site tests have been confirmed by FT-IR investigations that determined, although in a smaller quantity, the presence of phosphates (usually sulphates and phosphates are related to the presence of bird or bat colonies that sometimes inhabit the attics of the monuments).

3.3. Administrative monitoring

This activity involves participating in long-range planning and development for the enlisted monuments. It is also related to coordinating and overseeing the operations related to each site, monitoring to insure that policies, procedures, and guidelines are implemented and assisted by the site program development. Following the periodic reporting and, according to the needed interventions and the available funds, the body involved in administrative monitoring (Organizational Committee for UNESCO monuments from Suceava County, in this case) could also prepare a site operating budget.

Fig. 9. Beheading of Saint John the Baptist church in Arbore, exterior, southern facade. Damaged roof cover (a), aspect of the surface affected by infiltration on July, 2010 (b) and December 2010 (c).

Fig. 10. The Holy Cross church in Pătrăuți, nave, northern apse, after the restoration interventions (a) and in April 2012 (b). On-site tests for nitrates (c) and sulphates (d).

4. Conclusions

Being listed as World Heritage does not make the churches of Northern Moldavia less exposed to the factors and mechanisms of degradation, starting with the natural aging and ending with the inherent implication of the human activities in all of its aspects. From small acts of vandalism, inappropriate activities on or around the patrimony objects to the intentional destructive actions and, finally, to wars, - the human factor being the worst enemy of the patrimony.

Through systematic monitoring of decay, combined with the proper response (especially through proper maintenance), large scale interventions can be delayed or even prevented. By offering a regular condition assessment of buildings and their artistic components and unfolding immediate interventions based on the results of the observations, investigations and proper conservation or replacement of structural elements such as roof covers, sidewalks, water collection and drainage systems, some major decay can be avoided and the existence of the whole monument complex prolonged. Monitoring results can also be used as means to inform and gradually change the attitude towards patrimony assets. Thus, education through culture is one of the main means that could be successfully used in preventive conservation.

Bibliography

Boldura, O. (2007). *Pictura murală din nordul Moldovei. Modificări estetice şi restaurare/ Mural painting from the north of Moldavia. Aesthetic modifications and restoration*. Suceava: Accent Print.

Istudor, I. (2011). *Noțiuni de chimia picturii*.Bucharest: ACS, 3rd ed.

RoGov (2004) = Romanian Government. "Hotărâre de Guvern nr. 493 din 1 aprilie 2004, pentru aprobarea metodologiei privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial şi a Metodologiei privind elaborarea

şi conţinutul-cadru al planurilor de protecţie şi gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial".

Sinigalia, T. (2007). *Eglises de Moldavie/Churches of Moldavia în România, Patrimoine mondial/World Heritage*. Bucharest: Ministerul Culturii şi Cultelor, Institutul Naţional al Monumentelor Istorice.

Surugiu, M. and A. Predescu (1977). "Etude pour combattre le phénomène d'humidité excessive de l'ensemble de Moldoviţa". In: *Colloque sur la conservation et la restauration des peintures murales, Suceava, Romania, July, 1977"*.

UNESCO World Heritage Centre. "Convention concerning the protection of the World Cultural and Heritage - report, seventeenth session, UNESCO, Cartagena, Columbia, 6-11 December 1993, Decision – 17 COM XI". Online: whc.unesco.org/en/decisions/3350.

Cristina Claudia POPESCU

Abstract

The reason for registering the monastery of Horezu as a World Heritage Site was not only the preservation of its buildings and craftwork items, but also their wider knowledge and appreciation. In the quality of a member of the World Heritage Convention, Romania has the duty to ensure that its natural and cultural heritage sites are presented and passed on to the future generations. The promotion of the Horezu site has the purpose of not only attracting visitors, but also of creating means by which they can interact with the heritage, both in digital and physical forms. In this context, a number of high-fidelity 3D models of objects and environments from Horezu could improve the communication and the promotion of the site. Alternative models could be created in order to show the evolution of the site in time. Digital presentation of the site could benefit from the voluntary work of the people already involved in groups tied to the cultural heritage: education institutions, associations, museums, web sites, etc. Such an enterprise could create opportunities for better education of the Romanian public and increase the interest shown by the mass-media and by foreign tourists for this exceptional site as well.

Keywords: Monastery of Horezu, heritage, digital technology, cultural tourism.

Introduction

The Monastery of Horezu was inscribed among the first World Heritage Sites from Romania in 1993 (with some reserves concerning the real protection of the monuments in Romania). Despite this, the BBC did not include it among Romania's top five World Heritage sites from a touristic point of view[1]. The site of the travel magazine *Uncover Romania* does not give much consideration to Horezu, it remains only a point on the map of UNESCO Heritage Romania. This may also be due to the fact that it is quite far from any other sights. The Government Decision no. 936/2005 considers Horezu, Vâlcea County, a tourist resort of local interest.

The bigger picture of the Horezu area shows a certain concentration of heritage objectives. Two historical monuments of national value from Group

[1] L. Pettersen, Romania's top five World Heritage Sites. *BBC travel*, 11.10.2011. Online: *www.bbc.com/travel/story/20111011-romanias-top-five-world-heritage-sites*.

A can be found here: the Măldărești Museum Complex ("Culele Duca and Greceanu"), located in the Măldărești commune, and the Bistrița Monastery, located in the Costești commune. Also, there is the Natural Reserve Trovant Museum in Costești - the access road to the Bats Cave, a heritage area, where 17 species of protected bats live, and there is the Plastic Art Collection from Costești.

Horezu can also develop other forms of tourism: rural tourism - supported by the existence of traditional artisan crafts such as pottery, handmade fabrics, religious painting, old celebrations and crafts that became forms of art; scientific and mountain tourism, transit tourism and business tourism[2].

In the quality of a member of the World Heritage Convention, Romania has the duty to ensure that its natural and cultural heritage sites are presented and passed on to the future generations[3]. The reason for registering the monastery of Horezu as a World Heritage Site was not only the preservation of its buildings and craftwork items, but also their wider knowledge and appreciation. Horezu's registration was meant to strengthen people's appreciation and respect for this World heritage. The promotion of the Horezu site has the purpose of not only attracting visitors, but also of creating means by which they can interact with the heritage, both in digital and physical forms.

World Heritage sites promotion and valorisation "are not only about attracting visitors, but also about what impressions, experiences and lessons visitors can take home"[4].

There is a need to have a place to express the visitors' creativity and to incorporate the content created by them into the presentation: photographs, impressions, analogies. This content must be structured so as to mirror different aspects of the ensemble.

Occupying the place under the number 597 in the World Heritage Sites list, the site of Horezu was registered in the World Heritage List[5] under the criterion (i): "to represent a masterpiece of human creative genius" and (ii): "to exhibit an important interchange of human values, over a span of time or within a cultural area of the world, on developments in architecture or technology, monumental

---

[2] Consiliul Județean Vâlcea. *Caiet de Sarcini privind elaborarea documentației tehnico-economice pentru obiectivul de investiții „Valorificarea durabilă a patrimoniului cultural vâlcean de interes național și mondial"*. Online: *www.oar-bucuresti.ro/anunturi/2009/12/17/a/31087fisa1.pdf* (accessed: July 2018).

[3] UNESCO. *Basic Texts of the 1972 World Heritage Convention*". Online: *whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-562-4.pdf* (accessed: September 2018).

[4] Swedish National Heritage Board. *Promoting cultural heritage*. Online: *samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/359/Varia%202013_23.pdf* (accessed: July 2018), 21.

[5] UNESCO World Heritage Committee. *Decision : CONF 002 XI Inscription: Monastery of Horezu (Romania)*. Online: *whc.unesco.org/en/decisions/3349* (accessed: July 2018).

arts, town-planning or landscape design"[6]. Previously, the ICOMOS evaluation selected both criterion (i) and (ii), giving due importance to both architecture and painting: Criterion (i) – ''The ensemble of the Monastery of Horezu is a masterpiece of the Brancovan style of art''. Criterion (ii) – ''The artistic school, especially of mural and icon painting, established at the Monastery of Horezu in the early 18th century had a profound influence on religious art and architecture in the Balkan region, spreading from Wallachia into neighbouring countries such as Bulgaria and Moldavia and beyond"[7].

Promotion, community and on-line resources

The inscription of Horezu into the World Heritage Sites list shifted the focus concerning the value of the place from the religious worship to the uniqueness of the buildings and the related works of art, to the crafts of the people and the history behind them. Certainly the Church is also interested in Brâncoveanu's image, but this is outlined as a mirror of the Church itself: founder, martyr, reunion of political, financial and religious power. It is not an objective image and the contributions of other founders, such as Dionisie Bălăcescu, have been reduced to a minimum. The story and the promotion of the monastery should be related to such personalities as Constantin Brâncoveanu, Maria Brâncoveanu, the abbots Ioan and Dionisie, etc.

Thus, there should be some effort made to establish a good approach for telling the story of the Horezu site. The content of this story should be created through a collaborative enterprise and not through a monologic point of view (those ones of Historical Monuments, of the Church and of the art history, etc.).

This monologic view is centred on heritage and objects instead of being centred on tourists or on the community that is indifferent to this patrimonial obsession. The visitors and the community are interested in a story, a character that helps them to get involved, problematize, become emotional, etc.

The promotion of the Horezu ensemble must be based on its thorough and objective knowledge and, at the same time, it must be relevant for the visitors, be something they can share with their friends, something they will care about. The local promotion by the Horezu City Hall has the art of pottery as a priority, which is the source of income for the community. The historical site is the source of the Monastery's income but the nuns do very little for its promotion and are mainly

[6] UNESCO World Heritage Centre. *The Criteria for Selection*. Online: whc.unesco.org/en/criteria (accessed: July 2018).

[7] International Council on Monuments and Sites. *The Monastery of Horezu. Advisory Body Evaluation*. Online: whc.unesco.org/document/153842/ (accessed: July 2018).

interested in religious tourism. There are no guides, there are few and insufficient informative materials (only the Historical Monuments pads).

In order to get the visitor interested in both religious paintings and the architecture of Horezu, we can bring to light a less known founder: abbot Dionisie the Second, founder of the arbour of Dionisie. This part of the Horezu ensemble is less known and appreciated as it is a part of the cells of the monastery. This part is quite different from the rest of the ensemble and its initial appearance was even more different as it had been painted. This was and still is quite the opposite to a monastic cell: exuberant, connected to both the monastery's library and its garden.

One of the best on-line resources documenting the Horezu's ensemble remains a Wikipedia page as it gives a comprehensive overview on the subject. However, the visual part of the page is far from satisfactory: only contemporary images are found and many of the interior details are missing. The Wiki page gives a more comprehensive overview than any other on-line resource but it gives no reference, other than a photo, to Dionisie Bălăcescu's arbour. This page offers future opportunities to make free, updated and relevant descriptions and interpretations of the works belonging to the Horezu site.

There is a slight conflict between traditional, national or local stories concerning Horezu and a broader and more relaxed global story. Exploring people's emotional attachment to this place of worship and different ways in which this attachment is expressed, suggests several possible attitudes: appreciation of the works of art by the connoisseurs, stereotype appreciation from a national point of view, religious attachment to the places and to Brâncoveanu's story.

The arbour of Dionisie and the architectural community

The research starts from the hypothesis that the elucidation of the basic aspects of Dionisie's arbour[8] in the Horezu Monastery, its historical evolution, the establishment of elements of continuity with the ensemble, its relation with the social-political transformations in the post-Brâncoveanu age will allow the appreciation to the just value of the Horezu's ensemble, its place in the regional and general context of Romanian culture within the process of evolution of the post-Byzantine style and of establishing the prerequisites for the formation of the Romanian neo-national style.

The scientific novelty of the research lies within a complex approach of the Dionisie Arbour using anthropological and historical information about the founder, architectural context of the work, historical details.

[8] Porch-gazebo would be a better name for it.

The arbour of Dionisie Bălăcescu is considered an iconic piece for the national architecture and draws the visitor's attention in search of some Romanian essence or archetype, despite the fact that the ensemble rather seems as a display of architectural diversity and of change of inspiration (from Byzantium to other areas: Asia, Italy, etc.). The presence of the heraldic coats of arms of both Moldavia and Wallachia on the stonework of Dionisie's arbour is often thought as the symbol of the idea of national unity. It could be a memento of the influence of the Cantacuzino family who ruled in both of these principalities, as the Byzantine eagle suggests. Bălăcescu legitimated his addition from the initial source just as Brâncoveanu himself legitimised the ensemble in relation to his family's (Cantacuzino) tradition and the right to rule. The arbour was finished in 1753, precisely in the year when Constantin Racoviță, the former ruler of Moldavia, began his rule in Wallachia.

The combination of Moldavia and Muntenia coat of arms were also found in Văcărești (as Nicolae Mavrocordat, the founder, had ruled in both) and the bicephalous eagle is also found in Cotroceni, another Cantacuzino's foundation. We must see this arbour as a synthesis. The constant presence of the crown reminds us of the royal power (an illusion during the Ottoman domination), but an illusion maintained by the idea of the divine protection of the rulers, especially of those ones who were claimed to be a part of an old Byzantine family, the Cantacuzino.

Just as the pairs of guardian lion statues that stood in front of Chinese Imperial palaces, tombs and temples, the symbols of power present in the stone carvings of Dionisie's arbour have a protective role. After the death of Brâncoveanu, the protection of the monastery was more necessary than ever.

The stonework of Dionisie's loggia reminds of the Văcărești Monastery in many ways, and of the loggia of the princely house in the Văcărești Monastery in particular. There is one distinction though. The Dionisie's arbour used to be painted on the masonry mounted on the top of the columns. The current look of "Dionisie's arbour" is not the original one. The roof of the arbour was built anew after the restoration/reconstruction in 1872[9] (Fig. 1).

Actually, "Dionisie's arbour" may not be a very accurate name, the Romanian *foișor* is actually a sort of upstairs "porch", guarding the entrance inside a building. Thus, it is actually a composite, a "porch-gazebo", as it is a part of a building and not just a (garden) pavilion such as the Arbour of Mrs. Maria (the wife of the founder), also at the Horezu Monastery.

---

[9] I. Trajanescu, Mănăstirea Hurezi – Foișorul lui Dionisie Bălăcescu. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* 2, 1909, 176.

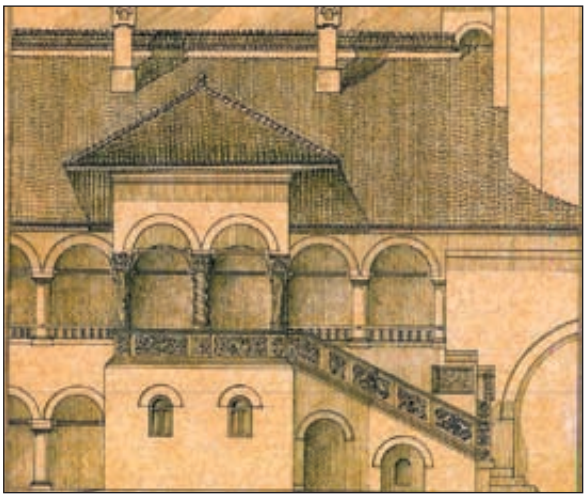

Fig. 1. Project by Ion Trajanescu for the restauration of Dionisie's arbour, 1908 (*ap.* INP 2015)

There is another interesting thing for architects. Beyond its sculptural qualities, Dionisie's "porch-gazebo" is related to the typology of the popular Wallachian house, the upstairs porch being a passageway for these dwellings, connecting the interior and the exterior.

Since the houses form the surrounding area (Vâlcea) are upstairs houses, the entrance to the "porch" and the house is made through a staircase (sometimes ornamented). "Dionisie's arbour" could have been a dining place (there is also a trapeze, but a spoonful of jam can be better enjoyed there)[10], a reading place, but also a surveillance point of the entrances into the premises or into the church. The stone columns are richly decorated and different from each other. The most impressive is the central spiral. The side columns have strong torsades twisting in opposite directions, and those ones that surround the central column and create the corners of the "porch" are vegetal, but have the same opposing spiral idea, the vegetal vertices are actually forming the same opposing spirals. The slope of the central spiral is gentler and more majestic compared to the other spirals[11].

From the end of the 15th to the middle of the 18th century there was a constant preoccupation for the special place for rest and tranquillity, of peace in the middle of the fragrant and colourful garden. In a letter composed for Brâncoveanu and for Horezu in 1692, Gherasimos Pallada, the Patriarch of Alexandria, showed surprise at the relationship between movement and time, the first being "a lock for the natural time"[12], a biological time that could be experienced only in such a tranquil environment. Thus, the meaning of the „porch-gazebo" is both about tranquillity and spiritual evolution.

---

[10] Paul of Alepus: „The garden of this monastery [Cozia] is beautiful and in it one also finds a kiosk, where we used to have lunch at noon, the dinner we had at a late hour in the gallery that I described and in the xenodochium where we were hosted".

[11] I. Țurcanu, *Istoria românilor. Cu o privire mai largă asupra culturii române*. Brăila: Editura Istoros, 2007, 283.

[12] T. Sinigalia, „Un program arhitectural din moștenirea brâncovenească destinat "zăbavei și primblării"". *Revista Monumentelor Istorice* 1-2, 1998, 17.

Fig. 2. Stone carved coat of arms (from left to right, from top to bottom): Cotroceni (Cantacuzino and Muntenia), Văcărești (Moldavia and Muntenia), Dionisie's arbour (Moldavia and Muntenia, Cantacuzino, Moldavia and Muntenia, Cantacuzino) (images from the Exhibition Centre of the Ion Mincu University of Architecture and Urbanism and historical photographs by Trajanescu 1909:181)

The message of the columns from Dionisie's arbour is both a geometric and a vegetal one. The vegetal elements express safety, natural confidence, and the geometric spirals express confidence based on reasoning and self-confirmation. We have many kinds of spirals: vegetal ones at the corner columns, geometric ones in the back columns, with spirals going in opposite directions, and the central column with a vigorous ascension spiral. The capital of this central column uses

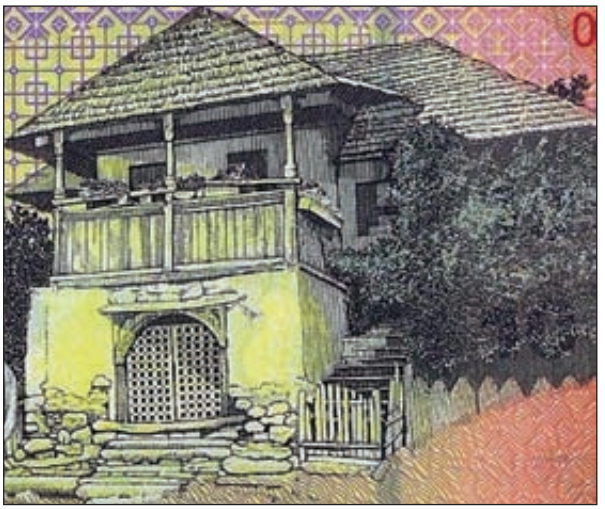

Fig. 3. Traditional house from Vâlcea District, drawn on the 10 lei bill

Fig. 4. Fragment of the votive painting of the Holy Angels Church in Horezu, with the image of the archimandrite Dionisie, its founder (the 18th century, repainted) (RoPres 2009)

the vultures' necks to create two volutes. If the spiral is only suggested by these animal volutes, the column itself displays a memorable spiral, which could be linked with the ideas of Dionysius the Areopagite "and in the spiral the soul moves, because it unites divine knowledge in its own right with itself".

In the crypt of Archimandrite John, in the porch of the Horezu's church, the earthly remnants of the abbots who had the greatest influence on the ensemble - John and Dionisie the Second, were found. The most important role in coordination and supervision of the construction works was given to Archimandrite John, the abbot of the Horezu monastery. Dionisie the Second made great efforts for restoration after the damage caused by the 1716-18 war, by the 1738's earthquake, to recover the estates (Șireneasa and Slăvitești) with which the monastery[13] was endowed, to found the arbour bearing his name and the painting of the Church of the Holy Angels in Horezu.

The forensic anthropology of the human remains suggests that, even as supervisors of the works, those men had worked hard. In the same tomb they found the remains of a third unidentified individual who suffered from lumbar disc herniation[14]. John suffered from arthritis and Dionisie II of ankylosing spondylitis. Dionisie's illness was associated with a feeling of fatigue that arose from the struggle

[13] I. Ionașcu, Istoricul mânăstirii Horez-Vâlcea. *Arhivele Olteniei*, 79-82, 1935, 307.

[14] G. Vasile, Analiza antropologică a resturilor scheletice din biserica mare a Mănăstirii Hurezi (com. Romanii de Jos, jud. Vâlcea). *Materiale și cercetări arheologice (serie nouă)* 12, 2016, 243–258.

of the body with the inflammatory process, but it was also an effect of stiffness and pain.

Then, in this context, his interrupted mandate of an abbot, the many wills he made[15] or the need for a lighter way of access and a place of surveillance of the ensemble become easier to understand. The adaptation of this gazebo as well as the choice of monasticism by Dionisie were some rewards for it. As his illness was hereditary, it is plausible that he knew the evolution of the disease as a young man; however, in spite of this, Dionisie II had a very active contribution to the life of the monastery.

The arbour was the resting place of Dionisie, the place from where this energetic man drew energy. No wonder that it was painted and richly adorned, it was meant to lift up the spirit of a rather sick and suffering man.

Fig. 5. Details of the old Dionisie's arbour from the 1867 photographs and the 1869 painting, showing the inner and outer paintwork. In these old images some sculptures seem darker (1867, Szathmary) or painted in yellow (1869, Preziosi)

Unfortunately, the full image of Dionisie II is clouded by the damages done to the church, helped by him to be painted, the Slaves' Church. Known today as the "Holy Angels" Church, it is not promoted, unkempt and affected by the house construction of the existing vicar's parish. A Maramureș-style Gate, placed at the entrance, also spoils the authenticity of the site. The original painting was repainted and the old church furniture was cast out of the building. Unfortunately, the church was not included in the protection area. Parts of the undamaged

[15] Ionașcu, Istoricul mânăstirii Horez-Vâlcea..., 305–306.

paintings of the Slaves' Church can be used as a source of inspiration for the re-creation of the internal paintings of the gazebo.

Close to the Slaves' Church, there is the old monastery mill, abandoned and clogged, still in the administration of the monastery[16] in an increasingly advanced state of deterioration. This building could also be shown to tourists as it was also a part of the monastery's life. Unfortunately, the bread oven and the birdhouse from Brâncoveanu's time[17] were demolished in 2008 at the request of the nuns.

It is somewhat ironic that the only piece, borrowed from Horezu for the Cotroceni Palace, was Dionisie's Arbour which was not founded by a Cantacuzino (the Cotroceni monastery was founded by Brâncoveanu's predecessor, Șerban Cantacuzino and had some Byzantine suggestions), but was filled with Cantacuzino's symbols.

Conclusion

The defending enclosure, the unique and inviolable enclosure since the church was a sealed vessel to the hostile exterior, is replaced, both before and during the Phanariote concubinage, by a permeable enclosure through the porch of the churches, a nostalgic enclosure where the founders and the artists could remember their birth places (Greece) and their warmer climate. The porches of monastic and church spaces appear as an extension of this tendency of enjoyment with a blooming nature, organized in the garden, whose stalks squeeze both in the ornate writing and in the interior and the exterior decorations of the palaces and churches. The vegetal and geometric twists come together at Dionisie's Arbour: a space for pleasure, for serving jam, for resting the eyes. An arbour, different from the others, marked by the signs of power and of spiritual nobility, recreated in the Cotroceni Palace near a small pond.

The School of Architecture has been linked to the Horezu' s ensemble since its beginnings, considered among the most important ones of the national architecture and preferred as the source of inspiration for the Muntenia area and the neo-Romanian style. The restoration works from 1907-1912 were conducted by the architect N. Ghika-Budești and the architect Ion Trajanescu, one of the School's first students and one of Ion Mincu's disciples. The shape of Dionisie's Arbour as such, after the restoration works, was recreated in order to match the balance of one of Mincu's most cherished compositions: The Buffet Restaurant (which was initially inspired by Dionisie's Arbour). The restorations works also took into account the use of the golden ratio by the original masons.

[16] B. Andreșoiu, La Horezu, pentru un maldăr de lucruri. *Igloo – Habitat & Arhitectură* 143, 2013, 144-149.

[17] Geamurile termopan pot scoate Mănăstirea Hurezi din patrimoniul UNESCO. *Antena3.ro*, 26.05.2008. Online: *www.antena3.ro/actualitate/cultura/geamurile-termopan-pot-scoate-manastirea-hurezi-din-patrimoniul-unesco-49686.html* (accessed: July 2018).

Fig. 6. Photographs by Carol Popp de Szathmari from the *Romania* album printed in 1867 (Pop de Szathmari 1869). The photographs by Szathmari document, the look of the monument before the restoration works form 1872. Notice the brown brick wall parallel to the stair, probably a part of a former reconstruction. The look of the arbour was different back then, the roof had a different slope and the eaves were smaller. Also, the masonry on the top of the columns was painted. The windows under the stair had different shapes, they were simple square ones.

Regarding the story of the founders such as Dionisie the second or Brâncoveanu, it is important to know that all the slaves used during the construction (gipsies) were freed and settled in the Romani village. That is why the Holy Angels Church, founded by John and painted by Dionisie the Second, was actually called the Slaves' Church. The pottery craft was also connected with the construction effort. The water pipes, that ensured that the water was not poisoned, were made from ceramics just as the stove tiles or the shingles used here (prior to the recent restorations). Thus, the former slaves knew the craft of modelling and burning ceramics. The population of the fair of Horezu was later completed by migrants from Transylvania and started, form a certain point, to create and sell pottery to both merchants and visitors.[18]

Due to the fact that there is a weak Internet connection at the Horezu site, an application, installed prior to the visit, could offer what the nuns do not: physical access, historical information (timeline, evolution and comparison images), emotional appeal (stories of the founders and of the changes over the time).

Two suggestions for the promotion of the Horezu site:

1. A digital application for hand-held devices, using historical images. A presentation of the restorations would be boring for the visitor. Pictures showing before–after differences would be easier to understand.
2. A travelling exhibition curated by the Exhibition Centre of UAUIM which could display: plaster moulds, historic photographs, surveys, touchable elements (negatives of the moulds), 3D models, restoration projects (from

[18] Information from Ștefan Rachieru.

the DMI / INP archive), images and sketches from the Athenaeum fresco, painted by Costin Petrescu, buildings and elements inspired by Horezu (The Cotroceni Palace, The Romanian Peasant Museum, etc.).

3D modelling is not a priority for the promotion of cultural tourism to the Horezu site but it might be useful in order to understand the initial look and the functionality of an interesting part of the site, the porch-gazebo of Dionisie which used to be painted on the outside and, probably, on the inside, too. An analysis of pre-1872 restoration paintings (watercolour[19] and photographs) suggests that the Arbour had the interior and the exterior walls painted and even some of the stone sculptures were also painted. A reconstruction of the original (coloured) appearance could be useful not only for researchers but for the general public as well. This digital reconstruction can explain, among other things, Mincu's decision to use polychromic ceramics in some buildings inspired by this gazebo: The Kiseleff Roadside Buffet or the Lahovary House. Even the text on the cornice of the Buffet (the name of some vineyards) exists in Dionisie's Arbour (some attributes of the Saviour appear on the cornice).

For the creation of 3D models, it is possible to use the scanning of plaster models existing in the Exhibition Centre of Ion Mincu University of Architecture and Urbanism as a starting point. They are distinct objects, easily accessible and easy to handle, faithfully reproducing the original items. The availability of on-line 3D models would be very useful for promoting the Horezu site and even for integrating it into informal education platforms that could include, among other things, computer games that precisely integrate these 3D models and encourage the interaction and knowledge of the young and specialized public (from high schools or schools of art, architecture, history) and non-specialized one's as well.

For telling the story of the ties of Horezu with the Cotroceni's ensemble, the plaster models of UAUIM's Exhibition Centre could also be helpful.

With the help of augmented reality, the plaster models or the real Dionisie's arbour could be linked to a 3D reconstruction that can be visualized in real time. The 3D model could be made to interact with the viewer by inserting certain areas that open up: historical information, historic photographs, links to external resources, social media links, etc.

A group of academics and partners could be formed for the creation and dissemination of 3D models of the Horezu site. These 3D digital models could be used both online and in the classrooms (of UNA, UAUIM, etc.) for certain visualisation projects.

The Horezu site needs a supplementary appeal for foreign tourists in particular. For not interfering with the life of the monastery or with the preservation

[19] Found at the Peleș National Museum by A.S. Ionescu, *Preziosi în România*. Noi Media Print, 2003.

of the site, the development of digital (a museum of 3D models, integrated documentary pages on Wikipedia or other sites) and physical ways of interacting with the heritage (reconstruction of ornamental elements, stone carving and pottery workshops), as well as appealing stories are absolutely necessary. These efforts should be located in the town of Horezu and would help to create a new identity for the local community, the one which could be tied to other forms of tourism: ecotourism, gastronomic tourism, etc.

The site is not just a pilgrimage place (a ruin would suffice for that), it is also a place for enjoyment (through the stories and artistic contemplation) and a container of artefacts (architectural and artistic works) and these perspectives should all be used for the promotion and cultural tourism.

Bibliography

*** *Călători străini despre țările române*. vol. VI. 1976. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

Andreșoiu, B., La Horezu, pentru un maldăr de lucruri. *Igloo – Habitat & Arhitectură* 143, 2013, 144-149.

Antena3 (2008) = Geamurile termopan pot scoate Mănăstirea Hurezi din patrimoniul UNESCO. *Antena3.ro,* 26.05.2008. Online: *www.antena3.ro/actualitate/cultura/geamurile-termopan-pot-scoate-manastirea-hurezi-din-patrimoniul-unesco-49686.html* (accessed: July 2018).

Balș, Ș., Mănăstirea Horezu descoperiri făcute cu prilejul restaurării; metode, mijloace și materiale folosite. *Sesiunea științifică a Direcției Monumentelor Istorice*, C.D.C.A.S., ianuarie 1963.

Barbu, D., "Arta brâncovenească. Semnele timpului și structurile spațiului". In: P. Cernovodeanu and F. Constantiniu (eds.), *Constantin Brâncoveanu*, 233-261. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989.

CJV (2009) = Consiliul Județean Vâlcea. *Caiet de Sarcini privind elaborarea documentației tehnico-economice pentru obiectivul de investiții „Valorificarea durabilă a patrimoniului cultural vâlcean de interes național și mondial".* Online: *www.oar-bucuresti.ro/anunturi/2009/12/17/a/31087fisa1.pdf* (accessed: July 2018).

Curta, L., Constructing an «Imagined Community»: The Romanian Classroom at the University of Pittsburgh, 1927-1943. *Studies in the Decorative Arts* 2: 40-68, 1998.

Gabriel, V., Analiza antropologică a resturilor scheletice din biserica mare a Mănăstirii Hurezi (com. Romanii de Jos, jud. Vâlcea). *Materiale și cercetări arheologice* 12, 2016, 243–258.

Guran, P., "Constantin Brâncoveanu și stilul cultural național". In: N. Chifăr, I.O. Abrudan and P. Guran (eds.), *Epoca lui Constantin Brâncoveanu în context sud-est european. Biserică, societate, geopolitică*, 346–380. Sibiu: Editura Astra Museum, 2015.

ICOMOS (1993) = International Council on Monuments and Sites. *The Monastery of Horezu. Advisory Body Evaluation*. Online: whc.unesco.org/document/153842/ (accessed: July 2018).

INP (2015) = Institutul Național al Patrimoniului. *Expoziția Ion D. Trajanescu. Studii, restaurări - Mănăstirea Hurezi – schiturile*. Online: trajanescu.ro/html/02.html (accessed: July 2018).

Ionașcu, I., Istoricul mânăstirii Horez-Vâlcea. *Arhivele Olteniei*, 79-82, 1935, 305-307.

Ionescu, A.S., *Preziosi în România*. Noi Media Print, 2003.

Kaczka, M.W.,. Unpublished letters of Constantin Brâncoveanu and Constantin Stolnicul Cantacuzino, from the Polish archive. *Danubius* 30, 2012, 101-110.

Pettersen, L., Romania's top five World Heritage Sites. *BBC travel*, 11.10.2011. Online: *www.bbc.com/travel/story/20111011-romanias-top-five-world-heritage-sites*.

Pop de Szathmari, C., *România Album*. Biblioteca Județeană Antim Ivireanul Vâlcea. Secția de carte în limbi străine. Imagini din Vâlcea realizate de Carol Pop de Szathmari (1869).

RoPres (2009) = Romanian Presidency. *Raportul Comisiei Prezidențiale pentru Patrimoniul Construit, Siturile Istorice și Naturale. Septembrie 2009, Ilustrații Capitolul I.2 Componente artistice ale monumentelor istorice.* Online: *old.presidency.ro/static/rapoarte/Raport%20CPPCSINR.pdf* (accessed: April 2018).

Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere Complete și scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*. Transl. Dumitru Stăniloae. București: Paidea, 1996.

Sinigalia, T., "Un program arhitectural din moștenirea brâncovenească destinat "zăbavei și primblării"". *Revista monumentelor istorice* 1-2, 1998, 5–17.

SNHB (2013) = Swedish National Heritage Board. *Promoting cultural heritage*. Online: *samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/359/Varia%202013_23.pdf* (accessed: July 2018).

Stăncioiu, A.-F., A. Botoș, M. Orzan, I. Pârgaru, O. Arsene, Integrated marketing communication in tourism – an analysis. Case study: Muntenia and Oltenia. *Theoretical and Applied Economics* 20, 2013, 7-34.

Trajanescu, I., Mănăstirea Hurezi – Foișorul lui Dionisie Bălăcescu. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* 2, 1909, 175-180.

Țurcanu, I., *Istoria românilor. Cu o privire mai largă asupra culturii române*. Brăila: Editura Istoros, 2007.

UNESCO (1993) = UNESCO World Heritage Committee. *Decision : CONF 002 XI Inscription: Monastery of Horezu (Romania).* Online: *whc.unesco.org/en/decisions/3349* (accessed: July 2018).

UNESCO (2005) = UNESCO. *Basic Texts of the 1972 World Heritage Convention*". Online: *whc.unesco.org/uploads/activities/documents/activity-562-4.pdf* (accessed: September 2018).

UNESCO (2018) = UNESCO World Heritage Centre. *The Criteria for Selection*. Online: whc.unesco.org/en/criteria (accessed: July 2018).

Vasile, G., Analiza antropologică a resturilor scheletice din biserica mare a Mănăstirii Hurezi (com. Romanii de Jos, jud. Vâlcea). *Materiale și cercetări arheologice (serie nouă)* 12, 2016, 243–258.

Vodolazkin, E., *Laur*. Transl. by Adriana Liciu. București: Humanitas, 2014.

Wood, I., Barbarians, Historians, and the Construction of National Identities. *Journal of Late Antiquity* 1, 2008, 61-81.

Samad John SMARANDA

Abstract

Located in the South-Eastern Europe, Romania benefits from a particular value of the natural capital, given to its diverse relief, soil and climate conditions. A very rich vegetation and animal species important for conservation can be found on its surface, some of them being endemic or spread in relatively few neighboring countries. The most important values of this natural capital have been included in protected areas over the time, and some of them have been recognized internationally on the basis of international conventions, such as World Heritage Convention. The natural world heritage sites aim to preserve certain physical, biological and geological characteristics, as well as habitats of some animal and plant species considered to be of special value to humanity[1].

This article aims to briefly present the natural world heritage sites from Romania, namely the Danube Delta and the Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe. In this context, the article reviews aspects regarding the sites' designation, their main characteristics with an emphasis on the universal value, particularities related to the management and infrastructure, as well as the main conservation issues, which have led over time to initiating reactive monitoring procedures by UNESCO.

Key-words: situri naturale ale patrimoniului mondial, România, UNESCO, arii naturale protejate.

1. Introducere

România a devenit parte a Convenției privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural (1972) după acceptarea acesteia în anul 1990[2], după ce a participat în calitate de observator la cea de-a 14-a reuniune a Comitetului Patrimoniului Mondial din 1990 de la Banff, Canada[3]. Încă de la început, primele inițiative privind desemnarea unor zone ca situri ale patrimoniului mondial s-au axat pe componentele naturale, România fiind impulsionată și de

[1] S. J. Smaranda, *Managementul turismului în ariile naturale protejate*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 2008.

[2] Decretul nr. 187 din 30 martie 1990 pentru acceptarea Convenției privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural, adoptată de Conferința generală a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură la 16 noiembrie 1972.

[3] http://whc.unesco.org/archive/1990/cc-90-conf004-inf2e.pdf

interesul crescut al diferitelor organizații internaționale pentru biodiversitatea din România.

În prezent, în România există două situri naturale ale patrimoniului mondial: Delta Dunării și Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei. Delta Dunării este un sit recunoscut doar în România, deși UNESCO a recomandat încă de la desemnare luarea în considerare a aspectelor transfrontaliere. Cel de-al doilea sit, Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei, este reprezentat în România de componente ale unui sit natural care se întinde pe teritoriul a 12 state din Europa, numărul acestora urmând să crească în viitorul apropiat prin includerea unor componente și din alte state.

2. Delta Dunării

2.1. Scurt istoric al desemnării

Delta Dunării este primul sit din România inclus în Lista patrimoniului mondial, în anul 1991. Astfel, imediat după acceptarea Convenției de către România[4], în anul 1990, România a transmis prima propunere de sit care să fie inclus în Lista patrimoniului mondial: Delta Dunării. Documentația a fost realizată sub coordonarea acad. prof. dr. Marian-Traian Gomoiu, primul guvernator al Rezervației Biosferei Delta Dunării, în perioada 1990-1993[5]. În urma evaluării documentației de către IUCN, forul consultativ pentru siturile naturale, s-a făcut recomandarea includerii pe lista siturilor UNESCO[6]. Astfel, în cadrul reuniunii Comitetului Patrimoniului Mondial care a avut loc în perioada 9-13 decembrie 1991, la Cartagina (Carthage), în Tunisia, propunerea vizând Delta Dunării a fost inclusă pe agenda reuniunii. Din partea României propunerea a fost susținută în plen de prof. dr. Angheluță Vădineanu, secretar de stat în cadrul Ministerului Mediului[7]. Propunerea a fost acceptată de membrii Comitetului Patrimoniului Mondial, însă cu o serie de recomandări, vizând în mare parte managementul sitului[8].

---

[4] Decretul nr. 187 din 30 martie 1990 pentru acceptarea Convenției privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural, adoptată de Conferința generală a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură la 16 noiembrie 1972.

[5] https://fumn.eu/traian-gomoiu/

[6] World Heritage Nomination – IUCN Summary. 588: Danube Delta Biosphere Reserve (Romania). Summary prepared by IUCN (April 1991) based on the original nomination and summary submitted by the Government of Romania.

[7] Interviu cu prof. dr. Angheluță Vădineanu.

[8] World Heritage Committee Decision: SC-91/CONF.002/15: http://whc.unesco.org/archive/1991/sc-91-conf002-15e.pdf

2.2. Caracteristici ale sitului (*key features*)

Situl Delta Dunării a fost inclus în Lista patrimoniului mondial pentru caracteristicile naturale deosebite de o frumusețe extraordinară, precum și pentru prezența habitatelor naturale cu valoare universală pentru numeroase specii de păsări, caracteristici care corespund criteriilor naturale N (iii) și (iv) din Ghidul operațional, așa cum erau ele definite la data desemnării[9]. În prezent, conform noilor criterii ale Ghidului operațional, situl patrimoniului mondial Delta Dunării este încadrat la criteriile (vii) și (x)[10].

În comparație cu alte delte ale Europei și chiar ale Terrei, Delta Dunării a păstrat o biodiversitate mai mare, respectiv un număr mare de specii dintr-o mare diversitate de unități sistematice, începând de la plantele inferioare (unicelulare) și până la cele superioare (cormofite), de la animalele unicelulare (protozoare) și până la vertebratele cele mai evoluate (mamifere). Astfel, mozaicul de habitate din Delta Dunării este extrem de variat și găzduiește o mare varietate de plante și animale[11], în zonă fiind identificate peste 6000 de specii de faună și peste 2300 de specii de floră[12]. Mai mult decât atât, încă de la includerea pe lista siturilor patrimoniului mondial, Delta Dunării a fost apreciată ca fiind una dintre zonele cele mai naturale din Europa, aici păstrându-se încă ecosisteme naturale prezente pe scară largă, comparativ cu alte zone din Europa[13].

2.3. Management

În vederea asigurării managementului sitului, prin actul de organizare și funcționare a Ministerului Mediului din septembrie 1990 a fost creată instituția „Delta Dunării" – rezervație a biosferei[14]. Ulterior, după recunoașterea zonei ca sit al patrimoniului mondial, cadrul legal național s-a actualizat printr-o legislație specifică zonei[15], constituindu-se astfel prima administrație a unei arii naturale protejate din România, justificarea fiind dată atât de valorile sale naturale, cât și de importanța internațională.

---

[9] https://whc.unesco.org/archive/opguide88.pdf (par. 36)

[10] Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (WHC.19/01), http://whc.unesco.org/en/guidelines/

[11] ***, 2013, Catalogul habitatelor, speciilor și siturilor Natura 2000 în România, Ed. Fundația Centrul Național pentru Dezvoltare Durabilă, București.

[12] http://www.ddbra.ro/rezervatia/delta-dunarii/biodiversitate

[13] World Heritage Nomination – IUCN Summary. 588: Danube Delta Biosphere Reserve (Romania). Summary prepared by IUCN (April 1991) based on the original nomination and summary submitted by the Government of Romania, http://whc.unesco.org/en/list/588/documents

[14] Hotărârea Guvernului nr. 983/1990 privind organizarea și funcționarea Ministerului Mediului (publicată în Monitorul Oficial al României nr. 105/14.09.1990).

[15] Legea nr. 82/1993 privind constituirea Rezervației Biosferei Delta Dunării, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 283/07.12.1993).

Administrația Biosferei Delta Dunării are o structură de management de 171 de persoane, este condusă de un guvernator, care este susținut de un colegiu executiv și un consiliu științific[16], însă mai puțin de jumătate sunt implicați în activitățile specifice de management ale ariei protejate. Relația cu factorii interesați este menținută prin intermediul consiliului consultativ[17], structură în care sunt reprezentate comunitățile locale și alte structuri care își desfășoară activitatea pe teritoriul ariei protejate. Sediul Administrației Biosferei Delta Dunării este în municipiul Tulcea, localitate care este principala poartă de intrare în Delta Dunării. Administrația are structuri regionale pentru zonele Tulcea-Chilia, Murighiol-Sf. Gheorghe, Maliuc-Crișan, Sulina și Razim-Sinoe.

Managementul sitului are la bază legislația în vigoare, precum și Planul de management și Regulamentul Rezervației Biosferei Delta Dunării, adoptat în 2015[18]. Cu toate că planul de management face referințe și la situl patrimoniului mondial, acestea sunt de ordin general, fără aspecte specifice privind managementul aceste categorii de desemnare. Mai mult decât atât, Planul de management nu include o hartă a sitului patrimoniului mondial, iar referiri la zona-tampon nu se regăsesc. În prezent este în pregătire un proiect care va avea ca scop elaborarea unui nou plan de management, care va pune accent pe speciile și habitatele de interes comunitar, protejate conform legislației Uniunii Europene[19], elemente care au stat și la baza desemnării sitului patrimoniului mondial.

2.4. Infrastructură

Situl nu beneficiază de o infrastructură specifică siturilor patrimoniului mondial. Fiind mult mai mare și beneficiind de o lege specifică, infrastructura este orientată pe promovarea conceptului de rezervație a biosferei. În acest context, materialele de informare (de ex. panouri informative) și promovare (de ex. pliante) nu conțin informații specifice unui sit de patrimoniu mondial.

Principalele informații pot fi obținute de la Centrul de Vizitare al ariei protejate. Acesta este situat chiar în zona portului din Tulcea, principala cale de acces spre Delta Dunării. În afară de Centrul de Vizitare și Informare de la Tulcea (unde este și sediul administrativ), pe teritoriul ariei naturale protejate se regăsesc alte șase centre de vizitare, informare și educație ecologică: la Crișan, Sulina, Sf. Gheorghe, Chilia Veche, Murighiol și Gura Portiței, care pot oferi informații

[16] Ordinul Ministrului Mediului nr. 1239/21.11.2018 privind aprobarea structurii organizatorice detaliate și a statului de funcții aferente Administrației Rezervației Biosferei „Delta Dunării".

[17] *Ibidem.*

[18] Hotărârea de Guvern nr. 763/2015 privind aprobarea Planului de management și Regulamentului Administrației Rezervației Biosferei Delta Dunării.

[19] Directivele „Păsări" și „Habitate" ale UE.

turiștilor în perioada de sezon turistic și parțial în extrasezon[20]. Pentru facilitarea activităților de management, monitorizare și control, Delta Dunării este împărțită în 12 districte ecologice, în care sunt 110 cantoane ecologice[21].

2.5. Monitorizarea reactivă

Încă de la desemnarea ca sit al patrimoniului mondial, atât IUCN, cât și Comitetul Patrimoniului Mondial au făcut o serie de recomandări care au vizat starea de conservare a sitului. Astfel, până în anul 1990, când s-a schimbat regimul politic, Delta Dunării era privită ca o zonă cu multiple utilizări economice, unde doar o mică parte era destinată protecției (cca 50000 ha), așa cum s-a decis în cadrul unei reuniuni care a avut loc la Maliuc în perioada 28 mai–2 iunie 1956[22]. În acest context, recomandările IUCN au vizat finalizarea procesului legislativ care a vizat Delta Dunării, sprijinirea procesului de elaborare a planului de management și inițierea de discuții cu Ucraina în vederea cooperării transfrontaliere[23]. Decizia Comitetului Patrimoniului Mondial de includere a Deltei Dunării în lista siturilor de patrimoniu mondial a reiterat necesitatea colaborării cu autoritățile din Ucraina, dar și a cooperării cu alte state europene din bazinul Dunării în contextul proiectului UNESCO „Blue Danube"[24].

În vederea conformării cu recomandările mai sus amintite, România a dezvoltat cadrul legal, care s-a materializat în 1993 printr-o lege specifică Deltei Dunării și adoptată de Parlament[25]. Odată cu includerea în Lista patrimoniului mondial și constituirea Administrației Delta Dunării, s-a demarat și procesul de elaborare a primei versiuni de plan de management cu sprijin financiar din partea UNESCO[26]. În ceea ce privește colaborarea cu Ucraina, aceasta s-a materializat prin desemnarea în 1998 a Rezervației Biosferei Transfrontaliere Delta Dunării[27], însă până în prezent nu există o propunere de sit al patrimoniului mondial transfrontalier.

---

[20] http://www.ddbra.ro/activitati/turism/centrele-de-informare-si-educatie-ecologica/program-centre-de-vizitare-informare-si-educatie-ecologica-arbdd-2019-a1879

[21] Hotărârea de Guvern nr. 763/2015 privind aprobarea Planului de management și Regulamentului Administrației Rezervației Biosferei Delta Dunării.

[22] S. J. Smaranda, *Managementul turismului în ariile naturale protejate*, Ed. Risoprint, Cluj-Napoca, 2008, p. 100.

[23] World Heritage Nomination – IUCN Summary. 588: Danube Delta Biosphere Reserve (Romania). Summary prepared by IUCN (April 1991) based on the original nomination and summary submitted by the Government of Romania, http://whc.unesco.org/en/list/588/documents

[24] World Heritage Committee Decision: SC-91/CONF.002/15: http://whc.unesco.org/archive/1991/sc-91-conf002-15e.pdf

[25] Legea nr. 82/1993 privind constituirea Rezervației Biosferei Delta Dunării, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 283/07.12.1993.

[26] Expert meeting for the preparation of a management plan for the Danube Delta Biosphere Reserve, Romania, 17-19 September 1991 (ref: 553), http://whc.unesco.org/en/soc/1736

[27] Decizia Consiliului Internațional de Coordonare al Programului „Omul și Biosfera" (MAB) nr. SC- 98/CONF.201/CLD.4.

Monitorizarea reactivă a fost declanșată din nou în 2000 ca urmare a unor aspecte care au vizat poluarea apelor subterane și activitățile de exploatare a agregatelor minerale[28]. Începând cu 2005, aspectele de monitorizare reactivă au vizat cu precădere relațiile bilaterale dintre România și Ucraina ca urmare a inițierii de către Ucraina a unui proiect de dezvoltare a infrastructurii de transport prin amenajarea pentru navigație a canalului Bystroe[29]. Totodată, în această perioadă (2005, 2006, 2008, 2009) monitorizarea reactivă a vizat și poluarea apelor de suprafață. Cu toate că problemele existente nu sunt pe deplin rezolvate, în ultimii 10 ani nu s-a inițiat nicio nouă procedură de monitorizare reactivă. Acest fapt se datorează și faptului că după aderarea României la UE și includerea zonei în rețeaua de situri Natura 2000, pe teritoriul Deltei Dunării se aplică și legislația comunitară în domeniu, cu referințe precise privind evaluarea impactului asupra caracteristicilor biologice ale sitului.

3. Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei

3.1. Scurt istoric al desemnării

Epopeea includerii pădurilor seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei în Lista patrimoniului mondial a început în 2007, atunci când 10 componente (6 din Ucraina și 4 din Slovacia)[30] au fost incluse în această listă[31]. În anul 2010, celor două țări li s-a alăturat Germania[32] cu 5 noi componente[33]. Cu această ocazie, raportul de evaluare al IUCN a recomandat "the establishment of cooperative and transnational research and monitoring plans that would be able to monitor and report on a completed transnational serial property as a whole"[34]. Acesta a fost momentul în care la nivelul întregii Europe a început o campanie asiduă de identificare a unor noi componente în alte state părți. Procesul de identificare a unor noi componente s-a derulat inițial sub coordonarea Germaniei, însă pe parcurs a fost preluat de Austria.

[28] http://whc.unesco.org/en/soc/2408

[29] http://whc.unesco.org/en/soc/1149

[30] Nomination file 1133, http://whc.unesco.org/uploads/nominations/1133.pdf

[31] World Heritage Committee Decision: 31 COM 8B.16, http://whc.unesco.org/archive/2007/whc07-31com-24e.pdf

[32] World Heritage Committee Decision: 35 COM 8B.13, http://whc.unesco.org/archive/2011/whc11-35com-20e.pdf

[33] Nomination file 1133bis: http://whc.unesco.org/uploads/nominations/1133bis.pdf

[34] Advisory Body Evaluation (IUCN), 2011, Ancient Beech Forest of Germany (Extension of Primeval Beech Forests of the Carpathians, Slovakia and Ukraine).

Procesul a continuat prin includerea în 2017[35] a unor noi componente în situl transfrontalier[36].

Noul dosar de nominalizare a inclus 67 de componente din Albania, Austria, Belgia, Bulgaria, Croația, România, Slovenia, Spania, Ucraina, în vreme ce Polonia și-a retras propunerea chiar înainte de reuniunea Comitetului Patrimoniului Mondial UNESCO din 2017. Cu toate că efortul statelor a fost unul semnificativ, recomandarea IUCN a fost cea de amânare a deciziei de includere a noilor componente[37]. Printre argumentele aduse s-au numărat în special cele legate de mărimea zonelor-tampon și posibilitatea acestora de a contribui eficient la îndeplinirea criteriului de autenticitate și unicitate. Totuși, în cadrul reuniunii Comitetului Patrimoniului Mondial care a avut loc la Cracovia, Polonia, în iulie 2017, extinderea sitului a fost acceptată[38].

Demersurile naționale pentru includerea unor păduri în Lista patrimoniului mondial au început imediat după recomandarea IUCN din 2010. La nivel național, fundamentarea științifică a unicității și elaborarea documentației s-au făcut de către Institutul de Cercetări și Amenajări Silvice (ICAS) sub coordonarea dr. Iovu Adrian Biriș, iar sub aspect administrativ coordonarea a fost realizată de Departamentul păduri din cadrul Ministerului Mediului, Apelor și Pădurilor.

3.2. Caracteristici ale sitului (*key features*)

Situl Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe / Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei a fost inclus în Lista patrimoniului mondial pentru criteriul IX, „exemple excepționale ale unor procese semnificative din punct de vedere ecologic și biologic aflate în curs de evoluție și dezvoltare a unor ecosisteme terestre, de apă dulce, de coastă și marine și a comunităților de plante și animale”[39]. Componentele sitului sunt diferite în ceea ce privește suprafața, cele din România fiind printre cele mai mari și cu cele mai mari zone-tampon, care pot asigura protecția cores-

[35] World Heritage Committee Decision: 31 41 COM 8B.7: http://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-8B-en.pdf

[36] Advisory Body Evaluation (IUCN), 2017, Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe, Albania/ Austria/ Belgium/ Bulgaria/ Croatia/ Italy/ Romania/ Slovenia/ Spain/ Ukraine. Nomination Dossier, “Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe” as extension to the existing Natural World Heritage Site “Primeval Beech Forests of the Carpathians and the Ancient Beech Forests of Germany” (1133bis).

[37] WHC/17/41.COM/8B http://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-8B-en.pdf

[38] WHC/17/41.COM/INF.8B2, IUCN World Heritage Evaluations 2017, IUCN Evaluations of nominations of natural and mixed properties to the World Heritage List, http://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-inf8B2-en.pdf

[39] Nomination 1133ter (inscribed extension), http://whc.unesco.org/en/list/1133/documents/

punzătoare a componentelor[40]. Componentele din România sunt incluse în zona de distribuție a fagului din Munții Carpați. Această zonă reprezintă una dintre principalele zone de distribuție din Europa a speciei *Fagus sylvatica*, specie de fag care nu se găsește decât în Europa, în 12 regiuni biogeografice. Deși caracteristicile principale ale componentelor se axează pe pădurile de fag, există unele caracteristici individuale ale componentelor sitului. Astfel, în Cheile Nerei-Beușnița se găsește una dintre cele mai mari păduri virgine din zona temperată a Europei, în care există un mix de păduri de fag și stejar pe sol calcaros, care acoperă peste 80 % din componentă. Compoziția vegetală a componentei Codrul Secular Șinca conține o asociere de fag și brag, fagii de aici fiind cei mai înalți din Europa. În Codrul Secular Slătioara există o asociere între fag, brad și molid, cu o dominație a fagului de 60 %, dar și cu o prezență a pajiștilor alpine specifice. Componentele din Cozia (masivul Cozia și Lotrișor) se particularizează în special prin caracteristicile fizico-geografice ale zonei, în vreme ce Grohii Țibleșului-Izvorul Șurii și Grohii Țibleșului-Preluci, cu un mixt de fag și brad, conțin exemplare de fag de peste 140 ani. Strâmbu Băiuț este de asemenea caracterizat printr-o asociere de fag cu brad, reprezentând un habitat important pentru speciile sălbatice din zonă. Componentele din Domogled-Valea Cernei se individualizează prin cea mai mare zonă-tampon, în vreme ce Izvoarele Nerei oferă un important coridor de migrație pentru fauna din zonă[41]. Alături de caracteristicile specifice pădurilor de fag, toate componentele din România sunt parte a rețelei ecologice europene Natura 2000, în care sunt protejate habitate și specii de importanță europeană[42].

3.3. Management

Încă de la desemnare (ultima extindere a sitului), recomandările Comitetului Patrimoniului Mondial au avut în vedere realizarea unui sistem de management integrat al sitului și realizarea unei rețele europene, care să asigure protecția legăturilor funcționale între părțile componente, monitorizarea armonizată, cercetarea și stabilirea standardelor și difuzarea expertizei tehnice[43]. În acest context, s-a semnat o Declarație de intenție comună, care conține prevederi privind modul de administrare și de coordonare a siturilor naturale din cele 12 țări. În paralel, există întruniri periodice de coordonare, iar în cursul anului 2018 a început elabora-

---

[40] WHC/17/41.COM/INF.8B2, IUCN World Heritage Evaluations 2017, IUCN Evaluations of nominations of natural and mixed properties to the World Heritage List, http://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-inf8B2-en.pdf

[41] WHC/17/41.COM/INF.8B2, IUCN World Heritage Evaluations 2017, IUCN Evaluations of nominations of natural and mixed properties to the World Heritage List, http://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-inf8B2-en.pdf

[42] http://www.mmediu.ro/articol/natura-2000/435

[43] WHC/17/41.COM/8B, http://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-8B-en.pdf

rea unui ghid privind managementul forestier în zonele-buffer, care să cuprindă aceleași proceduri la nivelul tuturor componentelor din cele 12 state.

În ceea ce privește componentele din România, până la dezvoltarea unui cadru legal privind organizarea managementului, coordonarea națională a sitului Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei este realizată în baza unui memorandum între Ministerul Mediului, Ministerul Apelor și Pădurilor[44] și Ministerul Culturii. În baza acestui memorandum, punctul focal național și, implicit, reprezentarea sitului la reuniunile de coordonare a sitului din cele 12 state este asigurată de Departamentul păduri din cadrul Ministerului Mediului, Apelor și Pădurilor. La nivel de sit național, toate cele 12 componente ale sitului (inclusiv zonele-tampon) sunt incluse în parcuri naționale (Cheile Nerei-Beușnița în Parcul Național Cheile Nerei-Beușnița; Izvoarele Nerei în Parcul Național Semenic-Cheile Carașului; Ciucevele Cernei, Iauna Craiovei și Coronini-Bedina în Parcul Național Domogled-Valea Cernei; Masivul Cozia și Lotrișor în Parcul Național Cozia; Groșii Țibleșului-Izvorul Șurii și Groșii Țibleșului-Preluci și Strâmbu Băiuț în situl Natura 2000 ROSCI0092 Igniș; Codrul Secular Șinca în situl Natura 2000 ROSCI0122 Munții Făgăraș; Codrul Secular Slătioara în Rezervația Naturală Codrul Secular Slătioara și situl Natura 2000 Rarău-Giumalău).

În paralel, managementul forestier se face conform legislației specifice domeniului silvic, toate componentele sitului (*core areas*) în zone nonintervenție, în sensul că nicio activitate forestieră nu este permisă. În ceea ce privește zonele-tampon, managementul forestier include anumite lucrări silvice, fapt care a condus la probleme specifice de conservare.

Managementul componentelor din cele patru parcuri naționale este asigurat de administrații aflate în subordinea Regiei Naționale a Pădurilor (Romsilva) și de coordonarea metodologică a Agenției Naționale pentru Arii Naturale Protejate. Gestionarea componentelor Groșii Țibleșului, Codrul Secular Slătioara și Strâmbu Băiuț este asigurată de Agenția Națională pentru Arii Naturale Protejate. Cu excepția Parcului Național Semenic-Cheile Carașului, a sitului Natura 2000 ROSCI0092 Igniș, toate celelalte componente au plan de management, însă acestea nu abordează și aspectele specifice UNESCO.

Componenta Codrul Secular Șinca este inclusă în situl Natura 2000 ROSCI0122 Munții Făgăraș, administrat până la nivelul anului 2020 de către Ocolul Silvic Rășinari împreună cu Ocolul Silvic Izvorul Florii, pe bază de contract de administrare cu Agenția Națională pentru Arii Naturale Protejate[45].

---

[44] Notă: în prezent, organizate într-un singur minister – Ministerul Mediului, Apelor și Pădurilor.

[45] www.ananp.gov.ro

Managementul sitului Natura 2000 se face în baza unui plan de management[46], care este adoptat anterior desemnării UNESCO și care nu face nicio referire la aceasta. În ceea ce privește managementul forestier, acesta este asigurat de Ocolul Silvic Pădurile Șincii și de amenajamentul silvic al unității forestiere de care aparține.

3.4. Infrastructură

Componentele din România nu beneficiază de o infrastructură specifică siturilor patrimoniului mondial, acestea beneficiind de infrastructura specifică ariilor naturale de interes național. Pentru componentele Ciucevele Cernei, Iauna Craiovei și Coronini-Bedina, situate în Parcul Național Domogled-Valea Cernei, vizitarea poate începe cu Centrul de Vizitare al parcului. Acesta este situat în stațiunea balneoclimatică Băile Herculane, județul Caraș-Severin. Centrul de Vizitare dispune de informații privind biodiversitatea și ecosistemele din parc, comunitățile locale și turism. Deși expozițiile existente au fost amenajate anterior includerii zonei în lista siturilor naturale ale patrimoniului mondial, acestea oferă și informații privind componentele incluse în situl UNESCO.

Infrastructura din Cheile Nerei-Beușnița cuprinde și sediul Administrației Parcului Național Cheile Nerei-Beușnița din Sasca Română, județul Caraș-Severin. Informații suplimentare despre sit pot fi găsite și la Cabana Valea Bei, unde este loc de campare și de unde pornește unul dintre cele mai importante trasee turistice spre zona centrală a componentei UNESCO.

În Parcul Național Cozia există două componente, Lotrișor și Masivul Cozia, al căror nivel de accesibilitate este, probabil, cel mai înalt dintre toate componentele din România. Situat la circa 85 km distanță de Aeroportul Internațional din Sibiu, situl este accesibil pe drumul european E81, Masivul Cozia fiind accesibil din zona stațiunii Căciulata, județul Vâlcea. Informații despre sit pot fi furnizate la sediul administrației parcului din localitatea Brezoi.

Componentele Strâmbu Băiuț, Groșii Țibleșului-Preluci, Groșii Țibleșului-Izvorul Șurii, Codrul Secular Slătioara și Codrul Secular Șinca nu beneficiază de infrastructură specifică. Cu toate acestea, informații despre situri sunt disponibile la Direcția Silvică Maramureș, în Baia Mare, pentru Strâmbu Băiuț și Groșii Țibleșului, iar la Direcția Silvică Suceava pentru Codrul Secular Slătioara. În ceea ce privește Codrul Secular Șinca, informații sunt disponibile la sediul Ocolului Silvic Pădurile Șincii din localitatea Șercaia, județul Brașov.

[46] Planul de management al siturilor Natura 2000 ROSCI0122 Munții Făgăraș și ROSPA0098 Piemontul Făgăraș (aprobat prin OM 1156/2016, publicat în MO 741/23.09.2016).

3.5. Monitorizarea reactivă

Încă de la înscrierea în Lista patrimoniului mondial, componentele din România ale sitului Păduri virgine de fag s-au confruntat cu o serie de probleme care au condus la declanșarea unor proceduri de monitorizare reactivă. Astfel, prin Decizia WHC/17/41.COM/18 s-a recomandat statelor care conțin componente ale sitului să transmită, până la data de 1 decembrie 2018, un raport din care să rezulte implementarea recomandărilor Comitetului Patrimoniului Mondial de la desemnare, raport care să fie discutat în cadrul celei de-a 43-a Reuniuni a Comitetului Patrimoniului Mondial din 2019[47]. Aceste recomandări au vizat cu precădere întărirea gradului de protecție în zonele-tampon și îmbunătățirea conectivității ecologice, în special între părțile componente. În paralel cu raportul transmis la 1 decembrie 2018[48], în urma unor plângeri formulate împotriva tăierilor în zona parcurilor naționale din România care adăpostesc componente ale sitului, în cadrul celei de-a 42-a Reuniuni a Comitetului Patrimoniului Mondial de la Manama din 2018, s-a solicitat României să se asigure că nu există exploatări forestiere în interiorul componentelor sitului și că activitățile forestiere din zona-tampon sunt permise numai dacă nu au efecte negative asupra proceselor naturale și a caracteristicilor de autenticitate ale sitului[49]. În baza răspunsului dat de România, Comitetul Patrimoniului Mondial, reunit în cea de-a 43-a Sesiune de la Baku din 2019, a reiterat aspectele discutate la sesiunea anterioară[50]. În plus, Comitetul Patrimoniului Mondial a solicitat României organizarea unei misiuni de monitorizare reactivă pentru evaluarea regimului de management, în special al exploatărilor forestiere din zonele-tampon. Misiunea de monitorizare s-a derulat în perioada 13-18 noiembrie 2019 în patru componente și în zonele-tampon aferente din două parcuri naționale: Parcul Național Cheile Nerei-Beușnița (componenta Cheile Nerei-Beușnița) și Parcul Național Domogled-Valea Cernei (componentele Coronini-Bedina, Iauna Craiovei și Ciucevele Cernei). Concluziile preliminare au punctat faptul că managementul forestier din zonele-tampon trebuie să fie în corespundere cu criteriile UNESCO, motiv pentru care ar fi de dorit să fie adaptat pentru nonintervenție. Raportul oficial al misiunii trebuia să

[47] World Heritage Committee Decision: 31 41 COM 8B.7, http://whc.unesco.org/archive/2017/whc17-41com-8B-en.pdf

[48] State Party Report on the State of Conservation of the Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe submitted by Austria on behalf of the States Parties Albania, Austria, Belgium, Bulgaria, Croatia, Germany, Italy, Romania, Slovakia, Slovenia, Spain, Ukraine, Reference Number: 1133ter, in response to World Heritage Committee Decision WHC 41 COM 8B.7.

[49] Decizia Comitetului Patrimoniului Mondial 42 COM 7B.71 (WHC/18/42.COM/18), http://whc.unesco.org/archive/2018/whc18-42com-18-en.pdf

[50] Decizia Comitetului Patrimoniului Mondial 43 COM 7B.13 (WHC/19/43.COM/7B), http://whc.unesco.org/archive/2019/whc19-43com-7B-en.pdf

fie prezentat și adoptat în cadrul celei de-a 44-a Reuniuni a Comitetului Patrimoniului Mondial, programată pentru 29 iunie–9 iulie 2020 la Fuzhou în China, reuniune amânată din cauza pandemiei de COVID-19.

În ciuda recomandărilor permanente ale UNESCO și a celor formulate de misiunea de monitorizare reactivă, în media din România au apărut informații recente cu privire la alte lucrări forestiere care se fac în zonele monitorizate, lucrări care au impact asupra componentelor patrimoniului mondial[51]. În lumina noilor informații, este de așteptat ca UNESCO să mențină procedura de monitorizare reactivă cu posibilitatea de a include situl în lista siturilor în pericol în cazul în care autoritățile române nu iau măsuri radicale, în sensul interzicerii exploatărilor forestiere de orice fel atât din componentele sitului, cât și în zonele-tampon.

4. Concluzii

Cu toate că în România implementarea Convenției privind protecția patrimoniului mondial natural și cultural a început cu o orientare spre aspectele naturale ale Convenției, entuziasmul inițial al autorităților române s-a diminuat pe măsura trecerii anilor, accentul fiind pus pentru multă vreme pe aspectele culturale ale Convenției (Convenția în sine are un accent mult mai pregnant pe aspectele culturale decât pe cele naturale, lucru reflectat și de numărul siturilor recunoscute la nivel mondial[52]). Astfel, în ciuda importanței Convenției și, implicit, a siturilor desemnate în contextul acesteia, ambele situri naturale din România stau în umbra unor alte desemnări naționale și/sau internaționale.

Desemnarea sitului Delta Dunării s-a făcut în mare măsură în paralel cu extinderea Rezervației Biosferei Roșca-Letea, desemnată în 1979[53] și extinsă la nivel transfrontalier în 1998. În plus, cadrul legal specific sitului se axează pe aspectele care vizează statutul de rezervație a biosferei și mai puțin pe celelalte categorii de protecție, printre care și calitatea de sit de patrimoniu mondial. Acest lucru se reflectă în managementul sitului, dar și în infrastructura de vizitare și promovare a sitului. În ceea ce privește aspectele de conservare și monitorizare din partea UNESCO, s-au remarcat două direcții principale. Prima direcție, imediat după desemnare, s-a axat pe partea de guvernanță și pe cooperarea internațională, iar a doua direcție, mai recentă, monitorizează în special impactul asupra mediului în context transfrontier. Aspectele de guvernanță au fost rezolvate prin

[51] https://www.mediafax.ro/politic/dezastru-in-parcul-national-cheile-nerei-gotiu-acuza-romsilva-pentru-abuzuri-cum-se-apara-compania-19248202?fbclid=IwAR26cQWRYA11mfpeaj4T1UDPv4uJFRejFYqRPsyPZEMehUXdFnqiYzvMhGA

[52] http://whc.unesco.org/en/list/

[53] International Coordinating Council of the MAB Programme, 6th session, Paris, 1979; Final Report: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000042719

aprobarea unei legi speciale și a unei structuri de administrație, iar cooperarea internațională s-a materializat în contextul Programului UNESCO „Omul și Biosfera" (MAB) prin desemnarea în 1998 a Rezervației Biosferei Delta Dunării. Direcția în ceea ce privește monitorizarea reactivă se axează cu precădere pe un proiect de infrastructură de navigație din Ucraina și mai puțin pe aspecte de management strict generate intern în cadrul sitului; alături de acestea, se regăsesc însă și aspecte privind poluarea apelor, un aspect sensibil pentru Delta Dunării, inclusiv în contextul în care mare parte din poluare este transferată aici din alte regiuni prin care curge Dunărea.

Situl Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei a fost desemnat într-un context internațional, situl având 77 de componente în 12 țări din Europa, 12 dintre aceste componente fiind în România. Ca și în cazul Deltei Dunării, managementul componentelor sitului Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei se face mai degrabă urmând cerințele specifice ariilor protejate de interes național (cu precădere parcuri naționale), peste care ele se suprapun. Mai mult decât atât, planurile de management actuale nu conțin aspecte specifice siturilor patrimoniului mondial, iar infrastructura specifică fie lipsește, fie este la un nivel incipient. În ceea ce privește conservarea siturilor și conformarea cu cerințele Convenției privind patrimoniul mondial, se constată că acest aspect reprezintă o provocare continuă. Astfel, încă de la desemnarea din 2017 componentele sitului au fost permanent sub atenția UNESCO pentru aspecte ce țin în special de managementul forestier din zonele-tampon (exploatări forestiere) cu impact asupra valorilor universale ale sitului. În acest context, este evident faptul că problemele semnalate trebuie rezolvate, astfel încât România să fie în măsură să-și respecte angajamentele internaționale.

În plus față de cele identificate, este important ca managementul celor două arii naturale protejate să pună în centrul atenției aspectele ce țin de caracterul universal al acestor situri, simpla prezență pe Listă a acestora fiind un atu, care nu poate fi neglijat. Pentru realizarea acestui deziderat se impun și unele decizii de o importanță majoră, cum ar fi de exemplu corelarea politicilor publice și a legislației sectoriale pentru a asigura conformarea cu cerințele de protecție specifice acestei categorii universale de arii naturale protejate.

Delta Dunării

Fig. 1. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 2. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 3. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 4. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 5. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

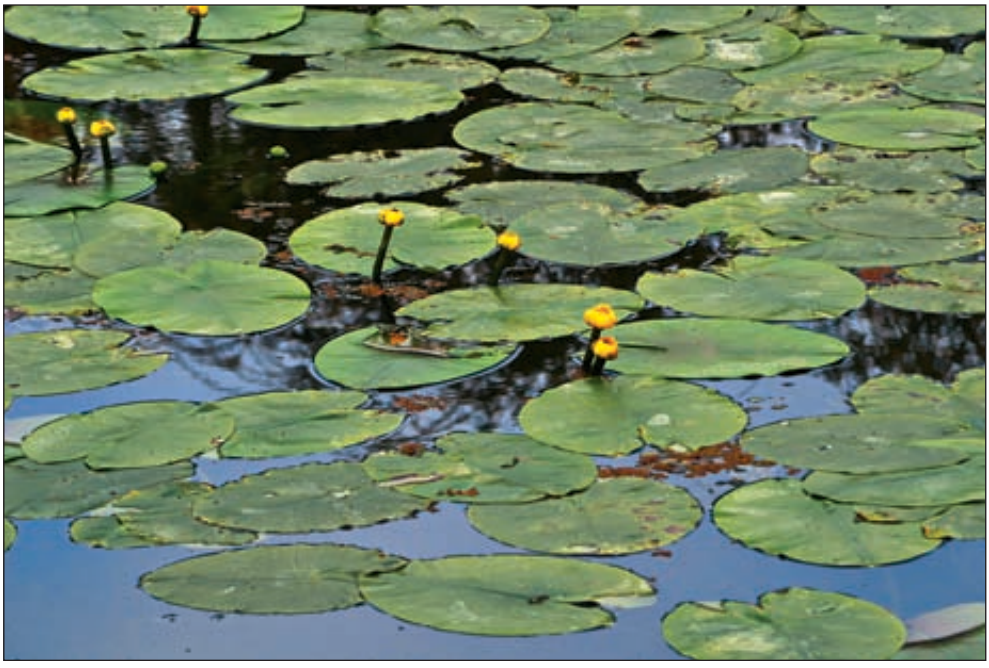

Fig. 6. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 7. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 8. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 9. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Fig. 10. Delta Dunării (Foto: John Smaranda©)

Păduri de fag

Fig. 11. Cascada Bigăr - Parcul Național Cheile Nerei (Foto: John Smaranda©)

Fig. 12. Parcul Național Cheile Nerei (Foto: John Smaranda©)

Fig. 13. Cascada La Văioaga - Parcul Național Cheile Nerei (Foto: John Smaranda©)

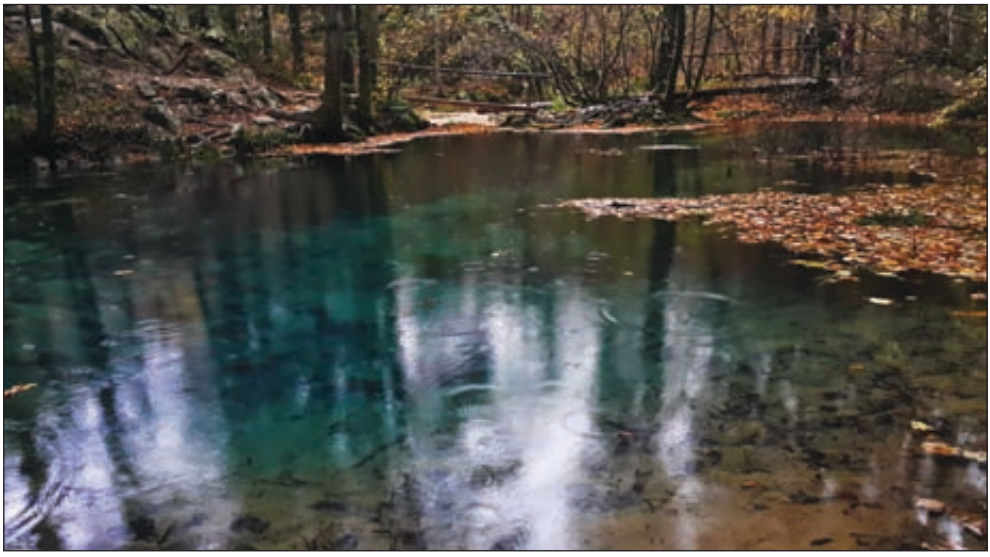

Fig. 14. Lacul Ochiul Beiului - Parcul Național Cheile Nerei (Foto: John Smaranda©)

Fig. 15. Coronini-Bedina - Parcul Național Domogled - Valea Cernei (Foto: John Smaranda©)

Fig. 16. Coronini-Bedina - Parcul Național Domogled - Valea Cernei (Foto: John Smaranda©)

Fig. 17. Parcul Național Domogled -Valea Cernei (Foto: John Smaranda©)

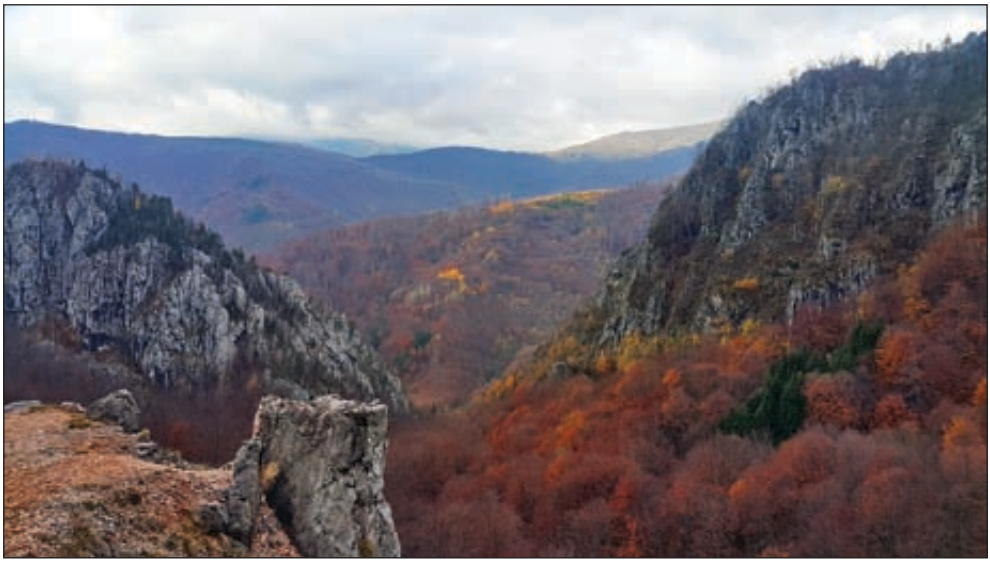

Fig. 18. Ciucevele Cernei - Parcul Național Domogled - Valea Cernei (Foto: John Smaranda©)

Fig. 19. Izbucul Cernei - Parcul Național Domogled - Valea Cernei (Foto: John Smaranda©)

Fig. 20. Izbucul Cernei - Parcul Național Domogled - Valea Cernei (Foto: John Smaranda©)

O NOUĂ ABORDARE ÎN IMPLEMENTAREA CONVENȚIEI PATRIMONIULUI MONDIAL[1]

Irina IAMANDESCU

Abstract

Romania accepted the World Heritage Convention in 1990 and adopted specific legislation for its national implementation in 2000. According to this the National Institute of Heritage (NIH) — the national body in the protection of cultural heritage, coordinating activities such as research, restoration, enhancement and management of all categories of cultural heritage — acts as a Focal Point Institution regarding World Heritage in Romania. Redefining the national strategy, followed by an action plan for the implementation of the World Heritage Convention, were undertaken as top priorities of the NIH during 2016 and 2017. Consequently, several key dedicated processes have been done during 2017 and 2018:

- the revision of the national methodologies for monitoring, preserving and managing World Heritage in Romania was proposed by NIH to the Ministry of Culture and National Identity, endorsed by the National Commission of Historical Monuments and is expected to be approved by Government Decision in 2018.
- the creation within NIH of a new World Heritage Coordination Unit, directed by the National Focal Point and dedicated to monitoring and managing World Heritage in Romania. The new unit will be operational by the end of 2018 and will include experts in cultural as well as natural heritage protection in a mixed team that will be able to coordinate the management instruments and monitor the seven World Heritage Sites in Romania: Danube Delta (1991); Churches of Moldavia (1993, 2010); Monastery of Hurezi (1993); Villages with Fortified Churches in Transylvania (1993, 1999); Dacian Fortresses of the Orastie Mountains (1999); Historic Centre of Sighișoara (1999); Wooden Churches of Maramureș (1999); Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe (2007, 2011, 2017 — transnational).
- the preparation of nomination files was resumed: a first cultural landscape nomination — Roșia Montană Mining Landscape — was submitted to the World Heritage Centre in January 2017, and a revised nomination file — Brâncuși Monumental Ensemble of Târgu Jiu (withdrawn in 2015) — was submitted in January 2018.
- the revision of the national Tentative List, comprising 15 positions dating since 1991, was initiated in 2016 through a national call for proposals. Present posi-

[1] Acest articol reprezintă textul și imaginile prezentate în expoziția realizată în cadrul proiectului de cercetare *Protejarea prin dezvoltarea unor strategii durabile pentru o mai bună ocrotire a siturilor de patrimoniu mondial UNESCO din România — HERO,* http://archaeoheritage.ro/hero/ — finanțat de CNCS — UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737, derulat sub egida Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

tions and relevant new proposals were assessed by a scientific board and approved by the National Commission of Historic Monuments and the Ministry of Culture and National Identity in 2017. Therefore a new Tentative List was finalized in 2018, including the Romanian LIMES sections of the transnational nomination Frontiers of the Roman Empire (FRE). A National LIMES Commission was created in order to provide the scientific Romanian input for the international FRE Thematic Study, approved at the 41st meeting of the World Heritage Committee, as well as for the preparation, together with the NIH, of the two Romanian FRE nomination files which are to be submitted starting with 2021.

Keywords: Romania, World Heritage, implementation of the World Heritage Convention.

Introducere

România a acceptat Convenția patrimoniului mondial în anul 1990 și a adoptat o legislație specifică pentru implementarea acesteia începând cu anul 2000. Conform acestei legislații, Institutul Național al Patrimoniului (INP) — instituția publică națională care coordonează activitatea de cercetare, restaurare, protecție și gestiune ale tuturor tipurilor de patrimoniu cultural — acționează ca punct focal instituțional cu privire la patrimoniul mondial din România.

Redefinirea strategiei naționale, urmată de planul de acțiune pentru implementarea Convenției patrimoniului mondial, au fost adoptate cu prioritate de INP în anii 2016 și 2017. Urmare acestora, câteva activități cheie au fost realizate în anii2017-2018:

– revizuirea metodologiei naționale de monitorizare, protecție și gestiune a patrimoniului mondial din România a fost inițiată și elaborată de INP, avizată de către Comisia Națională a Monumentelor Istorice și transmisă Ministerului Culturii și Identității Naționale, în vederea aprobării sale prin Hotărâre de Guvern în anul 2018;
– constituirea în cadrul INP a unui departament de coordonare pentru patrimoniul mondial, cu atribuții de monitorizare, protecție și gestiune a patrimoniului mondial din România. Noua echipă va fi operațională până la sfârșitul anului 2018 și va include experți în domeniul protecției patrimoniului cultural și natural, care vor coordona instrumentele de protecție și gestiune și vor monitoriza cele opt situri înscrise în Lista patrimoniului mondial a României:

- Delta Dunării (1991)
- Biserici din Moldova (1993, 2010)
- Mânăstirea Hurezi (1993)

- Sate cu biserici fortificate din Transilvania (1993, 1999)
- Cetăți dacice din Munții Orăștie (1999)
- Centrul istoric Sighișoara (1999)
- Biserici de lemn din Maramureș (1999)
- Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și din alte regiuni ale Europei (2007, 2011, 2017 – transnațional)

– elaborarea dosarelor de nominalizare: dosarul de nominalizare a Peisajului cultural Roșia Montană a fost înaintat Centrului Patrimoniului Mondial în ianuarie 2017 și dosarul revizuit de nominalizare a Ansamblului Monumental Brâncuși de la Târgu Jiu (retras în anul 2015) a fost depus în ianuarie 2018;

– revizuirea Listei indicative a României, elaborată în anul 1991, care cuprinde 15 poziții, a fost inițiată în anul 2016 printr-un apel național pentru noi propuneri. Pozițiile existente și noile propuneri relevante au fost evaluate de către un comitet științific și avizate de Comisia Națională a Monumentelor Istorice și de ministrul culturii și identității naționale în anul 2017. Așadar, noua Listă indicativă a fost finalizată în anul 2018, incluzând secțiunea românească a Limesului, parte a nominalizării transnaționale Frontierele Imperiului Roman (FRE). Comisia Națională LIMES, înființată pentru a pregăti contribuția românească la Studiul Tematic Internațional FRE, aprobat la a 41-a sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial, și pentru elaborarea, împreună cu INP, a dosarului de nominalizare care va fi depus în anul 2021.

Delta Dunării

1991, **Ref:** 588

Criteriile (vii) (x)

Delta Dunării este un exemplu excepțional de ecosistem umed dinamic, de mari dimensiuni, unic atât pe plan european cât și mondial. De asemenea, reprezintă și habitatul cu valoare universală a unor specii rare și periclitate.

Peisajul natural al Deltei – alcătuit mai ales din cele trei brațe ale Dunării care se varsă în Marea Neagră în extremitatea estică a României – este compus dintr-un mozaic de canale, lacuri de diferite tipuri și dimensiuni, ostroave, grinduri, dune de nisip, păduri de stejar cu vegetație mediteraneeană. Fiind cel mai mare ținut mlăștinos din Europa, Delta Dunării este un exemplu excepțional de ecosistem, având o mare importanță pentru conservarea unei faune și flore variate.

Delta este o bancă naturală de gene cu valoare inestimabilă pentru patrimoniul natural mondial, cu o mare densitate de specii rare sau dispărute în alte părți

Fig. 1. 1. Egreta albă © Helmut Ignat; 2. Nufăr alb (Nympaea alba) © INP; 3. Cormoran © Helmut Ignat; 4. Berze © Helmut Ignat; 5. Plauri © INP; 6. Canal © Helmut Ignat; 7. Stufăriș (Phragmites australis) © INP; 8. Farul vechi din Sulina © INP.

ale Europei. Dintre cele 341 de specii de păsări din Deltă, 12 au fost declarate monument al naturii datorită statutului lor de specie periclitată. Delta Dunării adăpostește cea mai mare parte a populației mondiale pentru două dintre aceste specii: cormoranul mic și gâsca cu gât roșu. Are o importanță universală și pentru cuibăritul multor populații de păsări, printre care pelicanul comun și pelicanul creț. Aici se găsesc și importante colonii de stârc lopătar și vultur codalb. Delta Dunării este un loc de popas major (primăvara și toamna) pentru milioane de păsări, în special rațe, berze albe și numeroase păsări de pradă, precum și de iernat pentru grupuri mari de lebede și gâște. În Deltă se mai află și alte specii de păsări cum ar fi: năvodarul, piciorongul, țigănușul, lebăda mută, fluierarul, heretele de stuf, vulturul, egreta, pescărușul, călifarul alb, călifarul roșu ș.a.

Condițiile naturale oferite de Deltă au favorizat dezvoltarea așezărilor umane încă din timpuri străvechi. Locuitorii s-au adaptat condițiilor locale, formând

numeroase așezări (25 de sate), răspândite în întreaga Deltă, păstrătoare ale unei bogate culturi tradiționale. Locuințele și anexele pescărești cu acoperișuri din stuf, specifice tuturor grupurilor etnice (români, ucraineni, ruși-lipoveni), alcătuiesc un interesant patrimoniu de arhitectură vernaculară tradițională.

Înscrisă în Lista patrimoniului mondial, Rezervația Biosferei Deltei Dunării este recunoscută și prin includerea în rețeaua internațională a rezervațiilor biosferei, în cadrul Programului „Omul și Biosfera" (MAB) și ca „Zonă umedă de importanță internațională, mai ales ca habitat al păsărilor de apă", în conformitate cu Convenția RAMSAR.

Biserici din Moldova

1993, 2010, **Ref:** 598 bis

Criteriul (i)

Picturile exterioare ale bisericilor din nordul Moldovei acoperă toate fațadele. Ele reprezintă un fenomen artistic unic și omogen, inspirat direct din arta bizantină. Sunt capodopere de pictură murală, de o valoare estetică excepțională prin cromatismul lor desăvârșit și remarcabila eleganță a personajelor. Ele ilustrează cicluri de evenimente biblice, în tradiția creștină ortodoxă.

Criteriul (iv)

Ideea de a acoperi complet cu pictură suprafețele exterioare ale bisericilor este un înalt exemplu de tip de construcție și de decorație a bisericilor adoptat în Moldova, care ilustrează contextul cultural și religios din Balcani, în perioada dintre sfârșitul secolului al XV-lea și sfârșitul secolului al XVI-lea.

Bisericile cu pictură murală exterioară din nordul Moldovei, construite de la sfârșitul secolului al XV-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea, sunt capodopere inspirate de arta bizantină. Aceste opt biserici – Biserica „Înălțarea Sfintei Cruci" din Pătrăuți (1487), Biserica „Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Voroneț (1488, 1547), Biserica „Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul" din Arbore (1503), Biserica „Sf. Gheorghe" a Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava (1514-1522), Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sf. Gheorghe" a Mănăstirii Humor (1530), Biserica „Sf. Nicolae" a Mănăstirii Probota (1530), Biserica „Buna-Vestire" a Mănăstirii Moldovița (1532), înscrise în Lista patrimoniului mondial în anul 1993, și Biserica „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița, extindere a sitului din anul 2010 – sunt unice, autentice și foarte bine conservate. Departe de a fi doar simple decorații murale, picturile alcătuiesc o acoperire completă a fațadelor și a interiorului, reprezentând cicluri complexe de teme religioase. Compoziția excepțională

Fig. 2. 1. Biserica „Sfântul Gheorghe" a Mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" din Suceava, © INP Anca Filip; 2. Biserica „Sfântul Nicolae" a Mănăstirii Probota, © INP Anca Filip; 3. Biserica „Adormirea Maicii Domnului și Sfântul Gheorghe" a Mănăstirii Humor. Pictura în exonartex © INP Anca Filip,; 4. Biserica „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița. Scena „Arborele din Iesei", © INP Anca Filip; 5. Biserica „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița © George Dumitriu; 6. Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul" din satul Arbore, © INP Anca Filip; 7. Biserica „Învierea Domnului" a Mănăstirii Sucevița. Scena „Scara Sfântului Ioan Scărarul", © INP Anca Filip; 8. Biserica „Sfântul Gheorghe" a Mănăstirii Voroneț. Scena „Judecata de apoi", © INP Anca Filip.

a acestor picturi, eleganța personajelor și armonia culorilor, împreună cu arhitectura acestor biserici, se îmbină perfect cu cadrul lor construit și natural, alcătuit din ansambluri bisericești și mănăstirești, amplasate într-un pitoresc peisaj rural.

Acest grup omogen de biserici ilustrează „stilul moldovenesc", reprezentat printr-o sinteză originală arhitecturală și artistică, exprimată prin planuri bizantine cu caracteristici constructive și decorative gotice, cristalizată în timpul domniei glorioase a lui Ștefan cel Mare (1457- 1504) – marele apărător al Creștinătății, și al domniilor descendenților săi direcți, voievozii Bogdan al III-lea (1504-1517), Ștefăniță (1517-1527) și Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546). A fost o epocă de

intens efort constructiv, depus de domnitori, boieri și înalți ierarhi bisericești, pentru edificarea de biserici și mănăstiri, care a durat până în secolul al XVII-lea. Acest stil arhitectural și artistic s-a exprimat și prin programul iconografic al picturilor murale bisericești – program excepțional spiritual și estetic, care s-a manifestat și prin completa acoperire a fațadelor acestor opt biserici cu cicluri complexe de teme religioase, în timpul câtorva decenii ale secolului al XVI-lea.

Aceste biserici nu au suferit modificări importante de-a lungul timpului. Autentice și bine conservate, și-au păstrat arhitectura originară, datând de la sfârșitul secolului al XV-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea, precum și ansamblul de picturi murale, atât interioare cât și exterioare. Cadrul lor, alcătuit din incinte medievale amplasate în pitorești peisaje rurale, a suferit puține transformări până în prezent.

Mânăstirea Hurezi

1993, **Ref: 597**

Criteriul (ii)

Școala artistică, în special cea de pictură bisericească și de icoane, înființată la Mănăstirea Hurezi la începutul secolului al XVIII-lea, ca sinteză între arta bizantină și cea occidentală, a exercitat, prin programul iconografic original și expresia artistică de o valoare excepțională, o influență profundă asupra artei religioase și a arhitecturii din Balcani, răspândindu-se din Țara Românească în spațiul ortodox.

Ridicată în anul 1690, Mănăstirea Hurezi este cea mai importantă ctitorie a prințului cantacuzin Constantin Brâncoveanu, domnitorul principatului Țara Românească în perioada 1688-1714, un conducător cu o aleasă educație în spiritul umanist occidental, având, în același timp, legături puternice cu Bizanțul. Împreună cu familia sa, a ctitorit numeroase mănăstiri și biserici în Țara Românească, bogat înzestrate cu picturi murale și iconostase somptuoase. Acest exemplu ctitoricesc a fost urmat de boieri și înalți ierarhi bisericești, dând naștere unui curent artistic înfloritor, numit „stilul brâncovenesc", care reprezintă o sinteză între arta bizantină și cea occidentală, îndeosebi cea venețiană.

Mănăstirea Hurezi reprezintă un ansamblu de mari dimensiuni, complex și original, proiectat după principii renascentiste, organizând, după un ax longitudinal pe direcția est-vest, incinta principală rectangulară dominată de biserica mare și, în afara incintei, spre cele patru puncte cardinale, elementele secundare ale ansamblului. Această organizare spațială respectă în același timp tradiția athonită: biserica mare (catholiconul) se află în centrul incintei, în jurul ei gravitând bisericile de mai mici dimensiuni ale paraclisului, bolniței și schiturilor „Sf. Apostoli" și „Sf. Ștefan".

Fig. 3. 1. Ansamblul Mănăstirii Hurezi © INP; 2. Biserica mare „Sf. Constantin și Elena" a Mănăstirii Hurezi. Pictura murală în pridvor © INP; 3. Mănăstirea Hurezi. Pridvoare și foișoare © INP; 4. Biserica „Sf. Constantin și Elena" a Mănăstirii Hurezi © INP; 5. Mănăstirea Hurezi. Chilii © INP; 6. Mănăstirea Hurezi. Detaliu de pietrărie sculptată © INP; 7. Tablou votiv din Biserica mare „Sfinții Constantin și Elena". Domnitorul Constantin Brâncoveanu și familia sa © INP; 8. Mănăstirea Hurezi. Foișorul „lui Dionisie" și paraclisul de pe latura de vest a incintei © INP.

Biserica mare a Mănăstirii Hurezi, cu hramul „Sfinților Constantin și Elena", a fost construită în perioada 1690-1692, iar pictura interioară a fost finalizată doi ani mai târziu. Autorul acesteia, pictorul grec Constantinos, este fondatorul școlii de pictură bisericească și de icoane de la Hurezi.

Menită să fie necropola familiei domnitorului Constantin Brâncoveanu, biserica mare are plan trilobat, cu pronaos supralărgit, urmând modelul bisericii Mănăstirii Argeșului (1512-1517). Pereții interiori sunt complet acoperiți cu frescă realizată în tradiția artei bizantine. În pronaos, în tabloul votiv, sunt reprezentați Constantin Brâncoveanu, soția sa și cei 11 fii și fiice. Pe peretele de est al pridvorului este pictată scena monumentală a Judecății de Apoi. Iconostasul sculptat este o sinteză excepțională între arta bizantină și cea occidentală.

Sate cu biserici fortificate din Transilvania

1993, 1999, **Ref:** 596 bis

Criteriul (iv)

Satele cu biserici fortificate din Transilvania oferă o imagine vie a peisajului cultural din această regiune. Acestea se caracterizează prin caracterul medieval păstrat în sistemul specific de utilizare a terenului, tipul de așezare și modul de organizare a gospodăriilor și prin prezența dominantă a bisericilor fortificate, edificii care ilustrează diferite epoci de construcție, cuprinse între secolele XIII și XVI

Cele șapte sate din Transilvania care formează această poziție serială în Lista patrimoniului mondial reprezintă exemple de tradiție vernaculară specifică pentru sud-estul Europei: Câlnic, Valea Viilor, Biertan, Saschiz, Dârjiu, Viscri și Prejmer sunt așezări compacte, organizate în jurul unei biserici fortificate. Fondate de coloniștii sași transilvăneni și de secuii vecini, aceste sate bine conservate și omogene sunt reprezentative pentru un grup de aproximativ 250 de astfel de așezări cu biserici fortificate, fenomen nemaiîntâlnit în altă parte a lumii.

În timpul secolelor al XII-lea și al XIII-lea, regalitatea maghiară a încurajat o populație germană de meșteșugari, agricultori și negustori provenind din bazinele inferioare ale râurilor Rin și Mosela să colonizeze noile teritorii. Cunoscuți sub denumirea de „sași transilvăneni", acești coloniști se bucurau de privilegii speciale ca „oaspeți pe pământul regelui", având în schimb obligația de a sistematiza și de a apăra de invadatori acest vast teritoriu de la poalele munților Carpați. Sașii au adus cu ei modelul flamand de utilizare a terenurilor, caracterizat prin densitate și uniformitate, gospodării dispuse compact și regulat, precum și printr-un puternic spirit comunitar, toate contribuind la caracterul distinctiv al așezărilor lor. Formula urbanistică stabilită în momentul colonizării – în care biserica și clădirile instituțiilor publice ale comunității se aflau în centrul satului, iar gospodăriile se aliniau strâns în jurul pieței centrale și de-a lungul câtorva străzi – poate fi ușor detectată în structura actuală a satelor săsești din Transilvania.

Stabiliți într-o regiune amenințată permanent de invaziile turcilor și tătarilor, sașii transilvăneni au construit fortificații. În timp ce orașele au fost puse în întregime la adăpostul centurilor de ziduri, turnuri și porți, satele au fost întărite prin transformarea bisericilor parohiale în cetăți bisericești. Înzestrate cu turnuri și caturi de apărare și înconjurate cu incinte puternice, bisericile fortificate puteau adăposti în caz de asediu, chiar și pentru perioade lungi, întreaga populație a satului și bunurile sale cele mai de preț, contopind funcția religioasă cu cea militară de apărare. Anvergura fortificației variază între simple incinte de zid până la sisteme de incinte multiple, cu turnuri și galerii de apărare. Bisericile însele au

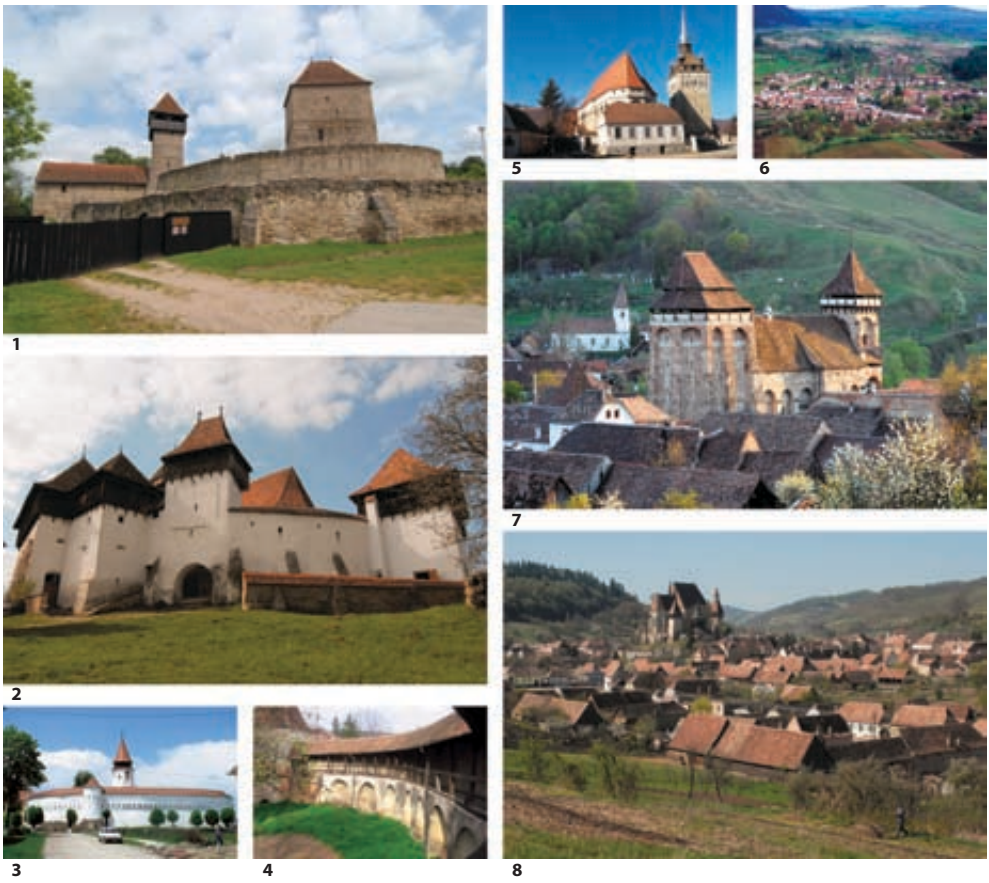

Fig. 4. 1. Câlnic. Cetatea © INP George Dumitriu; 2. Viscri. Biserica evanghelistă fortificată George Dumitriu; 3. Prejmer. Biserica evanghelistă fortificată © INP George Dumitriu; 4. Valea Viilor. Biserica evanghelistă fortificată © INP George Dumitriu; 5. Saschiz. Biserica evanghelistă fortificată © INP George Dumitriu; 6. Saschiz. Satul văzut din Cetatea de refugiu © INP George Dumitriu; 7. Vale Viilor. Satul și biserica evanghelistă fortificată © INP George Dumitriu; 8. Biertan. Satul și biserica evanghelistă fortificată © INP George Dumitriu.

fost adaptate pentru a îngloba funcția defensivă, uneori fiind reconstruite din fundație ca biserici-fortăreață. Aceste construcții includ adesea numeroase amplificări și adaptări la evoluția armelor de foc, de-a lungul perioadei cuprinse între epoca medievală târzie, epoca edificării bisericilor și secolul al XVI-lea, epoca de apogeu a fortificării lor. Toate sunt fie bazilici romanice, fie biserici-sală gotice, fie biserici-hală din perioada de tranziție spre Renaștere. Multe includ elemente baroce, stil foarte popular în Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Împreună, satele cu biserici fortificate din Transilvania oferă o imagine vie a peisajului cultural al acestei regiuni și a istoriei sale vaste.

Cetăți dacice din Munții Orăștiei

1999, **Ref**: 906

Criteriul (ii):

Cetățile dacice reprezintă fuziunea tehnicilor și a concepțiilor de arhitectură militară din interiorul și exteriorul Antichității Clasice, care a dus la crearea unui stil unic.

Criteriul (iii)

Regatele geto-dacice de la sfârșitul mileniului I î. Hr. au atins un nivel cultural și socio-economic extrem de ridicat, ceea ce este dovedit de acest grup de cetăți.

Criteriul (iv)

Dealul fortificat și succesorul său evoluat, oppidum-ul, au fost caracteristice pentru epoca târzie a fierului în Europa, iar cetățile dacice sunt exemple remarcabile ale acestui tip de loc de apărare.

Cetățile dacice din Munții Orăștiei sunt un remarcabil grup de locuri fortificate datând din Epoca Fierului, dezvoltate ca puternice centre religioase și politice ale statului dac. Vestigiile numeroase și surprinzător conservate sunt așezate într-un mediu natural spectaculos, în sectorul central și cel vestic al Munților Orăștiei, flancând de jur împrejur bazinul râului Grădiștea (Apa Orașului). Construite în secolele I î. Hr. și I d. Hr. aceste fortificații de munte ilustrează o fuziune excepțională și spectaculară a tehnicilor și concepțiilor arhitecturale militare și religioase ale Antichității Clasice și din Epoca Fierului târzie din Europa.

Cele șase cetăți, formând nucleul Regatului Dac, au fost cucerite de către romani la începutul secolului al II-lea d. Hr.; ruinele lor substanțiale și bine conservate se află într-un mediul natural impunător și oferă o imagine spectaculoasă asupra unei civilizații excepționale.

Civilizația dacică își dezvăluie excepționala valoare istorică (așa cum este exprimat în conceptul munților fortificați), ca și valoarea estetică excepțională (cu sugestia remarcabilă a impenetrabilității spațiului sacru) a cetăților din Munții Orăștiei: o arhitectură grandioasă, impunătoare, care folosește efecte decorative rafinate – o arhitectură monumentală în piatră, în combinație cu lemnul și cărămida de chirpici. Ritmul coloanelor sanctuarelor, turnurile de locuit situate în cele mai înalte locuri ale fortificațiilor, în perfectă rezonanță cu mediului natural, singularizează această civilizație străveche.

Dacia a devenit o provincie imperială romană în 106 d. Hr. – această campanie este reprezentată grafic în reliefurile sculptate care înfășoară Columna lui Traian din Roma –, iar puterea cetăților sale a slăbit.

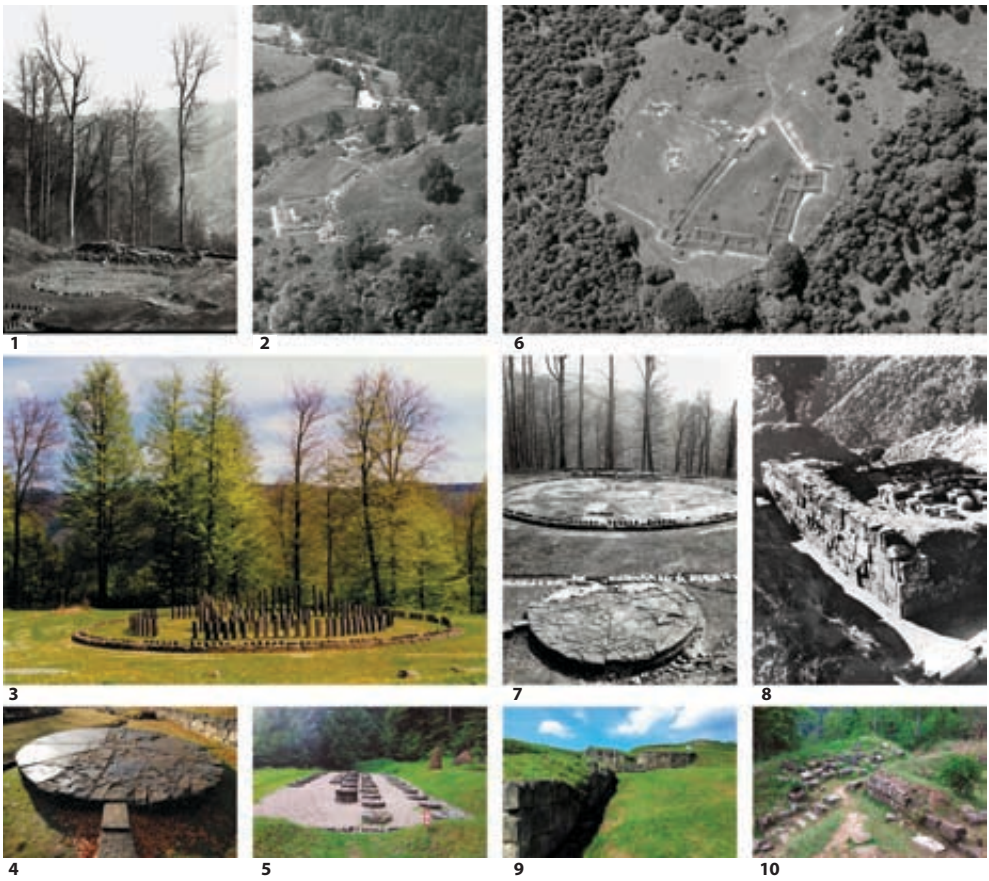

Fig. 5. 1. Grădiștea de Munte – Sarmisegetusa Regia. Sanctuarul mic circular © INP; 2. Costești-Cetățuie. Zidul de incintă din piatră tăiată. Fotografie aeriană oblică. 1984 © INP; 3. Grădiștea de Munte – Sarmisegetusa Regia. Sanctuarul mic circular © INP; 4. Grădiștea de Munte – Sarmisegetusa Regia. Sanctuarul mic de andezit; 5. Grădiștea de Munte – Sarmisegetusa Regia. Sanctuar B6r © INP; 6. Costești-Blidaru. Fotografie aeriană © INP; 7. Grădiștea de Munte. Sanctuarul mare circular și sanctuarul mic de andezit © INP; 8. Căpâlna. Zid de incintă și tur © INP; 9. Costești-Blidaru. Zid de incintă © INP; 10. Costești-Cetățuie. Zid de incintă © INP.

După retragerea romană din anul 274 d. Hr. cetățile au fost abandonate și niciodată reactivate; prin urmare, autenticitatea vestigiilor este excepțională, în ciuda revirimentului naturii și a măcinării cauzate de trecerea vremii. Autenticitatea generală a sitului este foarte ridicată, suprafețe mari fiind investigate pentru programarea cercetărilor ulterioare.

Centrul istoric Sighișoara

1999, Ref: 902

Criteriul (iii)

Sighișoara este o mărturie remarcabilă a culturii saşilor transilvăneni, o cultură care se apropie de sfârşit după 850 de ani de existenţă şi care va continua să dăinuie numai prin monumentele sale de arhitectură şi urbanism.

Criteriul (iv)

Sighișoara este, de asemenea, un exemplu remarcabil de mic oraş fortificat aflat la confluenţa culturii latine a Europei Centrale şi a celei bizantine din sud-estul Europei. Procesul aparent de neoprit al emigraţiei saşilor, civilizaţia care a creat şi a menţinut tradiţiile culturale ale regiunii, ameninţă însăşi supravieţuirea patrimoniului arhitectural.

Sighișoara se află în peisajul de unică frumuseţe a zonei Târnavelor, la intersecţia râului Şaeş cu râul Târnava Mare – pe, şi la poalele platoului înalt, triunghiular, delimitat de acestea. Această poziţionare oferă sitului o configuraţie urbană deosebită, care rezultă din integrarea funcţionalităţii aşezării în peisajul natural.

Centrul istoric al oraşului Sighișoara este alcătuit din Cetate, care urcă pe platoul abrupt dominat de Dealul Cetăţii, şi din Oraşul de Jos, situat la baza zidurilor Cetăţii, pe laturile de sud şi de est. Aceste două sectoare au avut întotdeauna funcţii complementare şi formează un tot inseparabil, corespunzător limitelor istorice ale oraşului medieval.

În afara câtorva clădiri de la sfârşitul secolului al XIX-lea, centrul istoric al Sighișoarei a păstrat, cu unele variaţii datorate fazelor de dezvoltare ale aşezării, ţesutul urban medieval originar, cu distribuţia densă a parcelelor, precum şi cu reţeaua de străzi înguste, la care se aliniază fronturi compacte de case cu faţade multicolore.

Relaţia organică dintre Cetate – cu punctul său culminant, Biserica de Deal (a cărei construcţie a început în 1325), cu principalul său simbol, Turnul cu Ceas (ridicat în secolul al XIV-lea şi amplificat în secolul al XVII-lea), cu cele nouă turnuri (rămase dintre cele 12 iniţiale) ale incintei medievale de fortificare, cu celelalte clădiri religioase şi civile – şi Oraşul de Jos, ca şi cea dintre habitatul uman şi cadrul său natural, se materializează în structura unică şi silueta inconfundabilă a oraşului.

Localitatea se caracterizează printr-o densitate mare de clădiri care deţin statut individual de monument istoric şi care formează ansambluri expresive.

Fig. 6. 1. Centrul istoric al orașului Sighișoara. Cetatea și Dealul Cetății © INP; 2. Scara de lemn acoperită „a Școlarilor" © INP; 3. Vedere asupra Cetății și a Orașului de Jos © INP; 4. Vedere asupra Orașului de Jos © INP; 5. Centrul istoric al orașului Sighișoara. Turnul cu Ceas © INP; 6. Turnul Frânghierilor © INP.

Succesiunea dinamică a spațiilor urbane adaptate topografiei variate și rezolvări compoziționale originale, creează impresii vizuale surprinzătoare.

Centrul istoric al orașului Sighișoara continuă să fie locuit și în prezent și este considerat cel mai reprezentativ oraș medieval din Transilvania. În comparație cu alte orașe istorice din România, Sighișoara păstrează aproape în întregime și nealterat sistemul medieval de fortificații și un fond arhitectural istoric de cea mai înaltă calitate.

Biserici de lemn din Maramureș

1999, Ref: 904

Criteriul (iv)

Bisericile de lemn din Maramureș sunt exemple excepționale de arhitectură religioasă vernaculară din lemn, rezultată ca interacțiune între tradiția ortodoxă și influențele gotice, într-o interpretare vernaculară particulară a unei structuri din lemn, relevând un înalt nivel de maturitate artistică și măiestrie meșteșugărească.

Aceste opt biserici sunt amplasate în opt sate din Maramureș, regiune muntoasă din nordul extrem al României: Biserica „Intrarea în biserică a Maicii Domnului" din Bârsana, Biserica „Sf. Nicolae" din Budești, Biserica „Cuvioasa Paraschiva" din Deseși, Biserica „Nașterea Maicii Domnului" din Ieud-Deal, Biserica „Sf. Arhangheli" din Plopiș, Biserica „Cuvioasa Paraschiva" din Poienile Izei, Biserica „Sf. Arhangheli" din Rogoz și Biserica „Sf. Arhangheli" din Șurdești.

Ele sunt reprezentative pentru arhitectura bisericilor din lemn din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea din această parte a Europei. Aceste biserici prezervă planul tradițional, alcătuit din naos și pronaos cu plan dreptunghiular și altar poligonal retras; la unele dintre ele a fost adăugat, pe fațada de vest, un pridvor cu arcade. Bisericile au acoperișuri abrupte, cu pantă simplă sau dublă, din care țâșnesc spre cer turnuri clopotniță cu fleșe înalte, inspirate de modelul bisericilor gotice din piatră, ce singularizează silueta acestor edificii. Bisericile sunt așezate pe o temelie din blocuri de piatră. Bârnele din lemn de stejar sau pin sunt clădite în sistem blockbau și îmbinate în V, U sau T, pentru a asigura sistemului constructiv stabilitate și flexibilitate. Grinzile de la partea superioară a pereților ies în consolă pentru a susține șarpanta. Pereții exteriori sunt decorați cu un brâu în torsadă, în timp ce grinzile în consolă, portalurile de intrare și ramele ferestrelor, balustradele, galeria turnului clopotniță sunt sculptate. Cele trei încăperi ale bisericii sunt acoperite cu bolți de diferite forme. Pereții interiori sunt complet acoperiți cu picturi realizate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea de zugravi călători, ale căror nume sunt cunoscute. Acești zugravi se înscriu în tradiția postbizantină, dar programul lor iconografic reflectă și idei transmise de Reformă și Contrareformă. Canoanele artei bizantine sunt reinterpretate într-o manieră grafică și decorativă, dând naștere unui stil naiv, alert și proaspăt. La începutul secolului al XIX-lea, influențe baroce și rococo își fac simțită prezența în pictura bisericilor de lemn din Maramureș, posibil datorită influențelor provenite din țările vecine.

Fig. 7. 1. Bârsana. Biserica „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului" © INP; 2. Budești. Biserica „Sfântul Nicolae" © INP; 3. Deseşti. Biserica „Sfânta Paraschiva" © INP; 4. Ieud-Deal. Biserica „Naşterea Maicii Domnului" © INP; 5. Plopiș. Biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril" © INP; 6. Poienile Izei. Biserica „Sfânta Paraschiva" © INP; 7. Rogoz. Biserica „Sfinții Arhancgheli Mihail și Gavril" © INP; 8. Șurdești. Biserica „Sfinții Arhancgheli Mihail și Gavril" © INP; 9. Ieud-Deal. Biserica „Naşterea Maicii Domnului". Pictură murală © INP; 10. Ieud-Deal. Biserica „Naşterea Maicii Domnului". Pictură murală © INP; 11. Ieud-Deal. Biserica „Naşterea Maicii Domnului". Pictură murală © INP; 12. Plopiș. Biserica „Sfinții Arhancgheli Mihail și Gavril". Pictură murală © INP.

Cele opt biserici reprezintă exemple excepționale de soluții arhitecturale și artistice provenite din perioade și zone diferite și adoptate pentru ridicarea acestor elegante construcții din lemn, expresia vernaculară cea mai înaltă a peisajului cultural maramureșean.

Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și din alte regiuni ale Europei

1999, Ref: 904

Criteriul (ix)

Poziția serială „Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și din alte regiuni ale Europei" cuprinde exemple remarcabile ale proceselor evolutive și de dezvoltare ale pădurilor de fag de la ultima perioadă glaciară, care a dat naștere unui ecosistem terestru care s-a extins pe întregul continent într-o manieră unică la nivel mondial.

În plus față de „Păduri virgine de fag din Carpați și păduri de fag seculare din Germania", noul lot de păduri de fag nominalizat, cu 77 de părți componente distribuite în 12 țări, consolidează poziția inclusă inițial în Lista patrimoniului mondial, oferind o imagine globală și cuprinzătoare a procesului de dezvoltare postglaciară a pădurilor de fag în Europa. Cu această extensie, toate zonele de refugiu glaciar și genotipurile de fag sunt acoperite. Liniile importante ale argumentelor în desemnarea poziției inițiale rămân, în principal, neschimbate.

Pădurile de fag reprezintă un patrimoniu natural unic și o expresie a identității europene, constituind un excepțional exemplu de evoluție ecologică a unei specii; după ultima glaciațiune, pornind din refugiile glaciare din sudul Europei, fagul (*Fagus syvatica*) s-a extins și a colonizat aproape în întregime centrul și vestul continentului, proces care continuă și în prezent, ocupând o mare diversitate de habitate. Aceste complexe de păduri din zona temperată prezintă cele mai cuprinzătoare modele ecologice și procese ale unor arii pure sau mixte de fag european, într-o varietate de condiții de mediu, cum ar fi condițiile climatice și geologice. Acestea cuprind toate zonele de altitudine, de la linia de coastă până la cea montană și, în plus, includ cele mai bune exemple rămase în limitele exterioare ale pădurii de fag în Europa. Fagul este unul dintre cele mai importante elemente ale biomului pădurilor de foioase din zona temperată și reprezintă un exemplu remarcabil de re colonizare și de dezvoltare a ecosistemelor și comunităților terestre de după ultima glaciațiune. Continuitatea expansiunii a fagului din zonele sale de origine de refugiu glaciar către părțile estice și sudice ale Europei poate fi urmărită de-a lungul coridoarelor naturale care se întind pe continent. Atât modelele de distribuție din trecut, cât și cele actuale reprezintă strategii evolutive naturale pentru adaptarea la schimbările de mediu. Dominanța fagului în arii extinse ale Europei este o mărturie vie a adaptabilității genetice a copacului.

„Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și din alte regiuni ale Europei" reprezintă un bun serial transfrontalier care cuprinde în total 77 părți componen-

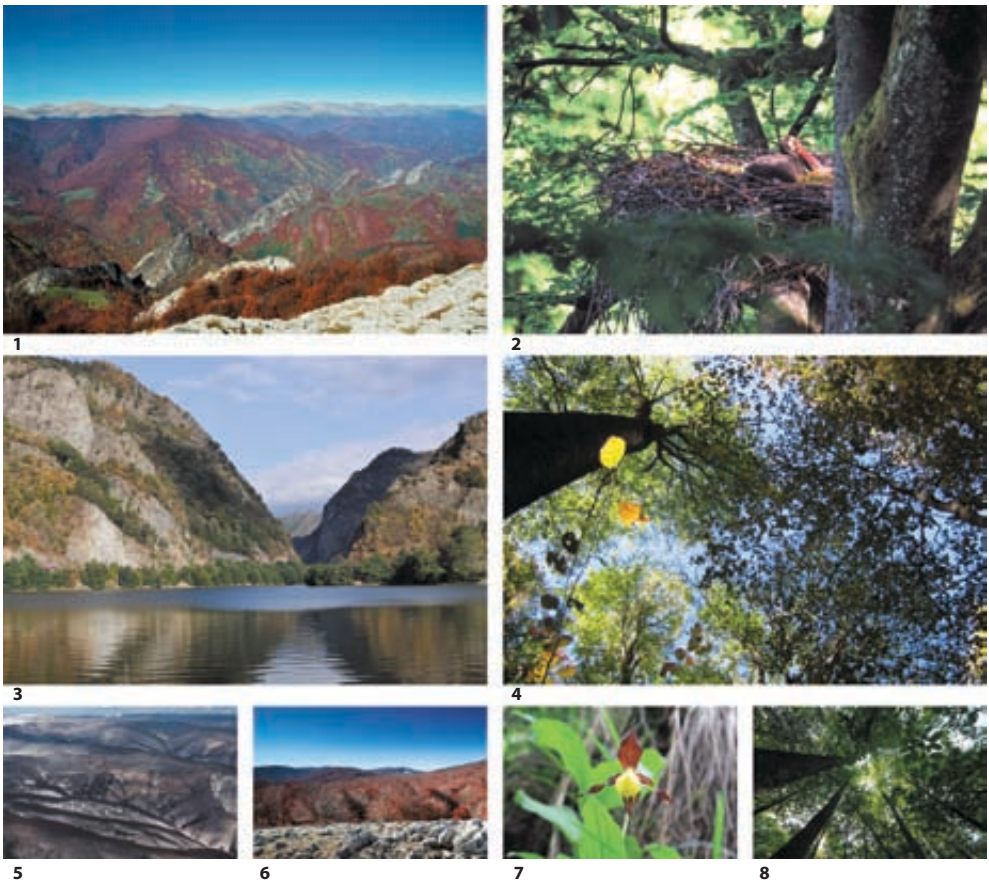

Fig. 8. 1. Păduri de fag în Parcul Național Domogled-Valea Cernei © Oliver Merce; 2. Codrul secular Strâmbu-Băiuț © Radu Vlad; 3. Păduri de fag în Parcul Național Cozia © Pavel Prindirel; 4. Păduri de fag în Rezervația naturală Izvoarele Nerei © Daniel Turcu; 5. Păduri de fag în Rezervația naturală Izvoarele Nerei © Matthias Schickofer; 6. Păduri de fag în Parcul Național Domogled-Valea Cernei © Oliver Merce; 7. Papucul-doamnei (Cypripendium calceolus) în Codrul secular Slătioara © Cezar Tomescu; 8. Codrul secular Strâmbu-Băiuț © Radu Vlad.

te, acoperind peste 92.000 ha și distribuite în 12 țări: Albania, Austria, Belgia, Bulgaria, Germania, Italia, România, Slovacia, Slovenia, Spania și Ucraina.

România cuprinde 12 dintre aceste părți componente, acoperind una dintre cele mai întinse zone ale bunului, cu o suprafață de peste 23.000 ha, care sunt situate în 8 zone naturale protejate: Izvoarele Nerei, Cheile Nerei- Beușnița, Domogled-Valea Cernei (Caraș-Severin), Masivul Cozia, Lotrișor (Vâlcea), Codrul secular Șinca (Brașov), Codrul secular Slătioara (Suceava), Groșii Țibleșului și Strâmbu-Băiuț (Maramureș).

România deține cea mai întinsă suprafață de păduri de fag din Europa (*Fagus syvatica*), iar în Carpați se păstrează cele mai bine conservate păduri de fag din întregul areal al speciei. Acestea constituie un adevărat tezaur viu din punct de vedere științific, educațional, ecoprotectiv și al biodiversității. Pădurile de fag înscrise în patrimoniul mondial sunt păduri originare, nealterate de activități umane perturbatoare, cu o mare stabilitate și adaptabilitate la variațiile factorilor de mediu. Ele adăpostesc o floră și o faună bogată în specii rare sau amenințate cu dispariția și, în același timp, îndeplinesc multiple funcții ecologice, protectoare și mediașene.

Capitolul 2

LISTA INDICATIVĂ A ROMÂNIEI

LUPTA PENTRU ROȘIA MONTANĂ: PEISAJUL CULTURAL VS. INDUSTRIA MINIERĂ

Sergiu MUSTEAȚĂ, Elena COZMA

Abstract

The paper is focused on analysis of the movements around cultural heritage preservation of Roșia Montană versus mining project. The first part is about cultural heritage from Roșia Montana and its importance for the World Heritage. The second and biggest part is the analysis of the debates around initiative to explore gold resources and community involvement. Roșia Montana has been the most active gold mining center of the Apuseni Mountains (the western side of Romania's Carpathians), from the earliest works in the Bronze Age to Antiquity, through the Middle Ages, all the way into modern times and up to the recent past. Families or small group operated mining ended in 1948 with nationalization and the subsequent industrial state run mining ended in 2006. With that long history, in 2016, the Ministry of Culture from Romania proposed the site on the UNESCO Tentative List and in 2017 nominated it for inscription into the World Heritage List. But the Romanian Government requested to the World Heritage Committee in 2018 to postpone de discussion on Rosia Montana dossie. Their actions made many `waves` in mass media, social media, and in the political world. Mass media was an important channel that propagated the information about protests of civil society, lawsuits with Gabriel Resources Gold Corporation, and political games between the former Minister of Culture and the new Government. In 2020, after new wave of public pressure, the Romanian Government send the request to the World Heritage Committee on nomination Roșia Montană into the World Heritage List. So, the Roșia Montană case after two and half decades became a great case of community heritage the largest public movement in Romania after December 1989.

Keywords: cultural heritage, mining landscape, mining archaeology, Roșia Montana, Romania, World Heritage, community heritage, mass-media.

Introducere

Roșia Montană, din punct de vedere administrativ, este o comună care cuprinde 16 sate din județul Alba, România. Comuna este amplasată de-a lungul Valea Roșiei, traversată de râul Roșia (Fig. 1). Numele râului și al văii provine de la culoarea roșie a apei, care este rezultatul concentrației de minerale din această zonă. Numărul de locuitori a scăzut foarte mult în ultimele trei decenii, de la 4146 de persoane, în anul 1992, până la 2035, în anul 2019. Istoric, în aceste sate au trăit români, maghiari, germani, romi și alte grupuri etnice, de aceea există

Fig. 1-2. Peisaje de la Roșia Montana (foto credit S. Musteață, 2018)

diverse biserici – ortodoxă, romano-catolică și greco-catolică, penticostală, calvinistă, unitară și baptistă[1].

Roșia Montană este situată într-un peisaj montan cunoscut sub numele de Cadrilaterul Aurifer (*Quadrilateral Auriferous*), foarte bogat în minerale[2], care a fost pentru o perioadă foarte lungă cel mai activ centru de exploatare a aurului din Munții Apuseni (Fig. 2). Situl a fost explorat începând cu epoca bronzului, în Antichitate, în Evul Mediu, în perioada modernă și până în trecutul recent. Familiile locale sau grupuri mici au explorat zona până în 1948, când regimul comunist a naționalizat resursele naturale. Activitatea minieră a statului s-a încheiat în 2006, fiind o afacere neprofitabilă. Dar, până în prezent, resursele de aur de la Roșia Montană sunt considerate cele mai mari depozite de acest tip din România și din Europa. Perimetrul minier, cu o suprafață de 2388,0 ha, este situat la aproximativ 85 km de orașul Alba Iulia, conține cel puțin 69 de depozite „de cupru și aur”[3].

Roșia Montană conține cel mai extins și mai divers tehnic complex antic subteran de exploatare a aurului din lume, datând din perioada romană (sec. II-III d.Hr.). Localitatea minieră a fost fondată de romani în anul 131 d.Hr. și este cunoscută sub numele de Alburnus Maior. În perioada antică, exploatarea aurului s-a produs în cadrul a patru masive și a lăsat multe urme de patrimoniu cultural. Activitatea de extracție s-a realizat prin tehnica galeriilor, ale căror urme excelează astăzi prin întinderea unică a sistemului minier roman. Până

[1] Nicoleta Maria Erchedi, Vasile Surd, „The risk and the alternatives of Roșia Montană mining project”, in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 76.

[2] Ioan Mârza, „’The Gold Quadrilateral’ in the Apuseni Montains and the Gold-Silver Ores Mining Dilema”, in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 13.

[3] Ștefan Marincea, „Proiectul minier Roșia Montană: cianurile între uz (minerit eficient) și abuz (riscuri de mediu)”, in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 73.

Fig. 3. Peisaj de la Roția Montană (foto credit S. Musteață, 2018)

acum s-au descoperit peste 7 kilometri de galerii romane[4]. Pe lângă rețeaua antică, se adaugă peste 80 km de galerii medievale și moderne, un târg minier conservat destul de bine din perioada preindustrială și un peisaj minier special, printre care lucrările hidrotehnice din prima jumătate a sec. XVIII. În 1733, când Transilvania făcea parte din Imperiul Austro-Ungar, împăratul Carol VI a ordonat construirea bazinelor de apă artificiale pentru a facilita exploatarea minieră la Roșia Montană. Astăzi, în Roșia Montană există peste 100 de astfel de bazine de apă (Fig. 3). Procesul minier a fost extins în sec. XIX, când au fost introduse noile mașini și lacuri industriale. În perioada 1786-1886, în Roșia Montană, sunt descoperite galerii subterane și tablete de ceară cu texte din perioada romană. După 1918, autoritățile statului au acordat localnicilor majoritatea depozitelor de aur de la Roșia Montană pentru exploatare, prin concesiuni pe termen lung.

În 1948, autoritatea comunistă a naționalizat Roșia Montană și a inițiat controlul de stat asupra mineritului. Exploatarea subterană a fost realizată până în 1970, când a început exploatarea deschisă prin utilizarea dinamitei, care a continuat până în 2006. Astfel, o mare parte din patrimoniul minier roman, în special zona masivului Cetate, unde erau monumente istorice, a fost distrusă.

Astăzi, Roșia Montană acoperă un teritoriu de cca 650 ha (Fig. 4), unde sunt înregistrate 50 de monumente istorice, dintre care 7 monumente cu valoare națională și universală, iar acestea sunt enumerate în anexa Legii 5/2000

[4] Ioan Piso, „The archaeological patrimony of Roșia Montană", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană in Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 25-30.

Fig. 4. Peisaje de la Roșia Montana (foto credit S. Musteață, 2018)

care se referă la secțiunea zonelor protejate din Planul de amenajare a teritoriului național. Moștenirea culturală a Roșiei Montane este recunoscută și prin Planul de amenajare a teritoriului național – Secțiunea III – zone protejate, unde monumentele sale sunt desemnate monumente istorice cu o valoare națională excepțională, iar întreaga comună este recunoscută ca o unitate administrativ-teritorială cu o concentrare ridicată a patrimoniului cultural. Pe lângă moștenirea istorică, se adaugă două formațiuni geologice rare, care se încadrează în categoria „Rezervații naturale și monumente": Piatra Despicată și Piatra Corbului (Fig. 5).

Proiectul minier, mass-media și spiritul comunitar

Mass-media joacă un rol foarte important în societățile noastre, mai ales astăzi, când este atât de diversă și ușor accesibilă. În ceea ce privește proiectul minier de la Roșia Montană, „presa română este implicată puternic în construirea riscului de reprezentare" și „instrumentele media utilizate pentru modelarea vulnerabilității sociale"[5]. Mass-media a fost folosită nu doar pentru a informa despre situația de la Roșia Montană, ci a fost folosită și ca instrument de propagandă.

[5] Cosmina-Maria Berindei, Ion Cuceu, „Construction of risk regarding RMGC in the Romanian written press", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană in Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 138.

Fig. 5. Peisaje de la Roșia Montana (foto credit S. Musteață, 2018)

De aceea, analiza mass-mediei este utilă pentru o mai bună înțelegere a atmosferei generale din jurul problemelor sociale, politice și economice.

În cadrul proiectelor „Tendințe curente în protecția patrimoniului arheologic: perspective naționale și internaționale" (2011-2016) și „Protejarea prin dezvoltarea unor strategii durabile pentru o mai bună ocrotire a siturilor de patrimoniu mondial UNESCO din România" (2017-2019), am realizat mai multe activități, printre care și monitorizarea dezbaterilor din mass-media privind managementul și protejarea patrimoniului cultural din România: reacțiile societății civile pe rețelele de socializare, discursul politicienilor, declarațiile partidelor politice, guvernelor, miniștrilor, prim-miniștrilor etc., stenogramele Camerei Deputaților (declarații politice, legi promulgate, discuții)[6]. A fost monitorizat și cazul Roșia Montană în ziare și site-uri de știri din România: *Știrile PROTV, Gândul.ro, România Liberă, Adevărul*, agenții de presă: Agerpress, Mediafax, ziare locale: *Ziarul Unirea, Alba 24* și *Informația de Alba* etc. În acest context, menționăm că un șir de publicații, în special on-line (HotNews, Realitatea.net etc.), țineau rubrici sponsorizate de Roșia Montană Gold Corporation (RMGC), unde mai degrabă propagau poziția acestei companii decât informau echilibrat despre situația reală din jurul acestui proiect minier. Spre exemplu, Realitatea.net a lansat seria de publicații *Gold for Romania*, prin care se încerca demonstrarea avantajelor și be-

[6] http://archaeoheritage.ro/ (accesat 15.03.2020).

neficiilor acestui proiect minier pentru România, se afirma că tehnologiile care vor fi utilizate nu sunt periculoase și nu vor avea impact negativ asupra mediului. RMGC a organizat vizite pentru jurnaliști din diverse județe ale României la Roșia Montană, care ulterior au publicat articole părtinitoare[7].

Problema Roșiei Montane are o istorie mai veche, dar din anul 2012 acest caz a început să apară tot mai des în dezbaterile din mass-media, social media, a generat confruntări între partidele politice și proteste ale societății civile române față de hotărârile guvernelor, ale parlamentului sau ale altor autorități publice din România. Între 2012 și 2020, în ziarele și pe site-urile de știri amintite mai sus au apărut sute de articole pe acest subiect. Această statistică demonstrează că tema Roșia Montană a fost una dintre cele mai acute pentru societatea românească din ultimul deceniu. Pentru a înțelege mai bine situația din jurul sitului Roșia Montană, vom analiza în acest articol problemele și modul în care au evoluat discuțiile din anii '90 ai sec. XX și până în anul 2020.

Extragerea minieră de la Roșia Montană a fost o activitate subsidiată de stat în perioada comunistă. După 1989 situația economică se afla în impas, de aceea autoritățile statului căutau investiții pentru a continua dobândirea aurului. Astfel, pe 4 septembrie 1995, compania de stat Minvest semnează un acord de asociere cu firma australiană Gabriel Resources NL, reprezentată de Vasile Frank Timiș. Acest acord, din start, a fost calificat ca fiind unul netransparent, deoarece a fost realizat fără concurs de oferte, iar intenția regiei de stat de a atrage investitori străini a fost publicată doar pe 5 septembrie 1995. Nimeni nu a protestat la acea vreme, probabil din lipsă de informații și de înțelegere a impactului negativ al acestei afaceri. Minvest/Rosiamin a continuat activitatea minieră la Roșia Montană, în cariera din masivul Cetate, până în anul 2006.

Pe 28 mai 1996, sunt create companiile gemene – Gabriel Resources Ltd. (Canada) și Gabriel Resources Limited (Gabriel Jersey, UK). Cea de-a doua firmă devine în anul 1997 subsidiară primei. Legea minelor este promulgată în 1998, respectiv în 1997 acordarea licențelor pentru exploatarea resurselor naturale a fost făcută în baza reglementărilor vechi. În anul 1997 compania canadiană Gabriel Resources Ltd. concesionează de la compania de stat pentru 3 milioane de dolari terenul de 23.000 kmp pe care urma să efectueze exploatările miniere din Roșia Montană. În iunie 1997, Minvest Roșia Montană S.A. și Gabriel Resources Limited (UK) fondează compania mixtă pe acțiuni Euro Gold Resources, care avea ca scop relansarea mineritului în zonă. Compania Gabriel Jersey deține peste 80,69% din acțiuni, iar statul român doar 19,31% din acțiuni (inițial, 0,23% au aparținut unor companii terțe, iar ulterior au fost răscumpărate de compania

[7] Berindei, Cuceu, „Construction of risk regarding RMGC", 141.

canadiană)[8]. Această tranzacție a fost criticată, pentru că nu îndeplinea cerințele de transparență. Guvernul Radu Vasile aprobă în 1999, la propunerea ANRM, licența de exploatare la Roșia Montană. Compania mixtă Euro Gold Resources își modifică în anul 1999 denumirea în Roșia Montană Gold Corporation (RMGC) și, în același an, i se transferă licența de minerit printr-o scrisoare semnată de Radu Berceanu, ministrul Industriei de atunci, document care nu a fost făcut public niciodată, deoarece are statut de „document confidențial".

În anii 1997-2002, RMGC face investigații geologice majore în zonă, în special cu ajutorul unor companii străine, ajungând la concluzia că în subteran se află peste 300 de tone de aur și 1.400 de tone de argint. Metoda propusă pentru exploatarea acestor resurse este prin distrugerea landșaftului și folosirea cianurii. Dar, pe lângă aur și argint, la Roșia Montană sunt cantități însemnate de minerale metalice, de exemplu germanium, telur și feldspat potasic de înaltă puritate, despre care reprezentanții RMGC vorbesc mai puțin[9]. După acest anunț, miza proiectului minier crește și ajunge în atenția clasei politice de la București, care începe să depună moțiuni de cenzură, să meargă în vizite oficiale la fața locului și să aibă întrevederi la nivel înalt. Anvergura proiectului începe să atragă și atenția celorlalte state europene, care se tem de impactul negativ și atrag atenția că s-ar putea produce un dezastru ecologic precum cel de la Baia Mare (România) din ianuarie 2000, când un baraj a cedat și cca 100,000 de tone de apă contaminată cu cianură a ajuns în Tisa, Dunăre și Marea Neagră. Impactul ecologic a fost dezastruos, fenomenul fiind numit *Aquatic Chernobyl*. Apa contaminată a omorât peste 1240 tone de pește și a pus în pericol viața a peste 2,5 milioane de oameni din România, Ungaria, Serbia și Bulgaria[10].

În perioada 2000-2007, la Roșia Montană s-au desfășurat mai multe campanii arheologice în cadrul așa-numitului Program Național de Cercetare „Alburnus Maior", susținut financiar de RMGC, care susține că a pus la dispozia cercetătorilor cca 11 milioane USD. Finanțarea sondajelor arheologice, conform legislației României, intră în obligațiile dezvoltatorului. Săpăturile arheologice de la Roșia Montană au fost coordonate de Muzeul Național de Istorie, în colaborare cu Muzeul Național al Unirii de la Alba Iulia, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, parteneri de peste hotare etc. În anii 2011-2012 s-au realizat cercetările arheologice sistematice în rețeaua minieră romană Cătălina Monulești, sub conducerea dr. Béatrice

---

[8] https://www.rmgc.ro/rmgc/despre-rosia-montana-gold-corporation.html (accesat 23.03.2020); http://www.gabrielresources.com/site/rosiamontana.aspx (accesat 23.03.2020).

[9] Marincea, „Proiectul minier Roșia Montană", 74; Aurel Strâmbean, „Roșia Montană deposit and its associated minerals substances", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană in Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 19-24.

[10] https://www.theguardian.com/world/2000/feb/14/1 (accesat 27.03.2020).

Cauuet, în colaborare cu arheologi de la Muzeul Național de Istorie a României și cu geologi de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. În urma acestor cercetări, în vara anului 2012 a fost eliberată intrarea în prima galerie romană – Cătălina-Monulești din Roșia Montană, dar accesul era selectiv, deci publicul larg nu a putut, la acea vreme, să intre în galeriile romane[11]. Deși rezultatele investigațiilor au fost impresionante[12], mai ales în ceea ce privește „arheologia minieră", ele au trezit dezbateri aprinse în rândul arheologilor, mai ales atunci când s-a ajuns la discutarea descărcării de sarcină arheologică pentru zona Roșia Montană.

Încă de la începutul acestor tranzacții, ONG-urile din România au început să protesteze împotriva exploatării aurului prin folosirea cianurii și a distrugerii patrimoniului natural și cultural. În anul 2000 se înființează asociația localnicilor și proprietarilor din Roșia Montană – Alburnus Maior, care va lupta direct cu RMGC. Primele proteste au fost în fața primăriei din Roșia Montană, unde, în perioada 2000-2001, zilnic sau săptămânal se adunau de la câteva zeci până la câteva sute de localnici care doreau să-și apere, în primul rând, proprietățile, scandând „Hoții!", „Noi nu vrem proiectul minier!", „Nu vrem cianuri!" etc. Eugen David, liderul Alburnus Maior, susține că „vreo doi ani, am fost doar noi și protestele noastre rudimentare... În 2002, ne-am organizat mai special, cu bannere. De-atunci, protestele au început să fie mai profesionale, să zicem, cu mesaje și cu țintă clară"[13]. Anul 2002 a fost crucial pentru opoziția față de proiectul minier, la care au aderat zeci de ONG-uri din România și de peste hotare, inclusiv Greenpeace CEE. Localitatea a fost vizitată de sute de ONG-işti, care au anunțat susținerea localnicilor și care au lansat, de fapt, Mișcarea Salvați Roșia Montană". În acest context ajunge aici și Stéphanie Danielle Roth, jurnalistă elvețiană de la *The Ecologist*, care devine o susținătoare activă a acestei mișcări, iar din anul 2006 ea se mută în România[14].

În aprilie 2002 are loc primul protest amplu, când Alburnus Maior a organizat prima demonstrație la Roșia Montană în contextul consultațiilor publice anunțate de RMGC. Oamenii au facut bannere pe cearșafuri albe, au scris comunicatele de presă la mașina de scris din anii '30 a preotului local. La acest protest au venit și mulți jurnaliști. „Membrii Alburnus Maior au luat cu ei și geamantane ponosite și i-au confruntat pe reprezentanții RMGC și pe oficiali, spunând că aceștia vor avea nevoie de ele, din moment ce ei nu își vor părăsi pământurile. Ac-

---

[11] https://www.rmgc.ro/proiectul-rosia-montana/istoria-proiectului-rosia-montana.html (accesat 27.03.2020).

[12] https://www.rmgc.ro/proiectul-rosia-montana/patrimoniu/cercetare-arheologica/serie-monografica-alburnus-maior.html (accesat 27.03.2020).

[13] Ionuț Dulămiță, Ioana Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană: o cronologie și cinci oameni", *Scena9*, 13 iulie 2018, https://www.scena9.ro/article/18-ani-de-salvat-rosia-montana (accesed 23.03.2020).

[14] Stéphanie Danielle Roth, Jürgen Maier, „Silence is Golden", 28.11.2016, https://www.forumue.de/silence-is-golden/ (accesat 26.03.2020).

țiunea a stârnit râsete, s-a instalat haosul, iar consultarea s-a încheiat”[15]. Mișcarea „Salvați Roșia Montană” a crescut considerabil pe parcursul anului 2002, atât prin aderarea noilor ONG-uri, cât și prin organizarea de către Asociația Alburnus Maior a primei reuniuni ONG-iste în vara lui 2002 la Roșia Montană[16].

Pentru implementarea proiectului minier propus de RMGC, era necesară soluționarea problemei terenurilor din zonă necesare exploatării, respectiv construcției minei. În anul 2002, probabil la inițiativa RMGC, Consiliul Local al localității Roșia Montană a modificat PUG-ul și PUZ-ul pentru localitate, pe un perimetru destul de larg, care cuprindea și proprietățile private. Situația a provocat și mai mult nemulțumirile localnicilor. Deși unii au profitat din plin de pe urma procesului de cumpărare a proprietăților inițiat de RMGC în 2002. Procesul de cumpărare a proprietăților a avut un impact negativ asupra comunității, deoarece a facilitat divizarea ei și a condus chiar la conflicte între vecini și rude[17]. Până în 2011, RMGC susține că a reușit să cumpere 78% din proprietățile aflate în perimetrul proiectului. Dar strămutarea populației, chiar și prin cumpărare, este diferit interpretată, unii considerând-o ilegală: „Strămutarea populației, făcută prin diferite mijloace, fără ca statul român să intervină, poate fi considerată o autentică deportare la începutul mileniului III”[18]. Compania RMGC consideră că „viitorul sit de strămutare din Roșia Montană a constituit principalul obiectiv al strategiei Companiei de a încuraja familiile din zona afectată de proiect să rămână în Roșia Montană”[19]. Astfel, constatăm că stramutarea s-a produs prin mai multe mijloace: una a fost achiziția de imobile, alta – mutarea populației în alte zone, construite special de RMGC, cum ar fi cartierul Recea din Alba, altora li s-a promis o nouă locuință într-un cartier care urma să fie construit în Gura Roșiei, dar nu a fost niciodată construit. În final, acest proces a fost destul de disruptiv la nivelul comunității.

La finele anului 2002, 40 de arheologi și istorici din România au lansat o scrisoare deschisă adresată președintelui Ion Iliescu, în care descriu importanța zonei și impactul negativ al proiectului minier asupra moștenirii culturale. În acest context, ICOMOS a adoptat o rezoluție împotriva proiectului minier de la Roșia Montană. Demersurile mediului academic român au fost susținute și de experți din afară, precum Géza Alföldy de la Universitatea din Heidelberg. Peste 1000 de oameni de știință din Occident au semnat un apel internațional pentru salva-

[15] Roth, Maier, „Silence is Golden”.

[16] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană”.

[17] Roth, Maier, „Silence is Golden”.

[18] Aurel Sîntimbrean, Horea Bedelean, *Roșia Montană – Alburnus Maior (Cetatea de scaun a aurului românesc)* (Alba Iulia: ALTIP, 2002, ediția a 2-a, 2004), 12.

[19] https://www.rmgc.ro/proiectul-rosia-montana/comunitate.html (accesat 23.03.2020).

rea Roșiei Montane[20]. În 2003 apare și poziția oficială a Academiei Române, care printr-un raport special recomandă oprirea completă a mineritului cu cianuri în zona Roșiei Montane. În aceste circumstanțe, RMGC lansează procesul de evaluare a impactului proiectului minier asupra mediului.

În anul 2003 este promulgată Legea minelor, nr. 85, care, prin art. 11, interzice activitățile miniere în zonele unde sunt sunt amplasate monumente istorice, culturale, religioase, situri arheologice de interes deosebit. Noile prevederi legale nu au împiedicat cumva intențiile promotorilor proiectului minier de la Roșia Montană. Din contră, RMGC a lansat o campanie mediatică largă de promovare a proiectului prin care încercau să demonstreze utilitatea și beneficiile unui astfel de proiect pentru localnici și pentru România. Dar și opoziția față de proiectul minier devine mai puternică. Pe 17 martie 2003, în fața Teatrului Național din București are loc un miting cu peste 300 de participanți (reprezentând atât Asociația Alburnus Maior, cât și diverse ONG-uri, organizații studențești și Academia Română). La acest miting se aprobă și se citește o declarație adresată acționarilor RMGC. Pe 21 iulie 2003 bisericile istorice maghiare (unitariană, greco-catolică și romano-catolică) emit la Cluj-Napoca o declarație comună că nu-și vor vinde niciodată proprietățile bisericești de la Roșia Montană și sprijină comunitatea locală în lupta cu RMGC. La această campanie aderă și Greenpeace Ungaria, care a organizat în septembrie 2003 o acțiune la Ministerul Mediului de la Budapesta, solicitând activarea Convenției ESPOO. În final, Ministerul Mediului din Ungaria se opune proiectului minier de la Roșia Montană. Dar Guvernul Canadei anunță susținerea inițiativei RMGC. În 2004, Alburnus Maior a organizat un protest în fața Ambasadei Canadei în România pentru a atrage atenția asupra situației de la Roșia Montană. Protestatarii au fost întâmpinați de Raphael Girard, ambasadorul Canadei la București, care, în 2005, devine director al Gabriel Resources Ltd.[21].

După cum recunosc inițiatorii și susținătorii Mișcării „Salvați Roșia Montană", la început ei nu aveau niciun instrument de promovare. Dar, treptat, au început să utilizeze rețelele de socializare (Facebook, Twitter, YouTube etc.), ceea ce a schimbat radical dinamica și amploarea mișcării de opoziție față de proiectul minier. În 2003, la campania „Salvați Roșia Montană" aderă un grup de artiști de la MindBomb, care îi ajută foarte mult în promovarea poziției lor civice[22]. MindBomb îi ajută la elaborarea brandului Mișcării „Salvați Roșia Montană" – *frunză verde-sângerie*, care din 2004 a devenit „un simbol al mișcării la nivel național". Folosirea surselor de comunicare a contribuit la informarea publicului larg despre situația de la Roșia Montană. La mișcare au aderat mii de oameni. Campa-

[20] Roth, Maier, „Silence is Golden".

[21] Roth, Maier, „Silence is Golden".

[22] https://sites.google.com/site/extraartcluj/mindbomb (accesat 25.03.2020).

nia de promovare a cuprins zeci de orașe din România; după cum menționează Roxana Pencea, „Facebook-ul nu era ce este astăzi, de aceea trimiteam afișele cu autobuzul, cu trenul. Și acum mi se pare incredibil că, peste noapte, reușeam să punem afișe în peste 40 de orașe. În anii 2003-2004 au fost organizate, practic lunar, anumite acțiuni de informare, marșuri, caravane, flashmob-uri etc., uneori concomitent în mai multe orașe din țară. Printre acestea se evidențiază marșurile de mers pe jos pe Valea Arieșului, din Cluj până la Roșia Montană – se vorbea din poartă-n poartă, să înțeleagă și oamenii din zonă care-i situația cu proiectul minier. Primul marș pe jos de la Cluj-Napoca la Roșia Montană a avut loc între 6 și 11 octombrie 2003 cu participarea a peste 100 de oameni, care a fost un semn de protest față de RMGC și un act de solidaritate cu localnicii care nu voiau să fie strămutați din cauza proiectului de exploatare minieră. Lansarea în anul 2004 a Festivalului FânFest a adus la Roșia Montană sute de artiști, care au devenit susținători ai Mișcării Salvați Roșia Montană. FânFest-ul a devenit nu doar un festival de muzică, dar și o platformă de dezbateri publice, fiind organizate diverse ateliere, mese rotunde și dezbateri. Prinele ediții ale FânFest (2004-2007) au adunat între cinci și zece mii de participanți, iar în 2006 au participat cca 15.000 de oameni. Următoarele ediții ale FânFest-ului au avut loc între 2010 și 2015. Deși acțiunea a fost una culturală și de popularizare a Roșiei Montane, adepții RMGC au considerat că FânFest-ul a fost inventat pentru a dezbina satul[23]. În anul 2004, doi regizori maghiari realizează filmul documentar „New Eldorado" (76 min.), care prezintă problema Roșiei Montane la nivel mondial[24].

În 2004, după realizarea săpăturilor arheologice de la Roșia Montană, Răzvan Theodorescu, ministrul Culturii de atunci, pe baza votului consultativ al Comisiei Naționale Arheologice de la finele anului 2003, semnează certficatul de descărcare arheologică pentru Masivul Cârnic, un act care, într-un fel, permitea explorarea minieră în zonă. Dar această decizie a fost atacată în instanța de judecată. Mircea Babeș, unul dintre cei mai cunoscuți arheologi români, a fost unicul membru al Comisiei Naționale Arheologice care a votat împotriva descărcării arheologice a Masivului Cârnic, care ar fi însemnat distrugerea celor mai valoroase urme ale mineritului roman de la Roșia Montană, anticul Alburnus Maior. Curtea de Apel din Alba Iulia a anulat în 2005 decizia Ministerului Culturii din iarna lui 2004. Dar Ministerul Culturii, pe baza hotărârii Comisiei Naționale Arheologice și a solicitării Inspectoratului Județean de Cultură Alba, a emis în vara anului 2011 o nouă decizie de descărcare de sarcină arheologică pentru Masivul Cârnic. RMGC a susținut financiar activitatea așa-zisului Grup independent pentru

[23] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană".

[24] https://www.youtube.com/watch?v=Y_OmmmibA8o and http://www.florafilm.hu/current_releases.html (accesat 27.03.2020).

monitorizarea patrimoniului cultural din Roșia Montană, compus din opt universitari, care, începând din februarie 2011, s-au întrunit în cinci „sesiuni", prin care au susținut că proiectul minier de la Roșia este cea mai bună oportunitate de salvare a patrimoniului arheologic[25]. Dar, după cum afirmau alți specialiști în domeniul patrimoniului cultural, „pe măsură ce avansează cercetările – mai ales în domeniul arheologiei și al arheologiei miniere, dar și în domeniile arhitecturii, istoriei sau științelor naturii –, semnificația sitului devine din ce în ce mai bogată, mai complexă și mai consolidată"[26].

Pe lângă acțiunile realizate de organizațiile românești, între 23 iulie și 3 august 2004 Greenpeace organizează un tur informativ „Salvați Roșia Montană", ca să explice oamenilor ce înseamnă proiectul RMGC atât pentru comunitatea locală, cât și pentru mediul natural din zonă. În urma acestei campanii, sunt adunate 27.000 de semnături în semn de protest împotriva proiectului și sunt trimise premierului Adrian Nastase. Grupul Greenpeace a organizat pe parcursul anului mai multe acțiuni de protest în fața Parlamentului și altor instituții publice din România. În decembrie 2004, RMGC depune o nouă documentație pentru obținerea acordului de mediu, fără de care nu putea începe activitatea minieră în zonă. Dar fără succes, deoarece proiectul, în comparație cu prima aplicare, a fost în continuare criticat. Peste doi ani apare *Studiul de evaluare a impactului asupra mediului* (EIM) (33 volume, 2006). Dar au urmat mii de observații negative la adresa proiectului minier și a impactului negativ asupra mediului. Astfel, pe parcursul anului 2005 au fost luate mai multe măsuri de protest împotriva RMGC și a autorităților române. Printre acestea se înscrie și flashmobul de la Cluj-Napoca din 14 mai 2005, prin care s-a încercat transmiterea unui mesaj direct adresat ministrului Mediului, Sulfina Barbu, scandând: „Roșia Montană nu e de vânzare!".

La începutul anului 2006 filmul documentar „Noul Eldorado" al regizorului maghiar Tibor Kocsis despre situația de la Roșia Montană este lansat și în România. În luna martie 2006 grupul MindBomb, în parteneriat cu Asociația Alburnus Maior, distribuie 12.000 de afișe într-un șir de localități din România – Cluj, București, Constanța, Timișoara, Arad, Bistrița, Sibiu, Alba Iulia, Deva, Baia Mare, Oradea, Târgu Mureș, Sighișoara, Petroșani, Valea Arieșului, Abrud, Câmpeni și Roșia Montană, prin care se atrăgea atenția asupra riscurilor de mediu și a corupției din țară. Activiștii Greenpeace au continuat protestele lor îm-

[25] Mircea Babeș, „Patrimoniul arheologic al Roșiei Montane – între adevăr și minciună", in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 104-105.

[26] Șt. Bâlici, V. Apostol, „Încălcările legislației privind protejarea patrimoniului cultural în cazul Proiectului minier Roșia Montană". Punctul de vedere al Asociației ARA referitor la încălcările prevederilor legislației privind protejarea patrimoniului cultural în cazul Proiectului minier Roșia Montană, 24 noiembrie 2011, in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 113.

potriva instituțiilor statului român și în 2006. Pe de altă parte, RMGC lansează un film documentar împotriva criticilor săi, încercând să demonstreze că proiectul minier este benefic pentru comunitatea locală. RMGC s-a implicat în mai multe activități de cercetare și caritate, fiind unul dintre sponsorii Festivalului Internațional de Film Transilvania (TIFF), care a avut loc la Cluj-Napoca între 2 și 11 iunie 2006. Dar surpriza acestui festival a fost actrița Vanessa Redgrave, care și-a dedicat premiul obținut pentru întreaga carieră cauzei Roșiei Montane și a atras atenția asupra dezastrului ecologic care ar putea să se producă din cazua proiectului minier. RMGC lansează în 2006, prin intermediul Fundației Leslie Hawke, un program educațional pentru copiii din Roșia Montana. Cu toate acestea, în 2006 este oprită activitatea minei de stat de la Roșia Montană, care nu era profitabilă, iar subsidiile anuale de cca trei milioane de euro nu mai erau ușor de asigurat. În final, sunt sistate lucrările de tip minier aproape în totalitate, având loc concedieri masive de personal și peste 1000 de familii rămânând fără sursa principală de venit. Această situație a mărit încordarea socială din interiorul comunității locale. Compania Roșia Montană Gold Corporation (RMGC) a folosit această situație pentru a argumenta necesitatea proiectului său minier pentru soluționarea problemei șomajului din zonă.

În vara anului 2007, Asociația ARA (Arhitectură. Restaurare. Arheologie) a organizat la Roșia Montană campania de relevee de arhitectură, care a fost dezvoltată în cadrul celei de-a treia ediții a școlii de vară din anul 2009. Studenți de la facultățile de arhitectură din București și Cluj-Napoca, îndrumați de membri ai asociației, au realizat relevee ale unor construcții istorice valoroase – case tradiționale rurale, case cu prăvălie situate în piața centrală, case parohiale, dar și una dintre cele cinci biserici din Roșia Montană, biserica reformată (calvină)[27]. Asociația ARA inițiază în anul 2012, în revista sa științifică, *Caiete ARA. Arhitectură. Restaurare. Arheologie*, rubrica „Roșia Montană, încotro", unde sunt publicate studii privind valoarea culturală a acestui sit istoric. În anii următori Asociația ARA a publicat o serie de alte materiale dedicate Roșiei Montana (seria Mape ARA 1, 2 și 3, ghiduri de arhitectură, albume foto etc.), iar documentarea sitului continuă până în prezent.

În 2009 campania de promovare a proiectului minier a devenit și mai pronunțată. Pe de-o parte, ministrul Economiei, Adriean Videanu, susține implementarea rapidă a proiectului propus de RMGC, chiar dacă la audierile publice el a fost întâmpinat de un grup de protestatari. Pe de altă parte, RMGC propune crearea localității Piatra Albă, unde să fie strămutați locuitorii de la Roșia Monta-

[27] V. Apostol, Șt. Bâlici (ed.), *Roșia Montană. Documente de arhitectură*, vol. 1 (București, 2009), http://www.simpara.ro/Rosia-Montana---documente-de-arhitectura-prezentare-207/more.htm (accesat 24.03.2020).

nă. În luna mai 2009, are loc inaugurarea cartierului Recea din Alba Iulia, unde sunt mutate în case noi 125 de familii din Roșia Montană[28]. Dar o bună parte din localnici se opun relocării bisericii și exhumării mormintelor de la Roșia Montană. Totodată, după mai multe sesizări privind ilegalitatea campaniei mass-media susținute de RMGC, Consiliul Național al Audovizualului din România solicită pe 24 iunie 2009 stoparea difuzării spoturilor publicitare „4 miliarde", deoarece dezinformează și manipulează opinia publică din România. În același context, Bogdan Naumovici, coordonatorul campaniei publicitare RMGC, devine subiect de parodie al Happy Fish. Dar, trecând peste aceste critici și avertizări, RMGC a continuat campania sa de lobby și mediatizare a proiectului minier, implicând mai mulți jurnaliști din țară și din afară. Spre exemplu, în anul 2010, RMGC a plătit o „călătorie de cercetare" a 20 de jurnaliști de top, bloggeri și manageri de presă către o mină de aur din Noua Zeelandă, pentru a demonstra valoarea economică a unor proiecte miniere asemănătoare. La întoarcerea în România aceștia au împânzit mass-media românească cu materiale de propaganda pro-RMGC, la care s-a adăugat o campanie mediatică largă (presa scrisă, TV, radio etc.), plătită de RMGC, pentru propagarea proiectului minier. Totodată, companiile mediate contractate de RMGC evitau publicarea oricăror materiale de opinie sau alt gen care nu împărtășeau opinia companiei miniere. Credem că acest caz este cel mai sugestiv și mai dur *embargo de presă* impus după 1990 în Romania pe un subiect de interes public.

Tot în 2009, apare un proiect de modificare a Legii minelor din România, care facilita procedurile de avizare și transferul drepturilor de proprietate titularului proiectului minier. Acest proiect era vădit în favoarea RMGC. Reacția publicului larg a fost una fără precedent, oamenii au protestat masiv, au semnat petiții împotriva guvernării. Timp de 12 săptămâni, au fost adresate numeroase demersuri în scris parlamentarilor împotriva acestor modificări legislative. Partidele din opoziție de atunci, PSD și PNL, s-au pronunțat împotriva proiectului de lege[29]. Deși în mai 2010, Parlamentul European adoptă o rezoluție privind interzicerea generală a utilizării cianurii în exploatările miniere din Uniunea Europeană[30], iar Comisia de petiții a UE discută o petiție privind proiectul minier de la Roșia Montană, compania RMGC nu renunță la intențiile sale de exploatare a zonei aurifere din Carpații Apuseni. Rezoluția PE nu a fost niciodată transforma-

---

[28] https://www.rmgc.ro/proiectul-rosia-montana/istoria-proiectului-rosia-montana.html (accesat 27.03. 2020).

[29] Ștefania Simion, „Repere în evoluția proiectului minier Roșia Montană", in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 137.

[30] Rezoluția Parlamentului European din 5 mai 2010 referitoare la interzicerea generală a utilizării tehnologiilor de minerit pe bază de cianuri în Uniunea Europeană, https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0145+0+DOC+XML+V0//RO

tă de Comisia Europeană într-o directivă cu caracter obligatoriu pentru statele membre ale UE, lăsând la discreția fiecarui stat dacă interzice sau nu folosirea cianurii. Astfel, această rezoluție rămâne o recomandare, care este întărită însă ani mai târziu printr-un nou vot în Parlamentul European.

De-a lungul anilor, eforturile de salvare a Roșiei Montane au fost consolidate și de organizații profesioniste, precum Pro Patrimonio și ARA, care au atras un sprijin suplimentar și au condus munca pentru ca zonei să i se acorde statutul de patrimoniu mondial. Astfel, pe 26 ianuarie 2011 Comisia Națională a Monumentelor Istorice (CNMI) a recomandat Ministerului Culturii includerea Roșiei Montane în Lista indicativă UNESCO și în lista obiectivelor și arealelor protejate prin legislația românească (Lista monumentelor istorice, L 5/2000). Procesul s-a dovedit a fi unul anevoios. Guvernul a inclus Roșia Montană pe Lista indicativă UNESCO abia în februarie 2016[31]. Între timp, pe 14 iulie 2011, Ministerul Culturii al României emite un nou certificat de descărcare de sarcină arheologică pentru Masivul Cârnic, respectiv Roșia Montană. Semnarea unui astfel de certificat a trezit din nou discuții, deoarece se cerea descărcarea de sarcină arheologică pentru o suprafață mult mai mare decât suprafața cercetată real. Totodată, un astfel de certificat nu anulează statutul de protecție al monumentului, procedura legală prevede că este nevoie ca, după descărcare, să urmeze etapa de declasare, care nu a fost niciodată inițiată de RMGC. Drept urmare, certificatele de descărcare arheologică nu au efect legal asupra statutului de protecție al arealelor pentru care au fost emise, deci nu elibereaza teritoriul vizat de companie de sarcina de patrimoniu cultural.

Deși Kelemen Hunor, ministrul Culturii, se pronunța în anul 2010 pentru înscrierea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial, în 2011 devine susținător al proiectului minier. Această hotărâre a provocat un nou val de nemulțumiri.

Academia Română își actualizează poziția sa față de proiectul minier de la Roșia Montană. Astfel, Prezidiul Academiei, prin decizia din 27 iulie 2001, reactualizează hotărârea din 03.11.2009 prin care încearcă să prevină un dezastru ecologic și cultural, cu multiple consecințe inacceptabile; hotărârea atrage atenția că „o analiză obiectivă demonstrează că proiectul nu reprezintă o lucrare de interes public și, prin urmare, nu justifică efectele colaterale negative și riscurile implicate în proiect", menționând că exploatarea proiectată pentru o perioadă de 17-20 ani nu reprezintă o soluție de dezvoltare durabilă și nu rezolvă problemele sociale și economice ale zonei, care se vor agrava după încheierea lucrărilor. Din contra, acest proiect va conduce la distrugerea comunității Roșiei Montane,

[31] V. Apostol, Șt. Bâlici, „Roșia Montană: an assessment of the cultural heritage", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 31, and http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6082/ (accesat 15.03.2020).

veche de peste 2000 de ani, prin strămutarea populației, demolarea unor clădiri (inclusiv monumente istorice) și biserici și mutarea unor cimitire fiind inacceptabile. Beneficiile economice ale statului român, rezultate din redevențele de 2% asupra exploatării și diverse impozite, sunt nesemnificative în raport cu consecințele proiectului. Exploatarea la suprafață în patru cariere deschise și crearea unui bazin de acumulare a reziduurilor în spatele unui baraj de 180 m înălțime, închizând Valea Corna, ar produce o mutilare gravă a peisajului, exploatarea preconizată periclitând grav zona arheologică Alburnus Maior, unică în lume și de mare valoare istorică și culturală. De aceea, Academia Română consideră că nu pot fi ignorate numeroasele proteste individuale și colective ale societății civile, ale unor instituții științifice, religioase (inclusiv Biserica Ortodoxă Română), culturale din țară și străinătate, ale unor personalități și oameni de știința și cultură. Nu se poate trece cu vederea rezistența și nemulțumirile unei părți din populația locală afectată de proiect, care riscă să-și piardă proprietățile și să părăsească locurile unde au trăit ei și strămoșii lor.

Pe 11-12 noiembrie 2011, la Cluj-Napoca s-a desfășurat Conferința „Roșia Montană în istoria universală", organizată de Universitatea Babeș-Bolyai, Academia Română și ICOMOS România. Specialiști geologi, geografi, chimiști, biologi, istorici, arheologi, arhitecți, economiști, ingineri, sociologi, agronomi, lingviști ș.a. din diverse state (Germania, Italia, Marea Britanie, Ungaria, România) au discutat despre patrimoniul natural, istoric, arheologic și cultural al zonei Roșia Montană în contextul implementării proiectului RMGC, iar la final au adoptat o rezoluție, în care menționează faptul că Roșia Montană posedă un potențial natural (morfologic, hidrografic, climatic, biogeografic) specific, ce va fi afectat iremediabil de proiectul actual. Aceste zăcăminte sunt resurse strategice ale statului român, ce trebuie valorificate în strânsă corelație cu interesele majore ale acestuia. Participanții la conferință atrag atenția că zăcământul de la Roșia Montană conține mai mult aur și argint decât a estimat investitorul. Deci, prin efectul contractului actual, statul român a cedat zăcământul de la Roșia Montană practic gratuit unei companii externe. Reevaluarea sa este stringentă și imperios necesară. Totodată, se atrage atenția asupra faptului că patrimoniul istoric, arheologic și cultural de la Roșia Montană este de notorietate mondială și trebuie protejat. Anularea imediată a tuturor avizelor de descărcare de sarcină arheologică, inclusiv a celui din 14.07.2011-Cârnic, se impune, deoarece contravin legislației în vigoare. Autoritățile publice chemate să apere patrimoniul istoric, arheologic și cultural de la Roșia Montană trebuie să își facă datoria și să acționeze conform intereselor naționale. Riscurile la adresa peisajului și mediului care ar putea fi generate de proiectul RMGC sunt multiple, severe și de lungă durată. Proiectul minier contravine majorității absolute a principiilor dezvoltării teritoriale ale Uniunii

Europene: dezvoltarea durabilă, coeziunea teritorială, principiul ecologic, principiul dezvoltării economico-sociale echilibrate, principiul avantajului comparativ. De aceea, proiectul trebuie oprit și înlocuit cu o strategie de dezvoltare economică durabilă a localității în respectul valorilor și potențialului său cultural și natural, în care turismul, agricultura, valorificarea fondului forestier și alte activități tradiționale să coabiteze eficient cu mineritul. În acest context, elaborarea unui nou PATZ (plan de amenajare a teritoriului zonal) de către o instituție avizată și echidistantă este stringentă[32].

La aceste luări de atitudini, hotărâri și rezoluții privind proiectul minier de la Roșia Montană se adaugă multe alte păreri, printre care a Grupului pentru Salvarea Roșiei Montane din cadrul Academiei de Studii Economice din București, care publică pe 24 noiembrie 2011 un raport unde redă foarte clar impactul acestei afaceri: „Pe scurt, proiectul nu este de interes național și trebuie oprit!"[33]. Stéphanie Danielle Roth menționa în unul din rapoartele sale că, „după cum știți, opoziția față de proiectul minier de la Roșia Montană este permanentă și de lungă durată. Acest lucru se datorează corupției cu care acest proiect este asociat, strămutării nonvoluntare, distrugerii unor situri arheologice și a unor părți semnificative din patrimoniul cultural, social și de mediu al Roșiei Montane"[34]. Adepții Mișcării „Salvați Roșia Montană", pentru a sparge blocajul mediatic, au diversificat și multiplicat formele de protest. Astfel, în 2011 ei au ocupat clădirea dezafectată a Hotelului Continental din Cluj-Napoca; „Occupy Conti" a fost o acțiune ieșită din comun și o noutate pentru România. De la etajele superioare prin megafon au dat citire poziției sale față de proiectul RMGC[35].

La finele anului 2011, Daniel Bojin publică rezultatele unei investigații jurnalistice privind „afacerea Roșia Montană", prin care arată cum o mică firmă canadiană s-a transformat în marele investitor din România și, pe baza zăcămintelor din Munții Apuseni, a reușit să listeze afacerea la bursa de valori, adunând 2,6 miliarde de dolari. Studiul arată că operațiunea listării la Bursa din Vancouver din 1997 s-a făcut fără acordul Agenției Naționale pentru Resurse Minerale (ANRM). Ulterior afacerea a fost listată și la Bursa din Toronto. Astfel, între 1997 și 2011, compania canadiană adună peste 800 de milioane de dolari. Tot-

---

[32] *The Resolution of the Conference on Roșia Montană in Universal History, Cluj-Napoca, 11-12 November 2011*, in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 8-10.

[33] Afrodita Iorgulescu, „Ilegalități la Roșia Montană", in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 122; Afrodita Iorgulescu, „The truth about Roșia Montană project", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 69-75.

[34] Stéphanie Danielle Roth, „Riscurile utilizării cianurii în minerit: Proiectul Roșia Montană din România", in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 141.

[35] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană".

odată, printr-un circuit offshore, care leagă compania canadiană de afacerea din România, s-au făcut cheltuieli la Roșia Montană de peste 500 de milioane de dolari. Compania RMGC susține că a investit aceste sume fabuloase în stații de purificare a apei eliminate din exploatarea minieră și pentru cercetare arheologică și conservare a patrimoniului cultural. Miza afacerii de la Roșia Montană a ajuns acum la aproape 18 miliarde de dolari, la cât sunt evaluate zăcămintele după creșterea spectaculoasă a prețului internațional al aurului[36].

Către anul 2012, societatea românească era deja agitată pe marginea situației din jurul Roșiei Montane. Echipa de investigații jurnalistice a emisiunii „România, te iubesc!" a făcut o ediție specială pe acest subiect în luna mai a anului 2012, denumită „Roșia Montană – o mină de aur din care toți încearcă să stoarcă bani". Reportajul a scos la lumină nereguli legate de poluarea apelor și a solului ce au avut loc în urma exploatării miniere prin metoda cianurii, pentru ecologizarea zonei fiind nevoie de multe milioane de euro, a relatat despre nemulțumirea locuitorilor localității care nu doresc să își vândă casele corporației canadiene, alți localnici ar fi vrut să vândă, dar nu li s-a dat prețul cerut, despre localnici care au construit ilegal case în zone de interes pentru companie, ca mai apoi să le vândă etc.[37].

Din ianuarie 2012, au început protestele publice care cereau președintelui Traian Băsescu și guvernului condus de Emil Boc sistarea proiectului minier de la Roșia Montană. Protestatarii solicită acces la informații obiective privind proiectul minier. La protestul din 28 ianuarie 2012, pe unele pancarede era scris: „I think therefore I don't believe RMGC's adverts". În februarie 2012, odată cu venirea unui nou guvern, cinci eurodeputații români solicită premierului Mihai-Răzvan Ungureanu blocarea de urgență a proiectului minier cu cianuri Roșia Montană, menționând că singurele principii care trebuie să conteze în luarea deciziei privind Roșia Montană trebuie să fie adevărul, interesul național și dezvoltarea durabilă a regiunii[38]. Laszlo Borbely, ministrul Mediului, afirma la începutul lunii martie 2012, într-un interviu pentru ziarul *Adevărul*, că dacă el ar fi negociat contractul dintre statul român și compania canadiană, ar fi impus condiții mai avantajoase pentru statul român. Dar, pe de altă parte, el nu se opunea proiectului minier, susținând că la Roșia Montană, va trebui să aplice doar cele mai bune tehnologii din Uniunea Europeană, cum sunt cele folosite în Finlanda și Suedia.

---

[36] Daniel Bojin, *Rețeta secretă a afacerii Roșia Montană*, Centrul Român pentru Jurnalism de Investigație (19 decembrie 2011), www.crji.org

[37] https://stirileprotv.ro/emisiuni/romania-te-iubesc/rosia-montana-muntele-de-aur-care-a-impartit-romania-in-doua-cat-castiga-statul-din-exploatare.html (accesat 11.03.2020).

[38] „Eurodeputații îi solicită premierului Mihai-Răzvan Ungureanu blocarea de urgență a proiectului minier Roșia Montană", in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 167-168.

În același an, reprezentanții „Salvați Roșia Montană" au organizat mai multe proteste, campanii de foto-bombing, flashmob-uri, concerte, *they paid off* etc.[39]. Numărul susținătorilor mișcării a fost în continuă creștere, printre ei se regăsesc și actorii Maia Morgenstern și Dragoș Bucur, care apar în spoturi publicitare pro-Roșia Montană. La nivel internațional, cazul Roșia Montană a fost din nou subiectul unor discuții. Astfel, la propunerea comitetelor naționale ICOMOS România, Canada, Ungaria și a Comitetului Executiv al ICOMOS, participanții reuniți la cea de-a 17-a Adunare Generală ICOMOS, desfășurată la Paris, au adoptat rezoluția *Protection of cultural heritage in relation to mining exploration and operation: Rosia Montana* (*Protecția patrimoniului cultural în legătură cu exploatarea minieră: Roșia Montană*), prin care reamintesc autorităților române că protejarea patrimoniului cultural al Roșiei Montane este prioritară: „Afirmând semnificația Roșiei Montană / Alburnus Maior, un peisaj cultural care a evoluat pe parcursul a două milenii, de la vestigiile unice ale sistemului minier subteran roman, până în Evul Mediu, epoca Renașterii și perioada modernă, împreună cu orașul minier tradițional, moștenit din perioada habsburgică. Reiterându-și cea mai profundă îngrijorare pentru operațiunile miniere planificate care amenință Roșia Montană și împrejurimile sale; și recunoașterea necesității de a lansa măsuri de urgență pentru salvarea, conservarea și restaurarea elementelor de patrimoniu ale Roșiei Montană. Invită toate autoritățile responsabile de gestionarea, protejarea și conservarea patrimoniului României să își consolideze angajamentul și să se asigure că prioritatea este acordată protejării, conservării și îmbunătățirii situației patrimoniului cultural și să pună în aplicare politici și bune practici în consecință"[40].

Asociația ARA, susținută de comunitatea locală prin organizația lor Alburnus Maior, a lansat în 2012 conservarea independentă a patrimoniului construit, care a devenit o platformă de implicare voluntară, numită „Adoptă o casă la Roșia Montană", care se desfășoară până în prezent. Acest program a adus la Roșia Montană peste 600 de voluntari, care au intervenit la restaurarea a 12 case. Considerăm că acest proiect rămâne una dintre cele mai consistente acțiuni dedicate patrimoniului cultural, cu efecte vizibile și durabile.

Anul 2012 a fost unul electoral în România și politicienii au speculat din nou pe problematica cazului Roșia Montană. Social-democrații promit că vor opri proiectul imediat după ce câștigă alegerile. Dar, cum se întâmplă de obicei, după alegeri ei au uitat de această promisiune electorală. Cazul Roșia Montană devine „mărul discordiei" dintre două mari partide politice – PNL (Partidul Național

[39] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană".

[40] ICOMOS Resolution GA 2011/17 – Protection of cultural heritage in relation to mining exploration and operation: Rosia Montana, Paris, 2011, http://www.simpara.ro/ICOMOS-2011-400/more.htm (accesat 24.03.2020).

Liberal) și PSD (Partidul Social Democrat), aflate la acel moment în alianța politică USL (Uniunea Social-Liberală). Premierul de atunci, Victor Ponta, intenționa să ceară desecretizarea contractului prin care compania Roșia Montană Gold Corporation (RMGC) intenționa să exploateze și să proceseze zăcământul de aur și argint din carierele Cârnic și Cetate, cele mai importante din țară. În contextul schimbărilor politice din România după alegerile parlamentare din 2012, ICOMOS România, Ordinul Arhitecților din România, Uniunea Arhitecților din România, Asociația ARA și Fundația Pro Patrimonio adresează prim-ministrului, ministrului Mediului și ministrului Culturii o scrisoare comună cu privire la consultarea publică inițiată de Ministerul Mediului și Schimbărilor Climatice pe tema proiectului minier al RMGC. Semnatarii scrisorii „Roșia Montană: lobby sau consultare publică?" își exprimă opoziția față de emiterea Acordului de mediu pentru Proiectul minier S.C. Roșia Montană Gold Corporation S.A., atrăgând atenția autorităților naționale asupra consecințelor devastatoare și ireversibile pe care acest acord le va avea asupra comunității, a mediului înconjurător și a patrimoniului cultural național: „Având în vedere atribuțiile legale privind protejarea mediului, cele privind protejarea patrimoniului cultural și, respectiv, atribuțiile în conducerea politicii guvernului în concordanță cu valorile europene, în numele organizațiilor pe care le reprezentăm, Vă solicităm: Protejarea sitului în acord cu legislația specifică națională, Promovarea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial, Declanșarea unui program de salvare și valorificare a patrimoniului Roșiei Montane și Redefinirea politicilor locale și regionale și reașezarea lor în acord cu principiile dezvoltării sustenabile". Demersul a fost susținut de un șir de anexe prin care se argumentau motivele pentru respingerea acordului de mediu pentru proiectul minier al RMGC[41]. Discuția a fost amânată pentru anul următor, care s-a dovedit a fi unul deosebit „în lupta pentru Roșia Montană".

2013 – anul marilor proteste

În vara anului 2013 discuțiile în jurul proiectului minier de la Roșia Montană se agită și mai mult când apare un nou proiect de lege. Pe 13 iunie 2013 Victor Ponta, prim-ministru al României, face o afirmație contradictorie: „O să fiu sincer și o să vă spun că eu, ca deputat, o să votez împotrivă, dar, pe de altă parte, ca prim-ministru, nu am dreptul". În finalul acestor discuții, pe 28 august 2013, este elaborat un proiect de lege „cu dedicație" pentru RMGC, inițiat de Dan Șova, Rovana Plumb, Daniel Barbu și Victor Ponta. Premierul Victor Ponta spune că a luat decizia asta ca să evite un proces intentat statului român de către RMGC.

[41] http://www.simpara.ro/rosia-montana-lobby-sau-consultare-publica-590/more.htm (accesat 24.03.2020).

Fig. 6. Protestul minerilor de la Roșia Montană din anul 2013 (sursa: ziarul *Alba24.ro*)

Așa-numita „Legea Roșia Montană" a fost dur criticată de opoziție ca fiind anticonstituțională și violând dreptul internațional și legislația UE. Această lege asumată de Guvernul României a provocat și mai mult societatea românească. Astfel, pe 1 septembrie 2013 începe „nebunia" în presă, pe străzi, în parlament, în guvern etc. Mii de oamenii încep să iasă în stradă, să protesteze împotriva proiectului de exploatare minieră, militând pentru protejarea patrimoniului cultural și a mediului înconjurător. Întâi a fost protestul zilnic, mai bine de o săptămână, din București și câteva mari orașe din țară, precum Alba Iulia, Cluj, Iași ș.a., după care s-a extins și în alte orașe din România și în străinătate. În momentul de apogeu au protestat simultan în jur de 80 de orașe din țară și străinatate. Protestele au avut loc între septembrie 2013 și februarie 2014, timp în care presa națională și internațională a relatat pe larg situația din România (Fig. 6).

În acestă perioadă au avut loc proteste zilnice și în weekend, tururi prin cartiere, lanțuri umane, flashmob-uri și sit-in-uri în București și alte 50 de orașe din țară, precum și în 30 de orașe din străinătate, unde a protestat diaspora, toți uniți de sloganele „Uniți, salvăm Roșia Montană!", „Uniți, salvăm Munții Apuseni!" Pe 19 octombrie 2013, peste 5.000 de localnici protestează împotriva proiectului minier de la Roșia Montana și adoptă *Proclamația de la Câmpeni*. În perioada protestelor (septembrie 2013-februarie 2014) poliția a arestat 118 persoane, care

▲ Romanians protest in capital Bucharest against the government's support for a plan to open Europe's biggest opencast goldmine in Rosia Montana. Photograph: Cristian Vasile / Save Rosia Montana Campaign

Fig. 7. Protest ce are loc în București în anul 2013 (sursa: cotidianul britanic *The Guardian*)

au fost la scurt timp eliberate. Au avut loc proteste și la Ambasada României la Londra (Marea Britanie), unde au participat între 150 și 200 de persoane. Zeci de manifestanți au pornit în marș în Budapesta (Ungaria); Robert Fidrich de la „Prietenii Pământului Ungaria", cel care a organizat protestul, declarând că „aceasta este una dintre numeroasele demonstrații care au avut loc în diverse orașe din lume în semn de solidaritate cu protestatarii care manifestează în România timp de mai multe săptămâni"[42]. În septembrie 2013 renumitul cotidian britanic *The Guardian* publică două articole despre protestele ce aveau loc în România și cauzele conflictului privind Roșia Montana (Fig. 7)[43]. Mihnea Blidariu, unul dintre activiștii Mișcării „Salvați Roșia Montană", recunoaște că, până în 2013, protestele de stradă legate de Roșia Montană nu aveau foarte mulți participanți; de aceea, a fost o mare surpriză în 2013, când au văzut atât de multă lume în stradă: „Atunci s-a văzut că munca asta a noastră de informare și acțiunile directe au avut efect"[44]. Oamenii din localitate încep să conștientizeze valoarea patrimoniului cuprins pe raza acesteia și încep acțiuni de reabilitare a clădirilor vechi din centrul vechi,

[42] https://www.gandul.ro/international/protest-la-budapesta-fata-de-proiectul-rosia-montana-11378662, (accesat 05.07.2018).

[43] https://www.theguardian.com/environment/2013/sep/04/protest-rosia-montana-gold-mine-protest and https://www.theguardian.com/environment/2013/sep/17/romanians-mobilise-gold-mine, (accesate 05.07.2018).

[44] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană".

Fig. 8. Lanț uman format în semn de protest în fața Palatului Parlamentului din București în anul 2013 (sursa: *National Geographic*)

pornind cu clădirea primăriei. Au fost lansate mai multe proiecte pentru a promova și susține situl Roșia Montană. Printre ele se numără și proiectul „Patrimoniul din Roșia Montană în imagini", care are ca scop creșterea vizibilității patrimoniului cultural de la Roșia Montană, în sprijinul unei mai bune conștientizări a valorii excepționale a acestuia, lansat în 2012[45].

În septembrie 2013, minerii care lucrau în mina de exploatare încep protestele în subteran, la o adâncime de 300 m, pentru pornirea proiectului de exploatare minieră. Această mină este singura care nu era situată în perimetrul minier și pe care RMGC o promova ca viitor muzeu. Minerii s-au blocat în galerie, iar intrarea în mină era păzită de colegii lor din schimbul II, care nu lasău pe nimeni să intre, cu excepția reprezentanților sindicatelor și a politicienilor și amenințau că dacă nu se vor întalni cu președintele Senatului, Crin Antonescu, vor începe greva foamei.

Pe 9 septembrie 2013, premierul Victor Ponta anunță că proiectul nu va trece de Parlament din cauza protestelor de stradă. La fel, în contextul protestelor stra-

[45] http://www.gigapan.com/gigapans/107787 (accesat 18.03.2020).

dale, prețul acțiunilor RMGC la bursa de valori scade cu 48% și compania anunță că va da statul român în judecată. Protestatarii sunt acuzați că ar fi plătiți de Soros și alte „forțe oculte". Fostul președinte Ion Iliescu i-a catalogat pe protestatari drept oameni „care nu cunosc mare lucru" despre proiect și care reacționează precum „poeții secolului XIX, îngroziți de industrie". În anul 2013, Consiliul Național al Audiovizualului (CNA) a constatat că RMGC a cheltuit atât de mult pentru publicitate la posturile de televiziune și radio, în ziare și blogger-sferă, încât autoritatea de reglementare a intervenit și a interzis reclamele companiei de pe toate canalele. Potrivit locuitorilor comunei Roșia Montană, RMGG a plătit și pentru proteste în favoarea minei, antrenând oamenii din localitate ori de câte ori apăreau politicieni sau presa. Susținătorii RMGC se manifestau în mod special în Roșia Montană și erau de obicei angajați ai companiei, instigați să-i agreseze pe opozanții proiectului minier[46]. Între timp, au loc negocieri între Guvern și firma de exploatare minieră asupra participației statului în proiect. Ministrul Culturii, Daniel Barbu, întreprinde vizite la Roșia Montană împreună cu reprezentanții Comisiei parlamentare pentru relația cu UNESCO, tot atunci este discutată și propunerea ca localitatea să fie inclusă în Lista patrimoniului mondial.

Tot în 2013, situl de la Roșia Montană ajunge să fie trecut în lista celor mai periclitate șapte situri și monumente din Europa, întocmită de organizația de patrimoniu Europa Nostra. Cele șapte situri și monumente au fost selectate pentru prima ediție a Programului de advocacy și salvare „7 Most endangered cultural heritage sites in Europe". Sprijinul internațional pentru apărarea patrimoniului cultural de la Roșia Montană este exprimat în continuare prin rezoluții ale IUA (Uniunea Internațională a Arhitecților), CEA (Consiliul Arhitecților Europeni) și altor organisme, de către profesioniști individuali și oameni de știință. Majoritatea organizațiilor internaționale au arătat potențialul Roșiei Montane pentru a fi înscrisă în Lista patrimoniului mondial. În acest context, au fost organizate campanii naționale, în special sub egida Ordinului Arhitecților din România și a Asociației ARA, care au solicitat în continuare Ministerului Culturii să propună situl Roșia Montană pentru înscriere în Lista patrimoniului mondial (astfel de cereri au fost depuse în 2008, 2009 și 2010)[47]. Ca rezultat al mișcărilor și protestelor publice de amploare, mai multe companii naționale și internaționale, printre care și Banca Mondială, au anunțat că nu vor susține un proiect minier controversat, care va avea un impact negativ asupra mediului și a societății. Pe 10 decembrie 2013, Legea minelor, care stabilea un cadru legal permisiv pentru proiectul minier al RMGC, a fost respinsă de Parlamentul României. În acest context, în anii 2014-

[46] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană".

[47] Șt. Bâlici, I. Iamandescu, „The Rosia Montana mining landscape, Romania: an update and call to action", *TICCIH Bulletin* No. 67 (1st quarter 2015): 4.

Fig. 9. Protestele ce au avut loc în urma concedierilor masive făcute de către Gold Corporation în anul 2015 (sursa: ziarul *Alba24.ro*)

2015 RMGC disponibilează majoritatea angajaților și folosește aceste disponibilizări pentru a presa autoritățile române să avizeze legea specială (Fig. 8)[48].

În anul 2014 continuă procesele în instanță. Tribunalul din Suceava a admis solicitarea înaintată de trei ONG-uri de suspendare temporară a certificatului de descărcare arheologică pentru Masivul Cârnic emis în iulie 2011, în favoarea RMGC, însă decizia nu era irevocabilă și putea fi atacată în instanță. Din câte se știe, în total zece avize și planuri de care RMGC avea nevoie pentru a dezvolta mina, au fost anulate irevocabil de instanțe de judecată din România.

Protestele continuă în stradă, cerându-se demisia Guvernului și a politicienilor locali. În aprilie 2014, proiectul de lege privind exploatarea minereurilor auro-argentifere de la Roșia Montană a fost dezbătut în Camera Deputaților. După ce l-au dezbătut pe articole, reprezentanții tuturor grupurilor parlamentare s-au exprimat împotriva acestui proiect, iar în comisia de specialitate a primit aviz de respingere. În final, pe 3 iunie 2014, Camera Deputaților respinge proiectul minier care facilita proiectul minier promovat de RMGC. Guvernul și președintele României își aduc acuze pe baza acestui subiect, iar firma minieră Gabriel Resources amenință că va începe arbitrajul internațional. În ianuarie 2015, Gabriel Resources trimite o scrisoare oficială către președintele României și prim-ministru, soli-

[48] https://www.rmgc.ro/proiectul-rosia-montana/istoria-proiectului-rosia-montana.html (accesat 27.03.2020).

Fig. 10. Poster Declic – mesaj adresat Comitetului Patrimoniului Mondial – Dear UNESCO, Save Roșia Montana! (sursa: „Declic")

citând soluționarea pe cale amiabilă a diferendului privind acordarea autorizației de explorare minieră la Roșia Montană. În iulie 2015, Gabriel Resources Ltd. anunță oficial că a depus cerere pentru începerea arbitrajului internațional împotriva României la World Bank's International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID). Motivul cererii a fost faptul că România a refuzat să permită începerea exploatării resurselor miniere din Munții Apuseni[49].

După valul de proteste și respingerea legii privind explorarea minieră, spiritele s-au calmat puțin, iar Mișcarea „Salvați Roșia Montană" s-a reorganizat. Astfel, o parte din adepții mișcării s-au grupat în jurul organizației Declic, care continuă lupta pentru acest sit. Alt grup a lansat Proiectul rural „Trai cu rost", care are ca scop reîntregirea comunității locale. În contextul arbitrajului internațional pe cazul Roșia Montană, Declic și MiningWatch Romania monitorizează procesul și au făcut o intervenție *amicus curiae*, prezentând în fața Tribunalului din Washingotn D.C. poziția comunității. Deci, Mișcarea a trecut de la proteste publice la dezbateri în instanțele de judecată, inclusiv la nivel internațional. Deoarece, reprezentanții mișcării consideră că arbitrajul internațional nu va fi afectat în vreun fel dacă Roșia Montană ar fi inclusă în patrimoniul mondial, mai ales că procesul este pornit pentru acțiuni și inacțiuni ale statului român înainte de 2015. Este o scuză pentru necunoscători, pe care o rumegă foarte bine Guvernul României, pentru a-și menține legăturile cu compania minieră (Fig. 9)[50].

[49] „Gold-digging with investor-state lawsuits", February 2017, https://corporateeurope.org/en/international-trade/2017/02/gold-digging-investor-state-lawsuits (accesat 28.05.2020); *Goana după aur se mută în tribunalele de investiții*, febr. 2017, https://corporateeurope.org/sites/default/files/attachments/goana_dupa_aur_se_muta_in_tribunalele_de_investitii_0.pdf (accesat 28.05.2020); https://www.rosiamontana.org/

[50] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană".

La 30 decembrie 2015, Ministerul Culturii a actualizat zona Roșia Montană și Carnic ca sit istoric de importanță națională, iar pe 5 februarie 2016, propunerea de includere a sitului Roșia Montană pe Lista indicativă a patrimoniului mondial UNESCO[51]. Potrivit lui Vlad Alexandrescu, ministrul Culturii, după acest pas important pentru sit și comunitate, urma să fie mai ușor ca Roșia Montană să intre în patrimoniul mondial. Din acel moment, presa începe să scrie mai activ despre istoria locurilor, despre apariția unor ONG-uri și oameni care vin cu idei de dezvoltare turistică, culturală și economică a zonei. Din nou, atragem atenția presei internaționale prin această decizie; ziarul *The Guardian* a titrat următoarele: „Un sat românesc blochează extragerea aurului de o firmă canadiană: Roșia Montană a fost declarată sit de interes istoric, acordându-i-se protecție de Gabriel Resources, care de 15 ani încearcă să extragă 300 de tone de aur"[52].

Pe 29 aprilie 2016, în procesul de judecată intentat de Asociația Alburnus Maior, Tribunalul Cluj stabilește că informațiile legate de arbitrajul internațional Gabriel Resources Ltd. versus România sunt publice și trebuie comunicate părților interesate în baza Legii privind accesul la informațiile de interes public. În luna august 2016, mass-media își îndreaptă din nou atenția asupra Gabriel Resouces Ltd. și a arbitrajului internațional și anunță că procesul va avea loc în SUA, la Washington D.C., compania solicitând României să plătească daune de peste un miliard de dolari[53]. În 2016, Guvernul României a depus în Parlament o propunere pentru un moratoriu de zece ani privind utilizarea cianurii în minerit.

În anul 2016, o echipă de experți în domeniul patrimoniului cultural de la Institutul Național al Patrimoniului (INP) și Muzeul Național al României (MNIR) lansează pagina web *Roșia Montană în patrimoniul mondial UNESCO*, care cuprinde mai multe informații privind importanța acestui sit și răspunde la întrebarea „De ce Roșia Montană în patrimoniul mondial". Acest site are ca scop prezentarea procedurii de includere a Peisajului Cultural Minier Roșia Montană în Lista patrimoniului mondial, etapele și evoluția acesteia. Autorii site-ului își doresc să arăte în timp cât mai real procesul aflat în desfășurare, prin care Roșia Montană se apropie tot mai mult de recunoașterea ei drept bun de valoare universală[54]. Pe 26 decembrie 2016, INP anunță rezultatele sondajului de opinie în rândul locuitorilor din Roșia Montană în cursul lunii noiembrie, pentru a afla păre-

[51] http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6082/ (accesat 15.03.2020).

[52] „Romanian village blocks Canadian firm from mining for gold", 14 Jan 2016, *The Guardian*, https://www.theguardian.com/world/2016/jan/14/romanian-village-blocks-canadian-firm-mining-for-gold (accesat 20.06.2018).

[53] „Gold-digging with investor-state lawsuits", 9.

[54] https://rosiamontana.world/ (accesat 25.03.2020).

rea acestora cu privire la UNESCO și la perspectiva înscrierii Peisajului Cultural al Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial. A reieșit că marea majoritate locuitorii știu ce este UNESCO, cunosc rolul acestei organizații, dar (mult prea) mulți cred că Roșia Montană figurează deja pe Lista UNESCO[55].

În toamna anului 2016, Comitetul Patrimoniului Mondial adoptă propunerile statelor pentru listele indicative, printre acestea este și situl Roșia Montană, propus de România. La sfârșitul lui octombrie 2016, Institutul Național al Patrimoniului reușește să întocmească dosarul de introducere a sitului Roșia Montană pe Lista patrimoniului mondial, iar pe 29 noiembrie 2016, Comisia Națională a Monumentelor Istorice din România aprobă depunerea dosarului. În decembrie 2016 presa prezintă contradicțiile dintre prim-ministru și ministrul Culturii – cel din urmă îi cere prim-ministrului să își asume proiectul de înaintare a dosarului Roșiei Montane pentru Lista patrimoniului mondial. Pe 4 ianuarie 2017, în ultima zi de mandat, Corina Șuteu, ministrul Culturii, trimite dosarul „Peisajul Cultural Minier Roșia Montană" la UNESCO[56]. Deși decizia ministrului Culturii a fost luată prin consultare cu prim-ministrul Dacian Cioloș și cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe, ea a fost pusă sub semnul întrebării de ministrul Justiției de atunci, Raluca Prună, cât și de guvernarea PSD ce a urmat. Ministrul Culturii a susținut că protecția patrimoniului național este una dintre responsabilitățile principale ale Ministerului Culturii și intră în prerogativele sale fundamentale. Depunerea dosarului Roșia Montană la UNESCO a încheiat un proces început în 2011, când Comisia Națională a Monumentelor Istorice a recomandat înscrierea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial, și continuat cu includerea acestui sit pe Lista indicativă a României la UNESCO în februarie 2016.

Anul 2017 a început cu știri care au lansat un val de dezbateri pro și contra Roșiei Montane. Ziarul *Adevărul* publică informații privind compania Gabriel Resources Ltd., care ar fi susținută de un fond de acoperire de pe Wall Street, iar acum aceștia cer României daune în valoare de 4,4 miliarde de dolari[57], că România ar putea pierde procesul de arbitraj, deoarece dosarul de includere pe Lista patrimoniului mondial al sitului Roșia Montană nu are toate avizele necesare de la ministerele de resort și nici pe cel al prim-ministrului, iar Corina Șuteu, ministrul Culturii la acel moment, a depus dosarul fără aceste avize, acuzații care nu au fost niciodată probate de guvernele PSD ce au urmat. Însă subiectul a fost folosit de politicienii care au sustinut proiectul minier pentru a arunca o eventuală vină în

[55] https://rosiamontana.world/noutati/ (accesat 25.03.2020).

[56] Roșia Montană Mining Landscape. Nomination for inscription on the World Heritage List, Executive Summary, Bucharest: National Institute of Heritage, 2017, www.patrimoniu.gov.ro; www.rosiamontana.world

[57] „Gold-digging with investor-state lawsuits", 7.

cazul pierderii arbitrajului internațional pe deciziile guvernului tehnocrat condus de Cioloș. Din acel moment au început disputele politice, mai ales pe marginea acestei problematici și despre retragerea aplicației pentru a evita pierderea procesului de arbitraj internațional. Astfel, Mihai Tudose, prim-mnistru al României, anunța la finele lunii august 2017 că „vom încerca să retragem, să scriem că nu ne mai menținem punctul de vedere, punându-ne într-o situație absolut ciudată față de organismele internaționale de profil..."[58]. În septembrie 2017, Theodor Meleșcanu, ministru de Externe, susține că dosarul Roșia Montană a fost depus ilegal la UNESCO și dă de înțeles că Guvernul va solicita retragerea acestei cereri. Opoziția politică a condamnat aceste declarații, considerând că „includerea în Lista patrimoniului mondial ar reprezenta recunoașterea internațională, la cel mai înalt nivel posibil, a valorii excepționale a patrimoniului cultural și natural de la Roșia Montană. O asemenea recunoaștere ar fi o oportunitate uriașă, o șansă fantastică pentru dezvoltarea sustenabilă a comunităților locale din toți Munții Apuseni și orașe din apropiere, ca Abrud, Câmpeni, Baia de Arieș, Zlatna, Brad, Alba Iulia, Teiuș ori Aiud. Ce nu se spune însă în acest punct de vedere e că Roșia Montană se bucură de protecție, indiferent de includerea sau neincluderea ei în UNESCO. În timpul mandatului de ministru al Culturii al senatorului USR, Vlad Alexandrescu, situl de la Roșia Montană a fost inclus, în integralitate, pe Lista monumentelor istorice din România și a fost înscris în Lista indicativă UNESCO. În acest sens, atât Legea privind protejarea monumentelor istorice, nr. 422/2001 (art. 10 și 11), cât și Legea minelor, nr. 85/2003 (art. 11), arată cât se poate de clar că activitățile miniere distructive pe terenurile pe care se află asemenea monumente este interzisă"[59]. În contextul declarațiilor guvernanților de a retrage dosarul Roșia Montană, în toamna anului 2017 încep noi proteste în București și în orașele mari din țară pe marginea acestui subiect, protestatarii fiind împotriva retragerii dosarului.

Pe de altă parte, anul 2017 a fost unul favorabil în ceea ce privește avansarea procedurilor de înscriere a sitului Roșia Montană în Lista patrimoniului mondial. Pe 1 martie 2017, Centrul Patrimoniului Mondial al UNESCO anunță conformitatea tehnică a dosarului „Peisajul Cultural Minier Roșia Montană" și, respectiv, inițierea procedurilor de evaluare. Astfel, în perioada 25-29 septembrie 2017 are loc vizita de evaluare a sitului Peisajul Cultural Minier Roșia Montană nominalizat pentru Lista patrimoniului mondial, de către dr. Helmuth Albrecht, expert al Consiliului Internațional al Monumentelor și Siturilor (ICOMOS), care este

[58] https://www.europafm.ro/mihai-tudose-vom-incerca-sa-retragem-dosarul-rosia-montana-de-la-unesco/ (accesat 15.03.2020).

[59] https://www.usr.ro/2017/08/29/avertizare-guvernul-pregateste-retragerea-rosiei-montane-de-pe-lista-unesco/ (accesat 15.03.2020).

un organism profesional consultativ oficial al Comitetului Patrimoniului Mondial pentru implementarea Convenției patrimoniului mondial UNESCO. Intrarea experților români și străini în galeriile subterane de la Roșia Montană a fost împiedicată de reprezentanții RMGC, în final ei au reușit să viziteze doar traseele turistice[60]. După prezentarea raportului tehnic al dr. Helmuth Albrecht la ședința ICOMOS din luna mai 2018, Consiliul a recomandat înscrierea sitului Peisajul Cultural Minier Roșia Montana (ID nr. 1552, România) în Lista patrimoniului mondial și, de asemenea, în Lista patrimoniului mondial în pericol, pe baza criteriilor (ii) și (iv)[61].

Dosarul a fost inclus de Centrul Patrimoniului Mondial pe ordinea de zi a celei de-a 42-a Reuniuni a Comitetului Patrimoniului Mondial, care a avut loc la Manama (Bahrain), 24 iunie – 4 iulie 2018. Proiectul hotărârii preia recomandările ICOMOS și se referă la recunoașterea valorii universale excepționale a sitului.

Cu această lungă istorie, dosarul pentru înscrierea peisajului cultural minier Roșia Montana pe Lista patrimoniului mondial[62], pe 28 iunie 2018 Ministerul Culturii, prin Ministerul Afacerilor Externe și ambasadorul României la UNESCO, a adresat Comitetului Patrimoniului Mondial cererea de a opri procedura de nominalizare din cauza litigiului privind investiția pe care RMGC l-a intentat împotriva României la ICSID, solicitând o sumă imensă de bani drept compensație, pentru că nu a fost permisă activitatea minieră la Roșia Montană. Suspendarea unui dosar de nominalizare cu o recomandare de înscriere este o situație neobișnuită în cadrul Convenției privind protecția patrimoniului mondial. Guvernul român a luat această decizie fără un anunț public, fără nicio dezbatere. A. Cioroianu, ambasadorul României la UNESCO, a declarat atunci că „neam bucurat foarte mult când ICOMOS a făcut publică recomandarea înscrierii sitului pe Lista patrimoniului mondial. Când am comunicat la București, am primit directivă de la Ministerul Culturii, prin intermediul Ministerului de Externe, să cerem în numele Guvernului stoparea dosarului, nu retragerea lui, precum și o întrevedere între o delegație guvernamentală și cei de la UNESCO. Deoarece, atât în mandatul Guvernului Cioloș, cât și în mandatul actualului Guvern, Ministerul Finanțelor și Ministerul Economiei nu au susținut înscrierea pe Lista patrimoniului mondial. Ei spun că pe durata procesului cu Gabriel Resources nu ar fi bine să se producă înscrierea la UNESCO, pentru că ar servi interesele avocaților părții adverse". Adrian Cioroianu a mai declarat că și în mandatul premierului

[60] http://rosiamontana.world/vizita-de-evaluare-la-rosia-montana/ (accesat 25.03.2020).

[61] Autoritățile române au propus înscrierea sitului în baza criteriilor (ii), (iii), (iv), (v) și (vi), dar ICOMOS a sugerat să se limiteze doar la criteriile (ii) și (iv): *ICOMOS Evaluation Book*, May 2018, p. 242; *Nominations to the World Heritage List – WHC/18/42.COM/88*, p. 25-26.

[62] *Roșia Montană Mining Landscape. Nomination for inscription on the World Heritage List. Executive Summary* (Bucharest: National Institute of Heritage, 2017); www.patrimoniu.gov.ro; www.rosiamontana.world

Dacian Cioloș a existat o controversă între ministrul Culturii, Corina Șuteu, și ceilalți miniștri. „Dacian Cioloș, la depunerea dosarului, m-a rugat să nu depun dosarul în noiembrie 2016." De altfel, ministrul Justiției de la acel moment, Raluca Prună, a scris pe Facebook un comentariu (șters ulterior), în care arăta că „înțelept ar fi să nu se ia nicio decizie. Depunerea dosarului de către statul român e o poziționare care vine mănușă în procedura arbitrală"[63].

Acțiunile Guvernului au provocat noi proteste și dezbateri în mass-media. Specialiștii, istoricii, arheologii, social media și presa încep să critice această hotărâre. Răspunsul ICOMOS România nu întârzie să apară, contrazice acuzațiile Guvernului și cere acestuia să lase procesul de includere să continue conform calendarului, pentru că nu va afecta procesul de arbitraj internațional în care se află România cu Gabriel Resources Ltd.

Având în vedere importanța moștenirii culturale de la Roșia Montană, ICOMOS România a pledat pentru înscrierea sitului pe Lista patrimoniului mondial:

> ICOMOS România găsește acțiunea recentă a Guvernului României de a opri cursul dosarului de nominalizare și înscriere a Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial UNESCO (WHL), ca fiind NEFONDATĂ, INOPORTUNĂ și EXTREM DE ÎNGRIJORĂTOARE. Considerăm că este în interesul României ca procedura UNESCO să continue. Cel mai important fapt pe care îl poate aduce procedura UNESCO este clarificarea valorii culturale a Roșiei Montane. Raportul ICOMOS îl consideră deja demn de statutul de valoare universală deosebită, statut pe care numai Comitetul Patrimoniului Mondial UNESCO îl poate oferi prin decizia de înscriere pe Lista patrimoniului mondial [...] Înscrierea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial UNESCO nu numai că înseamnă recunoașterea internațională a importanței deosebite pentru umanitate a acestui loc unic, dar ar fi, de asemenea, o ușă larg deschisă spre dezvoltarea zonei bazată pe patrimoniu ca resursă – fie ea culturală sau naturală –, văzută în toate părțile lumii civilizate ca vector economic puternic. Refuzul Guvernului de a deschide o astfel de ușă este regretabil. Mai mult decât atât, preocuparea Guvernului de a-l ține închis prin orice mijloace este ceva complet vinovat și inacceptabil, și din acest motiv ICOMOS România protestează ferm.[64]

Pe 19 iunie 2018, un grup de experți în patrimoniul cultural de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan", Universitatea Națională de Arte, Universitatea Babeș-Bolyai, Ordinul Arhitecților din România, Fundația Culturală Roșia Montană, Fundația Pro Patrimonio semnează o scrisoare deschisă președintelui

---

[63] https://www.g4media.ro/exclusiv-guvernul-dancila-a-stopat-procedura-de-includere-a-rosiei-montane-in-patrimoniul-unesco.html (accesat 23.03.2020).

[64] [14.06.2018] Roșia Montană – Statement of ICOMOS Romania, http://www.icomos.ro/ (accesat 15.03.20202).
http://archaeoheritage.ro/ (accesat 15.03.2020).

României, Klaus Iohannis, prin care se arată că situl istoric minier Roșia Montană are valoare culturală universală, iar această valoare se află în pericol și trebuie de urgență protejată. Autorii demersului consideră că pretextul invocat pentru cererea de amânare a procesului de înscriere în Lista patrimoniului monadial este fals și mistificator. De aceea, solicită președintelui României, „ca reprezentant al Statului Român și, implicit, ca apărator al identității cultural-istorice a țării, vă rugăm să apărați patrimoniul neprețuit al Roșiei Montane, susținând în continuare inițiativa UNESCO de a introduce acest sit în Lista patrimoniului mondial. Prin urmare, vă rugăm să împiedicați, prin mijloacele legale pe care le aveți la dispoziție, derapajul de la rolul fundamental pe care Ministerul Culturii și Guvernul îl au în raport cu patrimoniul țării. Decizia de amânare a introducerii Roșiei Montane pe Lista patrimoniului mondial UNESCO este iresponsabilă față de poporul român și jignitoare pentru imaginea României în lume”[65].

În cadrul ședinței Consiliului Suprem de Apărare a Țării din 27 iunie 2018, condusă de președintele României, Klaus Iohannis, s-a discutat și problema Roșiei Montane, dar membrii consiliului doar au luat act de informarea făcută de ministrul Culturii și Identității Naționale, urmând ca problema să fie gestionată în continuare de Guvern[66]. În ziua următoare, Ministerul Culturii face un comunicat de presă prin care anunță că „Guvernul României, prin Ministerul Culturii și Identității Naționale, rămâne responsabil în problematica de securitate națională cu privire la Roșia Montană și propune soluția rațională: amânarea cererii de includere a Peisajului Cultural Minier de la Roșia Montană în Lista patrimoniului mondial UNESCO până la finalizarea procesului de la Curtea de Arbitraj de la Washington”. Ministrul Culturii și Identității Naționale, George Ivașcu, a accentuat că „Guvernul României NU SOLICITĂ RETRAGEREA dosarului, ci AMÂNAREA acestuia până la soluționarea litigiului în dosarul de arbitraj nr. ARB/15/31 – Roșia Montană, pentru care în data de 22 februarie 2018, casa de avocatură care reprezintă statul român a depus apărarea la Curtea de Arbitraj de la Washington. Acest subiect trebuie scos din paradigma propagandistică și tratat de către toți decidenții statului român ca pe o prioritate de securitate națională”. Ivașcu a pus accent pe faptul că o decizie asumată în legătură cu acest subiect ar fi trebuit luată în cadrul Consiliuilui Suprem de Apărare a Țării, fiind o temă de importanță strategică, iar Guvernul României consideră că trebuie să lupte în continuare pentru „pro-

[65] http://www.simpara.ro/rosia_montana_scrisoare_iohannis-645/more.htm (accesat 24.03.2020).

[66] https://www.mediafax.ro/social/presedintia-a-anuntat-dupa-sedinta-csat-decizia-luata-in-legatura-cu-problema-rosia-montana-17310188 (accesat 23.03.2020).

tejarea intereselor financiare ale statului român”[67]. După cum vedem, a fost un ping-pong de plasare a responsabilității, Președinția anunță că dosarul Roșia Montană este în responsabilitatea Guvernului, iar ministrul Culturii declară că ar fi fost bine dacă Consiliul Suprem de Apărare a Țării lua o decizie în această privință, deoarece este o temă de importanță strategică.

Din nou presa și social media sunt în fierbere. Ziarele înregistrează zeci de articole, click-uri și comentarii on-line, societatea civilă, din ce în ce mai înverșunată împotriva deciziei Guvernului, organizează interviuri și discuții live on-line cu specialiști și politicieni pe acest subiect. Site-ul oficial al National Geographic publică un articol în categoria „Environment” cu următorul titlu: „În Transilvania, o luptă feroce pentru aur și istoria romană: Într-o mișcare aproape fără precedent, România și-a schimbat direcția pentru a proteja un sit care conține artefacte arheologice rare”[68], în care spune întreaga poveste a cazului Roșiei Montane și cum a ajuns Guvernul României la decizia de a retrage dosarul de la UNESCO.

În aceste circumstanțe au fost adresate mai multe mesaje participanților la cea de-a 42-a Sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial (Manama, Bahrain). Al 5-lea Forum Internațional al Societății Civile privind Patrimoniul Mondial în Pericol, care a avut loc la Manama, în perioada 22-23 iunie 2018, a adoptat Rezoluția „Roșia Montana (România) – un peisaj minier care trebuie păstrat ca sit cu valoare universală”:

> Noi, organizațiile societății civile care au participat la cel de-al cincilea forum internațional al ONG-urilor privind patrimoniul mondial în pericol, organizat de World Heritage Watch între 22 și 23 iunie 2018 în Bahrain, provenind din 24 de țări de pe 6 continente, în calitate de cetățeni activi și preocupați de monumentele mondiale naturale și culturale din diferite locuri, am dori să aducem în atenția Comitetului Patrimoniului Mondial următoarele:
> Roșia Montană (România) este un peisaj minier roman de aur, care ar trebui păstrat, având în vedere recunoașterea valorii sale universale în raportul ICOMOS pentru cea de-a 42-a Sesiune a Comitetului Patrimoniului Mondial din Manama, Bahrain.
> Acțiunea recentă a Guvernului României de a opri procedura de înscriere a Roșiei Montane pe Lista patrimoniului mondial UNESCO este SURPRINZĂTOARE și ÎNGRIJORĂTOARE, întrucât este fără precedent ca un stat membru să procedeze într-o asemenea manieră odată ce un dosar de nominalizare a fost recomandat pentru înscriere. Considerăm că este în interesul României, ca stat parte la Convenția

[67] http://www.cultura.ro/ministrul-george-ivascu-guvernul-romaniei-lupta-pentru-protejarea-intereselor-financiare-ale (accesat 23.03.2020).

[68] D. Main, „In Transylvania, a Fierce Battle over Gold and Roman History: In a nearly unprecedented move, Romania changed course on a bid to protect a site containing rare archeological artifacts”, July 12, 2018, *National Geographic*, https://www.nationalgeographic.com/environment/2018/07/romania-gold-mining-fight-rosia-montana-unesco/ (accesat 20.07.2018).

privind protecția patrimoniului mondial, să continue procedura UNESCO pentru a clarifica valoarea culturală a Roșiei Montane.

Această acțiune surprinzătoare a statului membru amenință că va priva locul de o cooperare și asistență internaționale valoroase pe care le oferă listarea de patrimoniu mondial. De asemenea, ar fi un răspuns dezamăgitor la așteptările mari ale societății civile internaționale și a comunității profesionale internaționale care au susținut constant înscrierea în Lista patrimoniului mondial a acestui sit cu adevărat remarcabil. După ani de sprijin – activ, moral și profesional –, există o amenințare cu suspendarea procedurii și pierderea de beneficii pe care patrimoniul mondial le aduce, inclusiv recunoașterea internațională a importanței deosebite a acestui sit pentru umanitate și sprijin puternic pentru dezvoltarea durabilă în regiune. Există o acceptare globală a faptului că moștenirea culturală și naturală sunt resurse economice puternice, în special în cazurile în care se acordă titlul de patrimoniu mondial. Respingerea unei astfel de căi sustenabile este regretabilă și nu o astfel de decizie este așteptată de la un stat membru pentru a mai bună promovare și dezvolta cea mai prețioasă moștenirea culturală.

Al 5-lea Forum Internațional al Societății Civile privind Patrimoniul Mondial susține cu fermitate inscrierea Roșiei Montane (România) pe Lista patrimoniului mondial. Statul membru este încurajat să finalizeze procedura de înscriere și să fie gata să continue sprijinul nostru profesional pentru protejarea și conservarea acestui bun. Manama, 23 iunie 2018.[69]

Peste 43.000 de persoane au semnat o petiție prin care au cerut UNESCO să nu amâne această decizie și să ia în considerare toate beneficiile pe care înscrierea în Lista patrimoniului mondial le-ar aduce patrimoniului și comunității din Roșia Montană:

Dragi membri ai Comitetului,

Ne adresăm în numele zecilor de mii de cetățeni români care au semnat o petiție, deoarece sunt profund preocupați de ceea ce se întâmplă cu unul dintre cele mai importante situri istorice ale României: Roșia Montană. După cum știți, peisajul cultural al Roșiei Montane este unul dintre dosarele de nominalizare din agenda Comitetului Patrimoniului Mondial 2018. Nominalizarea a primit o recomandare pentru înscrierea în Lista patrimoniului mondial de la ICOMOS. Din cauza vulnerabilității sitului, Roșia Montană este propusă, de asemenea, pentru includerea în Lista patrimoniul mondial aflat în pericol. Mulți dintre noi așteptăm și facem campanie pentru acest moment de peste un deceniu. Organizațiile societății civile, alături de instituții de specialitate precum Academia Română și o lungă listă de instituții și organizații profesionale din întreaga lume, au solicitat ca peisajul cultural al Roșiei Montane să fie recunoscut, protejat și păstrat. Nu în ultimul rând, o minune a fost că Rosia Montana a ajuns în 2016 pe Lista indicativă din România, iar în ianuarie 2017, dosarul de nominalizare a fost depus la Centrul Patrimoniului

[69] https://world-heritage-watch.org/civil-society-forum-2018-in-bahrain/ (accesat 29.03.2020).

> Mondial. Acum, încă o dată, Guvernul nostru se gândește din nou, deoarece oficialii au declarat că au solicitat Centrului Patrimoniului Mondial să amâne dezbaterea și votul Comitetului pentru dosarul Roșia Montană, pe motiv că România este contestată de proprietarul proiectului minei într-un caz de arbitraj. Vă cerem să ajutați patrimoniul vulnerabil al Roșiei Montane să obțină recunoașterea și măsurile de intervenție urgentă de care are nevoie. Roșia Montană este într-adevăr în pericol, după cum a spus ICOMOS. Orice întârziere în luarea măsurilor necesare pentru protejarea Roșiei Montane prezintă un risc pentru sit.
>
> Peste 40.000 de persoane au semnat o petiție prin care au cerut UNESCO să nu mai amâne dezbaterea și votul în Comitet și să ia în considerare toate beneficiile pe care o listă le-ar aduce patrimoniului și comunității din Roșia Montană, indiferent de modul în care reprezentanții statului nostru vor alege să argumenteze pentru o amânare: https://facem.declic.ro/campaigns/unesco-save-rosia-montana. Oamenii din România și din străinătate au trimis, de asemenea, impresii vizuale în sprijinul acestei nominalizări. Am colectat unele dintre ele în acest document: https://issuu.com/saverosiamontana/docs/album-rosia-montana-unesco
>
> Știm că Guvernul are ultimul cuvânt decisiv, dar știm de asemenea că obiectivul principal al UNESCO este salvarea și protejarea patrimoniului și abilitarea comunităților pentru a-și recunoaște și a valora moștenirea culturală și are, de asemenea, mijloacele de a împuternici statele să-și asume responsabilitățile, după cum recomandă Convenția patrimoniului mondial. Avem credință și speranță în Roșia Montană și vă trimitem petiția și impresiile vizuale, am dori să vă împărtășim compasiunea pentru acest loc unic cu voi.
>
> Cu sinceritate, Tudor Brădățan, director executiv Declic.[70]

Reprezentanții diferitor organizații, inclusiv un reprezentant al Europa Nostra, au solicitat direct membrilor Comitetului Patrimoniului Mondial înscrierea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial, așa cum este recomandat în proiectul de decizie. Mesajul societății civile și organizațiilor profesionale a fost unul clar: guvernele vin și pleacă, dar moștenirea trebuie păstrată și transmisă generațiilor viitoare. Dragi membri ai Comitetului Patrimoniului Mondial, salvați Rosia Montană!

Răzvan Rab, secretar de stat, care a reprezentat Guvernul României la Sesiunea de la Manama, a declarat că procesul nu are legătură cu deschiderea unei mine, ci cu negocierea compensațiilor. Ceea ce ar însemna că decizia de a amâna înscrierea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial este de natură politică[71]. În acest context, afirmația Claudiei Apostol, membru activ al Asociației ARA și coordonator al Adoptă o Casă, reflecta starea reală a situației din jurul Roșiei Montane: „Pentru mine este dureros să văd cum o companie minieră ține ostatică o localitate cu tot cu patrimoniul pe care îl are, în complicitate cu majo-

[70] https://facem.declic.ro/campaigns/145 (accesat 15.03.2020).

[71] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană".

ritatea guvernelor care s-au perindat de la venirea RMGC în România în 1997”[72]. Toată „nebunia” se sfârșește pe data de 2 iulie 2018, după dezbaterile din cadrul Comitetului Patrimoniului Mondial UNESCO de la Manama. Astfel, având în vedere cererea înaintată de România prin care s-a solicitat returnarea dosarului (*referral*) dat fiind arbitrajul internațional în curs, Comitetul Patrimoniului Mondial ia act de cererea oficială a statului parte de returnare a dosarului dat și, în concordanță cu paragraful 159 al Ghidului operațional, returnează nominalizarea „Peisajul Cultural Minier Roșia Montană, România” către statul parte, dat fiind arbitrajul internațional în curs și pentru a implementa măsurile necesare pentru asigurarea protecției și a managementului valorii universale excepționale (OUV) a bunului, așa cum a fost ea identificată de ICOMOS, și încurajează statul parte să lucreze în strânsă cooperare cu organismele consultative în acest scop. Potrivit prevederilor Ghidului operațional al Convenției și conform clarificărilor furnizate de consilierul juridic al Centrului Patrimoniului Mondial UNESCO în timpul dezbaterilor, evaluarea ICOMOS și dosarul depus pot fi luate în considerare ca atare pentru o perioadă de trei ani, la expirarea căreia este necesară o redepunere a dosarului, urmată de o nouă procedură de evaluare din partea organismelor consultative responsabile de evaluare (ICOMOS, IUCN). Reluarea cursului dosarului se poate face prin depunerea unei scrisori oficiale a statului român la UNESCO, însoțită de descrierea măsurilor luate pentru asigurarea protecției și managementului valorii universale excepționale (VUE) a bunului, așa cum a fost ea identificată de ICOMOS, până la data de 1 februarie a fiecărui an, ultimul termen în acest sens fiind data de 1 februarie 2021[73].

După această decizie, George Ivașcu, ministrul Culturii la acel moment, spune tuturor celor preocupați de problemă să aibă răbdare și să își vadă fiecare de treburi:

> Așa cum am afirmat și după ședința CSAT în care am informat asupra acestei teme sensibile și importante pentru România, noi, guvernarea PSD–ALDE, nu am fost și nu suntem dispuși să plătim din buzunarul cetățeanului cele peste 4,4 miliarde de dolari care se pot pierde în urma litigiului mai sus menționat. Așadar, Guvernul României a solicitat AMÂNAREA, nu RETRAGEREA dosarului la UNESCO, până la soluționarea litigiului în dosarul de arbitraj nr. ARB/15/31 – Roșia Montană, pentru care, în data de 22 februarie 2018, casa de avocatură care reprezintă statul român a depus apărarea la Curtea de Arbitraj de la Washington. Decizia de astăzi este una rațională și confirmă ca întemeiată acțiunea Guvernului României. Pe de

[72] Claudia Apostol, „Cum o scaldă Guvernul Orban în problema Roșia Montană în UNESCO”, 30 ian. 2020, https://www.vice.com/ro/article/884xk3/dosarul-rosia-montana-la-unesco?utm_source=vicefbrom&fbclid=IwAR0d_uVOo-vIk8R3sFp2w-1I_nNDNbzB6OeME9vkA1vgx9h6Wo6o-cDXze0 (accesat 24.03.2020).

[73] Decision 42 COM 8B.32, http://whc.unesco.org/en/decisions/7145/ (accesat 25.03.2020).

> altă parte, sunt mâhnit că atât în interiorul țării, cât și în afară, respectiv la Manama, acest subiect a fost tratat în mod propagandistic, uitându-se că tema Roșia Montană trebuie tratată cu seriozitate și patriotism, ca ceea ce este, o prioritate de securitate națională. Este grav că foști demnitari ai statului român au preferat să facă lobby pe lângă alte state împotriva intereselor României[74].

La începutul anului 2019 aflăm că Gabriel Resources Ltd. a obținut 26 de milioane de dolari de la acționarii săi pentru a finanța procesul de arbitraj internațional intentat României, compania aflându-se în dificultate financiară. În cadrul acestui proces, Tribunalul Băncii Mondiale a respins mărturiile și argumentele juridice ale localnicilor, ale organizațiilor nonguvenamentale Alburnus Maior, Greenpeace Romania și CIDRM din România, cu sprijinul CIEL (Center for International Environmental Law), ClientEarth și ECCHR (European Center for Constitutional and Human Rights), care au depus o petiție *amicus curiae*, în care s-au prezentat *noi fapte cu privire la încălcările dreptului constituțional, de mediu și ale drepturilor omului în legătură cu eforturile Gabriel Resources de a construi cea mai mare exploatare minieră în carieră deschisă din Europa*[75]. Daniel Breaz, ministrul Culturii, susține în continuare, la fel ca predecesorii săi, că includerea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial ar putea face ca România să piardă procesul cu RMGC. În luna iunie 2019, compania canadiană obține de la Agenția Națională pentru Resurse Minerale prelungirea licenței de concesiune pentru zona auriferă de la Roșia Montană. La începutul lunii decembrie 2019 aflăm că au început audierile în procesul de arbitraj internațional, în care au fost citați în calitate de martori din partea română foștii premieri ai României Victor Ponta și Emil Boc[76].

Anul 2020 aduce din nou pe „masa negocierilor" includerea Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial. Se reaprind conflictele politice între partide, mai ales că este un nou ministru al Culturii și un alt partid politic la guvernare – Partidul Național Liberal. Indecizia afișată de noul guvern a făcut ca oamenii să iasă din nou în stradă: la Alba Iulia, la București etc. ONG-uri, oamenii politici, care nu fac parte din guvernare, fac presiuni pe rețelele de socializare prin postări sau scrisori deschise către Guvernul Orban, precum cea a fostului ministru al Culturii Vlad Alexandrescu[77] și a senatorului USR Mihai Goțiu, care

---

[74] http://www.cultura.ro/avand-vedere-procedura-de-arbitraj-international-comitetul-patrimoniului-mondial-decis-amanarea (accesat 13.03.2020).

[75] https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/procesul-aurul-rosia-montana-tribunalul-bancii-mondiale-respins-marturiile-argumentele-juridice-localnicilor-1_5c5c0355df52022f757afd3d/index.html (accesat 15.05.2019).

[76] https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/au-inceput-audierile-procesul-gabriel-resources-aurul-rosia-montana-fosti-premieri-martori-romaniei-1_5de64d1a5163ec4271a7bd3a/index.html (accesat 03.02.2020).

[77] https://www.facebook.com/vlad.alexandrescu.oficial/posts/1368189666685603?__tn__=K-R (accesat 30.01.2020).

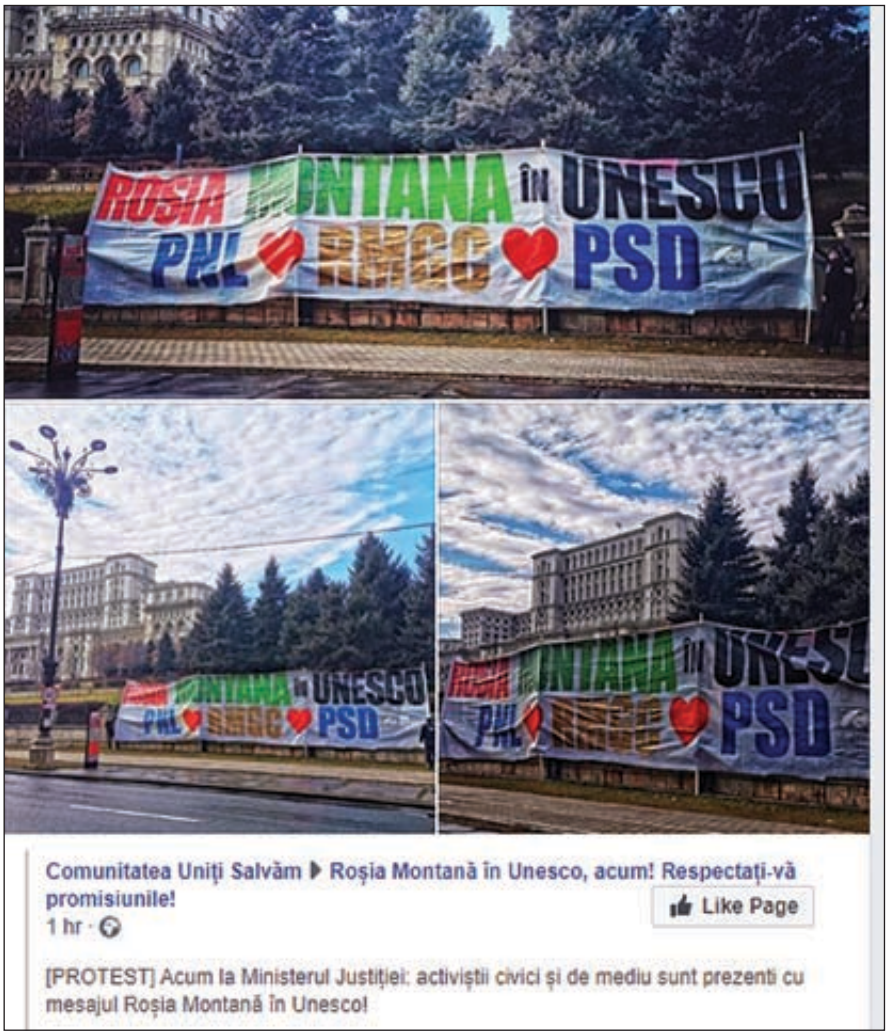

Fig. 11. Protest în fața Ministerului Justiției pentru susținerea reînscrierii sitului în UNESCO în anul 2020 (sursa: Facebook, pagina „Comunitatea Uniți Salvăm")

îi transmite premierului Orban „să-și respecte cuvântul dat USR la învestire, și mai ales față de cetățenii români"[78], se inițiază petiții on-line[79], apar în spațiul public panouri publicitare cu mesajul „Ludovic Orban, ne trădezi? Sau semnezi pentru Roșia Montană în UNESCO?" (Fig. 11)[80]. Premierul Orban a declarat pe 28 ianuarie 2020, într-o conferință de presă, că vrea includerea Roșiei Montane

[78] http://epochtimes-romania.com/news/usr-nemultumit-de-guvern-acelasi-pretext-invocat-de-psd-pentru-a-bloca-includerea-rosiei-montane-in-unesco---296864?fbclid=IwAR2Zl0-a4_hmLcLCkgje8JQQ_4xA8pSl04gAxpMDj5P6ovmZffjmucnireo (27.01.2020).

[79] https://facem.declic.ro/campaigns/email-action-rosia-unesco (accesat 27.01.2020).

[80] https://www.facebook.com/declic.ro/photos/a.686424324802857/2438345919610680/?type=3&theater (accesat 28.01.2020).

Fig. 12. Protest media pentru susținerea reînscrierii sitului în UNESCO în anul 2020 (sursa: Facebook, pagina „Declic")

în patrimoniul mondial, dar îi pun piedici alte ministere: al Culturii, care, la rândul său, aruncă pisica la Finanțe[81]. Pe de altă parte, Bogdan Gheorghiu, ministrul Culturii, a declarat că „neincluderea Roșiei Montane în patrimoniul UNESCO nu înseamnă un dezastru pentru această zonă". Potrivit acestuia, patrimoniul de aici se află deja sub protecția legii, iar autoritățile se află în „faza de documente" pentru reabilitarea zonei. Există o procedură în derulare, care a fost suspendată, această posibilitate de a fi reluată va expira la anul, pe 1 februarie 2021. „Deocamdată, Ministerul Culturii a cerut puncte de vedere de la celelalte ministere implicate, este vorba de o decizie pe care trebuie să și-o asume guvernul, pentru că implică mai multe componente, inclusiv juridice. Am trimis notificări prin care cerem puncte de vedere de la Ministerul Justiției, Ministerul de Externe, Ministerul Economiei și Ministerul de Finanțe, care reprezintă statul român în acest proces cu firma canadiană"[82]. Ministrul Culturii a declarat că, dacă ar fi după el, „și astăzi" ar trimite scrisoarea către UNESCO. Doar că nu depinde doar de Ministerul Culturii, iar Ministerul Justiției și Ministerul Finanțelor se opun, de teamă să nu afecteze procesul dintre statul român și Gabriel Resources. Oficialii de la Finanțe consideră că litigiul este unul delicat și nu se poate face nimic. „Abia după ce se termină procesul, putem trimite către UNESCO. Suntem încrezători însă că vom câștiga." După cum se observă, România nu înscrie Roșia Montană în patrimoniul UNESCO de teama Gabriel Resources, iar localnicii spun că Ro-

[81] Apostol, „Cum o scaldă Guvernul Orban".

[82] Cristian Anton, „Ministrul Culturii, despre includerea Roșiei Montane în patrimoniul UNESCO: „Dacă interesul statului spune să nu reluăm procedura, asta nu înseamnă un dezastru", *Libertatea*, 22 ian. 2020, https://www.libertatea.ro/stiri/adriana-nedelea-la-fix-ministrul-culturii-despre-includerea-rosiei-montane-in-patrimoniul-unesco-daca-interesul-statului-spune-ca-nu-trebuie-sa-reluam-aceasta-procedura-asta-nu-inseamna-2862312?fbclid=IwAR05oRl7XG8teFORe1entk-OwogFL5Zf02DR8m5uj-4h66raXJ4MC61FH5AQ (26.01.2020).

șia Montană moare în așteptarea soluțiilor. De aceea, miza UNESCO este uriașă pentru Roșia Montană (Fig. 12)[83].

Fundația Pro Patrimonio și Asociația ARA semnează, pe 28 ianuarie 2020, scrisoarea deschisă „Despre vocația oportunităților ratate", adresată ministrului Culturii, Bogdan Gheorghiu, prin care vin cu unele precizări în contextul dezbaterii publice și instituționale legate de reluarea procedurii de includere a Roșiei Montane în Lista patrimoniului mondial. Autorii scrisorii evidențiază faptul că starea patrimoniului de la Roșia Montană a ajuns în atenția instituțiilor statului EXCLUSIV în contextul dezbaterilor legate de includerea în Lista patrimoniului mondial. Presiunea angajamentelor internaționale ca stat semnatar al Convenției privind protecția patrimoniului mondial funcționează în acest sens, iar în cazul României este evident, din experiența ultimilor ani, că statul român doar sub presiune va acționa pentru protejarea patrimoniului. Totodată, autorii solicită Ministerului Culturii și instituțiilor angajate în luarea unei decizii privind reluarea procedurii de includere a Roșiei Montane în patrimoniul mondial să deblocheze procedura de includere, așa cum s-au angajat prin programul de guvernare, să comunice regulat care este stadiul aplicării recomandărilor Comitetului UNESCO exprimate prin decizia sa din 2018. În acest context, ei solicită să fie făcut public calendarul și rezultatele cooperării cu organismele consultative ICOMOS și ICOM, așa cum recomandă Comitetul[84].

Pe 31 ianuarie 2020, Dacian Cioloș, fost prim-ministru, actualmente eurodeputat, se adresează premierului român, susținând: „Astăzi este ultima zi în care Guvernul poate notifica UNESCO cu privire la reluarea procedurilor pentru înscrierea sitului Roșia Montană în patrimoniul mondial, proces pe care l-am început în 2016 și care a fost blocat de PSD. Nu există azi nicio justificare pentru a continua blocarea acestui demers. De aceea, cer prim-ministrului Ludovic Orban să reia rapid procedurile pentru notificarea UNESCO privind Roșia Montană. Aștept de la Guvernul PNL să dea dovadă de profesionalismul și eficiența promise, pentru a depăși cât mai repede piedicile birocratice care întârzie depunerea dosarului. Atât Comisia Națională a Monumentelor Istorice, încă din 2011, cât și Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor, corpul experților din cadrul UNESCO, în luna mai 2018, au recomandat oficial Ministerului Culturii înscrierea sitului istoric Roșia Montană pe Lista patrimoniului mondial".

---

[83] Ștefan Pană, „România nu înscrie Roșia Montană în patrimoniul UNESCO de teama Gabriel Resources", *Libertatea*, 22 ian. 2020, https://www.libertatea.ro/stiri/romania-nu-inscrie-rosia-montana-in-patrimoniul-unesco-de-teama-gabriel-resources-2861555 (26.01.2020).

[84] http://www.simpara.ro/Ro%C8%99ia-Montana--Despre-voca%C8%9Bia-oportuni%C8%9Ba%C8%9Bilor-ratate-618.htm (24.03.2020).

Într-un final, pe 31 ianuarie 2020, Guvernul cedează și anunță prin Bogdan Gheorghiu, ministrul Culturii, că se va relua procedura de înscriere a sitului Roșia Montana în Lista patrimoniului mondial. Demersul oficial al Guvernului României a fost trimis la Centrul Patrimoniului Mondial UNESCO prin intermediul Delegației Permanente a României pe lângă UNESCO. Astfel, procedura de înscriere a Peisajului Cultural Minier Roșia Montană în Lista patrimoniului mondial a fost reluată la cererea României. Cu această ocazie, ministrul Culturii anunța că „reluarea acestei proceduri nu rezolvă problema de la Roșia Montană. Așa cum am afirmat și cu alte ocazii, intervenția efectivă a Statului Român (prin Institutul Național al Patrimoniului) la Roșia Montană și reluarea procedurii includerii sitului Roșia Montană în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO reprezintă două demersuri paralele. De aceea, vreau să fac public un set de măsuri concrete pe care le vom pune în aplicare prin intermediul unui Plan de acțiuni. Este pentru prima dată când se elaborează un astfel de plan și ne propunem să acționăm cu celeritate pentru a recupera timpul pierdut în perioada guvernelor anterioare, când nu s-a făcut aproape nimic în vederea unei reabilitări și restaurări integrale a tot ceea ce înseamnă patrimoniul de la Roșia Montană. Trebuie să fim conștienți de faptul că astăzi situl este deja protejat de legislația românească specifică, de patrimoniu. Ca atare, prin înscrierea în Lista UNESCO nu se modifică regimul juridic de protecție deja instituit”[85]. Dosarul ar putea fi discutat la următoarea ședință a Comitetului Patrimoniului Mondial, care din cauza pandemiei COVID 19 a fost amânată din iulie 2020 pentru o altă dată ce urmează a fi precizată.

Concluzii

După cum ați observat din expunerea noastră, subiectul Roșia Montană a fost și rămâne un subiect „fierbinte” în societatea românească. La o simplă căutare după nume în orice sursă mass-media, veți observa că vor apărea sute de articole în ziare locale și naționale. Oamenii au protestat cu ardoare pentru această cauză, ieșind cu zecile de mii în stradă în țară și străinătate, cu bannere, au organizat flashmob-uri, au cântat, au scandat, au făcut presiuni asupra Parlamentului, a guvernelor ce s-au succedat de-a lungul anilor. Lumea culturală și cea academică nu au rămas indiferente și s-au expus pe marginea proiectului minier de la Roșia Montană. O parte din comunitatea din Roșia Montană a refuzat să-și vândă proprietățile companiei exploatatoare și să plece din satul natal, alții au încercat să profite. Interesant este faptul că acești ani de conflict, procese, proteste, dispute politice au atras interesul turiștilor, al căror număr a crescut anual. Un exemplu

[85] http://www.cultura.ro/comunicat-de-presa-2

fiind chiar turul ghidat susținut de ghidul Muzeului Mineritului din Roșia Montană cu ocazia zilei de 1 Decembrie, în anul 2018 (Anul Centenar), în fața a 51 de elevi, profesori și părinți, prezentându-le într-un mod original galeriile romane și istoria exploatării aurului din zonă. Un părinte prezent a făcut un film cu prezentarea și l-a postat pe Facebook, acest video strângând 1,2 milioane de vizualizări și 22.000 de distribuiri, conform ziarului *Adevărul*[86].

Pe parcursul anilor, în acest conflict legat de exploatările miniere din zonă au fost implicate și personalități notorii (academicieni, actori, cântăreți, oameni de cultură), precum Ioan Holender (fost director al Operei din Viena), care au criticat acțiunile și atitudinea autorităților, sau cercetători, care propuneau soluții alternative de exploatare, nepoluante. Protestele nu s-au desfășurat doar sub forma „clasică" cu pancarte și scandări, ci și în forme originale, ca, de exemplu, flash-mob-uri de tango. Peste 1.000 de oameni de știință și instituții culturale internaționale s-au exprimat public în această privință[87]. Una dintre principalele revendicări ale protestatarilor a fost oprirea proiectului minier de la Roșia Montană, fiind aduse multiple argumente privind riscurile de mediu provocate de mineritul cu cianuri și împotriva strămutării localnicilor de pe pământurile lor[88].

Din analizele și studiile de impact realizate în ultimele două decenii se poate observa că dacă proiectul minier ar fi aprobat, atunci Roșia Montană ar deveni cea mai mare mină de aur și de argint din Europa. Pe durata a 16 ani de extragere minieră, s-ar utiliza 240.000 de tone de cianură – echivalentul unor doze letale pentru 600.000.000.000 de adulți, aproximativ 130 kg de cianură ar fi emise în aer în fiecare zi de operare, ceea ce înseamnă o bombă ecologică, socială și culturală:

- patru munți vor fi distruși;
- zece tone de dinamită ar fi folosite în fiecare zi pentru a arunca în aer stânca, amenințând multe clădiri din zonă;
- trei sate frumoase ar fi distruse, 975 de case și biserici ar fi demolate, 42 dintre ele considerate bunuri de patrimoniu național;
- în jur de 2.000 de persoane ar fi strămutate;
- viața a 6.000 de oameni care trăiesc în aval de lacul cu reziduuri ar fi expusă pericolului;
- mina ar lăsa în urmă un lac de acumulare a reziduurilor de metale grele și apă contaminată cu cianură de dimensiunea a 420 de terenuri de fotbal[89].

---

[86] https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/video-superba-lectie-istorie-tinuta-fata-elevi-ghidul-muzeului-mineritului-rosia-montana-v-au-lasat-parintii-vedeti-stapanul-inelelor-1_5be43628df52022f7546c0e4/index.html (accesat 20.03.2019).

[87] Bâlici, Apostol, „Încălcările legislației", p. 112.

[88] Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană*, p. 11.

[89] „Gold-digging with investor-state lawsuits", 4; Roth, „Riscurile utilizării cianurii în minerit", 141-146; „Mineritul cu cianuri de la Roșia Montană va avea consecințe negative pentru foarte mulți ani". Inter-

Iazul de decantare de pe Valea Cornei va deveni o sursă majoră de poluare din zona Roșia Montană pe o perioadă lungă de timp. Prin bararea Văii Cornei cu un dig, care în final va atinge înălțimea de 185 m și o lungime de peste 1000 m, s-ar crea volumul necesar depozitării celor peste 200.000.000 de tone de reziduuri nocive planificate, dar acest lac de acumulare va deveni o bombă ecologică, ce va acționa continuu, unda de poluare avansând lent dar implacabil până în bazinul Arieșului[90]. Evidențiem, în acest context, poziția Institutului Geologic al României, în special a lui Ștefan Marincea, care a explicat că fundul iazului unde se va amenaja bazinul de decantare nu este etanșat și acest lucru prezintă un pericol imens. Ulterior RMGC l-a dat în judecată „pentru defaimare", dar a pierdut procesul, dreptatea fiind de partea lui Șt. Marincea. RMGC la fel a procedat și cu alte figuri publice sau politice, reprezentanții companiei au încercat să-i hărțuiască, inclusiv în instanță pentru opiniile lor profesionale.

În afară de reprezentanții RMGC și susținătorii ei, sunt și experți independenți care susțin o activitate minieră rezonabilă. Astfel, Justin Andrei susține că „salvarea Roșiei Montane, localitate minieră multimilenară, trebuie să fie realizată pe termen scurt și mediu tot prin proiecte miniere. Dar nu prin proiectul distructiv al RMGC"[91]. Dar marea majoritate a experților consideră că impactul negativ cel mai mare al proiectului minier de la Roșia Montană va fi asupra oamenilor[92]. În această ordine de idei, se înscriu și afirmațiile unor experți din România și de peste hotare; Jo Leinen, președintele Comisiei de mediu a Parlamentului European: „Sunt niște oameni foarte curajoși, admirabil de curajoși! Acești oameni merită să fie sprijiniți și înțeleși"[93]; sau Sorin Jurcă, membru fondator al Fundației Culturale Roșia Montană: „Adevăratul aur din Munții Apuseni sunt oamenii, natura și patrimoniul cultural"[94]. În acest context, oamenii, moștenirea naturală și culturală reprezintă valoarea cea mai mare care trebuie protejată, deoarece „dacă îți ștergi amprentele, dispari", și proiectul minier Roșia Montană

viu cu Jo Leinen, președintele Comisiei de mediu a Parlamentului European pentru Cotidianul.ro, in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 171-172.

[90] Justin Andrei, „Perspectiva geologului asupra exploatării miniere de la Roșia Montană", in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 88-89; Sigismund Duma, „The impact of mining on environment at Roșia Montană", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 39-45; Pompei Cocean, „The landscape and environmental risks induced by the RMGC project", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 49-58.

[91] Andrei, „Perspectiva geologului", 87.

[92] Ioan Plăiaș, „Reflection upon the usefulness of the Roșia Montană project", in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 59-68.

[93] „Mineritul cu cianuri de la Roșia Montană va avea consecințe negative pentru foarte mulți ani", 172.

[94] Sorin Jurcă, „Adevăratul aur sunt oamenii, natura și patrimoniul", in Victor Boștinaru (ed.), *Roșia Montană în dezbaterea europeană* (Bruxelles, 2012), 153-154.

este despre dispariție[95]. Concluzia Academiei Române pe marginea proiectului minier de la Roșia Montană este că „proiectul nu reprezintă o lucrare de interes public în beneficiul economiei naționale”[96]. Așa cum au menționat și localnicii, „nu putem pierde mai mult timp. Trebuie să integrăm moștenirea culturală în viața noastră de zi cu zi, în companiile noastre și în politicile noastre, astfel încât să ne putem recupera originile, calea care ne-a adus aici și cea care ne va permite să desenăm una mai strălucitoare”.

Campania „Salvați Roșia Montană!” a devenit cea mai mare mișcare socială din România de la Revoluția din Decembrie 1989[97]. Campania a pornit de la un grup de locuitori din Roșia Montană care nu au vrut să-și vândă proprietățile companiei canadiene și a crescut organic, devenind cea mai mare mișcare de rezistență națională în ultimii treizeci de ani[98]. Cazul Roșia Montană a arătat că există un spirit civic care a unit societatea românească în jurul unei probleme, care de la nivel local a ajuns să fie una de ordin național. Aceste manifestații au schimbat imaginea României în lume[99]. Stéphanie Roth consideră că această mișcare „a fost ca un virus, tot mai mulți au început să vorbească despre Roșia Montană și să le pese. A fost extraordinar cum s-a închegat totul în 2013, când mișcarea s-a conectat cu mișcarea mai largă împotriva corupției. A fost un miracol. Roșia Montană a reflectat întotdeauna lupta mai mare care se dă la nivelul țării. Și dacă am salvat-o o dată, o putem salva din nou”[100].

Deși România s-a ales cu un proces de arbitraj internațional, pe care „se chinuie să-l câștige”, organizațiile nonguvernamentale înaintând petiții în acest sens către tribunal, iar compania chinuindu-se să stea pe linia de plutire din punct de vedere financiar și pierzând multe resurse în acest proces. Parlamentul român a respins proiectul de lege specială, care ar fi favorizat exploatarea minieră de la Roșia Montană, în special după protestele masive de stradă din 2013-2014, când zeci de mii de oameni, din țară și de afară, s-au alăturat Mișcării „Salvați Roșia Montană”. Deci, mișcarea socială a avut succes – a reușit să oprească mina.

---

[95] Blanca López, „How cultural heritage can heal a fractured world”, March 26, 2018, https://thriveglobal.com/stories/how-cultural-heritage-can-heal-a-fractured-world/ (accesat 23.03.2020).

[96] Ionel Haiduc, „Position of the Romanian Academy on the Gold Mining project in the Apuseni Mountains”, in Pompei Cocean (ed.), *Roșia Montană în Universal History* (Cluj-Napoca: Cluj University Press, 2012), 11-12.

[97] „Gold-digging with investor-state lawsuits”, 3; Bâlici, Iamandescu, „The Rosia Montana mining landscape”, 4.

[98] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană”.

[99] https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/oliver-jens-schmitt-istoric-si-profesor-la-universitatea-din-viena-nici-in-1914-nici-la-inceputul-anului-1918-politicienii-romani-nu-s-au-asteptat-la-colapsul-tuturor-imperiilor-din-europa-rasariteana (accesat 02.06.2018).

[100] Dulămiță, Pelehatăi, „Lupta pentru Roșia Montană”.

Dintre numeroșii miniștri ai Culturii pe care i-a avut România din 1997 până în prezent, prea puțini au încercat și mai puțini au reușit să facă ceva pentru această localitate, iar cei mai mulți au încurcat, au distrus sau s-au mulțumit doar cu fotoliul cald pe care l-au ocupat. În acest context, merită mentionat efortul miniștrilor Culturii care au contribuit la „salvarea Roșiei Montane": Vlad Alexandrescu (introduce Roșia Montană pe Lista indicativă), Corina Șuteu (finalizează dosarul și își asumă trimiterea lui la UNESCO) și Bogdan Gheorghiu (relansează procedura de evaluare a dosarului de către UNESCO). Clasa politică a vociferat și „s-a bătut cu pumnul în piept" doar în presă și la televizor, deși munca lor din Parlament nu a demonstrat că le-ar fi păsat prea mult, deputații modificând sau votând legi în favoarea sorții Roșiei Montane doar la presiunea străzii și a massmediei. Majoritatea cetățenilor României încă speră că la înscrierea, într-un final, a acestui sit, plin de istorie, care a cauzat atâta tumult, în Lista patrimoniului mondial. Această decizie va contribui la o mai bună recunoaștere internațională a valorii sitului și va reprezenta un mijloc crucial pentru protejarea și promovarea acestui peisaj cultural în beneficiul viitorului său durabil și al comunității sale. Totodată, lumea așteaptă acel Plan de acțiuni promis recent de ministrul Culturii, privind managementul eficient și adecvat al zonei Roșia Montană.

Cazul Roșia Montană, pe de o parte, a bulversat societatea românească, a divizat comunitatea locală, comunitatea arheologilor, iar pe de altă parte, riscurile proiectului minier au unit oamenii în jurul unei mișcări naționale, care poate fi, pe bună dreptate, considerată drept o comunitate de patrimoniu.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

CASTRUL ROMAN DE LA BREȚCU. ÎNCERCARE DE EVALUARE A PRINCIPALELOR PARTICULARITĂȚI ALE SITULUI ÎN CONTEXTUL ÎNSCRIERII ÎN LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL

Andrea POPA, Alexandru POPA

Abstract

The roman camp at Breţcu. An attempt to evaluate the main peculiarities of the site given by the current context – the inscription in the UNESCO World Heritage List.

Keywords: UNESCO, Frontiers of the Roman Empire, Romania, Dacia Province, roman fort.

Introducere

Proiectul „Protejarea prin dezvoltarea unor strategii durabile pentru o mai bună ocrotire a siturilor de patrimoniu mondial UNESCO din România (HERO)" a avut ca obiect principal de activitate analiza siturilor culturale deja înscrise în Lista patrimoniului mondial a UNESCO. Din totalul de 7 situri înscrise, 6 sunt din această categorie. În urma analizelor rapoartelor periodice de monitorizare, a reieşit faptul că acestea sunt pur formale, apărând necesitatea de a se realiza o analiză cât mai detaliată a fiecărui sit în parte, urmărind îndeaproape metodologia UNESCO şi folosind atât instrumentele propuse de aceasta, cât şi instrumente proprii de analiză.

Limesul Roman din Dacia încă nu este înscris în Lista patrimoniului mondial, dar urmează a fi nominalizat şi dosarul acestuia se află în curs de redactare. Prezentul articol vine în întâmpinarea eforturilor echipei care redactează acest dosar, analizând pe larg anumite aspecte ale unui sit arheologic – castrul roman de la Breţcu – care, cu siguranţă, va face parte din situl serial nominalizat. Am ales să aplicăm instrumentul de evaluare propus de proiectul HERO la analiza acestui sit, chiar dacă anumiţi parametri încă nu pot fi evaluaţi (situl fiind înscris doar în lista indicativă), tocmai pentru a evidenţia faptul că aceste elemente – ce trebuie analizate pe parcursul sesiunilor de monitorizare pentru a obţine rezultate pertinente cu privire la starea de conservare a sitului şi aplicarea măsurilor propice de management, şi nu doar formale – trebuie luate în considerare încă din etapa de nominalizare a sitului şi tratate pe larg, în detaliu,

Fig. 1. Poziția geografică a sitului de la Brețcu, din perspectiva granițelor Imperiului Roman.

ele constituind o bază completă și complexă pentru o evaluare ulterioară. Analiza noastră nu este nici ea exhaustivă, venind doar cu o serie limitată de propuneri. Acestea trebuie dezvoltate, însă acest lucru ar fi posibil doar prin implicarea unor specialiști din domenii conexe și nu numai. Cum avem, de exemplu, prezența unei conducte magistrale de gaz în perimetrul sitului, situație în care soluțiile de deviere sau de consolidare a acesteia putând fi furnizate doar de specialiștii în domeniu. Ceea ce face însă această analiză este tocmai semnalarea existenței acestor elemente.

În sistemul de apărare a graniței de est a provinciei Dacia, castrul de la Brețcu asigura controlul trecerii prin Pasul Oituz spre și dinspre teritoriile est-carpatice și, respectiv, legătura Daciei cu orașele de pe litoralul de nord-vest al Pontului Euxin (fig. 1). Unitățile auxiliare dislocate în acest castru au construit o fortificație ce avea menirea să controleze accesul dinspre nord-est în Depresiunea Brașov

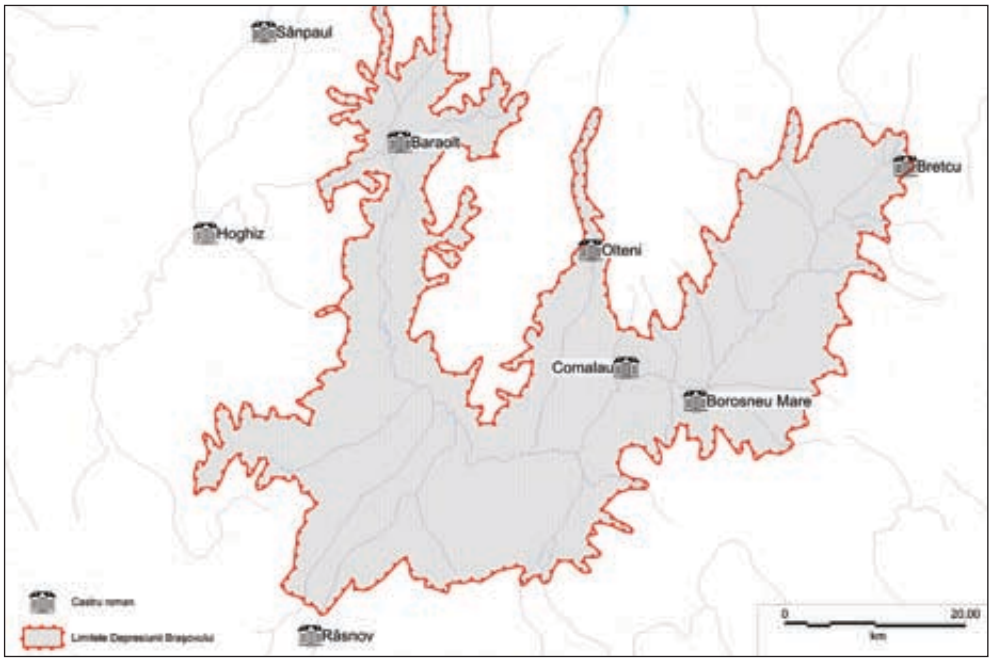

Fig. 2. Depresiunea Brașovului și fortificațiile romane din zonă.

(fig. 2). Situl propus pentru înscrierea în Lista patrimoniului mondial drept parte componentă a sitului serial Frontierele Daciei Romane este, la rândul lui, alcătuit din trei părți componente, după cum urmează: castru de auxiliari[1], termele castrului[2] și așezarea civilă aferentă[3].

Descrierea sitului. Scurtă descriere geografică[4]

Situl arheologic în care se atestă prezența trupelor militare romane în fața Pasului Oituz se află la marginea de nord-est a satului Brețcu, județul Covasna. Din punct de vedere geografic, este vorba de extremitatea de est a Depresiunii Brașov, care ocupă poziția de legătură între Carpații Orientali și cei Meridionali și acoperă o suprafață de circa 2000 km^2. Structural, Depresiunea Brașovului este divizată în trei: Depresiunea Bârsei formează compartimentul cel mai de vest, urmată de Depresiunea Sfântu Gheorghe, care reprezintă partea centrală a Depresiunii Brașovului. Zona de dislocare a localității Brețcu face parte din cel de-al

[1] Cod RAN 64103.01, cod LMI CV-I-s-A-13050.
[2] Cod RAN 64103.02, cod LMI CV-I-s-A-13051.
[3] Cod RAN 64103.03, cod LMI CV-I-s-A-13052.
[4] Descrierea geografiei fizice a Depresiunii Brașov se bazează pe studiul semnat de Elena Mihai și Ludmila Panaite, „Depresiunea Brașov", in *Geografia României. III. Carpații românești și Depresiunea Transilvaniei*, ed. Dumitru Oancea și Valeria Velcea (București: Editura Academiei, 1987), 211-18.

treilea compartiment, Depresiunea Râului Negru (cunoscută în literatură și sub numele de Târgu Secuiesc). Aceasta acoperă o suprafață cu dimensiunile de circa 20 km pe direcția est-vest și circa 40 km pe direcția nord-sud și reprezintă compartimentul estic al Depresiunii Brașovului. Depresiunea Râului Negru este formată din Câmpul Brateș, Piemontul Turia și Câmpul Lunga.

Limitele morfologice de relief sunt repetate de granițe climaterice și de vegetație. De exemplu, pădurea urmează linia altitudinii de 600-700 m, care în zonă se suprapune cu izoterma de 6 °C, respectiv – cu izohieta de 700-800 mm. Zona Brețcu este una parțial de piemont , parțial de șes aluvial. Pentru aceste suprafețe este caracteristică o cantitate relativ scăzută a umidității freatice, precum și un climat fără excese termice, condiții care permit folosirea terenurilor atât drept pășune și fâneață, cât și pentru cultivarea pomilor fructiferi. Zonei îi este caracteristică apariția izvoarelor și a pârâiașelor de apă. Împreună cu un strat de argilă, dispus la mică adâncime, care menține apa la suprafață, creează condiții de înmlăștinire a multor suprafețe.

Structura topoclimatică a Depresiunii, alături de poziția geografică într-o zonă de interferență între influențele climatice estice și cele vestice, generează particularități topoclimatice specifice unei depresiuni intramontane cu inversiuni termice intense, temperaturi minime foarte scăzute, înghețuri timpurii, o cantitate relativ scăzută de precipitații anuale și o circulație diminuată a aerului. Temperatura medie anuală oscilează între 7,1 și 7,6 °C. Drept urmare, iernile sunt destul de lungi, prelungindu-se uneori până în lunile martie-aprilie. Temperatura medie a lunii ianuarie, calculată pentru întreaga Depresiune a Brașovului, atinge minus 5 °C. În același timp, se remarcă faptul că în zonele de piemont, aceasta de la urmă este mult mai ridicată, adică plus 1 °C. Situația se explică prin așa-numitele inversiuni de temperatură, care fac ca temperatura aerului în depresiune să fie de multe ori mai joasă decât la o altitudine de 1000 m. Ca urmare, putem constata faptul că zonele de piemont oferă condiții de trai mult mai prielnice decât partea centrală a Depresiunii. Temperatura medie a lunilor de vară se apropie de 17 °C, deși uneori sunt atinse maxime de 35 °C. Un rol semnificativ pentru definirea condițiilor de viață în Depresiunea Brașov îl are înghețul, care poate interveni și în 200 de zile pe an!

Depresiunea Brașov este o unitate geografică cu un potențial remarcabil de habitat, care a atras în toate timpurile diferite grupuri de populații. În perioada de existență a provinciei romane Dacia, Depresiunea Brașovului a fost fortificată cu o serie de castre auxiliare ale armatelor romane, unul dintre care este cel de la Brețcu, analizat de noi în acest studiu (fig. 2).

Castrul roman se găsește la marginea de est a satului Brețcu, pe un platou înclinat de la nord spre sud de la poalele dealului Csere. Din punctul de vedere al

formelor de relief, situl este situat la limita dintre zona de piemont și șesul aluvial al râului cu același nume, care curge azi la doar 50 m la sud de castru. La vest de castru, platoul este străbătut de un pârâu mic, care, după toate probabilitățile, alimenta cu apă băile castrului și care se varsă în râul Breţcu.

Activități de cercetare

Prima mențiune literară a sitului de la Breţcu datează din anul 1726 și provine din lucrarea lui Luigi Ferdinando Marsigli, unde găsim și prima schiță topografică a fortificației[5]. Localitatea a mai fost pusă în legătură cu o diplomă militară, descoperită în anul 1594 și publicată de Theodor Mommsen în *Corpus Inscriptionum Latinarum*[6], mai ales datorită grijii lui Georg Daniel Teutsch[7].

Topografii Imperiului Habsburgic semnalau, în *„die Erste Josephinische Landesaufnahme"*, pe locul castrului de la Breţcu, un *„Alte Schanz"*, termen generic folosit pentru fortificații antice. În celelalte două ediții ale hărții iozefine, ruinele au fost reprezentate grafic[8].

Prima publicație care a adus mai multe informații despre situl în sine a fost cea a lui Orbán Balasz[9]. El a localizat în teren poziția termelor castelului, iar pe baza stampilelor tegulare, a propus identificarea trupelor dislocate în castel cu Cohors I Hispanorum și Cohors I Bracaugustanorum. Fortificația de la Breţcu a atras atenția și altor erudiți ai timpului, asemeni lui Michael Johann Ackner[10], J. F. Neigebaur[11], Carl Goos[12]. Ultimul a propus identificarea castrului cu *Angustia*, nume antic cunoscut de la Ptolemeu, și tot de la el aflăm informații despre primele săpături din castru, organizate în anul 1877, de la care a devenit cunoscută și o schiță topografică (fig. 3)[13].

---

[5] L. F. Marsigli, „De antiquitatibus Romanorum ad ripas Danubii", in *Danubius Pannonico-Mysicius*, vol. II (Amstelodami/Amsterdam, 1726), 59-60 XXVI.

[6] I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. I (București, 1975), 154.

[7] Herbert Nesselhauf, ed. *Diplomata Militaria. Ex Constitvtionibvs Imperatorvm de Civitate et Convbio Militvm Veteranorvmqve Expressa*, vol. 16, Corpvs Inscriptionvm Latinarvm (Berolini: Reimer, 1936), 35, Nr. 37.

[8] Breţcu, http://mapire.eu/de/ (vizitat 22.10.2019).

[9] Balász Orbán, *A Székelyföld leírása: Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból. III. Háromszék* (Pest, 1869), 124.

[10] Michael Johann Ackner, „Die römischen Altertümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen," *Jahrbuch der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 1 (1856): 33.

[11] J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Überresten des klassischen Altertums* (Brașov, 1851).

[12] Carl Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens* (Hermannstadt, 1874), 47; C. Gooss, „Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens," *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landesgeschichte. Neue Folge* 13, no. 2 (1976): 266.

[13] Carl Gooss, „Zu Corpus Inscriptionum Latinarum III," *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* 1 (1877): 113.

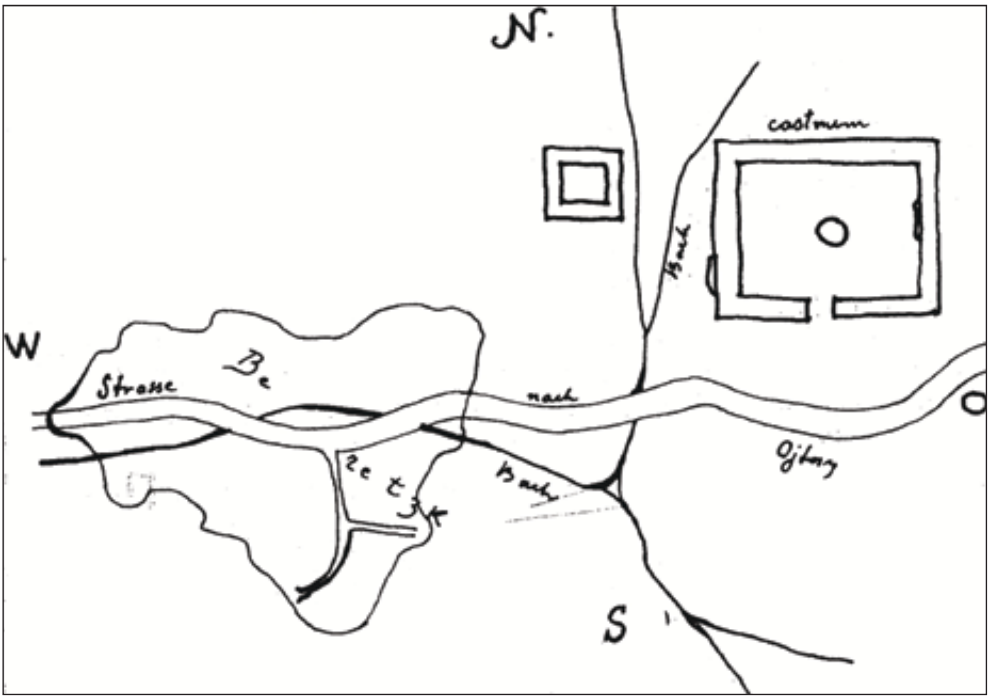

Fig. 3. Schița topografică a zonei castrului de la Brețcu și termelor acestuia (cf. Wollmann 1983).

Primele săpături arheologice sistematice au fost efectuate de Emil Panaitescu în 1925, dar despre ele s-au publicat doar date nesemnificative[14]. Doar datorită cercetărilor de arhivă efectuate de Nicolae Gudea, s-au putut stabili unele detalii despre aceste cercetări. Astfel, s-au efectuat în total 23 de sondaje/secțiuni, prin care au fost dezvelite porțile, turnurile de colț, unele porțiuni ale zidului de incintă, precum și două sondaje înguste așezate diagonal pe suprafața castrului. S-a dezvelit o parte considerabilă a termelor castrului (fig. 4).

Următoarele săpături arheologice au avut loc după cel de-al Doilea Război Mondial și au fost efectuate sub conducerea lui Mihail Macrea, care și-a organizat cercetările prin intermediul unor secțiuni înguste, care trebuiau să clarifice principalele probleme ale cercetării castrului: dimensiunile castrului au fost estimate la 178 x 141 m, incinta a fost postulată ca având zid dublu de piatră cu umplutură de pământ. Mici sondaje s-au efectuat și în termele castrului .

În anul 1995, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca a efectuat o săpătură arheologică pe latura de nord a zidului de incintă, pe segmen-

[14] Emil Panaitescu, „Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats", *Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine,* vol. 15, (Bucharest, 1929), 76-82; „Neuere Ausgrabungen in Dacia Superior (Siebenbürgen)," in Deutsches Archäologisches Institut, *Bericht über die Hundertjahrfeier, 21-25 April 1929* (Berlin: Walter der Gruyter, 1930), 302.

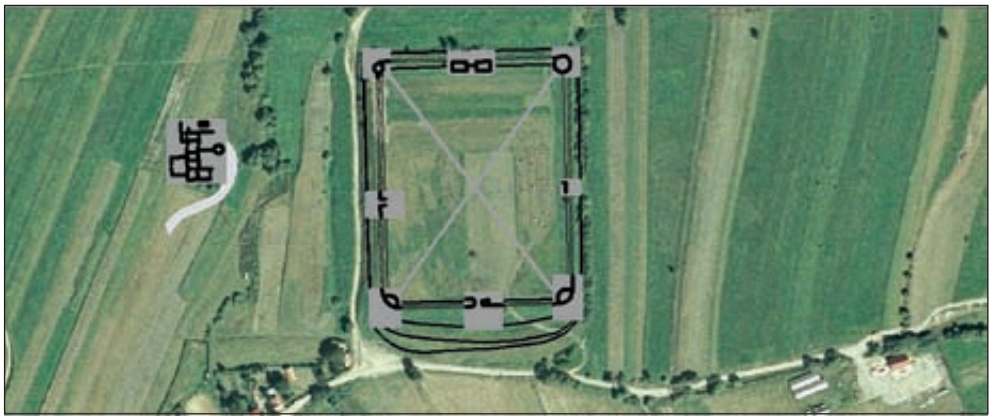

Fig. 4. Schița săpăturilor ui Panaitescu, suprapusă pe un ortofotoplan modern.

tul dispus între poarta de intrare și turnul din nord-vestul fortificației. Cu regret, rezultatele acestei intervenții asupra sitului nu au fost valorificate decât prin intermediul unei prezentări succinte .

După crearea Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni din Sf. Gheorghe, cercetările de la Brețcu au fost organizate de colectivul acestei instituții. Din 2008 aceste cercetări au avut un caracter exclusiv neinvaziv sau minim invaziv și au fost efectuate parțial în parteneriat cu Römisch-Germanische Kommission Frankfurt am Main[15]. Săpături arheologice invazive în castrul de la Brețcu au fost reluate de Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni din Sf. Gheorghe abia în anul 2019, când s-a purces la curățarea profilelor și documentarea secțiunilor rămase neastupate din timpul vechilor săpături din secolul XX.

Stadiul cunoștințelor despre structura sitului

Resturile vizibile ale incintei fortificației militare romane de la Brețcu măsoară în teren o suprafață de 178 x 142 m. Laturile lui lungi sunt orientate aproximativ pe direcția nord-sud. Vizibile în teren sunt, cel puțin parțial, și urmele șanțului adiacent. Acestea se observă mai ales pe latura de est a castrului. În partea de sud, șanțul de apărare a fost pe parcursul secolelor erodat, pe linia lui trecând azi, probabil, drumul de la sud de castru. La nord de castru, șanțul de apărare a fost afectat de lucrările de edificare a conductei de gaz ce traversează zona.

[15] Al. Popa, „Interdisziplinäre Forschungen Im Auxiliarkastell Von Brețcu im südöstlichen Siebenbürgen," in *XXII International Limes Congress 2012 - Bulgaria - Roman Empire Frontiers*, ed. Ludmil Vagalinski and Nikolay Sharankov (Rousse/Bulgaria: 2015); Al. Popa, „Câteva consemnări asupra castrului roman de la Brețcu în lumina noilor cercetări," *Angustia* 17 (2014); Al. Popa et al., „Vorläufige Ergebnisse der Phosphatkartierung im römischen Kastell von Brețcu," *Revista Bistriței* 23 (2010); Al. Popa et al., „Geophysikalische Prospektionen in Ostsiebenbürgen. Ein deutsch-rümänisch-moldauisches Forschungsprojekt an der Ostgrenze der römischen Provinz Dacia," *Ephemeris Napocensis (Cluj)* 20 (2010).

În partea de vest, șanțul de apărare este folosit de localnici drept drum de acces spre pădurea de la nord de castrul roman, ceea ce contribuie an de an la o erodare activă a șanțului. Judecând după situația din partea de vest a castrului, fortificația de la Breţcu a avut și un al doilea șanț de apărare, vizibil pe direcția nord-sud pe o porțiune de circa 195 m și situat la circa 30 m de linia zidului fortificației[16].

Pe colțurile rotunjite ale incintei au fost amplasate turnuri, construite pe interiorul zidului. Doar în cazul turnului de nord-vest se constată un ieșind de circa 1,25 m. Turnurile de pe zidul de nord al castrului sunt rotunde și ating un diametru exterior de 7,40-8 m. Turnurile laturii de sud sunt deopotrivă aproximativ ovale, cu diametre oscilând între 4,50 și 6 m.

Conform planurilor publicate de predecesorii noștri, linia exterioară a porților de intrare în fortificație nu o depășește pe cea a zidului de incintă. Porțile de sud și nord erau dispuse fiecare la mijlocul laturilor zidului, porțile de vest și de est sunt dispuse deopotrivă asimetric, în poziția de aproximativ 2/3 pe fiecare latură. Lățimea porților variază între 4 și 5 m. Bastioanele lor sunt rectangulare, cu dimensiuni cuprinse între 5 și 5,50 m. Doar în cazul porții de nord au fost documentate bastioane, cu dimensiunile de circa 11,70 x 7,20-7,70 m.

Este de notat faptul că nici cercetările din secolul XX, nici cercetările geofizice recente nu au condus la identificarea unor bastioane intermediare între turnurile de colț și porți, așa cum acest lucru este cunoscut în alte fortificații romane ale epocii. O altă particularitate a castrului de la Breţcu este prezența unui al doilea zid pe interiorul incintei. Acesta a fost remarcat atât prin săpăturile lui Panaitescu și Macrea, cât și în cercetările geofizice efectuate de noi. În săpătură era vorba de un zid de circa 0,80-0,90 m grosime, a cărui fundație nu se separă de elevație prin soclul specific. Zidăria lui nu se îmbină cu cea a bastioanelor de poartă sau a turnurilor de colț, ci este doar andosată acestora. Distanța față de zidul interior nu este una constantă și oscilează pe porțiunile identificate între 3,80 și 6 m. Rezultatele cercetării cu *ground penetrating radar* (GPR) a unui segment de la est de poarta de sud confirmă observațiile de teren, și anume indică clar prezența a două ziduri dărâmate cu emplecton de pământ cuprins între ele (fig. 5). Distanța dintre cele două ziduri este de circa 6 m. Cercetarea geomagnetică a unor segmente ale valului de pământ ce acoperă zidul de incintă nu a avut rezultate atât de clare ca cele cu GPR. Astfel, pentru moment, nu am putut confirma (sau infirma) existența unui al doilea zid pe tot perimetrul interior al fortificației. Interpretarea funcționalității zidului în cauză nu este sigură și oscilează între cea de susținere a *agger*-ului și până cea de perete a unor edificii, andosate zidului de incintă într-un moment ulterior construcției castrului de piatră, probabil cu scopul optimizării spațiului interior al castrului.

[16] Popa, „Câteva consemnări", 242, fig. 3-4.

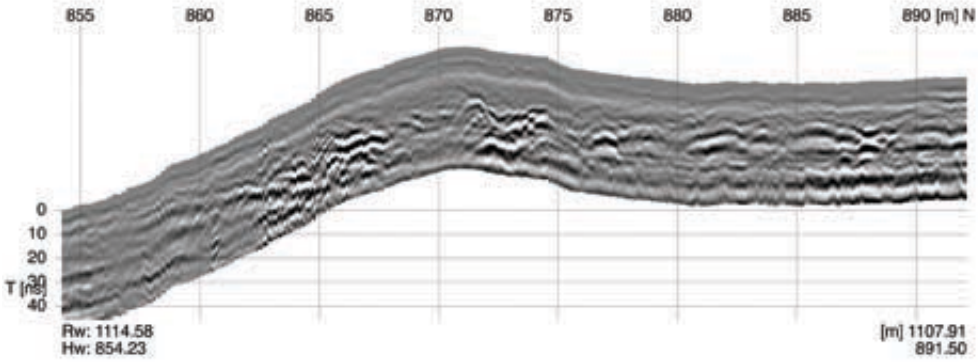

Fig. 5. Rezultatul prospecțiunii georadar pe latura de sud a fortificației de la Brețcu. Sistem folosit – SIR 20, autor – dr. Christina Klein, Universitatea Kiel/Germania.

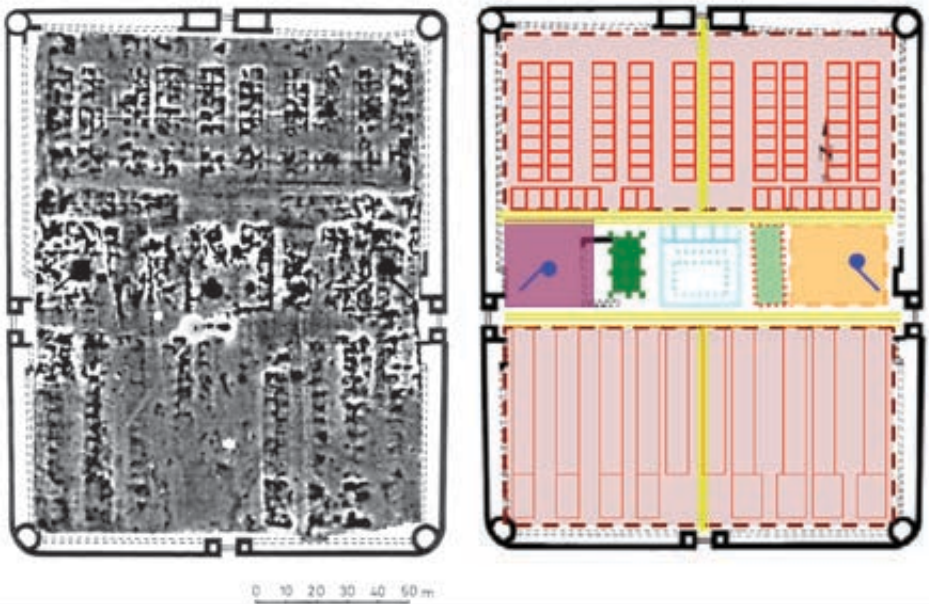

Fig. 6. Rezultatul prospecțiunilor geomagnetice în interiorul fortificației de la Brețcu și propunerea de interpretare a structurii interioare a castrului auxiliar.

Compartimentarea interioară a fortificației de la Brețcu a putut fi cercetată în principal prin metoda magnetometrică[17]. S-a constatat o structură internă, „tradițională" pentru castrele auxiliare romane, cu cele trei zone funcționale (*retentura*, *praetentura* și *latera praetorii)*, delimitate prin străzi dispuse perpendicular una față de alta (fig. 6).

În *latera praetorii* a fost identificată, în primul rând, clădirea comandamentului (*principia*), de formă aproape pătrată, cu laturile de circa 26 m lungime. Deta-

[17] Popa et al., „Geophysikalische Prospektionen in Ostsiebenbürgen," 112-15.

lierea compartimentării interioare a acestei clădiri pe baza interpretării anomaliilor geomagnetice nu s-a putut efectua atât din cauza unor încercări de săpături, cât din cauza prezenței în perimetrul acestei clădiri a unui stâlp al liniei electrice, ce traversează suprafața fortificației pe direcția est-vest. La vest de *principia*, se află urmele unei construcții cu pereții masivi, cu o suprafață totală de 8 x 17 m, al cărei plan se potrivește cu cele ale magaziilor din castrele de auxiliari (*horreum*). Complexul de la vest de *horreum* pare a reprezenta urmele locuinței comandantului (*praetorium*), cu dimensiunile de circa 25 x 25 m. La est de *principia* se află alte două construcții, a căror funcționalitate nu poate fi dedusă doar pe baza cercetărilor magnetometrice.

În *retentura* am reușit identificarea a cel puțin zece barăci, dispuse *per striga* (perpendicular pe *via principalis*). În afară de acestea, pe *via quintana* se mai deslușesc anomaliile a încă două construcții de formă alungită, care, după dimensiunile lor, par să reprezinte urmele unor barăci dispuse *per scamna*. Anomaliile barăcilor, dispuse *per striga*, ating lungimea de circa 33-34 m. Lățimea lor ar putea fi de circa 7 m, la care trebuie să mai adăugăm și un *porticus* de circa 1,8 m. Compartimentarea spațiului din *retentura* denotă o simetrie în raport cu *via decumana*: spre colțuri sunt așezate câte două barăci adosate, iar spre mijloc, adică în față la *porta decumana* – era dispusă câte o baracă simplă, amplasată cu spatele la *via decumana* și porticul în partea opusă. Anomaliile geomagnetice din *retentura* permit estimarea că barăcile din această zonă erau compartimentate în câte opt contubernii. Deoarece nu am distins în structura lor și așa-numitele *Kopfbauten*, care ar fi trebuit să reprezinte locuințele centurionilor, considerăm că pentru aceasta au putut fi folosite barăcile dispuse *per scamna*, ale căror dimensiuni le estimăm la circa 7 x 40 m. Admitem însă și posibilitatea ca aceste două construcții, dispuse de-a lungul la *via quintana*, să fi făcut parte din *latera praetorii* și, respectiv, să fi fost folosite cu o altă destinație decât cea enunțată mai sus.

În *praetentura* se disting barăci dispuse *per striga,* care ar putea atinge dimensiunile de 58-60 x 8-10 m. În mod cert, se disting anomaliile geomagnetice a cel puțin opt barăci – câte patru pe fiecare parte a *via praetoria*. Pe baza unor anomalii geomagnetice mult mai slabe (de exemplu cele dispuse în fața colțului dinspre *praetentura dextra* clădirii comandamentului) putem presupune existența a încă două barăci de aceeași formă. În acest fel, și în *praetentura* avem zece barăci, deși cu o altă structură decât în *retentura*. Se remarcă și faptul că în partea de nord a barăcilor, anomaliile geomagnetice sunt mult mai pronunțate. Acest fapt denotă, probabil, existența aici a unei amenajări de podea sau chiar a unor instalații de încălzire a încăperilor. Pe lățime, acest spațiu din capul barăcilor din *praetentura* include și *porticus*-ul din fața restului barăcii. Fiind vorba de unități militare cu efective de cavalerie, estimăm că acest *Kopfbauten* era destinat decurionului

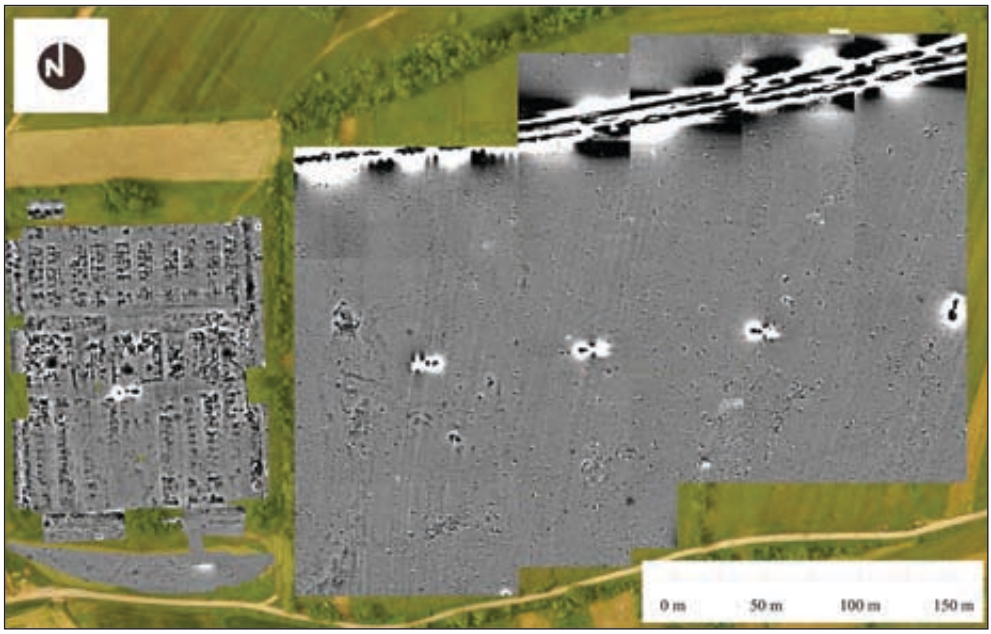

Fig. 7. Rezultatul prospecțiunii geomagentice în zona de la est de fortificație suprapusă pe ortofotoplan modern.

turmei. Judecând situația din *praetentura dextra*, unde anomaliile geomagnetice sunt mai pronunțate, putem estima că fiecare dintre cele zece barăci era compusă dintr-o locuință pentru decurion și 12 *contubernia*.

Reieșind din nevoia cunoașterii limitelor exterioare ale sitului arheologic de la Brețcu, în contextul pregătirii documentației științifice pentru dosarul UNESCO au mai fost efectuate prospecțiuni geomagnetice pe spații extinse din afara fortificației. Provocarea științifică pentru această cercetare se rezumă la existența (sau inexistența) unor urme de așezare umană în imediata apropiere a fortificației. Drept rezultat, cele peste 8,5 ha prospectate geomagnetic în partea de est a platoului *Veneturné vár* nu au scos la iveală urme ale unei locuiri nemilitare, specifice pentru împrejurimile multor dintre castrele romane cunoscute până în prezent (fig. 7). Putem presupune că cel puțin de-a lungul drumului din castru spre Pasul Oituz, nu s-a dezvoltat nicio așezare civilă.

La vest de fortificație au fost identificate băile castrului. Acestea sunt situate la circa 85-90 m de poarta de vest, pe locul cunoscut de localnici drept *Pince* (Pivnița). Prin săpăturile efectuate de Panaitescu, a fost cercetat un complex format din cel puțin 9 încăperi rectangulare, dispus pe malul pârâului fără nume ce se varsă în râul Brețcu[18]. Cercetările magnetometrice au arătat prezența în pământ a unor anomalii magnetice, care par să depășească limitele săpăturilor 1925. În

[18] Popa, „Câteva consemnări", 242, fig. 3.

perioada imediat următoare sunt planificate cercetări magnetometrice în această parte a zonei *extra muros*, în vederea localizării precise a urmelor așezării civile din preajma castrului de la Breţcu.

Justificarea înscrierii

Valoarea universală (OUV)

Comisia Națională Limes, responsabilă pentru înscrierea Frontierelor Daciei, din a cărui componență face parte și situl de la Breţcu, în Lista patrimoniului mondial a elaborat justificarea valorii universale excepționale (OUV) pentru întreg segmentul ce urmează a fi înscris. Redăm mai jos acest text, care, prin conținutul său, este valabil și pentru situl de la Breţcu ca parte componentă a unui întreg de valoare universală excepțională.

„Înscrierea frontierei romane din diferitele țări pe care le străbate a fost un obiectiv comun, fiind creat în 2005 monumentul transnațional Frontiers of the Roman Empire (FRE). Programul LIMES are ca obiectiv întocmirea documentației privind monumentele care compun granița romană de pe teritoriul României, cel mai mare monument unitar de patrimoniu din țară, contribuind cu cel mai lung sector, de peste 1000 de km, la monumentul unic UNESCO „Frontiers of the Roman Empire" (FRE). Majoritatea siturilor arheologice se află în zone rurale, așadar multe se păstrează în condiții bune.

Cercetarea graniței romane a debutat în sec. XIX, cu preocupări intense în anii 1970. Totuși, în acest moment monumentele care compun granița romană sunt necartate topografic, informațiile arheologice fiind extrem de reduse.

Studiul tematic care trebuie întocmit și propunerile pentru lista tentativă națională presupun o documentare exhaustivă pentru întocmirea unei liste a monumentelor care vor fi incluse, după criterii aplicate de celelalte state europene și adaptate specificului regional, pe Lista tentativă UNESCO. Documentarea acestor monumente, având în vedere caracterul sitului din România, este foarte dificilă, de aceea derularea programului în condiții optime este esențială.

Monumentele cunoscute care compun limes dacicus *și cele de pe linia Dunării și din Muntenia, care făcuseră parte din provincia Moesia, sunt destul de numeroase, dar vor fi cu siguranță îmbogățite cu altele noi pe măsură ce vor fi documentate. Fortificațiile cu trupe legionare sau auxiliare în garnizoană se află de obicei în văi, aproape de cele mai accesibile căi de comunicații, linia graniței fiind avansată cu cca 5 km, compusă din turnuri și fortificații de dimensiuni mai mici. Ultimele sunt amplasate într-un peisaj variat, de obicei aproape de vârfurile celor mai înalte dealuri. Fortificațiile auxiliare nu se află chiar pe linia de frontieră, ci la o distanță de cca 5 km în spatele graniței. Acestea trebuie să fi fost caracteristicile graniței de nord (de la Bologa, jud. Cluj, la Orheiul Bistriței) și, probabil, al celei din estul Transilvaniei, mai departe, înspre sud, până la Breţcu (jud. Covasna). În vest, în schimb, linia graniței pare să fi fost constituită pe linia drumului imperial (actualul drum Orșova-Caransebeș-Hațeg-Alba Iulia-Turda), fără să fi fost deocamdată identificată o linie de turnuri în fața castrelor importante. Singurele avanposturi se găsesc în zona auriferă a Munților Apuseni.*

În partea sud-estică, granița este stabilită pe valea Oltului, având caracteristicile unui limes riveran, iar pentru un scurt interval – pe o linie la 5-30 km est de Olt, pornind de la Râșnov (jud. Brașov) la Ciuperceni (jud. Teleorman) pe o distanță de cca 200 km. Ultima linie de frontieră funcționează discontinuu în prima jumătate a secolului II și la începutul secolului III. În restul intervalelor, granița funcțională era cea riverană.
În afară de fortificațiile de pe linia Dunării, mai sunt câteva castre importante între viitorul limes transalutan și Dunăre, care aparținuseră în timpul lui Traian provinciei Moesia."[19]

Criterii întrunite

Judecând situația conform Ghidului operațional, Frontiera Daciei Romane întrunește următoarele criterii de selecție a siturilor pentru Lista patrimoniului mondial[20]:

[ii] dă dovadă de o transbordare de valori umane, pe parcursul unei anumite durate de timp sau în cadrul unei arii culturale a lumii, valori legate de dezvoltarea arhitecturii sau tehnologiei, artă monumentală, planificarea de orașe sau designul peisagistic;

[iii] este purtătoarea unei mărturii unice sau cel puțin excepționale a unei tradiții culturale sau a unei civilizații care trăiește sau a dispărut;

[iv] constituie un exemplu excepțional al unui tip de clădire, al unui ansamblu arhitectural sau tehnologic sau un peisaj ce ilustrează unul sau mai multe stadii de dezvoltare in istoria umanității;

Reieșind din aceste prevederi, Comisia Națională Limes din România a redactat justificarea întrunirii acestor criterii, după cum urmează:

„[ii] Vestigiile frontierelor romane ale provinciei Dacia constituie, alături de Limesul Germano-Retic, Zidul lui Hadrian și Valul lui Antoninus Pius, cele mai semnificative elemente ale frontierelor romane prezente în Europa. Castrele, burgi, *turnurile, valurile, zidurile, alături de infrastructura conectată și așezările civile, indică un schimb important de valori umane și culturale, la apogeul Imperiului Roman, prin dezvoltarea arhitecturii militare romane, extinzând cunoștințele tehnice în construcții și management până la marginile Imperiului. Aceste structuri reflectă impunerea unui sistem complex de graniță societăților existente începând din partea de nord a Imperiului Roman, introducând în premieră instalații militare și așezările civile dependente conectate printr-o rețea extinsă de infrastructură. Frontierele romane nu au fost o barieră impermeabilă, ci au controlat și permis mișcările populațiilor: nu doar a trupelor militare, ci și a civililor și a negustorilor. Astfel, au declanșat schimbul de valori culturale prin dislocarea soldaților și civililor de diferite etnii. Acest fapt a provocat schimbări profunde și dezvoltări în regiunile afectate în ceea ce privește obiceiurile de așezare umană, arhitectură și*

[19] *Frontiers of the Roman Empire (FRE),* http://limesromania.ro/ro/articole/despre-proiect/

[20] *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, p. 25, traducerea în limba română ne aparține.

peisagistică, într-un cuvânt organizarea spațiului înconjurător. Chiar și în ziua de azi, frontierele romane sunt o parte evidentă a peisajului.
[iii] Ca parte integrantă a sistemului general defensiv al Imperiului Roman, limesul dacic are o valoare culturală extraordinară. Este o mărturie incontestabilă a maximei extinderi a puterii Imperiului Roman, prin consolidarea frontierei sale nordice, constituind o manifestare fizică a politicii imperiale romane. Ilustrează ambiția Imperiului Roman de a domina întreaga lume, pentru a-și impune legile și stilul de viață într-o perspectivă de termen lung. Este mărturie a colonizării romane în teritoriile aferente, a distribuirii culturii romane și a tradițiilor variate – militare, inginerești, arhitecturale, religioase, economice și politice – și a numeroaselor așezări umane asociate apărării statului, care contribuie la înțelegerea vieții soldaților romani și a familiilor lor în această parte a Imperiului.
[iv] Limesul dacic este un exemplu remarcabil al arhitecturii militare romane, al tehnicilor de construcție și al evoluției lor, desăvârșite de inginerii vremii de-a lungul mai multor generații. Demonstrează varietatea și sofisticarea răspunsului romanilor la topografia specifică și climat sau la circumstanțele politice, militare și sociale din partea de nord a Imperiului, care se găsesc în toată partea europeană a Imperiului și astfel influențează majoritatea evoluțiilor ulterioare în această parte a lumii."[21]

Ceea ce diferă la fiecare sit în parte (și poate aduce o plusvaloare la construirea imaginii întregului monument serial) sunt detaliile legate de autenticitatea și integritatea fiecărui sit în parte. Cu siguranță, vor exista și situri care nu vor primi un punctaj foarte mare la unul sau chiar ambele puncte, dar a căror prezență în lista siturilor componente ale monumentului serial este necesară prin simpla lor existență fie ca dovadă a unității Frontierelor Daciei Romane de-a lungul întregului areal geografic vizat, fie ca parte componentă a monumentului, fără de care acesta nu și-ar fi putut îndeplini rolul la momentul construcției.

În ceea ce privește situl de la Brețcu, atât autenticitatea, cât și integritatea lui îl propulsează printre cele mai importante situri din segmentul de est al limesului dacic, ce urmează a fi nominalizat. Ca parte componentă a sitului serial Frontierele Daciei Romane, situl de la Brețcu răspunde, după părerea noastră, criteriilor de selecție [ii], [iii] și [iv].

Autenticitate

Castrul se găsește la marginea de est a satului Brețcu. Denumirea locală – Cetatea Doamnei Venetur (*Veneturné vár* – în maghiară) – poartă o conotație fortificațională explicită și indică existența urmelor unei cetăți vechi. Terenul care acoperă azi suprafața castrului, a termelor și a așezării lui civile nu este exploatat agricol în formă intensivă, ci doar drept pășune.

Terenul nu prezintă urme ale unor construcții moderne. Excepții notabile sunt construcțiile din infrastructura energetică actuală: linia electrică de înaltă

[21] http://limesromania.ro/ro/articole/despre-proiect/ (vizitat 10.12.2019).

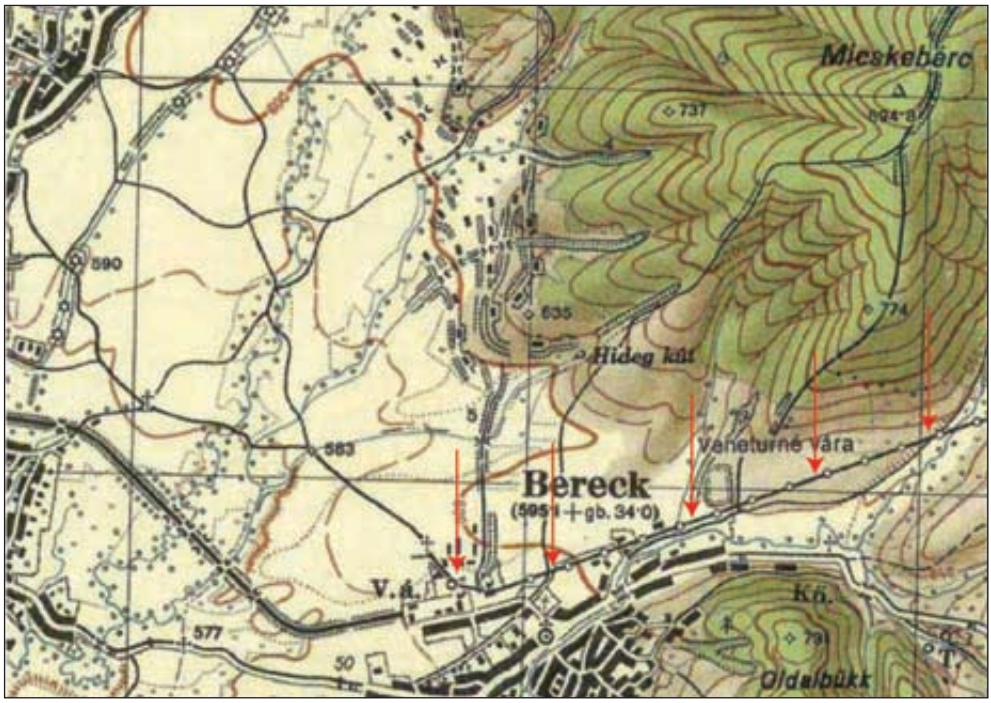

Fig. 8. Harta zonei localității Brețcu, cu marcarea liniei de transport pe cablu dinspre Pasul Oituz până la gara Brețcu (extras din „Military Survey of Hungary 1941" – https://mapire.eu/de/map/hungary1941).

tensiune (ce străbate situl de la est la vest, aproximativ prin mijlocul laturilor orientate nord-sud ale fortificației) și conducta dublă de gaz, care afectează șanțul castrului pe latura lui de nord, ambele fiind vizibile în magnetograma zonei de la est de castru (fig. 7). În afară de aceasta, anterior zona a fost străbătută de o linie de transport pe cablu, folosită pentru transportul cherestelei din Oituz spre gara din Brețcu (fig. 8).

De la distanță se poate distinge forma specifică a unei fortificații rectangulare. Ca urmare, este evidentă natura antropică a terenului, amprenta omului asupra sa la un moment dat în timp, semne evidente că terenul inițial a fost modificat pentru a satisface nevoile umane. Privită din exterior, fortificația de la Brețcu este una și azi foarte impozantă: indiferent din ce parte te apropii de castru, ești întâmpinat de un val de pământ de mai mulți metri înălțime (fig. 9). Din interior această diferență de nivel nu este atât de pronunțată, deoarece, față de suprafața actuală a solului din castru, valul se mai înalță cu circa 1,8 m.

Pe parcursul timpului, de la perioada romană încoace, castrul de la Brețcu nu a fost acoperit de alte construcții. Cercetările arheologice invazive și neinvazive, precum și documentele istorice de arhivă atestă faptul că de-a lungul anilor stra-

Fig. 9. Vedere aeriană asupra castrului și termelor de la Breţcu, din direcția vest.

tul cultural roman original nu a fost afectat major. Cu toate acestea, în comunitate există legende despre existența unor pivnițe ale regelui Matyas[22].

Cu toate că comunitatea locală, preponderent de etnie maghiară[23], i-a atribuit locului o însemnătate legată de legendele proprii, legându-l de moștenirile culturale maghiare, sursele scrise nu resping în totalitate nici originile romane ale acestuia[24]. În ultimii ani, datorită eforturilor susținute ale cercetătorilor și a prezenței acestora în zonă, a bunei colaborări cu autoritățile locale și a derulării unor proiecte de educație culturală a comunității locale, aceasta a început să accepte existența sitului și originile romane ale monumentului, dovezile palpabile căpătând tot mai multă încredere în fața legendelor și poveștilor locului. Însă nici acestea nu ar trebui ignorate, pentru că și ele fac parte din moștenirea culturală a locului. Simpla lor existență în conștiința comunității vine să sublinieze că aceasta a fost întotdeauna conștientă de faptul că în acel loc există vestigii antice, dân-

[22] Volker Wollmann, *Briefe zur Geschichte der siebenbürgischen Altertumskunde* (Bukarest: Kriterion-Verl., 1983), 135.

[23] Rezultatele finale ale Recensământului din 2011: „Tab. 8. Populația stabilă după etnie – județe, municipii, orașe, comune", http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/sR_Tab_8.xls (vizitat 10.11.2019).

[24] Orbán, *A Székelyföld Leírása. III. Háromszék*, 124.

du-le însă o semnificație și o valoare desprinsă din moștenirile culturale proprii. Contextul cultural actual permite interpretarea adecvată a vestigiilor din punct de vedere istoric și arheologic.

Dacă mărturiile scrise ale unor erudiți din secolele XIX și XX pot fi puse sub semnul întrebării cu privire la autenticitatea informațiilor pe care le poartă și transmit, sursele arheologice sunt mai greu de contestat. Astfel, cercetările recente, neinvazive și invazive, realizate în ultimii ani[25], vin să confirme atât rezultatele cercetărilor arheologice anterioare, cât și autenticitatea site-ului și apartenența sa la perioada de existență a provinciei romane Dacia.

Elementele de autenticitate, menționate în Ghidul operațional al UNESCO, sunt îndeplinite de castrul roman de la Brețcu prin următoarele atribute.

- **Formă și design.** Situl de la Brețcu respectă toate elementele specifice ale unui centru roman de putere din perioada principatului. În cazul fortificației s-a constatat o structură internă „tradițională" pentru castrele auxiliare romane[26], cu cele trei zone funcționale (*retentura*, *praetentura* și *latera praetorii*). Aceste zone erau compartimentate și respectiv delimitate prin străzi dispuse perpendicular una față de alta. Deși forma și designul sunt apropiate de ceea ce am putea numi „tradițional", există și câteva particularități, ce scot în evidență castrul față de alte complexe similare, conferindu-i o valoare științifică aparte (fig. 6)[27].
- **Materiale și mod de construcție.** Inițial, fortificația castrului a fost construită într-o tehnică specială, din pământ bine bătătorit, cunoscută în literatură drept „fază de pământ"; ulterior a urmat o „fază de piatră", când zidul fortificației a fost construit din piatră spartă cu mortar, înmantelând o bună parte din valul de pământ bătătorit[28].
- **Utilizare și funcționalitate.** Trupele dislocate în castrul auxiliar de la Brețcu sunt cunoscute pe baza ștampilelor tegulare încă din a doua jumătate a sec. XIX, când Orbán denumea *Cohors I Hispanorum* și *Cohors I Bracaugustanorum* în calitate de trupe care au construit și apoi au staționat în această fortificație militară. Pe baza dimensiunilor barăcilor estimate pe baza prospecțiunilor geofizice, precum și pe baza cartării fosforului în cuprinsul barăcilor de dimensiuni diferite, la Brețcu se poate presupune

[25] Pentru bibliografie a se vedea Popa, „Interdisziplinäre Forschungen im Auxiliarkastell von Brețcu im südöstlichen Siebenbürgen".

[26] Anne Johnson, *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts N. Chr. In Britannien und in den germanischen Provinzen des Römerreiches* (Mainz am Rhein: von Zabern, 1987).

[27] Pentru o descriere detaliată a se vedea capitolul „Stadiul cunoștințelor despre structura sitului".

[28] Nicolae Gudea, „Castrul roman de la Brețcu. Încercare de monografie," *Acta Musei Porolissensis* 4 (1980): 273-77.

cu un grad sporit de verosimilitate că în fortificație au fost dislocate atât unități de cavalerie, cât și de infanterie[29]. Reieșind din numărul dimensiunile barăcilor, precum și din compartimentarea interioară a acestora, castrul de la Breţcu putea găzdui circa 800-1000 de soldați[30].

– **Tradiții, tehnici și sisteme de management.** Sistemul integrat al Granițelor Imperiului Roman reprezintă, în primul rând, o noțiune extrem de dinamică în timp. Pe de altă parte, alături de factorul temporal, un rol deosebit în dinamica noțiunii îl joacă o serie de factori de ordin geografic, care determină diferențe semnificative între segmentele Frontierei Imperiului Roman din diferite regiuni. Studiul tematic pentru strategia de nominalizare în Lista patrimoniului mondial a Frontierelor Imperiului Roman[31] definește granița din provincia romană Dacia ca pe un segment tipologic diferit și deosebit de toate celelalte segmente ale Frontierelor Imperiului Roman din Europa[32]. Din acest punct de vedere, pentru înțelegerea Granițelor Imperiului Roman din Dacia este foarte important cum și în ce mod granița provinciei este reconstituită, explicată și interpretată de arheologi și istorici. Una dintre primele încercări de definire a esenței sistemului de granițe din Dacia romană îi aparține lui Alfred von Domaszewski. Ipoteza lui de lucru se baza pe presupunerea că fiecare dintre trecătorile peste Carpați ar fi fost controlate de fortificații militare romane, dispuse concentric în jurul castrului de legiune de la Apulum. Pentru denumirea acestui sistem presupus de apărare, von Domaszewski a folosit termenul *Talsperre*, care a și intrat în literatură drept model de explicare a structurii granițelor Daciei romane[33]. Mai târziu, termenul este reluat – deși pe o notă destul de sceptică – de Ernst Fabricius, care, vorbind despre situația din estul și nordul Daciei, pune totuși la îndoială modelul lui von Domaszewski[34]. Pe parcursul timpului

[29] Popa et al., „Vorläufige Ergebnisse der Phosphatkartierung im römischen Kastell von Brețcu."

[30] Popa, „Câteva consemnări", 238-39.

[31] René Ployer, Marinus Polak & Ricarda Schmidt, *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy advised by Icomos-International and commissioned by the Intergovernmental Committee of the ‚Frontiers of the Roman Empire' World Heritage Site (UK, De) and the Bratislava Group* (Vienna/Nijmegen/Munich, 2017).

[32] Andrea Chiricescu, „Frontiera Imperiului Roman și UNESCO. Observații pe marginea unui studiu recent apărut", *Plural. Journal of the History and Geography Department, Ion Creangă State Pedagogical University* 6, no. 2 (2018).

[33] A. von Domaszewski, „Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung," *Rheinisches Museum für Philologie. N. F* 48 (1893): 242.

[34] Ernst Fabricius, „Limes," in *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, ed. Georg Wissowa (Stuttgart: 1926), 642. Fabricius mai folosește termenul de *„Talsperre"* în aceeași lucrare încă o dată, atunci când încearcă să explice rolul zidului de blocare de pe râul Skiffa, *ibid.*, 663. A se vedea

modelul *Talsperre* a fost acceptat aproape în unanimitate[35] de istoriografia din România[36].

Pornind de la ideea lui von Domaszewski, Nicolae Gudea a dezvoltat, într-o serie de lucrări ale sale, modelul structurii circular-concentrice a sistemului de apărare a Daciei romane, asemănătoare unui evantai[37]. Autorul admite că romanii au dislocat în jurul castrelor de legiune de la Potaissa și Apulum, văzute drept centre ale apărării provinciei, un șir de castre, zise intermediare, dispuse pe drumurile ce duceau de la castrele de legiune spre trecătorile peste Munții Carpați. Ultimul șir de fortificații din cadrul acestui sistem sunt considerate castrele de auxiliari, dispuse în fața trecătorilor peste munți. Acestea ar trebui să reprezinte linia exterioară de apărare a Daciei romane[38]. Gudea a dezvoltat ideea lui von Domaszewski despre *Talsperre* prin marcarea, pe linia castrelor exterioare, a 11 segmente separate ale graniței Daciei romane[39]. Din descrierea textuală a acestor segmente de graniță reiese clar că este vorba despre niste convenționiuni ale cercetării, care nu se identifică în teren.

Logica acestui sistem, indiferent de faptul cum îl numim – fie circular, fie sub formă de evantai, este greu de generalizat asupra întregii provincii Dacia. Cele mai numeroase nedumeriri le trezește linia castrelor așa-zise intermediare. Aceste fortificații militare, dispuse cumva în mijlocul provinciei și destinate staționării de lungă durată a unităților de trupe auxiliare, ar fi trebuit să suprave-

---

și René Cagnat, *L'armée romaine d'Afrique et l'occupation militaire de l'Afrique sous les empereurs,* [2. éd.] ed. (Paris: Leroux, 1913), 534..

[35] O atitudine de dezaprobare pentru generalizarea modelului *Talsperre* a fost exprimată la timpul său de Mihail Macrea: M. Macrea, *Viața în Dacia romană* (București: Editura Științifică, 1969), 218-19..

[36] De exemplu, în luarea de cuvânt cu ocazia sărbătoririi a 100 de ani ai Institutului German de Arheologie, Emil Panaitescu vorbește despre fortificațiile romane „dispuse pe văile râurilor", făcând în acest fel aluzie la modelul *Talsperre*: Panaitescu, „Neuere Ausgrabungen in Dacia Superior (Siebenbürgen)," 301-02. La fel și Constantin Daicoviciu, cu rolul lui de formator de opinie în arheologia românească de la acea epocă, folosește modelul *Talsperre* la explicarea structurii sistemului de fortificații din Dacia: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (Bukarest, 1938), 44. Și în Tratatul de istorie a românilor se face referire la termenul introdus în circuitul științific de von Domaszewski: Dumitru Protase & Alexandru Suceveanu, eds., *Istoria românilor. II. Daco-romani, romanici, alogeni*, ediția II (București: 2010), 116..

[37] Nicolae Gudea, „Sistemul defensiv al Daciei romane. I. Stadiul actual al cercetărilor," *Apulum* 12 (1974); „Das Verteidigungssystem des römischen Dacien. Der heutige Stand der Forschung," *Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museums* 31 (1974); „Limesul Daciei romane de la Traianus (106) la Aurelianus (275)," *Acta Musei Porolissensis* 1 (1977); „Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian," in Hildegard Temporini, ed., *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*, II (1977); „Der Dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte," *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 44, no. 2 (1997).

[38] În unele lucrări sistemul de apărare a Daciei romane este denumit „circular": Nicolae Gudea & Thomas Lobüscher, *Dacia. Eine römische Provinz zwischen Karpaten und Schwarzem Meer*, Zaberns Bildbände zur Archäologie. Sonderbände der Antiken Welt (Mainz, 2006), 32.

[39] Gudea, „Das Verteidigungssystem des römischen Dacien," 48-49; „Der Dakische Limes," 4 Abb. 1.

gheze drumurile de la castrele de legiune spre cele de graniță. Diferențieri cronologice sau tipo-funcționale ale fortificațiilor „intermediare" și „exterioare" nu sunt admise în niciuna dintre lucrările regretatului Nicolae Gudea. Cronologia castrelor romane din Dacia, inclusiv a celor „intermediare", este determinată de teza generalizatoare despre edificarea graniței provinciei îndată după cucerirea traiană, astfel încât toate castrele din Dacia ar trebui să fi fost construite în timpul domniei împăratului Traian[40]. Trebuie să amintim faptul că diferențele cronologice în edificarea diferitor fortificații romane din Dacia, postulate acum 100 de ani de Buday Arpad, nu au mai fost dezbătute în literatura arheologică din România, decât prin argumentarea mai mult polemică din unul dintre articolele timpurii ale lui Constantin Daicoviciu[41]. Analiza situației din teren în partea de sud-est a Transilvaniei indică faptul că localizarea castrelor de graniță poate fi legată de cele mai dese ori de modelul propus de von Domaszewski: Boroșneu Mare este situat la intrarea în Depresiunea Brașovului dinspre Pasul Buzăului, fortificația de la Olteni asigură controlul de-a lungul Oltului pe calea de acces dinspre nord. Castrul de la Râșnov se află pe drumul de acces în Depresiunea Brașovului dinspre Pasul Rucăr-Bran. O excepție proeminentă o reprezintă fortificația de la Comolău-Reci, care este dispusă pe malul Pârâului Negru, și nu în fața unei trecători peste munți. O poziție remarcabilă o ocupă presupusa fortificație de la Baraolt. Prin așezarea ei geografică aceasta ar fi trebuit să supravegheze accesul prin defileul Oltului. Doar că și pe cealaltă parte a defileului se află o fortificație romană, asemeni castrului de la Hoghiz[42] sau fortificației de la Ungra/Rupea[43], ceea ce face foarte problematică o funcționalitate sincronă cu aceste fortificații romane.

– **Localizare și cadru (amplasare).** În același model interpretativ se înscrie și fortificația de la Brețcu, ce se află în fața Pasului Oituz și asigură controlul uneia dintre trecerile din Barbaricumul est-carpatic spre Dacia intracarpatică. De aici începea, probabil, și porțiunea de drum controlat (de romani) prin care roxolanilor din zona Pontului Euxin li se asigura prin Dacia legătura cu iazygii din Câmpia Panonică[44]. În acest fel, dispunerea în teren a castrului roman de la Brețcu este specifică pentru *Limes Dacicus*.

---

[40] Gudea & Lobüscher, *Dacia. Eine Römische Provinz Zwischen Karpaten Und Schwarzem Meer*, 32-33.

[41] C. Daicoviciu, „Dacica. În jurul unor probleme din Dacia romană", *Anuarul Institutului de Studii Clasice* II (1933-1935) (1936).

[42] Ovidiu Țentea & Alexandru Popa, „Castrul și băile romane de la Hoghiz – Rezultatele recente ale prospecțiunilor geofizice," *Cercetări arheologice* 24 (2018).

[43] Silviu Gridan, Petru Udrea & Alexandru Hegyi, „Castrul de la Ungra, jud. Brașov. Cercetări multidisciplinare," in *In honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, ed. Sorin Forțiu, Arheovest (Szeged: JATEPress Kiadó, 2017).

[44] Gooss, *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens*, 47.

Nu doar fortificația militară este una reprezentativă pentru lumea provincial-romană, ci și termele din vecinătate. Dimensiunile și compartimentarea interioară a acestora sunt tipice atât pentru construcțiile similare din Dacia, cât și pentru întreg arealul lumii provincial-romane.

Integritate

De-a lungul timpului, suprafața castrului nu a fost deranjată de intervenții majore sau de mari adâncimi. În secolele XIX, XX și XXI au fost efectuate o serie de cercetări arheologice invazive, de mici dimensiuni, fie în castru, fie în băile aferente acestuia.

Pe lângă castru, pe latura de vest a acestuia, trece un drum de pământ, ce are aspectul mai degrabă a unui drum forestier. Acesta trece prin șanțul de pe latura de vest a fortificației. Din cauza viiturilor dese, acest drum a ajuns cu mult sub nivelul castrului, afectându-i integritatea. În acest context, sunt necesare, cât mai repede posibil, lucrări de consolidare, pentru a preveni alunecarea sa și deteriorarea activă a sitului. Mult mai simplu ar fi de închis accesul la acest drum vehiculelor forestiere tonaj mare, care îl folosesc pentru aducerea copacilor tăiați până la marginea actuală a satului.

O altă lucrare care a deranjat într-o oarecare măsură integritatea sitului și care o pune în pericol pe termen scurt, mediu și lung este prezența unei conducte de gaz. Aceasta a fost instalată în anii 50 și traversează situl pe direcția est-vest. Pe anumită zonă a drumului amintit mai sus, conducta a ajuns să fie vizibilă cu ochiul liber. Probabil poziția, intemperiile, alunecările de teren și adâncimea mică la care a fost îngropată duc la dezvelirea sa. Fiind expusă, această conductă reprezintă un real pericol de explozie, lucru care ar duce la distrugerea unei părți semnificative a sitului, punând totodată în pericol și siguranța locuitorilor din zonă și a posibililor vizitatori.

Alte intervenții, postromane sau mai târzii, nu sunt vizibile la fața locului. La ora actuală, limita localității se află la doar câțiva metri de castru și băile acestuia. Pe baza cercetărilor magnetometrice estimăm că doar așezarea civilă a fost parțial suprapusă de localitatea modernă Brețcu.

După dimensiunile și structura lui, situl de la Brețcu, alcătuit din castru, terme și așezarea civilă, se înscrie în tiparul complexelor de epocă romană de acest tip. Dimensiunile lui sunt suficiente pentru a demonstra complexitatea sitului, pentru a prezenta majoritatea caracteristicilor acestui tip de sit, care îi conferă valoarea și însemnătatea istorică.

Impactul proceselor de degradare este controlat în mare măsură, cu excepția situațiilor menționate anterior. Suprafața terenului este acoperită de un strat de circa 20-25 cm de sol vegetal. La suprafața solului nu au fost efectuate, și nu sunt planificate, lucrări ce presupun săpături de adâncime, astfel încât integritatea si-

tului nu este amenințată din acest punct de vedere. Pentru situațiile de degradare a sitului, prezentate mai sus, vor fi propuse câteva măsuri în capitolul „Analiza factorilor ce afectează starea de conservare a sitului".

Situl întrunește condițiile necesare pentru stabilirea integrității sale, după cum urmează:

- în ceea ce privește **deplinătatea** sa: părțile componente ale sitului conțin toate elementele-cheie care îi conferă valoarea universală (OUV);
- la suprafața terenului este și astăzi vizibilă forma rectangulară a castrului, chiar dacă monumentul în sine este acoperit și, implicit, protejat de un strat de sol;
- în ceea ce privește **integritatea** sa: după cum reiese din cercetările magnetometrice, părțile componente ale sitului s-au păstrat, în mare măsură, așa cum au fost lăsate după părăsirea Daciei de către armata romană. Deși prăbușite, conturul clădirilor poate fi cu ușurință observat pe planurile magnetometrice. Vestigiile antice sunt protejate de un strat de sol, în mare măsură neexplorat. Situl are multe de oferit din punct de vedere arheologic, fiind aproape necercetat;
- impactul proceselor de degradare a fost controlat chiar prin necercetarea invazivă a sitului. La suprafața sa nu au fost făcute reconstituiri și nu au fost construite alte clădiri. Este important însă, ca pe viitor, să se ia toate măsurile de cercetare, protejare și conservare, între care să existe o armonie totală.

Zone de protecție

Hotare vizibile, limite invizibile, zona de protecție

În percepția actuală a populației și a autorităților locale, hotarele sitului sunt reprezentate de ruinele vizibile ale fortificației – în cazul castrului, precum și de conturul ruinelor cercetate în campania 1925-1926 de către Em. Panaitescu în cadrul termelor (fig. 4). Consultarea surselor publice de informare, în primul rând a serverului cartografic ce stă la baza RAN-ului[45], nu oferă o delimitare în teren a sitului și nici a zonei lui de protecție.

Evoluția în timp a delimitărilor în teren ale sitului

Istoria delimitărilor în teren a sitului ar putea fi începută cu schița fortificației de la Brețcu apărută în cartea lui Marsigli[46]. Drept etapă mai puțin cunoscută din istoria delimitărilor sitului de la Brețcu, ar fi de amintit schița topografică din

[45] http://ran.cimec.ro, respectiv http://map.cimec.ro/Mapserver/.

[46] Marsigli, „De antiquitatibus Romanorum", 2; cf. Gudea, „Castrul roman de la Brețcu", 338, fig. 4.

scrisoarea lui Julius (Gyula) Vasady către Carl Gooss. Acest material interesant îl datorăm lui Volker Wollmann, care a valorificat Arhiva Asociației pentru Istoria Transilvaniei[47]. Schița prezintă conturul fortificației și al termelor, precum și poziția lor reciprocă în teren[48]. Problema așezării civile din preajma castrului de la Brețcu a fost pusă abia în a doua jumătate a secolului al XX-lea, dar delimitarea ei în teren – în condițiile lipsei materialelor arheologice de suprafață – nu a putut fi făcută decât estimativ.

Probleme și propuneri de soluții. Propunere pentru delimitarea legală a sitului

Pentru identificarea în teren a urmelor invizibile ale sitului echipa de cercetare de la Brețcu a demarat din anul 2008 o serie de investigații noninvazive, bazate pe metode de cercetare ale geofizicii. Cu ajutorul lor, în special al magnetometriei, s-a încercat identificarea limitelor ascunse ochiului liber ale sitului arheologic, în special fiind vorba despre suprafețele din jurul fortificației și al termelor. Până în anul 2019, împreună cu partenerii de la RGK Frankfurt/Main („Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts") au fost cercetate prin metoda măsurării gradientului vertical al câmpului magnetic peste 35 ha de teren. Urmează, la procesarea datelor despre aceste prospecțiuni, să contribui semnificativ la stabilirea în teren a limitelor așezării civile din preajma castrului roman de la Brețcu.

Plan de management

Starea actuală și perspectivele dezvoltării unui plan de management al sitului de la Brețcu drept o parte din „Frontiera Daciei Romane"

La moment situl de sine stătător nu are un plan de management. Din informațiile deținute de noi, terenul este în proprietatea comunei, suprafața acestuia fiind exploatată ca pășune.

Cea mai bună modalitate de a elabora un plan de management al unui sit serial este să se ia în considerare toate aspectele ce apar de-a lungul acestuia. Din această perspectivă, este necesară elaborarea unei analize amănunțite a fiecărui sit, plecând de la cerințele Ghidului operațional, urmând, ca pe baza acestora, să fie redactate o serie de obiective generale. Acestea din urmă vor putea fi atinse numai dacă sunt detaliate cu ajutorul unor obiective specifice, care să atingă aspecte caracteristice fiecărui **tip** de sit în parte. Ca mai apoi, acțiunile întreprinse să fie elaborate pentru fiecare sit în parte.

---

[47] În germană, *„Der Verein für siebenbürgische Landesgeschichte"*.

[48] Wollmann, *Briefe zur Geschichte*, 134.

Astfel, avem de-a face cu o abordare de tip *bottom-up*, urmată de una de tip *top-down*. Pornind de la specific la general în elaborarea obiectivelor planului de management și a principiilor general valabile și finalizând prin conturarea unor acțiuni specifice la fiecare sit individual component al sitului serial.

Castrul roman de la Breţcu se află într-una dintre cele mai fericite situații ale unor situri de acest fel. Deși nu a fost cercetat prin săpături arheologice de mari dimensiuni, cercetările noninvazive derulate în ultimul deceniu au permis crearea unei imagini de ansamblu a acestuia. Astfel, se cunoaște exact poziția, tipul și funcționalitatea fiecărei clădiri, poziția zidurilor de apărare, poziția drumurilor și situația din zona dimprejurul castrului. Pe baza rezultatelor astfel obținute se pot estima, cu destul de mare precizie, dimensiunile construcțiilor, dar și ale sitului în sine.

De-a lungul timpului situl a fost ferit de încercări de reconstituire a unor ziduri sau clădiri la fața locului. Nefiind excavat, nu au existat astfel de inițiative. La momentul actual, pe baza informațiilor obținute în urma cercetărilor noninvazive, se pot face reconstituiri virtuale 3D, lucru care facilitează foarte mult nu doar comunicarea cu comunitatea științifică, dar mai ales cea cu comunitatea locală și turiștii.

Pentru o cât mai bună cunoaștere a situației și o reconstituire virtuală cât mai apropiată de adevăr, confirmarea sau infirmarea unor aspecte neclare sau greu de stabilit prin cercetări noninvazive, pe viitor vor fi necesare o serie de săpături arheologice de mici dimensiuni, care însă nu vor periclita integritatea sitului în sine. Ele vor contribui, cu siguranță, la sporirea autenticității sitului, aducând noi informații științifice, crescându-i astfel valoarea.

La baza întocmirii planurilor de management, în special în ceea ce privește asigurarea păstrării autenticității și integrității sitului, vor sta prevederile legale în vigoare. Acestea se vor aplica în ceea ce privește atât situl, cât și zona de protecție a acestuia.

Starea de conservare

Starea actuală a sitului

Având în vedere numărul redus de cercetări arheologice și faptul că pe suprafața sitului s-au făcut, de-a lungul timpului, doar intervenții minore, starea de conservare a sitului este bună. Elementele sale componente – castrul, termele și așezarea civilă – sunt protejate de un strat de sol. Acestea nu au fost expuse intemperiilor, iar la suprafața lor nu s-au realizat lucrări de reconstrucție sau alte tipuri de amenajări. Terenul care acoperă situl este exploatat sezonier ca pășune.

Dacă castrul în sine a fost protejat de-a lungul timpului de factorii de deteriorare, șanțul care îl proteja în vechime a suferit deteriorări semnificative. Una din

zonele amenințate de posibile alunecări de teren și deteriorări continue este situată în partea de vest a castrului, unde șanțul de apărare al acestuia este astăzi folosit de localnici drept drum forestier – lucru ce contribuie la o erodare continuă a șanțului. În partea de sud a castrului șanțul de apărare a fost erodat pe parcursul secolelor trecute, în timp ce șanțul din partea de nord a castrului a fost afectat de lucrările de amenajare a conductei de gaz ce traversează situl.

Proiecte și lucrări de restaurare

Pentru moment, nu se pune problema unor lucrări de restaurare în interiorul sitului de la Brețcu. Propunerile de reconstrucție și interpretare funcțională se vor face în grafică bi- sau tridimensională, a hologramelor sau a modelelor la scară, dispuse într-un spațiu specializat fie în preajma sitului, fie la sediul spațiului expozițional al comunei Brețcu. Viitoarele propuneri cu privire la cercetarea, savgardarea și conservarea sitului, precum și în vederea introducerii sale în circuitul turistic se vor face fără a-i știrbi integritatea sau autenticitatea din momentul actual.

Analiza factorilor ce afectează starea de conservare a sitului

Factorii antropici

- Căutătorii de comori reprezintă o amenințare continuă în ceea ce privește protejarea siturilor de epocă romană. La moment, aceștia sunt foarte greu de surprins și de prins. Prezența lor pe sit, la Brețcu, ar fi relativ vizibilă și s-ar putea interveni prompt.
- Utilizarea continuă a drumului ce trece prin șanțul de apărare al sitului, lucru care contribuie la deteriorarea activă a sitului. Drumul ar putea fi deviat în așa fel încât să nu pericliteze integritatea sitului, moment în care s-ar putea face și lucrările de consolidare necesare protejării pe termen lung a acestuia.
- Amenajarea conductei de gaz și prezența acesteia în sit; lăsând la o parte faptul că amenajarea sa a distrus o mică parte din sit, la moment o zonă a conductei este expusă la suprafață, existând pericolul unei explozii. Aceasta trebuie acoperită. La moment nu există soluții ca această conductă să fie deviată.
- Cercetări arheologice invazive; acestea sunt realizate în mici dimensiuni, pentru a confirma anumite aspecte relevate de cercetările noninvazive sau pentru a aduce informații cu privire la aspecte neclare rezultate în urma acestora. Chiar dacă deteriorează situl în anumite zone ale acestuia, ele sunt necesare pentru a stabili cu precizie elemente ce privesc autenticitatea și integritatea acestuia.

– O parte din terenul sub care se găsește situl este exploatat de localnici ca pășune și zonă agricolă pentru culturi de mici adâncimi. Acestea nu afectează starea de conservare a sitului, cu excepția drumului de acces utilizat (cel ce trece prin șanțul de apărare al castrului).

Factorii naturali

– Pârâul ce traversează suprafața sitului și se varsă în râul Brețcu poate reprezenta un pericol pentru sit. Acesta se umflă de fiecare dată când în zonă sunt ploi mai mari sau când se topesc zăpezile de pe versanții din spatele platoului. Astfel, debitul apei crește, și, odată cu acesta, crește și puterea cu care apa spală terenul, dislocând bucăți semnificative din acesta. De la alunecări de teren până la înlăturarea solului care acoperă vestigiile antice, orice este posibil la moment. Devierea cursului apei ar fi una dintre soluțiile posibile. O a doua soluție ar fi consolidarea malurilor acestuia, astfel încât în momentul în care apele se umflă el să nu mai reprezinte un pericol pentru sit.

Turismul

– La moment acesta nu afectează integritatea sitului sau starea sa de conservare. Pe viitor însă, mai ales dacă situl va fi parte componentă a monumentului UNESCO, vor trebui elaborate măsuri de siguranță cu privire la protejarea sitului. Spre deosebire de alte situri, el este expus într-o mică măsură factorilor distructivi, vestigiile fiind sub pământ.

Pentru atragerea turiștilor trebuie creată o întreagă infrastructură, inexistentă în zonă la moment. De la un info-chioșc sau un punct de prezentare a sitului până la spații de cazare și alte asemenea facilități, totul trebuie gândit și elaborat. Acesta este un aspect pozitiv, situl oferind astfel posibilitatea de a se face lucrurile bine de la bun început, implicând comunitatea locală. Unul dintre cele mai importante aspecte îl constituie faptul că situl se află pe una dintre cele mai circulate artere rutiere dintre Transilvania și Moldova – DN 11, respectiv E574, care traversează Pasul Oituz. Astfel, accesul în zonă este facil, din ambele direcții. La fața locului există spațiu pentru dezvoltarea unei infrastructuri propice turismului, precum și posibilitatea de a lega turismul cultural cu alte forme de turism – rural, gastronomic etc.

De asemenea, în cadrul comunității locale există deschidere pentru dezvoltarea unor programe culturale adresate atât localnicilor, cât și turiștilor: de la expoziții la programe de educație culturală. Există și resursa umană necesară înființării și funcționării de servicii culturale și turistice: de la ghizi locali până la prestatori de servicii turistice strâns legate de viitorul sit UNESCO. Toată această resursă umană trebuie însă instruită, în așa fel în-

cât serviciile oferite să fie de cea mai înaltă calitate. Aspect ce trebuie să fie parte componentă a viitorului proiect de management al sitului.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Bibliografie:

Ackner, Michael Johann. „Die Römischen Altertümer und Deutschen Burgen in Siebenbürgen." *Jahrbuch der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 1 (1856): 3-50.

Cagnat, René. *L'armée romaine d'Afrique et l'occupation militaire de l'Afrique sous les empereurs.* [2. éd.]. Paris: Leroux, 1913.

Chiricescu, Andrea. "Frontiera Imperiului Roman și UNESCO. Observații pe marginea unui studiu recent apărut." *Plural. Journal of the History and Geography Department,"Ion Creangă" State Pedagogical University* 6, no. 2 (2018): 216-30.

Daicoviciu, C. "Dacica. În jurul unor probleme din Dacia romană." *Anuarul Institutului de Studii Clasice* II (1933-1935) (1936): 240-56.

———. *La Transylvanie dans l'antiquité*. Bukarest, 1938.

Domaszewski, A. von. "Zur Geschichte der Römischen Provinzialverwaltung." *Rheinisches Museum für Philologie. N. F* 48 (1893): 240-47.

Fabricius, Ernst. "Limes." In *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, edited by Georg Wissowa, 572-671. Stuttgart, 1926.

Gooss, C. "Chronik der Archäologischen Funde Siebenbürgens." *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landesgeschichte. Neue Folge* 13, no. 2 (1976): 203-338.

Gooss, Carl. *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens.* Hermannstadt 1874. doi:urn:nbn:de:bvb:12-bsb11184034-5.

———. "Zu Corpus Inscriptionum Latinarum III." *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* 1 (1877): 30-35.

Gridan, Silviu, Petru Udrea & Alexandru Hegyi. "Castrul de la Ungra, jud. Brașov. Cercetări multidisciplinare." In *In honorem Doina Benea. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, edited by Sorin Forțiu. Arheovest, 851-83. Szeged: JATEPress Kiadó, 2017.

Gudea, Nicolae. "Castrul roman de la Brețcu. Încercare de monografie." *Acta Musei Porolissensis* 4 (1980): 255-365.

———. "Das Verteidigungssystem des römischen Dacien. Der Heutige Stand der Forschung." *Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museums* 31 (1974): 41-49.

———. "Der Dakische Limes. Materialien zu Seiner Geschichte." *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 44, no. 2 (1997): 497-609.

———. "Der Limes Dakiens und Die Verteidigung Der Obermoesischen Donaulinie Von Trajan Bis Aurelian." In *Principat,* edited by Hildegard Temporini. Aufstieg Und Niedergang Der Römischen Welt. Geschichte Und Kultur Roms Im Spiegel Der Neueren Forschung Ii., 849-87, 1977.

———. "Limesul Daciei romane de la Traianus (106) la Aurelianus (275)." *Acta Musei Porolissensis* 1 (1977): 97-113.

———. "Sistemul defensiv al Daciei romane. I. Stadiul actual al cercetărilor." *Apulum* 12 (1974): 182-92.

Gudea, Nicolae & Thomas Lobüscher. *Dacia. Eine Römische Provinz Zwischen Karpaten Und Schwarzem Meer.* Zaberns Bildbände Zur Archäologie. Sonderbände Der Antiken Welt. Mainz2006.

Johnson, Anne. *Römische Kastelle des 1. und 2. Jahrhunderts N. Chr. In Britannien Und in Den Germanischen Provinzen Des Römerreiches.* Kulturgeschichte Der Antiken Welt. Mainz am Rhein: von Zabern, 1987.

Macrea, M. *Viața în Dacia romană.* București: Editura Științifică, 1969.

Macrea, M., L. Buzdugan, G. Ferenczi, K. Horedt, I. Popescu & I. I. Russu. "Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe–Brețcu." *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie* 2, no. 1 (1951): 285-311.

Marsigli, L. F. *De antiquitatibus Romanorum ad ripas Danubii.* Danubius Pannonico-Mysicius: Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus. Vol. 2. Amstelodami/Amsterdam, 1726.

Mihai, Elena, & Ludmila Panaite. "Depresiunea Brașov." In *Geografia României. III. Carpații românești și Depresiunea Transilvaniei,* edited by Dumitru Oancea and Valeria Velcea, 211-32. București: Editura Academiei, 1987.

Neigebaur, J. F. *Dacien Aus Den Überresten Des Klassischen Altertums.* Brașov1851.

Nesselhauf, Herbert, ed. *Diplomata Militaria. Ex Constitvtionibvs Imperatorvm De Civitate Et Convbio Militvm Veteranorvmqve Expressa.* Vol. 16. Corpvs Inscriptionvm Latinarvm. Berolini: Reimer, 1936.

Orbán, Balász. *A Székelyföld Leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei Szempontból. III. Háromszék.* Pest, 1869.

Panaitescu, Emil. *Le Limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats.* Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine. Vol. 15, Bucharest, 1929.

———. "Neuere Ausgrabungen in Dacia Superior (Siebenbürgen)." In *Bericht Über Die Hundertjahrfeier, 21-25 April 1929, Deutsches Archäologisches Institut,* 300-02. Berlin: Walter der Gruyter, 1930.

Ployer, René, Marinus Polak, & Ricarda Schmidt. *The Frontiers of the Roman Empire. A Thematic Study and Proposed World Heritage Nomination Strategy advised by Icomos-International and commissioned By the Intergovernmental Committee of the 'Frontiers of the Roman Empire' World Heritage Site (UK, De) and the Bratislava Group.* Vienna/Nijmegen/Munich, 2017.

Popa, Al. "Câteva consemnări asupra castrului roman de la Brețcu în lumina noilor cercetări." *Angustia* 17 (2014): 235-44.

———. "Interdisziplinäre Forschungen Im Auxiliarkastell Von Brețcu Im Süd-Östlichen Siebenbürgen." In *XXII International Limes Congress 2012 - Bulgaria - Roman Empire Frontiers*, edited by Ludmil Vagalinski and Nikolay Sharankov, 829-38. Rousse/Bulgaria, 2015.

Popa, Al., S. Cociș, Christina Klein, Corneliu Gaiu & Nicoleta Man. "Geophysikalische Prospektionen in Ostsiebenbürgen. Ein Deutsch-Rümänisch-Moldauisches Forschungsprojekt an Der Ostgrenze Der Römischen Provinz Dacia." *Ephemeris Napocensis (Cluj)* 20 (2010): 101-28.

Popa, Al., Vlad-Andrei Lăzărescu, Alpár Dobos & Radu Zăgreanu. "Vorläufige Ergebnisse Der Phosphatkartierung Im Römischen Kastell Von Brețcu." *Revista Bistriței* 23 (2010): 69-74.

Protase, Dumitru & Alexandru Suceveanu, eds. *Istoria românilor. II. Daco-romani, romanici, alogeni*. Ediția 2. București, 2010.

Russu, I. I. *Inscripțiile Daciei romane.* Vol. I, București, 1975.

Țentea, Ovidiu & Burkhardt. *The Baths on the Frontiers of Roman Dacia / Băile de pe Frontierele Daciei romane.* Bucharest, 2017.

Țentea, Ovidiu & Alexandru Popa. "Castrul și băile romane de la Hoghiz – Rezultatele recente ale prospecțiunilor geofizice." *Cercetări arheologice* 24 (2018): 135-41.

Voișian, Valentin. "Despre săpăturile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din anul 1995-96 la Brețcu, județul Covasna. Sesiunea anuală a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Noiembrie 2008." Sfântu Gheorghe, 2008.

Wollmann, Volker. *Briefe Zur Geschichte Der Siebenbürgischen Altertumskunde.* Bukarest: Kriterion-Verl., 1983.

Cristian UNGUREANU

Abstract

The church Trei Ierarhi from Iași was founded by Vasile Lupu, ruler of Moldova, and was the object of astonishment and admiration for all those who had the opportunity to see it for almost four centuries and ever since its creation. A conceptual project, in the rigorous and current sense of the term, the Trei Ierarhi Church stands out both by combining, unique at the time of its appearance, a classic Moldavian architectural plan with a lush carved stone decoration that covers its entire exterior. as well as through the original and very inspired synthesis of carved decorations, which include oriental, Christian, but also Islamic geometric motifs (from Armenia, Georgia, Turkey, Syria, Egypt, etc.), to which the voivode, founder and author – along with the steward architect with which he collaborated –, adds traditional Romanian geometric motifs, which we find to this day in the geometric and symbolic language of folk craftsmen, carvers in stone or wood, from Moldova, Maramureș, Transylvania, Small Wallachia or Wallachia. Much has been written, spoken and published on the foundation of Vasile Lupu, but the centre of interest and novelty of the transdisciplinary research we propose here is the highlighting of the fact that the four levels of geometric rosettes that are inserted between the thirty decorative and homogeneous bands that adorn the exterior of the church represent a numerical code with musical valences. They transform the edifice, in this key of extended reading and specific to the informational epoch we live in, into a true instrument of energetic and informational resonance, proving once again that the architects and builders of the Romanian Middle Ages were the keepers of refined and complex hermetic traditions, similar to those of the great ancient cultures, western or oriental.

Keywords: Church Trei Ierarhi, Vasile Lupu, architecture, sculpture, symbolism, geometry.

Structurile geometrice florale ale Bisericii Trei Ierarhi din Iași, alcătuite din câte trei rozete concentrice, corespunzătoare unor poligoane regulate cu diferite numere de laturi, aveau nu doar o simplă funcțiune decorativă, ci transmiteau și un mesaj arhetipal și tradițional privind funcțiunea modelatoare a numerelor asupra materiei[1].

[1] Despre perspectiva tradițională asupra funcțiunii active a numerelor asupra lumii manifestate, recomandăm volumul *Despre numere* al filosofului francez Louis-Claude de Saint-Martin, Editura Herald, București, 2013.

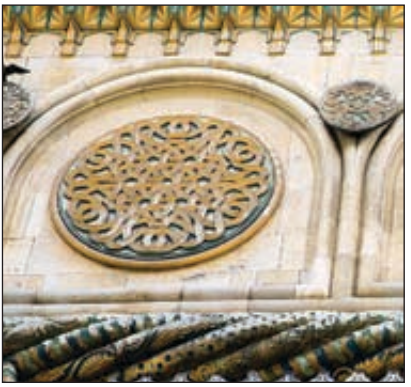

Fig. 1. Rozetă decorativă de la biserica mănăstirii Curtea de Argeș, sec. XVI

Fig. 2. Rozetă decorativă de la o biserica medievală din Georgia, sec. XV

Premisa cercetărilor transdisciplinare pe care le desfășor pe marginea atributelor artistice excepționale ale ctitoriei voievodului Vasile Lupu, datată oficial la 1639, este aceea că domnitorul moldav a configurat toate aspectele conceptuale, tehnice și artistice ale originalului său proiect într-o deplină coerență și unitate stilistică, cu scopul bine stabilit de a produce o bijuterie arhitecturală care să rivalizeze cu biserica Mănăstirii Curtea de Argeș, ctitoria din 1515-1517 a lui Neagoe Basarab, și care să devină un centru religios important, un loc de pelerinaj la moaștele Sf. Parascheva, dar și o necropolă a familiei sale. Studiile mele sunt desfășurate sistematic, începând din anul 2015, în cadrul tezei de doctorat, intitulată „Șase secole de artă la Iași", sub coordonarea științifică a doamnei prof. univ. dr. Tereza Sinigalia de la Universitatea Națională de Arte „George Enescu" din Iași.

Ambele edificii, din Muntenia și din Moldova, sunt realizate pe baza unor planuri arhitectonice specifice locului și epocilor în care au fost ridicate. Dacă la biserica lui Neagoe Basarab, realizată într-un context mult mai tributar tradiției bizantine locale, decorațiunile din piatră cioplită – aspectul care ne interesează în contextul studiului de față – au ca model clar discuri și motive geometrice sau florale aparținând școlilor de cioplitori în piatră din Armenia și Georgia (vezi fig. 1 și 2), la Biserica Trei Ierarhi a lui Vasile Lupu avem o situație diferită, a cărei notă de pregnantă originalitate ne propunem s-o explicăm și s-o ilustrăm cu argumente teoretice și cu imagini concludente.

Încă o dată, premisa centrală de la care inițiem argumentarea teoriei pe care o propunem, privind natura, rostul și originea decorațiunilor de piatră cioplită de la Biserica Trei Ierarhi, este aceea că domnitorul Vasile Lupu, el însuși pasionat constructor și arhitect/ispravnic, după cum o demonstrează cronicile epocii[2], este

[2] Vezi *Călători străini*, VI, mărturiile cronicarilor Paul din Alep și Evlia Celebi.

Fig. 3,4. Pisania mănăstirii Trei Ierarhi, sec. XVII

foarte probabil să fi fost posesorul inițiat al unor informații de natură geometrică și simbolică ce țin de teritoriul geometriei sacre, păstrate de cine știe câte secole pe teritoriul Moldovei, unele cu simbolism creștin, altele cu simbolism sacru universal, date ce se regăsesc, sub aceeași formă și semnificație, în culturi tradiționale din întreaga Europă, în Orientul Apropiat sau Extrem. Pisania Mănăstirii Trei Ierarhi ne stă drept mărturie a acestui fapt. Proiectul construcției geometrice riguroase a acestei monumentale opere de piatră cioplită poate fi pus pe seama unor meșteri locali, care-i cunoșteau anatomia și semnificația, din Iași sau din alte centre ale Moldovei unde existau ateliere de cioplitorie în piatră. Stema heraldică a Țării Moldovei, așa cum este înfățișată în pisania lui Vasile Lupu de la Trei Ierarhi, are ca schelet compozițional un mecanism geometric la fel de rafinat și de precis cum este ceasul din turnul mănăstirii, care a fost dărâmată la sfârșitul secolului al XIX-lea, ca urmare a inconștienței factorilor de decizie politică ai epocii.

Structura cvadrilobată a pisaniei este ilustrarea „la clară vedere" a unei „Flori geometrice a numărului Patru", așa cum o găsim realizată în nenumărate exemple similare din arta tradițională occidentală sau orientală (fig. 3 și 4). Pentru explicarea și înțelegerea noțiunii de „floare geometrică", amintim că am preluat și am extins această sintagmă din expresia „floarea vieții", adică floarea geometrică a numărului șase (integral sau parțial reprezentată la nivel constructiv geometric), „motor" compozițional, geometric și simbolic răspândit în toate culturile tradiționale străvechi din Egiptul antic, India, China și celelalte mari culturi ale Antichității, Evul Mediu european din Apus și Răsărit, islam, dar și în culturile populare de pe toate continentele[3].

[3] Vezi Cristian Ungureanu, *Musique des sphères. La géométrie secrète de la peinture européenne*, Editura Artes, Iași, 2016.

Fig. 5. Fraţii Limbourg – *Încoronarea Reginei,* sec. XV

Fig. 6. Maestru anonim francez - *Logodna Fecioarei*, sculptură în fildeş, sec. XII

O regăsim la meşterii populari, cioplitori în piatră sau în lemn, din toate provinciile româneşti, în Bulgaria, Turcia, Iran etc., mereu cu acelaşi nume: „floarea vieţii". Calitatea generării unui câmp omogen şi nesfârşit („floarea" – cercul iniţial şi central al construcţiei – este egală cu cele şase „petale") se află în relaţie simbolică imediată cu numele atribuit florii hexagonale a numărului şase şi cu marea ei răspândire în timp şi spaţiu. Florile geometrice ale numerelor până la cinci (inclusiv) au „petalele" mai mari decât cercul central (floarea), în timp ce toate florile poligonale corespunzătoare numerelor de la şapte în continuare au petalele din ce în ce mai mici. Calitatea constructivă şi simbolică a cercului unei „petale" este că are centrul pe un colţ al poligonului regulat aferent şi trece cu circumferinţa sa prin centrele „petalelor" vecine/alăturate. Începând de la „floarea lui patru", „petalele" suportă o suplimentare şi o dilatare, generând câte un cerc care pune fiecare colţ al poligonului regulat în corespondenţă directă cu celelalte colţuri care nu se află în imediata vecinătate. Acest lucru l-a cunoscut şi folosit inclusiv meşterul pietrar al pisaniei de la Trei Ierarhi, nu doar fraţii Limburg (fig. 5) sau maeştrii anonimi ai Evului Mediu occidental (fig. 6). Evident că, în lumea creştină, „florii lui patru" i-au fost asociate simbolismul crucii[4] şi al celor patru evanghelişti, dar şi cel al punctelor cardinale, al celor „patru râuri ale paradisului terestru", al celor patru anotimpuri, al celor patru vârste ale omului etc.

În alcătuirea pisaniei de la Trei Ierarhi, capul de bour încoronat ocupă locul de maxim interes în structura cvadrilobată a compoziţiei. Gura lui deschisă

[4] Vezi René Guenon, *Simbolismul crucii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2014.

marchează centrul geometric al întregii construcții și toate elementele constitutive urmează locul, forma și traseul intersecțiilor celor patru subdiviziuni ale fiecărei „petale". Aceeași regulă o urmează „soarele" și „luna", crucea încadrată într-o ocniță dreptunghiulară și arcuită la partea superioară, precum și cele două structuri armonice emisferice, vibratorii, elemente heraldice care amintesc de structura unei crizanteme sau a unui con de pin. Capul de bour este continuat cu o inspirată alcătuire sinusoidală, ce urmează, la rândul ei, traseele circulare ale schemei geometrice generale, părând să aparțină în egală măsură regnului animal și celui vegetal. Textul pisaniei se desfășoară pe culoarul dintre al treilea și al patrulea cerc de subdiviziune al fiecărei petale. Cercurile extinse, de „conjuncție" ale fiecărui centru de petală cu cel diametral opus marchează (la nivelul celor patru puncte unde se intersectează) locul unde sunt așezați cei patru lei/dragoni – „păzitori ai pragului" – ce flanchează și protejează stema Moldovei. Ei descriu un pătrat „static", asemenea pătratului blocului de marmură în care este cioplită pisania, echilibrând caracterul „dinamic" al florii cu cele patru petale circulare, cel al unui pătrat așezat într-un colț.

Aducând ca argument puritatea schemei geometrice și transpunerea acesteia în realizarea pisaniei din piatră sculptată de la Trei Ierarhi, putem afirma că întregul discurs geometric luxuriant, cu toate valențele lui simbolice, care a fost inserat în alcătuirea planului arhitectural al bisericii și al tuturor decorațiunilor cioplite în piatră, care înveșmântează în întregime biserica, nu a fost o simplă întâmplare. Nu este doar o adunare eterogenă de elemente arhitectonice și sculpturale, născută doar din dorința bogatului voievod moldav de a epata în epocă sau un rezultat al mixării fortuite a priceperii și a preferințelor domnitorului și ale arhitectului cu care, probabil, a colaborat ori ale mai multor echipe de meșteri cioplitori aduși din Istanbul, din Armenia și din țările învecinate, din Bistrița, la care s-au adăugat, posibil, și câțiva meșteri locali. Sunt evidente, studiate și subliniate influențele unor elemente de arhitectură și decorațiuni inspirate și din goticul polonez. Despre personalitatea complexă a lui Vasile Lupu, despre dorința și conștiința apartenenței sale la marea tradiție a împăraților bizantini ne spun cronicile tălmăcite de academicianul Răzvan Theodorescu în *Piatra Trei Ierarhilor*[5]. În același spirit, istoricul ieșean Sorin Iftimi afirmă că „întreaga bogăție și fastul imperial regăsite în această ctitorie nu sunt opera unui simplu principe grandoman, ci se constituie într-o afirmare a faptului că Vasile Vodă Lupu era moștenitorul legitim al împăraților bizantini, recunoscut ca protector și stăpân de toate patriarhiile de pe teritoriul fostului Imperiu Roman de Răsărit"[6].

---

[5] Răzvan Theodorescu, Ioan Oprea, *Piatra Trei Ierarhilor*, Editura Meridiane, București, 1979.

[6] Sorin Iftimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene. Monumente, ctitori, mentalități*, Editura Doxologia, Iași, 2008.

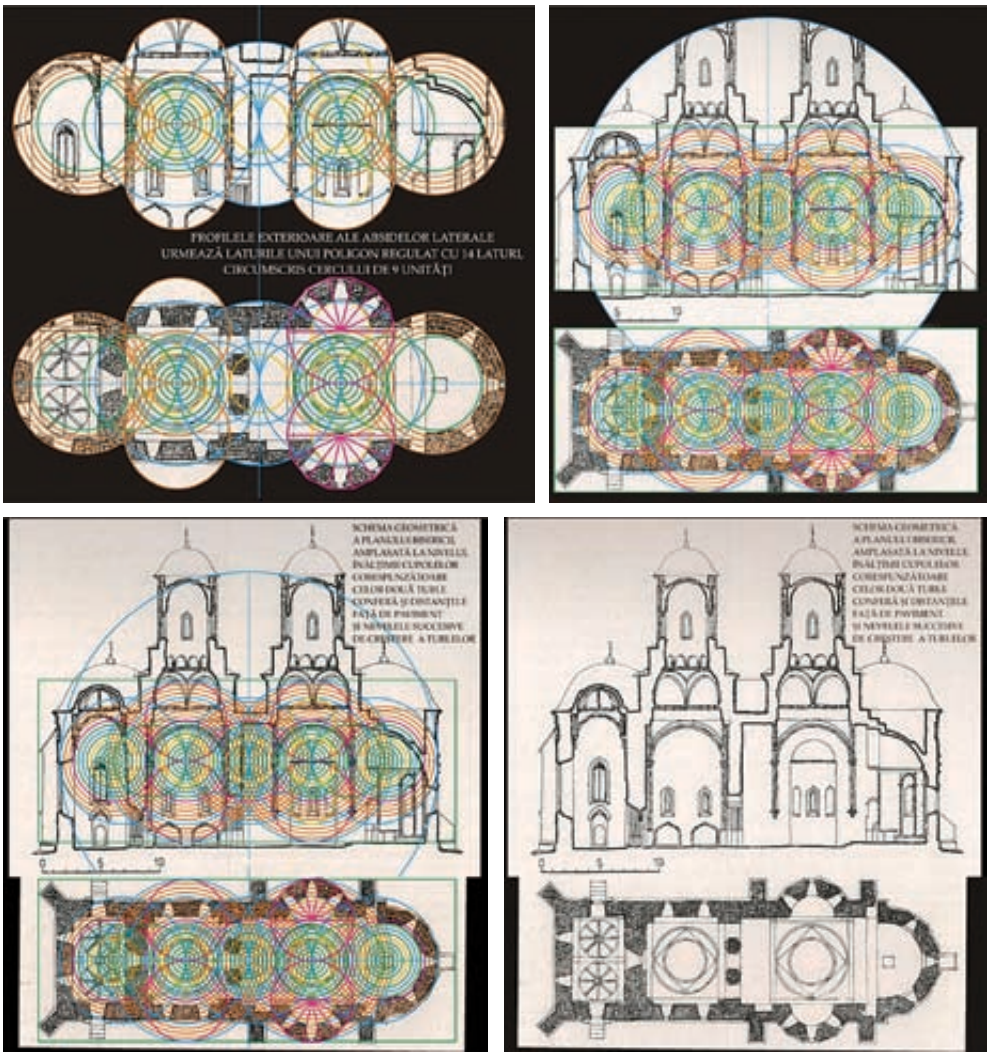

Fig. 7, 8, 9, 10. Analiza geometrică a planurilor arhitectonice originare (înainte de restaurarea arhitectului francez André Lecomte de Nouÿ) – biserica Trei Ierarhi, sec. XVII

O primă dovadă logică a acestor argumente este aceea că planul arhitectural, cu precise corespondențe numerice privind proporțiile și simetriile, este unul tradițional moldovenesc, instaurat sub domnia lui Ștefan cel Mare (fig. 7, 8, 9, 10). De asemenea, formulele constructive aplicate la ridicarea edificiului – contraforții, sistemul de bolți și de grinzi, grinzișoarele din lemn –, inserate pentru rezistență în interiorul zidurilor groase, exact ca la toate ctitoriile bisericești de la Ștefan cel Mare încoace, atestă faptul că proiectul Trei Ierarhi este unul coerent conceput și asumat[7]. Faptul că au fost aduși meșteri pietrari de la Istanbul,

[7] Vezi Grigore Ionescu, „Începuturile lucrărilor de restaurare a monumentelor istorice în România și activitatea în acest domeniu a arhitectului francez André Lecomte du Noüy", http://revistamonumente-

din Siria, Egipt sau Iran, din Armenia și Georgia, cărora probabil că li s-au alăturat echipe de meșteri pietrari din Bistrița și, poate, chiar meșteri locali, explică multitudinea de influențe stilistice inoculate în ansamblul decorațiunilor cioplite în piatră. Dat fiind că toate aceste straturi de motive decorative, suprapuse orizontal, au fost supuse unui algoritm de stilizare, care să le confere o anumită originalitate, dar și o unitate stilistică, ne determină să afirmăm că proiectul conceptual, dar și cel practic/artistic sunt o operă premeditată și atent chibzuită a voievodului Vasile Lupu. El „citează" în cele 30 de benzi de decorațiuni cioplite, dispuse pe orizontală asemenea straturilor geologice, tot ceea ce îi era cunoscut și merita să fie consemnat în această mare arhivă a sculpturii decorative. Astăzi, accesul la nenumărate și bogate surse de informație digitală sau tipărită, oferit, în primul rând, de site-urile specializate în sculptură medievală în piatră din Armenia, Georgia, Polonia, Lituania, Iran, Irak și alte țări arabe, Turcia (din perioada bizantină și din cea islamică), Grecia sau India, dar și de la toate edificiile importante din Țările Române unde au fost reperate similitudini stilistice și tehnice ne pune în postura de a formula o ipoteză pe care o considerăm plauzibilă și demnă de luat în considerație.

Cadrul istoric, politic și religios al domniei lui Vasile Lupu, o pagină glorioasă și destul de tragică din istoria Moldovei, este bine-cunoscut din amplul studiu al profesorilor Dan Bădărău și Ioan Caproșu[8], precum și datorită unei lungi serii de istorici care s-au aplecat asupra tematicii. Formația și experiența de artist vizual ne determină să creionăm această perspectivă asupra fenomenului sculpturii exterioare de la Biserica Trei Ierarhi.

Toate elementele stilistice reperate în arhivele de sculptură medievală din spațiile menționate au câte o notă distinctă, mereu diferită de cele de la Trei Ierarhi. Sunt la fel de geometrizate/rectilinii, dar mult mai încărcate și „alambicate", cum este cazul celor din Armenia și Turcia sau din Iran, Siria și țările arabe. La polul opus sunt decorațiuni preponderent florale, sinuoase, cum sunt și anumite benzi de la Trei Ierarhi, a căror influență stilistică o regăsim în goticul polonez, cu propriul specific, dar și în sculptura islamică din Turcia din anumite situri de la moscheile și caravanseraiurile de pe Drumul Mătăsii, precum și în cea bizantină, preislamică, din Turcia.

Motive și maniere sculpturale similare se regăsesc până și în sculptura decorativă medievală din India. Benzile cu motive sculptate, care înveșmântează în întregime exteriorul bisericii lui Vasile Lupu, au o coerență stilistică majoritară ce „topește" toate influențele acumulate prin același algoritm de unificare și or-

loristorice.ro/?articol=57379-inceputurile-lucrarilor-de-restaurare-a-monumentelor-istorice-in-romania-si-activitatea-in-acest-domeniu-a-arhitectului-francez-andre-lecomte-du-nouy.

[8] Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri (până la 1821)*, Editura Junimea, Iași, 1974.

Fig. 11. Decorație bizantină din piatră cioplită, Divrigi, Turcia, sec. VI

Fig. 12. Flori decorative sculptate, catedrala din Wawel, Polonia, sec. XI

Fig. 13. Rozeta geometrică cu floarea vieții, sculptură în lemn, sec. XVII, Moldova

ganizare stilistică. Acest unic filtru de unificare este cel al motivelor geometrice din arta populară de pe teritoriul Moldovei, motive cu origine multimilenară, regăsite și în celelalte provincii românești. Acestea sunt fundamental geometrice, rectilinii sau circulare, brâie, structuri romboidale (solare) sau rozete din poligoane regulate, simple sau stelate. O notă discordantă, dar totuși armonios și fericit integrată în ansamblul pietrei cioplite de la Trei Ierarhi o constituie masivul brâu împletit muntenesc, un „citat" deloc întâmplător inclus în proiectul lui Vasile Lupu. După cum argumentează istoricul Sorin Iftimi în cartea anterior citată, proiectul de la Trei Ierarhi nu s-a dorit a fi o simplă biserică, ci un imens chivot și athanor, în care să fie actualizat trupul lui Hristos, să fie păstrate și venerate moaștele Sfintei Parascheva, adusă din Constantinopol ca să devină protectoarea cetății domnești și a Țării Moldovei, un centru de pelerinaj și un pol magnetic al tuturor urmașilor Bizanțului și, nu în ultimul rând, o necropolă a familiei lui Vasile-Vodă Lupu, urmașul legitim din Moldova al basileilor Imperiului Roman de Răsărit. Așadar, cea mai puternică „amprentă" constructivă, stilistică și simbolică a veșmântului de piatră cioplită și cândva poleită cu foiță de aur și exaltată cu albastru de *lapis lazuli* o constituie arta geometrică sedimentată în tradiția cioplitorilor de lemn (cu precădere) și piatră din Moldova și din celelalte provincii românești, aceleași din covoarele sau veșmintele țesute de mii de ani de locuitorii acestor pământuri. Acestea se regăsesc în folclorul altor popoare din Balcani, dar și din alte zone, dovadă că originea lor este comună și că aceste motive nu sunt fructul creației spontane a meșterilor populari. Ele au fost doar structuri simbolice primite și păstrate în folclor, cel mai adesea nealterate, până la apariția târzie a modernității în țările din sud-estul Europei.

Cele mai elocvente referințe și citări din arta populară românească în procesul constituirii stilistice a decorațiunilor sculptate de la Trei Ierarhi sunt con-

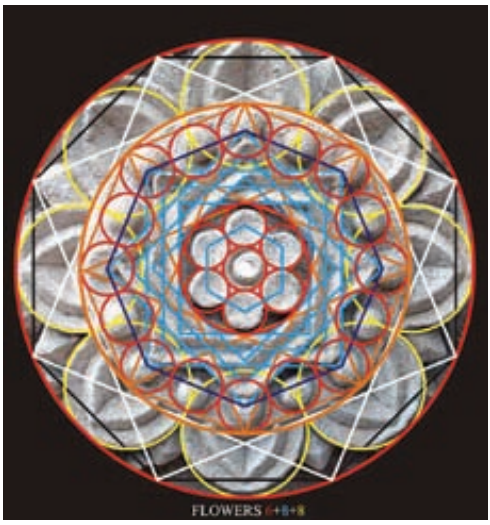

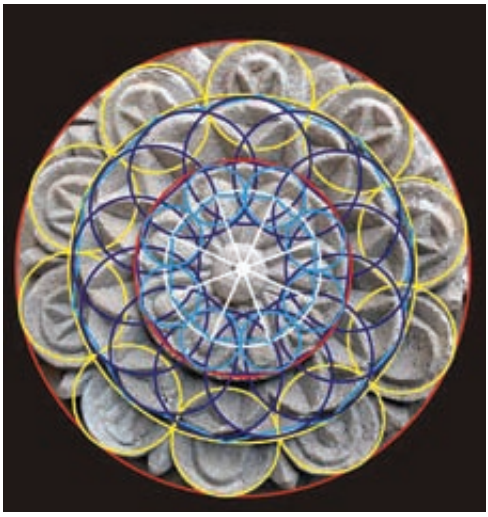

Fig. 14, 15, 16, 17. Rozete geometrice – Biserica *Trei Ierarhi*, Iași, sec. XVII

stituite de cele patru „șiraguri" orizontale de rozete care înconjoară corpul arhitectonic al edificiului și sunt implementate între cele treizeci de brâie decorative omogene. Le regăsim, în forme identice sau foarte asemănătoare, pe porți și stâlpi de lemn, pe diferite piese de mobilier țărănesc sau pe covoare, laițe, tipare de caș și piese de vestimentație. Suprapunerea a trei discuri concentrice, cu un discurs constructiv poligonal unic pentru fiecare, reprezintă un factor extrem de original, care nu își găsește corespondență decât în câteva structuri de rozete din sculptura decorativă bizantină timpurie. Integrarea lor în interiorul benzilor orizontale, care le „găzduiesc", este, iarăși, creația specifică a proiectului de la Trei Ierarhi, fiind un fenomen unic. Ne rămâne să elucidăm în ce măsură ac-

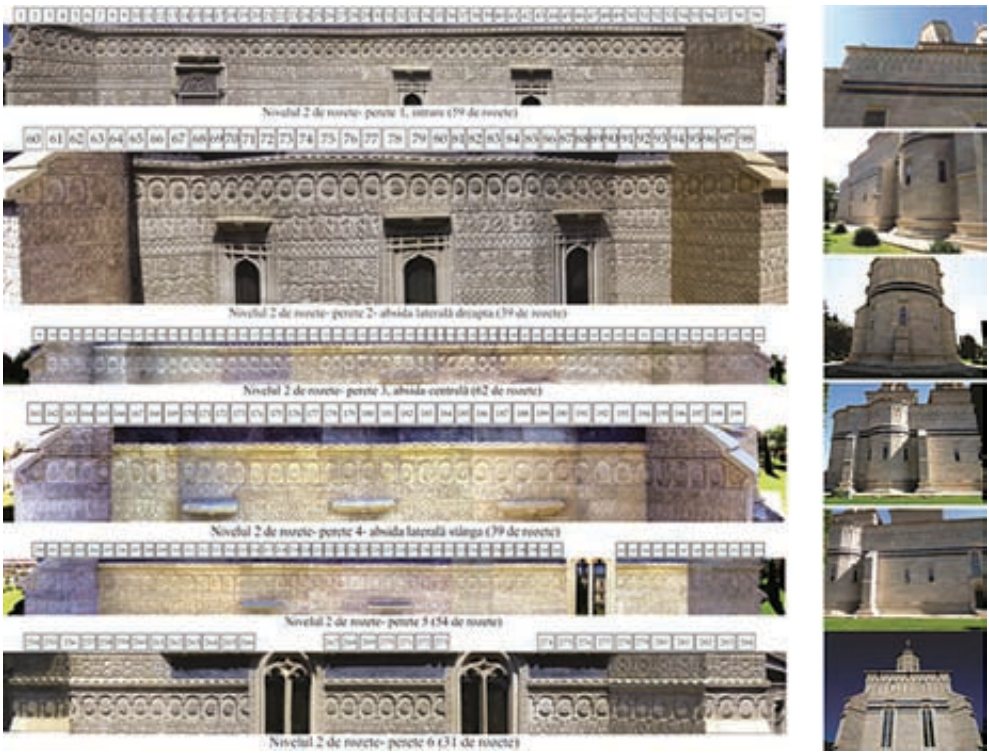

Fig. 18. Nivelul al doilea de rozete geometrice – Biserica *Trei Ierarhi*, Iași, sec. XVII

tualele forme și dispuneri ale acestor serii de rozete respectă proiectul originar al lui Vasile Lupu, ținând cont că restaurarea arhitectului André Lecomte de Noüy a presupus refacerea și chiar înlocuirea unei lungi serii de plăci de piatră cioplită. Arhitecții și profesorii Grigore Ionescu și Peter Derer afirmă, pe baza mărturiilor scrise și a desenelor lăsate de arhitectul francez, că acesta ar fi respectat întru totul forma și locul fiecărui element decorativ în cadrul restaurării sale. Din logica propusă studiului, aceste rozete, cu mărimi distincte și distribuite la distanțe diferite una de cealaltă, de la un „șirag" orizontal la altul, presupunem că ele aveau nu doar un scop decorativ, ci erau menite să transfere un anumit cod simbolic și energetic contemplatorilor atenți și fascinați, pătrunși de mentalitatea profund religioasă a epocii lui Vasile Lupu și a secolelor care au urmat, până în vremurile actuale.

Cumularea a câte trei configurații numerice distincte (cel mai adesea), simbolizate de structurile florale și poligonale concentrice, generează o polifonie numerică, ce face subiectul unei cercetări muzicale. Fiecărui număr/poligon regulat îi este atribuit un sunet și un timbru instrumental sau vocal, pornind de la corespondența cu fenomenul muzical al *rezonanței naturale*, specifică muzicii religioase bizantine. Rezultatele acestei cercetări, desfășurată în colaborare cu pro-

fesorul universitar și compozitorul ieșean Viorel Munteanu, vor fi consemnate în cadrul tezei doctorale menționate la începutul acestui studiu.

În concluzie, ansamblul arhitectural și, mai ales, veșmântul din decorațiuni de piatră cioplită care acoperă integral la exterior corpul Bisericii Trei Ierarhi din Iași reprezintă una dintre cele mai originale și mai fascinante creații ale artei medievale din Moldova și din întreaga istorie a artei creștine europene, ascunzând o lungă serie de enigme, care îl uimesc pe privitorul atent și educat artistic, precum și pe cel care o descoperă pentru prima dată. Posibilitățile de investigație științifică ale epocii digitale ne vor oferi, cu siguranță, aspecte nebănuite privind intențiile și modul în care voievodul moldav Vasile Lupu, strălucit urmaș al basileilor Constantinopolului, a gândit și a pus în operă polifoniile din piatră și aur ale uimitorului său proiect artistic și ecleziastic.

Bibliografie

Călători străini, vol. VI, mărturiile cronicarilor Paul din Alep, Evlia Celebi, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

de Saint Martin, Louis Claude, *Despre numere*, Editura *Herald*, București, 2013.

Derer, Peter, *Cazul Lecomte de Nouÿ. Demers analitic privind demersurile sale asupra monumentelor,* în RMI_1992_2_012.

Guenon, Rene, *Simbolismul crucii*, Editura Humanitas, București, 2014.

Iftimi, Sorin, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene. Monumente, ctitori, mentalități*, Iași, Editura Trinitas, 2008.

Ionescu, Grigore, *Începuturile lucrărilor de restaurare a monumentelor istorice în România și activitatea în acest domeniu a arhitectului francez André Lecomte de Nouÿ* în RMM_MIA_1978_anulXLVII_Nr1-010.

Theodorescu, Răzvan, Oprea, Ioan, *Piatra Trei Ierarhilor,* București, 1979.

Ungureanu, Cristian, *Musique des sphères [La géométrie secrète de la peinture européenne],* ed. Artes, Iași, 2016.

Sebastian CĂTĂNOIU

Abstract

The Natural Park Vânători Neamț has been, since its establishment, a model of human coexistence with nature, characterized by balanced management of natural resources and sustainable development, thus ensuring the conditions for maintaining wildlife, natural habitats and characteristic landscapes. The monastic area within this protected natural area is a distinct cultural landscape, with 16 monasteries and hermitages, whose documentary attestation begins in the 14th century. The more than 700 years of uninterrupted monastic life in a predominantly forest environment specially shaped the landscapes. The area contains exceptional and authentic examples of architectural ensembles, which illustrate different ways of monastic life. The monasteries of Neamț, Secu, Sihăstria, Agapia and Văratec, with their hermitages, house about 1,100 monks and nuns – a population numerically comparable to that of the monasteries on Mount Athos. The monastic cultural landscape Vânători Neamț fulfills, from the point of view of both cultural and natural heritage, some of the evaluation criteria for demonstrating the exceptional universal value. Therefore, it is justified to register it, as a mixed site – natural and cultural, in the Revised Tentative List of Romania, which would be a premiere for our country.

Keywords: cenobitic, idiorhythmic, hesychasm, protected natural areas.

Pentru a vedea de ce a fost nevoie ca Parcul Natural Vânători Neamț să fie constituit în 1999, va trebui să facem o scurtă incursiune în istoricul ariilor protejate din România. În anul 1928, la Cluj, a avut loc un congres al naturaliștilor, în cadrul căruia, la propunerea lui Emil Racoviță, a fost adoptată o hotărâre privind necesitatea elaborării unei legi care să asigure protecția naturii în România. Legea pentru protecția monumentelor naturii apare în 1930, pe baza acesteia înființându-se Comisiunea Monumentelor Naturii. Apoi au fost declarate, în 1931, prin Jurnalul Consiliului de Miniștri, primele monumente ale naturii – floarea de colț și nufărul termal, iar în 1935, primul parc național – Parcul Național Retezat.

La nivelul anului 1999, erau constituite mai bine de o mie de arii protejate de diferite categorii, dar numai Rezervația Biosferei Delta Dunării beneficia de o instituție administrativă care să-i asigure managementul specific. În acest context, Guvernul României a solicitat acordarea unei finanțări din partea Fondului Global de Mediu, pentru conceperea și punerea în practică a unui proiect prin

care să se asigure, printre altele, modele eficiente privind structurile de management pentru diferite tipuri de arii protejate. Cele trei zone demonstrative alese pentru implementarea acestui proiect au fost arii naturale protejate existente la acea dată, precum Parcul Național Retezat și Parcul Național Piatra Craiului, dar și nou-înființatul Parc Natural Vânători Neamț.

Alegerea unei zone din județul Neamț ca amplasament al unuia dintre primele parcuri cu administrație proprie din România a derivat din specificul acesteia, care este dat de întrepătrunderea și interdependența valorilor naturale, culturale și spirituale ale zonei. S-a dorit ca Parcul Natural Vânători Neamț să reprezinte un model de conviețuire a omului cu natura, caracterizat prin gospodărirea echilibrată a resurselor naturale și dezvoltare durabilă, asigurându-se astfel condițiile pentru menținerea speciilor sălbatice, a habitatelor naturale și a peisajelor rezultate ca urmare a folosințelor, practicilor și culturii tradiționale ale populației locale.[1] Managementul care urmărește conservarea integrată a valorilor naturale, culturale și spirituale a făcut ca Parcul Natural Vânători Neamț să fie un exemplu de succes pe plan național și european[2].

Localizat în nordul județului Neamț, pe o suprafață de 30 631 ha, dintre care aproximativ 25 000 ha de pădure, Parcul a cuprins zone montane, depresionare și deluroase localizate în Munții Stânișoarei și Subcarpații Neamțului, aflate în bazinele hidrografice ale Ozanei și Cracăului. Unic în peisajul ariilor protejate din România, Parcul Natural Vânători Neamț este situat la interferența regiunilor biogeografice continentală și alpină, fapt ce se reflectă în cele mai bine de 2 600 de specii de plante și animale identificate în zonă, dintre care 245 de endemite, specii rare sau pe cale de dispariție, și cele 15 tipuri de habitate.[3]

Se întâlnește o mare varietate de tipuri de păduri naturale, multe arborete având vârste mai mari de 100 de ani, ajungând chiar la 180-200 de ani. Pădurile din raza Parcului sunt, în general, amestecuri de diverse specii forestiere, cu o mare diversitate genetică și stabilitate ecologică ridicată. Prezența ursilor, lupilor și râșilor, marile carnivore specifice Munților Carpați, arată existența unei piramide trofice puțin alterate de intervențiile umane.

Unul dintre obiectivele de management trasate încă de la înființarea Parcului a fost reintroducerea în libertate a zimbrului. Studii diferite, efectuate în anii ’90

---

[1] Parcul Natural Vânători Neamț, 2016. *Planul de management al Parcului Natural Vânători Neamț și al siturilor Natura 2000 ROSCI0270 Vânători Neamț și ROSPA0107 Vânători Neamț, https://vanatoripark.ro/plan-de-management, 155.*

[2] Livia Bellisari, Tania Deodati, Concha Olmeda, Ana Guimarães, „Natural and cultural values of landscapes”, în *Linking Natura 2000 and cultural heritage. Case studies*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017, 45-48.

[3] Sebastian Cătănoiu, Răzvan Deju, *Diversitatea biologică a Parcului Natural Vânători Neamț – Lista speciilor*, Editura Nona, Piatra Neamț, 2009, 5.

de specialiști ai Institutului de Cercetări și Amenajări Silvice și ai Societății Zoologice Regale din Londra, au arătat că zona Vânători Neamț este una propice pentru constituirea unei populații de zimbri în libertate. Concluziile lor au venit să se muleze pe cercetările toponimice realizate la începutul secolului XX, care au evidențiat în zona carpatică din județele Neamț, Suceava, Maramureș și Bistrița o așa-numită „zonă a zimbrului", în care se întâlnește cea mai mare concentrație toponimică privitoare la acest animal.[4] Primii pași în cadrul programului de reintroducere a zimbrului în România au fost crearea infrastructurii necesare, specializarea personalului și importurile de animale din țări ale Europei de Vest. În 2012, în baza autorizației de mediu, s-a realizat în valea Cracăului prima punere în libertate a unui grup de zimbri (5 exemplare). Noi eliberări s-au efectuat în 2013 (5 exemplare), în 2014 (6 exemplare), în 2015 (2 exemplare), în 2016 (3 exemplare), în 2017 (4 exemplare) și în 2018 (un exemplar). Ca dovadă a succesului acestui program, pe termen mediu, în perioada 2012-2018 s-au înregistrat 14 fătări în libertate, astfel că la data actuală efectivul în libertate este de 37 de exemplare. Pentru deplina sa reușită, programul de reintroducere derulat în Parcul Natural Vânători Neamț urmărește și resuscitarea speciei din punct de vedere spiritual.[5]

Frumusețile naturale ale zonei au reprezentat o sursă de inspirație pentru marii noștri artiști care au trăit și au creat în această regiune. Urmele trecerii lor sunt prezentate în casele memoriale „Ion Creangă", „Mihail Sadoveanu", „Veronica Micle" sau „Alexandru Vlahuță".

Siturile arheologice din neolitic și din perioada medievală și sursa de apă sărată Slatina, cunoscută ca fiind izvorul cu cea mai îndelungată folosință continuă din Europa (8 000 de ani), vin să aducă mărturie despre amploarea și constanța prezenței comunităților umane în zona Parcului. Ajunge să amintim că, în vârful Culmii Plăieșului, dominând valea Ozanei, pe una dintre rutele comerciale dintre Moldova și Transilvania, se înalță Cetatea Neamțului, fortăreață care a rezistat peste veacuri asediilor, dar și celui mai înverșunat dușman al său – timpul.

Valoarea spirituală a zonei este legată de creștinismul ortodox. Un număr de 16 mănăstiri și schituri renumite se găsesc în raza Parcului, pentru ca, împreună cu cele aflate în imediata apropiere, numărul acestora să se ridice la aproximativ 40 de lăcașuri de cult. Aceste monumente, având o triplă valență – religioasă, culturală și istorică –, se găsesc răspândite pe o zonă relativ restrânsă din cadrul Parcului Natural Vânători Neamț, aflată în întregime în bazinul hidrografic al

---

[4] George Vâlsan, „Toponimie din punct de vedere geografic. Distribuția în România a trei animale azi dispărute: bourul, zimbrul, brebul", *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, t. LVII, 1938, 24-28.

[5] Sebastian Cătănoiu, „Different stories of two sacred species of Moldavia, Romania: the European bison and the brown bear", în Pungetti, G.; Oviedo, G.; Hooke, D. (ed.), *Sacred Species and Sites – Advances in Biocultural Conservation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, 383.

Ozanei.[6] Mănăstirile Neamț, Secu, Sihăstria, Agapia și Văratec, cu schiturile lor, adăpostesc aproximativ 1 100 de monahi și monahine, cea mai mare populație monahală după cea din Muntele Athos.

Această zonă unitară, în care viața monahală s-a desfășurat neîntrerupt începând cu secolul al XIV-lea, datorită particularităților ei, se constituie în peisajul cultural monahal Vânători Neamț. O scurtă trecere în revistă a mănăstirilor și a schiturilor este relevantă pentru evidențierea importanței și a unicității zonei monahale a Parcului.

Mănăstirea Neamț a fost ctitorită în secolul al XIV-lea de Petru I Mușat. În 1497, domnitorul Ștefan cel Mare a înălțat în curtea interioară biserica cea mare, acesta fiind cel mai reprezentativ monument al arhitecturii din timpul său. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în mănăstire erau 1 500 de călugări; ulterior, numărul acestora a scăzut constant. Așezare mănăstirească de mare tradiție pentru întreaga ortodoxie, caracterizată de patriarhul Teoctist ca fiind „centrul ortodoxiei românești", mănăstirea posedă cea mai veche și mai mare bibliotecă mănăstirească din țară, cu peste 18 000 de volume scrise în limbile slavonă, greacă sau română.

În apropierea Mănăstiri Neamț sunt situate următoarele schituri:

- Icoana Veche, cunoscut prin faptul că este clădit pe locul în care icoana Maicii Domnului de la Mănăstirea Neamț a fost îngropată în pădure pentru a nu fi distrusă în 1821, ca urmare a luptelor dintre turci și greci din perioada rebeliunii Eteriei;
- Icoana Nouă, construit în 1946, a fost inițial un loc de adăpost pentru călugării țiitori de Mănăstirea Neamț care se îndeletniceau cu creșterea vitelor sau lucrul la pădure;
- Vovidenia, fondat de Ioanichie, episcopul Romanului, în 1754. Biserica frumoasă din cărămidă a fost înălțată între 1849 și 1853. Împrejurul ei s-au clădit câteva chilii pentru călugării ce slujeau aici. Este cunoscut ca fiind schitul din Poiana Liniștii;
- Pocrov, întemeiat în anul 1714 de Pahomie, episcopul Romanului, care a clădit aici o biserică din lemn la poalele muntelui Chiriac. Între anii 1755 și 1785, i s-au făcut unele îmbunătățiri, dar în anul 1801 a fost prădat și aproape distrus. Datorită frumuseții peisajului înconjurător, este cunoscut și ca Schitul din Poiana Raiului;
- Branițe, aflat în apropiere de DN15, a fost întemeiat în 1999;
- Cărbuna, situat la marginea pădurii înainte de a ajunge la Mănăstirea Neamț, a fost reînființat în 2000.

[6] Sebastian Cătănoiu, „Study case of Vanatori Neamt Nature Park", în Mallarach, J.-M.; Papayannis, T. (ed.), *Protected Areas and Spirituality. Proceedings of the First Workshop of the Delos Initiative – Montserrat 2006*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Gland, IUCN, Montserrat, 2007. 295-297.

Mănăstirea Secu datează de prin anul 1560, fiind fondată de monahul Zosima. În 1599, vornicul Nestor Ureche și soția sa, Mitrofana, au zidit o biserică de piatră, care a fost sfințită la 5 octombrie 1602. Într-o vreme, această mănăstire adăpostea 400 de călugări, dar numărul acestora a scăzut în timp. În apropierea așezământului este situat schitul de călugări Nifon, reînființat după 1990.

Mănăstirea Sihăstria a fost construită pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, ca schit al Mănăstirii Secu. Fondatorul a fost Ghedeon, episcopul Hușilor, care a completat construcția bisericii, în 1655, cu un grup de chilii mănăstirești și o clopotniță. În 1799, când Mănăstirea Neamț era condusă de Paisie Velicicovschi, Sihăstria a devenit subordonată acesteia. În apropierea mănăstirii sunt situate următoarele schituri:

– Înălțarea Sfintei Cruci – Poiana lui Ioan, așezământ de călugări fondat în 1990;
– Daniel Sihastru, ale cărui începuturi datează din 1936, când mai mulți călugări de la Mănăstirea Sihăstria s-au retras în locul numit Râpa lui Coroi. Ulterior, cu binecuvântarea mitropolitului Daniel, schitul a fost fondat în 1996.

Schitul Sihla a fost construit în 1725, în memoria Cuvioasei Teodora, o pustnică trăitoare în aceste părți pe la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. În iunie 1992, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a canonizat-o pe Teodora. În 2012, schitul a devenit mănăstire.

Mănăstirea Sfânta Cruce a fost construită pe locul unui schit, ridicat în semn de respect pentru soldații români, germani și ruși uciși în timpul unei bătălii din cel de-al Doilea Război Mondial.

Mănăstirea Văratec a fost fondată de maica Olimpiada în 1785, biserica actuală fiind construită din piatră în 1812. Cele două turle identice, sub formă de clopot, sunt o caracteristică a mănăstirii. Astăzi, este cea mai mare mănăstire din lumea ortodoxă, în jurul mănăstirii existând un sat mănăstiresc, locuit de mai bine de 400 de măicuțe.

Biserica Mănăstirii Agapia a fost construită între 1641 și 1643, iar la mijlocul secolului al XIX-lea s-a realizat renovarea integrală a acesteia, ocazie cu care Nicolae Grigorescu a făcut pictura interioară, în stil neoclasic. Este una dintre cele mai mari mănăstiri de maici din lumea ortodoxă.

Schitul Agapia Veche sau Agapia din Deal a fost fondat în secolul al XIV-lea de starețul Agapie pe locul numit astăzi Livada Părinților. Pe la mijlocul secolului al XVI-lea, domnitorul Moldovei, Petru Rareș, și doamna sa Elena au contribuit la construcția unei noi biserici din piatră[7].

---

[7] Parcul Natural Vanători Neamț, 2016, 92-93.

În peisajul cultural monahal Vânători Neamț se manifestă în prezent toate tipurile de viață monahală:

- monahismul cenobitic, cu viață monahală de obște sau chinovială, desfășurată în mănăstiri și schituri de călugări sau călugărițe;
- monahismul idioritmic, cu viață monahală de sine, desfășurată în sate mănăstirești locuite de călugărițe;
- schimnicia (pustnicia, sihăstria), desfășurată în singurătate, în chilii amplasate în locuri retrase.

Urmând învățăturile starețului Paisie Velicicovschi, la finele secolului al XVIII-lea, în mănăstirile Agapia și Văratec s-a dezvoltat viața monahală idioritmică (gr. *idios rytmos*). Spre deosebire de viața cenobitică (gr. *koinobiakos*), caracterizată prin traiul în comun al călugărilor, care locuiesc în chiliile din incinta mănăstirii, nu au avere personală, se roagă, muncesc și mănâncă împreună și se supun în toate mai-marelui mănăstirii, viața idioritmică le permite călugărilor să ducă un trai mai liber, să posede avere personală, cu gospodării proprii, așezate în preajma mănăstirii. Călugării cu organizare idioritmică trăiesc în comunitate în timpul slujbelor la biserică, iar starețul este conducătorul obștii și cel care veghează la menținerea disciplinei monahilor și la împlinirea îndatoririlor acestora față de biserică. La Văratec, 60 de maici duc viață de chinovie, alte aproximativ 400 locuind în 180 de case și practicând traiul idioritmic. La Agapia, în cele 140 de case aflate în apropierea mănăstirii locuiesc mai bine de 300 de maici.

Peisajul cultural monahal Vânători Neamț menține intacte, de sute de ani, formele tradiționale de utilizare a terenurilor, ilustrând interacțiunea armonioasă dintre om și natură. Zona este un exemplu excepțional de peisaj natural modelat de aceste comunități monastice tradiționale, concentrate într-o zonă distinctă a Parcului Natural Vânători Neamț. Prezența de sute de ani a comunităților monahale a influențat peisajele într-un mod particular, astfel încât întreaga zonă este o expresie unică și particulară a vieții monahale petrecute în mijlocul pădurii sau în imediata vecinătate a acesteia. Viața în mediul forestier, în condiții severe, uneori de izolare, a implicat o utilizare eficientă nu numai a resurselor forestiere, ci și a celor specifice pășunilor și pajiștilor. Se practică și în prezent unele ocupații vechi, cum ar fi prelucrarea fructelor forestiere, apicultura, tâmplăria sau țeserea hainelor și covoarelor, activități cu un impact redus asupra mediului, ce contribuie la conservarea peisajelor monastice tradiționale.[8] Modelul economic monastic, caracterizat prin producție și consum durabile, dedicat în mare măsură nevoilor

[8] Joseph-Maria Mallarach, Josep Corcó, Thymio Papayannis, „Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices", *Studia Monastica*, vol. 56, fasc. 2.

comunității, favorizează speciile și varietățile locale de plante și animale.[9] Gospodărirea tradițională a pădurilor a promovat speciile forestiere indigene, a permis regenerarea naturală a acestora, utilizarea durabilă a resurselor forestiere și menținerea funcțiilor de protecție ale pădurilor.

Zona se bucură de notorietate din punct de vedere turistic atât pe plan național, cât și internațional. În cadrul proiectului EDEN al Comisiei Europene, în baza unei competiții naționale, Parcul Natural Vânători Neamț a fost inclus în anul 2009 în rețeaua European Destinations of Excellence. Apartenența Parcului Natural Vânători Neamț la această rețea a constituit un sprijin pentru operatorii de turism din zonă, creându-se condițiile ca aceştia să poată coopera privind împărțirea responsabilităților și organizarea unor structuri asociative, în vederea valorificării excepționalului patrimoniu natural, cultural şi spiritual specific zonei.

Anul 2016 este anul în care zona a fost recunoscută de Autoritatea Națională pentru Turism ca destinație ecoturistică, fiind a patra locație de acest gen din România. Noua deschidere creată de această oportunitate, precum și proiectele atrase au făcut ca, în 2017 și 2018, Parcul Natural Vânători Neamț să fie singura locație din România inclusă în Top 100 Sustainable Destinations, ca urmare a competiției organizate la nivel global de către Green Destinations, în cooperare cu alte 10 organizații internaționale interesate de turismul sustenabil.

Pe plan mondial, multe arii protejate conțin situri importante din punctul de vedere al valorilor spirituale asociate, incluzând monumente construite, cum ar fi mănăstiri, temple, sanctuare și trasee de pelerinaj. Siturile cu valențe spirituale care se încadrează în definițiile naționale și internaționale ale ariilor naturale protejate pot fi recunoscute drept componente legitime ale sistemului de arii naturale protejate ca „Sacred Natural Sites". Din acest punct de vedere, Parcul Natural Vânători Neamț este inclus în lista „Sacred Natural Sites", fiind caracterizat astfel: „Vanatori Neamt Natural Park, the spiritual heart of Romania, including 16 Christian monasteries, along with outstanding wildlife: European bison, brown bear and wolf populations".[10]

Valoarea universală a peisajului cultural monahal Vânători Neamț rezidă în combinația unică de valori istorice, culturale, religioase și naturale, legate de creștinismul ortodox, cu manifestarea remarcabilă a tuturor tipurilor de viață ortodoxă creștină monahală (cenobitică, idioritmică, sihastră), dezvoltate într-o arie naturală protejată. Mănăstirile istorice ale peisajului cultural monahal Vână-

[9] Sebastian Cătănoiu, Benedict Sauciuc, „The monastic area of Vanatori Neamt Nature Park, Romania", în Mallarach, J.-M. (ed.), *Protected Landscapes and Cultural and Spiritual Values 2*, IUCN, GTZ, Obra Social de Caixa Catalunya, 2008, 147.

[10] Nigel Dudley, (ed.), *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, IUCN, Gland, 2008, 64.

tori Neamț sunt exemple excepționale și autentice ale ansamblurilor arhitecturale ortodoxe monahale, dezvoltate începând cu Evul Mediu. Mănăstirea Neamț, centrul cultural și spiritual al întregii regiuni, „Marea Lavră a Moldovei", a jucat un rol important în răspândirea culturii, exercitând o influență de durată în spațiul cultural creștin ortodox în această parte a Europei.

Simbioza dintre viața monahală și natură este caracterizată prin gestionarea echilibrată a resurselor naturale și dezvoltare durabilă, asigurând astfel condițiile de conservare a speciilor și a habitatelor naturale specifice zonei. Peisajul cultural monahal Vânători Neamț nu a suferit schimbări semnificative de-a lungul timpului, valorile culturale, spirituale și naturale au suferit foarte puține modificări până în prezent, menținându-și caracteristicile originale. Toate așezările monahale sunt în uz, comunitățile lor menținându-și modul de viață tradițional, iar peisajele, ca efect al interacțiunii dintre comunitățile monahale și natură, sunt „peisaje vii", care își perpetuează caracteristicile.

Intervențiile de conservare și restaurare a monumentelor istorice incluse în peisajul cultural monahal Vânători Neamț, efectuate de statul român începând cu anii '30 și continuate în anii '50 și '60 ai secolului trecut, au protejat și păstrat autenticitatea și integritatea resurselor de patrimoniu în toate aspectele lor: formă și design arhitectural, materiale, tehnici de construcție, locație și mediu. Toate aceste intervenții au fost întemeiate pe o amplă documentație istorică și arhitecturală, bazată pe sursele de iconografie și documentare, precum și pe cercetarea *in situ* a monumentelor istorice.

Analizând cele de mai sus, considerăm că peisajul cultural monahal Vânători Neamț îndeplinește unele dintre criteriile specificate în Convenția patrimoniului mondial.[11]

Astfel, în cazul criteriului (iii), „să prezinte o mărturie unică sau cel puțin excepțională a unei tradiții culturale sau a unei civilizații care trăiește sau care a dispărut", situl reprezintă o manifestare remarcabilă și continuă a vieții ortodoxe creștine monahale, dezvoltată începând cu secolul al XIV-lea, în așezări cu o viață comunitară organizată, plasate într-un vast teritoriu forestier, inclus în Parcul Natural Vânători Neamț. În această zonă, care cuprinde o densitate mare de așezări monastice interconectate, viața monahală cenobitică este prezentă în mănăstirile și schiturile de călugări, precum mănăstirile Neamț, Secu, Sihăstria, Sihla sau schiturile Vovidenia, Pocrov, sau de maici, precum schitul Agapia Veche. Viața monahală idioritmică este dezvoltată în mănăstirile de călugărițe cu sate monahale: Mănăstirea Văratec, în care trăiesc peste 400 de măicuțe, și Mănăstirea

[11] *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (WHC17/01 12 July 2017)", http://whc.unesco.org, 25-26.

Agapia, cu mai bine de 300 de măicuțe. Mănăstirile Agapia și Văratec reprezintă cele mai mari comunități monahale de călugărițe din lumea ortodoxă.[12] Chiar și în vremurile noastre, în păduri, în locuri izolate, există pustnici care trăiesc o viață monahală schimnică.

Peisajul cultural monahal Vânători Neamț poate fi considerat un „exemplu remarcabil de tip de construcție sau de ansamblu arhitectural sau tehnologic ori de peisaj care ilustrează o etapă semnificativă din istoria umanității", îndeplinind astfel cerințele criteriului (iv). Mănăstirile existente sunt exemple autentice de ansambluri arhitecturale ortodoxe monahale dezvoltate începând cu Evul Mediu. Unele dintre ele, cu precădere mănăstirile Neamț și Secu, într-o oarecare măsură și mănăstirile Agapia și Văratec, prezintă ziduri de apărare și turnuri puternice, care adăpostesc chilii, capele și zone rezervate activităților comune, precum trapeză, bibliotecă, ateliere etc. Catoliconul Mănăstirii Neamț reprezintă o capodoperă a arhitecturii moldovenești, devenit un model pentru bisericile moldovenești construite în secolele care au urmat. Remarcabilele sate monahale ale mănăstirilor Văratec și Agapia, care datează din secolul al XVIII-lea, adăpostesc cele mai mari comunități de maici din lumea ortodoxă.

În cazul criteriului (vi) – „să fie asociate direct sau tangibil cu evenimente sau tradiții vii, cu idei sau credințe, cu opere artistice și literare de o semnificație universală remarcabilă" – se poate spune că peisajul monahal cultural Vânători Neamț a constituit, de-a lungul secolelor, un centru de iradiere și renaștere spirituală a creștinismului ortodox, un loc de pelerinaj și, datorită Mănăstirii Neamț, un centru cultural pentru această parte a Europei. Mănăstirea Neamț a fost locul în care s-a dezvoltat o excepțională mișcare monahală de renaștere spirituală, cu mare rezonanță culturală în sud-estul și estul Europei. Paisianismul, această perioadă de renaștere isihastă, caracterizată prin așezarea Scripturii, a scrierilor patristice și a rugăciunii inimii la temelia vieții de obște, cu toate consecințele pe care le comportau acestea în organizarea vieții comunitare și a ascezei personale, a fost inițiat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea de starețul mănăstirii Neamț, Paisie Velicicovschi.

Peisajul cultural monahal Vânători Neamț îndeplinește și cerințele criteriului (x) – „conțin cele mai importante și mai semnificative habitate naturale pentru conservarea *in situ* a diversității biologice, inclusiv cele care conțin specii amenințate de valoare universală excepțională din punct de vedere științific sau conservator". Datorită speciilor și habitatelor de interes comunitar, Parcul Natural Vânători Neamț a fost declarat sit de importanță comunitară ROSCI0270 Vânători-Neamț și zonă specială de protecție avifaunistică ROSPA0107 Vânători-Neamț.

---

[12] Mallarach, Corcó, Papayannis, „Christian monastic communities...", 365.

Ceea ce este cu adevărat remarcabilă este existența efectivelor de zimbri (*Bison bonasus*) în libertate. În Munții Carpați, această specie este prezentă în sălbăticie doar în câteva zone din Polonia, Slovacia și Ucraina. Parcul Natural Vânători Neamț devine astfel, la nivel european, una dintre zonele-cheie pentru conservarea zimbrului, în special a liniei genetice Lowland-Caucasus.

Peisajul cultural monahal Vânători Neamț prezintă asemănări cu siturile UNESCO Meteora și Muntele Athos (Grecia) în ceea ce privește concentrarea mare de mănăstiri și schituri, mărimea comunităților monahale, continuitatea vieții monahale și influența în spațiul cultural ortodox. Se deosebește de acestea prin faptul că lăcașele de cult sunt situate în masive forestiere și că unele dintre acestea sunt locuite de maici (mănăstirile Agapia și Văratec).

Îndeplinind atât criterii culturale, cât și naturale, peisajul cultural monahal Vânători Neamț își merită locul în Lista indicativă pentru România, ca propunere pentru declararea sa ulterioară ca sit UNESCO mixt (natural și cultural). Ar fi prima propunere de acest fel a României și una dintre puținele din Europa.

Trebuie remarcat că, dintre cele șapte situri UNESCO mixte deja declarate în Europa, trei au legătură cu ortodoxia. Iar dacă Ohrid are legătură cu ortodoxia slavă, iar Athosul și Meteora cu cea greacă, credem că și ortodoxia latină merită, prin peisajul cultural monahal Vânători Neamț, declararea unui sit UNESCO mixt.

Bibliografie

***, Parcul Natural Vânători Neamț, 2016. *Planul de management al Parcului Natural Vânători Neamț și al siturilor Natura 2000 ROSCI0270 Vânători Neamț și ROSPA0107 Vânători Neamț, https://vanatoripark.ro/plan-de-management*.

Bellisari, Livia; Deodati, Tania; Olmeda, Concha; Guimarães, Ana, 2017. „Natural and cultural values of landscapes", în *Linking Natura 2000 and cultural heritage. Case studies*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, pp. 31-53.

Cătănoiu, Sebastian (coord.), 2018. *Prin pădurile Neamțului – manual pentru educație forestieră*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț.

Cătănoiu, Sebastian, 2007. „Study case of Vanatori Neamt Nature Park", în Mallarach, J.-M.; Papayannis, T. (ed.), *Protected Areas and Spirituality. Proceedings of the First Workshop of the Delos Initiative – Montserrat 2006*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Gland, IUCN, Montserrat, pp. 289-311.

Cătănoiu, Sebastian, 2012. „Different stories of two sacred species of Moldavia, Romania: the European bison and the brown bear", în Pungetti, G.; Oviedo, G.; Hooke, D. (ed.), *Sacred Species and Sites – Advances in Biocultural Conservation*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 380-383.

Cătănoiu, Sebastian; Benedict Sauciuc, 2018. „The cultural monastic landscape of Vanatori Neamt Nature Park, Romania", *https://csvpa.org/library/vanatori-neamt-nature-park-romania*.

Cătănoiu, Sebastian; Deju, Răzvan (ed.), 2018. *Albine și furnici în Parcul Natural Vânători Neamț: culegere de compuneri și desene*, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț.

Cătănoiu, Sebastian; Deju, Răzvan, 2009. *Diversitatea biologică a Parcului Natural Vânători Neamț – Lista speciilor*, Editura Nona, Piatra Neamț.

Cătănoiu, Sebastian; Sauciuc, Benedict, 2008. „The monastic area of Vanatori Neamt Nature Park, Romania", în Mallarach, J.-M. (ed.), *Protected Landscapes and Cultural and Spiritual Values 2*, IUCN, GTZ, Obra Social de Caixa Catalunya, pp. 146-148.

Dudley, Nigel (ed.), 2008. *Guidelines for Applying Protected Area Management Categories*, IUCN, Gland.

Mallarach, Joseph-Maria; Corcó, Josep; Papayannis, Thymio, 2014. „Christian monastic communities living in harmony with the environment: an overview of positive trends and best practices", *Studia Monastica*, vol. 56, fasc. 2, pp. 353-392.

UNESCO World Heritage Centre, 2017. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* (WHC17/01 12 July 2017)", http://whc.unesco.org.

Vâlsan, George, 1938. „Toponimie din punct de vedere geografic. Distribuția în România a trei animale azi dispărute: bourul, zimbrul, brebul", *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, t. LVII, pp. 20-34.

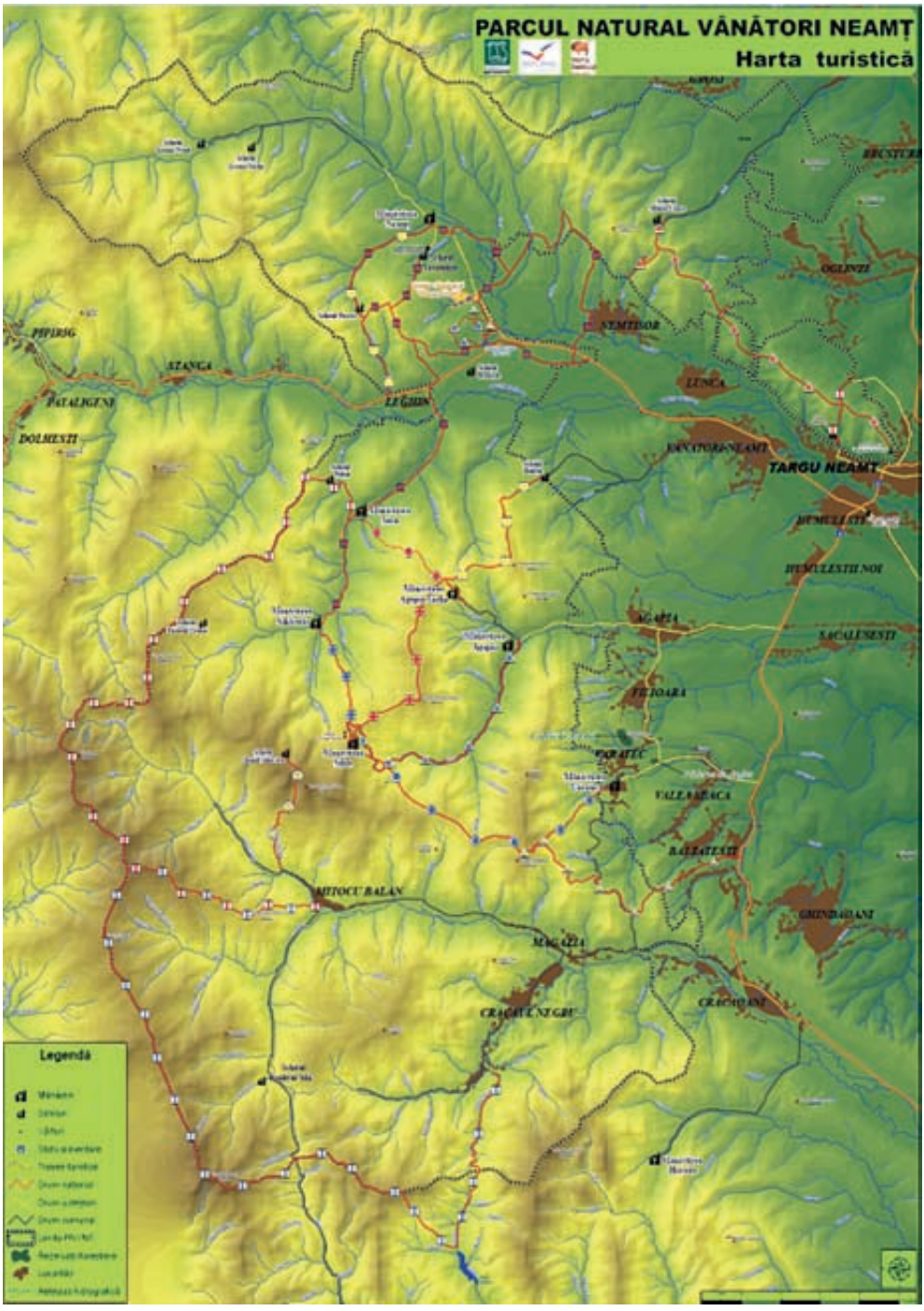

Fig. 1. Parcul Natural Vânători Neamț – harta turistică, cu acordul Administrației Parcului Natural Vânători Neamț, *https://vanatoripark.ro/category/turism*

MASS-MEDIA ȘI CLASA POLITICĂ DIN ROMÂNIA VS. MONUMENTELE DIN LISTA INDICATIVĂ UNESCO – RAPORT DE PRESĂ 2019

Elena COZMA

Abstract

In everyday life, we use various sources of information, such as newspapers (print or online), social networks, TV, radio, about the topics that interest us: politics, fashion, heritage, public interest announcements, etc. Within our project, one of the main activities was to follow the Romanian and/or foreign media (eg: the National Geographic website) and to prepare reports based on the information obtained from these sources. Through these reports we tried to highlight the interest of newspapers and news sites from the country towards the cultural heritage of Romania, be it UNESCO, monuments from the UNESCO Indicative List or cultural heritage inscribed in the lists of the Ministry of Culture, but not only that. Through our reports we could also show problems, the last rehabilitation and conservation actions undertaken by authorities or private entities, the last archaeological excavations carried out, projects to be implemented, the interest or disinterest of the authorities, promotional activities (symposiums, congresses, presentations, etc.), all this, of course, only about cultural heritage. The research is part of the project „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania", supported by CNCS-UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737.

Keywords: UNESCO, mass-media, heritage, social media, preservation, project, cultural heritage, archaeology.

Introducere

În viața de zi cu zi utilizăm diferite surse de informare, precum ziare (presa scrisă sau on-line), rețele sociale, TV, radio, despre subiectele care ne interesează: politică, fashion, patrimoniu, anunțuri de interes public ș.a. În cadrul proiectului nostru, una dintre principalele activități a fost să urmărim mass-media românească și/sau din străinătate (ex.: site-ul National Geographic) și să întocmim rapoarte pe baza informațiilor obținute din aceste surse. Prin aceste rapoarte am încercat să scoatem în evidență interesul ziarelor și site-urilor de știri din țară față de patrimoniul cultural din România, fie el UNESCO, monumente din Lista indicativă UNESCO sau patrimoniu cultural înscris în listele Ministerului Culturii, însă nu doar atât. Prin rapoartele noastre am putut arăta și probleme, ultimele acțiuni de reabilitare și conservare întreprinse de autorități

sau de entități private, ultimele săpături arheologice efectuate, proiecte ce urmează a fi implementate, interesul sau dezinteresul autorităților, activități de promovare (simpozioane, congrese, prezentări etc.), toate acestea, bineînțeles, numai despre patrimoniul cultural. Cercetarea se încadrează în proiectul „Protejarea prin dezvoltarea unor strategii durabile pentru o mai bună ocrotire a siturilor de patrimoniu mondial UNESCO din România", susținut de CNCS–UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737.

În studiul de față am urmărit presa on-line și site-urile de știri și cum sunt reflectate subiectele legate de protejarea sau distrugerea, neglijarea sau reabilitarea patrimoniului cultural și arheologic cuprins în Lista indicativă UNESCO din România în perioada ianuarie-septembrie 2019. Astfel, pentru perioada vizată a fost înregistrat un număr de 198 de articole: 145 de articole în presa locală și 53 de articole în presa națională. Articolele au fost repartizate în funcție de fiecare monument cuprins în Lista indicativă UNESCO. Căutarea s-a efectuat după numele monumentului (ex.: Cula Duca), hramul bisericii (ex.: Biserica Sf. Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș), creatorul monumentului (ex.: Brâncuși), localitatea în care se află (ex.: Biserica din Densuș). În ceea ce privește selecția articolelor, ne-am concentrat atenția pe următoarele teme de dezbatere: promovare, finanțare/reabilitare, dispute politice/stări conflictuale, furt/ilegal/braconaj, descoperire/cercetare, distrugere, paragină/neglijare.

Pentru o urmărire cât mai bună a studiului de față vă vom prezenta mai jos un tabel cu fiecare obiectiv de patrimoniu cuprins în Lista indicativă UNESCO, însoțit de codul LMI, anul includerii în listă și localizarea geografică. De asemenea, studiul va mai conține și câte o prezentare pe scurt de tip raport extrasă din mass-media pentru fiecare monument în parte.

În ceea ce privește presa locală, monitorizarea a fost efectuată periodic (o dată la trei luni) și s-a urmărit pentru fiecare județ ce are în patrimoniul său monumente înscrise în lista mondială câte două-trei ziare: județul Gorj – *Pandurul, Gorjeanul, Impact în Gorj*; județul Sibiu – *Tribuna, Ora de Sibiu, Mesagerul de Sibiu*; județul Alba – *Alba 24, Apulum, Informația de Alba*; județul Argeș – *Argeșul, Jurnalul de Argeș, Universul argeșean*; județul Hunedoara – *Ziarul hunedoreanului, Glasul Hunedoarei, Mesagerul hunedorean*; județul Iași – *Ziarul de Iași, Bună Ziua, Iași, Evenimentul*; județul Constanța – *Replica Online, Ziua de Constanța, Telegraf Online*; județul Vâlcea – *Ziarul de Vâlcea, Vocea Vâlcii, Curierul de Vâlcea*; județul Dolj – *Gazeta de Sud, Vocea Olteniei, Ziarul de Craiova*; județul Neamț – *Mesagerul de Neamț, ZCH Neamț, Ceahlăul*; județul Buzău – *Opinia de Buzău, Știri de Buzău, Reporter buzoian*; județul Brașov – *Bună Ziua, Brașov, Transilvania 365, Monitorul Express*; județul Maramureș – *ZiarMM, Graiul Maramureșului, JurnalMM.ro*; județul Vrancea – *Ziarul de Vrancea, Mo-*

nitorul de Vrancea, Vrancea24; județul Bihor – *Bihoreanul, BihorȘtiri.ro, Jurnal bihorean*. Pentru presa națională monitorizarea s-a efectuat pe următoarele site-uri și ziare: *Adevărul, Gândul.info, Știrile PROTV* și, în cazuri excepționale: *România liberă, National Geographic*.

Lista monumentelor din România incluse în Lista indicativă a patrimoniului mondial

Nume	Cod LMI	Anul includerii	Localizare geografică
1. Monumente ale căror dosare nu au suferit revizuiri			
Ansamblul sculptural Constantin Brâncuși	GJ-III-a-A-09465	1991	Mun. Târgu Jiu, județ Gorj
Centrul istoric al Sibiului și ansamblul său de piețe	SB-II-s-A-12011	2004	Mun. Sibiu, județ Sibiu
Vechile sate Holloko și Rimetea și împrejurimile lor	-	2010	Com. Rimetea, județ Alba
Peisajul cultural minier al Roșiei Montane		2016	Com. Roșia Montană, județ Alba
2. Monumente ale căror dosare au suferit revizuiri			
Biserici bizantine și postbizantine din Curtea de Argeș		Serial după revizuirea din 2017	
Ruinele Bisericii Sân Nicoară	AG-II-a-A-13655		Str. Sân Nicoară 1, mun. Curtea de Argeș, jud. Argeș
Biserica Sfântul Nicolae Domnesc	AG-II-m-A-13647.01		Mun. Curtea de Argeș, jud. Argeș
Biserici cneziale (din Țara Hațegului)		Serial după revizuirea din 2017	
Biserica din Densuș	HD-II-m-A-03307	1991	Loc. Densuș, jud. Hunedoara
Biserica cnezilor Cândea, azi biserica reformată din Sântămăria-Orlea	HD-II-m-A-03445		Loc. Sântămăria-Orlea, jud. Hunedoara
Biserica Arhanghelul Mihail din Gurasada	HD-II-m-A-03323		Loc. Gurasada, jud. Hunedoara
Biserica Pogorârea Sf. Duh din Ostrov	HD-II-m-A-03400.01		Loc. Ostrov, com. Râu de Mori, jud. Hunedoara
Biserica Sf. Gheorghe din Streisângiorgiu	HD-II-m-A-03454		Loc. Streisângeorgiu, or. Călan, jud. Hunedoara
Biserica Adormirea Maicii Domnului din Strei	HD-II-m-A-03452		Loc. Strei, or. Călan, jud. Hunedoara
Restaurări efectuate de arhitectul André Lecomte de Noüy		Serial după revizuirea din 2017	
Biserica Sfinții Trei Ierarhi	IS-II-a-A-04076	1991	Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt 28, mun. Iași, jud. Iași
Biserica episcopală Adormirea Maicii Domnului a Mânăstirii Argeșului	AG-II-a-A-13628		Bd. Basarabilor 1, mun. Curtea de Argeș, jud. Argeș

Ansamblul rupestru de la Murfatlar-Basarabi	CT-I-s-A-02585	1991	La 15 km de litoralul Mării Negre, pe malul drept a ceea ce a fost Valea Carasu, acum Canalul Dunăre-Marea Neagră
Culele din Oltenia		1991 Revizuire 2017	
Cula Greceanu	VL-II-a-A-09812		Sat Măldărești, com. Măldărești, jud. Vâlcea
Cula Duca	VL-II-a-A-09811		Sat Măldărești, com. Măldărești, jud. Vâlcea
Cula Cornoiu	GJ-II-m-A-09256.01		Sat Curtișoara, jud. Gorj
Cula Crăsnaru	GJ-II-m-A-09309		Sat Groșerea, com. Aninoasa, jud. Gorj
Cula Cioabă-Chintescu	GJ-II-m-A-09392		Sat Șiacu, com. Slivilești, jud. Gorj
Cula Izvoranu-Geblescu	DJ-II-m-A-08200		Sat Brabova, com. Brabova, jud. Dolj
Mănăstirea Neamț (1991) – Peisajul cultural monahal Vânători–Neamț (2017)	NT-II-a-A-10629 (pt. Mănăstirea Neamț)	1991 (cultural) Revizuire 2017 (mixt)	Comuna Vânători-Neamț, jud. Neamț
Nucleul istoric al orașului Alba Iulia (1991) – Cetatea Alba Iulia (2017)	AB-II-a-A-00088	1991, revizuire 2017	Mun. Alba Iulia, jud. Alba
Frontierele Imperiului Roman	-	Extindere a poziției transnaționale 2017	Lista siturilor: http://limes-romania.ro/ro/ articole/situri-arheologice/
3. Propuneri noi 2017			
Cetatea Histria	CT-I-s-A-02681		Com. Istria, jud. Constanța
Foste închisori comuniste din România			
Fostul penitenciar Jilava – Fortul 13	IF-II-m-A-21037		Str. Sabarului 1, sat Jilava, com. Jilava, jud. Ilfov
Fostul penitenciar Râmnicu Sărat	BZ-II-m-B-02462		Str. Mihalache Ion 53, mun. Râmnicu Sărat, jud. Buzău
Fostul penitenciar de la Pitești	AG-IV-a-A-20951		Str. Negru Vodă 30, mun. Pitești, jud. Argeș
Fostul penitenciar de la Făgăraș	BV-II-a-A-11687		Mun. Făgăraș, jud. Brașov
Fostul penitenciar de la Sighetu Marmației	MM-II-m-A-04675		Or. Sighetu Marmației, jud. Maramureș
Peisajul cultural industrial forestier Vaser/Novăț	-		Jud. Maramureș
Situri ale memoriei Primului Război Mondial			
Mausoleul de la Mărășești	VN-IV-m-A-06631		Șoseaua Națională DN 2, loc. Mărășești, jud. Vrancea

Mausoleul de la Mărăști	VN-IV-m-A-06632		Loc. Mărăști, com. Răcoasa, jud. Vrancea
Mausoleul de la Soveja	VN-IV-m-A-06619		Loc. Dragosloveni, com. Soveja, jud. Vrancea
Mausoleul de la Focșani	VN-IV-m-B-06592		Bd. București, mun. Focșani, jud. Vrancea
Peștera Coliboaia (artă rupestră)	-		Valea Sighiștelului, jud. Bihor, Munții Apuseni
Cultura Cucuteni (Creațiile Complexului Cultural Precucuteni-Ariușd-Cucuteni–Trypillia)	-		
Peștera Movile			Mangalia, jud. Constanța

Raportul nostru de presă va fi prezentat pe fiecare monument în parte. Vom începe cu **Ansamblul sculptural Constantin Brâncuși** din Târgu Jiu, județul Gorj. Aici ai fost urmărite, la nivel de presă locală, ziarul *Pandurul* (9 articole), *Gorjeanul* (7 articole) și *Impact în Gorj* (2 articole), însumând împreună 18 articole. La categoria *descoperire/cercetare* avem patru articole care descriu refacerea măsurătorilor de către specialiștii de la Institutul Național pentru Cercetare-Dezvoltare în Optoelectronică – proiectul făcând parte dintr-un program de monitorizare a stării de conservare a pieselor care compun ansamblul; la *furt/ilegal/braconaj* sunt 5 articole despre clasarea dosarului penal privind spălarea cu jet de apă sub presiune a Porții Sărutului, a Mesei Tăcerii și a Aleii Scaunelor, deschis de Parchetul de pe lângă Tribunalul Gorj; Parchetul a solicitat evaluarea costurilor de reparații în urma distrugerilor suferite de ansamblu, solicitare la care Consiliul Local Târgu Jiu nu a răspuns, și aplicarea de amenzi contravenționale celor care ating operele din cadrul ansamblului. La categoria *dispute politice/stări conflictuale* sunt 7 articole: 5 articole descriu eșecul autorităților de a înscrie Ansamblul Monumental „Calea Eroilor" din Târgu Jiu în Lista patrimoniului mondial, dosarul rămânând blocat până în 2021; un articol este despre vizita premierului Dacian Cioloș la ansamblu și criticile aduse de acesta faptului că ansamblul pare neîngrijit și nu este pus în valoare așa cum ar merita; un articol exprimă criticile aduse prin interpelări în parlament de către deputați ministrului Culturii, Daniel Breaz, pentru atitudinea sa indiferentă față de ansamblu și de promisiunile făcute în legătură cu acesta. La *paragină/neglijență* avem un articol despre starea deplorabilă în care se află monumentul respectiv. Se critică adoptarea unor noi măsuri de conservare, monitorizare și întreținere a ansamblului, în detrimentul programului elaborat de Ministerul Culturii în 2003, starea în care a ajuns monumentul din cauza autorităților indiferente și a fondurilor europene cheltuite pe firme și programe obscure, care nu și-ar fi respectat propriul program; mai avem un articol la *finanțare/reabilitare*, unde se anunță o investiție

de 400.000 lei pentru Ansamblul Monumental „Calea Eroilor", ce vor fi alocați pentru lucrări de biocidare, desprăfuire și chituire. În presa națională au fost identificate doar 2 articole în cotidianul *Adevărul*: unul ne aduce la cunoștință că o firmă italiană dorește să modernizeze/reabiliteze ansamblul, iar unul descrie starea deplorabilă în care se află acesta.

Despre **Centrul Istoric al Sibiului și ansamblul său de piețe** a fost identificat un singur articol în ziarul *Turnul Sfatului* – despre zidul care susține treptele de lângă Butoiul de Aur, ce urcă spre Piața Huet, ca improvizație, Primăria Sibiu apelând la o soluție provizorie, ce include și acoperirea zidului de susținere a pasajului cu un PFL roșu.

Articolele despre **vechile sate Holloko și Rimetea și împrejurimile lor, județul Alba,** se concentrează doar pe promovare – organizarea de vizite, concursuri, prezentarea atracțiilor turistice și a bucătăriei tradiționale din zonă, descrierea satului și cum se poate petrece o vacanță acolo (ziarul *Alba 24* – 4, *Apulum* – 4, *Adevărul* – 2).

Trecem la **Roșia Montană**, care a rămas pe Lista indicativă după negocierile de la Manama, Bahrain, din anul 2018. Comitetul patrimoniului mondial UNESCO a decis să amâne pentru trei ani procesul de includere a dosarului Roșiei Montane, la cererea Guvernului României. În presa locală avem un total de 9 articole (ziarul *Alba 24* – 7, *Informația de Alba* – 1, *Apulum* – 1), iar în presa națională – 17 articole, toate în ziarul *Adevărul*. 22 de articole au fost încadrate în categoria *dispute politice/stări conflictuale*: luare și dare de mită – acuzații aduse oamenilor de afaceri care conduc Roșia Montană Gold Corporation, procesul de arbitraj internațional al României cu Roșia Montană Gold Corporation, procesul ANAF vs. RMGC; declarații ale ministrului Culturii, Daniel Breaz: „Includerea Roșiei Montane în patrimoniul UNESCO va aduce pierderi de câteva miliarde de dolari statului român"; fosta exploatare minieră de stat din Roșia Montană, chemată în judecată de Apele Române pentru o datorie de aproape 1,5 milioane de lei; senatorul USR, Mihai Goțiu, critică afirmațiile ministrului Culturii cu privire la retragerea dosarului de candidatură la UNESCO al Roșiei Montane; Roșia Montană în patrimoniul UNESCO, promisiune asumată de Dacian Cioloș în timpul negocierilor dintre partidele USR și PLUS. Alte 4 articole se încadrează în categoria *promovare* – vizita unei echipe de speologi cehi în galeriile subterane de la Roșia Montană; Zilele Patrimoniului la Roșia Montană: tururi ghidate, filme documentare, ateliere tradiționale; alte activități desfășurate pentru promovarea locurilor și prezentarea celor 18 comori ale României de pe Lista indicativă UNESCO.

Pentru **bisericile bizantine și postbizantine din Curtea de Argeș, județul Argeș,** nu a fost identificat niciun articol.

Biserica din Densuș, județul Hunedoara, a avut alocate 2 articole generale în *Ziarul hunedoreanului* și *Adevărul,* cu o prezentare generală a bisericilor medievale din Hunedoara și includerea acestora pe Lista indicativă UNESCO[1].

Biserica cnezilor Cândea, azi biserica reformată din Sântămaria-Orlea, județul Hunedoara, a avut un singur articol, în *Ziarul hunedoreanului*, despre povestea acesteia și unul în *Adevărul* – „Enigmele bisericii medievale cu cele mai vechi picturi din țară. Așezarea UNESCO a fost loc de rugăciune pentru ortodocși, catolici și reformați"[2].

Pentru **Biserica Arhanghelul Mihail din Gurasada, Hunedoara,** au fost identificate 3 articole: în *Ziarul hunedoreanului* (1), *Glasul Hunedoarei* (1) și *Adevărul* (1), toate fiind incluse la categoria *promovare* – acestea descriind includerea monumentului în Lista indicativă și istoria acestuia.

Pentru **Biserica Pogorârea Sf. Duh din Ostrov, Hunedoara,** și **Biserica Adormirea Maicii Domnului din Strei, Hunedoara,** nu a fost identificat niciun articol.

Biserica Sf. Gheorghe din Streisângiorgiu, Hunedoara, a beneficiat de un singur articol în cotidianul național *Adevărul* – „Bijuteria de pe malul Streiului. Ce secrete păstrează biserica medievală din Streisângeorgiu, veche de șapte secole"[3].

Cu privire la **Restaurări ale arhitectului André Lecomte de Noüy (Biserica Sfinții Trei Ierarhi din Iași și Biserica Episcopală Adormirea Maicii Domnului a Mânăstirii Argeșului, Curtea de Argeș),** nu a fost identificat niciun articol.

Referitor la **Ansamblul rupestru de la Murfatlar/Basarabi** au fost găsite 5 articole, ce se încadrează în categoria dispute politice/stări conflictuale, în ziarul local *Replica Online*: scandal între vicepreședintele CJC (Claudiu Palaz) și directorul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța (Sorin Colesnic) pentru cine trebuie și de ce să facă curățenie și dezinsecție în cadrul complexului de la Murfatlar; Bisericile de cretă de la Murfatlar, în vizorul Consiliului Județean Constanța, președintele Consiliului Județean Constanța, Marius Horia Țuțuianu, afirmând, cu prilejul vizitei ministrului Dezvoltării Regi-

---

[1] https://adevarul.ro/locale/hunedoara/bisericile-medievale-piatra-propuse-patrimoniul-mondial-unesco-atat-pretioase-perlele-hunedoarei-1_5c796350445219c57ec36e31/index.html (accesat la 15.04.2019).

[2] https://adevarul.ro/locale/hunedoara/video-enigmele-bisericii-medievale-cele-mai-vechi-picturi-tara-asezarea-unesco-fost-loc-rugaciune-ortodocsi-catolici-reformati-1_5cc0ddb9445219c57eeb2952/index.html (accesat la 07.05.2019).

[3] https://adevarul.ro/locale/hunedoara/video-bijuteria-malul-streiului-secrete-pastreaza-biserica-medievala-streisangeorgiu-veche-sapte-secole-1_5ce2f0b6445219c57eda2532/index.html (accesat la 20 iunie 2019).

onale și Administrației Publice, Paul Stănescu, că se are în vedere și protejarea acestui obiectiv cultural-istoric.

Pentru **Cula Crăsnaru (Groșerea, jud. Gorj), Cula Cioabă-Chintescu (Șiacu, jud. Gorj) și Cula Izvoranu-Geblescu (Brabova, jud. Dolj)** nu a fost identificat niciun articol.

Cula Greceanu (Măldărești, jud. Vâlcea) au fost identificate 3 articole – în *Curierul de Vâlcea* (2) și *Adevărul* (1): un articol la *paragină/neglijență* – semnal de alarmă asupra stării de degradare în care se află monumentul, 2 articole privind *dispute police/stări conflictuale* – promisiuni de salvare a Culei Greceanu de către președintele CJ Vâlcea, Constantin Rădulescu; cea mai veche culă din România, închisă din cauza unor neînțelegeri; moștenitorii care administrează cula au decis să închidă clădirea după ce chiriașul, Muzeul Județean de Istorie Vâlcea, nu a mai plătit chiria.

Cula Duca (Măldărești, jud. Vâlcea) are alocate 3 articole – în *Ziarul de Vâlcea* (1), *Vocea Vâlcii* (1), *Curierul de Vâlcea* (1), înscrise la categoria *finanțare/reabilitare* – relansarea achiziției de proiectare pentru Ansamblul Cula Duca.

Cula Cornoiu (Bumbești-Jiu, jud. Gorj) – 2 articole în ziarele *Pandurul* și *Gorjeanul*, care se încadrează în categoria *promovare* – despre activitățile ce au avut loc cu ocazia Zilei Porților Deschise.

Pentru **Mănăstirea Neamț (1991) – revizuire 2017: Peisajul cultural monahal Vânători-Neamț (Se propune includerea sa, alături de alte mănăstiri – Văratec, Agapia, Secu Sihăstria, Vovidenia etc. – în peisajul cultural monahal Vânători-Neamț)** nu a fost identificat niciun articol.

Nucleul istoric al orașului Alba Iulia (1991) – Cetatea Alba Iulia (2017) a înregistrat un număr de 45 de articole (*Alba24* – 31, *Informația de Alba* – 2, *Ziarul Apulum* – 1, *Adevărul* – 7, *Gândul.info* – 3, *Știrile ProTV* – 1) distribuite pe categorii astfel: la *finanțare/reabilitare* au fost identificate 12 articole, prin care erau anunțate proiecte de reabilitare pe care Primăria Alba Iulia dorește să le pună în aplicare, investind peste 5 milioane de lei în lucrări precum: reamenajarea unui spațiu abandonat, sistem de colectare a apelor pluviale, conectarea la rețelele de apă-canal și energie electrică și realizarea de mobilier urban și mobilier interior. Alte proiecte vizează lucrări de reparații și întreținere (Podul Unirii, reparații la elemente de lemn, elemente metalice, piese din bronz, componente artistice, zidărie și pavaje din piatră) cu o valoare estimată de peste 2 milioane de lei; reabilitarea de străzi; un alt proiect în care aproape 30.000 de metri pătrați din latura de nord a Cetății Alba Carolina, șanțul exterior vor fi amenajați ca zonă verde, urmând să fie create trasee pietonale și piste de biciclete, proiectul având o valoare de peste 9 milioane lei; proiect de iluminat arhitectural dinamic în valoare de 5,6 milioane de lei și încheierea lucrărilor de reabilitare a Palatului Principilor. La *pro-*

movare se înscriu 28 de articole despre expoziții, festivaluri, concursuri, activități diverse petrecute în cetate, apariția cetății în Ghidul turistic Michelin, povestea cetății, a sistemului ingenios de alimentare cu apă din cetate și vizite special organizate pentru copii instituționalizați în cămine sociale. Pentru *distrugere* au fost identificate 4 articole, unde sunt redate efectele lucrărilor „de mântuială" pe care le-au efectuat autoritățile la tunel, pe latura de vest a cetății și terenurile neîngrijite, pline de bălării la Poarta I și acțiunile unui individ care a incendiat mai multe coșuri/containere de gunoi din interiorul cetății. Un articol a fost înscris în categoria *descoperire* – termele castrului roman de la Alba Iulia, descoperite în Cetatea Alba Carolina și sistemul complex de încălzire prin pardoseală.

Pentru **Frontierele Imperiului Roman** s-au identificat 3 articole în presa națională – *National Geographic* are un articol pe care l-am încadrat la categoria *promovare*, care aduce o prezentare succintă a celor 1500 km de limes de pe teritoriul României, și 2 articole (*Gândul.info* și *Adevărul*) înscrise la categoria *dispute politice/stări conflictuale* – arheologii din Comisia Națională Limes, care se ocupă de monitorizarea siturilor ce compun Frontiera Imperiului Roman, cer Ministerului Transporturilor modificarea proiectului unui tronson al autostrăzii Transilvania, deoarece este afectat castrul roman de la Sutoru, jud. Sălaj.

Cetatea Histria a atras atenția publicului prin 7 articole în ziarele *Replica Online* (1) și *Ziua de Constanța* (6): categoria *distrugere* – 3 articole despre un incendiu ce a avut loc în cetate; categoria *promovare* – 3 articole ce prezintă istoria orașelor grecești de pe litoralul românesc; un articol la *finanțare/reabilitare*, în care suntem informați că Consiliul Județean Constanța face un nou studiu de fezabilitate pentru restaurarea Cetății Histria.

Pentru **Fostul Penitenciar Jilava – Fortul 13 (jud. Ilfov), Fostul Penitenciar Râmnicu Sărat (jud. Buzău), Fostul Penitenciar de la Pitești (jud. Argeș), Fostul Penitenciar de la Sighetu Marmației (jud. Maramureș)** nu a fost identificat niciun articol.

Fostul Penitenciar de la Făgăraș (jud. Brașov) a înregistrat 2 articole în *Bună Ziua, Brașov* și *Monitorul Express*, în care publicul este informat că monumentul a fost inclus în Lista indicativă UNESCO.

Pe subiectul **Peisajul Cultural Industrial Forestier Vaser/Novăț (jud. Maramureș)** au fost publicate 11 articole (*ZiarMM* – 1, *Graiul Maramureșului* – 2, *JurnalMM.ro* – 2, *Adevărul* – 6), dintre care 9 au fost pe subiectul deraierii mocăniței de pe Valea Vaserului și 2 articole de promovare a peisajului și a mocăniței, prețul biletului unei călătorii și ce alte activități mai pot fi întreprinse în zonă.

Pentru **Situri ale memoriei Primului Razboi Mondial: mausoleele de la Mărășești, Mărăști, Soveja și Focșani** au fost înregistrate 37 de articole (*Ziarul*

de Vrancea – 1, *Monitorul de Vrancea* – 25, *Vrancea 24* – 5, *Adevărul* – 6), 35 dintre acestea au fost înscrise în categoria *promovare* – activitățile organizate la cele patru mausolee, trasee pe bicicletă, expoziții, spectacole dedicate eroilor din Primul Război Mondial și câte un articol dedicat fiecărui monument în parte despre istoria lor și lucrările de reabilitare recente. Un alt articol anunță includerea celor patru mausolee vrâncene în Lista indicativă UNESCO și posibilitatea includerii acestora în patrimoniul mondial și încă un articol dă statisticile cu numărul de vizitatori pentru anul 2018.

Pentru **Peștera Coliboaia (artă rupestră) (jud. Bihor) și Peștera Movile (jud. Constanța)** nu a fost identificat niciun articol.

În cazul **Complexului Culturii Cucuteni (Creațiile Complexului Cultural Precucuteni-Ariușd-Cucuteni–Trypillia)** au fost înregistrate 15 articole (*Ziarul de Iași* – 5, *Bună Ziua, Iași* – 7, *Evenimentul* – 2, *Gândul.info* – 1), dintre care 6 articole se încadrează în categoria *descoperiri* – 9 locuințe vechi de aproximativ 6000 de ani, cercetate de arheologi români împreună cu o echipă de cercetători chinezi în localitatea ieșeană Dobrovăț; 9 articole la *promovare* – festivaluri și activități diverse desfășurate în localitatea ieșeană Cucuteni.

În ceea ce privește activitatea parlamentarilor în Camera Deputaților și Senatul României (votare de proiecte noi și discursuri politice), din analiza stenogramelor tuturor ședințelor din anul 2019, nu am putut identifica nici măcar un singur rând despre vreun monument care se află pe Lista indicativă a României.

Concluzii

Presa națională manifestă interes doar față de probleme controversate, precum starea precară a Ansamblului Brâncuși sau scandalul iscat în jurul Culei Greceanu.

În ceea ce privește presa locală și problemele legate de Lista indicativă UNESCO, s-a putut observa că majoritatea mass-mediei nu manifestă un interes prea mare față de patrimoniul cultural și arheologic. De asemenea, presa prezintă subiectele respective într-o manieră politizată, subiectivă, unele denunțând într-un mod acuzator abuzuri care nu există, iar altele ridică în slăvi autoritățile, lăudând inițiativele acestora sau scriind un număr mare de articole pe același subiect pentru a acoperi articolele negative din alte cotidiane.

Am mai putut observa că conținutul știrilor din presa locală se repeta în cea națională, acest lucru datorându-se în parte faptului că jurnaliștii de la ziarele locale sunt corespondenți în teritoriu ai ziarelor naționale.

Totuși, am putut observa că sunt site-uri independente de cotidianele românești, care promovează sau spun povestea culelor din Vâlcea, Gorj și Dolj: e-

zeppelin.ro – „Patrimoniu liber de contract: Cula Greceanu și Castelul Teleki”[4]; historia.ro – „Cula Greceanu. Istoria tulburătoare a locului unde s-a filmat «Aferim»”[5]; și culeinlumina.ro, care este un proiect prin care ultimele cule sunt aduse în atenția publicului larg printr-un parteneriat între Grupul CEZ în România și Institutul Național al Patrimoniului[6].

Deși în perioada 2017-2018 Institutul Național al Patrimoniului a anunțat și a prezentat în cadrul mai mult conferințe și simpozioane că s-a lucrat la o listă revizuită (așa cum ați văzut în tabelul de mai sus) și că o vor înainta comisiei de analiză a UNESCO, acest lucru nu s-a întâmplat întocmai. După consultarea Listei indicative a României pe site-ul oficial al UNESCO (https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=ro), am putut observa că ultima revizuire a listei a avut loc în data de 31.01.2020, prin care s-a adăugat extinderea poziției transnaționale pentru **Frontierele Imperiului Roman**.

Toată această analiză a presei scrise din România ne-a determinat să concludem că nu există interes scăzut doar în mass-media, social media, televiziune sau radio, ci și în discursul politic al autorităților în custodia cărora se află aceste monumente, în atitudinea clasei politice față de semnalele de alarmă trase de specialiștii în domeniu, care de multe ori ajung abia șoptite la urechile celor vizați. Acest articol reprezintă doar o mică parte din munca noastră, iar pentru mai multe informații despre diverse subiecte, vă recomandăm să vizitați site-ul www.archaeoheritage.ro.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania” (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737, și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

[4] https://e-zeppelin.ro/patrimoniu-liber-de-contract-cula-greceanu-si-castelul-teleki/ (accesat la 12.11.2019).

[5] https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/cula-greceanu-istoria-tulburatoare-a-locului-unde-s-a-filmat-aferim (accesat la 9.01.2020).

[6] https://culeinlumina.ro/despre-proiect/ (accesat la 20.02.2020).

Capitolul 3

MANAGEMENTUL PATRIMONIULUI MONDIAL: EXEMPLE DE BUNE PRACTICI

WORLD HERITAGE, OUR HERITAGE: A COMMUNITY PROCESS FOR WORLD HERITAGE MANAGEMENT

Colleen SWAIN

Abstract

On July 5, 2015, San Antonio's five Spanish colonial missions were inscribed onto the prestigious World Heritage List by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). The San Antonio Missions — Missions San José, San Juan, Concepción, Espada and Mission San Antonio de Valero, more commonly known as The Alamo — represent the only World Heritage Site in Texas and one of just 24 in the United States. The collaborative community-led effort to achieve World Heritage status took nine years. Since the designation can be a catalyst for socio-economic change, the City of San Antonio established the World Heritage Office to prepare for the anticipated increased activity and to maximize the benefits of the designation. Input from the community was used to develop a work plan that identifies specific tasks and deliverables. These include: management and oversight; infrastructure; wayfinding; transportation; beautification; economic development; land use; marketing and outreach. The office works to promote the San Antonio Missions and enhance the experience for visitors and residents through the implementation of the Work Plan and related projects within the approximately 5,755 acres (or 2329 hectares) World Heritage Buffer Zone. This paper will document the continued collaborative community effort.

Keywords: archaeological heritage management, Spanish context, Canary Islands archaeological heritage, legislation, tourism.

Introduction

The San Antonio Missions World Heritage site is a serial inscription that refers collectively to five frontier mission complexes and a geographically separated ranch, founded during the early 18th century by Franciscan missionaries along the San Antonio River. This site was inscribed because of the tangible remnants of the interweaving of the Spanish colonial and indigenous cultures that can be seen in the decorative elements of the churches, the architecture, and the substantial remains of the water distribution systems (*acequias*) that remain in operation today[1]. These mission complexes formed the foundation of the modern city of San Antonio. Now a city with a population of 1.5 million people, San Antonio is the second largest in the State of Texas and the seventh largest city in the United States.

[1] UNESCO World Heritage Centre. *World Heritage List, U.S.A., San Antonio Missions*. Online: *whc.unesco.org/en/list/1466 Decision: 39 COM8B.34.*

Throughout history, the San Antonio Missions have been a collaborative effort, bringing together the Spanish and indigenous cultures more than 300 years ago. It was the unusual partnership of the Archdiocese of San Antonio (the Church) and the National Park Service (United States Government) that allowed four out of the five missions to become a National Park in 1978[2]. The fifth mission, The Alamo, is owned and operated by the State of Texas. In 2006, a nine-year community-led effort to seek inscription onto the UNESCO World Heritage list began, involving the State of Texas, City of San Antonio, National Park Service, Archdiocese of San Antonio (The City), Bexar County, San Antonio Conservation Society, San Antonio River Authority, and others from the community.

On July 5, 2015, San Antonio's five Spanish colonial missions were inscribed onto the prestigious World Heritage List by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. The San Antonio Missions - Missions San José, San Juan, Concepción, San Francisco de la Espada and Mission San Antonio de Valero, more commonly known as The Alamo–represent the only World Heritage Site in Texas and one of just 24 in the United States. The effort to achieve World Heritage status involved the community and included a comprehensive marketing and outreach strategy that produced a website, a newsletter, social media, community meetings and advisory committee to keep everyone informed and engaged. This multi-faceted, collaborative community process that continues today has been identified as the best practice that is currently being used as the model for other potential sites.

According to an economic impact study[3] completed in 2013, if leveraged properly, UNESCO World Heritage status can be a catalyst for socio-economic change, with anticipated increased visitation and tourist spending. According to US Travel & Tourism, tourism is one of the largest economic generators in the U.S., spurring an additional $1.2 trillion in other industries. Travel is also an important industry in Texas. The gross domestic product (GDP) of the Texas travel industry is second only to oil and gas production and related manufacturing in Texas[4]. For San Antonio, the impact is anticipated to be even more significant as tourism is one of the city's top five industries, providing 1 in 7 jobs and more than $15.2 billion annually. In 2017, the San Antonio area is visited by 37 million

---

[2] United States Government. *Enabling Legislation and Legislative Acts for San Antonio Missions National Historical Park Public Law 95-629, November 10, 1978.*

[3] Building on a Strong Foundation: Potential Economic Impacts of World Heritage Site Designation for the San Antonio Missions (The Harbinger Consulting Group, 2013), www.bexar.org/DocumentCenter/View/5179/World-Heritage-Designation-Impact-Study-Summary-PDF

[4] State of Texas, Office of the Governor. Economic Development and Tourism division. *Travel Texas. Economic impact and jobs.* Online: *cdn.ymaws.com/www.ttia.org/resource/resmgr/advocacy/economic-impact-and-jobs_jan.pdf.*

visitors each year and the City anticipates increased visitation and tourism to all five missions[5]. By 2025, the World Heritage Site economic impact on San Antonio and Bexar County is expected to generate up to $105 million in additional economic activity, growth of 500 to 1,000 extra jobs, and up to $2 million in local hotel tax revenue, even if no additional action is taken[6].

In order to prepare for this increased activity and to maximize the benefits of the designation, the City solicited input from the community to develop the World Heritage Work Plan. District 3 City Councilwoman Rebecca J. Viagran, an elected official representing the area where four out of the five missions are located, hosted three World Heritage symposia in 2015 and 2016. The first was held to explain what world heritage is, the second – to figure out what was required to improve the overall experience and the last one – to review and update the existing land use policy. The series of symposia resulted in the development of a Work Plan, which identifies specific tasks and deliverables, and includes the following categories: management and oversight; infrastructure; wayfinding; transportation; beautification; economic development; land use; marketing and outreach. The work plan is a dynamic document and items may be added to the plan as a result of additional public input.

As part of an effort to ensure coordinated management and oversight, the City established a World Heritage Office with the appointment of its first Director on April 1, 2016. The Office is responsible for promoting the San Antonio Missions, maximizing the economic impact of the World Heritage Site designation and enhancing the experience through the implementation of the World Heritage Work Plan and related projects within the World Heritage Buffer Zone. All five missions are located within an area that spans almost 12 miles (19 kilometers) from downtown San Antonio to the southern portion of the city (*Fig. 1*). This "buffer zone" is made up of the existing historic districts and overlays. The total area of the buffer area is about 5775 acres (2329 hectares). It should be noted that the City does not own the sites, which are owned by the National Park Service, the State of Texas and the Archdiocese, however a key role of the Office is coordination among the many property owners within the buffer area and the City controls the land use within the buffer zone.

---

[5] R.V. Butler, M.E. Stefl, *The Economic Impact of San Antonio's Hospitality Industry*. Trinity University. Online: *sanantoniotourism.com/wp-content/uploads/2018/11/2017-Hospitality-Report-dtd-Nov-2018.pdf.*

[6] Building on a Strong Foundation: Potential Economic Impacts of World Heritage Site Designation for the San Antonio Missions (The Harbinger Consulting Group, 2013), www.bexar.org/DocumentCenter/View/5179/World-Heritage-Designation-Impact-Study-Summary-PDF

World Heritage Work Plan

The following provides information on the development and implementation status of key Work Plan categories for which the City of San Antonio has taken responsibility.

Infrastructure

As a result of the symposia, the City and its partners completed several inventories and assessments that have guided the development and implementation of key projects. In 2016, the World Heritage Office and Transportation & Capital Improvements Department (TCI), both City of San Antonio departments, completed an infrastructure assessment throughout the World Heritage Buffer Zone and identified an overall need of $46.5 million. This assessment includes $14.8 million for street improvements for 70 miles of roadway, $23.5 million for 50 miles of sidewalk gaps, and $8.2 million to bury utility lines. This area of San Antonio has previously seen unequitable investment in its infrastructure.

On May 6, 2017, voters passed an $850 million General Obligation Bond Program, with $37 million out of which are specifically for World Heritage related projects. This includes $25 million for streets, bridges & sidewalks, $5 million for a comprehensive signage & wayfinding program, $5 million for a World Heritage facility, and $2,25 million for park improvements and land acquisition. The $25 million - only for key corridor streets.

In 2019, the City completed a $1.1 million project funded by the 2012 Bond to improve the bicycle connection from the Alamo to the Mission Reach. This route includes new designated bicycle lanes for approximately 1.5 miles along S. Alamo Street from the Alamo to the Blue Star complex, where cyclists can gain access to the San Antonio River Walk to use the River Walk Hike & Bike trail to see the four southern missions (*Fig. 2*).

The development of infrastructure is a priority for the City and for the residents of the community who voted to approve bond funding to support the improvement of pedestrian, bike and vehicular connectivity between the missions.

Transportation

Not only is it necessary to improve the driving and pedestrian experience within the World Heritage Area, it is also important to ensure that there are several modes of transportation available to the public to access the San Antonio Missions.

Since early 2016, the City and its partners have worked together to streamline transportation options for residents and guests visiting the five missions. Beginning in June 2016, VIA Metropolitan Transit, San Antonio's public transportation author-

Fig. 1. The location of San Antonio's five colonial missions

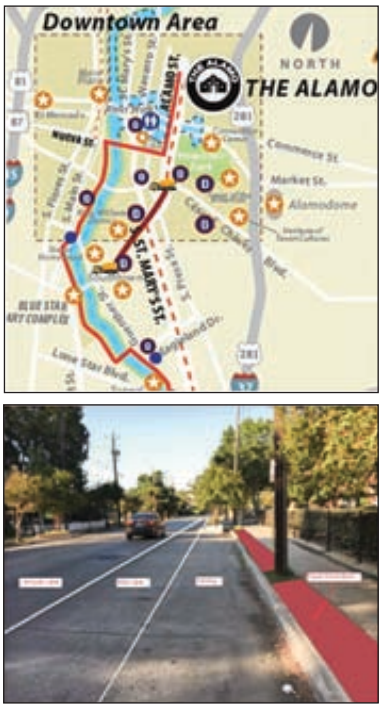

Fig. 2. Bicycle routes (top) and lanes (bottom) for access to the missions

Fig. 3. Printed brochure presenting the special routes to drive, bike and bus to the missions

Fig. 4. The *Mission Possible* bus tour

ity, launched a new service line called *VIVA Culture, Missions, and Centro*, taking passengers to the most-visited sites and attractions in San Antonio. The VIVA Missions route connects riders with daily service to all five missions. A day pass ($2.75 USD) gives passengers unlimited rides all day. Additionally, the City has worked to establish the World Heritage Trail for both vehicular and bike traffic. Visitors can easily bike or walk the River Walk Hike and Bike Route along the San Antonio River that connects four San Antonio Missions – San José, San Juan, Concepción, Espada.

A printed brochure (*Fig. 3*) distributed locally and at key visitor centers across the state promotes the special routes to drive, bike and bus to the missions. An event called *Mission Possible* is a partnership with VIA Metropolitan Transit and professional tour guides, who ride the bus providing historic information to promote the route (*Fig. 4*). The bus is free during the event and a passport that can be stamped at each Mission is provided to riders.

Signage & Wayfinding

The route previously identified as the Mission Trails has been in existence for many years and consists of decorative candy cane light poles, some signage, brick pavers and intermittent obelisks, but the route from the Alamo to the southernmost mission has never been fully implemented.

Fig. 5. Signage and wayfinding for the San Antonio Missions

During the World Heritage Symposia Series, residents and stakeholders throughout the World Heritage Buffer Zone voiced the need for clarity and uniformity in signage and wayfinding for the missions. The public also said that existing signage was confusing and online directions were insufficient and needed improvement.

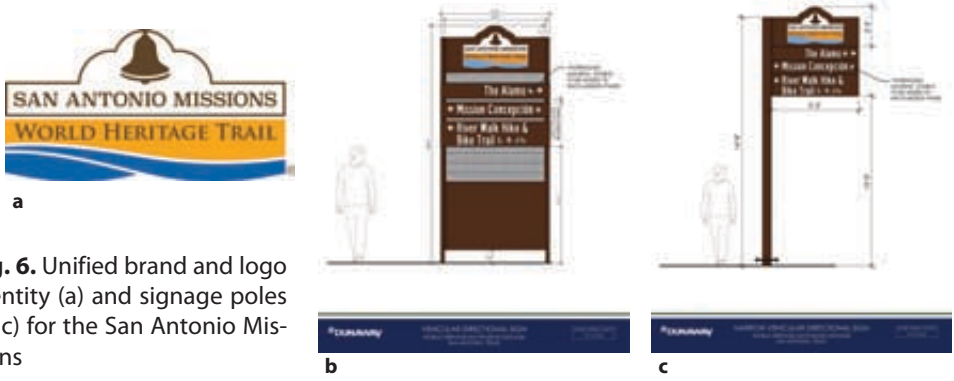

Fig. 6. Unified brand and logo identity (a) and signage poles (b, c) for the San Antonio Missions

As a result, the San Antonio River Authority, the City, and the National Park Service conducted a comprehensive inventory of signage. The San Antonio River Authority (SARA) collected and mapped over 1,200 data points (signs inventoried) and made short-term and long-term recommendations to improve Signage and Wayfinding[7].

These included implementing uniformity with an approved basemap for future material in visitor centers, hotels and local businesses to promote the World Heritage Designation and World Heritage Trail and creating a unified brand and logo identity (*Fig. 6*) to use when replacing and adding signage within the World Heritage Buffer Zone.

The 2017 Bond provides $5 million for a comprehensive signage and wayfinding program, which will allow the City to implement street improvements to include candy cane light poles (*Fig. 6*) and pavers along the entire World Heritage Trail route, add Texas Department of Transportation (TXDOT) signage to clarify connections for visitors coming by car from major highways and design and construct "gateway" features along the World Heritage Trail.

Beautification

The World Heritage Beautification Assessment[8], completed in 2016, identifies potential strategies and opportunities to improve the visual character and perceived safety, comfort, and function of spaces within the World Heritage Trail corridor. Residents and visitors alike will benefit from the recommended improvements outlined in the document.

---

[7] CP&Y, Assessment of Wayfinding Recommendations for the World Heritage San Antonio Missions commissioned by the San Antonio River Authority, 2016

[8] The City of San Antonio. *San Antonio Missions World Heritage Beautification Assessment*. Bender Wells Clark Design. Online: *www.sanantonio.gov/Portals/0/Files/WorldHeritage/WorkPlanUpdates/Beautification/BeautificationAssessment-MIssions.pdf*

Fig. 7. Standard banner of Mission Conception

Beautification — Branded Banners

The assessment identified developing standard banner graphics (*Fig. 7*) for use along vehicular routes to mount on existing light poles as a way to reinforce wayfinding. In 2016, over 300 branded banners were installed along the World Heritage Trail.

Beautification — Photo Banners

As part of the beautification plan, photo banners have also been installed on fencing and vacant buildings, not only to convey our rich cultural heritage, but also to reinforce a sense of place. Approximately 60 photo banners were installed in 2016 and 2017, to serve as wayfinding and to exhibit the rich cultural identity of San Antonio (*Fig. 8*).

The locations of the banners and an online exhibit of the photos are available at the World Heritage Office's website (www.sananto-nio.gov/WorldHeritage/Work-Plan-Updates/Beautification/PhotoBanners).

Fig. 8. Locations and examples of the photo banners installed on fencing and vacant buildings.

Fig. 9. Pioneers of the Sky mural at the Stinson Municipal Airport (mage Courtesy of San Antonio Arts & Culture Department)

Fig. 10. Coahuiltecan Seasons murals (mage Courtesy of San Antonio Arts & Culture Department)

Beautification — Public Art

Another of the physical improvements recommended was to identify and develop public art opportunities along the World Heritage Trail. As a result, in 2017 the World Heritage Office and the City's Department of Arts & Culture worked in collaborative partnerships with local arts organizations to create a series of public art murals along the World Heritage Trail. The functional murals are placed in key areas along the route, in order to reinforce and enhance the visitor experience, while also providing an aesthetic vision that reflects the rich history and culture of the missions, people and neighborhoods within area. The locations for the placement of ten murals were determined through a community process initiated on January 25, 2017 at the World Heritage Public Art Mural Community Kick-off Meeting. Meetings were held for each of the identified locations, to further develop a scope of work for each project.

Fig. 11. *Where I End and You Begin* mural (Image Courtesy of San Antonio Arts & Culture Department)

Pioneers of the Sky, Stinson School of Flying, May 2017

The first mural unveiled, at Stinson Municipal Airport (*Fig. 9*), celebrates the achievements of women in aviation with portraits of trail blazers Katherine and Marjorie Stinson, who, with their brother Eddie, opened the Stinson School of Flying in 1915. Katherine and Marjorie were stunt and endurance pilots, educators, and the first women to fly for the US Postal Service and US Aviation Reserve Corps, respectively. Historical aircrafts illustrate what was used at the time, and the tremendous gains made in aeronautics. Young girls with eyes to the sky represent the continued and future inspirations and accomplishments of women in aviation.

Coahuiltecan Seasons, July 2017

The next four murals completed (*Fig. 10*) were developed in coordination with American Indians in Texas at the Spanish Colonial Missions. These murals pay tribute to the native plants and animals that have sustained generations, and

Fig. 12. Windows to our Heritage murals (Image Courtesy of San Antonio Arts & Culture Department)

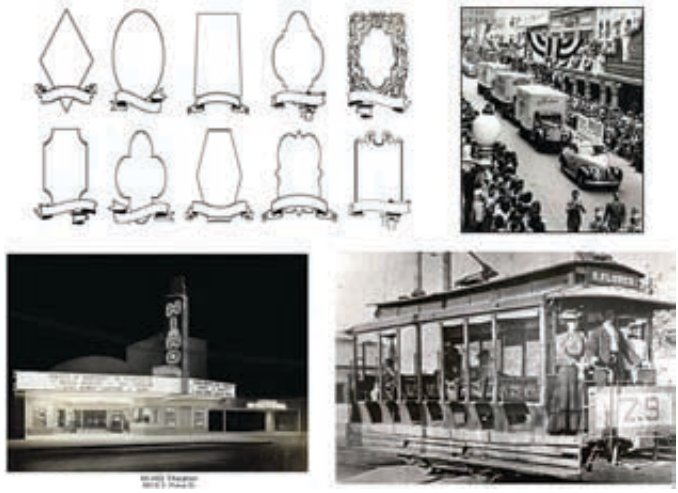

Fig. 13. Windows to our Heritage murals' vignettes

Fig. 14. The art component and their locations of the US90 Underpass. (Image Courtesy of San Antonio Arts & Culture Department)

the seasonal migrations of the Coahuiltecan bands and clans that populated this area for thousands of years.

The murals in order are: (1) Summer, Nopal and Tuna, Black Bear; (2) Fall, Mesquite, Deer; (3) Winter, Pecan, Mountain Lion; and (4) Spring, Yucca, Heron.

Where I End and You Begin, November 2017

The cave-like setting of the street underpass, bird habitat, influenced the sixth mural (*Fig. 11*) and initial community input. The mural explores nesting, migration, and connections between built and natural environments.

Windows to our Heritage, April 2018

The final four murals (*Fig. 12*) are located under highway underpasses and use the support columns as a canvas to provide 106 vignettes of stories collected from the nearby community.

An artist team transformed 116 columns by applying glass and tile mosaic and hand painted mural vignettes to the columns. Each location has a unique color palette and vignettes featuring portraits and pictorials of neighborhood history including historical events, scenes from everyday life, buildings and places, key figures and neighborhood people (*Fig. 13*). Stories and photos were collected from the community and used in creating the vignettes.

The art component at the four locations at US90 Underpasses has been completed (*Fig. 14*). Currently, staff is working to develop a plan for lighting, landscaping and pedestrian improvements. Additionally, the City is developing a print and online guide to provide information to the public on the artists and the different stories presented on the artwork.

Economic Development

It is anticipated that the greatest economic impact will come from increased visitation and tourism spending. Local, authentic small business development and the need to preserve existing businesses that have become part of the cultural fabric of the area and are a critical component of the World Heritage Work Plan.

Small Business Development

Since 1998, the City of San Antonio's Neighborhood and Housing Services Department *Operation Facelift Program* (*Fig.* 15) has funded façade improvement projects within the inner city aimed at reversing the deterioration of commercial structures while creating aesthetically pleasing environments. As part of the effort to assist existing business owners, the program identified a World Heritage Targeted Area for Fiscal Year 2017.

Fig. 15. Operation Facelift Program flyer

In September 2016, the City engaged an estimated 50 local businesses within the World Heritage Buffer Zone through a block-walk campaign and brown bag luncheon at the local library to answer questions about the program and application process. Two businesses within the World Heritage Area, Harold's Art Supply and Daniel's Cafe, received grants totaling $67,000 in Fiscal Year 2017. For Fiscal Year 2018, Staff visited 12 businesses which resulted in two applications, and one of which was selected to receive $35,590 in funds.

Legacy Businesses

The City developed a citywide Legacy Business Program through the Office of Historic Preservation in order to preserve San Antonio's legacy businesses. This program acknowledges that long-lived San Antonio businesses are an important historic asset to the city. The initiative aims to sustain the longevity of heritage businesses that contribute to San Antonio's authenticity (*Fig. 16*). The Office of Historic Preservation maintains a registry open to businesses that are 20 years or older and contribute to the history, culture and authentic identity of San Antonio.

If a business is on the city-wide Legacy Business Registry, located within the World Heritage Buffer Zone or a 2-mile radius of Missions Concepción, San Jose, San Juan, or Espada (*Fig. 17*), then the business is eligible for a matching grant program established by the World Heritage Office. The program provides matching grants of up to $10,000 for facade, parking, landscaping or signage improvements up to $30,000 per business. All grant funds must be matched dollar for dollar by the applicant. Prior to receiving grant or loan funds, businesses are required to complete three business development courses from an approved provider.

The educational requirement assists the

registered businesses in sustaining their longevity and enables them to maintain a competitive skill set within an evolving market place. This was designed to be layered with existing programs.

Mobile Responsive Website & Free Wifi

Another aspect of the strategy to connect visitors (locals and residents) to area businesses has been to develop a mobile responsive website (*Fig. 18*). A mobile responsive website automatically changes to fit the device that is being accessed on such as a desktop, tablet or mobile phone.

Fig. 16. Business in San Antonio eligible for the Operation Facelift Program

The website (www.worldheritagesa.com) enhances visitor understanding and sharing of an authentic experience at the San Antonio World Heritage Site by facilitating positive engagement through clear transportation/navigation direction, historic insights, current activities, and nearby places of interest. It ensures a positive experience for all visitors, particularly visitors who may require language assistance. The site is available utilizing Google Translate in Spanish, French, German, Japanese, and Mandarin languages.

The website also connects visitors to area restaurants, lodging, shopping, transportation, trails and tours. Area businesses can be listed on the website after completing an online application.

In order to further advance the use of the website, the City has entered into a Memorandum of Agreement

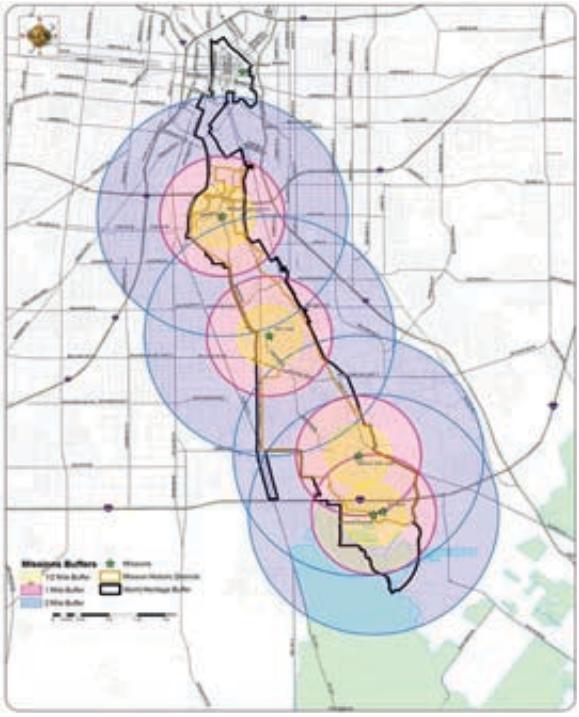

Fig. 17. Areas of eligibility for the Legacy Business Program

Fig. 18. Homepage of the mobile responsive website

(MOA) with the National Park Service to install and maintain free wifi at Missions Concepcion, San Jose, San Juan and Espada.

Marketing and Outreach

The San Antonio Convention and Visitors Bureau, *Visit San Antonio*, began promoting the designation internationally and nationally when it was announced and incorporated the World Heritage designation into its marketing efforts. It also works to enhance the overall visitor experience with opportunities to experience our missions in new ways.

Marketing materials now promoting San Antonio include World Heritage branding. The missions and their designation are also highlighted prominently on VisitSanAntonio.com and in email newsletters. Other marketing materials include a video played at San Antonio International Airport, a new visitor guide, and rack cards. The missions and their history have been included in print advertising. And a new brochure (mentioned previously in the Transportation section) highlighting what visitors can experience at each of the missions and the best modes of transportation has been developed (*Fig. 19*).

Since the designation, marketing efforts have led to more than 2,000 stories promoting the missions in 11 countries, which equates to $21 million in advertising equivalency.

Visit San Antonio is also targeting the international markets of the United Kingdom, Germany, Canada, Spain, China, Japan, as well as testing the markets of Australia and Brazil. As a result, the interest in the World Heritage site from potential visitors is increasing, as indicated by an 84% year over year increase in Mission website page views and a range of 83%-4327% increase in website traffic from targeted countries. 10 Information courtesy of Visit San Antonio.

Special tours were launched in partnership with American Indians in Texas at the Spanish Colonial Missions (AITSCM) and are now hosted on a regular basis at aitscm.org. AITSCM have been featured on Travel Channel's Andrew Zimmern. American Indians in Texas at the Spanish Colonial Missions plan to use revenue generated from their tours to rehabilitate a historic structure on National Park Service property near Mission San Juan in order to develop a center focusing on native foods and culture for their community (*Fig. 20*).

Visitor Experience Survey

In order to begin to benchmark and measure progress, the City of San Antonio, San Antonio River Authority, Bexar County and Visit San Antonio partnered to hire a firm to conduct a survey regarding the visitor experience within the San Antonio Missions World Heritage Area. The design of the survey is one that can be consistently applied and used to identify trends and gather statistical data related to visitation at the missions. It will also assess the visitors' experience to the World Heritage Area in a variety of aspects. The information obtained during the first full year will be used by the consultant to compare with subsequent year surveys for benchmarking analysis and as a means to continue to improve the World Heritage Area visitor experience. In addition to the benchmarking, the City requires a comparison of the survey results to other World Heritage sites of similar size. The survey results will be available in early 2020.

World Heritage Tourism Ambassador Program

The World Heritage Ambassador Program was created to provide locals with accurate information related to the World Heritage inscription process and history of the five San Antonio Missions and the surrounding buffer zone.

In order to apply to become a World Heritage Ambassador (*Fig. 21*), the person must be a Certified Tourism Ambassador (CTA), successfully complete the online educational program with a passing grade of 70% (Visit San Antonio offers a Certified Ambassador Program to residents who register, pay a modest fee and successfully complete a class and test). CTAs who complete the World Heritage Ambassador Program receive a certificate, lapel pin and become part of a distinguished group of local residents and hospitality professionals who play a key role in ensuring a consistent portrayal of facts as they relate to the missions.

The World Heritage Office offers special tours and events for World Heritage Ambassadors (*Fig. 22*), which are planned to improve their knowledge of the sites and local businesses. Previous tours and events have included a lantern tour of

Mission San Jose, a special San Juan farm tour and acequia demo, a behind-the-scenes Alamo tour with a curator, an archeologist and a fresco expert. All events include food and beverages from local businesses, to help spur economic development in the area.

World Heritage Neighborhood Leadership Academy (WHNLA)

In May 2017, the World Heritage Neighborhood Leadership Academy (WHNLA) was launched to serve as a conduit between neighborhood leaders and the City of San Antonio. Additionally, the goal of the academy was to inform community participants about City services and processes, support neighborhood leadership, and enhance the dialogue on World Heritage in San Antonio. A total of 19 neighborhood leaders graduated from the inaugural class (*Fig. 23*) and the program is now being administered by the City's Neighborhood and Housing Services Department citywide.

Marketing and Outreach — World Heritage Festival

In 2016, the City of San Antonio, in coordination with Bexar County, San Antonio River Authority (SARA), National Park Service, The Alamo, Mission Heritage Partners (formerly Los Compadres), and Las Misiones organized the first World Heritage Festival (*Fig. 24*).

Fig. 19. Brochure highlighting what visitors can experience at each of the San Antonio historic missions

Fig. 20. Special tours in partnership with American Indians in Texas at the Spanish Colonial Missions

Fig. 21. World Heritage Ambassador badge

Fig. 22. World Heritage Ambassador Program special tours and events

Fig. 23. World Heritage Symposium

Fig. 24. World Heritage Festival 2018

The festival overlaps with the Organization of World Heritage Cities, September 8th Solidarity Day of World Heritage Cities.

The World Heritage Festival is now an annual collaborative event to celebrate and promote our San Antonio Missions (www.worldheritagefestival.org). The five-day celebration is spread throughout the five San Antonio Missions and surrounding area and has something for everyone, while providing funding for nonprofit organizations and projects that preserve, maintain, promote, and connect.

Land Use

During the World Heritage Symposia series, the community provided input and feedback on a variety of issues, including ideas and goals about land use and sensitive development throughout the World Heritage area. The community indicated that a focal point is the need to balance the reverence of the San Antonio Missions with various opportunities for growth and development that come with the World Heritage Site designation. As a result, a critical component of the World Heritage Work Plan was to update relevant neighborhood plans to reflect the desired and appropriate development goals for the areas surrounding the missions.

In the United States, neighborhood and community plans established the policy for land use developed with community input. On December 1, 2016, San Antonio City Council approved 11 land use amendments and updates to four community plans following an open and public input process with community members and property owners. Following City Council's approval of the amendments, City staff began the process in early 2017 to analyze zoning for the areas impacted by the land use amendments and general themes. City staff engaged the community through various meetings and presentations, including a Land Use Symposium and Land Use Open House, to discuss possible changes and preferred land development patterns that met physical, cultural, economic, preservation and community

Fig. 25. Area of protection around Mission San José

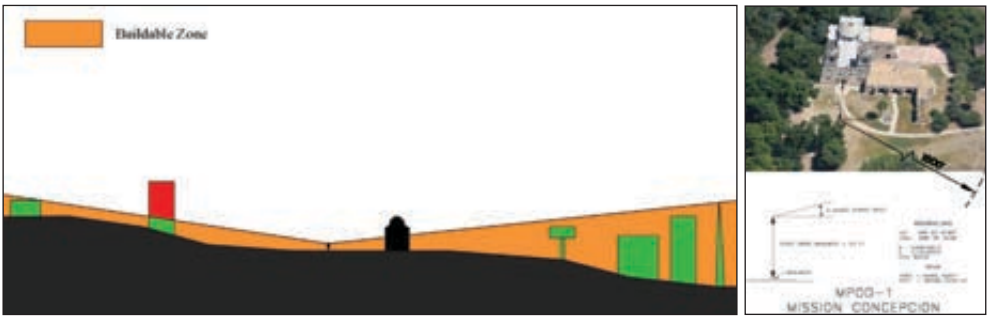

Fig. 26. Height controls based on proximity to Missions according to MPOD

needs. The community had approximately 50 opportunities to provide input and feedback throughout this public input process. The amendments included transitioning areas along the San Antonio River from Low Density to Parks/Open Space, decreasing the intensity of Regional Centers to Community Commercial, and transforming Business Parks to Mixed Use for better development opportunities along commercial corridors.

Additionally, the City identified opportunities throughout the World Heritage area to align zoning with existing land use for overlays and corridor plans such as the Mission Protection Overlay District (MPOD), River Improvement Overlay District (RIO), and the Roosevelt and South Presa Corridor.

The Mission Protection Overlay District (MPOD) is administered by the Office of Historic Preservation and was approved by City Council in 2015 and was essential for the World Heritage Site designation by UNESCO. The MPOD protects the overall environment and setting within a 1,500 foot radius around each of the missions (*Fig. 25*). The overlay restricts development around the Missions and prevents unwanted encroachment of buildings or businesses incompatible with the Mission structure and surrounding area. Overall, the MPOD provides a buffer for encroachment into the mission sites. MPOD offers more stringent height controls based on proximity to Missions (500 feet — 18'; 750 feet — 26', one story; 1000 feet — 35', two storeys; 1250 feet — 44', three storeys; 1500 feet — 52', four storeys)[9].

The River Improvement Overlay District (RIO)[10], also created and overseen by the Office of Historic Preservation, was approved by City Council in 2002. The River Improvement Overlay acts as a tool to protect, preserve, and enhance the river and its improvements by establishing design standards and guidelines for properties located near the river. There are 4 different RIOs within the World Heritage Buffer Zone that contain design standards and guidelines for properties adjacent to the San Antonio River.

[9] Visit *https://www.sanantonio.gov/historic/HDRC/Zoning#143051108-viewsheds for more information*

[10] *https://www.sanantonio.gov/historic/HDRC/Zoning#143051108-viewsheds*

There are three major corridors used by residents and visitors to access the San Antonio Missions. Throughout the 2016 public input process, the corridors were identified as central elements to increase and improve economic activity and opportunities within the Buffer Zone. Additionally, the desire to lessen the amount of intense automotive-related uses along the corridors was a persistent theme throughout the input process.

On August 2, 2018, the San Antonio City Council unanimously approved zoning changes that aligned with existing neighborhood plans surrounding the four southernmost missions along the San Antonio River and major corridors, such as Mission Road, Roosevelt Avenue, and S. Presa Street. This followed over two and a half years of community engagement and working with residents throughout the World Heritage area to obtain feedback and input on land use and zoning.

Ultimately, the zoning changes respond to community feedback and input received throughout the initial World Heritage Symposia Series on land use.

Mission Historic Manual Update

The City of San Antonio's Office of Historic Preservation (OHP) and World Heritage Office (WHO) created a design manual for the Mission Historic District and Landmarks within the World Heritage buffer zone for the City of San Antonio. The completed manual acts as district-specific design guidelines for the Mission Historic District, to articulate the unique and character-defining features of the district, and demonstrate best-practices concerning land development in sensitive areas. The district specific guidelines are an important resource for homeowners and the development community and is designed to use with the current Historic District Design Guidelines adopted by Council in 2012.

Conclusion

The work of the World Heritage Office is an ongoing collaborative community effort, under the leadership of District 3 Councilwoman Rebecca J. Viagran, to coordinate and balance development and investments made throughout the World Heritage area in order to accomplish: (1) First and foremost, the improvement of the quality of life for residents, and (2) the enhancement of the visitor experience for tourists and guests who come to San Antonio, all while remaining authentic to our heritage and culture.

Definitions

Archdiocese of San Antonio: The Roman Catholic Archdiocese of San Antonio includes the city of San Antonio as well as other properties totaling 27,841

square miles (72,110 km^2) in the US state of Texas. An archdiocese also is called a *metropolitan see* or the "head" diocese of an *ecclesiastical province*.

Bexar County: The county in which the City of San Antonio resides. A county is a political and administrative division of the State of Texas, providing certain local governmental services. Synonyms: shire, province, parish.

Bond or (Municipal Bond): Debt securities issued by the city to finance capital projects such as streets, parks, or drainage. A bond issuer (the municipality) sells the bond to the bond holder (the investor). The bond holder lends the issuer a fixed amount of money for a certain amount of time in exchange for regularly scheduled interest payments. The City of San Antonio hosts a public process every 5 years to determine projects and voters must approve the projects before bonds are issued.

City Council: The legislative body that governs San Antonio. This body has authority to pass ordinances and appropriate funds. San Antonio has a Council-Manager form of city government. The city council is composed of 10 members elected by districts and a mayor elected at-large.

Las Misiones: The non-profit fundraising organization in charge of preserving the church buildings of the San Antonio Missions.

Mission Heritage Partners (formerly Los Compadres): The official chartered "friends" group committed to filling the funding and advocacy gap for the four Missions (excluding the churches) within the National Park.

National Park Service: The National Park Service (NPS) is an agency of the United States federal government that manages all national parks, many national monuments, and other conservation and historical properties with various title designations.

San Antonio Conservation Society: Founded in 1924, the San Antonio Conservation Society is one of the first community preservation groups in the United States. Beginning with efforts to preserve such unique sites as the city's Spanish Colonial missions, we are responsible for saving many of the historic attractions that make San Antonio the top tourist destination in Texas.

San Antonio Convention and Visitor Bureau (now called Visit San Antonio): A not for profit organization charged with promoting the City of San Antonio and largely funded by hotel occupancy taxes.

San Antonio River Authority (SARA): A special purpose political subdivision of the State of Texas to serve regional areas, generally coincidental with river basins and to be generally known as river authorities. SARA has the statutory authority to impose an ad valorem tax for use in planning, operations and maintenance activities only. Its jurisdiction covers 3,658 square miles — all of Bexar,

Wilson, Karnes and Goliad Counties and is responsible for the management of the San Antonio River.

State of Texas: A territory considered as an organized political community under one government of the United States. One of 50 States that comprise the United States of America.

World Heritage Buffer Zone: An area surrounding the World Heritage Site that gives an added layer of protection to the Site.

VIA Metropolitan Transit: A metropolitan transit authority created to provide public transportation services within the designated boundaries. Funded through the Advanced Transportation District, or ATD. This district uses a quarter-cent sales tax to fund transportation improvement projects carried out by VIA, the City of San Antonio, and the Texas Department of Transportation, or TxDOT. VIA receives half of the ATD revenues to enhance local public transportation services, and the other half is split between the city and TxDOT for improving streets, highways, and related transportation infrastructure.

Bibliography

Butler, R.V., M.E. Stefl, *The Economic Impact of San Antonio's Hospitality Industry*. Trinity University. Online: *sanantoniotourism.com/wp-content uploads/2018/11/2017-Hospitality-Report-dtd-Nov-2018.pdf*

Harbinger 2013 = Building on a Strong Foundation: Potential Economic Impacts of World Heritage Site Designation for the San Antonio Missions (The Harbinger Consulting Group, 2013), www.bexar.org/DocumentCenter/View/5179/World-Heritage-Designation-Impact-Study-Summary-PDF

SanAntonioGov(2015)https://www.sanantonio.gov/historic/HDRC/Zoning #143051108-viewsheds

SanAntonioGov (2016) = The City of San Antonio. *San Antonio Missions World Heritage Beautification Assessment*. Bender Wells Clark Design. Online: *www.sanantonio.gov/Portals/0/Files/WorldHeritage/WorkPlanUpdates/Beautification/BeautificationAssessment-MIssions.pdf*

CP&Y, Assessment of Wayfinding Recommendations for the World Heritage San Antonio Missions commissioned by the San Antonio River,

TexasGov (2019) = State of Texas, Office of the Governor. Economic Development and Tourism division. *Travel Texas. Economic impact and jobs.* Online: *cdn.ymaws.com/www.ttia.org/resource/resmgr/advocacy/economic-impact-and-jobs_jan.pdf*.

UNESCO (2015) = UNESCO World Heritage Centre. *World Heritage List, U.S.A., San Antonio Missions*. Online: *whc.unesco.org/en/list/1466 Decision: 39 COM8B.34*.

USGov (1978) = United States Government. *Enabling Legislation and Legislative Acts for San Antonio Missions National Historical Park Public Law 95-629, November 10, 1978*.

RECONSTRUCTION AND MANAGEMENT OF THE HISTORIC CENTRE OF WARSAW – THE UNESCO WORLD HERITAGE SITE. THE COMMUNITY INVOLVEMENT

Irina ARPENTII

Abstract

This article presents the reconstruction process of the Historic Centre of Warsaw, a community process, involved in reconstruction, maintenance and management system of the UNESCO World Heritage Site in Poland. This is a contribution to find out the efficient management and to demonstrate the role of different institutions and organizations in protection, conservation and promotion of the Historic Centre of Warsaw. Reconstruction of the almost destroyed Warsaw was recognized in 1980 when the Old Town of Warsaw was inscribed on the UNESCO World Heritage List. Maintenance of the reconstructed Historic Centre of Warsaw is subject to legal protection and conservation based on Polish legislation that determines the site as a historical complex with cultural, touristic and commercial functions.

Keywords: Historic Centre of Warsaw, reconstruction, UNESCO, management.

Introduction

The Historic Centre of Warsaw is an impressive example of the comprehensive reconstruction of the historical district, designed as the World Heritage Site. In 1944, more than 85% of the oldest part of the capital of Poland was destroyed and Warsaw became a city of ruins (*Fig. 1*). To rebuild the historic centre of one of the biggest cities in Poland and an important symbol of Polish culture is a question of national identity.

Fig. 1. Warsaw Old Town in 1945 (Unknown author. Source: https://www.wikiwand.com/pl/Stare_Miasto_w_Warszawie)

Before the war, the Faculty of Warsaw Technical University had documented much of the

city's architectural heritage, collected images of old Warsaw, developed schemes for rebuilding and hid the documents in a monastery outside the city"[1].

The next step preceding the rebuilding of the Warsaw Old Town was the creation of the Bureau of Capital Reconstruction, which worked on the elaboration of the reconstruction plan and creation of the Civic Committee for the Reconstruction. Bureau of Capital Reconstruction, which included the Department of Historical Architecture, ended the inventory taken of buildings in March 1945. The inventory results included 24338 buildings[2].

The factors that determined rebuilding of the city were criteria imposed voluntarily by urban planners and political premises, especially for social amelioration of Warsaw's inhabitants[3]. Two government decrees – on the reconstruction of the Capital City of Warsaw, both issued in 1945 – paved the way for architectural and urban-planning work within this overall framework.

Reconstruction of the Historic Centre of Warsaw

After the end of the war, faced with the choice of redeveloping in a contemporary style or restoration, the citizens of Warsaw, supported by the Polish Government, began a campaign to reconstruct and restore the Old Town in its historical urban and architectural form[4]. Jan Zachwatowicz, General Monuments Inspector at that time and the creator of the programme and principles of historical heritage reconstruction and conservation in Poland, claimed that the decision on the reconstruction of the historical centre of the city was "the only possible way forward". He pointed out that: "The sense of responsibility before future generations' calls for the reconstruction of what was destroyed [...] our concern must be the best implementation of postulates, the best reconstruction of forms"[5].

The reconstruction of the Old Town in Warsaw lasted from 1945 to 1963 and was carried out in several stages. The design stage used comprehensive scientific-historical and architectural-archaeological research including the preserved resource materials. The reconstruction works comprised the recreation of the Old Town Market, urban plan townhouses, city walls, the Royal Castle, and important religious buildings[6] (*Fig. 2*). The decision to rebuild the Royal Castle was made in Sejm on January 20, 1971. The works were conducted by the Monument Conserva-

---

1 C. Couch, *Urban Planning: An Introduction*. London, 2016, 156.

2 J.M. Chmielewski, and M. Szczypiorska, "Could Warsaw be differently rebuilt – alternative history of the city". *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 60, 2015, 31.

3 Chmielewski, Szczypiorska, "Could Warsaw…", 32.

4 Couch, *Urban Planning…*, 264.

5 E. Popławska-Bukało, "Historic Centre of Warsaw". *World Heritage* 84, 2017, 57.

6 Popławska-Bukało, "Historic Centre of Warsaw…", 57.

Fig. 2. Old Town Market Square soon before the official inauguration which took place on the 22 July 1953 (Photo by Alfred Funkiewicz, Warsaw Museum. Source: https://architektura.muratorplus.pl/galeria/historia-muzeum-tomasz-zylski,7592/4374/41800/)

tion Laboratory. Stanisław Lorentz, the director of the National Museum in Warsaw and the first president of the Society of Friends of Warsaw played a huge role in making the decision and later on in the reconstruction of the Castle as well[7].

The entire process of the Old Town rebuilding (*Fig. 3*) was completed with the reconstruction of the Royal Castle, opened to visitors in 1984. The funds for the reconstruction came from various sources, including contributions made by the Polish society and people from abroad. The reconstruction was also carried out thanks to thousands of hours of volunteer work. The community involved in the process of rebuilding the Royal Castle supported the project with either its work or financial help. During the period from 1971 to June 10, 1984, the account of the Civic Committee for the Reconstruction of the Royal Castle in Warsaw contributed over PLN 1 billion in the form of cash deposits, over PLN 9 million in the form of deposit vouchers, over eight hundred thousand US dollars and over six thousand in-kind donations. 103 countries of the world were included into the list of foreign donors[8].

---

[7] The Royal Castle in Warsaw – Museum. *The Royal Castle – From Destruction to Reconstruction* (permanent exhibition), 2018. Online: www.zamek-krolewski.pl/en/your-visit/permanent-exhibitions/the-royal-castle-from-destruction-to-reconstruction.

[8] Socio-Cultural Association Warsaw in Europe. "Poznaj wystawę "Fenomen społecznego czynu odbudowy" w 45. rocznicę podjęcia decyzji o odbudowie Zamku Królewskiego". In: Wiadomości w Onet, 13 July 2016. Online: wiadomosci.onet.pl/poznaj-wystawe-fenomen-spolecznego-czynu-odbudowy-w-45-rocznice-podjecia-decyzji-o/8786y6.

Fig. 3. Castle Square in Warsaw (Photo by Maksym Kozlenko. Source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plac_Zamkowy,_Warszawa.jpg)

Physical rebuilding of the destroyed city was possible only thanks to the determination and great strength of the spirit of the whole nation. The process of reconstruction of the Warsaw Old Town means that the whole nation had built its Capital, it was mainly for local inhabitants, but with considerable historical implication.

It is hard to believe today that the only source of funding was the voluntary donations of citizens collected by the Social Fund for the Reconstruction of the Capital. Established in 1945 and dissolved only in 1965, it was the only state institution established to implement this objective[9].

Warsaw was – as the popular slogan proclaimed – built by the whole nation (in Polish: *Cały naród buduje swoją stolicę* / The whole nation is building its capital). Donations came from all over the country. It must have been the main factor that made the reconstruction possible.

[9] M. Gliński, "Kto odbudował Warszawę? I dlaczego tak?". In: Culture.pl, 4 March 2015. Online: culture.pl/pl/artykul/kto-odbudowal-warszawe-i-dlaczego-tak.

Recognition of the effort

The Archive of the Warsaw Reconstruction Office, housing documentation of both the post-war damage and the reconstruction projects, was inscribed on the UNESCO Memory of the World Register in 2011.[10]

The reconstruction was a major contribution to the changes related to urbanization and conservation of urban area and development. In 1979, Poland developed a recommendation to inscribe the Warsaw's Old Town on the UNESCO World Heritage List. ICOMOS recommendation, preceeding the inscription on the World Heritage List No. 30 from June 06, 1978, ensued in "the nominated property to be included on the World Heritage List"[11]. The final decision was made by the World Heritage Committee during the meeting on August 02, 1980, to inscribe the Old Town of Warsaw with the total area of 25.93 ha[12].

The effort of reconstructing the Warsaw's historic centre was recognized in 1980 when epy Warsaw Old Town was selected as part of UNESCO World Heritage. The Old Town of Warsaw has been placed on the UNESCO's list of World Heritage Sites as "an outstanding example of a near-total reconstruction of a span of history covering the 13th to the 20th centuries[13].

Polish professor Jan Zachwatowicz, the co-author of the Hague Convention of 1954 and the designer of the 'Blue Shield' signed that "The ratification of the Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage in 1976 paved the way for Polish entries onto the UNESCO World Heritage List — inscribing the Warsaw's reconstructed Historic Old Town with the Royal Castle"[14]. The site is also one of Poland's official national Historic Monuments (*Pomnik historii*), as designated on September 16, 1994.

Management of the Historic Centre of Warsaw

Maintaining the functional dimension of the Old Town as a residential quarter and venue for important historical, social, and spiritual events is a significant aspect of its integrity (*Fig. 4*). The Historic Centre of Warsaw is an area subject to legal protection and conservation based on Polish legislation[15]. Compulsory activities in the field of carrying out the policy of protection and

[10] Warsaw recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage, point 2 (Warsaw 2018), 1.
[11] Historyczne Centrum Warszawy, Plan Zarządzania, 2011-10-04, 14.
[12] Historyczne Centrum Warszawy, Plan Zarządzania, 2011-10-04, 16.
[13] UNESCO World Heritage Centre. *Historic Centre of Warsaw*, https://whc.unesco.org/en/list/30, accessed on October 04, 2018.
[14] P. Gliński, "Special message". *World Heritage* 84, 2017, 8.
[15] UNESCO 2018.

Fig. 4. Mermaid statue in the Old Town of Warsaw (Photo by Guillaume Speurt. Source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mermaid_statue_in_old_town_of_Warsaw_(8121461611).jpg)

care of monuments include the recognition of existing cultural heritage resources. Determining the status of monuments is one of the basic tasks of conservation services of the National Heritage Institute, affiliated to the Ministry of Culture and National Heritage[16].

The basic form of legal protection of monuments in Poland is the entry in the register. Entries are kept in three registers: immovable, archaeological and movable monuments. The matters of entry in the register of monuments and the case of the voivodship register of monuments belong to the competence of the Masovian Voivodship Monument Conservator[17]. The area of the Old Town is entered into by the decision of 1 July, 1965 as an urban assumption. Archaeological layers are also included there[18]. Outlining a buffer zone of significant value in terms of protected historical monuments based on the city's spatial planning documents makes it possible to control the impact of the surroundings on this World Heritage property. The area is protected by a system of problem identification and regular monitoring which assesses the state of preservation, ongoing conservation procedures, as well as urban, environmental, functional, and social changes.

Managing this area is the duty of the local government of the City of Warsaw. In 2001, the Office of Warsaw's Monuments Conservator was established in order to protect cultural heritage. After November 1, 2017, this Office was reorganized and its scope and objectives were extended. Another organization is the Social

[16] Miasto Stołeczne Warszawa (City of Warsaw). *Gminna ewidencja zabytków*. Online: http://zabytki.um.warszawa.pl/content/gminna-ewidencja-zabytkow.

[17] Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie (Provincial Office for the Protection of Monuments in Warsaw). *Rejestr i ewidencja zabytków*. Online: www.mwkz.pl/rejestr-i-ewidencja-zabytkow.

[18] Historyczne Centrum Warszawy, Plan Zarządzania, 2011-10-04, 37.

Fig. 5. View of Warsaw's Old Town (Photo by Gary Arndt. Source: https://everything-everywhere.com/unesco-world-heritage-site-198-historic-centre-of-warsaw/)

Council for the Preservation of Cultural Heritage, which is an advisory body of the Mayor of the city in the matters of protecting cultural property and consulting the concept note of elaborated documents and programs. It is technically and administratively supported by the Office of Warsaw's Monuments Conservator. The role of social care over monuments is to complement and support the activities of monument protection bodies. The articles 102-105 of the Act of 23 July 2003 regarding the protection of monuments set the status of a social guardian of monuments. The main activities of the guardian are related to preserving the value of monuments and maintaining them in the best possible condition. They are also to cooperate with the Masovian Voivodship conservator.

The principal management tools for maintaining the Historic Centre of Warsaw is the Management Plan and the integrated spatial planning system, based on an agreed Local Spatial Development Plan (*Fig. 5*). Development of the management plan is done because of international, national and local requirements. The participation of the Polish experts in the creation of the "Convention on the protection of the World Cultural and Natural Heritage" and other documents related to the conservation of monuments, for example, the "Venetian Charter" (1964) imposes a special duty to comply with the requirements stipulated by international documents. One of them is the set of the World Heritage Committee published by the UNESCO World Heritage Committee for the implementation of the areas inscribed on the World Heritage List (Operational Guidelines for the Implementa-

tion of the World Heritage Convention, UNESCO 2008). The UNESCO World Cultural Committee has imposed the obligation resulting from the ratification of the Convention to draw up a management plan for the sites included in the List. Management plans or documented management systems must be prepared for all sites and must explain how the outstanding universal value of a property should be preserved, preferably through participatory means[19].

On the national level, the Act on Protection and Care of Monuments of 2003, imposes the obligation on State authorities to protect the monuments, and the obligation to develop a program to protect monuments – on the municipalities[20]. According to these requirements, in 2011, the Office of Warsaw's Monuments Conservator (*Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków*) has developed a management plan of the Historic Centre of Warsaw in order to create the basis for the rational use of public spaces and buildings.

The management plan was discussed with the local community during two informational and consultative meetings, organized by the Office of Warsaw's Monuments Conservator in cooperation with the Department of Consultation and Social Dialogue "Center for Social Communication" of Warsaw[21].

The following objectives have been set out in the drawn up document[22]:

1. Management of the World Heritage Site and a buffer zone;
2. Development of an instrument to make possible leading of spatial policy;
3. Conservation of the Site authenticity and integrity for a high quality of reconstruction process;
4. Efficient traffic organization and communication services;
5. Promotion of the World Heritage Site;
6. Access to all monuments in the area of the Site and the buffer zone;
7. Supporting the research and education system about the heritage;
8. Introduction to stable financing rules/sources;
9. Supporting tourism management system;
10. Restore the connection of meaning and functional dimension;
11. Establishing relationships and cooperation between historical towns;
12. Maintaining the synergy between conservation rules and socio-economic requirements.

To ensure the implementation of the above-mentioned objectives, the priority lies within establishing a unit or institution managing the World Heritage site. In 2013, according to Regulation No. 4100/2013 of the President of Warsaw,

[19] UNESCO World Heritage Centre. Operational Guidelines 2005, para. 108, accessed on January 06, 2019, 108.

[20] Historyczne Centrum Warszawy, Plan Zarządzania, 2011-10-04, 17.

[21] Historyczne Centrum Warszawy, Plan Zarządzania, 2011-10-04, 92.

[22] Historyczne Centrum Warszawy, Plan Zarządzania, 2011-10-04, 75-76.

the Plenipotentiary of the President of Warsaw for the management of UNESCO World Heritage was appointed on April 4, headed by the Monument Interpretation Centre – Anna Zasadzińska[23].

In 2010, the Program for the Care of Warsaw Monuments for the years 2010-2014 was developed, in which the diagnosis of the protection status of the Warsaw Historic Centre, based on the national law, is presented. The Office of Warsaw Monuments Conservator cooperates with international organizations in the field of protection of monuments and cultural heritage from other cities, especially the European ones. In this sense, it cooperates with the Organization of the World Heritage Cities, under the auspices of the project "Illumination of the Old Town Walls" and The League of Polish Towns and UNESCO Sites (*Liga Polskich Miast i Miejsc UNESCO*), which associate the majority of Polish cities and sites inscribed on the UNESCO World Heritage List, supporting and promoting Polish heritage[24]. The last one was created in October 2005 and even today it is just the beginning of its activity, consisting of almost a half of the World Heritage Polish site managers as well as of some local and regional authorities mostly concerned about the problems of their safety and promotion and interested in partnerships, according to the principles of the UNESCO Convention[25].

Conclusions

The Historic Centre of Warsaw is a historical complex with cultural, touristic and commercial functions. Among the important cultural institutions, such as the Museum of Warsaw – the Heritage Interpretation Centre, the Old Town Cultural Centre, the Adam Mickiewicz Museum of Literature etc., it is important to mention the social aspect of the reconstruction for providing many people with a place to live and a chance for a new start.

Even nowadays, the reconstruction and maintaining of the Historic Centre of Warsaw is an important example of effective management which includes rebuilding, conservation and promotion of the World Heritage Site.

Poland is a country with 14 cultural sites inscribed on the UNESCO World Heritage List and pays special attention to the maintenance of its UNESCO sites. Today, the Historic Centre of Warsaw serves as a good example of rebuilding, conservation and maintaining the functional dimension. An important aspect of

---

[23] Miasto Stołeczne Warszawa (City of Warsaw). *Warszawa na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO*. Online: http://zabytki.um.warszawa.pl/content/warszawa-na-liscie-swiatowego-dziedzictwa-unesco.

[24] Miasto Stołeczne Warszawa (City of Warsaw). *Program Opieki nad Zabytkami Miasta Stołecznego Warszawy na lata 2010–2014*, 41.

[25] Liga Polskich Miast i Miejsc UNESCO (League of Polish Towns and UNESCO Places). Online: liga-unesco.pl.

the management system is the community involvement during the whole process, starting from restoration and continuing until present with consultations regarding the maintainance of the property and concern that local people should feel the positive effect first.

Institutions and organizations involved in the maintenance of the Historic Centre of Warsaw help to preserve cultural heritage from the Past for the Future, and the management system is permanently in progress.

Bibliography

Couch, C., *Urban Planning: An Introduction*. London, 2016.

Chmielewski, J.M. and M. Szczypiorska, "Could Warsaw be differently rebuilt – alternative history of the city". *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki* 60, 2015, 5-43.

Gliński, M., „Kto odbudował Warszawę? I dlaczego tak?". In: Culture.pl, 4 March 2015. Online: culture.pl/pl/artykul/kto-odbudowal-warszawe-i-dlaczego-tak.

Gliński, P., "Special message". *World Heritage* 84, 2017, 8.

HCW (2011) = Historyczne Centrum Warszawy, Plan Zarządzania, 2011-10-04.

LIGA (2018) = Liga Polskich Miast i Miejsc UNESCO (League of Polish Towns and UNESCO Places). Online: liga-unesco.pl.

MWKZ (2010) = Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie (Provincial Office for the Protection of Monuments in Warsaw). *Rejestr i ewidencja zabytków*. Online: www.mwkz.pl/rejestr-i-ewidencja-zabytkow.

Popławska-Bukało, E., "Historic Centre of Warsaw". *World Heritage* 84, 2017, 56-59.

SCAWE (2016) = Socio-Cultural Association Warsaw in Europe. "Poznaj wystawę "Fenomen społecznego czynu odbudowy" w 45. rocznicę podjęcia decyzji o odbudowie Zamku Królewskiego". In: Wiadomości w Onet, 13 July 2016. Online: wiadomosci.onet.pl/poznaj-wystawe-fenomen-spolecznego-czynu-odbudowy-w-45-rocznice-podjecia-decyzji-o/8786y6

UNESCO (2005) = UNESCO World Heritage Centre. Operational Guidelines 2005, para. 108, accessed on January 06, 2019.

UNESCO (2018) = UNESCO World Heritage Centre. *Historic Centre of Warsaw*, https://whc.unesco.org/en/list/30, accessed on October 04, 2018.

WARSZAWA (2010a) = Miasto Stołeczne Warszawa (City of Warsaw). *Program Opieki nad Zabytkami Miasta Stołecznego Warszawy na lata 2010–2014*.

WARSZAWA (2010b) = Miasto Stołeczne Warszawa (City of Warsaw). *Warszawa na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO*. Online: http://zabytki.um.warszawa.pl/content/warszawa-na-liscie-swiatowego-dziedzictwa-unesco

WARSZAWA (2012) = Miasto Stołeczne Warszawa (City of Warsaw). *Gminna ewidencja zabytków*. Online: http://zabytki.um.warszawa.pl/content/gminna-ewidencja-zabytkow.

ZAMEK (2018) = The Royal Castle in Warsaw – Museum. *The Royal Castle – From Destruction to Reconstruction* (permanent exhibition), 2018. Online: www.zamek-krolewski.pl/en/your-visit/permanent-exhibitions/the-royal-castle-from-destruction-to-reconstruction.

Ákos CAPDEBO

Abstract

The Municipality of Budapest City provides for heritage protection with the involvement of the inhabitants. It includes information on the heritage protection regulations, raising awareness on heritage through education, exhibitions, issuing publications. The leaflet "Window Renewal Guide" has been prepared for the inhabitants to show methods how to restore old windows and upgrade them in energy-efficient ways instead of replacing them with the cheap plastic ones. The System of Architectural Heritage Protection Assistance is a successful tool to support the renovation of heritage buildings in Budapest, introduced in 1993. The sum available within the annual budget is distributed by the decision of the Municipal Assembly according to the proposal of the City Planning Department. The assistance means not only financial support (up to 50 % out of the total costs) but also significant professional assistance. The booklet showing the results of the assistance, titled "Treasures returned (Visszatérő kincsek)" has been recently published and is available on the website of Budapest Municipality.

Keywords: involvement of the inhabitants; heritage protection regulations; raising awareness on heritage; Architectural Heritage Protection Assistance; financial support and professional assistance.

Introduction

The Municipality of Budapest City provides for the protection of the World Heritage area of Budapest by different activities of the office work with the effective involvement of the inhabitants. The preservation of the architectural heritage is of great importance from various aspects with special regard to the panorama of the river Danube, protected as World Heritage, and to different requirements of Andrássy avenue and its buffer zone.

Beside the protection of the rows of the buildings on both sides of the Danube and that of the Castle District, the preservation of the Danube panorama makes it necessary that the broader environment seen from lookout points must be regulated delicately so that no buildings of too big scale can disturb the unique panorama. It is a considerable result that after wide ranging professional and public discussions, high-rise buildings are not allowed to be built even in the broader environment of the World Heritage area of Budapest.

The architectural heritage of Budapest is protected on four levels: (1) International level – World Heritage Convention 1987, 2002; (2) National level – monument protection; (3) Municipal level – local protection; (4) District level – local protection.

It is through the different preservation activities that we can use the most effective tools of protection in each important phase from the entirety to the details. The panorama, the features of the streets, the facades, the individual buildings, representing various activities, are all of great importance in the preservation of those values for which the city was entitled for the UNESCO World Heritage list. The treasury of means is rich from the town-planning regulations through the municipal protection of the architectural heritage to the revival of long-forgotten activities. The assistance given by different support systems is also essential as well as the high-quality professional activity of the architects' society from the designers through the clerks of the city administration to the contractors. All these can be realized only with the participation of the civil sphere, the population as the majority of the built heritage has been in private ownership by now.

How to raise awareness on heritageamong the citizens?

- Regulations and effective tools to keep them (e.g.: monitoring, warnings, fines);
- Education, convincing, guidelines, information (www.budapest.hu);
- Support (financial, professional).

The City Planning Department of Budapest Municipality has prepared a leaflet „Window Renewal Guide" for the inhabitants to convince them not to replace their historical windows while there are good methods to keep the old windows and to upgrade them in energy-efficient ways. Another publication was made in cooperation with the Budapest Technical University about the possibilities of energy-saving in the historical core city. The municipal regulation on heritage protection has been completed with a "Settlement feature handbook" showing the characteristic elements of the city and good examples of restoration.

Out of these diverse activities, I would like to present the results in the field of preservation of the architectural values in the World Heritage area of Budapest through the work of the Architectural Heritage Section of the City Planning Department.

Citizen participation in the revitalization of Budapest – a historical review

Three decades ago, Budapest lived through the dramatic change of more than four decade-long system which was called communism, later on – socialism, in terms of politics, finance, society and culture. In all fields of life our society faced new aspects and tasks, newly discovered rights and duties, whose assimilation and learning need permanent and conscious cooperation of the whole society.

Of course, the results and problems due to the transformation have appeared and are appearing on the architectural features of the city, where the majority of the buildings are dwelling houses. Their condition, architectural effect and usage are important elements of the revitalization. For the analysis and proper evaluation of the citizens' present participation in all this, we must go back to before 1990, because without this we could hardly understand today's problems.

In Budapest, especially in the historical quarters which are parts of the World Heritage now, there was hardly any living-house in private ownership. All dwelling houses were state properties, the inhabitants were tenants and companies, established for this purpose, provided for their maintenance and renovation.

The tenants obtained the flats by the means of allocation, inheritance or some administrative possibilities. The only form of mobility was possible when the tenants mutually exchanged their flats with the approval and permission of the hiring body. The rents were low, so the real estate management companies were not able to cover the maintenance or the necessary renovations out of this income. As regards the central budget, they concentrated rather on the improvement of the company indicators than on the restoration of the buildings. The striking result of this was the impoverished condition of the houses of Budapest. Instead of maintenance, renovations, the weakened structures such as ceilings, stairs, balconies were propped temporarily. The ornaments were removed and the facades were knocked off for safety reasons. During the unavoidable plumbing works, the pipes and equipments were fixed ignoring the architectural values, damaging and demolishing them.

Logically, the tenant-inhabitants limited their demands on living to the interior of their flats. Therefore, it often occurred that well-furnished, well-maintained, good quality flats were hiding impoverished facades and the way to the front door led through a neglected doorway and staircase.

The political and economic change of systems created a radically different situation. After abolishing the monopoly of state ownership, the tenants of flats could buy their flats at a very low price even on hire-purchase. From tenants they have become owners which is accompanied by the owner's duties, of course, besides the owner's rights.

The majority of the inhabitants living in the above – mentioned inner districts are retired elderly people who were able to buy their flats using up their last financial means. Therefore, the common cost which is necessary for the maintenance and renovation is a serious burden for them, practically they are not able to compose a renovation budget.

The Municipality of Budapest City recognized rapidly that the new owners of the dwelling houses determining the townscape must not be left alone in this contradictory situation, as the building stock is such a historical, intellectual and material value which must be safeguarded from the further deterioration. On the other hand, its revitalization must be helped with all possible means. For this reason, different assistance systems were established already in the early nineties, namely the "Heritage Fund" and the "Community Valuable Heritage Protection Assistance", providing assistance not only to dwelling houses but also to public buildings, institutions, churches and schools. Considering the proportion, however, dwelling houses are in the majority and the citizen participation is most characteristic in this field, too.

These assistance systems serve the preservation and revitalization of the capital's architectural heritage. They can be attained by way of competition, when the condominium (the community of proprietors' of the dwelling houses) decides for the renovation of such architectural values as the facades, doorways, staircases, inner courtyards, sculptures or other ornaments of fine arts. Among the different forms of assistance there is non-refundable grant and there used to be interest-free loans as well (the latter was less popular).

Thus, the initiative starts from the owners. With the formation of their ownership awareness and aspect, their demands step out of the walls of their flats. They aim that the other parts of the building, the common spaces and facades regain their original dignity and beauty. The important point is that the approval of the whole proprietors' community is necessary for the renovation program and for its implementation, and even for submission of competition announcements to attain the assistance. The renovation needs a careful and complex preparation, which is the task of the representative of the condominium. The representative is salaried by the owners, his/her fee is generally covered from the common cost. The representative of the condominium can be one owner-mate living in the building or, as it is for most cases now, an enterprise specializing in the representation of condominiums. Ideally, the designer preparing the restoration plans and the contractor are also selected with the approval of all the owners.

The potential competitors can get to know the assistance possibilities and the invitation for competition from the daily newspapers or from a home-page on the Internet. The competition systems are, however, already widely-known due to their successful past. Only the deadlines of the submission and judgement

change year by year. It is now the beginning of the close connection between the owners (citizens) and the Municipality of Budapest and the professional section of the Mayor's Office, respectively. The competitors do their best to clear all circumstances in the form of almost daily connection so that they can submit the best competition proposal possible which meets every condition. They present their building, the planned restoration to the specialists whose task will be the professional evaluation of the competition proposal. The Municipality contracts with the winning competitors, fixing the usage of the financial assistance and the deadline of the renovation to be implemented. When entering the contract, many times the proprietors' community is represented by several people. During the renovation, as we have experienced, all the owners keep an eye on the working process and make remarks not only to their representative but also to the office controlling the usage of the assistance. Their active participation in the search for original photos, plans, documents is of great help in the authentic restoration. They can also rely on the work of the specific civil groups or organizations dealing with the local history who have collected lots of valuable data regarding the history of certain districts or even certain buildings by now. The cooperation of the inhabitants is getting stronger by the successful realization of the restoration. In many cases, they arrange a common ceremony on this occasion. The implementation of the work with common effort, the living environment regaining its beauty, the protection of the newly formed values – all of them strengthen significantly the community consciousness, the voluntary solidarity. Also, it must be mentioned that the process described above is of great importance for the development of the individual and of the ownership awareness, as the commonly used spaces are becoming real community spaces, places of meetings, talks, exchange of opinions. It is obvious, that this process can be realized only with the deliberate activity of the citizen participation with the cooperation of the owners. We see from the experience of the last decades that not merely the demand of restoration is increasing but also its quality and value. We are convinced that in the extention of the Budapest World Heritage area in 2002, the common activity of the citizens and the municipality in the field of revitalization played an important role.

Summing up, it can be stated that in the revitalization of the historical building stock of Budapest, the participation of the civil sphere is significant and successful.

Our historical review, the effects of the changes in the restoration of dwelling houses, the successes and problems are well known to the Central and Eastern member cities of the Organization of World Heritage Cities, with whom we search the optimal solutions during our regular meetings and it can also be useful for those cities that were so lucky that they did not have to live through the decades of state property management – in reality the decades of dereliction.

Architectural Heritage Protection Assistance – A Success Story

The System of Architectural Heritage Protection Assistance was established by the Municipality of Budapest in 1993, accessible to proprietors and users of buildings under municipal or national protection. The sum available within the annual budget is distributed by the decision of the Municipal Assembly according to the proposal of the City Planning Department. Successful applicants may receive assistance in the form of a non-refundable grant up to 50% out of the total costs.

The success of this form of support is unique; in certain neighbourhoods, it establishes a veritable 'movement for renewal'. Wherever a house is beautified with municipal assistance, sooner or later neighbours will wonder if they should do the same. Many houses resubmit applications in successive years and have new reconstruction work done from the money awarded. If the gateway can be restored out of the money available this year, next year there may be new assistance for the repair of the window frames, and perhaps the plastering of the facade may be repaired and painted in the third. In other words, tasks can be phased and this is a tremendous advantage. The current financial situation of the house can be considered and, on this basis, the most urgent work can be undertaken first.

A further secret of success is that municipal protection entails few obligations and great advantages. Naturally, the building authority does not permit their demolition, but the owners stand a good chance of applying for assistance aimed at the preservation and restoration of the original condition. In addition, the City Planning Department of the Mayor's Office offers significant professional assistance. (This help may extend from ensuring harmonization of the budget and plans and their sound financial and professional foundations, up to the shades of colour to be applied to the facade and to selecting the appropriate solutions in building technology.)

The application system of the Heritage Protection Assistance is capable of 'mobilizing' twice or three times as much money as the sums spent by the Municipality for renovation, and of putting it into the service of the reconstruction of buildings and hence of the city. Nor is it a matter of indifference to the owners that the enhanced value of their renovated buildings (in the case of a renewed facade, for instance) may equal five or six times the original sum of assistance.

On occasions, the good examples of the Heritage Protection Assistance are displayed in exhibitions and publications to the citizens and also to the politicians proving that the money invested in the system was worthwhile. The booklet titled "Treasures returned (Visszatérő kincsek)" has been recently published and it is available on the website of Budapest Municipality[1].

[1] Available online at budapest.hu/Documents/20180906_BP_VK_digit.pdf.

Ramil KHAIRUTDINOV,
Airat SITDIKOV, Sergey BOCHAROV

Abstract

The article presents the experience of the Republic of Tatarstan in the field of preservation of cultural heritage sites, and their inclusion in UNESCO World Heritage List. The Republic has gained a positive experience of long-term cooperation with international organizations, including UNESKO, in the field of preservation of cultural heritage. The authors provide a description of the process and stages of inclusion of three archaeological and historical architectural complexes in the World Heritage List, namely the Kazan Kremlin, Bolgar Settlement, and Assumption Cathedral and monastery of the Island Town of Sviyazhsk.

Keywords: Republic of Tatarstan, the Kazan Kremlin, Bolgar settlement, Assumption Cathedral and monastery of Sviyazhsk, cultural heritage, UNESCO, archaeology.

Introduction

A special role among the numerous factors and living conditions of people throughout their history is played by natural and cultural heritage. Based on the current trends in the development of nature and society, one can assume that the significance of heritage for the fates of civilization will be not only important, but even decisive.

The UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, which was adopted in 1972 and came into effect in 1975, has proven itself as a unique international tool for identification and preservation of natural and man-made assets of outstanding universal significance. For over forty years, it has remained one of the most efficient international legal mechanisms in the field of heritage.

Modern strategic cultural projects are originally tested in the Republic of Tatarstan, for instance, the Kazan-Hermitage project, which initiated the interaction of regional museums with the largest art museum in Russia. A developed network of museums-reserves has been formed, which includes the key cultural heritage sites of the Republic.

It should also be noted that the Republic of Tatarstan has acquired a positive experience of long-term cooperation with international organizations in the field of preserving cultural heritage, rapprochement of cultures, inter-cultural and inter-confessional dialogue. A special place in this interaction belongs to the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). Out of the 28 sites of the Russian Federation included in the UNESCO World Heritage List, three are located in the Republic of Tatarstan (the Kazan Kremlin Historical and Architectural Complex, the Bolgar Historical and Archaeological Complex and the Assumption Cathedral and monastery of the Island Town of Sviyazhsk) (*Fig. 1*).

An important milestone in the cooperation with UNESCO was the inclusion of the architectural and historical complex of the Kazan Kremlin into the World Heritage List in 2000.

The Kazan Kremlin is the "heart" of Kazan. It is located in the centre of the city, on a cape of a high terrace on the left bank of the Kazanka River (*Fig. 2*). The territory of the Kremlin represents an irregular polygon in plan, stretched from north to south, which is accounted for by the local terrain.

The Kazan Kremlin is a unique complex of archaeological, historical and architectural monuments which have emerged and operated since the foundation of the town in the 11th century until the present day. The complex is based on a medieval fortress (*Fig. 3*) with an inner space having a regular layout and accommodating 16th–19th century buildings with revealed archaeological fragments of fortifications and structures of the 10th–16th centuries. In addition, the Kazan Kremlin is an archaeological site with a unique cultural layer reflecting the five development stages of the Kremlin complex. The total thickness of the cultural layer is up to 3–8m[1].

The inclusion of the Kremlin in the list of outstanding cultural and natural assets constituting the common heritage of all mankind in 2000 also established a greater responsibility for its preservation. The key point in ensuring the preservation of the Kazan Kremlin is the fulfilment of the requirements for the inalterability of its appearance and the preservation of the surrounding historical environment.

Improvement and restoration of existing walls, towers and buildings (*Fig. 4*) in the territory of the Kremlin are conducted in strict adherence to documentation approved by cultural heritage protection authorities. The UNESCO Chair in the Kazan Kremlin provides methodological support in the field of ensuring compliance with the established requirements. These activities allow preserving the Kazan Kremlin's status of a unique monument of world significance[2].

---

[1] A.G. Sitdikov, *Kazan Kremlin: Historical and Archaeological Research*. Kazan, 2006, 39f.

[2] R.M. Valeev, *Historical and Cultural Heritage of the Republic of Tatarstan*, Kazan, 2007, 217.

Fig. 1. Map of UNESCO World Heritage Sites in the territory of the Republic of Tatarstan.

The diverse experience acquired during the reconstruction of the Kazan Kremlin, especially in the field of restoration of historical and spiritual assets of Muslims and Orthodox Christians – the Kul Sharif Mosque and the Annunciation Cathedral – has provided all prerequisites for the arrangement of a system of interaction between republican, federal and international organizations aimed at inclusion of Bolgar and Sviyazhsk in the World Cultural and Natural Heritage List.

The 'World Heritage Site – Bolgar Historical and Archaeological Complex' is a unique and authentic evidence of historical continuity and cultural diversity, as well as a sacred place for Muslims (*Fig. 5*), as it represents a symbol of the adoption of Islam in 922[3].

Bolgar settlement is a multi-layer archaeological site. It is located in the Spassky District of the Republic of Tatarstan on the left bank of the Volga River 30 km downstream of the Kama mouth. The primary historical Bolgar town existed from the 7th to the 15th centuries, and in the 13th century it became the first capital of the Golden Horde (*Fig. 6*). It this period the town prospered, and its dimensions and significance increased. Later, during the Kazan Khanate period, it remained an important trade centre[4].

[3] R.M., Valeev, A.G. Sitdikov, R.R. Khairutdinov, S.G. Persova *et al., Assumption Cathedral of the Island Town of Sviyazhsk in World Cultural Heritage. Vol.* 1. Kazan, 2016, 21.

[4] A.G. Sitdikov, I.L. Izmailov, Bolgar Town in Culture and History. In: A.G. Sitdikov (ed.), *Great Bolgar,* Kazan, 2013, 16–29.

Bolgar is a recognized international centre of competence in the field of archaeological studies, preservation and sustainable management of heritage[5] (*Fig. 7*). The site has a great research potential. Presently, archaeological excavations have only been conducted on 5% of the area[6].

The Assumption Cathedral is located in the territory of the Island Town of Sviyazhsk (*Fig. 8*), 30 km west of Kazan, and represents a part of the Assumption Monastery ensemble, consisting of seven stone buildings of the 16th–19th centuries dating back to various time periods. The unique location of Sviyazhsk within the system of the Great Silk and Great Volga Routes in the geometric centre of the Volga river indicates the special role and significance of the Assumption Cathedral and monastery as a major cultural, economic, missionary, administrative and military centre of the region[7].

The interior of the Assumption Cathedral has preserved the complete cycle of wall mural painting of the second half of 16th–early 17th centuries, featuring an area of 1080 square meters, an iconostasis with 16th–17th century icons, and the only image of Ivan the Terrible[8].

The Assumption Cathedral represents an evidence of historical continuity and cultural diversity (*Fig. 9*). Considering the location and geopolitical conditions of the appearance of the Assumption Cathedral in the Turkic-Tatar and Finno-Ugric environment, it can be said that the concept of the Cathedral is a unique confirmation of the interaction of Christian Orthodox and Muslim cultures, which reflected in the diversity of architectural and pictorial forms[9].

The location of the Cathedral is the north-western point in terms of the spread of Islam, and the south-eastern point of propagation of the architectural and artistic style of Pskov, Novgorod and Moscow. The Assumption Cathedral is an evidence of drastic historical and geopolitical changes in Eurasia, which played a key role in the formation of the multinational Russian state and had a fundamental influence on the historical fates of peoples from the Volga-Urals, Siberia and Central Asia, the spread of Orthodox Christianity to the East and the disappearance of post-Golden Horde Islamic states – Kazan, Astrakhan, Siberian, Nogai, and Crimean khanates. An authentic cultural lay-

---

[5] Sitdikov, A.G., R.R. Khairutdinov, R.Z. Makhmutov, Establishment of Bolgar Museum-Reserve. In: A.G. Sitdikov (ed.), *Great Bolgar,* Kazan, 2013, 360–362.

[6] Valeev, R.M., B. Rudolff, A.G. Sitdikov, R.R. Khairutdinov *et al., Bolgar Historical and Archaeological Complex. Vol. 2. Management of World Cultural and Natural Heritage Sites: Bolgar Historical and Archaeological Complex. Cultural Landscape of Bolgar Historical and Archaeological Complex* (with appendices), Kazan, 2016, 20.

[7] Valeev *et al., Assumption Cathedral…,* 15.

[8] Valeev *et al., Bolgar Historical…,* 22–47.

[9] Valeev *et al., Bolgar Historical…,* 116.

er has preserved in and around the site, which contains artefacts of the 16th and 19th centuries[10].

A special place in the implementation of measures for the preservation of the world cultural heritage of the region belongs to the Comprehensive Project "Cultural Heritage – Island-Town of Sviyazhsk and Ancient Bolgar". One of the components of its implementation was the inclusion of the Bolgar Historical and Archaeological Complex and the Assumption Cathedral and monastery of Sviyazhsk in the UNESCO World Cultural and Natural Heritage List.

The integrated project "Cultural heritage — the Island Town of Sviyazhsk and ancient Bolgar" was implemented with the support of the Government of the Russian Federation and the Republic of Tatarstan in 2010–2018. Its primary focus was the study, preservation and museumification of the two outstanding historical, architectural, archaeological and landscape complexes located in the region[11].

The complex project has allowed to solve the following multiple-aspect social and cultural tasks related to the preservation and restoration of cultural heritage sites; conduct of comprehensive scientific studies of monuments and development of new technologies and methods for their study and conservation (including innovative non-destructive research methods); identification of previously unknown archaeological sites; establishment of new unique museum sites and forms of museum activities; development of an engineering and transport infrastructure for Bolgar and Sviyazhsk; creation and development of scientific and educational centres on the basis of museum-reserves; relocation of citizens from dilapidated housing; creation of new jobs and development of the service sector, as well as the increase of tourist and pilgrim flows.

It should be noted that the program of restoration activities was the first large-scale comprehensive inter-disciplinary project in the history of preservation, restoration and study of Sviyazhsk and Bolgar, with its objectives being a comprehensive scientific study of the cultural heritage of historical territories, establishment of an information system for processing and storage of study results, development of mechanisms for preservation of the authenticity and integrity of cultural heritage sites, cultural and natural landscapes, and regeneration of the historical environment.

Comprehensive interdisciplinary studies of the sites in Bolgar and Sviyazhsk with the participation of the leading research centres in Russia and foreign countries has allowed to acquire new knowledge about their past and make the new

[10] Valeev *et al.*, *Assumption Cathedral…*, 117–120.

[11] R.R. Salikhov, A.G. Sitdikov, Bolgar Town: Spiritual and Cultural Renaissance. In: A.G. Sitdikov (ed.), *Great Bolgar*, Kazan, 2013, 284.

facts about their history known to general public. The activities were based on the "Program of complex scientific studies of the Assumption Cathedral, Trinity Church and the cultural heritage of Sviyazhsk" and the program "Study and popularization of the historical and cultural heritage of the Bolgar Historical and Archaeological Complex". The collections of both museums have been replenished with tens of thousands of museum depository items. Over ten newly discovered stone buildings of the Golden Horde period have been museumified in the territory of Bolgar settlement. An intermediate result of the activities was a release of multi-volume publications dedicated to Bolgar[12].

A complex of medieval wooden residential buildings preserved in a moist cultural layer was studied during archaeological works in Sviyazhsk[13]. A scientific study of wood with a unique preservation degree provides new information on the urban planning culture, building traditions and technologies and medieval household life. Conservation methods were developed concurrently with the discovery and study of the sites. A unique museum of the archaeological wood "Tatarskaya Slobodka" was established, which has no counterparts in Russia[14].

The Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage stipulates that the responsibility for the preservation and use of World Heritage Sites is borne by the parties to the Convention. The most important task in this respect is efficient management aimed at increasing of the existing potential and establishment of new possibilities for heritage sites. Management of a cultural heritage site is a complex activity aimed at the preservation of the site and its territory, coordination and interaction with all the local governmental, municipal, economic, technological and social organizations, as well as with the scientific and professional community.

Management plans for Bolgar Historical and Archaeological Complex[15] and the Assumption Cathedral and monastery in Sviyazhsk have been approved by decision of the UNESCO World Heritage Committee[16]. Today, they are the first of the 28 sites included in the World Natural and Cultural Heritage List in the territory of the Russian Federation with an internationally approved manage-

---

[12] Valeev, R.M., A.G. Sitdikov, R.R. Khairutdinov, *Bolgar Historical and Archaeological Complex. Vol. 1. Bolgar – UNESCO World Heritage Site*. Kazan, 2016; Valeev et al., *Bolgar Historical…*; Valeev et al., *Assumption Cathedral Cathedral of the Island Town of Sviyazhsk…*; Valeev et al., *Assumption Cathedral…*

[13] A.G. Sitdikov, A.S. Starkov, M.I. Fedulov, Sviyazhsk. In: *Archaeological studies of 2014: Bolgar and Sviyazhsk*, 2015, 32f.

[14] O.E. Shtele, Muzej arheologicheskogo dereva v Sviyazhske kak primer sovremennogo muzejnogo kompleksa na territorii ob'ekta Vsemirnogo naslediya YUNESKO. *Heritage and Modernity* 3, 2018, 89–93.

[15] Valeev *et al., Bolgar Historical…*, 11–313.

[16] Valeev *et al., Assumption Cathedral…*, 14.

ment plan[17]. The approved documents feature specific requirements and execution periods for participating countries in order to ensure the preservation of their worldwide universal value.

The management plans of both sites provide for the development and support of systems for monitoring and control of the site preservation state, documenting of information, establishment of archives and repositories in which the documents and findings will be collected in the immediate vicinity of the sites, further studies of the archaeological sites and interdisciplinary research with participation of Scientific schools of Russia and foreign countries.

The management plans include further development of museum spaces. The establishment of new museums will redirect tourist flows to the existing museums and sites of Bolgar and Sviyazhsk , as the exhibition sites are not coping with the increased tourist flow on peak attendance days. Some of them feature lines of visitors, such as the Memorable Sign in Bolgar, Trinity Church, and Sviyazhsk museum.

International archaeological field school, established in 2014, has become a special form of conducting scientific meetings in the territory of Bolgar Historical and Archaeological Complex. Over 500 specialists from more than 20 countries participated in its activities in the course of four summer seasons. This format has allowed creating an exceptional scientific space for the study and preservation of cultural heritage in international scientific space and has received wide support among young scientists from different countries. It should be noted that collections of report abstracts are annually published on the basis on conference proceedings[18].

Museums were established in Sviyazhsk and Bolgar following the management plan and the modern practice of organizing museum-reserves, which implies a variety of museum sites along with the entire typology of urban development sites and landscape elements.

In addition, a new transportation, engineering, museum and tourist infrastructure has been created: a wharf for tourist ships, a river station and museum site "Museum of Bolgar Civilization", a tent camp for pilgrims, Bread Museum, a mosque and madrasah complex, Memorial sign in the honour of the official adop-

---

[17] P.M. Shulgin, O.E. Shtele, Principy razrabotki i osnovnye polozheniya plana upravleniya dlya rossijskogo ob"ekta Vsemirnogo naslediya "Bolgarskij istoriko-arheologicheskij kompleks". *Heritage and Modernity* 1, 2018, 52.

[18] A.G. Sitdikov, (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2014; A.G. Sitdikov, (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2015; A.G. Sitdikov, (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2016; A.G. Sitdikov, (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2017; A.G. Sitdikov, (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2018.

tion of Islam by Volga Bolgaria in 922; in Sviyazhsk - a wharf for tourist ships, a river station complex combined with a bus station for tourists, a Sviyazhsk history museum, a river museum, and hotels.

At the moment, a critical task in the implementation of the provisions of Bolgar and Sviyazhsk Management Plans is definitely the issue of their legal support. Their integrity will be provided by means of establishment of legislative and regulatory mechanisms for ensuring compliance with the preservation requirements. The solution of this issue requires its consideration and measures taken at both federal and republican levels. The priority task is the legislative consolidation of the status of UNESCO World Cultural and Natural Heritage Sites in the Republic of Tatarstan.

The acknowledgement of cultural heritage as a new strategic factor in the development of the Republic of Tatarstan imposes requirements for the development of the main provisions of this strategy at the republican level. This type of task is set for the first time, and it should become a constituent part of the overall "Strategy of the Socio-Economic Development of the Republic of Tatarstan until 2030".

A continuous search is underway in the Republic of Tatarstan for new forms of interaction between the society and the state in the field of preservation of historical and cultural sites. Significant results have been achieved in this field over the last 20 years, and cultural heritage has been actively introduced in the context of contemporary life[19].

A concept of cultural integration of the peoples living in the Republic into the world culture, enhancement of the positive image of Tatarstan in Russia and the world by means of promotion of the Republic's cultural heritage.

The primary goal of the preservation and use of the cultural heritage of the Republic of Tatarstan is the establishment of a competitive policy in this field, which will make the Republic one of the leaders in terms of the forms and results of the use of cultural heritage in the Russian Federation and ensure a high level of inclusion in global cultural projects.

The strategy of preservation and use of the cultural heritage of the Republic of Tatarstan is aimed at the implementation of the following approach: a complex of historical and cultural heritage is a special and very important economic resource of the region, which can and should become the basis for the development of the cultural and tourism spheres in the Republic; at the same time, it can represent a basis for the formation of a unique industry of specialization for historical cities and regions — become one of the promising areas of development of the local economy and stimulation of the development of social infrastructure.

[19] Valeev, Modernizaciya rossijskogo obshchestva…, 52.

Fig. 2. Kazan Kremlin. View from the South.

Fig. 3. The eastern section of the fortifications of the Kazan Kremlin. View from the East.

Fig. 4. Kazan Kremlin. Museum complex of the Kazan Khans mausoleums. View from the South-West.

Fig. 5. Plan of the Bolgar medieval city with archaeological excavations.

Fig. 6. The central part of the territory of the Bolgar State Museum-Preserv. View from the South.

Fig. 7. Bolgar State Museum-Reserve. The complex of Large Mosque. View from the South-East.

Fig. 8. Island-town Sviyazhsk. View from the West.

Fig. 9. Sviyazhsk. UNESCO World Heritage Site — Assumption Cathedral and Monastery. View from the South.

Bibliography

Salikhov, R.R., A.G. Sitdikov, Bolgar Town: Spiritual and Cultural Renaissance. In: A.G. Sitdikov (ed.), *Great Bolgar*, Kazan, 2013, 384–389.

Shtele, O.E., Muzej arheologicheskogo dereva v Sviyazhske kak primer sovremennogo muzejnogo kompleksa na territorii ob'ekta Vsemirnogo naslediya YUNESKO. *Heritage and Modernity* 3, 2018, 87–94.

Shulgin, P.M., O.E. Shtele, Principy razrabotki i osnovnye polozheniya plana upravleniya dlya rossijskogo ob"ekta Vsemirnogo naslediya "Bolgarskij istoriko-arheologicheskij kompleks". *Heritage and Modernity* 1, 2018, 52–65.

Sitdikov, A.G. (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2016.

Sitdikov, A.G. (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2014.

Sitdikov, A.G. (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2015.

Sitdikov, A.G. (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2017.

Sitdikov, A.G. (executive editor), *International Archaeological Field School in Bolgar. Proceedings of the Final Conference*. Kazan, 2018.

Sitdikov, A.G., A.S. Starkov, M.I. Fedulov, Sviyazhsk. In: *Archaeological studies of 2014: Bolgar and Sviyazhsk*, 2015, 32–37.

Sitdikov, A.G., I.L. Izmailov, Bolgar Town in Culture and History. In: A.G. Sitdikov (ed.), *Great Bolgar*, Kazan, 2013, 16–29.

Sitdikov, A.G., *Kazan Kremlin: Historical and Archaeological Research*. Kazan, 2006.

Sitdikov, A.G., R.R. Khairutdinov, R.Z. Makhmutov, Establishment of Bolgar Museum-Reserve. In: A.G. Sitdikov (ed.), *Great Bolgar*, Kazan, 2013, 356–363.

Valeev, R.M. A.G. Sitdikov, R.R. Khairutdinov, S.G. Persova *et al., Assumption Cathedral of the Island Town of Sviyazhsk in World Cultural Heritage. Vol.* 1. Kazan, 2016.

Valeev, R.M., A.G. Sitdikov, R.R. Khairutdinov (eds.), *Assumption Cathedral. Study and preservation. Vol. 2*. Kazan, 2016.

Valeev, R.M., A.G. Sitdikov, R.R. Khairutdinov, *Bolgar Historical and Archaeological Complex. Vol. 1. Bolgar – UNESCO World Heritage Site*. Kazan, 2016.

Valeev, R.M., B. Rudolff, A.G. Sitdikov, R.R. Khairutdinov *et al., Bolgar Historical and Archaeological Complex. Vol. 2. Management of World Cultural and Natural Heritage Sites: Bolgar Historical and Archaeological Complex. Cultural Landscape of Bolgar Historical and Archaeological Complex* (with appendices), Kazan, 2016.

Valeev, R.M., *Historical and Cultural Heritage of the Republic of Tatarstan*, Kazan, 2007.

Valeev, R.M., Modernizaciya rossijskogo obshchestva i vozrozhdenie pamyatnikov istorii i kul'tury Respubliki Tatarstan. *Bulletin of Kazan State University of Culture and Arts* 3, 2011, 39–45.

ANALIZA PLANURILOR DE MANAGEMENT ALE SITULUI UNESCO DE EPOCĂ ROMANĂ HADRIAN'S WALL DIN MAREA BRITANIE

Andrea POPA

Abstract

This paper discusses the issue of Limes of Roman Dacia, as part of the UNESCO Tentative List by trying to find examples of good practice and models to follow in developing documents related to the nomination to the World Heritage List and management plan of the serial site. The context is created by the existence of a national intention, materialized in publications, legislative measures and budget allocations (eg. Limes National Commission and Management Plan 2016-2020 – Roman Limes in Romania, developed and implemented by three museums responsible for its realization by geographical segments), to enter this segment in the World Heritage List. This initiative is part of a larger project, carried out at European level, which aims to include the entire Roman Limes from Europe in the World Heritage List.

Keywords: Hadrian's Wall, Great Britain, a World heritage monument

Lucrarea de față discută problematica Frontierelor Daciei Romane și a înscrierii acestora în Lista indicativă a UNESCO prin încercarea de a găsi exemple de bună practică și modele de urmat în elaborarea documentelor aferente nominalizării și a planului de management al sitului serial. Contextul este creat de existența unei intenții la nivel național, materializată în publicații, măsuri legislative și alocări bugetare (de ex. Comisia Națională Limes și Planul de management 2016-2020 – Frontierele Romane din România, elaborat și implementat de trei muzee responsabile cu realizarea acestuia pe segmente geografice), de a introduce acest segment în Lista patrimoniului mondial. Această inițiativă face parte dintr-un proiect mai amplu, derulat la nivel european, care își propune introducerea întregului Limes roman de pe teritoriul Europei în Lista patrimoniului mondial.

Planul de management pentru situl serial Frontierele Daciei Romane, pe care România dorește să îl pună în aplicare, se bazează pe modelul elaborat și ajustat considerabil de Marea Britanie odată cu înscrierea în patrimoniul mondial a Hadrian's Wall. Modelul britanic a fost preluat ulterior de Germania, care a înaintat dosarul de nominalizare a Limes-ului provinciilor romane *Raetia* și *Germania Inferior*. Maniera de abordare a problemelor Frontierelor Romane a funcționat în ambele țări, dar nu din prima și nu întocmai cum fusese gândit de cei care îl întocmiseră. Avantajul Germaniei a constat în faptul că a fost preluat

un model deja revizuit, în care fuseseră incluse așa-numitele „lecții învățate" de către colegii din Marea Britanie. Lecții care se regăsesc, de altfel, și în modificările aduse Convenției de-a lungul timpului, una dintre cele mai importante fiind acordarea unei atenții deosebite diferitelor categorii de stakeholderi (părți interesate) ce pot fi afectate de prezența unui monument de importanță universală într-o anumită zonă geografică și culturală.[1] Cu toate acestea, nici ei nu au fost feriți de anumite probleme, ridicate tocmai de lipsa unei bune comunicări cu categoriile de stakeholderi afectați de proiect. În urma analizei experienței celor două țări am reușit să desprind câteva din concluziile lor, dintre care majoritatea se axează în jurul unor cuvinte-cheie precum comunicare, transparență, stakeholderi diverși, abordarea bottom-up și sinceritate. Această analiză nu este una exhaustivă, dar este cea care se poate face pe baza publicațiilor apărute până în prezent.

Parcurgând numeroase materiale bibliografice și vizitând multe situri ale Limesului din Germania, am putut constata o nevoie de schimbare a paradigmei în ceea ce privește abordarea generală a viitorului monument UNESCO, în vederea creării unei abordări unitare la nivel național, dar variabilă (cu detalii specifice) la nivel local. Acest model de organizare și gândire a Limesului ar putea fi transpus pe mai multe niveluri – de la investiții până la promovare și vizibilitate a monumentului ca întreg și a elementelor sale componente. O asemenea abordare este tot mai întâlnită atât în planurile de management elaborate pentru porțiunile de Limes deja nominalizate – Antonine Wall, Hadrian's Wall și Frontiera *Raetiei* și *Germania Inferior* de pe teritoriul actual al Germaniei, cât și în produsele conexe pentru protecția și valorificarea acestora de la urmă (ca, de exemplu, aplicațiile mobile sau expozițiile itinerante).

Frontiera Imperiului Roman din Marea Britanie. Flexibilitatea „impusă" a unui plan de management al unui sit UNESCO

Zidul lui Hadrian este astăzi unul dintre cele mai cunoscute monumente UNESCO din întreaga lume. Drumul parcurs pentru a ajunge aici însă nu a fost unul deloc lipsit de încercări multiple.

Cei circa 120 de kilometri de monument (mai mult sau mai puțin vizibil cu ochiul liber) sunt astăzi în proprietatea statului (10%) și în proprietate privată (90%; peste 700 de proprietari, majoritatea fermieri).

---

[1] Pentru exemple, a se vedea CHIRICESCU, Andrea. *Who are the real stakeholders of a nominated UNESCO site? A glimpse into the contextualisation of a rather scientific approach to World Heritage nominations*. În: Plural, Vol. VIII, no.1/2020, Chișinău, p. 48 - 60.

Fig. 1. Un segment al monumentului UNESCO „Zidul lui Hadrian" (http://hadrianswallcountry.co.uk)

Contextul, pe scurt

Creșterea pericolului de distrugere irecuperabilă a patrimoniului material din cauza (re)utilizării de către localnici a pietrelor din zidăria vestigiilor romane de pe arealul zidului (multe dintre ele la suprafață și ușor de exploatat) a generat apariția unor noi măsuri legislative în Marea Britanie, încă din prima jumătate a secolului al XX-lea.

În anul 1931 apare Legea monumentelor antice (Ancient Monuments Act). Odată cu aceasta, este instaurată schema de protecție a Zidului lui Hadrian și a Vallum-ului aferent. Tot în această perioadă statul a achiziționat primele bucăți ale frontierei, prin National Trust, mutând astfel cele mai importante, mai impozante și mai bine păstrate elemente ale Zidului sub protecția sa. Însă diferitele situri, dispuse de-a lungul graniței romane, erau gestionate separat, independent unul de altul, fără a se face eforturi de a fi integrate într-un întreg coerent.

În anii '70 apar tot mai multe îngrijorări cu privire la starea de conservare a siturilor sub impactul creșterii necontrolate a numărului de vizitatori, în măsura în care acestea deveneau tot mai vizibile și mai accesibile publicului.

În anul 1974, Comisia Rurală (Countryside Comission) elaborează o strategie pentru conservarea și dezvoltarea de servicii pentru vizitatori, realizată de DART (Dartington Amenity Research Trust) și publicată în anul 1976. În 1977 aceeași Comisie Rurală înființează Comitetul Consultativ al Zidului lui Hadrian (Hadrian's Wall Consultative Committee), care în 1984 publică, la rândul său, un raport cu privire la managementul vizitatorilor.

Cele două documente au câteva puncte comune, demne de a fi luate în considerare:

- propunerea de a se înființa Traseul Național Zidul lui Hadrian (Hadrian's Wall National Trail);

- ambele rapoarte concluzionează că toți stakeholderii ar trebui să se așeze la aceeași masă, cel puțin pentru a discuta aceste aspecte îngrijorătoare;
- ambele prezintă același minus major: lipsa referirilor cu privire la posibile mecanisme de implementare a recomandărilor formulate, sub forma unor norme metodologice. Drept urmare, aceste recomandări nu au ajuns să fie implementate.

În anul 1983 apare Comisia pentru Clădiri Istorice și Monumente (Historic Buildings and Monuments Comission for England), cunoscută astăzi drept English Heritage. În anul 1984 Marea Britanie se alătură Convenției UNESCO, iar în anul 1987 Zidul lui Hadrian este înscris pe lista UNESCO și primește titlul de „World Heritage Site" (monument de patrimoniu mondial). Înscrierea este una onorifică, se face fără ca situl să fie delimitat în mod formal (prin hărți detaliate și zone de protecție) și cu un minim de consultări și implicare publică sau activități de informare/conștientizare a publicului, în special a celui afectat de acest demers.

Schimbări majore se petrec însă grație acestei înscrieri, cu toate lipsurile sale, generate întocmai de către acestea. Lucrări de dezvoltare zonală sunt blocate de către autoritățile statului, deoarece au loc în preajma unui monument de patrimoniu mondial. Acest lucru duce la recunoașterea formală a faptului că înscrierea Zidului în patrimoniul mondial are implicații manageriale majore, poate constitui un puternic instrument în conservarea și protejarea monumentului și poate fi un puternic instrument de marketing. Apare nevoia de a se gestiona presiunea exercitată de numărul mare de vizitatori, dar, totodată, de a susține dezvoltarea turismului într-o perioadă în care alte industrii au decăzut. Drept consecință, în anul 1993 este creat Parteneriatul pentru Turism (Hadrian's Wall Tourism Partnership). În 1994 statul decide că toate autoritățile locale sunt obligate să întocmească politici de dezvoltare și planificare spațială și toate monumentele de patrimoniu mondial trebuie să aibă un plan de management. English Heritage își asumă coordonarea scrierii planului de management al monumentului.

Primul plan de management al Zidului lui Hadrian, aferent perioadei 1996–2001

În Marea Britanie planurile de management ale siturilor de patrimoniu mondial nu au putere legislativă. Sunt doar consultative și oferă recomandări. Punerea în aplicare și eficiența lor depind de consensul tuturor părților implicate, făcând participarea tuturor stakeholderilor necesară și esențială.

Percepția publicului asupra siturilor/monumentelor arheologice era, în acea perioadă, una foarte bine conturată. Acestea erau privite drept insule de teren

Fig. 2. Schema principalelor etape de redactare a primului plan de management

izolate (la figurat și uneori la propriu) de contextul lor geografic, politic și social contemporan, menite să conserve vestigiile pe care le conțin.

Planul de management era perceput de cei care trăiesc și lucrează în zona Zidului ca fiind un document impus din exterior, cu o abordare de tip „top-down" (de sus în jos), scris de arheologi care se gândesc doar la conservarea patrimoniului și care nu iau în considerare impactul pe care măsurile impuse îl vor avea asupra celor care trăiesc și lucrează în zonele respective sau învecinate acestora. Responsabilitățile zilnice legate de managementul monumentului cad însă în sarcina proprietarilor de terenuri.

Redactarea planului s-a realizat de către un grup de conducere (reprezentanți ai English Heritage și ai principalilor stakeholderi – autorități locale, organisme responsabile de conservarea patrimoniului, proprietari de terenuri, fermieri, reprezentanți ai industriei turismului și manageri de situri) și patru grupe de lucru, coagulate în jurul a patru tematici: planificare spațială; utilizarea terenurilor; accesul vizitatorilor & interpretarea informațiilor; zone urbane. La redactarea planului au contribuit și o serie de consultanți externi, care au realizat studii în diverse domenii, inclusiv în managementul turismului. Aceștia au redactat 12 principii de referință pentru următorii 30 de ani (obiective pe termen lung) și 19 obiective pe următorii 5 ani (sub forma unor politici).

În urma consultărilor publice pe marginea primei variante a planului de management au apărut o serie de temeri în rândul fermierilor (principalii deținători ai terenurilor pe care se întinde Zidul), ajungându-se chiar la un major scandal mediatic. Acestea au generat, pe bună dreptate, îngrijorare în rândul experților care au elaborat planul, forțând luarea unor măsuri de urgență pentru remedierea situației create. Odată cu extinderea perioadei de consultare, mărirea considerabilă a numărului de persoane implicate în consultările publice și o implicare a statului la nivel politic, prin ministerul de resort, ca rezultat direct al feed-back-

ului negativ obținut în primă fază, s-au produs o serie de schimbări semnificative în felul în care a fost abordat planul inițial, atât la nivel de conținut, de exprimare, cât și de percepție. Printre acestea menționăm:

- (re)definirea monumentului de patrimoniu mondial prin stabilirea limitelor monumentului și a limitelor zonelor de protecție ale acestuia;
- reformularea unor politici care au cauzat îngrijorări proprietarilor de pământuri și fermierilor (schimbarea modalității de exprimare, a tonului și folosirea unor cuvinte și formulări mai puțin pretențioase);
- s-a creat un echilibru între conservare, acces, dezvoltare economică sustenabilă și interesul comunităților locale;
- acceptarea la scară largă a ideii că Zidul lui Hadrian nu este doar un monument arheologic.

Redactarea primului plan de management al Zidului lui Hadrian a fost, într-o oarecare măsură, un demers empiric, experimental, datorită dimensiunii foarte mari a monumentului, a numărului mare și a eterogenității proprietarilor de terenuri și a numărului foarte mare de organisme implicate în managementul sitului.

Al doilea plan de management al Zidului lui Hadrian, aferent perioadei 2002–2007

Al doilea plan de management a fost elaborat pe baza unor lecții învățate și a unui bagaj de cunoștințe îmbunătățite în urma experienței anterioare. A fost dezvoltat tot pe baza unor procese consultative, prin implicarea stakeholderilor-cheie, și pe baza unei mai bune înțelegeri a unui monument de patrimoniu mondial – cu accent special pe mediul natural, însemnătatea economică și nevoia de utilizare sustenabilă a monumentului. El s-a concentrat pe lucrările de conservare care nu s-au materializat în anii anteriori, inclusiv pe elaborarea unei strategii de cercetare și a unei baze de date. Unul din elementele-cheie, nou-adăugate, l-a reprezentat conceptul de „turism sustenabil" – instrument de revitalizare economică prin „utilizarea" sustenabilă a sitului în sine.

Provocarea cea mai mare, întâmpinată de echipa care urma să redacteze noul plan, a reprezentat-o perioada de regres economic, cauzată de „boala vacii nebune", din cauza căreia, în 2001, multe dintre siturile de-a lungul zidului au fost închise vizitatorilor. Economia locală a suferit atât de pe urma epidemiei „per se", cât și din pierderile datorate lipsei turiștilor din zonă. Acesta este momentul în care planul și-a dovedit flexibilitatea prin schimbarea priorităților și politicilor „din mers" pentru a remedia pierderile economice. Astfel, redactarea noului plan s-a făcut cu un puternic accent pe prioritatea de a revitaliza economic zonelor afectate.

Noile politici propuse au fost redactate mai amplu, fiind suficient de detaliate, astfel încât să nu genereze nemulțumiri în rândul stakeholderilor-cheie, aducând toate argumentele și explicațiile necesare unei bune înțelegeri a acestora.

În perioada de implementare a celui de-al doilea plan de management apare și nevoia de a se aduce la un loc, în cadrul unei conferințe sau întâlniri de lucru, a tuturor celor interesați de sit dar care nu sunt reprezentați în cadrul organismelor ce asigură managementul acestuia, lucru care a fost realizat în anul 2009.

Al treilea plan de management al Zidului lui Hadrian, aferent perioadei 2008–2013

Acesta surprinde o perioadă mai puțin favorabilă, cu multe schimbări organizatorice, mânate de interese diverse și o lipsă de comunicare generală. Managerii de situri își desfășoară activitatea individual, punând prioritățile propriilor situri în fața intereselor monumentului ca întreg. Traseul Național (National Trail) este pus sub semnul întrebării de unii fermieri și de unii arheologi din punctul de vedere al protecției patrimoniului.

Un nou trend și un nou val de presiuni sunt instaurate de North West și One North East Regional Development Agency, care aduc o nouă abordare, văzând în Zid, cu prioritate, nu un monument istoric, ci un generator de venituri (Money vs. Culture – Clash between heritage and economy).

În anul 2003, Hadrian's Wall Major Study (ERA – Economic Research Associates) recomanda investiții majore în anumite situri și crearea unui organism unic de coordonare a întregii activități derulate de-a lungul Zidului – Hadrian's Wall Heritage Ltd (HWHL), care preia și responsabilitatea redactării planului de management. În cadrul unei întâlniri de lucru preliminare însă, convocată pentru redactarea noului plan, este recunoscută în mod public incompatibilitatea dintre ineficienta capturare a întregului potențial al Zidului lui Hadrian și proiectele capitale implementate sau propuse în cadrul planului de management curent, datorată, în principal, lipsei capacității de management și a dezvoltării de proiecte sustenabile. Astfel, în redactarea noului plan se revine la abordarea inițială, incluzivă, în procesul de implementare a planului. Se formează 6 grupuri de lucru (grupuri de interes) pe 6 tematici: Planificare și protecție; Conservare, agricultură și managementul terenurilor; Acces și transport; Facilități pentru vizitatori, prezentare și turism; Educație și învățare; Cercetare. Aceste grupuri au avut sarcina de a discuta și a formula politici, de a stabili acțiunile de realizare ale acestora și de a implementa planul pe durata de viață a acestuia. Planul este publicat cu întârziere, în octombrie 2008.

Ca urmare a sugestiilor venite din partea ICOMOS, se decide că planul trebuie să includă o abordare explicită privind monitorizarea și evaluarea sitului. Se

Fig. 3. Brand-ul național „Hadrian's Wall Country"

restructurează abordarea și se rescriu obiectivele, stabilindu-se patru noi grupuri de lucru: Dezvoltare sustenabilă; Patrimoniul mondial și accesul; Comunicare și branding; Aspecte financiare și operaționale.

Se asociază fiecărui obiectiv indicatori adecvați, calitativi și cantitativi:

- integrarea celor trei funcții esențiale – conservare, investiții și comunicare – în structura operațională;
- propunerea de proiecte capitale de-a lungul Zidului și finanțarea acestora – crearea unei rețele de situri distincte, dar interconectate/complementare pentru a răsfira vizitatorii de-a lungul Zidului și a le oferi experiențe unice/diferite la fiecare vizită (îmbunătățirea ofertei, calitativ și cantitativ);
- dezvoltarea unei economii bazate pe vizitare, nu doar prin creșterea numărului de „atracții turistice", dar și prin oferirea de servicii de calitate, directe și conexe (crearea de noi muzee, investiții în infrastructură, îmbunătățirea standardelor în industria serviciilor turistice, creșterea calității surselor de informare etc.);
- crearea unei identități culturale incontestabile – a unui brand național Hadrian's Wall Country – și crearea tuturor mecanismelor necesare de comunicare aferente acestuia.

Flexibilitatea planului de management este pusă din nou la încercare. Provocări majore în implementarea planului au loc în 2010, an marcat de tăieri bugetare masive din partea guvernului. Scade și implicarea RDA și aportul său financiar. Compania HWHL se transformă într-un trust caritabil, Hadrian's Wall Trust (2012). Apare necesitatea de a atrage fonduri din surse neaccesate până în prezent. Se instaurează un nou model operațional – mult mai apropiat de recomandările și prioritățile UNESCO decât oricare altul de până acum, accentuând conservarea și protejarea patrimoniului, promovând înțelegerea prin cercetare, educație și învățare și facilitând dezvoltarea sustenabilă (inclusiv cooperarea cu comunitățile locale în business și marketing).

Al patrulea plan de management al Zidului lui Hadrian, aferent perioadei 2015–2019

Este publicat on-line, accesibil pe site-ul http://hadrianswallcountry.co.uk/hadrians-wall-management-plan. Confirmă existența și eficacitatea brandului Hadrian's Wall Country, precum și importanța sitului și a planului său de management la nivel internațional, preluat drept exemplu de bune practici de alte țări. Acest plan de management este încă analizat din perspectiva impactului pe care îl are asupra categoriilor de stakeholderi afectați, interesați și/sau implicați în implementarea sa.

Concluzii preliminare

Evoluția monumentului Zidul lui Hadrian în sine cunoaște de-a lungul timpului transformări majore, evidențiate de planurile de management descrise anterior, care au întâmpinat, la rândul lor, în perioadele de implementare, provocări majore. Toate au fost soluționate datorită unei flexibilități deosebite, a unor reacții imediate la risc, precum și capacității de adaptare la mediul economic și social și de încorporare a lecțiilor învățate în noile etape de viață ale monumentului și ale planurilor de management aferente diferitelor perioade.

De la înscrierea sa onorifică în Lista patrimoniului mondial ca sit de sine stătător, fără o delimitare clară a granițelor sale (atât ca sit, cât și ca zone de protecție), Zidul lui Hadrian a devenit un brand de țară, recunoscut la nivel mondial. El a evoluat de la stadiul de monument din epoca romană situat în nordul Angliei la stadiul de element component de bază al unui sit transnațional, cunoscut astăzi drept Frontierele Imperiului Roman, respectiv Frontiers of the Roman Empire (FRE).

Modelul de plan de management și de dezvoltare a planului a fost preluat de toți cei care astăzi înscriu elemente componente ale acestuia în Lista patrimoniului mondial și nu numai. Desigur, într-o formă adaptată fiecărei regiuni în parte, cu elemente specifice, pliate pe realitățile economice, politice, legislative și sociale. Principiile și etapele de elaborare ale acestora sunt însă identice.

Zidul lui Hadrian este mai mult decât un sit arheologic. El este un vehicul pentru activități de recreere adresate vizitatorilor și activități generatoare de beneficii economice pentru cei care locuiesc în regiune. Totodată, este un sit arheologic care necesită protecție, conservare și interpretare. Primul plan de management recunoștea toate aceste caracteristici, următoarele două construindu-se pe ele, dezvoltându-le cu succes.

De-a lungul timpului au existat și stakeholderi-cheie care nu au fost de acord cu o strategie de management al monumentului la scară largă, considerând că

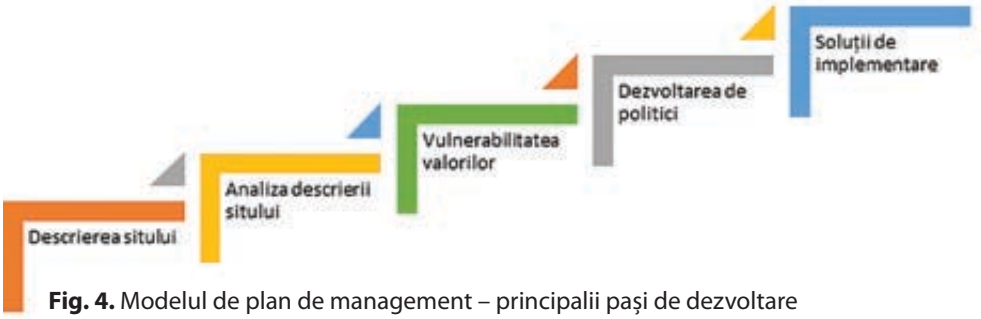

Fig. 4. Modelul de plan de management – principalii pași de dezvoltare

aceasta nu ar fi benefică pentru Zid. Fermierii și arheologii au fost cei mai sceptici dintre aceștia, numărul mare de vizitatori și comportamentul inadecvat al acestora fiind elementele care trezeau cele mai mari îngrijorări. Atât pentru protecția monumentului, cât și pentru deranjarea activităților zilnice, specifice fermelor aflate de-a lungul întregului Zid. Dacă cei din urmă se temeau la început că English Heritage le va interzice să-și are pământurile, de-a lungul timpului această temere s-a dovedit a fi nefondată și a dispărut. Dar a dispărut și activitatea agricolă în sine. Cei care au rămas îngrijorați, chiar până astăzi, sunt crescătorii de animale, a căror activitate este, nu rareori, deranjată de vizitatorii Zidului și câinii acestora.

Aceeași neîncredere în National Trail au demonstrat-o și arheologii, care s-au temut că numărul în continuă creștere a vizitatorilor va aduce prejudicii majore conservării sitului. Dar tocmai această creștere a numărului de vizitatori a dus la înființarea National Trail, care s-a dovedit a fi un instrument de protecție valoros, asigurând căile de acces, indicând rutele pentru vizitatori, protejând astfel monumentul. Multe dintre îngrijorările care apăruseră cu precădere în timpul redactării primului plan de management s-au evaporat în urma implementării acestuia și a celor ce i-au urmat.

„Planurile de management au scopul de a rezolva (la nivelul sitului, n.n.) potențiale conflicte între presiuni competitive, exercitate de diferitele utilizări ale acestuia. Este esențial ca acestea să fie bazate pe consens și să implice toți posibilii stakeholderi din cadrul fiecărui sit. Un alt lucru esențial este capacitatea acestora de a fi implementate și existența mecanismelor necesare în acest sens" (Christopher Young).

În loc de încheiere

Câteva „lecții învățate" din experiența britanică:

- Importanța **SEMANTICII** și a puterii cuvintelor
- Nevoia unui **ECHILIBRU** între conservare, protecție, economie, cercetare, accesul publicului și turism

- **ABORDARE** top-down combinată cu una bottom-up
- Focus constant pe **CONSENS** în rândul tuturor stakeholderilor
- Focus constant pe **PARTICIPARE PUBLICĂ** (în toate etapele de viață ale unui PM)
- Transparența și incluziunea aduc cu sine întârzieri – Planificare corelată cu abordarea **PARTICIPATIVĂ**
- PM trebuie să fie **FLEXIBIL** și responsiv (pentru a putea profita de oportunități sau pentru a putea combate amenințări)
- Lucrul în **PARTENERIAT,** dar cu sarcini și responsabilități bine definite pentru fiecare parte implicată
- Situri cumulative – nevoia de o abordare a **ÎNTREGULUI** în mod holistic, interdisciplinar și bazat pe parteneriat
- Dezvoltarea unei **ECONOMII** bazate pe vizitare (turism cultural și recreațional) – având la bază atât patrimoniul în sine, cât și alte atracții turistice, dar și serviciile conexe care răspund nevoilor de bază ale vizitatorilor
- Stabilirea și promovarea unui **BRAND** de sit/țară
- Finanțarea insuficientă din partea statului poate fi completată prin **FUNDRAISING**, dacă și numai dacă reușim să comunicăm eficient cu **STAKEHOLDERII**
- Distribuirea muncii în **GRUPURI DE LUCRU**, în funcție de tematici, grupuri care să includă toți stakeholderii relevanți pentru tematica respectivă
- Încorporarea **LECȚIILOR ÎNVĂȚATE** de la predecesori

Majoritatea problemelor, identificate în analiza planurilor de management prezentate mai sus, sunt direct legate de deficiențele de COMUNICARE cu grupurile persoanelor afectate sau interesate de problema înscrierii Frontierelor Romane în Lista patrimoniului mondial. Cu regret, comunicarea este nu doar partea cea mai dificilă, ci și cea la care renunțăm cel mai ușor pe parcursul implementării proiectelor legate de valorificarea Frontierelor Romane drept sit serial UNESCO. Pe baza experienței acumulate din 1987 încoace, în Marea Britanie s-a realizat un ghid-cadru, plecând de la nevoia de a obține o viziune unitară asupra întregului potențial social, economic, educativ și cultural al monumentului UNESCO. Ghidul[2] ce analizează cele două documente-cadru tematice (Tema 1 – Frontiera de nord-vest a Imperiului Roman și Tema 2 – Cadrul natural și cultural al Hadrian's

[2] ADKINS, Genevieve; MILLS, Nigel. *Hadrian's Wall Interpretation Framework. Overview and summary.* Hadrian's Wall Heritage Ldt, 2011.

Wall) discută o viziune ce are la bază aplicarea unei abordări unitare de-a lungul întregului monument cu privire la dezvoltarea de audiențe prin parteneriate încheiate între toate instituțiile și organizațiile care răspund de managementul monumentului la momentul actual.

Drept concluzie constatăm faptul că pentru o comunicare eficientă este nevoie de un nivel crescut de EMPATIE și DESCHIDERE, dar și de multă SINCERITATE față de noi înșine și față de limitările pe care le avem în cadrul proiectului Frontierele Romane din Dacia. Cuvintele adecvate pot face minuni, tot ce trebuie să facem este să le potrivim corect. Dar mai ales, pentru a obține o cooperare de succes în implementarea acestui proiect de anvergură națională și cu integrare internațională, va trebui să știm exact cu cine și cum urmează să comunicăm. Aceste informații pot constitui, la rândul lor, o bază bună pentru elaborarea unor ghiduri și documente directoare cu privire la comunicarea cu diferitele categorii de stakeholderi.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Bibliografie

- ADKINS, Genevieve; MILLS, Nigel. *Hadrian's Wall Interpretation Framework. Overview and Summary*. Hadrian's Wall Heritage Ldt, 2011.
- CHIRICESCU, Andrea. *Who are the real stakeholders of a nominated UNESCO site? A glimpse into the contextualisation of a rather scientific approach to World Heritage nominations*. În: Plural, Vol. VIII, no. 1/2020, Chișinău, p. 48-60.
- HAYNES, Michael; RAMSHAW, Gregory. *Hadrian's Wall after Foot and Mouth Disease: Tourism, Agriculture and Community in Rural Northern England*. Conference Paper, TTRA Canada, At Edmonton, Alberta, January 2002.
- NORMAN, Kristy. *The Hadrian's Wall Major Study: A test for participatory planning in the management of a World Heritage Site*. În: Conservation and Management of Archaeological Sites, Vol. 9 No. 3, August, 2007, 140-173.
- NORMAN, Kristy; MAY, Sarah. Consultation in preparation for the 2009-2015 Hadrian's Wall WHS Management Plan. Centre for Applied Archaeology, UCL. Conference presentation.

- NORMAN, Kristy; MAY, Sarah. Hadrian's Wall WHS Consultation 2014 Report. CAA, Institute of Archaeology at UCL, 2014.
- SCOTT, Bryan. *Walking in Hadrian's Wall Country*. Guidebook/Leaflet, Hadrian's Wall Heritage.
- STONE. P.G. & BROUGH D. *Managing, Using and Interpreting Hadrian's Wall as World Heritage*. United Kingdom: Springer, 2014.
- WOODS, Michael et al. *Rural People and the Land*. În: Making sense of place. Multidisciplinary perspectives. Convery, I.; Corsane, G.; Davis, P. (editors). Woodbridge: Boydell Press, 2012, p. 57-66.
- YOUNG, C. *Hadrian's Wall: Experiences with a World Heritage Site*. In: Mit der Antike in die Zukunft, Germany: 2005, p. 21-28.
- *** *Hadrian's Wall World Heritage Site. Management Plan July 1996*. English Heritage, 1996.
- *** *Hadrian's Wall World Heritage Site. Management Plan 2002-2007.* English Heritage, 2002.
- *** *Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site. Hadrian's Wall Management Plan 2008-2014.*
- *** *Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site. Hadrian's Wall Management Plan 2005-2019,* http://hadrianswallcountry.co.uk/hadrians-wall-management-plan
- *** *Hadrian's Wall Major Study Report. Prepared for: ONE Northeast & North West Development Agencies by Economics Research Associates & Major Study Consultant Team,* March 2004.
- *** Review of the 2008–2014 Management Plan of Hadrian's Wall. Iunie 2014.

Surse on-line:

- http://hadrianswallcountry.co.uk
- https://limesromania.ro

Adrian CRĂCIUNESCU

Abstract

The archaeological site discovered at Göbekli Tepe in 1994 was included with no. 1572 in the World Heritage List in 2018, at the general assembly in Manama, Bahrain. During 2016, a set of protection measures were conceived and approved. In 2017-2018, within the buffer zone, the construction of a visiting complex was put into practice, having a centre for information and reception of visitors as well as a small site museum and administrative space. The visiting centre includes open-air facilities, such as a small amphitheatre and a large space for parking coaches or tourist cars. The architecture used for the two buildings of the visiting centre is sensitive and appropriate to the place. The volumes refer to the archaeological elements on the site, using a circular plan, with an apparent concrete exterior finish which mimics the texture and colour of rammed earth used in archaic vernacular architecture. The location of this centre is at an equal distance between the site boundary and the boundary of its buffer zone, in the area of the two driveways to the site. This placement forces the visitor to walk to the control point, from where the site can be reached only by shuttle minibuses. Such a solution allows the filtering of tourists and, on the other hand, can regulate their flow, within limits that can ultimately ensure the optimal level of sustainability. The Göbekli Tepe site management is more orientated on the international tourism market, seems to be designed to diversify the local economy and to shift the focus on coastal leisure tourism to inland cultural tourism. This is coupled with the promotion of a culinary cultural identity of the region, centred in Gaziantep. Not coincidentally, Gaziantep preserves one of the oldest coffeehouses in the world, being one of the images associated with the recent inscription in the Intangible World Heritage List of the Turkish coffee tradition. Connecting all these elements appears to be a particularly important issue in future management, in order to understand the effects that will undoubtedly appear in the economy and the public image of this region, so close to the major conflict in southern Syria and Iraq. This model of public policies is one that deserves to be observed as, without a doubt, its replication in the areas with the same potential in Romania migh be very valuable.

Keywords: management, tourism, economy, museum, architecture

Situl arheologic descoperit la Göbekli Tepe în 1994 a fost inclus cu nr. 1572 în Lista patrimoniului mondial (LMP) în anul 2018, cu ocazia adunării generale de la Manama, Bahrein. Situl era cunoscut încă din anii 1960 ca având un potențial arheologic legat de civilizațiile neolitice anterioare apariției ceramicii, în baza cercetărilor făcute de universitățile din Istanbul și Chicago. Abia în 1994, printr-un concurs de împrejurări, cercetătorul german Karl Schmidt a inițiat ree-

Fig. 1, 2: Vederi aeriene ale sitului de la momentul incipient al cercetărilor (sursa: https://whc.unesco.org/en/list/1572/gallery/)

valuarea sitului și a făcut prima descoperire care a declanșat cercetările ce sunt în curs și în prezent. Cercetările au fost coordonate de Institutul German de Arheologie împreună cu Muzeul din Șanliurfa. Situl reflectă foarte bine schimbările în politicile publice ale guvernului turc în raport cu siturile UNESCO, atunci când comparăm situația gestionării sitului de la Muntele Nemrut, una dintre primele nominalizări turcești pentru Lista patrimoniului mondial, acceptat în Listă cu 40 de ani mai devreme (1987).

Localizare

Situl se află în Turcia, la circa 15 km vest de un important și vechi oraș – Șanliurfa (în antichitatea elenistică, Edessa), care este și centrul administrativ al provinciei cu același nume. Cea mai apropiată localitate se află la sud-vest de sit, la circa 2,5 km, fiind satul Örencik. Tell-ul se află pe un platou calcaros și domină orizontul, care are o aparență relativ deșertică, altitudinea fiind de circa 770 m deasupra nivelului mării.

Procedurile de protejare

Situl a fost protejat la nivel național în anul 2005, în conformitate cu legea patrimoniului din Turcia (Legea 2863/1983), conform anexelor depuse odată cu dosarul de înscriere. O a doua etapă de protecție juridică s-a consumat în 2016, când

Consiliul Regional Şanliurfa a decis protejarea distinctă şi a actualei zone de protecţie (*buffer zone*), cu un nivel mai redus de restricţii. În cursul anului 2015 (un document din februarie 2016 menţionează acest statut ca fiind deja existent), situl şi zona sa de protecţie au fost incluse pe lista indicativă a Turciei şi a început procedura de înscriere în LPM. O misiune ICOMOS a evaluat situaţia *in situ* şi a întocmit raportul său de evaluare în mai 2018. La 1 iulie 2018, la Manama, Bahrein, Sesiunea a 42-a a Comitetului Patrimoniului Mondial (WHC) a acceptat înscrierea sitului de la Göbekli Tepe în Lista patrimoniului mondial prin decizia 42 COM 8b.34.

Descriere sumară

Elementele excavate au fost descrise de cercetători ca fiind cel mai vechi complex religios al umanităţii, marcând trecerea de la stadiul de dezvoltare nomad al vânătorilor-culegători la cel al comunităţilor stabile care s-au constituit în jurul activităţilor agricole. Sunt mai multe straturi arheologice, care au fost datate între circa 7150 şi 9550 înaintea erei noastre. Au fost excavate mai multe structuri eliptice, care au fost identificate prin litere de la A la H. Unele se află încă în cercetare, iar altele sunt parte din traseul de vizitare pentru public, în manieră deschisă sau sub o structură de protecţie.

Structurile din piatră conţin atât material neprelucrat, cât şi elemente megalitice sculptate cu precizie, cu reprezentări zoomorfe bogate şi cu elemente antropomorfe stilizate. Acest tip de decorare se mai regăseşte în maniera de realizare a primei reprezentări statuare a omului ce a fost descoperită, de asemenea, în regiunea Şanliurfa, în cursul anului 1993 (https://en.wikipedia.org/wiki/Urfa_Man). Interpretarea lor din punct de vedere arhitectural şi antropologic nu este definitivă, studiile părând însă a înclina în favoarea teoriei conform căreia complexul ar avea o funcţie religioasă. Această teorie susţine că, de fapt, nu dezvoltarea agriculturii ar fi dus la stabilizarea comunităţilor umane în neolitic, ci că astfel de întreprinderi complexe au dus la nevoia unei organizări sociale, ce a făcut necesară dezvoltarea agriculturii în defavoarea culegerii şi a vânătorii nomade. Din acest motiv, complexul de la Göbekli Tepe este deosebit de important, în special în ce priveşte consemnarea precisă a elementeor sale autentice, pe baza cărora pot fi făcute în viitor interpretări fundamentale pentru antropologie şi sociologie. De aceea, caracterul încă activ al sitului sub aspect arheologic este fundamental, datele privind natura miilor de fragmente osoase aparţinând mai multor specii de păsări şi animale putând infirma sau confirma astfel de teorii.

Din punctul de vedere al identificării caracteristicilor generale, obiectivul protejat face parte din categoria siturilor. Întinderea nucleului sitului propriu-zis este de 126 de hectare, în timp ce zona-tampon are o suprafaţă de 461 de hectare.

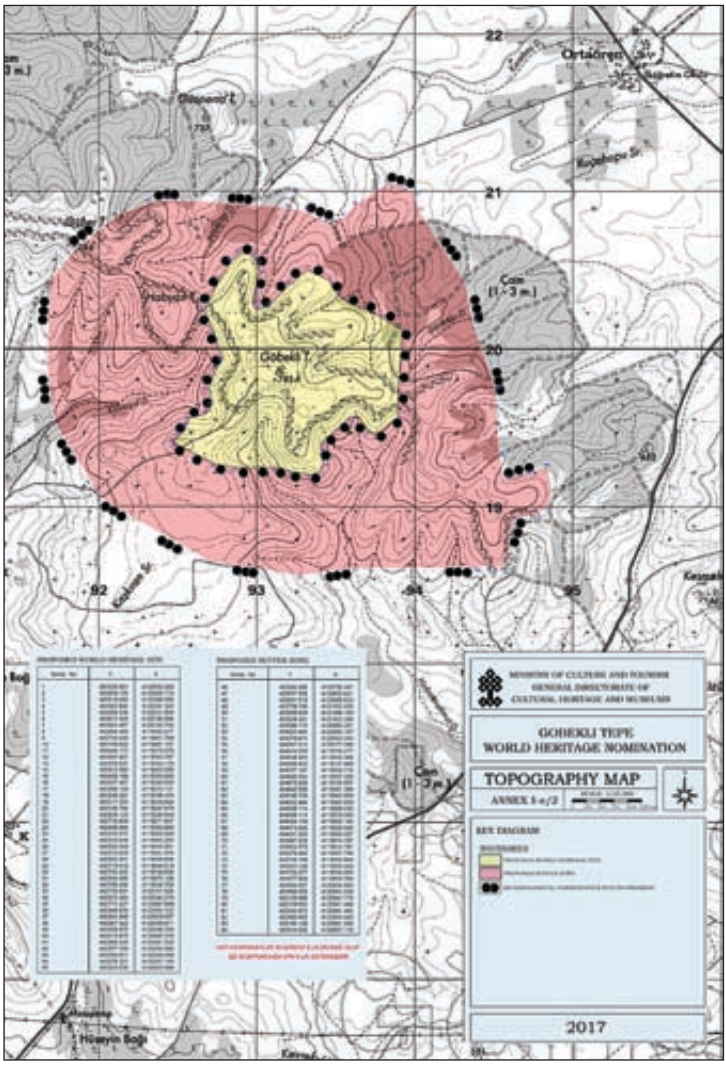

Fig. 3: Planul sitului (galben) și al zonei de protecție (roșu) (sursa: https://whc.unesco.org/en/list/1572/multiple=1&unique_number=2237)

În realitate, autoritățile turce au decis extinderea teritoriului afectat de planul de management până la o suprafață de circa 2300 de hectare, ce includ situl și zona sa de protecție. Din punctul de vedere al proprietății terenurilor, 70% se află în proprietate publică, iar 30% se află în proprietatea persoanelor private, având regim agricol. Există o campanie de expropriere treptată a acestor terenuri rămase în proprietate privată.

Plan de gestiune

Planul de gestiune a fost elaborat încă din 2013, a fost revizuit în cursul anului 2016 și are aspecte față de care ICOMOS s-a pronunțat deja relativ critic, cum este cazul amplasării unei structuri pentru vizitatori, ce a fost edificată

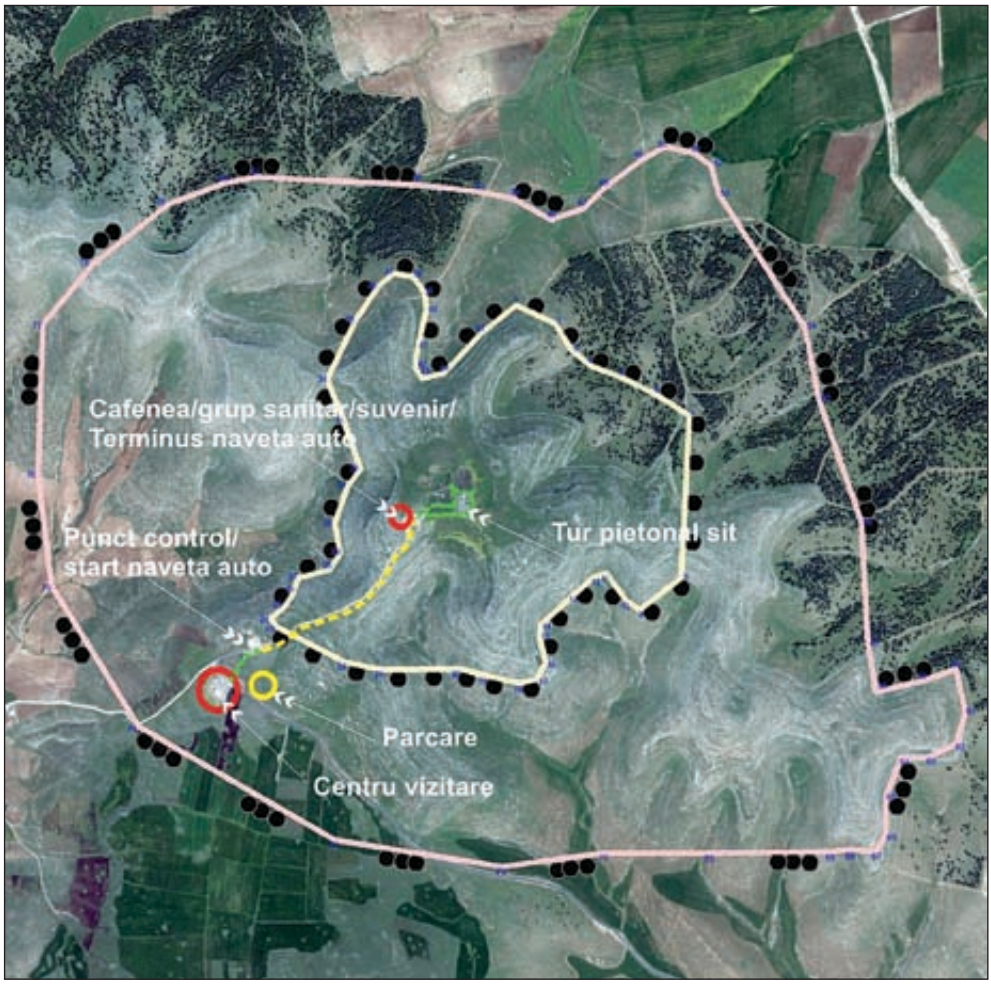

Fig. 4: Planul cu organizarea funcțională a vizitării sitului (prelucrare a imaginii aeriene extrase din documentele existente la https://whc.unesco.org/en/list/1572/documents/)

chiar în limitele sitului propriu-zis. Planul de management făcut public pe pagina UNESCO dedicată sitului este datat cu 2017 și, incluzând pagina de gardă, conține 164 de pagini. Datele sunt grupate în 8 capitole astfel:

- partea introductivă
- descrierea semnificației sitului
- prezentarea nivelului de cercetare și starea de conservare la data respectivă
- prezentarea dezvoltării zonei sub aspectele socioeconomice și de infrastructură
- contextul managerial sub aspect legislativ și instituțional la momentul respectiv
- provocările momentului care puteau afecta managementul sitului

– prezentarea obiectivelor, a țintelor și a politicilor pe termen scurt și mediu la acel moment
– descrierea planului de acțiune operativă.

Având în vedere definirea scopului principal al planului de gestiune ca fiind cel de a asigura protecția efectivă pentru generația prezentă și pentru cele viitoare (art. 109 din Ghidul operațional al WHC), se poate spune că documentul întocmit pentru acest sit asigură premisele îndeplinirii acestui scop.

Acestui plan de gestiune i se adaugă în mod evident o serie de politici publice ale guvernului turc, ce par să urmărească utilizarea acestui patrimoniu mondial deosebit pentru dezvoltarea durabilă a zonelor adiacente, care sunt în prezent unele mai sărace ale țării. Din acest punct de vedere, Muntele Nemrut, Göbekli Tepe și celelalte situri patrimoniale sunt un exemplu de luat în considerare pentru ce poate să însemne patrimoniul ca element central în politica de dezvoltare regională durabilă care folosește ca vector turismul cu valoare adăugată mare.

Evaluarea personală a protejării și a punerii în valoare a sitului

Am făcut vizita pe teren în cursul lunii octombrie 2019, vizitând atât situl de la Muntele Nemrut, cât și pe cel de la Göbekli Tepe. Am vizitat cu această ocazie și muzeul regional din Șanliurfa, locul unde se conservă obiectele originale recoltate din situl de la Göbekli Tepe.

În realitate, datele de management indicate în Ghidul operațional nu pot fi monitorizate sau evaluate de o persoană privată, întrucât accesul la datele statistice sau de sistem operativ nu sunt disponibile publicului altfel decât prin documentul declarativ al planului general. Evaluarea managementului acestor situri

Fig. 5, 6: Panou explicativ cu localizarea de la A la H, identificări ce indică ordinea descoperirii arheologice. Fiecare dintre structurile presupuse a fi temple și expuse vizitatorilor sub cortul de protecție are propria descriere, pentru ca vizitatorii să poată înțelege aspectele relevante.

se poate face prin constatarea directă a efectelor propriu-zise în raport cu câteva cerințe. Acestea se leagă de buna definire/cunoaștere a elementelor protejate, de identificarea și controlul riscurilor privind menținerea integrității și a autenticității, respectiv de buna prezentare a valorilor universale către public.

1. Definirea perimetrului și controlul accesului și al activităților economice

În vederea asigurării unei protecții adecvate, teritoriul are o delimitare relativ clară, ce poate fi percepută și de vizitatori. Din punctul de vedere al restricțiilor, în anul 2016 a fost impusă o listă de activități vizate. Astfel, construcțiile de orice fel sunt interzise, cu excepția aparentă a infrastructurii necesare unui sit vizitabil, infrastructură ce face obiectul avizării de către un comitet director muzeal. De asemenea, mutarea sau luarea pietrelor din perimetrul protejat a fost interzisă. Nu se mai permite crearea de noi culturi agricole iar măslinii care fuseseră plantați, recent în raport cu momentul respectiv, ar urma să fie relocați. Restructurarea parcelelor de teren nu se poate face decât cu avizul comitetului director muzeal.

Ulterior, unele dintre aceste măsuri au fost confirmate, altele nu au avut încă urmările prevăzute. Între cele care nu s-au implementat încă se află operațiunea de relocare a măslinilor plantați în plin sit undeva în cursul anului 2013, înainte de începerea întocmirii planului de gestiune.

În cursul anului 2016 a fost proiectat și avizat un set de măsuri de protecție. În 2017-2018, în limita teritoriului care constituie zona de protecție, a fost pusă în practică edificarea respectivului complex, care să servească drept centru de informare și de primire a vizitatorilor, precum și de mic muzeu de sit și spațiu administrativ, construcții dublate de amenajări la sol, precum un mic amfiteatru,

Fig. 7, 8: Structura de protecție peste elementele principale ale sitului. Structura metalică susține o suprafață riglată, pe cabluri tensionate, care asigură protecția de soare, vânt excesiv și ploaie, lăsând totuși spațiul deschis. Silueta și materialele alese asigură un nivel acceptabil de integrare în peisajul colinar mai larg.

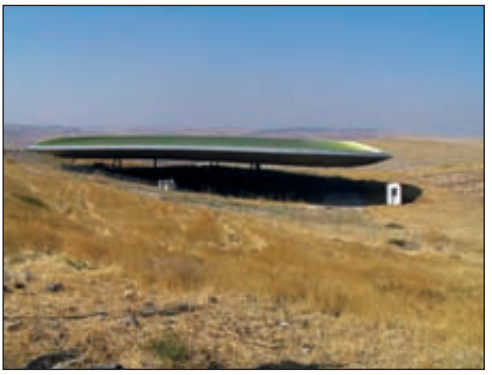

Fig. 9, 10: Structura de protecție peste săpătura arheologică aflată în curs. Forma, textura și culoarea asigură, de asemenea, o bună camuflare în peisaj.

construit în limitele curbelor de nivel ale terenului, sau un spațiu amplu pentru parcarea autocarelor sau a autoturismelor turiștilor.

În limita sitului s-a construit o structură de protecție ușoară a principalelor zone de cercetare arheologică, pe structură metalică, cu cabluri tensionate de tip umbrar deschis. O altă structură de acest tip acoperă zona aflată în curs de cercetare. De asemenea, la marginea teritoriului definit a fi situl propriu-zis, s-a construit un mic punct turistic cu punct de vânzare de suveniruri și băuturi, cu un grup sanitar pentru vizitatori. În raportul ICOMOS, redactat ca urmare a vizitei *in situ*, s-au exprimat îngrijorări referitoare la proximitatea acestor construcții în raport cu elementele principale protejate.

În realitate, acestea sunt nișe dotări inevitabile care, în viitor, probabil se vor dovedi a fi chiar insuficiente ca mărime în eventualitatea în care fluxul de tu-

Fig. 11, 12: Punctul de pornire către sit (parcarea, pergola de direcționare spre punctul de control și stația de navetă auto), respectiv punctul terminus pentru cursele microbuzelor care asigură naveta către sit. În respectivul punct terminus se observă construcțiile minimale pentru asigurarea confortului vizitatorilor (punct vânzare suveniruri, răcoritoare și cafea cu terasă, grup sanitar și punct de pază). Imaginea cu punctul de pornire are în prim-plan micul amfiteatru asociat muzeului de sit (sursa: Google Street View).

Fig. 13, 14: Complexul centrului pentru vizitatori, care e compus din două structuri circulare care adăpostesc funcțiunile de primire cu alimentație publică și comerț și centrul de informare cu mic muzeu de sit, spațiu multimedia și birouri administrative. În imaginea de detaliu se observă grija deosebită asupra formei și detaliului, betonul aparent fiind turnat într-un sistem de cofrare care a generat un aspect similar tehnicilor de construire arhaice, cu pământ bătut în straturi.

rișți va crește, fapt ce este previzibil, având în vedere importanța și notorietatea acestui sit. Structura de protecție în sine este un element arhitectural pregnant ca siluetă în contextul teritoriului. O astfel de structură este practic inevitabilă iar compromisul dintre rolul de semnal și nevoia de discreție este dificil de evaluat fără un element de măsură obiectiv.

Arhitectura utilizată la cele două corpuri de clădire rezervate centrului de primire este sensibilă și adecvată locului. Volumele sunt relativ comparabile cu elementele arheologice de pe sit, pe plan circular, cu finisaj exterior din beton aparent, care mimează o arhitectură vernaculară din pământ bătut prin textură și culoare. Amplasarea acestui centru este la egală distanță între limita sitului și limita zonei sale de protecție, în zona celor două drumuri carosabile de acces la sit. Prin acest plasament se forțează o parcurgere pietonală către punctul de control al vizitatorilor, de unde se poate ajunge la sit doar prin intermediul unor microbuze navetă. Pe de o parte, o astfel de rezolvare permite filtrarea turiștilor și, pe de alta, reglarea fluxului acestora, în limite care pot asigura în final nivelul de sustenabilitate optim.

2. Exprimarea riscurilor și măsurile tehnice luate

Raportul ICOMOS din primăvara anului 2018 identifica o serie de riscuri și cerea un set de măsuri. Cerința de măsuri specifice s-a regăsit și în documentul de înscriere in LPM. Unele au condus la implementarea proiectului de acoperi-

Fig. 15, 16: Elementele megalitice in situ au fost asigurate cu elemente vizibile și rudimentare, ca semn al minimei intervenții (scânduri și cabluri). Zona principală de vizitare are o dotare cu extinctoare pentru intervenții de urgență.

re deschisă a zonelor arheologice principale. Între cerințe mai exista și un studiu de risc de dezastre, zona fiind relativ susceptibilă de mișcări seismice. În această privință se poate spune că, în afară de asigurarea relativ improvizată cu cabluri metalice tensionate a structurilor megalitice, nu pare că s-au luat alte măsuri de consolidare a zidăriei de pietrărie uscată a tell-ului. În ciuda faptului că nu există materiale combustibile altele decât pânza cortului de protecție sau suprafața de călcare, există un mic punct de pază contra incendiilor. Având în vedere că vegetația este în general o formă de iarbă uscată, riscul de incendiu ar putea părea a fi mai pronunțat pe zonele respective. Totuși, puncte cu exctinctoare nu au fost prevăzute pe aceste tronsoane de traseu de vizitare.

3. Protejarea ruinelor și reglarea accesului vizitatorilor

Structurile de protecție ale elementelor principale au un caracter reversibil și au o concepție arhitecturală dedicată. Concepția este adecvată locului, întrucât preia integral curbele de nivel ale terenului iar prin forma tensionată pe cabluri a cortului de protecție se realizează o aparentă camuflare în orizontul definit de coline al locului. Structura metalică a fost proiectată cu fundații pahar, localizate astfel încât să circumscrie cele mai importante patru structuri – A, B, C și D. Pentru moment, dată fiind noutatea lor, este greu de evaluat eficiența în îndeplinirea protecției efective. Din evaluarea riscurilor la momentul proiectării acestei structuri de protecție rezulta că potențialul de eroziune este unul ridicat, ca urmare a expunerii permanente la vânturi și depuneri de praf rezultate în urma excavării. Protecția față de expunerea la soare și la ploi este realizată eficient. În vederea controlării curenților de aer există un sistem de pânze laterale care împiedică o circulație violentă directă, care va fi testată de trecerea timpului. Structura per-

Fig. 17, 18: Calea de vizitare pentru turiști are același detaliu de execuție ca în cazul (parțial) de la Muntele Nemrut, fiind refolositre traversele din lemn ale unei căi ferate istorice de la începutul sec. XX. Refolosirea și materialul ales subliniază intenția ecologică și a discreției în peisaj.

mite însă vizitarea perimetrală pe o platformă suspendată, cu puncte de privire dublate de panouri explicative, ceea ce asigură restricționarea întrării directe în situl propriu-zis.

De asemenea, la nivelul solului este construită o cale de vizitare bine definită, realizată din traverse din lemn, recuperate de la desființarea unei căi ferate istorice. Vizitatorii sunt limitați de o balustradă realizată din lemn și funie, iar perimetrul mai larg al sitului este delimitat cu împrejmuiri din plasă de sârmă. Același material și tehnică de ghidare strictă a vizitatorilor au fost utilizate în paralel și pe situl de la Muntele Nemrut. Calea definită astfel asigură o vizitare în circuit la propriu, intrarea și ieșirea din traseul de vizitare fiind distincte.

În același timp, structura de protecție plasată peste zona cu săpătură arheologică în curs este diferită ca expresie arhitecturală și mult mai discretă în peisaj prin formă și culori, ce sunt asemănătoare vegetației locului. Prin această tratare arhitecturală distinctă, precum și prin delimitarea clară a traseului vizitatorilor se evită tendința de vizită necontrolată și de interferență cu activitatea de cercetare derulată acolo. Existența centrului de vizitare, compus distinct din corpul pentru conferințe și prezentare științifică și din corpul cu zona de magazine și cafenea, permite informarea vizitatorului în prealabil vizitei în sit, precum și revenirea pentru înțelegere suplimentară după vizitarea sitului. În cazul sitului de la Nemrut centrul de vizitare este dedicat exclusiv nevoilor comerciale și fiziologice, speculând poziția montană extremă.

În schimb, schema funcțională de la Göbekli Tepe este optimă în contextul dat, minimizând impactul unei structuri de infrastructură chiar lângă obiectivul principal arheologic și favorizând un flux controlat și ținerea la distanță a mijloacelor de transport auto, singurele forme de acces în zonă. Această precizare este esențială, ținând cont de faptul că cea mai apropiată localitate este un sat pe lângă

Fig. 19, 20, 21: La Muntele Nemrut se aplică aceeași schemă de vizitare, abandonând structurile construite inițial. Astfel, centrul de vizitare nou este realizat la o distanță mai mare de sit, pentru a nu interfera din punct de vedere vizual, iar accesul vizitatorilor se face cu microbuze în regim navetă. Centrul de vizitare este însă unul centrat pe nevoile comerciale, terasele acestuia deschizându-se către peisajul munților Taurus, și nu către obiectivul UNESCO. Vechiul centru de vizitare era construit ca cel mic din cadrul sitului de la Gobekli Tepe, în două corpuri distincte. În prezent este abandonat la stadiul de ruină, urmând a fi demolat și înlocuit cu un amfiteatru amplu, destinat unui festival anual ce are loc aici.

care trece o importantă autorstradă regională. Mai mult, din cauza descoperirii arheologice, o proiectată cale ferată din zonă a fost relocată ca traseu cu circa 4,5 km mai departe, pentru a evita un impact negativ în peisajul sitului, ceea ce face ca accesul la acest sit să fie dependent de infrastructura rutieră.

4. Autenticitatea și prezentarea către public; paza

Autenticitatea este un element deosebit de important, după cum am mai spus. În contextul nevoii de a asigura și integritatea elementelor care definesc acest sit, problema autenticității a fost abordată și corect pentru cercetători/specialiști, dar și în manieră interesantă pentru publicul larg.

Zonele cercetate nu par a fi suferit intervenții majore. Elementele megalitice au fost ancorate cu cabluri metalice în pozițiile lor aproximativ verticale, iar elementele căzute au fost menținute aparent în pozițiile lor. Se presupune că există scanări 3D, pe baza cărora unul dintre presupusele temple (cel identificat ca fiind

Fig. 22, 23: Elementele megalitice și zidăria din piatră uscată au fost lăsate cu minime intervenții. Conservarea a urmărit menținerea echilibrului pieselor, a poziției căzute a acestora, și nu aducerea lor la o verticalitate pierdută de milenii.

Fig. 24, 25: Piesele sculptate din categoria patrimoniului mobil sunt expuse în copie la muzeul de sit și în original la muzeul regional din Șanliurfa. Cele două piese din imagine (stânga, o copie și dreapta, un original) sunt de același tip, reprezentând fiecare câte un cap presupus de leopard.

Fig. 26, 27: Imagini din micul muzeu de sit, cu piese expuse fizic și explicate prin text și cu prezentări multimedia într-un spațiu dedicat adiacent.

„D") a fost reconstituit la scara 1:1 în cadrul muzeului din Șanliurfa. Prin urmare, cei care vizitează situl la Göbekli Tepe pot avea experiența parcurgerii spațiului reconstituit la scara reală, eliberat de elementele încă neexcavate total *in situ*. Printre monoliții reproduși se află și cel cu nr. 43, cu o complicată reprezentare, presupusă a fi o legătură cu zeitățile antice ale Egiptului antic de mai târziu.

În același muzeu din Șanliurfa, elementele de patrimoniu mobil recuperate din sit sunt, de asemenea, expuse cu explicațiile aferente. În muzeul de sit au fost expuse unele copii ale acestor piese excavate *in situ*, partea explicativă în formă tipărită de la fața locului fiind însoțită de prezentări audio-video de tip documentar și de tip spectacol.

Cumulat cu existența informațiilor publicate pe internet, aceste rezolvări asigură o bună prezentare a informației istorice, asigurându-se în același timp toate condițiile pentru menținerea autenticității acestui patrimoniu de excepțională importanță mondială. De asemenea, în cadrul muzeului regional construit în ora-

Fig. 28, 29: Reproduceri din muzeul regional din Șanliurfa – în stânga, reproducerea presupusului templu „D", iar în dreapta, o diorama sugerând etapa istorică neolitică și presupusa tehnică de construcție utilizată de oamenii preistorici.

Fig. 30, 31: Camere de supraveghere pe traseul de vizitare deschis (stânga) și integrate structurii de protecție, sus, la limita inferioară acoperirii (dreapta).

șul reședință a provinciei a fost posibilă amenajarea mai multor diorame care sugerează maniera în care ar fi putut fi construit complexul, raportat la tehnologiile și potențialul aspect al oamenilor din epoca neolitică respectivă.

Paza este asigurată prin supraveghere video, relativ discret amplasată, spre desosebire de situl de la Nemrut, unde camerele sunt instalate pe stâlpi ce nu pot fi evitați din cadrul vizual. În plus, pe situl de la Nemrut există și personal de pază care veghează la respectarea regulilor de către vizitatori. De asemenea, echipamentele au și o baracă metalică foarte vizibilă, ceea ce la Göbekli Tepe s-a evitat.

Aprecieri privind politicile publice și concluzii

În mod evident, siturile de la Göbekli Tepe și de pe Muntele Nemrut sunt în prezent puncte centrale în politica de dezvoltare regională promovată de autoritățile turcești. Acestora li se adaugă spectaculoasele mozaicuri elenistice și bizantine salvate din localitatea antică Zeugma sau elementele punctuale precum structura tumulară de la Karakuș sau podul roman din perioada împăraților Septimius Severus și Caracalla de pe râul Cendere.

Există o diferență destul de netă între gestionarea sitului mondial înscris în urmă cu 40 de ani (Nemrut) și cel înscris la o dată atât de recentă (Göbekli Tepe), care arată implicit schimbarea de viziune în antrenarea patrimoniului

mondial în dezvoltarea regională. Situl de la Nemrut este deja integrat în circuite de vizitare naționale și este legat și de desfășurarea tradițională a unui festival anual, ca o menținere a spiritului locului, despre care se știe că în antichitate era punctul terminus al unei procesiuni religioase anuale, legate de un cult al vinului și al soarelui. De aceea, se are în vedere construirea acolo a unei structuri speciale pentru susținerea acestui festival deși, din punctul de vedere al alterării caracterului locului, acest lucru va fi dificil de acceptat de către Centrul Patrimoniului Mondial. Nefiind atât de centrat pe unele activități economico-sociale legate de piața internă turcă, situl de la Göbekli Tepe are o abordare de management al sitului mai mai orientata spre o piață turistică internațională, menită să diversifice economia locală și să mute accentul turismului de loisir de litoral către cel de tip cultural. Acest lucru este cuplat pe promovarea unei identități culturale culinare a regiunii, centrată în Gaziantep. Nu întâmplător poate, la Gaziantep este una dintre cele mai vechi cafenele din lume, fiind una dintre imaginile asociate cu recenta înscriere în Lista patrimoniului mondial imaterial a tradiției cafelei turcești. Conectarea tuturor acestor elemente este un aspect deosebit de urmărit în managementul viitor, pentru a studia efectele ce, neîndoielnic, vor apărea în economia și în imaginea publică a acestei regiuni, atât de apropiată de conflictul major din Sudul sirian și irakian. Modelul acesta de politici publice este unul care, cu certitudine, merită aprofundat pentru replicarea sa în zonele cu același potențial din România.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Elena COZMA

Abstract

Regensburg is the only and best preserved German city that has functioned continuously and constantly as an urban mechanism to this day. The world heritage site of Regensburg corresponds to the footprint of the city since the fourteenth century. The old center withstood the World War II extraordinarily well. Since 1960, historic buildings in Regensburg have undergone restoration work and continue to be a vital criterion in protecting the World Heritage Site. The management plan of the city of Regensburg is a complex one, which integrates and supports the interests of all citizens, economic operators, investors and tourists, without affecting the world heritage site. We could say that it is an example of a management plan that should be applied to UNESCO sites in Romania: infrastructure development, use of heritage without affecting its appearance and composition, attracting funds for restoration, conservation and protection, active involvement of citizens in the life of the site, the application of a plan of activities for informing them and the tourists, the active involvement of the local authorities, the awareness of the value of the UNESCO heritage and the importance of its existence, etc.

Keywords: UNESCO, management plan, Regensburg, Sighișoara, medieval cities, heritage, citizen, World Heritage Site.

Introducere

Centrul istoric din Regensburg este legat de cartierul Stadtamhof, cartier independent în trecut, și de Podul de Piatră, ambele fiind un bun exemplu de oraș comercial medieval din inima Europei. Orașul Regensburg se află în sud-estul Germaniei, la confluența râurilor Dunărea, Naab și Regen. Cu un număr de peste 150.000 de locuitori, Regensburg este al patrulea cel mai mare oraș din landul Bavaria, după München, Nuremberg și Augsburg. Este centrul politic, economic și cultural și capitala Palatinatului Superior, fiind atestat documentar în anul 1245[1].

Acest oraș medieval este un exemplu excepțional de centru comercial medieval din Europa, ce ilustrează foarte clar schimbul influențelor culturale și arhitecturale ce au avut loc de-a lungul secolelor. Regensburgul are numeroase clădiri monumentale de o calitate excepțională, care sunt într-un stadiu de conservare foarte bun și care atestă istoria sa ca centru comercial și influența sa asupra în-

[1] https://en.wikipedia.org/wiki/Regensburg (accesat la 14.10.2019).

tregii regiuni încă din secolul al IX-lea. Majoritatea imobilelor istorice acoperă o perioadă de aproape două milenii – sunt clădiri din perioada romană, în stil romanic și gotic. Arhitectura secolelor al XI-lea și al XIII-lea (piața centrului vechi, primăria și catedrala fiind reprezentative) încă definește specificul orașului prin clădiri înalte, străduțe întunecate și înguste și fortificații. Pot fi observate case și turnuri patriciene din perioada medievală, un număr mare de biserici și mănăstiri, precum și Podul de Piatră (Steinerne Brücke), ce datează din secolul al XII-lea. Orașul se face remarcat și prin existența vestigiilor ce stau ca mărturie a istoriei sale bogate în calitate de centru comercial al Sfântului Imperiu Roman[2].

Descrierea sitului

Situl se află în cel mai nordic punct al Dunării, coordonatele: la nord: 49°01′38,11′′ latitudine nordică, la sud: 49°00′51,30′′ latitudine nordică, la vest: 12°04′56,49′′ longitudine estică, la est: 12°06′39,13′′ longitudine estică; altitudinea variază între 327,5 și 342,5 m deasupra nivelului mării; zona de protecție are o suprafață de 182,8 ha, iar zona-tampon – 775,6 ha. Conform recensământului din anul 2016, orașul Regensburg are 163.948 de locuitori.

Din punct de vedere istoric, orașul are o vechime de mai bine de 2000 de ani, pornind de la primele așezări antice, continuând cu fondarea castrului roman Castra Regina, în anul 179, de către Legiunea a III-a Italica în timpul împăratului Marcus Aurelius, cu secolele al XII-lea și al XIII-lea, când orașul se afla în perioada înfloritoare din punct de vedere economic, având conexiuni comerciale cu orașe precum Parisul, Veneția sau Kiev și fiind unul dintre cele mai bogate și mai populate orașe. Între 1135 și 1146 se construiește Podul de Piatră. În 1245, împăratul Fridrich II conferă orașului dreptul de autoguvernare cu privilegiul de a-și alege un primar și un consiliu local. Regensburgul va rămâne oraș imperial liber până în 1803. Între anii 1663 și 1806, orașul este sediul Dietei Imperiale Permanente; în 1806, Sfântul Imperiu Roman a fost dizolvat în aceeași locație. Cartierul Stadtamhof a fost încorporat în cadrul Regensburgului abia în 1924. Orașul a supraviețuit celui de-al Doilea Război Mondial, scăpând aproape neatins. În anul 1965 se pune piatra de fundație a Universității Bavareze, iar în anul 2006 orașul istoric este înscris în Lista patrimoniului mondial[3]. Centrul vechi al orașului este zonă pietonală, accesul autovehiculelor fiind aproape inexistent. Clădirile istorice au fost restaurate cu multă grijă de-a lungul ultimelor decenii, dar cel mai important este că centrul vechi și-a păstrat farmecul și continuă să fie un centru econo-

[2] https://whc.unesco.org/en/list/1155/ (accesat la 14.10.2019).

[3] https://www.regensburg.de/welterbe/en/world-heritage-site/about-regensburg/history (accesat la 14.10.2019).

mic și cultural prosper. Centrul vechi adună laolaltă aproximativ 1000 de clădiri istorice, ce stau mărturie a dezvoltării acestuia de-a lungul timpului, iar în afara liniei sale de delimitare se mai află încă 500 de clădiri istorice.

Criteriile UNESCO îndeplinite de sit

Centrul Istoric din Regensburg cu cartierul Stadtamhof a îndeplinit trei din cele zece criterii ale Convenției UNESCO privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural (Paris, 1972) și a fost clasat în Lista patrimoniului mondial în anul 2006.

Criteriul (ii) – patrimoniul cultural prezintă un important schimb de valori umane, de-a lungul timpului sau într-o zonă culturală de pe glob, asupra dezvoltării arhitecturale sau tehnologice, artei, planificării urbane sau peisajului. Arhitectura Regensburgului reflectă rolul orașului ca centru medieval de comerț și influența pe care o are asupra zonei de nord a Alpilor. Regensburg a fost o importantă zonă de transfer pentru rutele comerciale spre Italia, Boemia, Rusia și arealul bizantin. De asemenea, orașul a avut numeroase conexiuni cu drumurile de mătase intercontinentale. Aceste aspecte au facilitat circulația intensivă a influențelor culturale și arhitecturale, ce caracterizează orașul până în zilele noastre.

Criteriul (iii) – patrimoniul cultural este o mărturie excepțională a unei culturi tradiționale. Centrul vechi al Regensburgului este un martor foarte important al culturilor tradiționale ale Sfântului Imperiu Roman. În perioada medievală orașul a fost locul preferat de întâlnire a comisiilor imperiale, însă, chiar și în perioada modernă a Europei, acesta a servit drept sediu al Dietei Imperiale Permanente din 1663 până în 1806. Rămășițele arheologice a două palate imperiale ce datează din secolul al IX-lea, numeroase clădiri istorice foarte bine conservate sunt martori ai istoriei, ai bogăției și ai influenței politice pe care a avut-o orașul.

Criteriul (iv) – patrimoniul cultural este un exemplu remarcabil al unui tip de clădire, al unui ansamblu arhitectural sau tehnologic care ilustrează un stadiu important în istoria umanității. Centrul vechi al Regensburgului este un exemplu de necontestat de oraș comercial medieval european, ale cărui trepte de dezvoltare au fost foarte bine păstrate. Dezvoltarea comerțului din secolul al XI-lea până în secolul al XIV-lea este, în mod particular, foarte bine ilustrat.

Integritate și autenticitate

Regensburg este unicul și cel mai bine conservat oraș german care a funcționat în mod continuu și constant ca mecanism urban până în zilele noastre. Situl de patrimoniu mondial al Regensburgului corespunde cu amprenta la sol a orașului încă din secolul al XIV-lea. Centrul vechi a rezistat celui de-al Doi-

lea Război Mondial extraordinar de bine. Mulțumită acestor fapte și a eforturilor depuse încă din 1970 pentru a reabilita și păstra intact acest centru istoric, un număr mare de clădiri istorice au fost conservate ca atare. Acest lucru contribuie la integritatea vizuală și istorică a orașului medieval comercial. Grație efectuării construcțiilor din oraș numai din piatră, clădirile din zona protejată și-au păstrat autenticitatea. Restaurarea acestora este supravegheată îndeaproape, pentru a asigura că metodele utilizate corespund regulilor și legilor în vigoare, iar „esența" istorică originală este păstrată[4].

Acțiuni de restaurare și dezvoltare

Încă din 1960, clădirile istorice din Regensburg au fost supuse activităților de restaurare și continuă să fie un criteriu vital în protejarea sitului de patrimoniu mondial. În 1945, Regensburg era unul dintre puținele orașe medievale germane rămase în picioare, așa că activitățile de conservare și protejare au devenit extrem de importante pentru viața orașului. În anii imediat următori două mari probleme au fost ridicate:

- importanța menținerii atractivității centrului orașului pentru viitoarele afaceri;
- importanța îmbunătățirii calității modului de viață al locuitorilor.

În timp ce multe orașe germane au început să creeze planuri urbanistice și să construiască clădiri noi, Regensburgul s-a angajat să restaureze cartierele rezidențiale vechi de secole și să protejeze exemplul său unic de patrimoniu german.

Între 1956 și 1957, Academia Germană a Arhitecților din Mediul Urban și Rural a format un comitet pentru Bavaria, care a întocmit ghiduri de protejare a clădirilor istorice. Ghidul accentua în mod clar importanța protejării pereților exteriori și a proporțiilor monumentelor. Abia în 1971 au fost adoptate legi ce ajutau la menținerea și conservarea clădirilor istorice din orașe. În 1973, legea de stat bavareză pentru protejarea siturilor istorice a fost adoptată. Astăzi, monumentele istorice sunt protejate și menținute foarte bine datorită existenței acestor legi.

Pentru că nu e vorba doar de conservare și protejare a clădirilor istorice, ci și despre bunăstarea locuitorilor și a vizitatorilor, consiliul local al orașului a stabilit o serie de obiective în ceea ce privește restaurarea orașului vechi:

- scopul cel mai important este de a conserva orașul vechi istoric în esența sa macro și microstructurală;
- trebuie păstrată structura de utilizare a terenului din orașul vechi;

[4] City of Regensburg/Ripp, Mathias, *Management Plan – UNESCO World Heritage Site „Old Town of Regensburg with Stadtamhof"*, 2012, pp. 17-19.

- utilizarea rezidențială existentă are prioritate față de orice altă reutilizare a terenului. Elementul microstructural al proprietății individuale trebuie să continue să prospere;
- trebuie să se asigure că magazinele și întreprinderile mici, fie servicii sau comerț, se pot dezvolta.

Aproape jumătate din clădirile istorice existente în cadrul sitului au fost restaurate. Acest proces a avut loc în mare parte în zona vestică, iar recent eforturile de conservare s-au concentrat în cartierul Stadtamhof și zona Donaumarkt. În viitor sunt planificate acțiuni de restaurare în zonele de nord și est ale orașului vechi.

În afară de eforturile individuale care au ajutat la conservarea aspectului orașului, autoritățile locale au dezvoltat anumite concepte pentru a proteja și conserva în integritate imaginea orașului după următorul plan:

- renovarea clădirilor publice;
- dezvoltarea unui coridor între vechiul oraș și gara principală;
- conceptualizarea unui plan de River City pentru zona cuprinsă între podul de fier și vechea măcelărie;
- restaurarea Podului de Piatră;
- întocmirea unui plan de iluminare care să acopere tot orașul vechi;
- consultarea unui comitet de specialitate în ceea ce privește schimbarea culorilor la fațade și clădiri;
- crearea unei comisii de îndrumare care să examineze orice plan ce poate afecta zona vizată[5].

În conformitate cu legislația în vigoare, primăria orașului Regensburg a întocmit un manual de proiectare a orașului vechi (Gestaltungshandbuch) dedicat zonei protejate. Acesta a fost conceput cu scopul de a da o mână de ajutor operatorilor comerciali, arhitecților și investitorilor pentru protejarea și conservarea patrimoniului cultural tangibil, curățarea corespunzătoare și menținerea aspectului străzilor și piețelor publice ale orașului vechi și, bineînțeles, ale sitului de patrimoniu mondial.

Analiza planului de management

Planul de management al orașului Regensburg este bazat pe recomandările Comisiei UNESCO din Germania și integrează rezultate produse de Proiectul URBACT II Urban Developement Network „HerO – Heritage as Opportunity”,

[5] https://www.regensburg.de/welterbe/en/world-heritage-site/restoration-and-development (accesat 15.10.2019).

al cărui coordonator a fost Matthias Ripp[6], în acest proiect fiind cuprinse nu mai puțin de nouă state europene, printre care și România (Sighișoara). Acest plan de management cuprinde mai multe linii de acțiune.

- **Abordarea integrantă** – stabilește foarte bine și se concentrează atât pe protejarea și conservarea patrimoniului cultural al orașului, cât și pe dezvoltarea economică armonioasă a acestuia. În acest scop a fost stabilit un grup de lucru ce întrunește reprezentanți din diverse departamente ale primăriei orașului, ale Bavariei și membri ai organizațiilor private. Acest grup de lucru are menirea să traseze noi linii de acțiune, să discute noi obiective și măsuri, după care să se poată ghida comunitatea orașului, agenții economici și investitorii prezenți aici. Din această echipă de consultanță fac parte șase arhitecți, doi consultanți ICOMOS, un reprezentant al Ministerului Educației și Culturii din Länder, un reprezentant al Ministerului bavarez al Științelor, Cercetării și Artelor, directorul Departamentului bavarez de protejare a patrimoniului și primarul orașului.
- **Abordarea bazată pe acțiune** – planul de management al orașului formulează noi principii, structuri de acțiune și scopuri bine definite. De asemenea, conține măsuri de protejare și conservare, moduri de utilizare și dezvoltare a patrimoniului cultural din zona protejată. Toate aceste aspecte sunt planificate pentru a fi implementate în termen de 5 ani.
- **Procesul de pregătire participativă** – numeroși cetățeni și organizații au luat parte la conceperea și dezvoltarea planului de management. Conținutul a fost conceput în așa fel încât să ajute toate părțile participante la viața culturală, economică și socială a orașului și să răspundă nevoilor acestora. Pentru a se crea un mediu viabil de implicare a cetățenilor, orașul și autoritățile locale au conceput și dezvoltat *Communication Model for Built Heritage Assets* (COBA-Model). Obiectivul acestui model a fost de a pune modul de trai al acestora într-o schemă care să sprijine și să stimuleze comunicarea și folosirea resurselor existente cât mai eficient posibil. Acest model este structurat pe cinci nivele: definire (identitate), conștientizare, explorare (a fi informat), participare (a fi apt să participi), transfer (comunicare). Încă de la primul nivel, procesul de identificare atinge doar nivelul social. Pe parcursul celorlalți pași, cetățenii ajung să poată fi cât mai implicați și capabili să se implice în activitățile de protejare și conservare conștientă a patrimoniului orașului lor. În cele din urmă, la nivelul al cincilea, cel mai înalt, cetățeanul devine expert nu doar în identificarea și comunicarea informațiilor necesa-

[6] Expert în patrimoniu și manager de sit al Regensburgului, cu 15 ani vechime în conservarea și managementul patrimoniului cultural, dezvoltare și scriere de proiecte și coordonare strategică a politicilor internaționale de mediu. A dezvoltat strategii și planuri de management cultural, precum cel al orașului Regensburg.

re despre patrimoniul cultural, ci și este capabil să ia decizii și să acționeze în conformitate cu interesele sitului UNESCO[7].

- **Dezvoltarea continuă** – intenția din spatele acestui plan de management este aceea de a dezvolta și îmbunătăți constant situl ce aparține patrimoniului mondial. Prin acesta se asigură și se angajează efortul continuu de protejare, conservare, utilizare corespunzătoare și dezvoltare a vechiului centru al orașului. În acest sens, există o comisie de monitorizare, ce se asigură că toate aspectele și obiectivele planului sunt atinse cu succes.

Cel mai important aspect al acestui plan de management este acela ca protecția patrimoniului cultural și comerțul să se dezvolte împreună, în armonie. Pentru a se putea atinge acest principiu, au fost impuse următoarele ținte:

- conservarea și valorizarea sustenabilă a sitului patrimoniu mondial;
- promovarea conștientizării și aprecierii valorii universale a sitului;
- conservarea aspectului multifuncțional și al atractivității zonei protejate pentru cetățeni și pentru vizitatori;
- găsirea unor soluții și rezolvarea problemelor legate de conflictele de interese și utilizarea corespunzătoare a spațiilor;
- utilizarea înscrierii orașului în Lista patrimoniului mondial pentru dezvoltarea unei strategii de dezvoltare urbană și comercială cuprinzătoare.

De la cetățeni interesați, până la angajați ai autorităților publice locale – planul de management are scopul de a informa asupra aspectelor prezentate mai sus întreaga populație a Regensburgului. Planul de management este conceput pentru a sprijini planificarea și promovarea activităților de orice fel în armonie cu statutul de monument al patrimoniului mondial al orașului.

Proiecte realizate:

Până în anul 2014 Ministerul german de Dezvoltare Urbană a sprijinit cu 10,6 milioane de euro proiectele de reabilitare și dezvoltare ale orașului. Mai jos vom prezenta o listă succintă a acestor proiecte:

- restaurarea Podului de Piatră – 5 mil. EUR prin programul de finanțare + 9,3 mil. EUR din alte surse;
- înființarea unui Centru de Muzică – 1 mil. EUR prin programul de finanțare + 1 mil. EUR din alte surse;
- înființarea unui centru de informare turistică pentru centrul vechi – 1 mil. EUR prin programul de finanțare + 300.000 EUR din alte surse;

[7] Matthias Ripp, Susanne Hauer and Meltem Cadvar, „Heritage-based Urban Developement. The example of Regensburg", in Pereira Roders, A. and Bandarin, F. (Eds.), *Reshaping Urban Conservation*, Springer, 2019, p. 435-457.

- Proiectul „Patrimoniul Roman" – 1 mil. EUR prin programul de finanțare;
- Proiectul de extragere a energiei din apa meteorică și utilizată – 500.000 EUR prin programul de finanțare;
- restaurarea Neupfarrkirche – 629.000 EUR prin programul de finanțare + 94.000 EUR din alte surse;
- restaurarea pereților din Villapark – 227.000 EUR prin programul de finanțare;
- restaurarea frescelor din St. Kassian – 267.000 EUR prin programul de finanțare + 40.000 EUR din alte surse;
- înființarea unui centru de documentare Niedermünster – 173.000 EUR prin programul de finanțare + 60.000 EUR din alte surse.

Alte proiecte realizate:

- Proiect din fonduri europene „HerO – Heritage as Opportunity", lansat în 2008 – 650.000 EUR;
- Planul de management al orașului – rezultat al Proiectului „HerO – Heritage as Opportunity";
- participarea la Conferința Regională OWHC (The Organization of World Heritage Cities) din 2012;
- participarea la Conferința Regională OWHC din 2013.

Proiecte în desfășurare:

- Proiectul european REDISCOVER – proiect finanțat de Uniunea Europeană, la care participă 18 instituții din zona Dunării, printre care și Regensburg și alte orașe, precum Timișoara. Proiectul a început la 1 iunie 2018 și se încheie la 31 mai 2021.
- Apartenența la The Organization of World Heritage Cities și dezvoltarea de noi programe și proiecte de finanțare și burse dedicate școlarilor etc.

Comparație cu orașul Sighișoara

Așa cum am amintit mai sus, Regensburg și Sighișoara au făcut parte din Proiectul „HerO – Heritage as Opportunity", lansat în 2008 și dezvoltat din fonduri europene. Vom face o comparație succintă între cele două orașe, deoarece ambele fac parte din patrimoniul mondial, doar că Sighișoara a fost înscrisă în Lista patrimoniului mondial încă din 1999, îndeplinind criteriile III și V: ambele au fost centre comerciale medievale, ambele au fost atestate documentar cam în aceeași perioadă (Regensburg – 1245, Sighișoara – 1280). Dar ce are Regensburg și nu are

Sighișoara? Ce îi lipsește orașului din România? Care este rețeta succesului protejării, valorificării, conservării și dezvoltării unui oraș aflat în patrimoniul UNESCO?

În primul rând, Sighișoara nu are un plan de management al sitului: așa cum am specificat și mai sus, orașul este înscris în Lista patrimoniului mondial din 1999 și nu are nici până azi un plan de management! Dacă nu există un plan de management, nu există nici un manager de sit, care să caute soluții de conservare și dezvoltare a orașului, să scrie proiecte, să caute finanțări, să atragă fonduri și investitori. Numeroase clădiri din interiorul cetății și chiar zidurile sunt într-o stare de conservare precară (tronsonul 7 al zidului cetății, Pasajul Bătrânelor Doamne etc.). Care a fost planul de acțiune al autorităților locale? Au sprijinit cu bârne de lemn zonele afectate. Centrul de Informare pentru Cetățeni funcționează într-o clădire construită recent în interiorul cetății – din beton, piatră și termopane! Cetățenii nu sunt angrenați în activitățile de conservare și protejare a cetății și mulți dintre aceștia au intervenit asupra clădirilor de patrimoniu, cu sau fără aprobarea consiliului local, văruind în culori țipătoare pereții exteriori ai clădirilor, punând termopane sau schimbând acoperișul vechi cu unul nou neconform. Atragerea de fonduri, scrierea de proiecte de finanțare sau atragerea unor investitori, ca să aducă bunăstare cetății și cetățenilor, lipsesc cu desăvârșire, autoritățile locale așteptând „să le pice din cer". Sighișoara, dintr-o cetate care a fost locuită în permanență timp de mai bine de 850 de ani, ușor-ușor va ajunge o cetate ruină[8]. Orașul nu are un website propriu prin care să promoveze istoria sa, proiectele pe care le dezvoltă, planurile în curs și cele viitoare, așa cum are Regensburgul[9], ci există doar cel al primăriei[10].

Deci, ce îi lipsește Sighișoarei? Oameni interesați, dedicați, cetățeni implicați, un plan de management, un manager de sit, autorități locale capabile, fonduri.

Concluzii

Planul de management al orașului Regensburg este unul complex, ce integrează și susține interesele tuturor cetățenilor, operatorilor economici, investitorilor și turiștilor, fără să afecteze situl de patrimoniu mondial.

Au fost atrase numeroase fonduri europene, fonduri naționale și locale pentru dezvoltarea, restaurarea și protejarea sitului și a orașului, în general. A devenit un oraș prietenos cu noii investitori și cu turiștii, păstrând aspectul său de oraș comercial medieval, dar conlucrând cu noile tehnologii cu succes. Este un plan de management care angrenează participarea activă a cetățenilor, a autorităților

[8] https://stirileprotv.ro/stiri/inspectorul-pro/cetatea-sighisoarei-este-in-prag-de-prabusire-zidurile-au-fost-zasigurate-cu-scanduri.html (accesat la 27.10.2019).

[9] https://www.regensburg.de/welterbe/en. (accesat la 27.10.2019).

[10] http://www.sighisoara.org.ro/portal/mures/sighisoara/portal.nsf (accesat la 27.10.2019).

locale și a factorilor econimici și se concentrează pe conservarea, protejarea, restaurarea și utilizarea în mod corect a patrimoniului cultural, fără să afecteze dezvoltarea economică a orașului.

Am putea spune că este un exemplu de plan de management care ar merita aplicat și siturilor UNESCO din România: dezvoltarea infrasctructurii, utilizarea patrimoniului fără a-i afecta aspectul și componența, atragerea de fonduri utile pentru activitățile de restaurare, conservare și protejare, implicarea activă a cetățenilor în viața sitului, aplicarea unui plan de activități de informare a acestora și a turiștilor, implicarea activă a autorităților locale, conștientizarea valorii patrimoniului UNESCO și importanța existenței acestuia etc.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Bibliografie:

- Matthias Ripp, Susanne Hauer and Meltem Cadvar, *Heritage-based Urban Developement. The example of Regensburg*, in Pereira Roders, A. and Bandarin, F. *Reshaping Urban Conservation*, Springer, 2019.
- City of Regensburg/Ripp, Mathias, *Management Plan – UNESCO World Heritage Site „Old Town of Regensburg with Stadtamhof"*, 2012.
- *Patrimoniul mondial UNESCO – situri culturale și naturale*. Vol. I, Editura Litera, București, 2017.
- https://www.regensburg.de/welterbe/en/world-heritage-site/about-regensburg/history, accesat la 14.10.2019.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Regensburg, accesat la 14.10.2019.
- https://whc.unesco.org/en/list/1155/, accesat la 14.10.2019.
- https://www.regensburg.de/welterbe/en/world-heritage-site/restoration-and-development, accesat la 15.10.2019.
- https://stirileprotv.ro/stiri/inspectorul-pro/cetatea-sighisoarei-este-in-prag-de-prabusire-zidurile-au-fost-zasigurate-cu-scanduri.html, accesat la 27.10.2019.
- https://www.regensburg.de/welterbe/en, accesat la 27.10.2019.
- http://www.sighisoara.org.ro/portal/mures/sighisoara/portal.nsf, accesat la 27.10.2019.

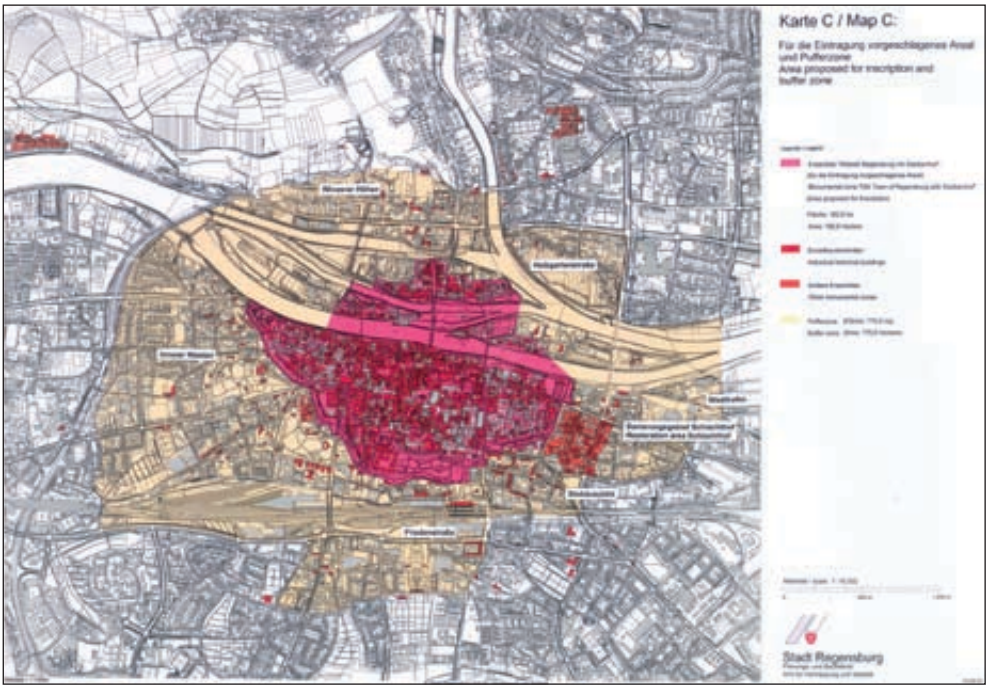

Fig. 1. Planul orașului Regensburg cu delimitarea zonei protejate și cea a zonei-tampon a sitului UNESCO (sursa: https://whc.unesco.org/en/list/1155/).

Fig. 2. Exemplu de restaurare a unei clădiri din centrul vechi (sursa: *Management Plan*, p. 36).

Fig. 3. Vedere spre orașul vechi de pe Podul de Piatră, restaurat (sursa: Georgian Ciobanu, arhiva personală).

Fig. 4. Stradă pietonală din centrul vechi (sursa: Georgian Ciobanu, arhiva personală).

Fig. 5. Harta în relief a vechiului oraș Regensburg și a cartierului Stadtamhof, legate prin Podul de Piatră (sursa: Georgian Ciobanu, arhiva personală).

Fig. 6. Catedrala Sfântul Petru (sursa: Georgian Ciobanu, arhiva personală).

Fig. 7. Piață din centrul vechi (sursa: Georgian Ciobanu, arhiva personală).

Fig. 8. Imagine de ansamblu a orașului vechi și Podul de Piatră în restaurare (sursa: Georgian Ciobanu, arhiva personală).

Fig. 9. Imagine de ansamblu a orașului vechi (sursa: Georgian Ciobanu, arhiva personală).

ADMINISTRAREA CETĂȚII SARMIZEGETUSA REGIA, ÎNSCRISĂ ÎN LISTA PATRIMONIULUI MONDIAL. REALIZĂRI, NEREALIZĂRI, PROBLEME ACTUALE ȘI PERSPECTIVE*

Vitalie BÂRCĂ

Abstract

Sarmizegetusa Regia was included, together with other five Dacian fortresses (Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Piatra Roșie and Căpâlna), on the List of World Heritage Sites in 1999. They are a unique synthesis of external cultural influences and local traditions in terms of building techniques and overall, in the ancient military architecture, representing the monumental expression of the civilisation of the Dacian Kingdom.

These fortresses are the accurate expression of the exceptional development level of the Dacian civilisation during the 1st century BC – early 2nd century AD, Sarmizegetusa Regia lying at the forefront of this fortified complex, epitomizing the evolution phenomenon from fortified centres to proto-urban agglomerations.

After 2000, various laws regulated the management, preservation and protection of the monuments listed among World Heritage Sites. Some of their provisions have never been applied or abided by. Unfortunately, currently, only Sarmizegetusa Regia has a legal administrator, the other five remaining un-administered.

There is no management plan for any of the six fortresses and they have no managers or administration plans. Except for Sarmizegetusa, there are not even short term strategies for the other five fortresses that would solve urgent matters. They are not even protected 24/7. The single Dacian fortress within this fortified complex that benefits of security services 24/7 is Sarmizegetusa Regia, which is under the administration of the County Council of Hunedoara. Subsequent to these measures, the phenomenon of archaeological poaching and deliberate destruction disappeared entirely from the area of Sarmizegetusa Regia. Not the same may be said for the other fortresses, where destruction and vandalism actions and archaeological poaching are still often found. In most these fortresses, there are buildings in ruin and walls dislodged in several portions. Access roads to some of these Dacian fortresses are inadequate, while vegetation in these not administered sites conquered the monuments. The poor situation in these fortresses is due to the fact that nobody administers them.

The legal status of the land on which said monuments lie was not clarified to date either, and they remain not registered in land registers; the lands were not recorded in the cadastre; the owners of the right to administer the UNESCO remains were not established; the monuments and protection areas were not included in PUZ and PUG type documen-

* Acest articol reprezintă o varianta modificată a materialului în limba engleză ”Accompl ishments and fai lures in the management of fortress Sarmizegetusa Regia, a UNESCO world Heritage Monument”, publicat în revista Journal of Ancient History and Archaeology 6, nr. 4, 2019, 118-150. DOI: 10.14795/j.v6i4.464

tations of the administrative-territorial units within whose range respective monuments lie, there are no documentations for the draft of large feasibility studies for each fortress.

At Sarmizegetusa Regia, things have changed for the better in the last 6 years, while discrepancies between this site and those which remained not administered are increasingly visible. The Administration of the historical monument Sarmizegetusa Regia was set up, constant security/surveillance, video surveillance were provided, a consulting Scientific Council was created and a regulation for visiting the site was drafted and implemented. Visiting routes were set up and explanatory panels with texts in Romanian and English for each monument set up, while at the pavilion by the entrance into the site may be purchased adequate informative materials. There were introduced audio guides in Romanian and English with much information on the monument and its history. The road that ran to Sarmizegetusa Regia was modernised and the County Council of Hunedoara funds the archaeological excavations. Survey measurements of the site were completed as did the documentation for the approval of intervention works (D.A.L.I.). Furthermore, the issue of the sick trees on the sites' surface, which endangered visitors, employees as well as important parts of the monument, was partially solved. Because the efforts of the research team were also implemented a series of projects which facilitated the access of the heritage from Sarmizegetusa and the other Dacian fortresses on the List of World Heritage Sites. The efforts of the County Council of Hunedoara and the Site Administration made the site appear clean, constantly maintained, regardless the season, thus reaching some of the standards that UNESCO sites must comply.

Past all these positive things, there are aspects that still require remedy. Among, count the dislodgement of the constructional blocks and elements on certain portions of the fortification walls, the pentagonal tower or the poor state of the Roman baths. To these add the lack of management and administration plans, yet also the lack of drafting and submitting projects for accessing European funds designed for historical monuments.

There is obviously still much work to do, and one may not speak of perfect administration or a model of solid administration at Sarmizegetusa Regia. Nevertheless, we are confident that year by year, any dysfunctionality will disappear, the errors and failures will become increasingly few, despite the site complexity, while the gathered experience and efforts of those involved for the good of this monument will multiply.

Keywords: cultural heritage, monuments, UNESCO, Dacian fortresses, Orăștiei Mountains, Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Piatra Roșie, Sarmizegetusa Regia, Căpâlna.

Studiul de față, fără a avea pretenții de exhaustivitate, se dorește a fi o radiografie a modului în care au fost aplicate normele de protejare și de punere în valoare a monumentului Sarmizegetusa Regia[1], înscris, alături de alte cinci cetăți dacice (Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Piatra Roșie, Căpâlna), în Lista patrimoniului mondial în anul 1999[2].

[1] În Lista patrimoniului mondial, Sarmizegetusa Regia (com. Orăștioara de Sus, sat. Grădiștea de Munte, jud. Hunedoara) are nr. de identificare cod 906-001, coordonate N 45 37 23.00; E 23 18 43.00. În Lista monumentelor istorice (L.M.I.) din România, are codul HD-I-s-A-03190.

[2] https://whc.unesco.org/en/list/906

În prezentarea aspectelor invocate în titlul studiului ne sprijinim cu precădere pe vizitele de lucru efectuate la fața locului pe parcursul mai multor ani, precum și pe cunoașterea situației de dinaintea includerii acestei cetăți în Lista patrimoniului mondial, dar și pe informațiile furnizate de colegii implicați, într-o măsură mai mare sau mai mică, în activitățile de cercetare arheologică a acestui monument. Relaționarea cu acest monument unic în lume a fost una sistematică, fiind datorată preocupărilor noastre pentru protejarea și punerea în valoare a patrimoniului arheologic din România.

Introducere

Sarmizegetusa Regia[3] (Fig. 3), capitala Regatului Dac, și cetățile Bănița (Fig. 5/1), Costești-Blidaru (Fig. 4/2), Costești-Cetățuie (Fig. 4/1), Piatra Roșie (Fig. 4/3) și Căpâlna[4] (Fig. 5/2) sunt printre cele mai cunoscute monumente antice din România. Ele reprezintă o sinteza unică a unor influențe culturale externe și a unor tradiții locale în privința tehnicilor de construcție, în general a arhitecturii militare antice[5], reprezentând expresia monumentală a civilizației Regatului Dac. Cele șase cetăți delimitează o arie de cca 150 km^2, care, vreme de aproape două veacuri, a fost cel mai intens locuită zonă din Dacia[6] (Fig. 1).

Toate aceste cetăți sunt datate în perioada sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr. și formează un complex, cunoscut sub numele generic de *cetățile dacice din Munții Orăștiei*, deși cele de la Bănița și Căpâlna[7] sunt situate ceva mai depar-

---

[3] Pentru istoricul cercetărilor de la Sarmizegetusa Regia de până la Primul Război Mondial vezi A. Pețan, *Sarmizegetusa Regia. 1. Redescoperirea cetății* (Alun: Editura Dacica, 2018).

[4] Pentru istoricul cercetării acestor fortificații vezi H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei* (București: Editura Științifică și Enciclopeică, 1989), 121-173; G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul sec. II a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)* (Cluj-Napoca: Mega, 2005), 17-23, cu toată bibliografia; R. Mateescu, "Digging and Excavating at Sarmizegetusa Regia in the 19th and 20th Century," in *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013*, eds. F. Mitthof, G. Schörner [TYCHE Sonderband 9] (Viena: Verlag Holzhausen, 2017), 357-362.

[5] Cele șase cetăți, ca și altele din interiorul sau din afara acestui areal, au fost amplasate pe forme de relief înalte, în poziții greu accesibile. Particularitățile terenului au fost puse în valoare pentru ca ele să beneficieze de o excelentă apărare naturală, unele dintre ele ridicate pe stânci înalte, cu pereți aproape verticali. Pentru arhitectura militară vezi I. Glodariu, *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec. II a. Chr. – I p. Chr.)* (Cluj-Napoca: Dacia, 1983); H. Daicoviciu, Șt. Ferenczi, I. Glodariu, *Cetăți și așezări*, 69 sqq.; R. Mateescu, P. Pupeză, „Elemente de arhitectura militară" / "Aspects of the military architecture," in *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual*, eds. C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016), 221-249.

[6] Mateescu, Pupeză, „Elemente de arhitectura," 221.

[7] Cetățile dacice de la Bănița (jud. Hunedoara) și Căpâlna (jud. Alba) au o poziție oarecum periferică în cadrul sistemului de fortificații dacice din Munții Orăștiei. Prima este situată la limita vestică a văii Jiului, în partea sudică a Munților Șureanu, iar cea de-a doua – în zona nord-estică. Cetatea de la Bănița avea rolul de a apăra dinspre sud, accesul spre Sarmizegetusa Regia (G. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlo-*

te de celelalte patru amplasate în zona montană de la sud de Orăștie. Din punct de vedere geografic, toate cele șase cetăți sunt situate în Munții Șureanu (Sebeș), grupă muntoasă a Munților Șureanu-Parâng-Lotrului aparținând lanțului muntos al Carpaților Meridionali. Munții Șureanu (Sebeș)[8] sunt delimitați la nord de Valea Mureșului, la est – de Munții Cindrel, la sud – de depresiunea Petroșani, iar la vest – de depresiunea Hațeg. Spre vest aceștia se extind mult sub numele de Platforma Luncanilor. Acești munți formează un ansamblu de suprafețe nivelare cu înălțimi cuprinse între 950 și 1000 m și puțin peste 2000 m, fără a fi despărțite de denivelări accentuate[9]. Toate cele șase cetăți dacice care formează un compex de fortificații unitar sunt situate în interiorul acestui areal muntos (cf. Fig. 1). Cu toate acestea, trebuie spus că sintagma *cetățile dacice din Munții Orăștiei* poate fi folosită și pentru fortificațiile cu ziduri din piatră de la Bănița și Căpâlna, dar și pentru alte câteva, tocmai datorită faptului că ele aparțin acestui sistem de fortificații din Munții Orăștiei[10], ridicat în jurul Sarmizegetusei.

Dealul Grădiștei, acolo unde se află ruinele cetății Sarmizegetusa Regia, este situat la marginea sud-estică a Luncii Grădiștii, la aproximativ 17 km sud de satul Costești și 7 km de zona centrală a satului Grădiștea de Munte, în spatele confluenței pâraielor Valea Albă și Valea Godeanului, și reprezintă un picior al Muncelului[11] (Fig. 2/1; 3/1).

Sarmizegetusa Regia – principalul centru politic, religios, economic și militar al lumii dacice timp de un secol și jumătate – este cea mai mare așezare cunoscută pentru spațiul dacic. Aceasta era formată din trei părți distincte: *cetatea, zona sacră și „cartierele" cu construcții civile*, cele din urmă fiind situate atât la est, cât și la vest de primele două, care ocupau partea centrală a așezării[12]. Toate construcțiile civile, militare sau de cult sunt amplasate pe terase antropogene, cele din zona sacră fiind susținute și protejate de ziduri puternice ridicate în tehnica *murus Dacicus,* ce este de inspirație elenistică. Unele dintre aceste ziduri de susținere au avut în Antichitate o înălțime care ajungea, pe unele segmente, până

ciu, 26), iar cea de la Căpâlna controla Valea Sebeșului și avea menirea să apere debușeul din zona intracarpatică a drumului ce pornea de la sud de Carpați, trecând pe lângă cetățile dacice de la Polovragi, și pe cel ce venea dinspre est, de la cetatea dacică de la Tilișca. Cetatea de la Căpâlna făcea legătura facilă și cu cetatea dacică de la Cugur, situată mai la vest (cf. I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989), 126-130.

[8] Cf. în acest sens *Geografia României*, vol. III, *Carpații românești și Depresiunea Transilvaniei* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987), 303-306; Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări*, 21 sqq.; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 12-13.

[9] Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări*, 21-23.

[10] Cf. Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări*, 69 sqq.

[11] Daicoviciu, Ferenczi, Glodariu, *Cetăți și așezări,* 193-195; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 62.

[12] Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 62.

la 12 m[13]. Cele mai mari terase ajungeau la suprafețe de mii de metri patrați / de aproape jumătate de hectar, cea mai mare având 150 m lungime și o lățime de cca 80 m. Pentru amenajarea acestora s-au excavat, tasat și consolidat sute de mii de metri cubi de pământ și stâncă[14].

În ceea ce privește cetatea, aceasta a fost ridicată pe singurul loc din zonă ce avea configurația potrivită, și anume în jurul mamelonului ce avea înălțimea maximă de 1042 m, dominant atât față de „cartierul" de vest al capitalei, cât și în raport cu zona sacră, situată la altitudinea de cca 1000 m[15] (Fig. 3). Zidurile cetății, ridicate în tehnica *murus Dacicus*, înconjurau mamelonul urmând configurația terenului[16].

După războiul din 101-102, dacii au fost obligați, conform condițiilor de pace impuse de către romani, să demanteleze o parte din zidul de incintă al cetății. Refacerea acestuia de către daci a avut loc în preajma izbucnirii celui de-al doilea război daco-roman, după plecarea unităților militare romane. Cetatea dacică, cu o suprafață estimată la cca 10.000 m^2, a fost aproape complet afectată de distrugerile și de amenajările de mare amploare ale terenului din timpul războaielor și din perioada imediată de după sfârșitul acestora[17].

Fortificația pe care o vedem astăzi pe teren (Fig. 11/1-3, 6) a fost realizată de romani la începutul sec. II p. Chr., după cucerirea Daciei. Zidurile sale, realizate mai ales din blocuri de calcar, închid o suprafață de cca 30.000 m^2. În unele porțiuni ale zidului au fost incluse piese arhitectonice din andezit, provenite de la edificiile religioase dacice din zona sacră[18].

Construcțiile civile ale Sarmizegetusei Regia au constat din locuințe, hambare și magazii, numeroase ateliere, canale de drenaj, conducte de apă, drumuri pavate, scări[19] etc. Locuințele erau de formă rectangulară (cu două trei încăperi), poligonală sau circulară. Pe terasele din „cartierele" civile se aflau, de obicei,

---

[13] Cf. R. Mateescu, „Arhitectura religioasă" / "Religious Architecture," in *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual*, eds. C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016), 195.

[14] Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu*, 63.

[15] Pe terasa a X-a, înălțimea este de 998 m, iar pe terasa a IX-a – de 1000 m. Informații amabile de la dr. Răzvan Mateescu.

[16] Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 63.

[17] Astăzi, se poate vedea doar o mică parte din ea, dar și aceasta – ajustată și modificată de către romani după instalarea lor la Sarmizegetusa Regia.

[18] În diverse puncte din interior și din imediata vecinătate, au fost descoperite urmele unor barăci și ale unor edificii romane, precum băile.

[19] Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 64, 136, 137; C. Daicoviciu și colab., „Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului," *Materiale și cercetări arheologice* VII (1961): 309-310; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec. II a. Chr . – I p. Chr.)* (Cluj-Napoca: Dacia, 1983); L. Suciu, „Organizarea și amenajarea spațiului în locuințele așezării civile de la Grădiștea de Munte," *Revista Bistriței*, XIV (2000): 36-47; C. Bodó, „Locuințe" / "Dwellings," in *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual*, eds. C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016), 165-182.

câte o locuință și o construcție anexă, ultima fiind, de regulă, un hambar construit integral din lemn[20].

Pe traseul actual al zidului, la 38 m de la poarta de sud spre cea de vest, sub zid s-a descoperit un atelier de forjă roman, ridicat după ce a fost făcută o nivelare a terenului, iar sub acesta s-a găsit un atelier monetar dacic, care a fost incendiat în 106 p. Chr.[21]. Pe lângă cele patru ștanțe monetare cu care se bătea monedă ce imita denari romani (denar republican de la 126 a. Chr., denar republican de la 86 a. Chr., denar al împăratului Tiberiu), în cadrul atelierului a fost descoperită zgură de fier și bronz, dar și o bucată de plumb, fapt ce indică că în cadrul acestuia au fost realizate, foarte probabil, și alte obiecte.

Așezarea civilă și zona sacră erau înzestrate cu instalații de captare și transportare a apei potabile prin conducte de lut ars[22], dar și cu instalații de drenare a apei provenite din precipitații. Dintre acestea din urmă sunt vizibile canalele de drenare realizate din piatră în zona sacră (Fig. 12/3, 6). O cisternă de lemn, aprovizionată tot printr-o conductă de lut ars, a fost descoperită la sud de zidurile cetății[23].

Arhitectura religioasă se numără printre particularitățile locuirii dacice din Munții Orăștiei, iar edificiile de la Sarmizegetusa Regia reprezintă punctul culminant al arhitecturii religioase din Dacia[24].

Templele de la Sarmizegetusa sunt amplasate pe două terase antropogene (terasa a X-a și terasa a XI-a), susținute de ziduri din blocuri masive de calcar, a căror înălțime ajungea, pe unele segmente, chiar și la 12 m. Terasele sunt situate la est de cetate și formează o impresionantă incintă sacră, unde, la un moment dat, au funcționat în paralel șapte temple (Fig. 3/2; 6/1-4; 12/2, 4) și altarul de andezit[25] (Fig. 6/5). Alături de temple, aici au fost descoperite sisteme de distri-

---

[20] Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 64.

[21] I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, "Die Münzstatte von Sarmizegetusa Regia," *Ephemeris Napocensis*, II, (1992): 57-68.

[22] Cf. G. Gheorghiu, P. Pupeză, „Instalații de stocare și de distribuire a apei" / "Water storage and supply installations," in *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual*, eds. C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016), 183-192.

[23] G. Gheorghiu, „Cisterna dacică de la Grădiștea de Munte," in *Acta Musei Napocensis,* 33, I (1996): 375-384; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 64. Vezi și G. Gheorghiu, „Cisterne descoperite în zona capitalei regatului dac," *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998 (1998): 177-189.

[24] Mateescu, "Arhitectura religioasă" / "Religious Architecture," 193.

[25] Pentru templele de la Sarmizegetusa Regia, dar și din restul Daciei vezi la D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor* (București: Editura Tehnică,1984); I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice* (București: Albatros, 1986); I. H. Crișan, *Civilizația geto-dacilor,* I (București: Meridiane,1993); I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu, *Cetăți și așezări dacice în Munții Orăștiei* (București: Editura Sport-Turism,1988); A. Rusu-Pescaru, *Sanctuarele Daciei* (Deva, 2005); G. Florea, *Dava et oppidum. Débuts de la genèse urbaine en Europe au deuxième Âge du Fer* (Cluj-Napoca: Acad. Roumaine, Centre d'études transylvaines, 2011); R. Mateescu, *Istoriile unui templu* (Cluj-Napoca, Mega, 2012); Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 202-208; Mateescu, „Arhitectura religioasă" / "Religious Architecture," 193-220.

buire și evacuare a apei (canalul deversor din piatră de pe terasa a XI-a și conducte din tuburi de teracotă) (Fig. 6/6). Elementele păstrate în zona sacră (plintele, tamburii, pilaștrii din calcar sau din andezit din structura templelor etc.), dar și din zidul fortificației ridicate de romani indică o arhitectură religioasă impunătoare prin proporțiile sale. Legătura dintre zona sacră și fortificație se făcea prin intermediul unui drum pavat cu lespezi de calcar (Fig. 11/5; 12/3).

Dacă acceptăm ideea că sistemul de fortificații din Munții Șureanu a fost construit pentru a proteja și controla accesul spre Sarmizegetusa Regia, atunci acesta inevitabil reprezintă o punere în operă, așa cum bine s-a remarcat, a unei concepții de organizare a teritoriului de tip centru-periferie[26]. Pe bună dreptate se consideră că Valea Mureșului reprezintă bazinul agricol care a făcut posibilă ridicarea fortificațiilor din Munții Șureanu și menținerea în viață a aglomerațiilor din jurul Sarmizegetusei Regia[27]. Printre argumentele invocate în acest sens sunt: **1.** identificarea la Măgura Călanului (com. Sântămărie Orlea) și la Deva-cariera Bejan a surselor de materie primă pentru calcarul și, respectiv, andezitul utilizat la construcțiile din Munții Șureanu; **2.** nevoia de a controla teritoriile din Valea Mureșului, care asigura o parte importantă a cerealelor și a altor produse agricole necesare și pe unde trecea fluxul de produse de import[28].

Nu în ultimul rând trebuie menționată aici metalurgia fierului, foarte dezvoltată în această perioadă la daci, remarcându-se mai ales zona capitalei, unde s-au descoperit numeroase ateliere de prelucrare a fierului[29], iar cantitatea de fier descoperită în unelte[30] și în lupe doar la Sarmizegetusa Regia depășește cantitatea găsită în restul Europei din afara Imperiului Roman[31].

Descoperirile au permis să se afirme că în zona capitalei s-a dezvoltat o adevărată industrie siderurgică, numeroasele ateliere aprovizionate cu fier extras din zonă producând suficient pentru satisfacerea nevoilor sporite ale așezării locale, dar și pentru îndestularea celor aflate în zone ceva mai îndepărtate[32].

---

[26] Florea, *Dava et oppidum,* 161.

[27] Florea, *Dava et oppidum*, 163.

[28] Florea, *Dava et oppidum*, 163.

[29] I. Glodariu, „Un atelier de făurărie la Sarmizegetusa dacică," *Acta Musei Napocensis*, XII (1975): 107-134; I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci* (Cluj-Napoca: Dacia, 1979), 22, 39; E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci* (Cluj-Napoca: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 1997), 11-25, 48-95; E. Iaroslavschi, „Zona siderurgică din preajma capitalei statului dac," in *Daco-Geții*, eds. A. Pescaru, I. V. Ferencz (Deva: Muzeul Civilizației Dacice și Romane, 2004), 58-59; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 147-151; E. Iaroslavshi, R. Mateescu, „Meșteșuguri" / "Crafts," in *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual*, eds. C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016), 63-66.

[30] Pentru numeroasele categorii de artefacte din fier vezi Glodariu, Iaroslavschi, *Civilizația fierului,* 43-123.

[31] Glodariu, Iaroslavschi, *Civilizația fierului,* 150.

[32] Glodariu, Iaroslavschi, *Civilizația,* 59; Iaroslavshi, Mateescu, „Meșteșuguri" / "Crafts," 63-66.

Un loc aparte a fost ocupat de exploatarea și prelucrarea pietrei[33], mai ales dacă ținem seama de impresionantele edificii militare și religioase de la Sarmizegetusa Regia, dar și din celelalte cinci cetăți ce formează acest complex fortificat. Pentru realizarea acestora au fost utilizate diferite tipuri de roci, unele (calcarul și andezitul) – exploatate în cariere aflate la distanțe considerabile, altele – din zona de construcție (micașistul, îndeosebi)[34]. La acestea se adaugă prelucrarea sticlei[35], meșteșugul dulgheriei-tâmplăriei[36], prelucrarea metalelor prețioase[37] (Fig. 8/1-2) și meșteșugul olăritului[38]. O categorie specială a ceramicii dacice, descoperită cu precădere în cetățile și așezările din Munții Orăștiei, o constituie ceramica pictată (Fig. 8/4-5). Aceasta a fost produsă sub influența venită din lumea mediteraneană, preponderentă fiind pictura pe angobă, de origine elenistică, cu motive geometrice[39]. În secolul I p. Chr. apare stilul figurativ specific centrului de olărie

---

[33] Cf. Iaroslavschi, *Tehnica,* 26-42; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 172-174.

[34] Glodariu, *Arhitectura dacilor,* 98.

[35] Cf. Iaroslavschi, *Tehnica,* 96-102; E. Iaroslavschi, „Au prelucrat dacii sticla?" in *Studii dacice*, ed. H. Daicoviciu (Cluj-Napoca: Dacia, 1981), 166-173; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 174-175.

[36] Lemnul a fost utilizat la construcția locuințelor, anexelor, cisternelor, dar și pentru realizarea unor piese de mobilier. Lemnul a fost utilizat și în arhitectura sacră (la suprastructura templelor), dar și în cea militară (palisadele, grinzile transversale care legau cele două paramente ale zidurilor din piatră fasonată etc.). Trebuie menționat că în zona Munților Șureanu, la Sarmizegetusa Regia și la Muchia Chișetoarei, s-a păstrat o parte din structura din lemn a cisternelor – lemn de zadă și, respectiv, gorun (Cf. Iaroslavschi, *Tehnica,* 102-108; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 151-154; Iaroslavshi, Mateescu, „Meșteșuguri" / "Crafts", 66-68).

[37] Ateliere de prelucrare a bronzului și de orfevrărie au funcționat la Ardeu, Bănița, Căpâlna, Costești-Cetățuie, Piatra Craivii, Piatra Roșie, dar și la Sarmizegetusa Regia, după cum o dovedesc descoperirile arheologice (cf. C. Bodó, I. V. Ferencz, „Câteva considerații privind fortificația și așezarea dacică de la Ardeu (com. Balșa), jud. Hunedoara," *Istros*, XI (2004): 154; A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse din bronz* (București: Vavila Edinf), 58; I. Glodariu, V. Moga, *Cetatea dacică de la Căpâlna* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1989), 98-99, 103, 115; G. Florea, „Aspecte ale metalurgiei bronzului în așezările dacice din Munții Orăștiei," *Ephemeris Napocensis*, II (1992): 39-47; V. Moga, „Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii," *Acta Musei Napocensis*, XVI (1979): 513-518; V. Moga, A. Rustoiu, „Atelierul de fibule de la Piatra Craivii (jud. Alba)," *Ephemeris Napocensis*, VII (1997): 57-63; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie* (București: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1954), 78, 81, Fig. XIV/6-7; C. Daicoviciu și colab., „Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului," *Studii și cercetări de istorie veche*, VI (1955): 208-209; Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 155. Vezi și Iaroslavshi, Mateescu, „Meșteșuguri" / "Crafts", 68-69; G. Florea et alii, *Matrița de bronz de la Sarmizegetusa Regia* (Cluj-Napoca: Mega, 2015). R. Mateescu, „Între aducere de ofrandă și ascundere. Studiu de caz asupra depunerii brățărilor dacice de aur," in *Studii de istorie și arheologie. Omagiu cercetătorului dr. Eugen Iaroslavschi*, ed. I. Glodariu, G. Gheorghiu (Cluj-Napoca: Argonaut, 2010), 128-140.

[38] Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu,* 138-146, cu toată bibliografia; G. Florea, C. Cristescu, „Artă, identitate și imaginar" / "Art, identity and imaginary," in *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual*, eds. C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016), 142-145.

[39] G. Florea, *Ceramica pictată. Artă, meșteșug și societate în Dacia preromană (sec. I a. Chr. – I p. Chr.)* (Cluj-Napoca: Presa Universitara Clujeana, 1998), 233; Florea, Cristescu, "Artă, identitate și imaginar" / "Art, identity and imaginary,", 143-145.

din Munții Orăștiei, ceea ce reprezintă o noutate în ansamblul producției ceramicii pictate și al artei dacice târzii, fiind o inovație în materie de ornamentație născută într-un atelier din ambianța Sarmizegetusei Regia[40]. Doar la Sarmizegetusa Regia apare și un gen de pictură inspirat de natura care-i înconjura și fondul mitologic autohton[41].

Nu în ultimul rând trebuie menționat că la Sarmizegetusa Regia au fost descoperite de-a lungul timpului mii de piese. Pe lângă tipurile de artefacte deja menționate (unelte de făurărie, de tâmplărie-dulgherie), amintim aici instrumente de bijutier, unelte pentru agricultură, obiecte de uz domestic, arme, piese decorative (Fig. 7; 8/3; 9), numeroase vase ceramice, obiecte de podoabă și vestimentație, monede etc.[42].

Toate cele menționate în rândurile de mai sus indică o dată în plus că sistemul de fortificații din Munții Șureanu este expresia concretă a nivelului de dezvoltare excepțional al civilizației dacice din perioada sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr., Sarmizegetusa Regia fiind vârful de lance al lui, care reprezintă un exemplu pentru fenomenul evoluției de la centrele fortificate la aglomerările protourbane (*oppida*), caracteristice sfârșitului epocii fierului din Europa[43]. Pe baza descoperirilor arheologice, a anvergurii sitului, a rezultatelor furnizate de scanarea LIDAR și măsurătorile topografice, precum și a prezenței mai multor principii ale urbanismului clasic, pentru Sarmizegetusa se poate vorbi, așa cum am afirmat recent[44], chiar de o așezare urbană.

Cadrul legal și o serie de aspecte ale situației celor șase cetăți

La ora actuală cetățile de la Sarmizegetusa Regia, Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Piatra Roșie, Căpâlna sunt considerate ca fiind monumente istorice din categoria siturilor arheologice de importanță națională și universală, fiind încadrate în clasa A și sunt monumente incluse în Lista patrimoniului mondial.

Din anul 1990 România se numără printre cele 193 de state care au semnat *Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural,* adoptată de UNESCO în 1972. Cu toate acestea, punerea în aplicare efectivă a Convenției a avut loc abia în anul 2000, când a fost elaborată Ordonanța de Guvern nr.

[40] Florea, *Ceramica pictată,* 236-237.

[41] Florea, *Ceramica pictată,* 237.

[42] Cf. Gheorghiu, *Dacii pe cursul mijlociu*; C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, eds., *Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO: Incursiuni dacice în spațiul virtual* (Cluj-Napoca: Editura Only One, 2016).

[43] Vezi în acest sens Florea, *Dava et oppidum.*

[44] V. Bârcă, "Positive and negative aspects in the management of the Dacian Fortresses in the Orăștie Mountains listed among UNESCO world heritage sites," *Journal of Ancient History and Archaeology* 6, nr. 1 (martie 2019), 81 (DOI: 10.14795/j.v6i1.385).

47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial. Aceasta a fost aprobată cu modificări prin Legea nr. 564/2001.

Așa cum arătam recent[45], multe reglementări din cadrul acestei legi nu sunt respectate și aplicate nici de autoritățile centrale și nici de cele locale.

În anul 2004 a fost aprobată Hotărârea de Guvern 493/2004, care reglementează atât monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial (anexa nr. 1), cât și metodologia privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial (anexa nr. 2). Aceasta prevede, printre altele, că starea de conservare a monumentelor trebuie monitorizată de două ori pe an. Din păcate, până la această dată nu au fost elaborate planurile de management ale celor șase cetăți dacice ce formează acest complex fortificat înscris în Lista patrimoniului mondial[46]. La această lipsă a planurilor de management se mai adaugă lipsa managerilor pentru aceste monumente, dar și lipsa unor planuri de gestiune conform articolului 6 din Ordonanța de Guvern nr. 47/2000 și Legea nr. 564/2001 și conform Hotărârii de Guvern nr. 1268 din 2010, cu modificările și completările ulterioare[47]. Nu în ultimul rând trebuie spus că pentru cetățile de la Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Piatra Roșie, Căpâlna nu există nici măcar o strategie pe termen scurt, care să rezolve problemele stringente.

Lipsa documentației necesare pentru administrarea acestor cetăți, a managerilor de sit, a personalului de specialitate adecvat, delimitarea clară a responsabilităților și a statutului acestor situri, precum și lipsa planurilor de gestiune sunt doar câteva dintre multiplele probleme care creează impedimente în administrarea adecvată a acestor monumente.

În anul 2010, prin Hotărârea de Guvern 1268 (actualizată prin Hotărârea de Guvern 1102 din 2011), s-a aprobat *Programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial*[48]. Acesta prevedea înființarea de comitete de organizare UNESCO[49] (COU), elaborarea planurilor anuale pen-

---

[45] Cf. V. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea Cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în Lista patrimoniului mondial," *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018): 78-97; Bârcă, "Positive and negative aspects," 108-119; A. Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei. Probleme actuale și perspective," *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018).

[46] Dintre cele șase situri culturale din România înscrise în Lista patrimoniului mondial, un plan de management are doar Mănăstirea Horezu (2013-2019). Vezi în acest sens https://patrimoniu.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Plan-de-management-Manastirea-Horezu1-08-2013.pdf

[47] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 81; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[48] Între timp, *Programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial,* elaborat pe o perioadă de 5 ani (conform Legii nr. 564/2001, art. 6, alin. 2), a expirat.

[49] Din comitetul de organizare UNESCO face parte: un reprezentant al Ministerului Culturii, un reprezentant al direcției județene de cultură, un reprezentant al consiliului județean, un reprezentant al structurii

tru fiecare monument, în baza Programului-cadru, și numirea de coordonatori ai acestor monumente, care aveau în sarcină și implementarea planurilor. Însă *Programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial* a expirat în 2016[50], iar elaborarea și aprobarea unui alt proiect pentru un nou program de protecție nu a intrat în procesul legislativ până la această dată[51].

În anul 2012, prin Hotărârea nr. 64/2012, Consiliul Județean Alba a înființat Comitetul de Organizare UNESCO pentru cetatea dacică Căpâlna, avându-l coordonator pe dr. Constantin Inel, directorul adjunct al Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia[52]. Doi ani mai târziu, Consiliul Județean Hunedoara a înființat, prin Hotărârea nr. 83, comitetele de organizare UNESCO[53] pentru cetățile dacice Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Piatra Roșie și Sarmizegetusa Regia, toate având-l coordonator pe dr. Cătălin Cristescu[54], cercetător la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva și membru în colectivul de cercetare arheologică de la Sarmizegetusa Regia.

Din luna august a anului 2016 dr. Cătălin Cristescu nu mai este coordonatorul acestor comitete, iar din 2018 a rămas fără coordonator și COU pentru cetatea dacică Căpâlna[55]. Această stare a lucrurilor indică, așa cum am semnalat recent[56], nerespectarea prevederilor din Hotărârea de Guvern nr. 1268/2010, unde la articolul 11, litera b, se stipulează că membrii COU fac inspecții de monitorizare periodice cu privire la lucrările de întreținere a monumentului de cel puțin două ori pe an.

Din păcate, cei doi coordonatori ai monumentelor nu au avut suficiente prerogative legale pentru a acționa și conduce în mod real activitatea de management

---

specializate din cadrul Poliției Române, un reprezentant al comunității locale și coordonatorul monumentului, numit de consiliul județean (Cf. articolul 10, aliniatul 1 al Hotărârii de Guvern 1268/2010).

[50] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 81; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[51] Potrivit Legii nr. 564/2001, art. 6, aliniat 2, *„programul de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial se elaborează pentru perioade de 5 ani de către Ministerul Culturii și Cultelor, se avizează de Comisia Națională a Monumentelor Istorice și se aprobă prin hotărâre a Guvernului".*

[52] Pentru cetatea de la Căpâlna, în anul 2013 a fost înaintat un proiect de cercetare, restaurare și valorificare, care a fost avizat și de Ministerul Culturii, dar nu a fost pus în practică din cauza problemei regimului juridic incert. Interesant de menționat este că acest proiect nu a fost discutat, așa cum ar fi fost normal, la nivelul comitetelor de organizare UNESCO pentru cetățile dacice.

[53] Conform Hotărârii de Guvern 1268/2010 (articolul 10, aliniatul 2), comitetul de organizare UNESCO are ca atribuții: 1. elaborarea unei strategii de întreținere a monumentelor și de prevenire a posibililor factori de amenințare a integrității acestora; 2. elaborarea planului de protecție, a planului de conservare, a planului de întreținere, precum și a planului de reabilitare, promovare și punere în valoare a monumentului; 3. raportarea periodică a stării de conservare a monumentelor, a problemelor generale sau specifice constatate în urma inspecțiilor de monitorizare; 4. organizarea unor dezbateri publice prin care să se atragă atenția asupra importanței păstrării în bune condiții a monumentului și a măsurilor avute în vedere pentru îmbunătățirea stării lui de conservare, a promovării și a punerii sale în valoare.

[54] Mulțumesc și pe această cale colegului și prietenului dr. Cătălin Cristescu pentru amabilitatea de a-mi semnala o serie de informații legate de problemele esențiale ale cetăților dacice din Munții Orăștiei.

[55] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 82; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[56] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 82; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

a acestora. Mai mult decât atât, o serie de priorități și cerințe înaintate spre rezolvare autorităților centrale și locale de către cele două COU, care ar fi contribuit la bunul mers al lucrurilor, inclusiv la îndeplinirea atribuțiilor COU, au fost ignorate și au rămas nesoluționate[57].

Nu au fost elaborate până în ziua de azi nici planurile de management ale celor șase cetăți dacice, iar faptul că *programul de protecție și gestiune a acestor monumente* a expirat face ca aceste comitete (rămase și fără coordonatori) să funcționeze fără acoperire legală. La această lipsă a planurior de management se mai adaugă lipsa unor planuri de gestiune, precum și inexistența (exceptând Sarmizegetusa Regia, singurul monument care beneficiază de un administrator legal) unei minime strategii pe termen scurt care să rezolve problemele stringente.

Una dintre problemele nerezolvate de autoritățile române este legată de paza permanentă a monumentelor, lucru cerut în repetate rânduri de către responsabilii științifici ai cetăților dacice din Munții Orăștiei, dar și de coordonatorul Comitetului de organizare al acestor monumente de pe teritoriul județului Hunedoara. Astfel de solicitări au fost trimise inclusiv către președintele României, prim-ministrul României, ministrul Culturii, Comisia permanentă din Parlamentul României pentru relația cu UNESCO, dar și la Instituția Prefectului din Județul Hunedoara[58]. La ora actuală singura cetate dacică din Munții Orăștiei ce beneficiază de servicii de supraveghere și pază 24/24 ore este Sarmizegetusa Regia, care se află în administrarea Consiliului Județean Hunedoara[59], fapt ce explică evoluțiile pozitive în gestionarea acestei cetăți, unde fenomenul braconajului arheologic și distrugerile deliberate au dispărut complet în zona administrată. Nu același lucru se poate spune despre celelalte cetăți, unde distrugerile deliberate și braconajul arheologic mai sunt întâlnite nu rareori, inclusiv în așezarea de la Fețele Albe, aflată în apropierea capitalei Regatului Dac[60]. În toamna anului 2018, în perimetrul acestei așezări a izbucnit un puternic incendiu, care a afectat

---

[57] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 82; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[58] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 83; Bârcă, "Positive and negative aspects," 111.

[59] Trecerea Sarmizegetusei Regia în administrarea Consiliului Județean Hunedoara s-a făcut prin Hotărârea de Guvern nr. 1237/2012, publicată în Monitorul Oficial cu numărul 876 din data de 21 decembrie 2012.

[60] Cf. Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 84-85; Bârcă, "Positive and negative aspects," 113; Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei"; M.-M. Ciută, "Cetatea dacică de la Căpâlna (com. Săsciori, jud. Alba). După 19 ani… UNESCO," *Plural. History-Culture-Society* 6, nr. 2 (decembrie 2018). Vezi și https://adevarul.ro/locale/hunedoara/video-traficantii-comori-s-au-intors-cetatile-dacilor-ultimul-atac-lungul-sir-actelor-braconaj-arheologic-1_55fbe660f5eaafab2cbc9af8/index.html; http://stiri.tvr.ro/cetatea-dacica-costesti-din-muntii-orastiei-a-fost-vandalizata_65334.html#view; https://gddhd.ro/breaking-news/vandalismul-din-cetatile-dacice-e-de-fapt-braconaj-arheologic-patru-cetateni-cehi-cercetati-pentru-furt-de-bunuri-de-patrimoniu-din-cetatile-din-muntii-orastiei/; http://proalba.ro/doi-braconieri-de-comori-prinsi-in-flagrant-la-cetatea-dacica-din-capalna-au-folosit-detectoare-de-metale-in-siturile-arheologice;

mare parte a zidurilor și a construcțiilor realizate din blocuri de calcar. Acesta a fost provocat de lumânările aprinse de un grup cu preocupări spirituale, care practică ritualuri de conectare la energiile acestor locuri sacre antice[61]. Recent, lângă templul situat în afara valului de la cetatea Costești-Cetățuie, un astfel de grup cu preocupări spirituale a săpat 12 gropi dispuse în cerc, în care au amplasat pietre, fiind surprinse și urme de foc[62].

Deși aspectele privind paza și protecția monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial sunt stipulate într-o serie de aricole din Ordonanța de Guvern nr. 47/2000, Legea nr. 564/2001 și Hotărârea de Guvern nr. 1268/2010[63], nu au fost luate niciun fel de măsuri. Parcurgând textul acestor legi, se poate remarca obligativitatea autorităților centrale și locale de a asigura paza acestor monumente arheologice de importanță universală. Această stare a lucrurilor indică faptul că la nivelul autorităților centrale nu există suficientă voință nici pentru aplicarea legii în vigoare și nici pentru elaborarea și modificarea unor legi[64] care să permită paza și protecția lor 24/24 ore.

În mai toate cetățile neadministrate întâlnești construcții care se ruinează și ziduri dislocate în mai multe locuri. Căile de acces la unele dintre aceste cetăți dacice nu sunt corespunzătoare, în unele cazuri chiar anevoioase. Facilitățile pentru vizitatori lipsesc aproape complet în toate cetățile, iar panourile de informare de la intrarea în situri, realizate cu decenii în urmă, sunt în unele cazuri aproape ilizibile. Nu există în aceste cetăți nici panouri explicative pentru obiectivele din perimetrul acestora. În localitățile unde se află unele dintre aceste cetăți nu există centre sau chioșcuri de informare, iar despre punerea lor în valoare și promovare nici nu poate fi vorba. Vegetația din aceste

https://adevarul.ro/locale/hunedoara/cetate-dacica-vandalizata-sfantul-gyurcan-profanatorul-ofera-1000-euro-recompensa-gasirea-lui-1_56997fcc37115986c689139c/index.html;
https://glasul-hd.ro/cetatile-dacice-de-la-costesti-si-blidaru-au-fost-vandalizate/

[61] http://www.replicahd.ro/arde-in-situl-fetele-albe-lumanarile-puse-de-credinciosi-daci-risca-sa-faca-scrum/?fbclid=IwAR0SjgWP6KKIFBheLTsZXQnidp6YiszVVyAVXl6upwDJUbRpPXdZ2tGnWtI;
https://adevarul.ro/locale/hunedoara/cetatile-dacice-jurul-sarmizegetusei-regia-fost-lasate-prada-profanatorilor-1_541fc40a0d133766a8545b6c/index.html

[62] http://www.replicahd.ro/un-nou-templu-in-cetatea-dacica-costesti/?fbclid=IwAR2bTWHtZEThJnLK8C3KxpnLthiWVrNrwknA8DKCYJ8NT_vVy248Zjg8R8Q

[63] Pentru mai multe detalii și opinii vezi Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 83-84; Bârcă, "Positive and negative aspects," 112-113; Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei," 118, 122, 124, 127-129.

[64] Paza acestor monumentele istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial de către subunitățile (Jandarmerie) Ministerului de Interne nu se realizează din cauza că ele nu se regăsesc pe lista obiectivelor păzite cu exceptare de plată din Hotărârea de Guvern nr. 1486/2005, care reglementează asigurarea pazei și protecției obiectivelor, bunurilor și valorilor cu efective de jandarmi. Se invocă și faptul că aceste monumente nu întrunesc o serie de condiții pentru paza lor permanentă. În acest sens a fost făcută și o evaluare, în urma căreia s-au formulat niște solicitări și cerințe, care însă nu pot fi puse în practică într-un sit înscris în Lista patrimoniului mondial.

situri neadministrate a pus stăpânire pe monumente, iar suprafețe importante ale zidurilor și construcțiilor sunt acoperite cu straturi de mușchi, licheni și briofite. Situația precară din aceste cetății este datorată faptului că acestea nu sunt în administrarea nimănui[65]; deși Consiliul Județean Hunedoara a solicitat în repetate rânduri autorităților centrale abilitate transmiterea dreptului de administrare a celorlalte cetăți dacice din județul Hunedoara[66], acest lucru a fost refuzat constant. Solicitări în care s-au cerut acțiuni concrete pentru transmiterea dreptului de administrare a cetăților dacice din Lista patrimoniului mondial către Consiliul Județean Hunedoara au fost formulate până în 2016 și de către dr. Cătălin Cristescu, coordonatorul Comitetului de Organizare UNESCO a monumentelor Bănița, Costești-Blidaru, Costești-Cetățuie, Piatra Roșie și Sarmizegetusa Regia[67]. În ciuda succesului preluării în administrare a Sarmizegetusei Regia de către Consiliul Județean Hunedoara[68], Ministerul Culturii și Identității Naționale nu a dorit să întreprindă demersurile necesare pentru a face posibilă predarea spre administrare și a celorlalte cetăți din cadrul acestui complex fortificat[69].

De asemenea, nu au fost rezolvate o serie de probleme majore, precum: clarificarea regimului juridic al tuturor terenurilor pe care se află monumentele menționate și luarea în evidență a acestora; cadastrarea terenurilor; stabilirea titularilor dreptului de administrare a vestigiilor din Lista patrimoniului mondial; cuprinderea monumentelor și a zonelor de protecție în documentațiile de tip PUZ și PUG[70] ale unităților administrativ-teritoriale pe raza cărora se află monumen-

---

[65] Cf. în acest sens Bârcă, "Câteva observații privind administrarea"; Bârcă, "Positive and negative aspects"; Pețan, „Cetățile dacice din Munții Orăștiei," 115 sqq.; Ciută, „Cetatea dacică de la Căpâlna".

[66] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 85; Bârcă, "Positive and negative aspects," 112-113. Pentru solicitările mai recente vezi și http://hunedoaralibera.ro/oficial-cj-hunedoara-solicita-cetatile-dacice-din-muntii-orastiei/; https://gddhd.ro/actualitate/cetatile-dacice-cerute-din-nou-in-administrare/

[67] Informații dr. Cătălin Cristescu.

[68] Efectele pozitive deosebite ale preluării în administrarea Consiliului Județean Hunedoara a zonei de 18,3 ha pe care se află principalele vestigii ale sitului Sarmizegetusa Regia au fost remarcate și de către reprezentanții Ministerului Culturii și Institutului Național al Patrimoniului din cadrul Comitetelor de organizare UNESCO.

[69] Un prim pas în acest sens trebuie făcut de Ministerul Culturii și Identității Naționale, care are obligația să întreprindă demersurile necesare pentru ca aceste monumente să fie înscrise în inventarul centralizat al bunurilor proprietate publică a statului, așa cum s-a procedat și în cazul Sarmizegetusei Regia, care reprezintă o condiție obligatorie ca aceste cetăți să obțină un administrator. Acest lucru nu a fost întreprins nici până astăzi, deși din Legea Nr. 213 din 17 noiembrie 1998 privind proprietatea publica și regimul juridic al acesteia rezultă foarte clar în Anexa 1.I, nr. 27, că ansamblurile și siturile istorice și arheologice fac parte din domeniul public al statului. Următorul pas este desemnarea printr-o hotărâre de guvern ca administrator Ministerul Culturii și Identității Naționale, care poate transfera dreptul de administrare autorităților județene.

[70] În luna februarie a anului 2019 membrii comisiilor reunite de buget-finanțe din Parlamentul României au adoptat un amendament la proiectul de buget al Ministerului Dezvoltării Regionale și Administrației Publice, prin care va fi alocată cu prioritate suma necesară pentru realizarea unui Plan Urbanistic

tele respective și nu au fost pregătite și elaborate documentații pentru întocmirea unor studii de fezabilitate de amploare pentru fiecare cetate în parte[71].

În cazul acestor aspecte nerezolvate trebuie menționat că soluționarea lor intră în sarcina autorităților locale și centrale, fapt stipulat în articolul 7 din Ordonanța de Guvern nr. 47/2000 și în Legea nr. 564/2001 pentru aprobarea Ordonanței Guvernului nr. 47/2000 privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial.

În lipsa unui administrator și a unei susțineri financiare substanțiale din partea Ministerului Culturii și Identității Naționale și a autorităților locale, aceste monumente riscă să se degradeze semnificativ, iar porțiuni din ele să dispară fizic în decursul timpului, dacă nu se vor aloca în permanență resurse financiare pentru conservarea, restaurarea și protejarea lor[72].

Amplasarea acestor cetăți dacice într-o zonă montană face ca acestea să fie expuse la intemperii, care contribuie la deteriorarea lor rapidă, fapt ce indică o dată în plus că măsurile de conservare și restaurare trebuie să fie susținute și efectuate în permanență de către autorități.

Sarmizegetusa Regia. Realizări, nerealizări, probleme actuale și perspective

La Sarmizegetusa Regia, aflată din decembrie 2012 în administrarea Consiliului Județean Hunedoara, ca urmare a Hotărârii de Guvern nr. 1237/2012, publicată în Monitorul Oficial cu numărul 876 din data de 21 decembrie 2012, lucrurile s-au schimbat în bine în ultimii șase ani[73], iar imagini dezolante precum cele de până în anul 2012 (Fig. 13) nu se mai întâlnesc. Cu toate acestea, trebuie spus că mai sunt foarte multe de făcut, dar și că mai este loc pentru modificări și îmbunătățiri consistente în administrarea, conservarea și protejarea acestui sit.

Zonal pentru cetățile dacice din Munții Orăștiei. Amendamentul a fost propus de Comisia UNESCO din cadrul Parlamentului, prin președintele Ionel Palăr.

[71] Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 86; Bârcă, "Positive and negative aspects," 113.

[72] Un prim pas spre rezolvarea tuturor problemelor menționate în rândurile de mai sus este aprobarea de către Parlamentul României a Legii nr. 23/2020 privind regimul juridic al Cetăților dacice din Munții Orăștiei, care fac parte din Lista patrimoniului mondial UNESCO și unele măsuri pentru protejarea acestora, publicată în Monitorul Oficial, Partea I nr. 229 din 20 martie 2020. (https://lege5.ro/Gratuit/gm3dkmjvgm2a/legea-nr-23-2020-privind-regimul-juridic-al-cetatilor-dacice-din-muntii-orastiei-care-fac-parte-din-lista-patrimoniului-mondial-unesco-si-unele-masuri-pentru-protejarea-acestora)

[73] S. A. Vasilescu, *Bune practici de administrare la Sarmisegetusa Regia*. Seminar „Managementul siturilor UNESCO din România," București, 30-31 martie 2018; V. Bârcă, *Aspecte pozitive și negative în administrarea cetăților dacice din Munții Orăștiei înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO*. Simpozionul „Patrimoniul cultural al județului Iași: evidență, protejare și valorificare," Iași, 30-31 octombrie 2018; Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 88-93; Bârcă, "Positive and negative aspects," 114-117.

Preluarea în administrare a Sarmizegetusei Regia a dus la înființarea administrației monumentului istoric Sarmizegetusa Regia[74]. La ora actuală situl beneficiază de servicii de supraveghere/pază 24/24 ore, operate de o firmă specializată, de liniște și ordine publică, asigurată de Jandarmeria Română (Fig. 14/2, 4), de supraveghere video și de un plan de pază bine pus la punct. Toate acestea au contribuit la dispariția completă a braconajului arheologic și a actelor de vandalism în zona administrată. Cu toate acestea, trebuie spus că ar trebui găsite soluții pentru extinderea supravegherii/pazei asupra întregului monument, chiar dacă supravegherea/paza unor astfel de suprafețe mari este dificilă[75]. Cert este că administrarea suprafeței pe care se află principalele vestigii nu este suficientă pentru protejarea sitului în întreaga lui amploare.

An de an se face o igienizare silvică în perimetrul administrat, dar și în anumite locuri din zona de protecție (Fig. 14/1, 3). Aceste acțiuni, alături de cele de curățare a structurilor din piatră, au schimbat în bine fața monumentului.

De asemenea a fost creat un consiliu științific consultativ, format din specialiști din toate instituțiile care au atribuții în protejarea patrimoniului și cercetarea monumentului. Acesta veghează ca deciziile luate asupra monumentului să fie corecte și în limitele legii.

A fost elaborat și pus în practică un program și regulament[76] de vizitare a sitului (Fig. 10/1-2), care să contribuie la o protecție eficientă a monumentului și la asigurarea unui sistem turistic civilizat. Au fost stabilite două trasee de vizitare în incinta monumentului (Fig. 2/2) și create panouri explicative cu texte în română și engleză pentru fiecare monument în parte (Fig. 11/4, 12/1). Pe tot perimetrul sitului au fost amplasate coșuri de gunoi, dar și bănci realizate din lemn[77]. La pavilionul administrației de la intrarea în sit pot fi achiziționate materiale informative adecvate (pliante, broșuri, cărți) cu informații primare despre monument, dar și diverse suveniruri (Fig. 10/6). De asemenea au fost introduse audioghiduri în română și engleză cu informații ample despre monument și istoria lui. Prezența acestei posibilități de informare ar putea fi suplimentată, pe perioada când numărul turiștilor este foarte mare, și de prezența unor specialiști pentru efectuarea de ghidaje profesioniste.

---

[74] Hotărârea Consiliului Județean Hunedoara nr. 40/2013. Structura din prezent se numește Serviciul Public de Administrare a Monumentelor Istorice (S.P.A.M.I.). Aceasta a fost constituită prin Hotărârea Consiliului Județean Hunedoara nr. 36/2014. S.P.A.M.I. este o instituție cu personalitate juridică și buget propriu, subordonată Consiliului Județean Hunedoara.

[75] Trebuie menționat că în aceste zone nesupravegheate ale monumentului au fost descoperite și sustrase ilegal, ca urmare a braconajului arheologic, majoritatea tezaurelor și a depozitelor cu piese de o valoare inestimabilă.

[76] În anul 2016 Regulamentul de vizitare a sitului a fost modificat și îmbunătățit.

[77] Recent au fost montate foișore din lemn pentru adăpostul turiștilor și instalate noi grupuri sanitare.

Administrația și Jandarmeria au fost dotate cu două pavilioane din lemn cu caracter mobil și provizoriu (Fig. 10/6), adaptate realității și fără să afecteze stratul arheologic, iar clădirea de la intrarea pe Valea Albă a fost renovată. În aceasta din urmă funcționează baza de supraveghere a văii, sala expozițională și sediul central pentru jandarmerie. Drumul județean 705A, care face accesul spre Sarmizegetusa Regia a fost modernizat[78] (Fig. 14/5-6), iar la circa 1 km de la intrarea în cetate a fost amenajată o parcare pentru mașini (Fig. 10/4). Pe această porțiune de 1 km accesul este doar pietonal (Fig. 10/5). Eforturile realizate de Consiliul Județean Hunedoara și de cei din administrația sitului au făcut ca situl să aibă un aspect îngrijit și o curățenie permanentă, indiferent de anotimp, astfel atingând unele dintre standardele pe care trebuie să le întrunească monumentele UNESCO.

Aplicarea cu strictețe a regulamentului a contribuit la eliminarea vandalismului, menținerea ordinii, eliminarea comportamentelor necorespunzătoare și la protejarea elementelor arhitecturale din zona administrată. De la an la an se poate remarca și o atitudine mult mai civilizată a vizitatorilor în relația cu monumentul și mediul natural în care acesta se află.

Recent a fost demarată procedura de evaluare a monumentului Sarmizegetusa Regia în vederea înregistrării valorii în evidențele contabile și pentru completarea Hotărârii de Guvern nr. 1705 din 29 noiembrie 2006 cu privire la aprobarea inventarului centralizat al bunurilor din domeniul public al statului. Aceasta măsura a fost impusă de Curtea de Conturi a României, în urma unui control încheiat la finele anului 2016, care a dispus efectuarea evaluării și înregistrării în evidențele contabilitate, de către Serviciul Public de Administrare a Monumentelor Istorice din subordinea Consiliului Județean Hunedoara, a activelor fixe și a altor bunuri neevaluate, de natura clădirilor și terenurilor, ce compun situl istoric Sarmizegetusa Regia, aflate în administrarea acestuia. Trecând peste aceste aspecte ale legii care prevede stabilirea valorii bunurilor din domeniul public al

[78] Drumul de 18 km care duce la cetatea dacică Sarmizegetusa Regia a fost modernizat în anii 2015-2016, ca urmare a accesării de fonduri europene de către autoritățile județene. Valoarea totală a lucrărilor a fost de 41.587.526,93 lei, din care 33.616.347,55 lei cheltuieli eligibile, la care se adaugă 7.971.179,38 lei TVA. Din această sumă contribuția Uniunii Europene a fost de 29.078.140,63 lei – 86,50%; contribuția de la bugetul de stat de 3.865.879,96 lei – 11,50%, iar restul de 2,00 % au fost contribuții proprie/privată. Din păcate, acest drum s-a rupt de trei ori în ultimii doi ani, în anul 2018 acesta s-a surpat pe anumite porțiuni de două ori, pe 26 iulie și pe 1 august. Pe lângă alunecările de teren care au contribuit la deteriorarea unor porțiuni ale drumului, o altă cauză sunt lucrările de proastă calitate. Pentru mai multe detalii și aspecte vezi https://presshub.ro/banieuropeni/2018/10/11/drumul-spre-sarmizegetusa-regia-modernizat-in-2016-cu-fonduri-europene-s-a-rupt-de-trei-ori-in-doi-ani-cazul-este-cercetat-de-procurorii-dna/?fbclid=IwAR1UTVCQhqUG6htxrLmAc_sKqfZnxcLbYpwIOsPMt-cv0wHvMI-dpq5jdRGY (11.10.2018).
Cele menționate indică faptul că pentru durabilitatea investițiilor este nevoie de o analiză mai bună a factorilor de risc, dar și anticiparea acestora.

statului, se impun a fi puse două întrebări: **1.** care a fost valoarea în bani a monumentului la predarea spre administrare Consiliului Județean Hunedoara? **2.** cum va fi stabilită valoarea contabilă a acestui monument?

Pentru buna informare a celor interesați să viziteze Sarmizegetusa Regia a fost realizat un website dedicat acestui monument[79]. Acesta furnizează o serie de informații importante despre istoricul cercetărilor, obiective, localizare, regulament, trasee de vizitare, evenimente, program și regulament de vizitare, dar și alte numeroase aspecte. Evenimentele și acțiunile ce au loc la Sarmizegetusa Regia, dar și o serie de aspecte tehnice sunt promovate și pe pagina oficială a administrației de pe Facebook[80]. Ca urmare a Programului multianual de cercetări arheologice din Munții Orăștiei, finanțat de Ministerul Culturii din România și coordonat de Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, derulat în perioada 2012-2015[81], a fost creat un website complex dedicat cetăților dacice din Munții Orăștiei, înscrise pe Lista patrimoniului mondial[82].

De câțiva ani Consiliul Județean Hunedoara sprijină financiar cu sume consistente și cercetările arheologice, fapt ce a dus la prelungirea semnificativă a perioadei de desfășurare a acestora, contribuind astfel la obținerea unor rezultate remarcabile și descoperiri impresionante[83]. Tot de către Consiliul Județean Hunedoara este asigurat transportul muncitorilor necalificați angajați pentru săpăturile arheologice. În sprijinul Consiliului Județean Hunedoara a venit și Universitatea Babeș-Bolyai, care a luat în concesiune pe o perioadă îndelungată clădirea școlii din Grădiștea de Munte, pe care a transformat-o într-o bază arheologică ultramodernă. Tot aici trebuie amintit sprijinul logistic oferit arheologilor de către Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, dar și efortul echipei de la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, condusă de prof. univ. dr. Călin Neamțu, care de patru ani de zile efectuează scanarea cu tehnologii 3D a săpăturilor arheologice și a vestigiilor descoperite (Fig. 16). De asemenea, trebuie menționată realizarea de măsurători topografice cu metode moderne și întocmirea unui plan exact al sitului și al întinderii lui

[79] https://cetateasarmizegetusa.ro/

[80] https://www.facebook.com/sarmizegetusaregiapaginaoficiala/

[81] Programul s-a desfășurat pe o perioadă de patru ani, timp în care s-au efectuat cercetări arheologice sistematice şi pluridisciplinare în cetățile dacice din Munții Orăştiei. Scopul acestui proiect de finanțare a fost sporirea informației ştiințifice privind monumentele şi locuirea dacică din Munții Orăştiei. În cadrul programului au fost achiziționate o serie de echipamente şi s-au făcut investiții în analize şi cercetări pluridisciplinare, care au contribuit la creşterea semnificativă a calității actului ştiințific.

[82] http://www.cetati-dacice.ro/ro

[83] Mulțumesc și pe această cale colectivului de cercetare de la Sarmizegetusa Regia, condus de prof. univ. dr. Gelu Florea, pentru deschiderea și amabilitatea de a ne prezenta la fața locului descoperirile din ultimii trei ani.

de o echipă de la Facultatea de Geografie din cadrul Universității Babeș-Bolyai. Ca urmare a acestor măsurători, s-a constatat că pe axa sa principală, de-a lungul coamei centrale a dealului, situl se întinde pe o lungime de 4,5 km și cuprinde peste 260 de terase antropogene, amenajate în Antichitate, dar și că se întinde pe o suprafață de aproape 400 ha de teren plan[84]. Amintim aici și scanarea sitului prin tehnologia LIDAR, realizată în anul 2012[85] de o echipă de specialiști angajată de BBC, care lucra, în colaborare cu cei de la Discovery Channel, la realizarea filmului documentar „Rome's Lost Empire". Rezultatele relevate de scanarea LIDAR sunt acum în faza de prelucrare și vor fi publicate în curând[86]. Datele furnizate de această tehnică activă de teledetecție va contribui la o mai bună înțelegere a realităților de la Sarmizegetusa Regia[87].

În anul 2017 au fost schimbați stâlpii de lemn din sanctuarul mare circular (Fig. 12/2) și înlocuit gardul de protecție de la drumul pavat, care se afla într-o stare precară (Fig. 11/5). Toate aceste măsuri și eforturi au dus inevitabil la un interes crescut față de acest monument și la o creștere a numărului de turiști de la 30 de mii, în anul 2013, la 75 de mii, în 2017. Un lucru pozitiv și benefic pentru vizitatori este cel legat de organizarea Zilei Porților Deschise pe șantierul arheologic Sarmizegetusa Regia. Pe parcursul acestei zile cei interesați pot vizita șantierul și primi explicații legate de cercetările arheologice aflate în curs, dar pot beneficia și de un amplu ghidaj la monumentele din cetate din partea specialiștilor.

---

[84] Vezi G. Florea, "Excavations in Sarmizegetusa Regia: Recent Results and Perspectives," in *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern. Beiträge der Tagung in Wien anlässlich des 1900. Jahrestages der Einweihung, 9.–12. Mai 2013,* eds. F. Mitthof, G. Schörner [TYCHE Sonderband 9] (Viena: Verlag Holzhausen, 2017), 363, Fig. 113/1-2.
Mulțumesc și pe această cale prietenului dr. Răzvan Mateescu, membru al colectivului de cercetare de la Sarmizegetusa Regia, pentru amabilitatea de a ne furniza această informație, dar și multe altele legate de cercetările arheologice și protejarea acestui monument.

[85] Cf. Florea, "Excavations in Sarmizegetusa Regia," 364-365. Light Detection and Ranging (LIDAR) este o tehnică activă de teledetecție cu ajutorul căreia se pot obține date de o acuratețe ridicată despre topografia terenului ori diverse structuri și construcții. Tehnologia folosește trei sisteme de bază: scanarea laser care măsoară distanțele cu precizie, plus sistemul de poziționare global (GPS) și Inertial Measurement Unit (IMU) pentru înregistrarea orientării. Cu ajutorul scanării laser, sunt înregistrate diferențele de timp dintre impulsurile laser trimise din avionul ce efectuează zborul și cele reflectate de suprafața topografică.

[86] O scanare laser prin tehnologie LIDAR va fi realizată pentru Sarmizegetusa Regia și cetatea Costești-Cetățuie și de Institutul Național al Patrimoniului: https://adevarul.ro/locale/hunedoara/sarmizegetusa-regia-rosia-montana-costesti-vor-scanate-tehnologie-ultima-generatie-detaliile-proiectului-cele-mai-misterioase-locuri-antice-1_5a074c075ab6550cb80f3e21/index.html; https://www.libertatea.ro/stiri/cetatea-dacica-sarmizegetusa-regia-va-fi-scanata-din-avion-1896379

[87] Pentru a evita braconajul arheologic și pentru a proteja situl în întreaga lui amploare, credem că publicarea măsurătorilor topografice și a datelor furnizate de către LIDAR ar trebuie efectuată doar după extinderea supravegherii/pazei asupra întregului monument. În cazul în care acest lucru nu se întâmplă există riscul ca informațiile furnizate de aceste măsurători să fie folosite de către cei care practică braconajul arheologic.

La finele lunii martie 2019 Consiliul Județean Hunedoara a aprobat un protocol de cooperare pentru punerea în valoare a cetăților dacice din Munții Orăștiei. Protocolul a fost incheiat pe o perioadă de cinci ani între Consiliul Județean Hunedoara, Universitatea Babeș-Bolyai, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca și are ca obiectiv principal stabilirea unui cadru legal de cooperare, colaborare și finanțare a cercetărilor arheologice sistematice de la cetățile dacice din Munții Orăștiei. Scopul principal al acestui protocol constă în punerea în valoare din punct de vedere științific, cultural și turistic al acestor monumente înscrise în Lista patrimoniului mondial. Pentru realizarea obiectivelor și atingerea scopului acestui protocol, Consiliul Județean Hunedoara s-a angajat să finanțeze anual cercetările arheologice sistematice din perimetrul cetăților dacice din Munții Orăștiei cu suma de cel puțin 100.000 lei[88], dar și asigurarea implementării și facilitării schimbului de experiență și bune practici cu alte entități similare de la nivel internațional, în special Bibracte EPCC (Franța), cu care Consiliul Județean Hunedoara a semnat un protocol de colaborare în toamna anului 2018 pe o perioadă de cinci ani[89]. Trebuie menționat aici și protocolul încheiat între Universitatea Babeș-Bolyai și Universitatea Bordeaux. În baza acestuia, începând cu acest an, la săpăturile arheologice de la Bibracte vor participa arheologi și studenți români, iar la Sarmizegetusa Regia vor veni în schimb de experiență arheologi și studenți francezi.

Nu în ultimul rând trebuie amintită aici și implementarea proiectului „Când viața cotidiană antică devine patrimoniu UNESCO. Scanarea, restaurarea digitală și contextualizarea artefactelor dacice din Munții Orăștiei”[90], proiect elaborat și implementat de Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca în parteneriat cu Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Universitatea Babeș-Bolyai și Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva. Proiectul, care s-a încheiat la finele anului trecut, a fost finanțat prin Mecanismul Financiar SEE 2009-2014, linia de proiecte: PA16/RO12 Conservarea și revitalizarea patrimoniului cultural și natural[91]. În cadrul proiectului s-a încercat o incursiune în viața cotidiană dacică, așa cum rezultă din descoperirile arheologice din cei aproape 100 de ani de cercetări sistematice în cetățile dacice din Munții Orăștiei. S-a făcut digitizarea a peste 500

[88] https://www.avantulliber.ro/2019/03/31/protocol-pentru-sustinerea-cercetarilor-arheologice-in-muntii-orastiei/?fbclid=IwAR2eTJscjPjG_smHlHbsn7plx6Ti6yR5RLchkIf4rZAC9CgWdA0uH-BB32HU

[89] https://www.avantulliber.ro/2018/11/12/protocol-de-colaborare-privind-administrarea-siturilor-arheologice-bibracte-franta-si-sarmizegetusa-regia/

[90] Mulțumesc și pe această cale prof. univ. dr. Călin Neamțu de la Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, managerul acestui proiect, pentru amabilitatea de a ne furniza o serie de informații legate de realizarea și implementarea acestui proiect.

[91] Proiect finanțat printr-un grant oferit de Islanda, Liechtenstein și Norvegia.

de artefacte reprezentative din patrimoniul dacic în vederea promovării acestora la nivel internațional și conversia a peste 500 de artefacte digitizate descoperite în siturile dacice incluse în Lista patrimoniului mondial (Fig. 15). A fost creată o bază de date sub forma unei platforme web deschise pentru gestionarea modelelor 3D și a metadatelor în concordanță cu portalul Europeana[92], care poate fi completată ulterior cu alte modele 3D scanate. A fost realizată reconstituirea digitală a unor locuințe și anexe, ateliere, temple și fortificații dacice din Munții Orăștiei și s-a creat un tur virtual al muzeului, disponibil online. A fost publicat un amplu catalog al pieselor reale și virtuale, precum și reconstituiri ale pieselor, construcțiilor și cetăților dacice, vizibile în format normal sau anaglyph[93]. În anul 2015, la Ziua Porților Deschise, vizitatorii au avut ocazia să interacționeze cu tehnologii 3D de ultimă generație, folosite pentru punerea în valoare a multora dintre vestigiile dacice din Munții Orăștiei în cadrul acestui proiect[94].

Tot în cadrul proiectului au fost amenajate două spații expoziționale multimedia: unul la Muzeul National de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca și altul la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva, care găzduiesc cele două expoziții mixte: real/virtual, „Incursiuni dacice în mediul virtual". Expozițiile oferă vizitatorilor posibilitatea interacțiunii cu mediul virtual reprezentat de artefactele digitizate și monumentele reconstituite virtual. În fiecare dintre cele două spații au fost instalate următoarele echipamente: proiector multimedia 3D gama profesional (1 buc.), proiector multimedia 3D (2 buc.), dispozitiv haptic (2 buc.), o masă interactivă (1 buc.), Microsoft Kinect (3 buc.), display 3D Smart TV (3 buc.), monitor 3D 24'' (6 buc.), ochelari 3D, sistem jaluzele pentru săli de expoziție, vitrine pentru expoziție, sistem audio, sistem de iluminat pentru expoziție, sistem antifurt[95].

Implementarea acestui proiect a contribuit la facilitarea accesului la patrimoniul dacic din Munții Orăștiei, publicul interesat de aceste monumente accesând ușor numeroase informații despre siturile dacice și înțelegând importanța acestor vestigii din Munții Orăștiei[96].

---

[92] Europeana.eu este un portal internet care funcționează ca o interfață către milioane de cărți, picturi, filme, obiecte de muzeu și înregistrări din arhive etc. care au fost digitizate în Europa.

[93] Cf. https://dacit.utcluj.ro/results

[94] Informații amabile dr. Răzvan Mateescu.

[95] Pentru mai multe informații despre acest proiect și rezultatele remarcabile obținute vezi https://dacit.utcluj.ro/; https://www.facebook.com/dacit.utcluj; http://www.fonduri-patrimoniu.ro/proiecte_doc_101_cand-viata-cotidiana-antica-devine-patrimoniu-unesco-scanarea-restaurarea-digitala-si-contextualizarea-artefactelor-dacice-din-muntii-orastiei_pg_0.htm

[96] Pentru contribuția deosebită adusă la conservarea și îmbunătățirea patrimoniului cultural european Comisia Europeană și Europa Nostra au acordat acestui proiect o mențiune specială (https://www.europanostra.org/2019-european-heritage-awards-europa-nostra-awards-special-mentions/?fbclid=IwAR0TWd4NXNG-YgMf0vzAYg1FidCWxnqMXu9-2iC8vwvk43L2ZyapBebWOrU).

Dincolo de toate aceste lucruri pozitive există și o serie de aspecte care rămân a fi remediate. Printre acestea se numără dislocarea blocurilor și a elementelor constructive pe anumite porțiuni ale zidului fortificației (Fig. 11/1) sau ale turnului pentagonal (parte a zidului de susținere a terasei a XI-a) (Fig. 12/5), precum și starea precară în care se află ruinele băii romane, care nu sunt foarte vizibile, fiind acoperite de pământ, vegetație și părți din arbori căzuți. Într-o situație șubredă se află și ce a mai rămas din scara de acces realizată din lespezi de calcar pe latura sudică a templului mare de calcar de pe terasa a XI-a.

După cum se știe, cetățile dacice din județul Hunedoara înscrise în Lista patrimoniului mondial se află pe teritoriul Parcului Natural Grădiștea Muncelului-Cioclovina. Parcul reprezintă o arie naturală protejată, al cărei scop este protecția și conservarea unor habitate și specii naturale importante sub aspect forestier, floristic, faunistic etc. Prin regulamentul acestui parc sunt interzise activitățile de exploatare și utilizare a resurselor naturale, mai ales în zonele de protecție integrală. În raza acestora din urmă se află și unele cetăți dacice, fapt ce îngreunează adeseori atât activitățile de cercetare arheologică, restaurare și conservare, cât și cele legate de administrarea acestor monumente. Mulți dintre arborii de pe suprafața pe care se află cetățile dacice sunt bătrâni, punând în pericol atât monumentele, cât și viețile vizitatorilor. Situația cea mai alarmantă din acest punct de vedere se atestă la Sarmizegetusa Regia, unde prăbușirea arborilor bătrâni, ca urmare a unor vânturi puternice sau furtuni, este tot mai frecventă (Fig. 17), dar este întâlnită și la Piatra Roșie.

Pentru a proteja vizitatorii, administrația sitului Sarmizegetusa Regia a fost nevoită să amplaseze la intrarea în sit un panou care îi avertizează pe turiști asupra pericolelor pe care le-ar putea întâmpina pe traseele de vizitare din cetatea dacică: „Atenționare, Cod Galben. Vă rugăm să circulați cu atenție în zona împădurită. Pot cădea crengi sau arbori, care vă pot afecta integritatea. În caz de furtună, vijelii sau ploi semnalizate la intrarea în zona administrată, vă rugăm să respectați cu strictețe indicațiile agenților supraveghetori” (Fig. 10/3).

Din cauza situației juridice neclare în ceea ce privește legislația care protejează monumentele UNESCO, cea care ocrotește fondul forestier și cea a Parcului Natural Grădiștea Muncelului-Cioclovina, s-a ajuns în situația în care nu se pot efectua cercetări în unele zone ale sitului sau se pot efectua doar cu aprobarea celor de la Romsilva. Din cauza acestei legislații, nu se poate interveni nici asupra arborilor prăbușiți peste monumente, iar orice fel de intervenție aduce după sine plângeri penale. Un exemplu în acest sens este cel din primăvara anului 2016, când în urma unei furtuni doi arbori au căzut pe zidul cetății, distrugând o porțiune din monumentul istoric. Angajații Serviciului de Administrare au înlăturat arborii căzuți, dar acest fapt a condus la o cercetare penală, pentru că au încălcat Codul silvic[97].

[97] Ne aflăm în situația când, din prea multe proceduri și reglementări, s-a ajuns la lucruri absurde.

Distrugeri ale monumentului de către arborii căzuți sunt tot mai frecvente în ultimii ani, dar măsurile legislative care să remedieze aceste anomalii se lasă așteptate, deși s-au făcut numeroase demersuri în acest sens. Ne aflăm în fața unei situații în care vestigii unice în lume sunt lăsate să fie distruse de copacii care cad peste ele pe motiv că monumentele se află în zona specială de protecție a Parcului Natural Grădiștea Muncelului-Cioclovina. Chiar dacă de ani buni se tot cere scoaterea vestigiilor de la Sarmizegetusa Regia din fondul forestier, nici astăzi problema nu a fost rezolvată. Nici inițiativa legislativă a parlamentarilor din județul Hunedoara pentru scoaterea cetăților din fondul forestier nu a avut sorți de izbândă.

Așadar, autoritățile decidente ne lasă să asistăm în continuare la situații precum cea din toamna anului 2017[98], când pe un segment de zid, aflat la circa 25 m nord de poarta de est a cetății Sarmizegetusa Regia, s-a prăbușit o ramură de foarte mari dimensiuni dintr-un copac secular aflat în apropiere, afectând ambele paramente ale zidului. Creanga căzută a dislocat din zidărie circa 20 de blocuri pe o lungime de 6-7 m, structura zidului fiind destabilizată semnificativ. Alte 5 blocuri de mici dimensiuni au fost sfărâmate.

După multe discuții și negocieri, s-a decis înlăturarea a 103 arbori bolnavi de pe suprafața sitului, care puneau în pericol atât viața vizitatorilor și a angajaților, cât și părți importante din monument. Acțiunea s-a desfășurat la finele lunii ianuarie și începutul lunii februarie a anului 2018 și a fost realizată sub supravegherea angajaților administrației și a arheologilor de la Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva. Aceste acțiuni au avut și o serie de oponenți, dar și o mediatizare excesivă, în multe cazuri informațiile furnizate fiind exagerate sau inexacte.

Imediat după finalizarea supravegherii procesului de tăiere a copacilor periculoși, a fost întocmit un raport. Aceasta a fost înaintat la Comisia Națională de Arheologie, unde a fost analizat și aprobat în plenul ședinței din 23 februarie 2018. În aceeași ședință a fost analizată și o sesizare făcută de Fundația Dacica, reprezentată de Aurora Pețan, în care se susținea că lucrările de extragere a arborilor se efectuează neglijent, cu mijloace neadecvate și afectează grav monumentul. Tot atunci, responsabilul științific pentru monument, prof. univ. dr. Gelu Florea, a cerut constituirea unei comisii care să vină și să vadă la fața locului efectele tăierilor de copaci[99].

Ca urmare a acestei solicitări, Ministerul Culturii și Identității Naționale a trimis la fața locului o comisie de experți condusă de dr. Ovidiu Țentea, președintele Comisiei Naționale de de Arheologie, care a ajuns la concluzia că nu au fost aduse distrugeri sitului[100]. Singura problemă semnalată, care de altfel a

[98] Vezi în acest sens și https://www.mesagerulhunedorean.ro/un-zid-al-cetatii-dacice-sarmizegetusa-regia-a-fost-daramat-de-un-arbore-cine-raspunde-pentru-distrugerea-monumentului-unesco/

[99] http://www.cultura.ro/sites/default/files/inline-files/Rezolutii%20CNA%2023.02.2018.pdf

[100] https://glasul-hd.ro/presedintele-comisiei-nationale-de-arheologie-dupa-o-inspectie-la-regia-problema-reala-o-reprezinta-copacii-care-pot-sa-cada-peste-monumente/

fost menționată de la bun început și în raportul întocmit de dr. Cătălin Cristescu, este cea legată de un copac care a căzut deviat și vârful coroanei a ajuns pe zidul nordic al fortificației, dar impactul nu a adus daune monumentului.

O altă problemă ce trebuie remediată urgent este cea legată de lipsa planurilor de management atât pentru Sarmizegetusa Regia, cât și pentru celelalte cinci cetăți[101], deși de la includerea lor în Lista patrimoniului mondial au trecut două decenii[102].

La nerealizările administratorului cetății Sarmizegetusa Regia se adaugă lipsa întocmirii și a depunerii unor proiecte pentru accesarea de fonduri europene destinate monumentelor istorice, deși noul program de finanțare, Programul Operațional Regional 2014-2020, Axa prioritară 5. *Conservarea, protecția și valorificarea durabilă a patrimoniului cultural,* prin prioritatea de investiții 5.1. *Conservarea, protejarea, promovarea și dezvoltarea patrimoniului natural și cultural*, oferă sume substanțiale pentru monumentele UNESCO. Lipsa depunerii de solicitări de finanțare din partea Consiliului Județean Hunedoara se explică prin faptul că din 2013 și până în prezent nu s-au realizat și rezolvat o serie de probleme și aspecte obligatorii care să permită depunerea unor proiecte de finanțare. Printre acestea se numără lipsa Planului Urbanistic Zonal, a documentației de avizare a lucrărilor de intervenții (D.A.L.I.), finalizată în toamna anului 2018[103], sau cea a unui plan de analiză și previziune financiară, dar și a unui plan de management și marketing al sitului – toate necesare pentru a putea depune o cerere de finanțare cu șanse reale de reușită. Ținând cont de com-

[101] Planul de management trebuie să aibă o structură care să conțină concepte esențiale și o serie de elemente-cheie care să contribuie la o administrare, protejare și punere în valoare a sitului pe termen lung atât în beneficiul sitului, cât și al întregii omeniri. În cazul cetăților dacice întocmirea planurilor de management este vitală pentru viitorul acestor monumente. La elaborarea planurilor de management pot fi folosite ca exemplu cele ale unor situri care sunt modele de bună practică pe plan mondial, fiind numeroase astfel de cazuri și pe teritoriul european (Bârcă, „Câteva observații privind administrarea," 94; Bârcă, "Positive and negative aspects," 117-118).

[102] O primă abordare structurată a planurilor de management ale siturilor UNESCO a fost publicată în anul 1993 și republicată cinci ani mai târziu: B. Feilden, J. Jokilehto, *Management Guidelines for World Heritage Cultural Sites* (Rome: ICCROM, 1993). În cadrul acestui volum sunt punctate și aspectele managementului siturilor din Lista patrimoniului mondial, lucrarea fiind un document de referință și astăzi.
Pentru cadrul general al sistemului de management vezi *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* din februarie 2005 și cel din iulie 2017 (https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf; https://whc.unesco.org/en/guidelines/).

[103] Reprezentanții Consiliului Județean Hunedoara au declarat că suma evaluată ca find necesară pentru lucrările de reabilitare, protejare şi conservare la Sarmizegetusa Regia se ridică la cifra de 60 de milioane de euro, dar și că după finalizarea documentației de avizare a lucrărilor, instituția va căuta surse de finanțare pentru conservarea şi protejarea monumentului UNESCO. Vezi în acest sens http://zhd.ro/eveniment/politica-administratie/protejarea-sitului-sarmizegetusa-regia-are-nevoie-de-60-milioane-de-euro/; https://adevarul.ro/locale/hunedoara/lucrarile-sarmizegetusa-regia-fost-evaluate-60-milioane-euro-suma-fabuloasa-acoperi-costurile-conservarii-protejarii-cetatii-dacice-1_591492945ab6550cb802ba63/index.html

plexitatea și durata de timp în care se pot realiza aceste documente, sunt puține șanse ca să se mai obțină finanțare din fonduri europene până în anul 2020 pentru Sarmizegetusa Regia. În ceea ce privește celelalte cetăți, trebuie spus că pentru acestea nu pot fi obținute astfel de finanțări, fiind dificilă obținerea de fonduri prin competiție pentru conservarea, protejarea și promovarea acestora chiar și de la instituții și entități naționale.

Cert este că, deși aceste monumente de interes universal se află în patrimoniul statului român, constatăm că Ministerul Culturii și Identității Naționale, care are menirea de a proteja patrimoniul cultural, dă dovadă de dispreț și un dezinteres total față de aceste cetăți, deși deține pârghiile necesare pentru a obține resurse financiare pentru conservarea, protejarea, restaurarea, cercetarea și promovarea lor. Inactivitatea Ministerului Culturii și Identității Naționale, care nu întreprinde măsuri concrete ca aceste cetății să fie date în administrarea altor instituții, este revoltătoare și indică o lipsă de viziune, de responsabilitate și de respect în raport cu aceste monumente unice ce aparțin patrimoniului universal[104]. Pe de altă parte, se poate constata, ca urmare a unor situații și decizii ale Ministerului și ale celor care îl reprezintă în teritoriu, o atitudine lipsită de fermitate și coerență a autorităților județene în fața acestor decizii luate în baza unei legislații incoerente și contradictorii, care creează mari dificultăți în actul de administrare. Se remarcă în ultima perioadă și o serie de disfuncționalități în relația dintre conducerea administrației monumentului istoric Sarmizegetusa Regia, pe de o parte, și conducerea Consiliului Județean Hunedoara și cei de la Direcția Județeană de Cultură Hunedoara, pe de altă parte[105]. Nu în ultimul rând trebuie menționate reproșurile formulate la adresa administrației sitului Sarmizegetusa Regia și a arheologilor care efectuează cercetări în acest monument, apărute în unele ziare, publicații sau pagini web. Unele informații furnizate în aceste texte sunt exagerate, denaturate, inexacte sau nu mai corespund realității.

Credem că numeroasele problemele existente, mai ales în cazul celorlalte cinci cetăți neadministrate, ar trebui să unească, iar efortul și acțiunile să fie întreprinse atât pentru rezolvarea lor, cât și pentru binele acestor monumente. Politica bețelor în roate și disputele pe o serie de teme lipsite de însemnătate, precum cea din cazul tăierii arborilor din 2018, nu ajută la nimic, ci doar complică lucrurile și, evident,

[104] Nici măcar în anul Centenarului Marii Uniri, acest minister nu a făcut nimic pentru remedierea situației acestor monumente și pentru promovarea valorii lor culturale.

[105] Cf. https://romanialibera.ro/social/hunedoara-administratorul-cetatii-sarmizegetusa-regia-a-demisionat-754802; http://zhd.ro/eveniment/politica-administratie/protest-ziua-a-patra-ce-spun-fostii-sefi-ai-consiliului-judetean-hunedoara-despre-vladimir-brilinsky/; http://www.stiridinvest.ro/administratorul-sarmizegetusa-regia-a-demisionat-acuzand-pesedizarea-acestui-loc/; http://www.ziare.com/deva/stiri-actualitate/bobora-l-a-convins-pe-vladimir-brilinsky-sa-renunte-la-protest-7482238

nu rezolvă problemele reale ale acestor monumente. În loc să ne pierdem timpul polemizând, ar fi mai bine să ne unim forțele și să cerem printr-o singură voce, în baza legilor în vigoare, rezolvarea urgentă a problemelor existente, dar și să stimulăm printr-o serie de acțiuni concrete voluntariatul, oameni care să vină să ajute sub diverse forme la protejarea, promovarea și cercetarea acestor situri.

Ar fi mai util să se întreprindă demersuri concertate și susținute pentru elaborarea unei noi legi sau hotărâri de guvern privind siturile din Lista patrimoniului mondial din România. Aceasta ar trebui să prevadă crearea unui sistem integrat de reglementări, corelat cu recomandările UNESCO, dar și corelarea măsurilor de protecție directă cu reglementările privind urbanismul. De asemenea, ar trebui să menționeze o serie de aspecte precum monitorizarea și gestionarea monumentelor, dar și cu privire la implicarea autorităților locale, proprietarilor, comunității academice și a societății civile. Aprobarea unei astfel de legi/hotărâri de guvern ar contribui semnificativ la îmbunătățirea managementului monumentelor din România. Ar fi benefică și organizarea unor dezbateri și discuții pentru realizarea unui document de politici pentru conservarea și promovarea acestor cetăți din Lista patrimoniului mondial, precum și pentru stabilirea unui model pentru gestionarea patrimoniului, în funcție de nevoile și particularitățile fiecărui monument.

Dincolo de toate cele relatate în rândurile de mai sus, trebuie subliniat că efortul celora care se ocupă de administrarea, protejarea, valorificarea sau cercetarea Sarmizegetusei Regia este lăudabil și merită susținut atât de autoritățile locale și centrale, cât și de mediul academic și societatea civilă[106]. Evoluțiile pozitive în administarea acestui monument din ultimii șase ani, cu rezultate preponderent benefice, concretizate prin schimbarea în bine a imaginii sitului și promovarea acestuia, chiar dacă dificultățile sunt prezente, ne dau speranța că în scurt timp și celelalte cetăți din cadrul acestui complex fortificat vor beneficia de un tratament pe măsura valorii lor universale.

Este evident că mai este mult de muncă și că nu putem vorbi de o administrare perfectă sau de un model de administrare solidă la Sarmizegetusa Regia. Cu toate acestea, suntem încrezători că de la an la an disfuncționalitățile vor dispărea, greșelile și nerealizările vor fi tot mai puține, în ciuda complexității sitului, iar experiența acumulată și eforturile celor implicați pentru binele acestui monument vor crește.

În încheiere, nu putem decât să reamintim autorităților decidente că protejarea și valorificarea patrimoniului cultural, lăsat moștenire de generațiile anterioa-

[106] Ar fi necesară în acest sens și o susținere din partea Academiei Române, care, printr-o serie de cercetători din institutele subordonate, a fost implicată de-a lungul mai multor decenii în investigarea acestor monumente.

re, reprezintă o verigă importantă în dezvoltarea durabilă a societății, care oferă beneficii incomensurabile. Le aducem aminte că au obligația să facă tot posibilul ca protecția tuturor monumentelor istorice să depășească limitele importanței culturale sau educaționale și să devină prioritate pe termen lung pentru România.

Mulțumiri

Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului „Preservation by development of sustainable strategies for a better protection of the UNESCO World Heritage Sites from Romania" (http://archaeoheritage.ro/hero/), susținut de Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS) – Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), PN-III-P4-ID-PCE-2016-0737 și implementat sub auspiciile Institutului de Arheologie al Academiei Române, Filiala Iași.

Fig. 1. Harta cu localizarea cetăților dacice înscrise în Lista patrimoniului mondial UNESCO.
Fig. 1. Map with the location of the Dacian fortresses included among the UNESCO World Heritage sites.

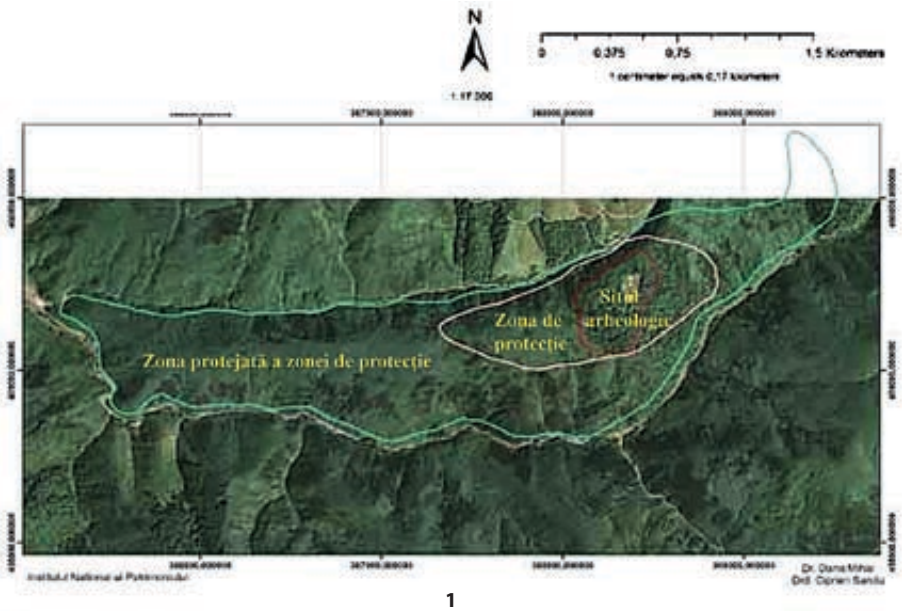

1

2

Fig. 2. 1. Cetatea dacică de la Sarmizegetusa Regia, cu indicarea sitului, a zonei de protecție și a zonei protejate a sitului (sursa: https://patrimoniu.gov.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizareCetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf); **2.** Planul cu abiectivele arheologice și traseele de vizitare (după R. Mateescu, P. Pupeză, 2016).

Fig. 2. 1. The Dacian fortress at Sarmizegetusa Regia, with the indication of the site, protection area and the protection area of the site (source: https://patrimoniu.gov.ro/images/rapoarte-unesco-2015/Raport-de-monitorizareCetatile-Dacice-din-Muntii-Orastiei-2015.pdf); **2.** Plan with the archaeological points and visiting routes (after R. Mateescu, P. Pupeză, 2016).

1

2

Fig. 3. 1. Vedere aeriană de ansamblu asupra cetății Sarmizegetusa Regia (foto Sándor Berecki, 2018); **2.** Vedere aeriană asupara zonei sacre (după R. Mateescu, 2012).
Fig. 3. 1. General aerial view of the Sarmizegetusa Regia fortress (photo Sándor Berecki, 2018); **2.** Aerial view of the sacred area (after R. Mateescu, 2012).

1

2

3

Fig. 4. Vedere aeriană asupra cetății Costești-Cetățuie (**1**); Costești-Blidaru (**2**) și Piatra Roșie (**3**) (foto Sándor Berecki, 2018).

Fig. 4. Aerial view of the Costești-Cetățuie (**1**); Costești-Blidaru (**2**) and Piatra Roșie fortresses (**3**) (photo Sándor Berecki, 2018).

1

2

Fig. 5. Vedere aeriană asupra cetății Bănița (**1**) (foto Sándor Berecki, 2018) și Căpâlna (**2**) (după S. Berecki, Z. Czajlik, Z. Soós (eds.), *Historical landscapes. Aerial Photographs of Transylvanian Archaeological Sites and Monuments*, CMM, I (Budapest–Târgu Mureș: L'Harmattan–Mega, 2012).
Fig. 5. Aerial view of the Bănița (**1**) (photo Sándor Berecki, 2018) and Căpâlna fortresses (**2**) (after S. Berecki, Z. Czajlik, Z. Soós (eds.), *Historical landscapes. Aerial Photographs of Transylvanian Archaeological Sites and Monuments*, CMM, I (Budapest–Târgu Mureș: L'Harmattan–Mega, 2012).

1

2

3

4

5

6

Fig. 6. 1. Plintele din andezit ale templului de pe terasa a X-a; **2.** Elemente arhitectonice ale templului patrulater mic din andezit de pe terasa a XI-a ; **3.** Templele din partea de sud a zonei sacre (terasa a XI-a); **4.** Templul mare rotund (terasa a XI-a); **5.** Altarul din andezit (terasa a XI-a); **6.** Conductă din tuburi de teracotă descoperită în perimetrul sanctuarului mic de calcar (terasa a XI-a) (după R. Mateescu, 2016).

Fig. 6. 1. Andesite plinths of the temple on terrace X; **2.** Architectonical elements of the small andesite rectangular temple on terrace XI ; **3.** The temples on the southern side of the sacred area (terrace XI); **4.** The large round temple (terrace XI); **5.** The andesite altar (terrace XI); **6.** Terracotta tubes pipe discovered in the small limestone sanctuary perimeter (terrace XI) (after R. Mateescu, 2016).

1

2

3

4

5

6

Fig. 7. 1. Unelte de făurărie, lupe, lingouri și obiect în curs de prelucrare descoperite în cetățile dacice din Munții Orăștiei; **2.** Unelte de dulgherie–tâmplărie din cetățile dacice din Munții Orăștiei; **3.** Inventarul trusei de bijutier de pe terasa a VIII-a de la Sarmizegetusa Regia; **4.** Nicovale de bijutier de la Sarmizegetusa Regia; **5.** Clești din fier de la Sarmizegetusa Regia**; 6.** Depozit cu obiecte din fier îngropat, cel mai probabil, la începutul secolului al II p. Chr. (după E. Iaroslavschi, R. Mateescu, 2016).

Fig. 7. 1. Ironsmith tools, lumps, ingots and half-finished object discovered in the Dacian fortresses from the Orăştiei mountains; **2.** Woodwork tools from the Dacian fortresses in the Orăştiei Mountains; **3.** Inventory of goldsmith set on terrace VIII from Sarmizegetusa Regia; **4.** Goldsmiths anvils from Sarmizegetusa Regia; **5.** Iron tongs from Sarmizegetusa Regia**; 6.** Deposit of iron objects buried most likely by early 2nd century AD (after E. Iaroslavschi, R. Mateescu, 2016).

1

2

3

4

5

6

Fig. 8. Sarmizegetusa Regia**. 1-2.** Matrița de bronz; **3.** Decorul țintelor ornamentate din fier de mari dimensiuni; **4.** Vas piriform pictat; **5.** Ulcior pictat; **6.** Fragment de coloană din andezit (după G. Florea, C. Cristescu, 2016).

Fig. 8. Sarmizegetusa Regia**. 1-2.** Bronze mould; **3.** Decoration of the large iron spurs; **4.** Painted pear-shaped vessel; **5.** Painted jug; **6.** Fragment of andesite column (after G. Florea, C. Cristescu, 2016).

1

2

3

4

5

6

Fig. 9. 1. Sabie curbă – *falx* de la Sarmizegetusa Regia; **2.** Sabie curbă – *falx* (Ursici, com. Boşorod); **3.** Varfuri de lance şi de suliţă de la Costeşti–Cetăţuie şi Sarmizegetusa Regia; **4.** Vârfuri de săgeţi de la Costeşt–Cetăţuie; **5.** *Dolabrae* de la Costeşti–Cetăţuie şi Sarmizegetusa Regia; **6.** Spadă dreaptă (Ursici, com. Boşorod) (după P. Pupeză, 2016).
Fig. 9. 1. Curved sword – *falx* from Sarmizegetusa Regia; **2.** Curved sword – *falx* (Ursici, Boşorod commune); **3.** Land and spear tips from Costeşti–Cetăţuie and Sarmizegetusa Regia; **4.** Arrowheads from Costeşt–Cetăţuie; **5.** *Dolabrae* from Costeşti–Cetăţuie and Sarmizegetusa Regia; **6.** Straight sword (Ursici, Boşorod commune) (after P. Pupeză, 2016).

1

2

3

4

5

6

Fig. 10. Sarmizegetusa Regia. Panouri explicative (**1-2**) și de avertizare (**3**), parcarea amenajată la circa 1 km de sit (**4**), drumul de acces (**5**), pavilioanele mobile din lemn pentru Administrație și Jandarmerie (**6**).

Fig. 10. Sarmizegetusa Regia. Explanatory (**1-2**) and warning panels (**3**), parking set up at ca. 1 km from site (**4**), access road (**5**), mobile wooden pavilions for Management and Gendarmerie (**6**).

1

2

3

4

5

6

Fig. 11. Zidul cetății (**1-3**, **6**); panolul explicativ (**4**) și drumul pavat (**5**) de la Sarmizegetusa Regia.
Fig. 11. Fortress wall (**1-3**, **6**); explanatory panel (**4**) and paved road (**5**) from Sarmizegetusa Regia.

1

2

3

4

5

6

Fig. 12. Sarmizegetusa Regia. Panou explicativ (**1**); imagini cu zona sacră (**2**); drumul pavat (**3**); templul mare de calcar de pe terasa a XI-a (**4**); turnul pentagonal (**5**); canal din elemente de calcar de pe terasa a XI-a (**6**).

Fig. 12. Sarmizegetusa Regia. Explanatory panel (**1**); images of the sacred area (**2**); paved road (**3**); large limestone temple on terrace XI (**4**); pentagonal tower (**5**); channel of limestone elements on terrace XI (**6**).

1

2

3

4

5

6

Fig. 13. Sarmizegetusa Regia înainte de preluarea în administrare de către Consiliul Județean Hunedoara. Drumul de acces către Sarmizegetusa Regia înainte de modernizare (**1**); aspect dezolant și gunoaie lăsate de turiști (**2-4**); grup cu preocupări spirituale pe altarul de andezit (**5**); acte de vandalizare și braconaj arheologic (**6**) (după S. A. Vasilescu, 2018).
Fig. 13. Sarmizegetusa Regia prior its take over under the administration of the County Council of Hunedoara. Access road to Sarmizegetusa Regia prior modernising (**1**); discouraging view and trash left by tourists (**2-4**); group with spiritual concerns on the andesite altar (**5**); vandalising and archaeological poaching actions (**6**) (after S. A. Vasilescu, 2018).

1

2

3

4

5

6

Fig. 14. Sarmizegetusa Regia. Igienizare silvică în perimetrul administrat (**1**); asigurarea liniștii și ordinii publice de către Jandarmeria Română (**2**); lucrări de intreținere și toaletare a spațiilor verzi din zona sacră (**3**); supravegherea/paza sitului de către firma privată de pază (**4**); modernizarea și asfaltarea drumului ce duce spre Sarmizegetusa (**5**); vedere aeriană asupra drumului modernizat (**6**) (după S. A. Vasilescu, 2018).

Fig. 14. Sarmizegetusa Regia. Trees' cutting in the managed perimeter (**1**); ensuring the quiet and public order by the Romanian Gendarmerie (**2**); maintenance and toiletry works of the green spaces in the sacred area (**3**); surveillance/security of the site by the private security company (**4**); modernising and asphalting the road leading to Sarmizegetusa (**5**); aerial view of the modernised road (**6**) (after S. A. Vasilescu, 2018).

1

2

3

4

Fig. 15. Aspecte din timpul scanării artefactelor (**1-3**); tipul de aparatură utilizat pentru scanarea artefactelor (**4**) (după C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016).
Fig. 15. Aspects from during the scanning of the artefacts (**1-3**); type of devices used to scan the artefacts (**4**) (after C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016).

Fig. 16. Aspecte din timpul scanării monumentelor (**1-4**): o etapă din procesul de prelucrare a datelor provenite din scanarea monumentelor (**5**) (**1**, **4-5 -** după C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016; **2-3 -** foto Răzvan Mateescu).
Fig. 16. Aspects from during the scanning of the monuments (**1-4**): a stage in the process of processing data resulted from the monuments' scan (**5**) (**1**, **4-5 -** after C. Neamțu, G. Florea, G. Gheorghiu, C. Bodó, 2016; **2-3 -** photo Răzvan Mateescu).

1

2

3

Fig. 17. 1-3. Arbori căzuți (foto Răzvan Mateescu (**1**), Vitalie Bârcă (**2**), S. A. Vasilescu (**3**).
Fig. 17. 1-3. Fallen trees (photo Răzvan Mateescu (**1**), Vitalie Bârcă (**2**), S. A. Vasilescu (**3**).

Capitolul 4

COMBATEREA INFRACȚIUNILOR DE PATRIMONIU

O PERSPECTIVĂ CRIMINOLOGICĂ ASUPRA TRAFICULUI OBIECTELOR DE ARTĂ ȘI ANTICHITĂȚI

Ion DRABINEAC

Abstract

Offenses with art and antiques often involve cross-border crime. Both stolen art and illegally excavated antiques are commonly found, and in the case of antiques, they are usually taken abroad to be sold there. In this presentation, art and anti-crime offenses will be limited to cross-border crime situations.

First, I will look at other types of so-called cross-border crime. By comparing these types of crimes, several crucial characteristics of them can be clarified. Secondly, I will describe a model we have developed to understand the process of laundering that often takes place in connection with transnational offenses, especially illicit trade in art and antiques. And thirdly, based on the mentioned model, I will try to point out the potential preventive strategies against the illicit trade of art and antiques. Certainly, these strategies have never been the goal of my study, but interesting conclusions have emerged.

Keywords: transnational crime, art, antiquities, illegal, legitimate, blocking model.

1. Introducere. Dimensiunea dreptului penal în domeniul protecției bunurilor culturale

De peste 50 de ani – și chiar mai mult în anumite domenii –, comunitatea internațională a depus eforturi considerabile pentru a proteja moștenirea culturală a lumii în diversele sale forme. Aceste eforturi, protejând bunuri mobile sau imobile, reflectă importanța lor, care depășește cu mult simpla lor valoare economică, deoarece reprezintă o expresie semnificativă a istoriei și a tradițiilor națiunilor, care se reflectă în alegerile concrete pe care legea e însărcinată să le adreseze. Mai multe apeluri puternice pentru protecția juridică au apărut încă de la sfârșitul erei coloniale, odată cu cererile crescânde ale statelor care au fost victime ale distrugerii în secolele anterioare si au cerut restituirea bunurilor lor culturale de importanță globală însușite de alte state, deseori în moduri extrem de discutabile.

Cu toate acestea, există o recunoaștere din ce în ce mai mare în rândul observatorilor în ceea ce privește dezvoltarea din trecut a instrumentelor internaționale privind protecția patrimoniului cultural care au avut un scop protector, acordând doar un rol marginal, dezorganizat și fragmentar elementului lor punitiv. Într-

adevăr, în unele domenii, dreptul internațional a favorizat în mare măsură recurgerea la instrumente extrapenale, drept comercial sau civil în natură (cu accent special, după cum se știe, pe remedierea litigiului prin returnare și restituire). În alte domenii, deși a însărcinat statele să impună sancțiuni penale, cadrul juridic evidențiat de instrumentele internaționale a fost adesea incoerent, greu de urmat și incomplet. Din acest punct de plecare, obiectivul acestei lucrări este de a analiza în mod critic dimensiunea dreptului penal apărut la nivel internațional în domeniul protejării bunurilor culturale și de a examina candidații pentru posibile reforme. Ca metodă introductivă, este totuși necesar să privim întinderea temei din punct de vedere metodologic, precum și conținutul său inerent. În termeni metodologici, trebuie să ne întrebăm dacă ar trebui să ne concentrăm atât de puternic astăzi pe dimensiunea punitivă în protecția bunurilor culturale. După cum se știe, cercetătorii de drept penal din ultimele decenii au avut tendința de a se concentra pe restrângerea răspunsului punitiv pentru a se conforma cu principiile fundamentale ale *extrema ratio* și proporționalitate, urmărind, în schimb, scheme conceptuale care trec progresiv de la sancțiuni reduse la sancțiuni minimaliste și, în final, la abolirea lor. În cadrul acestui scenariu, dreptul internațional a avut tendința de a acționa într-o direcție contrară, forțând legislatorii dreptului penal să definească și să adopte infracțiuni penale tot mai ample și operând astfel ca unul dintre cei mai influenți factori care determină extinderea legislației interne. Tocmai această direcție unilaterală (reală sau presupusă) a normelor internaționale, însoțită de o inadecvanță generală a procedurilor instituționale în ceea ce privește canoanele tradiționale de legalitate, a dat naștere unor critici extrem de severe într-un mare număr de domenii ale științei penale în raport cu acest „motor de incriminare". Dreptul internațional, cu diversele sale articole, a ajuns astfel să reprezinte obiectul principal al analizei critice din sfertul „clasic" al penologiei, care este actualmente în plin proces de revigorare – nu fără anumite controverse – cu privire la tendințele puternice inspirate de apărarea socială și conceptul de pericol. Trebuie astfel să ne întrebăm dacă ar trebui să subscriem în termeni teoretici unui punct de vedere în favoarea recursului (sau a unui recurs mai mare) la instrumentul punitiv, chiar și într-o zonă aparent marginală precum protecția bunurilor artistice, arheologice și culturale.

Un astfel de interogatoriu fundamental nu poate fi complet abandonat în baza presupunerii că este esențial să se continue în această direcție (cu alte cuvinte, că există o „necesitate ontologică" conectată la importanța abstractă a intereselor în cauză) sau doar afirmând că între organizațiile internaționale se răspândește o tendință de incriminare (pentru a releva, cu alte cuvinte, o „necesitate instituțională"), solicitând în același timp o atentă examinare a posibilelor motive care militează pentru o intensificare a instrumentelor politico-penale.

Prin urmare, această lucrare trebuie să abordeze în primul rând presupusa nevoie de justificare (care trebuie demonstrată) a unei mișcări mai mari către incriminare în protecția patrimoniului cultural, prin examinarea argumentelor empirice și bazate pe valoare care stau la baza acestei alegeri. Cu toate acestea, nu trebuie uitat faptul că favorizarea unei utilizări mai mari a instrumentelor internaționale în domeniul punitiv nu scutește/exclude verificarea măsurii în care ar trebui adoptată o asemenea abordare.

Considerațiile practice necesită, de asemenea, *limitarea scopurilor* pentru a respecta durata permisă a acestei contribuții. Tema patrimoniului cultural cuprinde, de fapt, o gamă largă de probleme dificil de unificat și implică o definiție extrem de dificilă, dată fiind relativitatea absolută a conceptului de artă și cultură[1].

În acest moment este oportun să se introducă o *summa divisio* care să permită oarecum excluderea unei bune proporții de obiecte din domeniul de studiu și, prin urmare, elemente care pot intra (potențial) în sfera de aplicare a dreptului penal.

În studiul de față nu se face nicio analiză a patrimoniului bunurilor imobile – cu excepția cazului în care este pur întâmplător –, deși acest lucru este important și este inclus în cadrul unor dispoziții specifice din domeniul internațional (în special în dreptul internațional umanitar și dreptul penal internațional). Proprietățile imobile includ clădiri istorice și religioase, centre urbane integrale, monumente ridicate ca parte a patrimoniului omenirii. Mai pe scară largă, excludem din domeniul de aplicare al acestui studiu și resursele naturale, care, altfel, ar putea fi acoperite într-o definiție largă a patrimoniului cultural, chiar dacă acestea merită cu siguranță să fie protejate în conformitate cu dreptul penal pentru valoarea ridicată pe care o încorporează în mediul lor social, fiind atât unice, cât și de neînlocuit.

Astăzi, dreptul internațional pare să se concentreze pe întărirea protecției bunurilor mobile, în special a bunurilor artistice și arheologice, care ar putea fi incluse în definiția generală a proprietății culturale. În plus, în timp ce protecția bunurilor imobile este acum inclusă în cadrul normativ internațional, cel puțin cu referire la fenomene extrem de grave (crime de război și alte acte violente apărute în timpul conflictului armat), sectorul bunurilor mobile – după cum vedem – pare a fi, prin comparație, fără apărare în ceea ce privește protecția prin normele dreptului penal. După ce ne-am definit aria de studiu, este necesară o precizie suplimentară, aceasta deoarece diversitatea obiectelor atribuite cu importanță culturală a dus deja la o diversitate de opțiuni în cadrul instrumentelor internaționale dedicate acestui subiect.

---

[1] P. Lalive, *Proceedings of the Conference "Governance of Cultural Property: Preservation and Recovery"*, Basel, Switzerland, September 29, 2009, 4.

Cu scopul examinării noastre astfel expus, putem trece la problemele principale care necesită analiză. Inițial, trebuie să ne întrebăm ce factori contemporani de bază au dus la o potențială extindere a sectorului dreptului penal internațional în ceea ce privește protecția patrimoniului cultural? Două probleme diferite necesită apoi luarea în considerare: mai întâi identificarea componentelor empirico-criminologice ale activității infracționale în domeniul artistic și cultural, și apoi identificarea obiectelor care trebuie protejate și, prin urmare, importanța pe care moștenirea culturală și comună a omenirii este obligată să și-o asume în fața unor atacuri dăunătoare sau periculoase.

În al doilea rând, trecem la o revizuire a componentelor punitive ale reglementării convenționale a bunurilor artistice și culturale. În ceea ce privește elementele de bază care vor reieși din această analiză, ce ocupă o parte majoră a studiului nostru, subliniem atât eterogenitatea, cât și un anumit „minimalism infracțional" pe scena juridică internațională.

Aspectul care trebuie examinat imediat după stabilirea domeniilor de aplicare a unor importante norme de proveniență internațională se referă la o componentă evaluativă de mare substanță, capabilă să ofere o serie de elemente critice cu privire la alegerea concretă a incriminării cristalizate în textele cuprinse în pactele internaționale, dar remise pentru aplicarea lor practică în legislațiile naționale.

În final, reflectăm asupra unor probleme apărute în dezbatere, pentru a reforma actualul cadru legal.

2. Piața de antichități, vulnerabilitatea sectorială și criminalitatea organizată

În studiile empirice asupra pieței antichităților, au fost întâlnite doar dovezi tangențiale și limitate ale prezenței crimei organizate pe piață. Distribuitorii de la sfârșitul lanțului de aprovizionare a pieței sunt participanții pe piață care, probabil, știu cel mai puțin despre crima organizată, dacă ea este prezentă în puncte mai îndepărtate în lanț, și chiar dacă au astfel de cunoștințe, este probabil ca ele să fie nepotrivite și, prin urmare, exact genul de „lucru" pe care ei ar tinde să-l ignore sau să-l neutralizeze, având în vedere dorința lor generală de a gândi piața ca un forum de tranzacționare legitim.

În absența unor probe de primă mână despre participarea pe piață a grupurilor sau rețelelor de crimă organizată, o abordare utilă care trebuie luată in considerare în ceea ce privește relația dintre grupurile de criminalitate organizată și antichități este încercarea de a integra abordarea „vulnerabilității sectorului" în abordarea de prevenire a criminalității orientate către piață, pentru a oferi o prezentare a unui model/contur care ne poate spune:

(a) dacă piața de antichități este deosebit de vulnerabilă la criminalitatea organizată, în comparație cu alte piețe de mărfuri;
(b) ce măsuri pot fi luate pentru a reduce atractivitatea pieței pentru criminalitatea organizată.

În ceea ce privește abordările vulnerabilității sectoriale privind crima organizată, am găsit două abordări care sunt deosebit de utile: cea a lui Tom Vander Beken din Belgia și cea a lui Jay Albanese din SUA. Modelul lui Vander Beken conține considerabil mai mulți factori, ceea ce îl face un instrument impresionant de cuprinzător pentru a avea în vedere vulnerabilitatea sectorului. Cu toate acestea, dimensiunea sa necesită o muncă intensivă, stabilindu-l ca vehicul pentru utilizarea regulată de către analiștii polițiștilor. Modelul este mult prea extins pentru a face o scurtă trecere în revistă a vulnerabilității sectorului de antichități în spațiul pe care îl avem aici – așa că voi aplica modelul lui Albanese.

Abordarea evaluării riscurilor oferită de promotori ca Vander Beken și Albanese nu include subiectul infractori organizați ca obiectiv de studiu. În loc să fie concentrați nominal sau pe grup, acești autori ne încurajează să ne concentrăm pe identificarea produselor și pieților cu risc ridicat. Conform lui Albanese, „dacă identificați în mod corect produsele și piețele cu risc ridicat, veți ști unde să căutați infractorii”[2]. Acest lucru pune întrebarea dacă sectorul antichităților poate fi privit ca o piață cu risc ridicat sau care implică produse cu risc ridicat. O cunoaștere profundă a structurilor de oportunitate ale acelei piețe ne permite să identificăm punctele din lanțul de tranzacții în care ar trebui să „căutăm infractorii” și să implementăm măsuri pentru protecția pieței împotriva criminalității organizate.

În modelul lui Albanese, există patru variabile ce conțin esența predicției pieților care sunt atractive pentru crima organizată: oferta, cererea, autoritățile de reglementare și concurența. Factorii de aprovizionare se referă la disponibilitatea și ușurința mișcării; factorii cererii includ nivelul cererii și dacă este elastic sau inelastic; factorii de concurență includ nivelurile de rentabilitate, care sunt limitate de concurența deschisă; și factorii de reglementare includ ușurința de intrare pe piață, orice abilități speciale necesare, capacitatea de aplicare a legii și nivelurile de corupție dintre funcționarii publici.

Iată modelul final cu 10 factori, la care ajunge Albanese[3]:

Indicatori de aprovizionare

1. Disponibilitatea obiectivă a produsului sau serviciului
2. Ușurința deplasării/vânzării

---

[2] J. S. Albanese, *Risk Assessment in Organized Crime: Developing a Market and Product- Based Model to Determine Threat Levels*, Journal of Contemporan Criminal Justice, vol. 24, no. 3, (2008), 263-273.

[3] Albanese, *Risk Assessment in Organized Crime*, 263-273.

Indicatori de reglementare

3. Ușurința intrării pe piață prin reglementarea sa și a competențelor necesare
4. Capacitatea de aplicare a legii și competența
5. Nivelul corupției administrației locale

Indicatori de concurență

6. Istoric al criminalității organizate pe piață
7. Rentabilitate
8. Rău/Nociv

Indicatori de cerere

9. Cererea curentă a clientului pentru produs
10. Natura cererii – elastică sau inelastică.

Aplicăm aici această abordare multifactorială pe piața antichităților pentru a demonstra că este o piață cu risc ridicat în ceea ce privește oportunitățile prezentate infractorilor organizați. Este demn de remarcat faptul că, deși această analiză ia forma unei revizuiri a principalelor puncte slabe ale pieței privite ca fiind un element istoric, la fel ca în orice analiză de risc, valoarea instrumentului crește dacă nu este văzută ca o evaluare statică a vulnerabilității criminalității organizate, ci mai degrabă analiza este efectuată în mod regulat, iar nivelul de risc poate fi, așadar, supus unui stil de analiză temporală. În acest fel, putem obține o măsură a efectului introducerii de noi inițiative și legislație nu în termeni de evaluare a rezultatelor științifice tradiționale sociale, ci în termeni de efect asupra structurilor și caracteristicilor pieței și a efectelor prezise ale acestor schimbări asupra oportunităților pentru crima organizată.

3. Opțiunea punitivă pentru protecția bunurilor culturale mobile. Fundamentele și limitele sale în lumina unei evaluări criminologice

Infracțiunile legate în mod diferit de bunurile artistice, culturale și arheologice prezintă un fenomen foarte difuz atât la nivel național, cât și internațional și se cunoaște puțin despre natura și întinderea lor. Astăzi nu avem încă o abordare sistematică a culegerii de statistici penale care să permită o analiză exactă a unor astfel de infracțiuni, majoritatea fiind, probabil, nedeclarate sau „statistici ascunse" (*chiffre noire*)[4].

Unele informații pot fi obținute din datele oficiale limitate furnizate de autoritățile naționale, dar, deși sunt utile într-o anumită măsură, acestea oferă doar o tranșă extrem de restrânsă de tipologii și tendințe criminale.

[4] N. Brodie, J. Doole, P. Watson, *Stealing History: The Illicit Trade in Cultural Objects* (Cambridge: McDonald Institute for Archeological Research, 2000), 23-27.

În Italia, de exemplu, având în vedere bogăția patrimoniului național, elemente utile apar în raportul din 2009 al Comando tutela Patrimonio Culturale (Comandamentul pentru Protecția Patrimoniului) al Carabinierilor, care evidențiază, în raport cu anul precedent, o diminuare semnificativă a furturilor în general (95 de cazuri, o reducere de cca 14,5%); o persistență a fenomenului de falsificare, așa cum se observă în numărul mare de persoane urmărite în fața autorității judiciare (299 de cazuri, o creștere de 424%); o reducere majoră a săpăturilor ilegale (161 de cazuri, –76%); o creștere ușoară, dar semnificativă, a activității de contrafacere în ceea ce privește persoanele urmărite în fața autorității judiciare (+2%) și a diversității tipologice a infracțiunilor urmărite.

Există un număr mare de bănci oficiale de date, din care se poate deduce, deși într-o formă extrem de sumară, totalitatea infracțiunilor din domeniul artei și antichităților. De exemplu, autoritatea franceză desemnată să se ocupe de acest sector (Oficiul Central pentru Combaterea Traficului de Bunuri Culturale) are o bancă de date specifică – Tezaurul cercetării electronice și a imaginilor în materie artistică (TRIMA), care din 1985 a reunit date despre obiectele furate (numele victimelor, detalii despre furturi, fotografii), inclusiv până în prezent: aproximativ 20.000 de obiecte. În ultimii ani însă a existat o scădere: numărul cazurilor soluționate de autoritățile poliției a trecut de la 8.000 de cazuri înregistrate anual la 2.023 în 2008[5].

Recent, caracterul inadecvat și fragmentar al datelor disponibile privind gradul de criminalitate în acest domeniu a fost subliniat de Comisia ONU pentru prevenirea criminalității și justiția penală. Așadar, trebuie să fim precauți în a face o astfel de analiză, dat fiind numărul mic de state pentru care sunt disponibile date și diferențele în definirea furtului de bunuri culturale.

4. Abordarea reducerii pieței în ceea ce privește furtul

Cele trei tipuri de măsuri de reducere și prevenire a criminalității propuse de van de Bunt și van der Schoot sunt o modalitate utilă de a gândi abordările de prevenire a criminalității organizate pe piața antichităților. Pe această piață, fiecare dintre aceste măsuri de reducere a infracțiunilor impune ca cumpărătorii de antichități să fie avertizați să aibă grijă de originea achizițiilor lor și nu numai să respingă antichitățile jefuite, ci și să raporteze orice suspiciuni la poliție. Există un anumit mod de a schimba atitudinile și rutinele pe această piață.

---

[5] S. Gauffeny, *La lutte contre le trafic illicite des biens culturels en Europe. Proceedings of the Conference «La lutte contre le trafic illicite des biens culturels en Europe»* (Paris: Institut national du patrimoine, 2009), http://inp.fr/index.php/fr/mediatheque_numerique/les_retransmissions_audio/colloques/la_lutte_contre_le_trafic_illicite_des_biens_culturels_en_europe/intervention_de_stephane_gauffeny, accesat la 14 ianuarie 2020.

În această privință, observațiile făcute de dealeri cu privire la noua clasă de cumpărători menționată mai sus – artă-pentru-statut mai degrabă decât cumpărătorul de artă-pentru-colecție – ar putea fi interpretate atât într-o lumină optimistă, cât și pesimistă. S-ar putea crede că noua marcă de cumpărători, fiind aparent puțin preocupată de probleme precum istoricul obiectelor, se dovedește a fi formată din subiecți dificili în care este greu să se includă importanța proveniență. Într-adevăr, colecționarii stilului de artă istorică care colecționează arta cu stil și despre care dealerii spun că regretă că i-au pierdut nu au prezentat dovezi mari de reticență în a achiziționa piese jefuite. De fapt, poate exista o oportunitate de a interacționa cu fața modernă a comerțului de antichități prin campanii de educație publică orientate spre cumpărătorul nedecis, care ar putea fi ușor convins să-și îndrepte atenția asupra altor bunuri de lux mai puțin problematice pe măsură ce piața de antichități devine din ce în ce mai încărcată cu falsuri, așa cum este, cu siguranță, tendința acum.

În expunerea recentă a Legii din 2003 în Marea Britanie, Penny Green a susținut că o modalitate productivă de implicare a criminologiei pe piața de antichități este prin intermediul cadrului conceptual al MRA (Abordarea Reducerii Pieței). Acesta este un cadru care s-a dovedit util în activitatea practică de abordare a altor piețe de bunuri furate. MRA recomandă ambele inițiative generale de reducere a cererii, combinate cu sfaturi practice pentru măsurile de aplicare a legii care vizează puncte-cheie din lanțul de aprovizionare, pentru a maximiza potențialul acestora. De asemenea, subliniem că MRA conține o filozofie de reducere a daunelor, precum și măsurile sale de intervenție penală mai bine cunoscute. Jacqueline Schneider, un promotor timpuriu al MRA, a subliniat recent potențialul MRA de a se aplica pe piețele de mărfuri care sunt mai exotice decât piețele interne de bunuri furate, concentrându-se pe piața internațională a faunei sălbatice ilicite. Ea notează că, anterior, a sugerat în cadrul Congresului ONU pentru Combaterea Criminalității din 2003, MRA ar putea fi utilă în abordarea piețelor imobiliare, care reprezintă preocuparea Convenției ONU privind criminalitatea transnațională și organizată, inclusiv (precum și faună sălbatică) arme și muniții, oameni și părți ale corpului și moștenire culturală.

MRA este un „cadru strategic, sistematic și de soluționare a problemelor de rutină pentru acțiuni împotriva rădăcinilor furtului", care oferă îndrumări pentru „parteneriatele între agenții care doresc să abordeze piețele bunurilor furate"[6]. Teoria generală a MRA este că cererea afectează oferta, cu alte cuvinte, că „reducerea traficului cu bunuri furate va reduce motivația de a fura". Modul în care MRA încearcă să reducă tranzacțiile constă în:

[6] Albanese, *Risk Assessment in Organized Crime*, 273.

- a insufla o conștientizare printre hoți referitoare la faptul că transportul, depozitarea și vânzarea mărfurilor furate au devenit cel puțin la fel de riscante ca furtul propriu-zis al mărfurilor;
- a face cumpărarea și utilizarea bunurilor furate considerabil mai riscante pentru toți cei implicați.

Această abordare, pe care MRA o numește „proiecție de risc", pare să încapsuleze destul de bine speranțele multor comentatori pentru efectul Actului din 2003, adoptat în Marea Britanie, deși, așa cum am constatat în practică, nu a fost în conformitate cu aceste speranțe. Abordarea MRA de creștere a riscurilor cu care se confruntă cei din lanțul de aprovizionare este deosebit de pronunțată pentru discuțiile noastre prezente, deoarece caută în mod expres să rezoneze cu „facilitatori de criminalitate, cum ar fi oamenii de afaceri care cumpără bunuri furate"[7]. Printre modalitățile pe care le recomandă facilitatorilor se numără „a căuta să pună în aplicare legislația locală care să solicite comercianților să ceară dovada identității și să țină evidența numelui și a adresei oricui le vinde bunuri la mâna a doua; să utilizeze vânzarea de teste pentru a vedea dacă întreprinderile respectă noile coduri de practică; și să utilizeze sprijinul între agenții pentru a elimina orice nereguli comise de întreprinderile cunoscute care tranzacționează bunuri furate", precum și utilizarea campaniilor media pentru a delimita clar între ceea ce este și ce nu este acceptabil în tranzacționare, arestarea traficanților, linii telefonice speciale unde oamenii pot să raporteze comerțul ilicit și conștientizarea consecințelor faptului de a fi prins că te ocupi cu tranzacționarea de bunuri furate.

Una dintre concluziile-cheie ale studiilor care au stat la baza dezvoltării MRA a fost aceea că hoții și traficanții aveau foarte puțin sau deloc frica de a fi prinși la vânzarea mărfurilor furate, deoarece percepția lor (în general, destul de exactă) era că era improbabil ca oamenii din lanțul de aprovizionare și chiar străinii cărora le-au făcut oferte să-i informeze pe polițiști despre ei. De asemenea, nu cunoșteau multe persoane care fuseseră arestate pentru vânzarea mărfurilor furate, ceea ce le susținea sentimentele de siguranță.

Aceste alte strategii de reducere a pieței se referă la componenta de reducere a daunelor din MRA, care încearcă să creeze un context în care efectele de descurajare ale fazelor de represiune să poată fi incluse. Acest context implică susținerea piețelor legitime și încurajarea consumatorilor și facilitatorilor să acționeze în acestea, eliminând baza consumatorilor și a dealerilor care sunt dispuși să accepte oferte ilicite și sporind pentru aceștia atractivitatea ofertelor legitime. Pentru a traduce acest lucru pe piața de antichități, ar trebui să ne concentrăm pe modalități de susținere a pieței legitime în recircularea (spre deose-

[7] Albanese, *Risk Assessment in Organized Crime*, 273.

bire de cea jefuită) de mărfuri, pentru a face mai atractive tranzacțiile cu aceste obiecte. În prezent, noua descoperire care încântă piața cu obiecte recirculate este înfățișată de dealerii din eșantioanele mele de cercetare ca fiind ceva plictisitor, o alegere de mână a doua. Aceasta este o atitudine adânc înrădăcinată a pieței, dar am putea lua în considerare modalități de a încerca să interacționăm cu atitudini ale dealerilor, similar cu modul în care ne-am putea angaja în atitudini publice. Sancțiunile grave pentru trafic de obiecte jefuite ar oferi unele întăriri aici, dar, la fel ca în frica de arestare, trebuie să existe un angajament din partea dealerilor de a încerca să înlăture antichitățile jefuite de pe piață, iar în prezent acest angajament nu este prezent. Majoritatea dealerilor din studiul din 2005 au spus că nu au respins contrabanda în mod abstract (unii nu au dezaprobat), dar au rămas dispuși să cumpere obiectele, deoarece le-au atribuit diferite istorii posibile, dar neprobate, cum ar fi descoperiri accidentale sau obiecte care, dacă nu ar fi fost folosite pe piață, ar fi fost distruse. Este nevoie de aceste tipuri de povești în care trebuie să ne implicăm dacă dorim să începem să schimbăm atitudinile pieței, iar acest tip de discurs și o abordare bazată pe cultură pot susține impunerea stilului MRA în abordarea problemei „facilitării", care caracterizează în prezent piața.

5. Compararea comerțului ilegal de bunuri culturale cu alte tipuri de infracțiuni transnaționale

Comerțul ilicit transnațional de artă și antichități este unul dintre numeroasele tipuri de infracțiuni transnaționale. Tipurile cele mai cunoscute sunt comerțul transnațional de droguri ilegale, precum și contrabanda de persoane și traficul de persoane[8]. Multe studii criminologice au analizat aceste tipuri de infracțiuni și cauzele, organizarea și alte caracteristici ale acestora[9]. O atenție mult mai mică este acordată unei serii de alte infracțiuni transnaționale, cum ar fi, de exemplu, comerțul ilegal de arme, contrabanda cu țigări, infracțiuni financiare și comerțul ilegal cu fildeș, diamante, deșeuri toxice și comerțul cu artă și antichități.

Deși fiecare infracțiune are propriile sale caracteristici, se pot face unele observații generale. În primul rând, tipurile de criminalitate transnațională sunt diferite în cel puțin un aspect crucial. Traficul de droguri, contrabanda cu persoane și traficul de persoane sunt ilegale, indiferent de locul unde se află autorii. De exemplu, atunci când se face contrabandă cu cocaină din Columbia în SUA, comerțul este ilegal atât în cele două țări, cât și oriunde între ele. Cu toate acestea, multe dintre celelalte tipuri de infracțiuni transnaționale nu sunt, prin definiție, ilegale

[8] D. Zaitch, *Traquetos – Colombians involved in the cocaine business in the Netherlands* (Dordrecht: Springer, 2001), 253.

[9] M. Soudijn, *Chinese Human Smuggling in Transit* (The Hague: Boom Legal Publishers, 2006), 88-91.

peste tot. De exemplu, contrabanda cu țigări va fi adesea incriminată ca infracțiune gravă în unele țări și ca infracțiune minoră în altele sau nu va fi deloc incriminată[10]. Din diferite motive, aceste tipuri de infracțiuni transnaționale pot fi „spălate" în activități legitime sau invers. În cazul țigărilor sau armelor, mărfurile legitime de la producătorii legitimi sunt destinate fie utilizatorilor finali în afara legii (în cazul armelor), fie sunt plasate pe piața neagră (în cazul țigărilor). În cazul artei și al antichităților, obiectele furate sau excavate ilegal sunt introduse pe piața legitimă[11].

Caracterul pe două laturi al multor tipuri de infracțiuni transnaționale poate fi înțeles parțial din cauza faptului că aceste infracțiuni sunt, de fapt, variația ilegală a comerțului legitim. În plus, așa cum s-a spus anterior, un proces de spălare este crucial aici. Pentru studiul comerțului ilicit de artă și antichități, este necesar să înțelegem că acest tip de infracțiuni aparține categoriei de infracțiuni care funcționează pe lângă sau sunt încorporate într-o piață legitimă. Dacă se poate înțelege acest comerț ca ceva în afara pieței legitime sau într-adevăr ca parte a pieței legitime, depinde foarte mult de tipul de artă și antichități la care se face referire, precum și de modul în care se interpretează conceptele aparent clare de „legitim" și „ilicit"[12].

Ultima diferență majoră între cele două mari categorii de infracțiuni transnaționale este modul diferit de organizare a acestor infracțiuni. Sau, pentru a fi mai specific, modul de organizare mai variat. Prin intermediul acestor infracțiuni transnaționale pot fi găsite mai multe moduri de organizare foarte distincte. Pe de o parte, variațiile preconizate ale „crimei organizate", cum ar fi organizațiile criminale uriașe sau rețelele criminale flexibile. Pe de altă parte, operațiuni la scară foarte mică, uneori realizate de către persoane singure, care aparent au prea puține în comun cu „criminalitatea organizată" tradițională. În toate cazurile, rolul actorilor legali este mult mai mare decât în caz contrar[13].

6. Modelul de blocare

Așa cum am menționat anterior, procesul de spălare este crucial pentru multe tipuri de infracțiuni transnaționale care au, de asemenea, omologi legitimi sau fac parte din piețele legitime. Toată lumea știe în zilele noastre despre spălarea

---

[10] P. Auchlin, F. Gaberly, *Das Umfeld eines Skandals – Ein Report über das organisierte Verbrechen und die Rolle der Schweizer Behörden* (Zürich: Werd Verlag, 1990), 17-48.

[11] P Watson, C. Todeschini, *The Medici Conspiracy – The illicit journey of looted antiquities – From Italy's tomb raiders to the world's greatest museum* (New York: Public Affairs, 2006), 327.

[12] R. Atwood, *Stealing history – tomb raiders, smugglers and the looting of the ancient world* (New York: St. Martin's Press, 2004), 154.

[13] N. Passas, '*Globalization, criminogenic asymmetries and economic crime*', European Journal of Law Reform, 1, no. 4 (1999): 16-44.

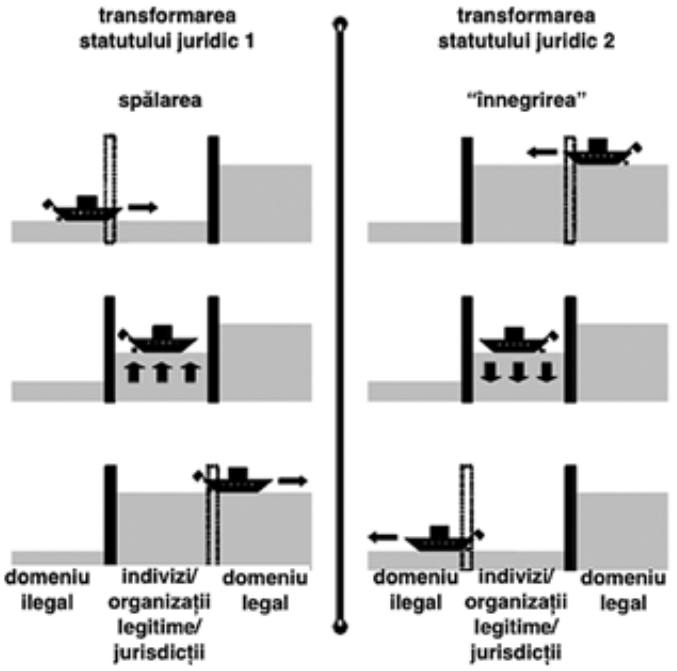

Fig. 1. Modelul de blocare

banilor, dar aceeași spălare are loc și cu țigări, arme, opere de artă și antichități. Totuși, acest ultim proces este adesea neglijat în studiile acestor infracțiuni. De obicei, presupunerea destul de îndoielnică a piețelor separate stă la baza acestor studii. Adică, piețele negre și piețele legitime ale anumitor mărfuri sunt lumi total separate. Cu toate acestea, analizând aceste piețe, este evident că există cel puțin un anumit grad de integrare între partea legitimă și cea ilicită. De exemplu, armele provin de obicei de la producători legitimi, adesea din țări care susțin oficial unele boicoturi[14]. Și țigările care sunt vândute pe piața neagră provin de obicei de la marii producători de țigări care operează pe piața legală.

În cadrul studiului, a fost elaborat un model analitic pentru a înțelege acest proces de spălare. Acest model arată modul în care anumite infracțiuni transnaționale sunt, de fapt, spălate pentru activități legitime. Mai mult, este descris și procesul opus. Deși nu are un termen adecvat, acest proces se numește „înnegrire".

Modelul folosește mecanismul de blocare (sau ecluză) în transport pentru a descrie întregul proces. Un blocaj combină decalajul dintre două niveluri și este folosit aici ca metaforă pentru decalajul dintre piața legitimă și cea ilicită. Aceste două piețe nu se ciocnesc, ci se conectează fără probleme prin blocare. Iar bloca-

[14] T. Naylor, *Economic Warfare – sanctions, embargo busting and their human cost* (Boston: Northeastern University Press, 2001), 91.

rea în sine nu poate fi identificată ca aparținând unui domeniu legal sau ilegal. Această din urmă caracteristică este explicația principală pentru motivul pentru care crimele transnaționale se pot transforma în activități legitime. Această transformare este facilitată fie de către anumite persoane, fie de către organizații sau jurisdicții legitime. În multe cazuri, acestea trei sunt combinate pentru a elimina diferența dintre ilicit și legitim.

Indivizii pot avea această funcție de blocare din cauza calităților particulare. Una dintre acestea este o bază de operare în mai multe țări, cu cunoștințe de specialitate ale sistemului juridic și financiar al acestor țări. Adesea, persoanele implicate dețin și pașapoarte din aceste țări. Și pentru a fi siguri, nu numai pașapoarte false sau de altă natură, dar, spre exemplu, și pașapoarte diplomatice oficiale. Mai mult, o rețea de contacte (corupte), cum ar fi, de exemplu, politicieni, funcționari vamali și alți funcționari publici, îi ajută pe acești indivizi să conecteze domerniul ilicit cu domeniul legitim.

Organizațiile legitime pot avea funcția de blocare din cauza abilității lor de a elimina diferența dintre ilegal și legitim, cel puțin parțial, prin trecerea mărfurilor prin organizația lor. Exemplele de aici sunt băncile care spală veniturile crimei organizate.

În cele din urmă, jurisdicțiile pot funcționa ca un blocaj din cauza lipsei totale de legislație în anumite domenii. În acest caz, fluxurile transnaționale de bunuri sau bani sunt direcționate prin aceste jurisdicții.

Într-o măsură mai mică, s-a constatat că au fost spălate și opere de artă. Mai ales din Franța și din Rusia, dar și din alte țări. În Franța, au fost furate opere de artă și duse în Olanda de zeci de ani. Deși furtul și vânzarea de bunuri furate sunt ilegale în Olanda, ca peste tot, în practică acest lucru nu face mare diferență. Întrucât nu există o poliție a artei care să verifice piața și nu există legi care să urmăreacă proprietarii de artă furată după ce și-a schimbat proprietarul cu bună-credință, nu există nicio modalitate de a lupta împotriva comerțului cu obiecte furate.

Un exemplu al comerțului cu obiecte furate din Franța este cazul lui Cornelius Martens, un comerciant de artă olandez/belgian, care a vândut camioane de opere de artă furată în Franța cu ajutorul unui clan de țigani. Judecând în funcție de literatura despre criminalitatea artei, precum și din informațiile de la poliția franceză, el este doar un exemplu din zeci sau sute de figuri comparabile.

7. România și situația actuală privind traficul cu obiecte culturale

În timpul anilor ’90, zona Sarmizegetusa Regia, România, vechea capitală a Regatului Dac, a fost jefuită de un grup infracțional organizat cu conexiuni internaționale. În cursul jefuirii, mai multe brățări și monede din aur solid au fost scoase din situl arheologic, care a fost inclus în Lista patrimoniului mondial

a UNESCO în 1999. Jefuitorii au folosit detectoare de metal, care au devenit disponibile în țară după căderea comunismului. În total, se crede că au fost extrase ilegal 24 de brățări de aur.

Se poate presupune că, pentru destul de mult timp, jefuirea a trecut neobservată de către autorități, poate pentru că nu au fost găsite anterior comori dacice semnificative (în special din aur); au circulat doar zvonuri despre descoperirile de aur. Prima indicație specifică potrivit căreia zvonurile ar putea avea o bază oarecare, de fapt, a fost în 1996, când mai multor muzee românești li s-a oferit o cantitate mare de monede dacice de aur – 400 de kosoni (mai 2012). În anii următori, suspiciunile au devenit mai concrete. Lumea a aflat despre existența brățărilor de aur în decembrie 1999, când una dintre ele a fost oferită spre vânzare la Casa de Licitații Christie's din New York.

Poliția a deschis primele investigații în 2001. Ceea ce s-a întâmplat cu comoara jefuită, în special brățările, odată ce au fost scoase din situl arheologic, este dificil de stabilit pe baza informațiilor din surse deschise. Se crede că cel puțin unele brățări au trecut prin mâinile grupului de trafic, cunoscut sub numele de „cartelul sârb", care operează din Zurich. Cel mai probabil au transportat mai întâi brățările la Belgrad, care era cunoscut drept un hub principal pentru arta furată. De la Belgrad, artefactele, în pachete mici, au fost transportate cu autobuzul peste noapte la Viena, Munchen și, eventual, la Zurich și Geneva. În continuare, artefactele au fost distribuite la Londra, Paris și New York. O lungă perioadă de timp, locul unde au apărut brățările a rămas necunoscut, până când au fost redescoperite și apoi recuperate de România din diferite țări europene și SUA. În iarna anului 2007, după investigațiile autorităților române în colaborare cu Interpol, patru brățări din aur în formă de spirală au fost returnate din Franța și SUA. În același an, datorită cooperării dintre poliția română și cea franceză, a cincea brățară de aur a fost recuperată. În vara anului 2007, a șasea brățară a fost descoperită de Poliția de Frontieră din partea unui membru al unei bande criminale, ca urmare a unei operațiuni sub acoperire. În același an, încă trei brățări au fost repatriate de la colecționarii din Elveția și SUA, iar în 2008, alte două au fost readuse din SUA în România. În 2009 și în 2011, încă două brățări au fost repatriate, aducând numărul total de brățări recuperate la 13. Nu se cunoaște unde se află cele unsprezece brățări rămase.

Valoarea brățărilor dacice jefuite este dificil de evaluat. Aceste artefacte unice sunt realizate din aur solid și au dimensiuni și greutăți diferite. Un indiciu al valorii de piață este estimarea licitației pentru o brățară la Christie's în 1999, care a fost de 100.000 USD, deși oferta s-a oprit la 65.000 USD. Trebuie să subliniem că, în acel moment, existau îndoieli serioase cu privire la autenticitatea brățărilor (pentru că la acea vreme nu erau cunoscute bijuterii din aur dacice săpate arheo-

logic). Totuși, după o investigație amănunțită efectuată de experți, inclusiv teste chimice, care au arătat că au fost realizate din aur din râurile din jurul Sarmizegetusei, autenticitatea brățărilor a fost confirmată. Un alt indiciu de valoare este estimarea de către instanțe a prejudiciului cauzat României. În cadrul procesului a zece persoane, acționând ca grup infracțional și implicate în traficul brățărilor de aur, Ministerul Culturii și Cultelor din România a solicitat inițial daune de 6,6 milioane EUR (Guță 2018). În 2015, însă, Tribunalul Deva a decis plata unor despăgubiri de doar aproximativ 1,5 milioane EUR.

O ultimă indicație a valorii de piață ar putea fi prețul pe care România a fost obligată să-l plătească pentru despăgubirea colecționarilor privați care au cumpărat brățări dacice cu bună-credință, atunci când brățările au fost repatriate. Din păcate, există puține informații despre sursa deschisă cu privire la acest lucru. Unele surse indică faptul că România a plătit 430.000–500.000 de euro colecționarilor elvețieni și germani. În orice caz, valoarea arheologică și istorică a artefactelor este greu de supraestimat și, din cauza jefuirii, o mare parte din ea s-a pierdut și nu poate fi recuperată.

În ansamblu, a fost dificil de obținut informații despre rutele brățărilor dacice. În ciuda faptului că acest caz este relativ cunoscut și mediatizat, există puține informații cu privire la rutele și metodele de transport. Acest lucru ilustrează și subliniază dificultatea de a dezvolta o imagine de ansamblu a rutelor pe care le-a trecut un obiect.

În prezent, Poliția Română a confiscat 128 de piese de echipament militar antic roman, 134 de piese de ceramică antică și 189 de monede furate de pe siturile arheologice, ca parte a unei operațiuni comune desfășurate în toamna anului 2018, care a implicat 29 de țări, anunț făcut de Agenția UE pentru Cooperare în Materie de Aplicare a Legii (Europol)[15].

Potrivit declarației, monedele confiscate datează din vremurile Greciei Antice și ale Imperiului Roman. Europol a subliniat că mărfurile interceptate în România s-au numărat printre cele mai importante „repere ale operațiunii", o categorie care includea și artefacte confiscate în Spania, Italia, Polonia, Germania și Olanda.

„Poliția olandeză a descoperit o biblie din secolul al XV-lea care fusese furată în Germania în urmă cu 25 de ani. Această ediție rară a fost confiscată și returnată în Germania", a declarat Europol despre unul dintre „punctele de reper".

Operațiunea transfrontalieră, denumită „Pandora III", a avut loc în 2018, între 22 și 30 octombrie și a dus la arestarea a 59 de persoane și confiscarea a 18.000 de bunuri, inclusiv mobilier, monede și tablouri.

---

[15] Marcel Gascón Barberá, *Romania Seizes Hundreds of Stolen Greek, Roman, Treasures*, Balkan Insight, https://balkaninsight.com/2019/07/29/romania-seizes-hundreds-of-stolen-greek-roman-treasures/, accesat la 27 ianuarie 2020.

„Majoritatea obiectelor confiscate în timpul operațiunii erau din țări europene; cu toate acestea, peste 30 de obiecte au provenit din țări din afara Europei, cum ar fi Columbia, Egipt, Irak și Maroc", se arată în declarația Europol.

Articolele au fost vândute online pe site-uri web, social media sau prin aplicații de mesagerie instantanee.

Operațiunea a constat în „inspecții în case de licitații, galerii de artă, muzee și [locații] private", precum și în raiduri în „porturi, aeroporturi și puncte de trecere a frontierei" și inspecții la situri arheologice.

Pandora III a fost lansată de autoritățile de aplicare a legii din 29 de țări, coordonate de Garda Civilă spaniolă și susținute de Europol, Interpol și Organizația Vamală Mondială.

Potrivit Consiliului Europei, „capacitatea administrativă slabă atât la nivel central, cât și local, corupția și condiții economice improprii de a urma politicile de patrimoniu pe termen mediu și lung" pun în pericol moștenirea culturală în România. Cu toate acestea, a menționat CoE, capacitatea sistemului judiciar al țării de a combate traficul de bunuri culturale s-a îmbunătățit.

8. Concluzii

Pe baza studiului comerțului ilicit de artă și antichități se pot trage mai multe concluzii generale. Două concluzii vor fi menționate succint aici.

În primul rând, faptul că metodele tradiționale de aplicare a legii au o limitare gravă în acest domeniu al criminalității și, prin urmare, parțială. Mai mult, efectul preventiv al aplicării cu succes a legii este mai mic decât în alte domenii. Unul dintre motive este faptul că majoritatea succeselor sunt legate de furturi mari, exact tipul de infracțiune care este adesea săvârșită de infractorii care încearcă doar întâmplător acest tip de infracțiune. În al doilea rând, majoritatea cazurilor de furt nu sunt rezolvate niciodată, dar costă mult în timp ce se încearcă. Și în al treilea rând, securitatea atât a operelor de artă, cât și a antichităților este în general slabă, iar acest lucru nu se va schimba dramatic în viitor. Pentru o parte, este chiar imposibil să se ofere mai mult decât un nivel de protecție de bază, în special pentru antichitățile descoperite.

A doua concluzie principală se bazează parțial pe prima concluzie privind aplicarea legii tradiționale și tratează strategii preventive. În mod ideal, aceste strategii ar trebui să se concentreze în primul rând pe piața legitimă. Există încă posibilitatea de a îmbina obiecte furate și jefuite pe această piață, deși acest lucru a devenit clar mai dificil în ultimul deceniu. În plus, costurile strategiilor orientate către piața legitimă vor fi mai mici, în timp ce efectul va fi mai mare. Exemple sunt bazele de date utilizate atât de agențiile guvernamentale (precum Carabi-

nierii italieni), cât și de actorii privați (cum ar fi Registrul de pierderi de opere de artă), care cel puțin au îngreunat comerțul cu artă furată. În cele din urmă, poliția poate avea aici un rol de consultant pentru muzee, dealeri, colecționari și alte structuri din lumea artei.

Bibliografie

1. J. S. Albanese, Risk Assessment in Organized Crime: Developing a Market and Product- Based Model to Determine Threat Levels, *Journal of Contemporan Criminal Justice*, vol. 24, no. 3 (2008).
2. R. Atwood, *Stealing history – tomb raiders, smugglers and the looting of the ancient world* (New York: St. Martin's Press, 2004).
3. P. Auchlin, F. Gaberly, *Das Umfeld eines Skandals – Ein Report über das organisierte Verbrechen und die Rolle der Schweizer Behörden* (Zürich: Werd Verlag, 1990).
4. Marcel Gascón Barberá, Romania Seizes Hundreds of Stolen Greek, Roman, Treasures, *Balkan Insight*, https://balkaninsight.com/2019/07/29/romania-seizes-hundreds-of-stolen-greek-roman-treasures/, accesat la 27 ianuarie 2020.
5. N. Brodie, J. Doole, P. Watson, *Stealing History: The Illicit Trade in Cultural Objects* (Cambridge: McDonald Institute for Archeological Research, 2000).
6. S. Gauffeny, *La lutte contre le trafic illicite des biens culturels en Europe. Proceedings of the Conference « La lutte contre le trafic illicite des biens culturels en Europe »* (Paris: Institut national du patrimoine, 2009), http://inp.fr/index.php/fr/mediatheque_numerique/les_retransmissions_audio/colloques/la_lutte_contre_le_trafic_illicite_des_biens_culturels_en_europe/intervention_de_stephane_gauffeny, accesat la 14 ianuarie 2020.
7. P. Lalive, *Proceedings of the Conference "Governance of Cultural Property: Preservation and Recovery"*, Basel, Switzerland, September 29, 2009.
8. T. Naylor, *Economic warfare – sanctions, embargo busting and their human cost* (Boston: Northeastern University Press, 2001), 91.
9. N. Passas, 'Globalization, criminogenic asymmetries and economic crime', *European Journal of Law Reform*, 1, no. 4 (1999).
10. M. Soudijn, *Chinese Human Smuggling in Transit* (The Hague: Boom Legal Publishers, 2006).
11. P Watson, C. Todeschini, *The Medici Conspiracy – The illicit journey of looted antiquities – From Italy's tomb raiders to the world's greatest museum* (New York: Public Affairs, 2006).
12. D. Zaitch, *Traquetos – Colombians involved in the cocaine business in the Netherlands* (Dordrecht: Springer, 2001).

Ion DRABINEAC

Abstract

When we talk about the looting of cultural property and then about illicit trafficking in cultural goods in the event of an armed conflict, there are few relevant case studies. An important case study to analyze is the looting of the National Museum of Iraq during the 2003 Iraq invasion of the United States of America. During April 10-12, 2003, thieves stole over 15,000 objects from the museum's warehouses and galleries and damaged other hundreds. This paper will describe how the looting of cultural property and the illicit trafficking of cultural goods can take place during an armed conflict using the National Museum of Iraq as an example. Also, this tragedy will show the role played by the international cultural heritage in support of the principles of the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.

Keywords: looting, illicit trafficking, cultural property, armed conflict, museum, The 1954 Hague Convention, The Blue Shield.

1. Introducere

În lunile premergătoare invaziei Statelor Unite în Irak, o serie de cercetători și organizații americane au avertizat oficialii guvernamentali cu privire la riscurile unui conflict armat în națiunea bogată din punct de vedere cultural din Irak. Cel mai cunoscut exemplu este atunci când dr. McGuire Gibson, o autoritate de frunte în arheologia mesopotamiană, s-a întâlnit cu Joseph Collins, de la Oficiul de operațiuni de stabilitate al Pentagonului, în ianuarie 2003. Gibson a avertizat cu privire la posibile daune aduse unor situri arheologice și culturale importante în timpul bombardamentelor, precum și despre probabilitatea ca populația locală să jefuiască muzeele irakiene în timpul oricărei instabilități rezultate. El a oferit o listă de situri culturale importante și locațiile lor, inclusiv Muzeul Național al Irakului. În timp ce Gibson și alții credeau că informațiile lor au fost suficient recunoscute de oficiali, avertismentele cu privire la potențiale jafuri nu au fost comunicate forțelor americane[1].

[1] Lawrence Rothfield, "Preserving Iraq's Heritage from Looting: What Went Wrong (within the United States)" in: Lawrence Rothfield (ed.), *Antiquities under Siege: Cultural Heritage Protection after the Iraq War* (New York: Alta Mira Press, 2008), 5-25.

În aceeași perioadă, la începutul anului 2003, personalul Muzeului Național al Irakului a acordat o atenție deosebită situației politice și a devenit sigur de necesitatea de a-și pregăti colecțiile împotriva jefuirii și a daunelor de război care ar putea avea loc în timpul aproape sigurei invazii a SUA. Personalul Muzeului Național al Irakului era pregătit pentru posibilitatea bombardării aeriene prin asigurarea unor căptușeli din spumă în jurul sculpturilor și carcaselor și punerea în nisip a podelei din Galeria Asiriană, care conținea frize pe scară largă de la Palatul din Nimrud. De asemenea, au sigilat uși și ferestre multiple, folosind blocuri de beton și au ascuns majoritatea colecțiilor din galerii într-o locație secretă de depozitare. Aceasta a fost o precauție nu numai împotriva potențialelor jafuri din partea forțelor americane, ci și un răspuns la lecțiile învățate în 1991, când nouă muzee regionale din Irak au fost jefuite de aproximativ 5.000 de obiecte de către populația locală[2]. Un alt rezultat mai nefericit al acestei lecții a fost faptul că multe muzee regionale și-au transferat obiectele portabile la Bagdad la începutul anului 2003, unde au devenit ținte suplimentare pentru jafuri și daune.

În timp ce măsurile de precauție luate de personal au salvat, fără îndoială, marea majoritate a colecției muzeului, jefuitorii au fost totuși capabili să ducă multe obiecte care au rămas în galerii, deoarece au fost considerate de personal ca fiind prea grele sau fragile pentru a fi mutate sau pentru a fi instalate permanent. Jefuitorii au găsit și au intrat în unele locuri de depozitare, unde au obținut acces la mii de obiecte, multe dintre acestea fiind încă necatalogate. Drept urmare, este posibil să nu știm niciodată numărul exact de obiecte luate de către jefuitori; cu toate acestea, cele mai bune estimări ale personalului sunt că au fost luate aproximativ 15.000 de obiecte.

Deși nu existau suficiente resurse militare americane disponibile pentru a face față problemei jafurilor în timp util, odată ce gravitatea jefuirii muzeului a devenit evidentă, Comandamentul Central al SUA a desemnat Grupul Comun de Coordonare a Interacțiunilor. Grupul era alcătuit dintr-o combinație de profesioniști ai forței de ordine militare și civile și condus de colonelul Matthew Bogdanos. Acest Grup a fost trimis la muzeu pentru a face o anchetă. Grupul a stabilit că cel puțin unii dintre jefuitori aveau cunoștințe despre structura instituției, colecțiile și precauțiile de securitate[3]. Majoritatea jefuitorilor erau oportuniști care au profitat de o șansă și de ceea ce mulți considerau proprietatea personală a lui Saddam, mai degrabă decât moștenirea culturală comună.

---

[2] Martin Gottlieb & Barry Meier, "Aftereffects: The Plunder; of 2,000 Treasures Stolen in Gulf War of 1991, Only 12 Have Been Recovered", *New York Times*, May 1, 2003, https://www.nytimes.com/2003/05/01/world/aftereffects-plunder-2000-treasures-stolen-gulf-war-1991-only-12-have-been.html (accesat 12.09.2019).

[3] Matthew Bogdanos & William Patrick, *Thieves of Baghdad* (New York: Bloomsbury, 2005), 244.

Cu cooperarea oficialilor muzeali, echipa Grupului Comun de Coordonare a Interacțiunilor a stabilit o politică „fără întrebări" în zilele următoare jafului, încurajând returnarea obiectelor colecției în schimbul imunității. Această abordare a avut succes în recuperarea mai multor obiecte importante în următoarele luni, printre care celebra Vază Warka, c. 3100 î.Hr. Unul dintre cele mai cunoscute obiecte votive, aceasta a fost recuperată în iunie 2003, după negocieri atente între jefuitori și membrii echipei Grupului Comun de Coordonare a Interacțiunilor. Acțiunile reușite ale poliției au dus la recuperarea mai multor alte obiecte majore, printre care Capul Warka, c. 3100 î.Hr., în septembrie, o sculptură din cupru de la Bassetki, c. 2250, și un mangal din bronz de la Nimrud, c. 820 î.Hr., ambele recuperate în noiembrie 2003.

Până în prezent, aproximativ jumătate din cele 15.000 de obiecte jefuite au fost recuperate prin eforturile oficialilor de aplicare a legii și ale autorităților vamale din întreaga lume. O serie de obiecte au fost confiscate în timpul inspecțiilor vamale și la frontieră și câteva în timpul operațiunilor specializate de aplicare a legii, precum recuperarea sculpturii sumeriene vechi de 4.400 de ani a regelui Entemena din Lagash, care a fost purtată prin Siria și recuperată la New York în iulie 2006[4].

Pe lângă jefuirile de la Muzeul Național al Irakului, invazia SUA a deschis ușa jafurilor sporite din peste 10.000 de situri arheologice din Irak. Deși jefuirea siturilor arheologice este o problemă continuă la nivel mondial, Saddam o ținea sub control în Irak prin amenințarea cu pedeapsa cu moartea. În 2003, Consiliul de Stat al Antichităților și Patrimoniului Irakian avea aproximativ 2.000 de paznici de șantier, iar aceștia erau echipați și instruiți. Carabinierii italieni au furnizat un model de sistem de protecție a sitului în zona Nasiriya din sudul Irakului; s-a dovedit a fi prea dificil de reprodus acest sistem în alte zone din Irak.

2. Abordarea consecinței

Autoritatea Provizorie a Coaliției a reunit o serie de experți pentru a ajuta guvernul irakian. Din păcate, majoritatea experților în patrimoniul cultural au fost trimiși numai după jefuirea Muzeului Național al Irakului. Ministerul Britanic al Culturii, Mass-mediei și Sportului a trimis personal curatorial de la Muzeul Britanic. Italia a furnizat o serie de consilieri ai Ministerului irakian al Culturii, începând cu consilieri seniori – ambasadorul Pietro Cordone și succesorul său, ambasadorul Mario Bondioli-Ossio. Membrii Carabinierilor Italieni pentru

[4] Barry Meier & James Glanz, "U.S. Helps Recover Statue and Gives It Back to Iraqis", *New York Times*, July 26, 2006, https://www.nytimes.com/2006/07/26/world/middleeast/26antiquities.html?mtrref=www.google.com&assetType=REGIWALL (accesat 16.09.2019).

Protecția Patrimoniului Cultural au ajutat muzeul în digitalizarea fotografiilor colecțiilor pierdute și postarea lor pe site-ul Interpol. SUA l-au trimis pe dr. John Russell, arheolog de la Colegiul de Artă din Massachusetts, expert în cultura asiriană. În timp ce toți acești profesioniști au reprezentat în cele din urmă instrumentul pentru readucerea muzeului la ordinea de funcționare și recuperarea obiectelor importante pe termen lung, muzeul și personalul său au așteptat ajutor luni de zile. Ar fi trebuit să existe o ofertă imediată de asistență de urgență din partea comunității internaționale profesionale a patrimoniului cultural, ceea ce nu s-a produs.

3. Răspunsul internațional

În timp ce mai multe acțiuni ale organizațiilor neguvernamentale umanitare (ONG-uri) au fost desfășurate în Irak până în mai 2003, ONG-urile care se confruntă cu daunele aduse bunurilor culturale au fost surprinzător de absente. După multe dificultăți în coordonarea călătoriei, UNESCO a reușit în cele din urmă să trimită o echipă de evaluare în mai 2003, la mai mult de o lună după jaf. Au fost lăsați să stea doar câteva zile și nu au lăsat în urmă niciun profesionist pentru a oferi asistență suplimentară. O serie de profesioniști ai patrimoniului cultural s-au oferit voluntari să vină în Irak pentru a asista, dar nu li s-a permis să intre în țară ca persoane fizice de către Autoritatea Provizională a Coaliției sau de propriile lor guverne. Unul trebuie să facă parte dintr-un ONG consacrat, capabil să funcționeze independent într-o zonă de luptă. Din păcate, în cazul uneia dintre cele mai mari catastrofe de proprietate culturală din memoria recentă, un ONG capabil să se desfășoare pentru a proteja proprietățile culturale în timpul conflictului armat nu a existat, în ciuda celor mai bune eforturi ale celor care și-au amintit daunele din timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

4. Convenția de la Haga din 1954

Jefuirea Muzeului Național al Irakului a evidențiat pericolele pentru proprietățile culturale în timpul conflictelor armate, o problemă pe care națiunile au căutat s-o rectifice cu aproape cincizeci de ani mai devreme cu Convenția de la Haga din 1954 pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat[5]. Proiectată în urma celui de-al Doilea Război Mondial, Convenția de la Haga din 1954 este primul și singurul tratat internațional axat exclusiv pe protecția proprietăților culturale în timpul conflictelor armate. Convenția impune statelor părți să evite deteriorarea proprietăților culturale în timpul unui conflict ar-

[5] Ratificată de România prin Decretul nr. 605/1957, publicat în *Buletinul Oficial*, nr. 6/28.01.1958.

mat, cu excepția cazului în care este necesară o intervenție militară. Este necesar ca națiunile să aibă un plan pentru protejarea moștenirii lor culturale interne pe timp de pace, inclusiv să ia în considerare marcarea proprietăților culturale cu simbolul distinctiv al Scutului Albastru. De asemenea, solicită națiunilor să furnizeze personal instruit pentru a asigura respectarea proprietăților culturale în cadrul armatei și să coopereze cu autoritățile civile responsabile pentru protejarea proprietăților culturale.

Primul protocol la Convenția de la Haga din 1954, elaborat în același timp cu convenția principală, impune statelor părți să împiedice exportul de obiecte culturale de pe teritoriul ocupat. De asemenea, aceștia trebuie să ia în custodie obiecte importate dintr-un teritoriu ocupat, să returneze obiecte scoase ilegal dintr-un teritoriu ocupat la sfârșitul războiului și să restituie proprietățile mutate pentru păstrare la sfârșitul războiului. Al doilea protocol, intrat în vigoare abia în 2004, restrânge situațiile în care un stat parte poate solicita o excludere din cauza doctrinei necesității militare și subliniază acordarea unei protecții sporite pentru anumite situri culturale importante. Al doilea protocol interzice, de asemenea, săpăturile arheologice pe teritoriul ocupat și impune statelor părți să stabilească răspunderea penală pentru infracțiuni interne care încalcă Convenția de la Haga din 1954.

În 2003, Convenția de la Haga din 1954 a cuprins peste 100 de state părți, inclusiv Irakul. Deși politica declarată a Departamentului Apărării din SUA era de a respecta prevederile Convenției de la Haga din 1954, care erau considerate a fi de drept internațional cutumiar, Statele Unite nu erau state părți. În afară de planificarea de a evita deteriorarea proprietăților culturale de către forțele americane în timpul bombardamentelor aeriene, nu s-a avut prea mult în vedere protecția bunurilor culturale. În cele din urmă, când s-au produs daune, armata americană și partenerii Coaliției au avut puțini profesioniști ai patrimoniului cultural în rândul lor pentru a asista și nu au existat ONG-uri în teatrul de operațiuni care să îndeplinească acest rol. Răspunsul internațional pentru moștenirea culturală supusă riscului de conflictul armat a fost într-adevăr trist.

Pentru cei din comunitatea internațională a patrimoniului cultural a devenit evident că va trebui să fie luată o acțiune decisivă, pentru ca Convenția de la Haga din 1954 să fie luată în serios în conflictele viitoare. Aceasta ar include convingerea Statelor Unite și a Regatului Unit, două dintre cele mai mari puteri militare, să ratifice Convenția de la Haga din 1954. În plus, comunitatea patrimoniului cultural ar trebui să joace un rol mai proactiv pentru a crește gradul de conștientizare cu privire la riscurile pentru proprietățile culturale în timpul conflictelor armate. Pe baza experienței Irakului, cea mai bună modalitate de a câștiga vizibilitate și credibilitate în fața armatei a fost printr-un ONG ca Scutul Albastru.

5. Scutul Albastru

Comitetul Internațional al Scutului Albastru (CISA) a fost înființat în 1996 și a ales simbolul Scutului Albastru pentru a marca proprietățile culturale protejate, așa cum este menționat în Convenția de la Haga din 1954. Consiliul CISA este format din directorii executivi ai cinci organizații internaționale de patrimoniu cultural: Consiliul Internațional al Muzeelor, Consiliul Internațional pentru Arhive, Federația Internațională a Bibliotecilor și Arhivelor, Consiliul Internațional pentru Monumente și Situri și Consiliul Coordonator al Asociațiilor de Arhive Audiovizuale. Misiunea declarată este să lucreze pentru protejarea patrimoniului cultural mondial prin coordonarea pregătirilor pentru întâmpinarea și răspunsul la situații de urgență. Al doilea protocol la Convenția de la Haga din 1954 menționează CISA drept consilier la UNESCO și la Curtea Penală Internațională. În plus, o serie de națiuni au înființat comitete naționale pentru Scutul Albastru pentru promovarea Convenției de la Haga din 1954, coordonarea cu guvernul și armata și sensibilizarea internă cu privire la proprietatea culturală.

Din păcate, nici Comitetul Internațional al Scutului Albastru și nici comitetele naționale nu au fost capabile din punct de vedere financiar sau logistic să ofere asistență de urgență colegilor lor din Irak în 2003. La urma urmei, rețeaua comitetelor naționale era relativ nouă și nu includea Comitetul American al Scutului Albastru, care putea fi mai capabil să colaboreze cu forțele americane din Irak. Mulți din comunitatea Scutului Albastru au decis să se descurce mai bine în viitor și au avut întâlniri pentru a discuta posibile soluții. Prima reuniune internațională a Scutului Albastru a avut loc la Torino, Italia, în 2004, iar pe lângă organismele membre ale CISA, au fost incluse comitetele naționale ale Scutului Albastru din Belgia, Republica Cehă, Franța, Italia, Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei, Madagascar, Norvegia, Polonia, Regatul Unit și Irlanda, și Venezuela. Declarația de la Torino din 2004 a hotărât să încurajeze națiunile să ratifice Convenția de la Haga din 1954 și protocoalele sale și să acționeze în conformitate cu acestea. De asemenea, a încurajat înființarea unor comitete naționale suplimentare pentru Scutul Albastru în conformitate cu cerințele Cartei de la Strasbourg din 14 aprilie 2000.

Următoarea reuniune internațională a comunității Scutului Albastru a avut loc la Haga în 2006. Rezultatul acestei reuniuni, care a inclus din nou CISA și organizațiile sale constitutive, reprezentanți ai comitetelor naționale ale Scutului Albastru și o serie de alte organizații de patrimoniu cultural, s-a concretizat în 2006 prin Acordul Scutului Albastru de la Haga. Acordul a recunoscut că comitetele naționale ale Scutului Albastru trebuie să-și stabilească propriile priorități naționale în cadrul misiunii Scutului Albastru. În calitate de comitete naționale,

acestea sunt, de asemenea, organizațiile cele mai capabile să facă legătura cu propriile guverne și alte comitete naționale pentru a oferi un răspuns de urgență pentru proprietățile culturale cu risc în caz de conflicte armate. Pentru a coordona aceste eforturi, comitetele naționale și CISA au convenit să înființeze Asociația Comitetelor Naționale ale Scutului Albastru (ACNSA), pentru a lucra cot la cot cu CISA.

După doi ani de planificare și coordonare, Asociația Comitetelor Naționale ale Scutului Albastru a fost înființată oficial la 7 decembrie 2008 în cadrul celei de-a treia reuniuni internaționale a Scutului Albastru de la Haga. Ședința de fondare a fost încheiată prin votul comitetelor naționale eligibile din unsprezece țări, printre care Australia, Austria, Belgia, Chile, Republica Cehă, Franța, Macedonia, Olanda, Norvegia, Polonia și Statele Unite ale Americii.

6. Protecția proprietății culturale prin dreptul internațional umanitar (DIU) general

6.1. Protocoalele adiționale la Convenția de la Geneva

Principiile protecției proprietății culturale (PPC) au fost incluse în Convenția de la Geneva din 1949 și protocoalele ei adiționale din 1977, reflectând relevanța și importanța PPC în problemele drepturilor omului din legea internațională[6]. Aceste convenții stau la baza DIU și sunt menite să medieze lezarea și rănirea oamenilor, în special civili, medici, lucrători în organizațiile de ajutorare și soldați răniți în război[7]. În mod deosebit, Protocolul adițional la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate internaționale (Protocolul adițional I)[8] interzice, fără a prejudicia dispozițiile Convenției de la Haga, orice act ostil împotriva obiectelor culturale și a locurilor de venerare, precum și folosirea acestor acte în scop militar[9]. De asemenea, artico-

---

[6] Convenția de la Geneva privind ameliorarea condiției răniților și bolnavilor din forțele armate terestre (adoptată la 12 august 1949, aplicabilă din 21 octombrie 1950), 75 UNTS 31 ('Convenția de la Geneva I'); Convenția de la Geneva privind ameliorarea condiției răniților, bolnavilor și membrilor naufragiați din forțele armate navale (adoptată la 12 august 1949, aplicabilă din 21 octombrie 1950), 75 UNTS 83 ('Convenția de la Geneva II'); Convenția de la Geneva privind tratamentul prizonierilor de război (adoptată la 12 august 1949, aplicabilă din 21 octombrie 1950), 75 UNTS 135 ('Convenția de la Geneva III'); Convenția de la Geneva privind protecția persoanelor civile pe timp de război (adoptată la 12 august 1949, aplicabilă din 21 octombrie 1950), 75 UNTS 287 ('Convenția de la Geneva IV').

[7] Comitetul Internațional al Crucii Roșii, Convențiile de la Geneva din 1949 și protocoalele adiționale (ICRC, 2010), https://www.icrc.org/eng/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm, accesat la 10 ianuarie 2020.

[8] Prescurtat în continuare IAC.

[9] Protocolul adițional la Convenția de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate internaționale (adoptat la 8 iunie 1977, aplicabil din 7 decembrie 1978), 1125 UNTS 3 (Protocolul adițional I'), art. 53.

lul 16 al Protocolului adițional la Convenția de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate fără caracter internațional[10] (Protocolul adițional II) interzice aceste acțiuni[11]. Astfel, protecția proprietății culturale în caz de conflict a fost recunoscută ca intrinsecă pentru asigurarea respectării tuturor populațiilor și culturilor; protejarea proprietății culturale în cazul unui conflict armat este vitală pentru protecția drepturilor omului pe timp de război.

6.2. Drept internațional cutumiar

Obligațiile și principiile PPC sunt acum considerate ca făcând parte din dreptul internațional umanitar cutumiar[12]. Asta înseamnă că, în afară de obligațiile create de Convenția de la Haga din 1954 și de cele două protocoale ale sale, toate statele (indiferent dacă sunt sau nu părți la aceste instrumente) sunt obligate să respecte principiile fundamentale ale PPC și să le observe/respecte în timpul ostilităților[13]. Conform studiului Comitetului Internațional al Crucii Roșii (ICRC)[14] al dreptului internațional umanitar cutumiar (CIHL), statele sunt astfel obligate (atât prin NIAC, cât și prin IAC) să aibă grijă sa evite deteriorarea bunurilor culturale în timpul operațiunilor lor militare[15]. Statele nu trebuie să facă din aceste bunuri culturale obiectul unui atac militar sau să le folosească în scopuri militare într-o manieră care ar putea să le expună la daune sau distrugeri, cu excepția cazului în care acest lucru „este imperativ cerut de necesitatea militară”[16]. Mai mult, sechestrul, furtul, deturnarea și jefuirea obiectelor culturale sunt, de asemenea, proscrise în conformitate cu dreptul cutumiar internațional[17]. Forțele ocupante sunt obligate să împiedice exportul ilicit de bunuri culturale din teritoriul aflat sub controlul lor, și, așa cum prevede Primul protocol din 1954, trebuie să returneze orice astfel de proprietate care este exportată[18]. În plus, represaliile

---

[10] Prescurtat în continuare, NIAC.

[11] Protocolul adițional la Convențiile de la Geneva din 12 august 1949 privind protecția victimelor conflictelor armate fără caracter internațional (adoptat la 8 iunie 1977, aplicabil din 7 decembrie 1978), 1125 UNTS 609 (‘Protocolul adițional II’).

[12] Prescurtat în continuare, CIHL.

[13] J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2009), <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home> (accesat la 6 ianuarie 2020).

[14] <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home>, accesat la 6 ianuarie 2020.

[15] CIHL, regula 38, <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule38>, accesat la 14 ianuarie 2020.

[16] CIHL, regula 38, <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule38; CIHL, regula 39, https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule39>, accesat 4 ianuarie 2020.

[17] CIHL, regula 40, <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule40>, accesat la 4 ianuarie 2020.

[18] CIHL, regula 41, https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule41, accesat la 4 ianuarie 2020.

împotriva obiectelor protejate de Convențiile de la Geneva și de Convenția de la Haga din 1954 – inclusiv bunurile culturale mobile și imobile protejate de aceste convenții – sunt interzise[19]. Astfel, principiile fundamentale ale Convenției de la Haga din 1954 și ale celor două protocoale ale acesteia privind respectul pentru proprietatea culturală impun acest lucru tuturor statelor care iau parte la un conflict armat, indiferent dacă au luat sau nu parte la Convenția de la Haga din 1954 și protocoalele sale, precum și, după caz, în cazul grupurilor armate nonstatale și al organizațiilor internaționale.

6.3. Definirea crimei de război în Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale

Conform Statutului de la Roma al Curții Penale Internaționale („Statutul Romei"), lansarea intenționată a unor atacuri împotriva „clădirilor dedicate religiei, educației, artei, științei sau acțiunii caritabile, monumentelor istorice" este o crimă de război[20]. Acest principiu se aplică atât în IAC, cât și în NIAC[21]. Recunoașterea distrugerii bunurilor culturale ca infracțiune de o asemenea gravitate a fost întărita în recentul proces al Curții Penale Internaționale (CPI) împotriva lui Ahmad al-Faqi al-Mahdi[22]. Al-Mahdi a fost condamnat la nouă ani de închisoare pentru dirijarea intenționată a atacurilor împotriva a zece clădiri istorice și religioase din Timbuktu, Mali, în perioada iunie-iulie 2012[23]. La 17 august 2017, CPI a emis un ordin de despăgubire în valoare de 2,7 milioane EUR, reprezentând cheltuieli pentru reparații individuale și colective pentru comunitatea din Timbuktu. De asemenea, Curtea a solicitat acordarea unui euro simbolic statului malian și UNESCO sub formă de compensație pentru prejudiciul adus comunității naționale și comunității internaționale[24]. Acest caz reprezintă o etapă importantă în recunoașterea continuă a importanței CPI și stabilește un precedent pentru aplicarea viitoare a normelor DIU referitoare la moștenirea culturală.

Ar trebui acordată atenție faptului că, înainte de adoptarea Statutului de la Roma, Tribunalul Penal Internațional pentru fosta Iugoslavie (TPII) a incrimi-

---

[19] CIHL, regula 147, <https://ihl-databases.icrc.org/customaryihl/eng/docs/v1_rul_rule147>, accesat la 4 ianuarie 2020.

[20] Statutul de la Roma al Curții Penale Internaționale (adoptat la 17 iulie 1998, intrat în vigoare la 1 iulie 2002), 2187 UNTS 3 („Statutul Romei"), art. 8 (2) (b) (ix), 8 (2) (e) (iv).

[21] Statutul Romei, art. 8 (2) litera (b) (ix), 8 (2) (e) (iv).

[22] Procurorul împotriva lui Ahmad al-Faqi al-Mahdi, Cauza nr. ICC-01 / 12-01 / 15 (27 septembrie 2016).

[23] Curtea Penală Internațională, „Comunicat de presă: Camera VIII de judecată a ICC îl declară pe domnul al-Mahdi vinovat de crima de război prin atac la clădiri istorice și religioase din Timbuktu și îl condamnă la nouă ani de închisoare" (ICC, 27 septembrie 2016), https://www.icc-cpi.int/pages/item.aspx?name=pr1242, accesat la 03.01.2020.

[24] <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1329>, accesat la 6 ianuarie 2020.

nat distrugerea intenționată a bunurilor culturale în Statutul său din 1993[25]. Articolul 3 litera (d) include printre încălcările legii sau obiceiurilor de război pentru care Tribunalul are jurisdicție: „confiscarea, distrugerea sau daune voite făcute instituțiilor dedicate religiei, carității și educației, artelor și științei, monumentelor istorice și operelor de artă și știință". Această dispoziție a permis TPII să urmărească penal și să condamne responsabilii pentru atentatele asupra orașului vechi din Dubrovnik, Croația, sit al patrimoniului mondial UNESCO[26].

7. Sprijinirea instrumentelor și instituțiilor internaționale

De la adoptarea Convenției de la Haga din 1954 și a Protocoalelor sale, protecția bunurilor culturale aflate în zone de conflict armat a fost consolidată ca principiu recunoscut și respectat la nivel internațional prin diferite instrumente și instituții internaționale.

7.1. Drepturile omului și protecția proprietății culturale

Legătura dintre protecția proprietăților culturale în conflictele armate și drepturile omului a fost reiterată de către raportorul special în domeniul drepturilor culturale la Oficiul Națiunilor Unite al Înaltului Comisar pentru Drepturile Omului (OHCHR), Karima Bennoune. Într-o declarație din 10 martie 2016, Bennoune a subliniat că distrugerea intenționată a patrimoniului cultural este o încălcare a drepturilor omului[27]. Raportorul special a declarat că obligațiile cuprinse în Convenția de la Haga din 1954 și cele două protocoale ale acesteia și principiile CPP „se ridică la nivelul dreptului cutumiar internațional", precum și faptul că încălcarea acestor principii se consideră crimă de război în temeiul dreptului internațional[28]. Această adresă a fost urmată de raportul raportorului special la Adunarea Generală a ONU (9 august 2016), care a detaliat impactul distrugerii intenționate a proprietății culturale privind drepturile omului și a

[25] Statutul Tribunalului Penal Internațional pentru Fosta Iugoslavie (adoptat la 25 mai 1993), http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf, accesat la 4 ianuarie 2020.

[26] Rechizitoriul privind atacul de la Dubrovnik din 1 octombrie 1991, http://www.icty.org/en/press/full-contents-dubrovnik-indicment-made-public, accesat la 14 ianuarie 2020.

[27] Oficiul Națiunilor Unite pentru Înaltul Comisar pentru Drepturile Omului (UNHCHR), „Declarația dnei Karima Bennoune, Raportor Special în domeniul Drepturilor Culturale, la cea de-a 31-a sesiune a Consiliului pentru Drepturile Omului", 10 martie 2016, http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18508&LangID=E, accesat la 14 ianuarie 2020.

[28] Oficiul Națiunilor Unite pentru Înaltul Comisar pentru Drepturile Omului (UNHCHR), „Declarația dnei Karima Bennoune, Raportor Special în domeniul Drepturilor Culturale, la cea de-a 31-a sesiune a Consiliului pentru drepturile omului", 10 martie 2016, http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18508&LangID=E, accesat la 14 ianuarie 2020.

solicitat strategii internaționale pentru prevenirea distrugerii acestora[29]. Ca răspuns, Consiliul pentru drepturile omului al Adunării Generale a ONU a adoptat Rezoluția 33/20 (30 septembrie 2016), care a recunoscut faptul că daunele aduse moștenirii culturale pot avea un „impact negativ și ireversibil asupra posesiunii drepturilor culturale"[30]. Rezoluția aceasta a îndemnat toate părțile din conflictele armate să se abțină de la țintirea proprietății culturale, în conformitate cu principiile de drept internațional umanitar.

7.2. Alte instrumente de stabilire a standardelor UNESCO legate de cultură

Complementare la Convenția de la Haga din 1954 și Protocoalele sale sunt alte câteva instrumente legale internaționale al căror scop este protejarea, promovarea și reglementarea patrimoniului cultural în toate manifestările sale. Există alte cinci convenții de cultură, supravegheate de UNESCO. Fiecare dintre acestea se concentrează asupra unui aspect specific al patrimoniului cultural.

Strâns legată de Convenția de la Haga din 1954 este Convenția privind protecția patrimoniului cultural și natural mondial („Convenția privind patrimoniul mondial din 1972"), care obligă statele membre să recunoască importanța siturilor naturale și a celor culturale și să ia măsuri legale și operaționale pentru a le proteja și păstra[31]. Nu este specific conflictelor armate și, prin urmare, nu face parte din IHL; cu toate acestea, la fel ca Convenția de la Haga din 1954, stabilește un cadru prin care statele membre sunt încurajate să adopte măsuri concrete de protecție pentru bunurile lor culturale[32]. În plus, articolul 6 alineatul (3) din Convenția privind patrimoniul mondial din 1972 prevede că statele membre se angajează să nu pună în aplicare „măsuri deliberate care ar putea dăuna direct sau indirect moștenirii culturale și naturale [...] situată pe teritoriul celorlalte state părți, consolidând prevederile Convenției de la Haga din 1954 care ordonă respectarea proprietăților culturale aparținând altor state"[33]. O altă convenție referitoare la protecția bunurilor culturale mobile este Convenția privind mijloacele de

---

[29] UNGA „Raportul Raportorului Special în domeniul drepturilor culturale" (9 august 2016) a 71-a sesiune Doc. ONU A / 71/317; UNCHRU, „Distrugerea intenționată a patrimoniului cultural ca o încălcare a drepturilor omului" (OHCHR, 2017), http://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/IntentionalDestruction.aspx, accesat 15 ianuarie 2020.

[30] Consiliul pentru drepturile omului UNGA Rez. 33/20 (30 septembrie 2016) Documentul NU A / HRC / RES / 33/20.

[31] Convenția privind protecția patrimoniului cultural și natural mondial (adoptată la 16 noiembrie 1972, a intrat în vigoare la 17 decembrie 1975) 1037 UNTS 151 („Convenția privind patrimoniul mondial 1972")

[32] UNESCO, Centrul Patrimoniului Mondial, „Convenția patrimoniului mondial" (UNESCO, 2017), http://whc.unesco.org/en/convention/, accesat la 10 ianuarie 2020.

[33] Convenția privind patrimoniul mondial din 1972, art. 6 (3).

interzicere și prevenire a importului, exportului și transferului ilicit de proprietate culturală („Convenția din 1970")[34]. Conform acestei Convenții, statele membre sunt obligate să ia o serie de acțiuni preventive împotriva exportului ilegal de bunuri culturale, cum ar fi crearea de inventare, eliberarea certificatelor de export, monitorizarea atentă a comerțului și respectarea dispozițiilor Convenției privind restituirea[35]. Ca și Convenția privind patrimoniul mondial din 1972, Convenția din 1970 nu se limitează la conflictele armate. Cu toate acestea, după cum recunosc Convenția de la Haga din 1954 și cele două protocoale ale sale, jefuirea și traficul de bunuri culturale rămân un corolar comun de război; astfel, Convenția din 1970 completează dispozițiile Convenției de la Haga din 1954, care interzice rechiziționarea bunurilor mobile[36]. În conformitate cu articolul 11 din Convenția din 1970, exportul și transferul de bunuri culturale „sub constrângere care rezultă direct sau indirect din ocuparea unei țări de către o putere străină" este considerat ilicit și este astfel interzis[37].

De asemenea, UNESCO supraveghează Convenția privind protecția patrimoniului cultural subacvatic („Convenția din 2001"), care urmărește să asigure bunăstarea și protecția bunurilor culturale scufundate, cum ar fi naufragii, situri arheologice, ruine și peșteri scufundate[38]. Prezenta convenție elaborează reguli detaliate pentru tratarea și cercetarea patrimoniului cultural subacvatic, precum și circumstanțe în care este acceptabil să se îndepărteze astfel de obiecte din pozițiile lor[39].

Ultimele două convenții culturale din mandatul UNESCO vizează forme ale patrimoniului cultural intangibil. Convenția pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial („Convenția din 2003 ") promovează respectul, conștientizarea și protejarea „patrimoniului cultural intangibil": practici, reprezentări, expresii, cunoștințe și abilități aparținând comunităților și persoanelor, pe care acești

---

[34] Convenția privind mijloacele de interzicere și prevenire a importului, exportului și transferului ilicit de proprietate culturală (adoptată la 14 noiembrie 1970, în vigoare din 24 aprilie 1972), 823 UNTS 231 („Convenția din 1970').

[35] Convenția UNESCO 1970, „Convenția privind mijloacele de interzicere și prevenire a importului, exportului și transferului ilicit de proprietate culturală – 1970" (UNESCO, 2017), http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/1970-convention/, accesat la 03.01.2020.

[36] Convenția de la Haga, art 4 (3).

[37] Convenția din 1970, art 11.

[38] Convenția privind protecția patrimoniului cultural subacvatic (adoptată 2 noiembrie 2001, a intrat în vigoare la 2 ianuarie 2009), 41 ILM 37 („Convenția din 2001").

[39] Convenția UNESCO, 2001, „Despre Convenția privind protecția patrimoniului cultural subacvatic" (UNESCO, 2017), http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention, accesat la 03.01.2020.

oameni le identifică ca parte a patrimoniului lor cultural[40]. Convenția privind protecția și promovarea diversității expresiilor culturale („Convenția din 2005") este concepută pentru a asigura crearea și difuzarea continuă a unei serii de expresii și practici culturale de către artiști, profesioniști în cultură și cetățeni[41]. Aceasta încearcă să promoveze atât moștenirea culturală tangibilă, cât și pe cea intangibilă ca mijloc de dezvoltare durabilă suplimentară[42].

7.3. Declarația UNESCO din 2003

În urma creșterii numărului de atacuri intenționate împotriva proprietăților culturale din întreaga lume (în special distrugerea templelor budiste din Bamiyan, Afganistan, din martie 2001), Conferința Generală a UNESCO a adoptat în unanimitate Declarația UNESCO privind distrugerea intenționată a patrimoniului cultural la 17 octombrie 2003[43]. Deși nu este un instrument obligatoriu din punct de vedere juridic, această declarație manifestă în mod important, cu o pondere morală și normativă considerabilă, consensul internațional în creștere privind importanța CPI. Adoptarea sa unanimă de către statele membre UNESCO indică faptul că protejarea proprietăților culturale în conflictele armate este acum privită ca un imperativ de către comunitatea internațională. Declarația reiterează măsurile pe care statele membre ar trebui să le ia pentru protejarea patrimoniului împotriva distrugerii intenționate[44], precum și grija de a se abține de la deteriorarea proprietăților culturale pe timp de pace și conflict[45]. Un aspect semnificativ al Declarației este prevederea acesteia cu privire la responsabilitatea statului, care reafirmă faptul că un stat poartă responsabilitatea de a distruge intenționat sau de a omite intenționat să ia măsuri pentru a preveni distrugerea moștenirii culturale „de o importanță deosebită pentru umanitate"[46]. Declarația stabilește, de asemenea, obligațiile conținute în Protocolul din 1999, afirmând că statele trebuie să impună sancțiuni penale împotriva persoanelor care comit acte de distrugere intenționată împotriva patrimoniului cultural de o importanță majoră pentru umanitate[47]. Cu toate acestea, distrugerea intenționată a bunuri-

---

[40] Convenția pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial (adoptată la 17 octombrie 2003, intrată în vigoare la 20 aprilie 2006), 2368 UNTS 1 („Convenția din 2003"), art 2.

[41] Convenția privind protecția și promovarea diversității expresiilor culturale (adoptată la 20 octombrie 2005, a intrat în vigoare la 18 martie 2007), 2440 UNTS 311 („Convenția din 2005").

[42] Convenția din 2005, „Convenția" (UNESCO, 2017), http://ro.unesco.org/creativity/convention/about, accesat la 03.01.2020.

[43] „Declarația UNESCO privind distrugerea intenționată a patrimoniului cultural" („Declarație UNESCO 2003"), adoptată de Conferința generală a UNESCO în a 32-a sesiune a sa (octombrie 2003).

[44] Declarația UNESCO 2003, art. III.

[45] Declarația UNESCO 2003, art. IV-V.

[46] Declarația UNESCO 2003, art. VI.

[47] Declarația UNESCO 2003, art. VII.

lor culturale ar încălca dreptul umanitar internațional în multe cazuri, chiar dacă proprietatea culturală în cauză nu este „de mare importanță pentru umanitate". Astfel, Declarația implică responsabilitatea penală a statului și a individului într-un mod limitat (în ceea ce privește conflictul armat).

7.4. Rezoluții ale Consiliului de Securitate al ONU

Consiliul de Securitate al ONU (CSNU), organismul internațional responsabil pentru menținerea și promovarea păcii și securității internaționale, a emis, de asemenea, rezoluții care afirmă importanța protejării patrimoniului cultural în conflictele armate. Cel mai recent, CSNU a adoptat Rezoluția 2347 în 24 martie 2017; o rezoluție istorică – prima rezoluție a CSNU care se concentrează exclusiv pe patrimoniul cultural[48].

Rezoluția, adoptată în unanimitate de Consiliu, format din 15 membri, condamnă distrugerea bunurilor culturale, precum și jefuirea ei și traficul ilegal al grupărilor armate nonstatale[49]. Aceasta afirmă că o astfel de distrugere constituie o „încercare de a nega rădăcinile istorice și diversitatea culturală" și „poate alimenta și agrava conflictele și împiedica reconcilierea națională după conflict, subminând astfel securitatea, stabilitatea, guvernarea, dezvoltarea socială, economică și culturală a statului afectat[50]. În plus, Rezoluția 2347 încurajează statele să ratifice Convenția de la Haga din 1954 și cele două protocoale ale acesteia și invită toate statele să introducă măsuri naționale eficiente pentru a preveni traficul ilicit de bunuri culturale din zonele de conflict, precum și măsuri preventive menite să-și protejeze proprietatea culturală națională[51].

Această rezoluție este istorică prin faptul că unicul său scop este de a proteja bunurile culturale în timpul conflictelor armate și de a consolida principiile, obligațiile și idealurile enunțate în Convenția de la Haga din 1954 și protocoalele sale.

În ciuda acestui cadru legal cuprinzător, care formulează și susține principiile CPI, noi legi și convenții naționale, regionale și internaționale referitoare la cultură sunt dezvoltate în prezent pentru a incrimina în continuare distrugerea și traficul patrimoniului cultural, rămânând astfel mai multe provocări în ceea ce privește coerența globală a acelui drept. Probleme precum zonele culturale protejate, zonele sigure și protecția culturii pe teritoriul ocupat, de exemplu, pot necesita o viitoare detaliere și definire legală.

---

[48] Rez. ONU 2347 (24 martie 2017) Documentul ONU S/RES/2347; UNESCO, „Consiliul de Securitate al ONU adoptă rezoluția istorică pentru protecția patrimoniului" (UNESCO, 24 martie 2017) http://ro.unesco.org/news/security-council-adopts-historic-resolution-protection-heritage, accesat la 14 ianuarie 2020.

[49] Rez. ONU 2347 (24 martie 2017) Documentul ONU S/RES/2347.

[50] Rez. ONU 2347 (24 martie 2017) Documentul ONU S/RES/2347.

[51] Rez. ONU 2347 (24 martie 2017) Documentul UN S/RES/2347.

8 . Conflictul cu Iranul

După ce un grup afiliat al-Qaeda a distrus monumente religioase antice din Timbuctu, Mali, în 2012, Curtea Penală Internațională a preluat un dosar penal unic: urmărirea distrugerii culturale.

Deși se concentrează în general pe încălcările drepturilor omului, CPI l-a acuzat pe liderul grupării jihadiste, Ahmad al-Faqi al-Mahdi, de crimă de război pentru distrugerea artefactelor culturale din Timbuctu.

Cazul a fost prima acuzație penală de acest fel. Acesta „sparge un nou teren pentru protejarea moștenirii și valorilor culturale comune ale umanității", a declarat la acea vreme secretarul general al UNESCO, Irina Bokova. În cele din urmă, Al-Mahdi a pledat vinovat și a fost condamnat la nouă ani de închisoare.

Acest caz a reînnoit importanța pe fondul crizei dintre Statele Unite și Iran, la câteva zile după ce Statele Unite l-au ucis pe comandantul militar iranian Qasem Soleimani într-un atac vizat în Bagdad, la 3 ianuarie 2020.

Într-un tweet în seara de 4 ianuarie, Trump a spus: „Dacă Iranul lovește vreun american sau un bun american, am vizat 52 de situri iraniene" – o referire la numărul de americani luați ostatici în revoluția din 1979 –, „unele la un nivel foarte ridicat și important pentru Iran și cultura iraniană", a scris el. „Ne-au atacat și am ripostat. Dacă atacă din nou, ceea ce i-aș sfătui cu tărie să nu o facă, îi vom lovi mai tare decât au fost loviți până acum!"

Duminică, 5 ianuarie, el a reiterat această amenințare într-o conversație cu reporterii la bordul Air Force One. „Au voie să ne omoare poporul, au voie să ne tortureze și să-i pună în pericol pe oamenii noștri, au voie să folosească bombe pe marginea drumului și să arunce în aer oamenii noștri și nu avem voie să atingem siturile lor culturale? Nu funcționează așa"[52], a spus Trump, potrivit unui raport de fond.

Secretarul de stat al SUA, Mike Pompeo, în cadrul unui interviu acordat lui Jake Tapper de la CNN pe tema „Starea Uniunii", a evitat să răspundă direct dacă Statele Unite vizau sau nu siturile culturale și au apărat amenințarea printr-un tweet a lui Trump.

„Vom fi îndrăzneți în protejarea intereselor americane și vom face acest lucru într-un mod în concordanță cu statul de drept. Am făcut întotdeauna asta", a spus Pompeo.

„Deci, în opinia dvs., centrele culturale sunt ținte corecte?", întrebă Tapper.

„Vom face lucrurile care sunt corecte și cele care sunt în conformitate cu legea americană", a spus Pompeo.

---

[52] Eric Levenson, *Trump's threatened attack on Iranian cultural sites could be a war crime if carried out*, CNN, https://edition.cnn.com/2020/01/05/world/trump-iran-cultural-sites-war-crime/index.html, accesat la 25 ianuarie 2020.

Cu toate acestea, un atac asupra unui sit cultural ar încălca mai multe tratate internaționale și ar fi considerat, probabil, o crimă de război.

În 2017, de exemplu, o rezoluție a Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite „condamnă distrugerea ilegală a patrimoniului cultural, inclusiv distrugerea siturilor religioase și a artefactelor". Această rezoluție a venit ca răspuns la distrugerea de către statul islamic a mai multor situri istorice și culturale importante din Siria și Irak în 2014 și 2015.

ONU s-a exprimat clar atunci că acțiunile care vizează locații culturale constituie o crimă de război. „Distrugerea deliberată a patrimoniului nostru cultural comun constituie o crimă de război și reprezintă un atac asupra umanității în ansamblu", a declarat purtătorul de cuvânt al secretarului general al ONU, Ban Ki-moon, în 2015.

Nicholas Burns, fost subsecretar pentru afaceri politice și ambasador al SUA la NATO, a menționat că administrația Trump a susținut rezoluția ONU din 2017 care condamna distrugerea siturilor culturale. „Amenințarea sa este imorală și neamericană", a scris Burns pe Twitter.

Hossein Dehghan, principalul consilier militar al liderului suprem al Iranului, Ayatollah Khamenei, a declarat că tweeturile lui Trump sunt „ridicole și absurde". El a declarat pentru CNN că răspunsul Iranului „va fi militar și împotriva siturilor militare". Dacă Statele Unite îndeplinesc amenințarea lui Trump de a lovi oricare dintre siturile culturale ale Iranului, atunci „cu siguranță niciun personal militar american, niciun centru politic american, nicio bază militară americană, nicio navă americană nu va fi în siguranță", a spus Dehghan. „Dacă el spune 52, noi spunem 300 și ne sunt accesibile."

Într-un tweet, ministrul iranian de externe, Javad Zarif, a declarat că atacarea unui sit cultural este o crimă de război: „Cei deghizați în diplomați și cei care s-au așezat fără rușine pentru a identifica țintele culturale și civile iraniene nu ar trebui să se deranjeze nici măcar să deschidă un dicționar de drept", a spus el. *„Jus cogens* se referă la normele peremptorii ale dreptului internațional, adică liniile roșii internaționale. Adică, un mare «Nu»".

9. Concluzii

Jefuirea Muzeului Național din Irak în timpul invaziei americane din 2003 ilustrează cât de fragilă și sensibilă este proprietatea culturală la jaf și daune în timpul unui conflict armat. Tragedia a fost un apel internațional pentru profesioniștii patrimoniului cultural din toată lumea. Ei și-au dat seama că, pentru a-și face auzite vocile în timpul pandemoniului conflictului armat, trebuie să se unească sub steagul comitetelor naționale ale Scutului Albastru,

pentru a le reaminti guvernelor responsabilitatea lor față de moștenirea noastră culturală comună. La rândul lor, guvernele, precum cele din Regatul Unit și Statele Unite, și-au dat seama că nu mai pot ignora Convenția de la Haga din 1954 și au luat măsuri pentru a ratifica tratatul și a respecta cerințele acestuia, inclusiv instruirea personalului militar. CISA și ACNSA intenționează să lucreze împreună pentru a se asigura că următoarea dată când bunuri culturale vor fi puse în pericol de conflictele armate, părțile implicate vor înțelege că există actori internaționali care vor observa și vor raporta încălcările Convenției de la Haga din 1954.

Iranul, cămin pentru unul dintre cele mai mari tezaure ale civilizației antice din lume, are 22 de situri culturale desemnate pe Lista patrimoniului mondial de UNESCO, organizația culturală a Organizației Națiunilor Unite, inclusiv ruinele Persepolisului, capitala Imperiului Ahemenid, Tchogha Zanbil, rămășițele orașului sfânt al Regatului Elam, și o serie de grădini persane care își au rădăcinile în vremurile lui Cirus cel Mare.

Statele Unite sunt semnatare ale unui acord internațional din 1954 pentru protejarea proprietăților culturale în conflictele armate și a fost un lider în condamnarea națiunilor și grupărilor necinstite care distrug antichitățile, inclusiv distrugerea de situri antice din Mosul, Irak, Palmira, Siria, în 2001.

Experții au spus că ceea ce a descris domnul Trump ar încălca, de asemenea, dreptul internațional. „Noi și alții am acuzat ISIS de crime de război atunci când au făcut acest lucru", a declarat Jeh C. Johnson, fost secretar al securității interne sub președintele Barack Obama: „Cu siguranță, în circumstanțe agravate, ar trebui considerată o crimă de război".

Bibliografie

1. Matthew Bogdanos & William Patrick, *Thieves of Baghdad*, New York: Bloomsbury, 2005.
2. Martin Gottlieb & Barry Meier, "Aftereffects: The Plunder; of 2,000 Treasures Stolen in Gulf War of 1991, Only 12 Have Been Recovered", *New York Times*, May 1, 2003, https://www.nytimes.com/2003/05/01/world/aftereffects-plunder-2000-treasures-stolen-gulf-war-1991-only-12-have-been.html.
3. J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law*, Cambridge University Press, 2009, https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/home
4. Eric Levenson, *Trump's threatened attack on Iranian cultural sites could be a war crime if carried out*, CNN, https://edition.cnn.com/2020/01/05/world/trump-iran-cultural-sites-war-crime/index.html, accesat la 25 ianuarie 2020.
5. Lawrence Rothfield (ed.), *Antiquities under Siege: Cultural Heritage Protection after the Iraq War*, New York: Alta Mira Press, 2008

6. Barry Meier & James Glanz, "U.S. Helps Recover Statue and Gives It Back to Iraqis", *New York Times*, July 26, 2006, https://www.nytimes.com/2006/07/26/world/middleeast/26antiquities.html?mtrref=www.google.com&assetType=REGIWALL.

Surse on-line

1. Comitetul Internațional al Crucii Roșii, „Convențiile de la Geneva din 1949 și Protocoalele adiționale (ICRC, 2010)", https://www.icrc.org/eng/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm, accesat la 10 ianuarie 2020.
2. Convenția privind mijloacele de interzicere și prevenire a importului, exportului și transferului ilicit de proprietate culturală – 1970" (UNESCO, 2017), http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/1970-convention/, accesat la 03.01.2020.
3. Convenția pentru protecția și promovarea diversității expresiilor culturale (adoptată la 20 octombrie 2005, a intrat în vigoare la 18 martie 2007), 2440 UNTS 311, http://ro.unesco.org/creativity/convention/about, accesat la 03.01.2020.
4. Convenția din 2005, „Convenția" (UNESCO, 2017), http://ro.unesco.org/creativity/convention/about, accesat la 03.01.2020.
5. Convenția UNESCO 2001, „Despre Convenția privind protecția patrimoniului cultural subacvatic" (UNESCO, 2017), http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/underwater-cultural-heritage/2001-convention /, accesat la 03.01.2020.
6. Curtea Penală Internațională, „Comunicat de presă: Camera VIII de judecată a ICC îl declară pe dl al-Mahdi vinovat de crima de război prin atac la clădiri istorice și religioase din Timbuktu și îl condamnă la nouă ani de închisoare" (ICC, 27 septembrie 2016), https://www.icc-cpi.int/pages/item.aspx?name=pr1242, accesat la 03.01.2020.
7. Dreptul internațional umanitar cutumiar (CIHL), regula 38, <https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule38>, accesat la 14 ianuarie 2020.
8. Oficiul Națiunilor Unite pentru Înaltul Comisar pentru Drepturile Omului (UNHCHR), „Declarația dnei Karima Bennoune, Raportor Special în domeniul drepturilor culturale, la cea de-a 31-a sesiune a Consiliului pentru Drepturile Omului", 10 martie 2016, http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=18508&LangID=E, accesat la 14 ianuarie 2020.
9. Rechizitoriul privind atacul de la Dubrovnik din 1 octombrie 1991, http://www.icty.org/en/press/full-contents-dubrovnik-indicment-made-public, accesat la 14 ianuarie 2020.
10. Rez. ONU 2347 (24 martie 2017) Documentul ONU S/RES/2347; UNESCO, „Consiliul de Securitate al ONU adoptă rezoluția istorică pentru protecția patrimoniului" (UNESCO, 24 martie 2017) http://ro.unesco.org/news/security-council-adopts-historic-resolution-protection-heritage, accesat la 14 ianuarie 2020.

11. Statutul Tribunalului Penal Internațional pentru Fosta Iugoslavie (adoptat la 25 mai 1993), http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf, accesat la 4 ianuarie 2020.
12. UNESCO, Centrul Patrimoniului Mondial, „Convenția patrimoniului mondial" (UNESCO, 2017), http://whc.unesco.org/en/convention/, accesat la 10 ianuarie 2020.
13. UNGA „Raportul Raportorului Special în domeniul drepturilor culturale" (9 august 2016), a 71-a sesiune, Doc. ONU A / 71/317; UNCHRU, „Distrugerea intenționată a patrimoniului cultural ca o încălcare a drepturilor omului" (OHCHR, 2017), http://www.ohchr.org/EN/Issues/CulturalRights/Pages/IntentionalDestruction.aspx, accesat 15 ianuarie 2020.

ISBN 978-9975-0-0424-4